

**ULUSLARARASI
SANAT VE SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ
2022**

Tam Metin Bildiriler Kitabı

EDİTÖRLER

Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ

Özlem MECEK ÇEVİK

Nagihan ÇETİN

Paradigma Akademi

ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 2022

Tam Metin Bildiriler Kitabı

Editörler

Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ

Özlem MECEK ÇEVİK

Nagihan ÇETİN

ISBN: 978-625-8240-21-4

Sertifika No: 32427

Çanakkale Kitaplığı

Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa

TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım

Fetvane Sokak No: 29/A

ÇANAKKALE

e-mail: fahrigoker@gmail.com

Yayın Yönetmeni

Nevin SUR

Dizgi

Hars Akademi

Kapak Görseli ve Tasarım

Burcu Yıldırım PARLAK

Matbaa

Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.

Sertifika No: 47479

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Paradigma Akademi

**ULUSLARARASI
SANAT VE SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ
2022
Tam Metin Bildiriler Kitabı**

EDİTÖRLER

Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ

Özlem MECEK ÇEVİK

Nagihan ÇETİN

Kitapta yer alan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları
yazarlarına aittir.

Bu kitap, yürütücülüğü Dr. Nagihan Çetin ve Dr. Pelin Ügümü
Aktaş tarafından yapılan Antalya AKEV Üniversitesi
51551249-051.01-42 sayılı proje kapsamında üretilmiştir.

İÇİNDEKİLER

BATAKLIK CESEDİ “YDE GIRL” ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN DİSİPLİNLER ARASI ÇALIŞMALARIN GEREKLİLİĞİ.....	21
Aysun ALTUNÖZ Nagihan ÇETİN	
1950 SONRASI ÇAĞDAŞ TÜRK RESİM SANATINDA MİTOLOJİNİN YERİ	33
Asuman AYPEK ARSLAN Mehmet Hilmi ULUSOY	
1960’LAR TÜRKİYE’SİNDE YURDAER ALTINTAŞ TARAFINDAN ÜRETİLEN TİYATRO AFİŞLERİNİN ÇÖZÜMLEMELERİ.....	49
Nur ERNEHİR Emre İDACITÜRK	
TASARIMDA SES(SİZLİK) KAVRAMININ TİNSEL BOYUTU	65
Duygu MELEK GÜNER	
SERAMİK SANATI VE GASTRONOMİ DİSİPLİNİ İLİŞKİSİ	83
Nur UYANIK ÇİRKİN	
DİJİTAL YERLİLER VE DİJİTAL GÖÇMENLER ARASINDAKİ FARK: SİYASETİ KİM / NEDEN DAHA İYİ BİLİYOR?.....	105
Çiçek TOPÇU	
ZÜMRÜDÜANKA KUŞU ADLI MASALDA MİTOLOJİK UNSURLAR	127
Aybüke KARABACAK	
HALK HEKİMLİĞİ BAĞLAMINDA SAĞALTMA OCAKLARINDA KUT AKTARMA YOLLARI	135
Emine TAŞ	
KEM GÖZ ETKİSİ: BASIK, BASILMA	149
Berna KOLOT	
GÖZLÜ KÖYÜ MONOGRAFİSİ	169
Fatma KÖKER Hüseyin BAL	

TÜRK YARATILIŞ MİTLERİNE EKOELEŞTİREL BİR OKUMA DENEMESİ	185
Harun AKÇAM	
HZ. ALİ'NİN TÜRK SÖZLÜ ANLATILARI BAĞLAMINDA KAHRAMAN PROTOTİPİ: TÜRK DÜNYASI DESTANLAR ÖRNEĞİ	193
Çağrı BOZKURT	
AHMET TURAN OFLAZOĞLU'NUN "ELİF ANA" ADLI OYUNUNDA KADIN FOLKLORU	213
Büşra YILMAZ	
BULGAKOV İLE ATAY'IN HZ. İSA TASVİRLERİ VE HZ. İSA'YI ORYANTALİST VE OKSİDENTALİST OKUMAK	227
Özlem MECEK ÇEVİK	
BİLİM KURGUDA KADIN: "LOVE, DEATH & ROBOTS" ÖRNEĞİ ...	245
Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ	
HENRI LEFEBVRE'NİN "GÜNDELİK HAYATIN ELEŞTİRİSİ" KAVRAMI YOLUYLA SOSYOLOJİ VE GÜNDELİK HAYAT İLİŞKİSİNİ ANLAMAK	271
Özgür BAL	
Hüseyin BAL	
TERMESOS ANTİK KENTİ'NDE KADIN ONURLANDIRMALARI VE YAPTIKLARI FAALİYETLER	295
Elif ALTEN GÜLER	
HİNDİSTAN'IN TÜRK ABİDELERİ	305
Vedat MERAL	
TÜRK DEVLET VE TOPLUMLARINDA DİL POLİTİKASI	317
Elçin İBRAHİM	
KATAR'DA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNE GENEL BİR BAKIŞ	323
Sevim KOCA	

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİJİTAL KİTAP KULLANIMININ İŞLEVSELLİĞİ	335
Şebnem BİLGİN YILMAZ	
OECD ÜLKELERİNİN İŞ GÜCÜ ENDEKSİ KULLANILARAK KÜMELEME ANALİZİNİN İNCELENMESİ.....	347
Tuğba YILMAZ	
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE YEŞİL MERKEZ BANKACILIK	361
Olcay YILMAZ	
Mısra ÇAKALOĞLU	
ANKARA'DA BULUNAN RESTORAN ÇALIŞANLARINDAKİ COVID- 19 KAYGISININ PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME ÜZERİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	387
Filiz TORUN NALBANT	
OECD ÜLKELERİNDE DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ VERİLERİNİN İNCELENMESİ	409
Tuğba YILMAZ	
Burcu KIZILKAYA	
DİJİTAL ÇAĞDA KUTSALIN MEKÂNI OLARAK FACEBOOK.....	429
Çağla YILMAZ	

KURULLAR

Onur Kurulu

Prof. Dr. Kamile Akgül (Antalya AKEV Üniversitesi Rektörü)

Ekrem Çalkılıç (Antalya AKEV Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı)

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Kuzu (Antalya AKEV Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin Bal (Antalya AKEV Üniversitesi)

Prof. Dr. Kerim Çetinkaya (Antalya AKEV Üniversitesi)

Prof. Dr. Nüket Güz (Antalya AKEV Üniversitesi)

Prof. Dr. Simten Gündeş (Antalya AKEV Üniversitesi)

Doç. Dr. Nagihan Çetin (Antalya AKEV Üniversitesi)

Dr. Pelin Ügümü Aktaş (Antalya AKEV Üniversitesi)

Öğr. Gör. Anıl Parlak (Antalya AKEV Üniversitesi)

Öğr. Gör. Delil Yüksekdağ (Antalya AKEV Üniversitesi)

Öğr. Gör. Merve Harbelioğlu (Antalya AKEV Üniversitesi)

Öğr. Gör. Özlem Mecek Çevik (Antalya AKEV Üniversitesi)

Öğr. Gör. Senem Malhut (Antalya AKEV Üniversitesi)

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Selim Doğan (Erzurum Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Aysun Altunöz (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Can Bilgili (İstanbul Gedik Üniversitesi)

Prof. Dr. Çağlar Özel (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine Uçar İlbuğa (Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal Kayıkçı (Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Kürşat Öncül (Osman Gazi Üniversitesi)

- Prof. Dr. Mehmet Aça (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Meral Serarslan (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nihal Cömert (İstanbul Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kürşat Gülbeyaz (Sakarya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ömür Ceylan (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Paşacan Kencayeva (Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü)
- Prof. Dr. Seçil Deren van het Hof (Akdeniz Üniversitesi)
- Prof. Dr. Selami Özsoy (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Prof. Dr. Serpil Murtezaoğlu (İstanbul Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Süer Eker (Başkent Üniversitesi)
- Prof. Dr. Tamella Aliyeva (Muş Alparslan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Turan Sağer (Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Türker Eroğlu (Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Asuman Aypek Arslan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayşad Güdekli (Akdeniz Üniversitesi)
- Doç. Dr. Banu Dayanç Kıyat (Haliç Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bilgin Çelik (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Doç. Dr. Deniz Adnan Çoban (Antalya AKEV Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emek Üşenmez (İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Eren Evin Kılıçkaya (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Esra Cizmeci Ümit (Yalova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Eyüp Uzunkaya (İstanbul Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fidan Uğur Çerikan (Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Filiz Güven (Sinop Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gül Banu Dayanç Kıyat (Haliç Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gül Yaşartürk (Akdeniz Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hale Torun (İstanbul Aydın Üniversitesi)

- Doç. Dr. Hatice Kübra Kuzucanlı (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
- Doç. Dr. İlknur Demirbağ (İstanbul Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Lala Bakirova (Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa Aça (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa Şahin (Dicle Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nedim Yalansız (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nezaket Memmedli (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)
- Doç. Dr. Nuran Malta (Priştine Üniversitesi)
- Doç. Dr. Osman Çalışkan (Akdeniz Üniversitesi)
- Doç. Dr. Osman Emin (Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi)
- Doç. Dr. Remziye Köse Özelçi (İstanbul Kültür Üniversitesi)
- Doç. Dr. Renata Šukaitytė-Coenen (Vilnius Üniversitesi)
- Doç. Dr. Seadet Shikhiyeva (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)
- Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca (Sakarya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Serdar Uğurlu (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Seyfi Kılıç (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Doç. Dr. Seyhan Yaman Aksoy (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sibel Hoştut (Akdeniz Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yeşim Çelik (Akdeniz Üniversitesi)
- Doç. Dr. Zinnur Gerek (Gaziantep Üniversitesi)
- Dr. Ali Erdem (Akdeniz Üniversitesi)
- Dr. Aslı Fişekçioğlu (Marmara Üniversitesi)
- Dr. Azime Cantaş (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Dr. Betül Sabahçı (Yozgat Bozok Üniversitesi)
- Dr. Candan Koçak (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
- Dr. Çiçek Topçu (Antalya AKEV Üniversitesi)

- Dr. Didem Narmanlı (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Duygu Çeliker Saraç (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Eda Büyükgebiz Koca (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Elçin İbrahim (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)
Dr. Filiz Torun Nalbant (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Ganbat Lkhundev (Moğolistan Tarih Enstitüsü)
Dr. Gizem Candan (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Gökhan Akel (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Gökhan Kuzucanlı (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Gülce Dölkeleş (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Harun Akçam (İstanbul AREL Üniversitesi)
Dr. Mehmet Şeren (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Murat Aslan (Gazi Üniversitesi)
Dr. Mustafa Malhut (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Nurzhan Abishov (Ahmet Yesevi Üniversitesi)
Dr. Özkan Yılmaz (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Özlem Şen Sucu (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Refide Şaini (Uluslararası Balkan Üniversitesi)
Dr. Seyhan Mürtezan İbrahimi (Uluslararası Balkan Üniversitesi)
Dr. Şafak Etike (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Tülin Sepetci (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Ümran Turan (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Yavuz Köktan (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Zeynep Gedik Küçük (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Zeynep Türkcan (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Zuhul Gök Demir (Akdeniz Üniversitesi)

Sekreteryas:

Öğr. Gör. Mısra Çakaloğlu

Öğr. Gör. Seda Turan

Öğr. Gör. Tuğba Yılmaz

Ar. Gör. Buse Ceren Akbaş

Ar. Gör. Hayriye Orhan

Ar. Gör. Kübra Tekşam

Ar. Gör. Özgün Özdemir

Ar. Gör. Pınar Uçar

Sunuş

Antalya AKEV Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak 2021 yılında ulusal düzeyde yaptığımız Sanat ve Sosyal Bilimler Sempozyumunu bu yıl uluslararası boyutta Sanat ve Sosyal Bilimler Kongresi adıyla gerçekleştirmiş bulunmaktayız. Bu yıl kongremiz hem online hem yüz yüze olarak gerçekleştirildi ve farklı disiplinlerden bilim insanlarının fikir alışverişinde bulunmasına imkân tanıdı.

Kongremizin düzenlenmesindeki desteklerinden dolayı Antalya AKEV Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Ekrem Çalkılıç'a, Rektörümüz Prof. Dr. Kamile Perçin Akgül'e ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı Prof. Dr. M. Öcal Oğuz'a teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kongremizde bildirileri, hakemlikleri ve oturum başkanlıklarıyla bizlere destek veren değerli meslektaşlarımıza minnettarız.

Kongre Düzenleme Kurulu

KONGRE PROGRAMI

 ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ	 ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ
ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022	ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022
KONGRE PROGRAMI 26 MAYIS 2022 PER:EMBE	KONGRE PROGRAMI 26 MAYIS 2022 PER:EMBE
Saat:10:30 - 11:30 Açılış Konuşmaları: (Yüz yüze / Online) İBRAHİM COŞKUN KONFERANS SALONU	Saat:12:30 - 13:45 1. Oturum: (Yüz yüze) İBRAHİM COŞKUN KONFERANS SALONU
Saat:14:00-15:15 3. Oturum: (Yüz yüze) İBRAHİM COŞKUN KONFERANS SALONU	2. Oturum: (Yüz yüze) SALON 2
Ekip Kodu: 718ctin Link: https://teams.microsoft.com/Team/19%3aW4PzZ7bW%3v3R56czXBIF67ZM-xdp_qshUMBIRmYVQ1%40thread.tacv2/conversations?groupId=3a29b256-f87d-4c26-86f9-5e9abf4ad83c&tenantId=bcl1a81d6-f04-4395-a163-c847a6f4ddc1	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hüseyin BAL
Prof. Dr. Kamile PERÇİN AKGÜL (Antalya AKEV Üniversitesi Rektörü) Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı)	Oturum Başkanı: Dr. Çiçek TOPÇU
	Bildiriler: 1. Prof. Dr. Hüseyin BAL, Dr. Özgür BAL "Sosyoloji ve Gündelik Hayat" 2. Doktora Öğr. Emine TAŞ "Halk Hekimliği Bağlamında Sağlıkta Ocaklarında Kut Aktarma Yolları" 3. Yüksek Lisans Öğr. Aybuke KARABACAK "Zümrüdüanka Kusu Adlı Masalda Mitolojik Unsurlar" 4. Bilim Uzmanı Yasemin SÖĞÜT "Decek Konusu Kitabı Bağlamında "Dana" Sözcüğünün Kültürel Etimolojisi"
	Bildiriler: 1. Y. Doç. Dr. Emine Öğr. Bülce YILMAZ "Turan Oflazolu'nun Elif Ana Adlı Oyununda Kadın Folkloru" 2. Dr. Öğr. Üyesi Filiz TORUN NALBANT "COVID-19 Kaygısının İylerinde Psikolojik Geçirilmesi Üzerindeki Etkisi: Ankara İlinde Bir Uygulama" 3. Öğr. Gör. Özlem MECEK CEVİK "Millet Bilgelikleri ve Öğret. Atayın İhsa Peygamber Anlatılan Üzerinden Öryantalizm ve Okudermatist Bir Karşılaştırma" 4. Öğr. Gör. Tuğba YILMAZ, Öğr. Gör. Burcu KIZILKAYA "OECD Ülkelerinde Daha İyi Yaşam Endeksi Verilerinin İncelenmesi"

 ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ	 ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ
ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022	ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022
KONGRE PROGRAMI 26 MAYIS 2022 PER:EMBE	KONGRE PROGRAMI 26 MAYIS 2022 PER:EMBE
Saat: 14:00-15:15 3. Oturum: (Yüz yüze) İBRAHİM COŞKUN KONFERANS SALONU	Saat: 15:30-16.45 5. Oturum: (Yüz yüze) İBRAHİM COŞKUN KONFERANS SALONU
Oturum Başkanı: Dr. Gülce DÖLKELEŞ	Oturum Başkanı: Dr. Nur UYANIK ÇİRKİN
Bildiriler: 1. Dr. Çiçek TOPÇU "Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenler Arasındaki Fark: Siyaseti Kim / Neden Daha İyi Biliyor?" 2. Dr. Azime CANTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi İhsan KOLUÇAK "Türk Sinemasında Üçüncü Sinemanın İzleri: Yavuz Özkın Filmleri" 3. Dr. Öğr. Üyesi Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ "Bilim- Kurguda Kadın: Love, Death & Robots Örneği" 4. Yüksek Lisans Öğr. Erdem GÖKÖĞLAN "Kolektif ve İnteraktif Bir Performans: Sokak Tiyatrosu ve Kitle İletişim Dinamikleri"	Bildiriler: 1. Dr. Öğr. Üyesi Zeynep TÜRKCAN "Kunumsal Sosyal Sorumluluk ve Banka Finansal Performans Arasındaki İlişkinin Meta-Analiz Yöntemi ile İncelenmesi" 2. Öğr. Gör. Okay YILMAZ, Öğr. Gör. Mirra ÇAKALOĞLU "İklim Değişikliği ile Mücadelede Yeşil Merkez Bankacılık" 3. Öğr. Gör. Tuğba YILMAZ "OECD Ülkelerinin İgücü Endeksi Kullanılarak Kümelenme Analizinin İncelenmesi" 4. Prof. Dr. Hüseyin BAL, Lisans Öğr. Fatma KÖKER "Gözü Köyü Monografisi" Bildiriler: 1. Öğr. Gör. Nur ERNEHİR, Öğr. Gör. Emre İOACITIRK "1960'lar Türkiye'sinde Yurdar Altıntaş Tarafından Üretilen Tiyatro Afişlerinin Çözümlemeleri" 2. Öğr. Gör. Yüksek Mimar Duygu MELEK GÜNER "Tasarımda Ses(sizlik) Kavramının Tinsel Boyutu" 3. Dr. Nur UYANIK ÇİRKİN "Seramik Sanatı ve Gastronomi Disiplini İlişkisi" 4. Prof. Dr. Aygun YAVUZ, Dr. Öğr. Üyesi Nacihan ÇETİN "Bataklik Cesedi "Yedı Gırl" Örneği Üzerinden Disiplinler Arası Çalışmaların Gerekliliği"

ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ		ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ	
ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022		ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022	
KONGRE PROGRAMI 27 MAYIS 2022 CUMA		KONGRE PROGRAMI 27 MAYIS 2022 CUMA	
Saat: 10:00-11:15		Saat: 11:30-12.45	
1. Oturum: (Yüz yüze) İBRAHİM COŞKUN KONFERANS SALONU	2. Oturum: (Online)	3. Oturum: (Yüz yüze) İBRAHİM COŞKUN KONFERANS SALONU	4. Oturum: (Online)
<p>Oturum Başkanı: Öğr. Gör. Dr. Mustafa MALHUT</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Öğr. Gör. Dr. Mustafa MALHUT "Doğu Sorunu" Terimi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme"</p> <p>2. Öğr. Gör. Koray ERGİN "Demokrat Parti Döneminde Taram Politikaları (1950-1960)"</p> <p>3. Öğr. Gör. Nurdan ÇETİNKAYA "Amerikan İç Savaşı ve Kıbrıs'ta Pamuk Ziratinin Fevkalâde"</p> <p>4. Öğr. Gör. Senem KÜÇÜKÖYÜNCÜ MALHUT "Felsefe Devriminin Tanzimat Fermanına Etkileri"</p>	<p>Ekip Kodu: h1201x</p> <p>Link: https://teams.microsoft.com/j?name=79b3a756b2-810c-4b1e-90c7-10131e360404&url=https://teams.microsoft.com/j?name=79b3a756b2-810c-4b1e-90c7-10131e360404</p> <p>Oturum Başkanı: Öğr. Gör. Dr. Ahi FİŞEKÇİOĞLU</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Doç. Dr. Elcin İBRAHİMOV "Türk Devlet ve Toplumlarında Diğ. Politikası (Rusya'nın Türk Halkıyla Bağlı Diğ. Politikası)"</p> <p>2. Öğr. Gör. Dr. Aslı FİŞEKÇİOĞLU "Türkenin ve Fransızca'nın Yabancı Dil Olarak Öğretimi Kitaplarında Ülke Bilgisi ve Toplum Bilgisi Paylaşım Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Editö A1"</p> <p>3. Türkçe Lisans Öğr. Çelbi BOZKURT "Hz. Ali'nin Türk Sözlü Anıtları Bağlamında Kahraman Prototipi: Türk Dünyası Destanları Örneği"</p> <p>4. Öğretmen Şevda BAYDAR "Mektuplara Dönümler: Etwinning Projesi"</p>	<p>Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hüseyin BAL</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA "Somut Olmayan Kültürel Miras Eğitimi ve Yaratıcı Drama"</p> <p>2. Prof. Dr. - Hüseyin BAL, Lisans Öğr. Bernal HASANOĞLU "Evlenmeye Zorlanan Çocuk Sorununa Yaklaşım (Diyarbakır İl Örneği)"</p> <p>3. Dr. Öğr. Üyesi Nağihan ÇETİN "COVID-19 Pandemiğinde Artan Dijitalleşme ve Üniversite Öğrencilerinin Toplumal Yaşamına Etkisi (Antalya Akev Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi Örneği)"</p> <p>4. Arş. Gör. Hayriye ORHAN, Lisans Öğr. İlayda ŞAHİN "COVID-19 Pandemiğinde Artan Dijitalleşme ve Üniversite Öğrencilerinin Toplumal Yaşamına Etkisi (Antalya Akev Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi Örneği)"</p>	<p>Ekip Kodu: u632a</p> <p>Link: https://teams.microsoft.com/j?name=79b3a756b2-810c-4b1e-90c7-10131e360404</p> <p>Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Dr. Öğr. Üyesi Harun AKÇAM "Türk Yaratılış Mitlerine Ekoköleştirel Bir Okuma Denemesi"</p> <p>2. Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ "Kıyfi Fikri Üzlenen Kültürel Bir Okuma Denemesi: Metalarlar ve Semboller"</p> <p>3. Doç. Dr. Asuman AYPEK ARSLAN, Resim Öğretmeni Mehmet Himet ULUSOY "1950 Sonrasındaki Türk Resim Sanatında Mitolojinin İncelenmesi"</p> <p>4. Öğr. Gör. Nermin HARBELİOĞLU, Dr. Nurolog Olcay KARACA "Beşin Nasil Okur? : Öğrenme Güçlüğü Örneği"</p>

ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ		ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ	
ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022		ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 26-27 MAYIS 2022	
KONGRE PROGRAMI 27 MAYIS 2022 CUMA		KONGRE PROGRAMI 27 MAYIS 2022 CUMA	
Saat: 11:30-12.45		Saat: 13.15-14.30	
5. Oturum: (Online)	6. Oturum: (Online)	7. Oturum: (Online)	8. Oturum: (Online)
<p>Ekip Kodu: hgh7113</p> <p>Link: https://teams.microsoft.com/j?name=79b3a756b2-810c-4b1e-90c7-10131e360404</p> <p>Oturum Başkanı: Öğr. Gör. Senem KÜÇÜKÖYÜNCÜ MALHUT</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Öğr. Gör. Sıddık YILDIZ "Göney Cephesinde Bir Fransız Generali: General Gouraud ve Türk Zafetleri, Türk - Fransız İlişkilerine Bir Görüşler"</p> <p>2. Lisans Öğr. Sezen Gizem ŞİKLİ "Ank'da Dönemde İonia Bölgesindeki Kahane Merkezleri"</p> <p>3. Arş. Gör. EHF ALTEN GÜLER "Fermesios Antik Kentinde Kadın Onatlarında malat ve Yapıtların Faaliyetleri"</p> <p>4. Doktor Öğr. Vedat MERAL "Hristiyanlık Türk Abideleri"</p>	<p>Ekip Kodu: feou030</p> <p>Link: https://teams.microsoft.com/j?name=79b3a756b2-810c-4b1e-90c7-10131e360404</p> <p>Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Pelin KÜÇÜKÖYÜNCÜ ARTAS</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Dr. Arş. Gör. Aygün GELİR ATABEY "Yeni Bir Gözetimci Pratiği Olarak Gözetim Gözetim: İnceleme"</p> <p>2. Dr. Öğr. Üyesi Hayrullah YANIK "Bilgi Açığı Geçirgen Hastanelerin Medya Pandemi (Covid-19) Sürecinde Medyanın Toplumal Pandemi Konusunda Bilgilendirilmesi"</p> <p>3. Dr. Öğr. Üyesi - Candan KOÇAK "Her Şey Hakında Bir Şey Yazalım"</p> <p>4. Dr. Öğr. Üyesi Emine Pinar SAYGIN, Yüksek Lisans Öğr. Niyazi Görkem KAMALI "Dijital Pazarlarda Değişim Estetik Olguları"</p>	<p>Ekip Kodu: z54zevp</p> <p>Link: https://teams.microsoft.com/j?name=79b3a756b2-810c-4b1e-90c7-10131e360404</p> <p>Oturum Başkanı: Doç. Dr. Selçuk Kırsatlı KOCA</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Doç. Dr. Selçuk Kırsatlı KOCA "Katar'da Türk Kültürüne Art Unsurları"</p> <p>2. Doktora Öğr. Sevim KOCA "Katar'da Türk Kültürüne Art Unsurları"</p> <p>3. Öğr. Gör. Sebnem BİLGİN YILMAZ "Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dijital Kitap Kullanımının İşlevselliği"</p>	<p>Ekip Kodu: j0p9ydc</p> <p>Link: https://teams.microsoft.com/j?name=79b3a756b2-810c-4b1e-90c7-10131e360404</p> <p>Oturum Başkanı: Doç. Dr. Fidan ÜÇER ÇURKAN</p> <p>Bildiriler:</p> <p>1. Dr. Öğr. Üyesi Özkan YILMAZ "Dönüşümcü Liderlik Alanında Toplam Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi"</p> <p>2. Tasarımca Ebru Özgür ÇETİN "Şişli'de Teşkilatın Denetim Kurumlarında Uygulanması Üzerine Bir Yöntem Araştırması ve Sorunları"</p> <p>3. Ürün Geliştirme Direktörü İbrahim Ethem BÜYÜKPEPE "Soyuk Beklen Bayanlar İçin Alternatif Denetim Partiyinin Tasarımı Üzerine"</p> <p>4. Lisans Öğr. Semanur GENÇ, Lisans Öğr. Fatma Nur BELİM, Lisans Öğr. Nermin TAZE "Üniversite Öğrencilerinin Çocuk ve Aile Kavramları ile İlgili Metaför Bilgilerinin İncelenmesi"</p>

ANTALYA AKEV ÜNİVERSİTESİ
TÜRKÇE ÖĞRETİMİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
26-27 MAYIS 2022

KONGRE PROGRAMI
27 MAYIS CUMA

Saat: 14:45-16:00

9. Oturum: (Online)10. Oturum: (Online)

Ekip Kodu: r0rhzz

Link: <https://teams.microsoft.com/j?name=19933a6f0c90aaW-nfCZP8Qz-Dz-196-Cmnd3a-78M-QW6U1940HeadSac21conversations?updInGpRloc3-8bc9-413a-879a-946547843478&onarrID=bc138186-804-4395-4163-04766948c1>

Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Harun AKÇAM

Bildiriler:

- Doktora Öğr. Tulin GÜMÜŞ**
"Yedi Numara Dizisinde Folklorik Çözümler"
- Doktora Öğr. Ayşe UĞURELİ**
"Çok Anlatıldan Çok Bilinene Sözlü Anlatı Kayımlarının Medyaya Uyarlanması Yunus Emre Aşkın Yolculuğu Dizisi"
- Dr. Berna KOLOT**
"Kem Göz Etkisi: Basık, Basık Olma"
- Doktora Öğr. Çağla YILMAZ**
"Dijital Çağda Kutsalın Mekânı Olarak Facebook"

Ekip Kodu: d21ps8g

Link: <https://teams.microsoft.com/j?name=19933a6f0c90aaW-nfCZP8Qz-Dz-196-Cmnd3a-78M-QW6U1940HeadSac21conversations?updInGpRloc3-8bc9-413a-879a-946547843478&onarrID=bc138186-804-4395-4163-04766948c1>

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Bildiriler:

- Prof. Dr. Tamella ALİYEVA**
"Romantik Amerika Edebiyatında Doğu İzleri"
- Doç. Dr. Fidan UĞUR ÇERİKAN**
"İnsana Karşı Evrenin Düzenini Koruma İmgesi Bağlamında Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi ile Herakles'in Canavarı Niyde Öldürmesi Anlatılarının Karşılaştırılması"
- Doktora Öğr. Meltem ÇETİNKAYA**
"Yavru Kirlengi: Çocuk Dergisi Metinlerinde Fantastik Karakterler"

ULUSLARARASI SANAT VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

BATAKLIK CESEDİ “YDE GIRL” ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN DİSİPLİNLER ARASI ÇALIŞMALARIN GEREKLİLİĞİ

Aysun ALTUNÖZ*

Nagihan ÇETİN**

Özet

Bu çalışmanın amacı literatürde “bog body” olarak adlandırılan bataklık cesetlerinden biri olan Yde Girl (Yde Kızı) örneği üzerinden disiplinler arası çalışmaların gerekliliğine vurgu yapmaktır. Bu amaçla yapılan çalışmanın giriş bölümünde bataklık cesetleri hakkında bilgi verilirken birinci bölümde Yde Kızının bulunuşu, bulunduğu durum, bulunduğu yerin özellikleri yazılı materyallerden hareketle açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Yde Kızı hakkında hangi alanlarda çalışmaların yapıldığı ve bu çalışmalarda ortaya koyulan bilgiler incelenmiş; bütüncül bir bakış açısıyla sağlıklı değerlendirmelerin yapılabilmesi adına çalışmalarına ihtiyaç duyulan bilim dallarına değinilmiştir. Sonuç ve tartışmalar bölümünde ise Yde Kızı özelinden hareketle bataklık cesetlerinde antropoloji, arkeoloji, biyoloji, botanik, hukuk, sosyoloji ve adli bilimlerin sanat dalları ile eş güdümlü çalışmasına ihtiyaç duyulduğu ve bu koşulda yaklaşık olarak iki bin yıl öncesine tarihlenen bu cesetlerle ilgili tutarlı ve bilimsel değerlendirmeler yapılabileceğine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yde Kızı, Bataklık Cesedi, Yeniden Yüzlendirme, Disiplinler Arası, Adli Sanat.

---

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü, aysun.altunoz@hbv.edu.tr.

** Doç. Dr., Antalya AKEV Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nagihan.cetin@akev.edu.tr.

THE NECESSITY OF INTERDISCIPLINARY STUDIES BASED ON THE EXAMPLE OF BOG BODY "YDE GIRL"Y

Abstract

The aim of this study emphasize necessity for interdisciplinary studies from example of Yde Girl who her dead body was found at marsh, also known as "bog body". From this purpose; given information about dead bodies at marsh in introduction part, at first part; been explained, discovery of Yde Girl, situation when first was found and characteristics of location where was found with written materials. Second part of study; the information that which scientific areas work on Yde Girl and results of this works was examined and had been referred of science diciplines which needed of their studies because in order do to healthy assesment with holistic view angle. In the conclusions and discussions part; based especially Yde Girl, there is a needed for anthropology, archeology, biology, botany, law, sociology and forensic sciences to work in coordination with art branches and Under this condition, it is emphasized that consistent and scientific evaluations can be made about these bodies, which are dated to approximately two thousand years ago.

Keywords: Yde Girl, Bog Body, Facial Reconstruction, Interdisciplinary, Forensic Art.

GİRİŞ

Bataklık alanlarda bulunan cesetler, bataklık cesetleri olarak adlandırılmaktadır. Bu cesetlerin bilimsel araştırmalardan çok tesadüfen bulunduğu, bir kısmının ise uzmanlar tarafından incelenmeden tahrip olduğu bilinmektedir.

Bataklık cesetlerinin literatürdeki ilk örneklerine 17. yüzyılda rastlanır; devamındaki yüzyıllar boyunca da çıkarılan ceset sayısında artış olmuştur. Söz konusu cesetlerin bir kısmı hiçbir incelemeye tabi tutulmadan/tutulmadan ortadan kaybolmuş, bir kısmı bataklıktan çıkarılarak defin edilmiş-gömülmüş ve bilinen en az bir ceset ise "mumya tozu" kaynağı olduğu gerekçesiyle pahalı bir ilaç olarak satılmıştır (URL-1).

Cesetlerle ilgili bilimsel araştırmalar 1870'lerden sonra başlamışsa da bataklık cesetleri içerisinde dikkat çekenlerin keşifleri 20. yüzyılda gerçekleşmiş ve devamında bilimsel araştırmalar bu cesetler üzerinde

yoğunlaşmıştır. Söz konusu cesetlerin bataklik alanlarda bulunmuş olması, cesetler üzerine yapılacak kimlik tespit-adli çalışmalar açısından bir avantaj olarak görülmektedir. Çünkü bataklikların sahip olduğu kimyasal yapı cesetlerin bozulmasını/çürümesini büyük oranda engellemekte bir bakıma bedeninin fiziki ve biyolojik yapısının bütünlüğünü korumaktadır. Bu duruma batakliklardaki yosunların oluşturduğu turbaların (URL-2) önemli bir etken olduğu bilinmektedir. Yosunların ölmesiyle oluşan Turbalar batakliklardaki bakterilerin üremesini engellemekte ve böylece organik maddelerin, bakteri saldırısına uğrayıp çürümesinin önüne geçmektedir. Organik bir yapıya sahip cesetler de biriken bu turbaya dönüşmüş tabakaların altında kalarak fizyolojik ve biyolojik özelliklerini büyük oranda korur. Yosunda bulunan doğal bir kimyasal cesedin derisini korurken, rengini de «Maillard reaksiyonu» adı verilen süreçle koyu kahverengiye dönüştürür (URL-3).

Çoğunlukla rastlantı sonucu gün yüzüne çıkarılan bataklik cesetlerinin son yıllardaki sayısal artışına neden; turbaların yakıt olarak kullanılmasına yönelik talep gösterilmesidir. Bu amaçla batakliklarda çalışan işçilerin faaliyetleri sürecinde tamamen tesadüfi olarak bulunan cesetler farklı meslek grupları tarafında koordineli olarak incelemeye alınmıştır.

Bir bataklik cesedinin çok boyutlu olarak incelenmesi sürecinde birden çok disiplin kendi yeterlilik ve uzmanlık alanları gereği bir araya gelmektedir. Örneğin cesedin bulunduğu yerin fiziki ve coğrafi özelliklerinin tespiti için jeolog, arkeolog, antropolog ya da biyolog gibi bilim insanlarının uzmanlıklarına ihtiyaç duyulurken bu koşulların ceset üzerindeki etkilerinin incelenmesinde ise tıp biliminin dallarına gereksinim duyulmaktadır. Şayet ceset doğal yollarla ölmüş birine ait değilse bu ölümün adli vaka olarak adlandırılıp adlandırılmayacağına ortaya konulması için sosyal bilimlerden de (hukuk, sosyoloji) destek alınmaktadır. Ayrıca ölüm nedenlerinin tespiti için yine tıp, biyoloji gibi farklı bilim dallarının deneyimlerine ve bakış açlarına başvurulmaktadır. Cesedin fiziksel kimliğine ilişkin olası biçimin tahmini ve inşası için ise sanat farklı disiplinlerinin vereceği cevaplar etkin olarak kullanılmaktadır.

BİR BATAKLIK CESEDİ OLARAK YDE KIZI

Yde Kızı, 12 Mayıs 1897'de Hollanda'nın Yde köyü yakınlarındaki Stijfveen turba bataklığında bulunduğu bilinmektedir. Ceset ile ilgili elde edilen bilgiler şöyledir:

Ceset, bulunduğu iyi korunmuş olarak kabul edilen, çürüme ve bozulmaların az olduğu bir bataklık cesedir. Ancak cesedin bir iki hafta sonra yetkililere teslim edilinceye kadar ciddi şekilde hasar gördüğü ve deforme olduğu bilinmektedir. Deformasyona neden olarak, cesedin bataklıktan çıkarılırken hava ile teması gösterilmektedir. Diğer bir etken ise çıkarılma yöntemi ve yöre insanının inançlarıdır. İlk bulunduğu fiziki bakımdan iyi korunmuş olan ceset yine cesedi bulan köylüler tarafından tahrip edilmiştir. Önce bataklıktan şeytanı çıkardıklarını düşünerek korkup kaçmış, sonra şeytanı serbest bıraktıklarını düşünerek geri dönüp ona zarar vererek saklamışlardır. Daha sonra sürece bir devlet görevlisinin dâhil olmasıyla ceset resmî kurumlara bildirilmiştir.

(a)

(b)

Yde Kızının bulunduğu ve yeniden yüzlendirilmesi yapılmış hali

URL-4

Yde Kızı, bulunduğu üzerinde yün bir pelerin ve boynuna üç kez dolanmış bir urgan vardır. Dişlerinin çoğu cesedin köylüler tarafından bulunup bataklıktan çıkarılmasından sonra yine köylüler tarafından kırılmış/çalınmış, saçları da yolunmuştur. Bataklıkta çalışan köylü-işçilerin kullandıkları Turba kesme aletleri de cesette fiziksel deformasyon oluşturmuştur. Kafatasında büyük hasarlar vardır. Köprücük kemiğinin yakınında bir bıçak yarası bulunmaktadır. Bu yaranın da turba çıkarılırken kullanılan aletlerden dolayı olduğu düşünülmektedir.

Karbon testi taraması ve yapılan diğer incelemeler, cesedin öldüğünde yaklaşık 16 yaşında olan bir kıza ait olduğunu göstermektedir. Kızın boyu 137 cm'dir. Yaşa göre boy oranından ve omurgasının şekliyle hareketle Kızın skolyoz hastası olabileceği üzerinde durulmuştur. Uzun kıvıll saçları vardır. Başının bir tarafının ölmeden/öldürülmeden önce tıraş edildiği düşünülmektedir. Bu saç tıraşı dini içerikli bir ritüelle ilişkilendirilmeye çalışılsa da Windeby I, çalışmalarında bazı bataklık gövdelerinde tıraşlanmış saç fenomeninin, kafanın bir tarafının diğerinden biraz daha uzun süre oksijene maruz kaldığını basitçe kanıtlayabileceğini ifade etmiştir. Bugün Kızın gövdesi, başı, sağ eli ve ayakları sağlamdır (URL-5,6,7).

Kızın ölüm nedeni olarak dile getirilen görüşler temelde üç başlık altında toplanabilir:

1. Tanrı/Tanrılara kurban edilme,
2. Zina gibi bir suç nedeniyle cezalandırılma,
3. Her ikisi.

Van Beek ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışma Yde Kızının hem cesediyle ilgili hem de Kızın sağken yaşadığı düşünülen coğrafyanın fiziki ve kültürel yapısıyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Çalışma Roy van Beek-JHJ Candel- C Quik- JAA Bos- MTIJ Gouw Booman- B Makaske and GJ Mass tarafından disiplinler arası bir bakış açısıyla çalışılarak 2019 yılında yayınlanmıştır. Çalışmaya fizikî coğrafya, jeomorfoloji, palinoloji ve arkeoloji gibi farklı disiplinlerden uzmanlar katılmıştır. Bahse konu çalışmada cesedin bulunduğu bataklığa en yakın çiftliğin siteye bir kilometreden fazla mesafede olamayacağı, her iki kilometrede bir, arazide yirmi ile otuzdan fazla nüfusu olmayan küçük mezraların bulunduğu; çoğu köyün yakınında mezarlık alanları olduğu belirtilmektedir. Sitenin etrafında üç kale bulunduğu; ancak bu kalelerin çok küçük olmalarından hareketle kullanım amaçlarının askerî olmaksızın manevî olma olasılığının yüksek olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgiler Van Beek ve arkadaşları tarafından «Evlerde ve mezarlıklarda herhangi bir statü farkı tespit edemedik» şeklinde yorumlanarak eşitlikçi bir toplum yapısıyla ilişkilendirilmiştir (Beek vd., 2019: 1206-1222).

Yde Kızının yeniden yüzlendirme çalışması Manchester Üniversitesi'nden Richard Neave tarafından 1992 yılında suçlu patoloji teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Bugün hem yeniden yüzlendirme hem de Yde Kızı'nın bedeni Assen'deki Drent Müzesi'nde sergilenmektedir.

Yde Kızı, Roter Franz ve Weerdinge Men ile birlikte 2000'lerin başlarında bir müze turu için dünyanın dört bir yanına taşınmış, Kızın ölüm sebeplerinden biri olarak zina sebebiyle öldürülmüş olabileceği görüşü öne sürüldüğünden Kanada'da protestolar yapılarak turun ülkenin çeşitli yerlerinden geçmesi engellenmiştir (URL-8).

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümü Yde Kızı olarak bilinen cesetle ilgili yapılmış olan çalışmalarda öne sürülen görüşlerin kritik edilmesine, hangi sorulara hangi bilim dallarının cevap vermesine ihtiyaç duyulduğunun açıklanmasına ve önerilere ayrılmıştır:

Yde Kızının boğazındaki ip onun boğularak öldürüldüğünü göstermektedir. Yde Kızının bu şekilde öldürülmesi, bir kurban ritüelinin gereği olabilir mi?

Kurban, kutsal ve yüce kabul edilen varlıklara karşı saygı göstergesi, ibadet biçimi, şükür aracı, onlardan istenen şeylerin kabulü için vasıta ve onlar tarafından cezalandırılmayı önleyici bir araç olarak kabul edilmektedir. Kurban ritüelleri (Rene 2003:209-229, Güç 2003, Özkan 2003) ilkel dini yapılardan semavi olarak adlandırılan dinlere varıncaya kadar sayısız din ve inanç sisteminde yer alan bir pratiktir. Bu ritüeller ait olduğu toplum ile din ve inanç sistemine göre çeşitli türlere ayrılmaktadır. Örneğin kurbanlar en genel haliyle kanlı ve kansız kurban olarak sınıflandırılabilir. Kanlı kurbanlar bir hayvanın ya da insanın kurban edilmesi iken, kansız kurbanlar elde edilen ürünün bir miktarının bağışlanması, ateşe buğday, yağ atılması gibi pratiklerdir. Yunan, Mezopotamya, Aztek, Mısır, Hint, Çin gibi birçok kültürde geçmiş dönemlerde insan kurbanının olduğu bilinmektedir (Hardal 2020:299-360, Karageçi 2019:205-238, URL-9). İnsan kurban edilmesinin yanında cezalandırma için de insanın öldürülürken kanının akıtılmamasının birtakım gerekçeleri vardır. Bazı kültürlerde özellikle soylu, yönetici ve kutsal kabul edilen kişilerin kanı da kutsaldır. Bu kanın yeryüzüne dökülmemesi gerektiğine inanılmaktadır.

Yde Kızının yaklaşık iki bin yıl öncesinde, demir çağında, yaşadığı bilinmektedir. Söz konusu ölüm şeklinin, kızın boğazına ip dolanıp boğularak öldürülmesinin kurban mı yoksa cezalandırma amaçlı mı yapıldığı elbette ki söz konusu zamanda o coğrafyada yaşayan insanların inanç ve inanışlarıyla birlikte hukuk sistemlerine yönelik tespitlerle mümkündür ki bu da disiplinler arası çalışmayı elzem kılmaktadır. Ancak burada mevcut bilgiler, insanlığın tekâmülündeki gelişim süreci, bu

süreçteki kadın ve erkeğin konumlandırılışı göz önüne alındığında birtakım varsayımlarda bulunulabilir:

Yukarıda mevcut çalışmalarda Yde Kızının ölüm sebebi olarak üç görüşün öne çıktığını belirtmiştik. Bunlar Tanrı/Tanrılara kurban edilme, zina gibi bir suç nedeniyle cezalandırılma ve her ikisiydi. Kurban edilme ve cezalandırmanın farklı kavramlar olduğu ön kabulüyle birlikte Yde Kızının ölüm şeklinin kadın olmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Birçok kültür için kadın ve kadının kanı tabudur (Freud 1947). Bu tabulaştırmadan dolayı Yde Kızının da kanının akıtılmadan öldürüldüğü bir ihtimal olarak söylemek mümkündür. Zina sebebiyle öldürüldüğü düşüncesi de kadın olmasından kaynaklı olarak değerlendirilebilir. Çünkü zina konusunda her ne kadar bazı toplumlarda kadının yanında erkek de cezalandırılıyor olsa da birçok kültür için kadın, söz konusu toplumun normları tarafından onaylanan evlilik gibi bir ritüel gerçekleşmeden birliktelik yaşadığında yok edilmeye, cezalandırılmaya mahkûm kılınmaktadır. Böylesi bir durumda “kirliliği” olduğu düşünülen kadının kanının akıtılmaması, o kanın yeryüzüne bulaşmasının engellenmesi de bilindik bir yargılama, cezalandırma uygulamasıdır.

Bizce bu öldürme eyleminde bir diğer sebep olarak Yde Kızının fizyolojik özellikleri de düşünülebilir. Bilindiği gibi ilkel toplumlar farklılıklara saygı duymaktan öte farklı olandan korkma eğilimindedirler. Alışılanın, bilinenin dışında fiziksel özelliklere sahip insanlara karşı çekinme, korku ve bunun neticesinde onları yok sayma ya da yok etme eğilimi yaygındır. Bazı toplumların kültür ve mitolojilerinde bu tür insanların yok edilmesinin gereği bilinmektedir. Yde Kızı da gerek saç rengi gerekse hastalığı sebebiyle boyunun kısalığı gerekçesiyle korkup kaçınma amaçlı olarak yok edilmeye çalışılmış olabilir. Bu noktada da yine disiplinler arası çalışmalarla söz konusu dönem ve coğrafyaya ait bulunan diğer cesetler, onların fiziksel özellikleri ve ölüm şekilleriyle birlikte değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Gerçekten başının bir kısmı oksijene maruz kalmaktan değil de ölmeden önce tıraş edildiği için saçsızsa bunun kültür içerisindeki sembolik anlamları neler olabilir?

Birçok kültür saçının insanın ruhunu bedenine bağlayan bir araç olarak kabul etmektedir. Bir insanın saçının kesilmesi onun yaşamının da sonlandırılmasıyla ilişkilendirilir. Ayrıca saçın boyutu, toplanma şekilleri, örük ise örgü adeti, öne mi arkaya mı atıldığı kültürel anlamlar taşıyan

özelliklerdir (Frazer 1991, Tanrıdağlı 2000: 47-53, Öztürk 2008: 7-28). Bu bağlamda şayet Yde Kızının kafasının bir tarafı ölmeden tıraş edildiyse bunun karşılaştırmalı bir şekilde sosyoloji ve antropoloji alanından bilim insanlarınca yorumlanmasına ihtiyaç vardır.

Köylülerin cesetten önce korkup kaçıp sonra ona zarar vermeleri inanışlar açısından incelenmeli. Cesedin dişlerinin sökülmesi, saçlarının koparılması ona zarar vermek için mi yoksa ondan bir parçayı büyü, korunma, onun gücünü üstlenme ya da kazanç elde etme gibi amaçlarla saklamak için mi gerçekleştirilmiştir?

Parçadan bütüne ulaşma ya da parçanın bütünü yansıtmaları mantık alanının yanı sıra inanç, inanış alanlarında da önemli bir kabuldür. Bu noktada da birçok gerekçe söz konusu olabilir. Örneğin köylülerin cesedin dişleri ve saçı gibi ondan görece olarak daha kolay ayırabilecekleri parçaları ayırmaları, bir bakıma ona zarar vermelerini aynı zamanda şeytana zarar vermekle eşdeğer görülmesi, kendilerini kötünün karşısında iyi olarak konumlandırmaları gibi psikolojik bir rahatlama işlevi görmüş olabilir. Bu parçaları, söz konusu toplumda varsa ki insanlığın tekâmülünde birçok toplumda var olduğu bilinen büyüsel faaliyetlerde kullanmak için almış olabilirler. Zayıf bir öngörü olarak ise ileriki süreçte bu parçaları satarak maddi kazanç sağlamaya çalışma niyeti olabilir.

Beek ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada (2019: 1206-1222) Yde Kızının yaşadığı düşünülen yerde köylerin yakınlarında mezarlıklar olduğunun tespit edilmesine rağmen onun gömülmeyip bataklığa atılması söz konusu toplumun eşitlikçi bir toplum olduğu düşüncesiyle ne kadar örtüşmekte?

Eşitlik kavramının yöneten-yönetilen, zengin-fakir, yerli-yabancı, kadın-erkek neye göre değerlendirildiği önem arz etmektedir. Söz konusu çalışmada yer verilen görüş incelenen mekânda mezarlar olduğu ve bu mezarlar arasında statü farkını gösteren bir belirtiye rastlanmadığı şeklindedir. Bunun üzerine bahse konu toplumda eşitlikçi toplum yapısının olduğu düşünülmektedir. Bu varsayımdan hareketle “neden bataklıktan bu cesetler çıkmaktadır” ya da oradaki eşitlikten kasıt “hangi kritere göre” sorularının cevaplandırılması gerekmektedir. Şayet bir kadın ya da kız çocuğu Tanrılara kurban edilme, zina ya da hastalık gibi bir gerekçeyle boğularak öldürülüp sonrasında “diğerleri gibi” mezarlığa gömülmüyorsa o toplumun eşitlikçi bir yapıya sahip olduğunu söylemek

güçleşir. Bu noktada antropolog, arkeolog ve sosyologların eşgüdümlü olarak çalışması gerekmektedir.

Bugünün bakış açısıyla Yde Kızı'nın öldürülmesi cinayet olarak kabul edilebilir mi?

Cinayet kavramı çoğu hukuki yapı için bir insanın meşru olmayan bir gerekçe ile öldürülmesini karşılamaktadır. Bir eylemin öldürme mi cinayet mi olduğu meşruluk kriteri baz alınarak nitelendirilebilir. Örneğin bugünün hukuk sistemi ve ceza kanununa göre değerlendirerek Türk kültüründe Osmanlı Devleti'ndeki birçok şehzadenin boğularak öldürülmesine cinayet denilemeyeceği gibi ki çünkü ferman vardır ve yapılan eylem hukuken meşrudur, yaklaşık iki bin yıl önce gerçekleştirilmiş bir eylemi de cinayet olarak nitelendirmek güçtür. Bu konuda hukukçuların, hukuk tarihçilerinin fikirlerine gereksinim duyulmaktadır.

SONUÇ

Hukuk dilinde şüpheli ölüm olarak nitelendirilen ölüm vakalarında ölümün doğal yollardan mı yoksa insan müdahalesiyle mi gerçekleştiği ilk ve önemli bir soru/sorundur. Doğal yollarla gerçekleşmeyen ölümlerde öldürme eylemi var demektir ve öldürme eylemi söz konusu toplumun hukukî yapısına uygun değilse cinayettir. Yde Kızı adı verilen bir ceset üzerinden elde edilen veriler değerlendirilerek ulaşılan bulgular Yde Kızının doğal yollarla ölmekten öte öldürülmüş olduğunu göstermektedir. Mevcut veriler değerlendirildiğinde anatomik özellikleri ve sahip olduğu hastalık nedeniyle alışıldık insan fizyolojisinin dışında niteliklere sahip olan Yde Kızının öldürülmesini cinayet olarak yorumlamak pek mümkün görülmemektedir. Çünkü tarih içerisinde birçok toplumda anatomik olarak farklı olan kişilerin gerek korku, kaçınma gerekse de kutsama gibi birçok nedenle öldürüldükleri, bu eylemin suç olarak kabul edilmediği bilinmektedir. Ayrıca insan kurbanı ve Yde Kızının öldürülmesinin bir diğer gerekçesi olarak öne sürülen zina nedeniyle de insan öldürülmesi birçok kültür için suç niteliğinde değildir. Her ne kadar elde edilen veriler ve insanlık tarihinin genel seyrine göre bu eylem cinayet olarak nitelendirilemese de öldürme eyleminin meşru olup olmadığı hususunun net bir sonuca ulaşması için Yde Kızının yaşadığı düşünülen zaman diliminde ve söz konusu yerde yaşayan toplumun kültürünün, inanç sisteminin, hukuki yapısının ilgili bilim dallarınca tespit edilerek incelenmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte bulgular ve tartışma kısmında yer verilen birçok sorunun yanıtlanarak cesetle ilgili sağlıklı verilere ulaşılabilmesi ve doğru değerlendirmeler yapılabilmesi için birçok disiplinin eş güdümlü olarak çalışmasına ihtiyaç vardır. İnsan, çok yönlü bir varlık olduğu gibi onunla ilgili her şey de çok yönlüdür ve bu sebeple disiplinler arası çalışmalara muhtaçtır. Bahse konu alanlar olan arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, din bilimleri, hukuk gibi alanlarda beklenen çalışmalar yapıldığı takdirde Yde Kızının yaşadığı dönem, o dönemin sosyolojik ve hukuki yapısı, inanç dünyası, Yde Kızının neden öldürüldüğü gibi sorulara kesin yanıtlar verilebilecek belki de eldeki verilerin değerlendirilmesiyle yapılan yeniden yüzlendirme çalışmasının akabinde diğer disiplinlerin sunacakları yeni veriler ışığında ileride farklı bilim/sanat insanlarıncı tekrardan yeniden yüzlendirme çalışmaları yapılabilecektir. Ayrıca bu tür çalışmalar aynı dönemde, aynı yer ve civarında bulunan ve bulunma ihtimali olan birçok cesetle ilgili soruların cevaplandırılmasına da yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

Basılı Kaynaklar:

- Beek, R. V. -JHJ Candel- C Quik- JAA Bos- MTIJ Gouw Booman- B Makaske and GJ Mass, (2019). *"The landscape setting of bog bodies: Interdisciplinary research into the site location of Yde Girl, The Netherland"*, The Holocene, Vol. 29 (7), 1206-1222.
- Frazer, J. G. (1991). *Altın Dal* C.I-II, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Güç, A. (2003). *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Bursa: Düşünce Kitabevi.
- Hardal, E. (2020). *"Grek Mitolojisinde İnsan Kurbanı"*, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.21, S. 38, 299-360.
- Karageçi, M. (2019). *"Fenike Dini ve Çocuk Kurbanları"*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı No:20, Ekim, 205- 238.
- Özkan, A. R. (2003). *Dinlerde Kurban Kültü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, N. (2008). *"Antropolojik Açıdan Saçlar ve İnançlar"*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 25, 7-28.
- René, G. (2003). *"Kan, Arınma ve Şiddet Döngüsü"*, çev. Kaya Genç, Cogito, sayı 37, 209-229.
- Tanrıdağlı, G. (2000). *"Uygur Kültüründe Saç Örgüleri ve Anlamları"*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, Erzurum, 47- 53.

Elektronik Kaynaklar:

- URL-1: <http://gizemlervebilinmeyenler.com/bataklik-cesetleri/>, Erişim Tarihi: 06.12.2020.
- URL-2:<https://www.enerjiportali.com/komur-nedir-cesitleri-nelerdir/>, Erişim Tarihi: 14.01.2021.
- URL-3: <http://gizemlervebilinmeyenler.com/bataklik-cesetleri/>, Erişim Tarihi: 08.12.2020.
- URL-4:https://www.researchgate.net/figure/The-bog-body-of-Yde-Girl-in-her-current-state-a-and-the-facial-reconstruction-b-made_fig2_332129737, Erişim Tarihi: 13.01.2021.
- URL-5: http://www.atlasobscura.com/places/yde_girl, Erişim Tarihi: 21.11.2020.
- URL-6:<https://www.nwo.nl/en/common/news--events/social-media/results-online/bog-body-drenthe>, Erişim Tarihi: 21.11.2020.
- URL-7:<https://www.wur.nl/en/newsarticle/Landscape-setting-gives-unique-insight-in-the-life-of-Yde-Girl.htm>, Erişim Tarihi: 21.11.2020.
- URL-8: https://mummipedia.fandom.com/wiki/Yde_Girl, Erişim Tarihi: 21.12.2020.
- URL-9: Baş, B. (2015). Eski Medeniyetlere Ait 5 Farklı Kurban Ritüeli, <https://arkeofili.com/eski-medeniyetlere-ait-5-farkli-kurban-ritueli/>, Erişim Tarihi: 14.01.2021.

1950 SONRASI ÇAĞDAŞ TÜRK RESİM SANATINDA MİTOLOJİNİN YERİ

Asuman AYPEK ARSLAN*
Mehmet Hilmi ULUSOY**

Özet

Mitoloji ve mit kavramları, sanatın her dalı için önemli kaynak teşkil etmiştir. Kadim çağlara ait insan zihni ile açıklanamayan doğa hadiseleri, doğum, ölüm, tanrılar ve insanlar arasındaki ilişkiler, olağanüstü olaylarla bezenmiş mitolojik söylenceler, her devirde sanat eserlerinde simgeleşerek yer bulmuştur. Mitoloji geçmiş yaşamları önümüze koyarken sanatın ve geleceğin dili de olmuştur.

Sanatçılar, zaman zaman farklı bir anlam ile beraber farklı bir kavramsal alan yaratmak amacındadır. Bunu yaparken, toplumun ortak bilincine hitap ederek anlam zenginliği kazandırmak, ifadesi çok zor hatta mümkün olmayan insana özgü içsel endişeleri ifade etmek, eserin gizemini ve etkisini artırmak ve toplumun günümüzde yaşadıklarının aslında geçmişten pek farklı olmadığını göstermek için mitlerden faydalanmıştır. Sanatçılar, eserlerini ortaya çıkartırken, bu derin hazineyi, kendi üsluplarına göre yeniden yorumlamaktadır. Bu çalışmada Türk ve Anadolu kültürünün mitolojik unsurlarının 1950 sonrası Türk resim sanatına ve eserlerine yansımaları ele alınmıştır. Konunun kapsamının geniş olmasından dolayı, seçilen belirli sanatçılar ve eserleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda mitolojinin sanata yansımaları, incelenmiş ve bir nitel araştırma yöntemi olan literatür tarama tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Mit, Mitoloji, 1950 Sonrası Çağdaş Türk Resmi, Türk Sanatçıları.

---

*Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, asuman.aypek@hbyv.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-9400-2642.

**Sanatta Yeterlilik Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Ens. Bileşik Sanatlar Programı, mehmethilmiulusoy61@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-9907-8072.

THE PLACE OF MYTHOLOGY İN CONTEMPORARY TURKİSH PAİNTİNG ART AFTER 1950

Abstract

Mythology and myth concepts have been an important source for every branch of art. Natural events, birth, death, relations between gods and people, mythological legends adorned with extraordinary events, which cannot be explained by the human mind of ancient times, have been symbolized in works of art in every era. While mythology puts past lives before us, it has also become the language of art and the future.

Artists aim to create a different conceptual space with a different meaning from time to time. While doing this, he has benefited from myths in order to gain a richness of meaning by appealing to the common consciousness of the society, to express the inner concerns of human beings that are very difficult or even impossible to express, to increase the mystery and effect of the work, and to show that what the society is experiencing today is not much different from the past. Artists, while revealing their works, reinterpret this deep treasure according to their own styles. In this study, the reflections of the mythological elements of Turkish and Anatolian culture on Turkish painting art and works after 1950 were discussed. Due to the wide scope of the subject, the selected artists and their works are emphasized. In this context, the reflection of mythology on art was examined and literature review technique, which is a qualitative research method, was used.

Keywords: Art, Myth, Mythology, Contemporary Turkish Painting After 1950, Turkish Artists.

GİRİŞ

Mitoloji terimi, iki sözcüğün, '*myth*' ve '*logia*'nın birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Tökel bu sözcükleri "Myth; söylenen söz, anlatılan hikâye anlamlarına gelirken, logos; bilim ve akıl anlamındadır" şeklinde açıklamıştır. (Tökel, 2000:5-6). Mitoloji ise Necatigil'in tanımıyla "mitoslar bilgisi, mitosların sistemli bir şekilde toplamı" demektir (Necatigil,1988:7). Mitoloji, çevrelerinde gelişen olayları rasyonel akıl ile açıklayamayan toplumların, gerçek ile hayalin karışımından yarattıkları, yaradılışı ve sonu, Tanrılar ve insanlarla ilgili doğüstü tüm anlatıları inceleyen bilim dalı şeklinde tanımlanmaktadır. "Mitolojilerdeki kişiler, doğüstü

varlıklardır ve temsil ettikleri nitelikleri ile tanınırlar. Mitoloji; insanların, etrafındaki olayların sebebini araştırmaya sevk eden içgüdüsel bir ihtiyaçtan doğmuştur. Yaşanılan bir geçmişin betimlenmesi ile ortaya çıkmaktadır” (Köktan, 2014:262).

Bireylerin yaşamlarında gerek mental gerekse fiziki açıdan zorluklar mevcuttur. Mitolojinin varoluşunun da bunun bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Mitoloji olmasaydı mutlak gerçeğin ortaya çıkması da mümkün olamazdı. Mitoloji mutlak olanın açığa çıkmasında bir aşamadır.

Bireylerin duygularından meydana gelen ‘mit’ on yıllar boyunca toplumun sorunlarına çözüm niteliği taşımış ve ‘ortak bilinci’ oluşturmuştur.

“Acıyı haklı görerek ona katlanma dürtüsüne, din ve kültür farkı gözetmeksizin her toplumda rastlamak mümkündür” (Evkuran, 1997:17).

“Tüm toplumlarda ilişkisiz mitlerin varlığı, farklı olması mitlerin işlevinin değişmediğini belirtmektedir” (Kantar, 2013:12).

Mitoloji “kozmogoni” ile başlar. Evrenin varoluşu ile kültürler zamanla kendi mit ve o mitlere ait hikâyeler oluşturmaya başlar.

“Başta Kur’an olmak üzere hemen tüm dinlerin metinlerinde sembolizme rastlanmaktadır. Yeryüzünde konuşulan her dilde mutlaka sembolik anlatımlar kullanılmaktadır. Dilin kendisinin bir semboller sistemine dayandığı söylenebilir” (Evkuran, 1997:29).

“Resimleme açıkça, amacı basılı (ya da herhangi bir metni) sayfayı açıklamak olan sanat yapma eylemi olarak tanımlanır ya da çoğu sözlükte olduğu gibi konuyu daha hoş, ya da kolay anlaşılır hale getirmek için kullanılan bir görsel ifadedir” (Heller & Chwast, 2008:7).

“Ancak, Sanatlar ve El sanatları döneminde resimleme ve tipografi, süsleme açısından değil, bir tasarım disiplini ve bütünlük içinde ele alınmaya başlamıştır” (Turgut, 2013:53).

“Bu duvar resimlerine ilk sanat eserleri diyebiliyorsak şayet; o zaman sanatı insanoğlu korkularını bastırmak veya kontrol altına almak ihtiyacından yarattı, diyebiliriz” (Olgunlu, 2014:25).

Bu cümle esas alınarak, konu şöyle devam ettirilebilir; mitoloji varoluşunda esas soru cevaplar ile aynı temelde gizlidir. Öyleyse “Aslında mitoloji olayları değil, olayların ortaya çıkma sebeplerini açıklar, gerçek

dünyanın resmini çizmez; bu alemin sembollerle kavranılmasını sağlar” (Bayat, 2007:12).

İnsan, çevresindeki doğal olaylarla inanç sistemindeki olguları ilişkilendirerek sanatsal üretime ait yaklaşımlarda bulunmaktadır. Bu kapsamda gerçek olan ya da olmayan birçok unsur sanatın objesi olabilmektedir. Bu çerçevede insan yaşamına ait önemli ipuçlarını içerisinde barındıran mitolojiler de sanata konu olabilen, bu gerçek olmayan unsurların bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Sanat nesnesi olarak kullanılan fantastik varlık, insan fantazyasının yarattığı bir sentez olarak, insan bağlı bir kuş veya kuyruğu rumi motifle son bulan aslan figürü ne insan, ne Tanrı, ne de hayvandır. Olaşan-dışı, tuhaf, şaşırtıcı ve grotesk olarak, insandaki duygu ve düşünce çeşitliliğinin sanatçıdaki yaratıcılıkla buluşması, soyutla somut arasında yer alan yeni bir figür kadrosunu ortaya çıkarmaktadır. Tanrı’yla (veya tanrılarla) doğrudan ilişki kuramayacak kadar güçsüz ve çaresiz olan insan, karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilmek için bazı aracı yaratıkların destek ve yardımını ummuştur. Bundan dolayı da çizilen varlıkların tuhaf ve karışık biçimde olmaları gerekiyordu (Mülayim, 1999: 159).

TÜRK MİTOLOJİSİ

Resmin yapısında iki estetik akım mevcuttur; “doğaya giden ve doğadan kaçan”. “Türkler ikinci yolu esas almıştır” diyen Eroğlu, Türk resmindeki gerçeküstücü tavrı ve doğayı taklit etmenin ötesine geçerek iç dünyalarının resmini çizdiklerini ifade etmek istemiştir (Eroğlu, 2019:33).

Söylenbilir ki Türk resminin dayanağının çözümlenmesi ve anlaşılması, resme yansıyan mitoloji ve efsanelerin kavranmasıyla mümkündür.

Bir resmin konusunu düşündüğümüzde, o resmin içeriğinin ne olacağı hakkında bir düşünce süreci başlatmış oluruz. Günümüze kadar birçok düşünür, sanat tarihçi ve eleştirmen tarafından farklı açılardan ele alınan ‘resimde konu’ kavramı hakkında görüşlere kısaca değinelim. Kınay, konu sorunsalı ile ilgili olarak, “her eser bir şeyi tasvir eder ve bir konusu vardır” görüşüne (Kınay, 1993:5) yer verirken, Mülayim, Kınay’ın aksine her resimde konu bulunmayacağını belirterek, “resmin konusunun çoğu kez tablonun adı olduğunu” (Mülayim, 2015:150) belirtmektedir. Fischer, “bu görüşlerin yanında sanatçının tutumunu anlamamıza yardım

eden önemli öğelerden birinin, konu seçimi olduğunu” (Fischer 2017:140) önemle vurgulamaktadır.

Mitoloji, toplumların yaşanmışlıkları ile ilgili olarak vermiş oldukları bilgilerin yanında, insanın düşünce dağarcığının da genişlemesine katkı sağlayan bir özelliğe sahiptir. Aynı zamanda bir milletin geçmişini, tarihini ve başından geçen olayları gelecek nesillere yansıtan edebi örneklerdir. Bundan dolayıdır ki, insanın mitolojik yaklaşımlarla hesaplaşması, bilimsel ve teknolojik alanda ne derece büyük gelişmeler yaşanırsa yaşansın, hiçbir şekilde yok olmamaktadır.

Ancak konu ile ilgili karakterlerde ve o karakterlerin şekillenmesinde küçük değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Çok geniş bir coğrafi alanda sürmüş olduğu hâkimiyetin bir neticesi olarak Türk mitoloji tarihi de aynı değişiklikleri tarihsel bir süreç içerisinde çok zengin bir şekilde yaşamış, bu yaşanmışlıklarını da sanatına yansıtmıştır.

Bir taraftan Türk kültürüne ait göçebe yaşamın bir gereği, diğer taraftan da Anadolu’da hakimiyet kurmuş olan medeniyetlere ait kültürel izlerin yansımaları olarak; Hüma, Zümrüdü Anka, Hüthüt, Kaknus, Şahmeran, Ejderha, Tepegöz, Gulyabani, Dabbetül’l-Arz, İblis, Zebani, Dev, Cin, Peri, Melek, Huri, Umay Ana, Hum Babab, Vak-Vak Ağacı, Tuba Ağacı, Burak, Grifon, Denizkızı, Sfenks, Eciş Bücüş, gibi pek çok masal yaratığı, Türk sanatının farklı dönemlerinde birer imge olarak uygulanmıştır.

MİTOLOJİK ÖGELERE ATIFTA BULUNAN 1950 SONRASI SANATÇILAR

Nuri Abaç

Kaynağını Anadolu mitolojisinin iri yapılı figürleri, insanüstü yaratıkları ve gerçeküstü varlıklarından alan Abaç’ın resimlerinde fantastik eğilimler kendini göstermektedir. Manukyan bu kaynaklara ilave olarak “Bunların yanı sıra Selçuklu çinileri, Osmanlı minyatür ve kaligrafisinden de yararlanarak kendine özgü bir dil oluşturmuştur” tespitini de yapmıştır (Manukyan, 1999: 45).

Sanatçının oluşturduğu anlatım dili yaşadığımız dünyanın gerçeküstü bir üslupla yansıtılmasıdır. Bu noktada geleneksel ile çağdaş bir arada özümseyip evrensel olana varmayı hedefleyen bir sanatçı profili karşımıza çıkmaktadır. Minyatür sanatının şematik anlatım biçimini,

istiflemelerini ve saydam renk dokusunu çağdaş bir yorumla resimlerinde aktarmakta ve ele aldığı konuları masalsi havada aktardığı görülmektedir. Sentor görünümlü yaratıklar, mitolojik varlıklar, savaş arabaları, bisikletler, Hitit kabartmaları gibi sayısız figürü, karmakarışık çizgilerin yarattığı fantastik yapılar içinde fakat gelenekselle sentezleyerek yeniden yorumlamaktadır. “Böylece eserlerini gücünü çizgiden ve plastik biçimlerden alan kompozisyonlara dönüştürmektedir” (1970-1994 Katalogları; Akt: Ersoy, 1998: 133).

Gündelik hayat görüntülerini, Anadolu söylenceleri ve geleneksel sanat formlarımızla ilişkilendiren, nakış-resmi çağrıştıran ve dekoratif nitelikli özgün bir “gerçeküstücü” üslupla karşımıza çıkmıştır. Resmin fonunda mimari formasyonu çağrıştıran bir dokusal yapı geliştiren Abaç, bu alt-yapı üzerinde çok figürlü ve istifleme eğilimli “mizahi bir durumu” sahneleme düşüncesindedir. Daha çok geleneksel Orta Oyunu ve Karagöz’ün sunduğu görselleme rastladığımız figürasyonu bir tiplene çalışmasıyla kendine mal eden, sıcak ve sempatik sunumlar gerçekleştirmiştir. Abaç’ın mimari yapı anlayışına dayalı resim yaklaşımında geçmişe özlemle eşdeğer, toplumsal eleştiri de içeren ironik göndermeler söz konusudur. 1970’den önceki resimlerinde Anadolu kültürünün efsanevi mitolojik yaratıklarını masalsi ve gerçeküstücü-fantastik bir biçimle resimledi. Daha sonraları yöneldiği Karagöz’ün kişiliğinde ve biçim benzetmesinde tarihi ve güncel konuları, olayları ele aldı. Balıkçıları, simitçileri, pazaryerleri, meyhaneleri, düğünleri, çay bahçeleri gibi yurdun akla gelebilecek özgün tüm ayrıntıları üzerinde yoğunlaştı. Geleneksel anlatım biçimlerinden, kültürel kalıtların biçim dillerinden etkilendi ve yöreselliğin evrensel duyumuna ulaşmıştır.

Resim 1. “İsimsiz”

Resim 2 “Kivi”

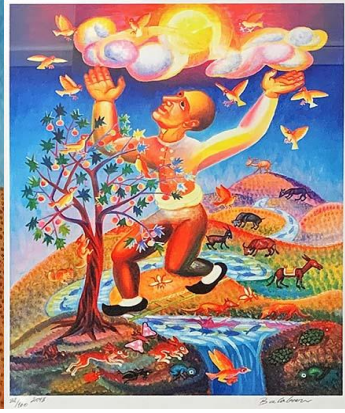
Resim 3 “İsimsiz”

İbrahim Balaban

İbrahim Balaban da Anadolu insanının tarih öncesinden gelen, toprakla sürdürdüğü üretim mücadelesini konu edinmiştir. Masalsı çağrışımlar taşıyan kıvrımlı ve sarmal dağ başlarında çift süren insanlar, Mitolojide Bereket Tanrıçasının doğurganlığıyla özdeş tutulan kadınların üretim çabasını yansıtır. Uçuşan mavi tonları, içinden ışıkların fışkırdığı ekinler, nakış görünümlü bitkiler, dalgaların sarmalıyla biçimlenmiş gibi hissettiren tarlalar, figürü destekler. İnsanın doğa ile cebelleşmesini, yaşam savaşını temel alan içerik, yeni kompozisyon araştırmaları, ayrıntılı doğal dokularla geliştirdiği “oyma-çizim” tekniği yetkin bir işçiliği vurgulamaktadır. Resim eleştirmenleri kendisini “Anadolu insanının yaşamından ve halk efsanelerinden yola çıkarak toplumsal gerçekçi yapıtlar üreten ressam” olarak tanımlarlar. Balaban, sanat hayatını Dağınık, Nakışsı, Ağır Aksak, Oyuncaksı, Tutsak, Özgürlük gibi dönemlere ayırır. Önceleri köy yaşamının yoksulluğunu, köylü üretim araçlarını resmeden sanatçı, giderek destanlara, halk inançlarına, kahramanlarına, söylencelere, mitolojiye uzanır. Giderek kente göçü, kentteki yaşam ve demokrasi mücadelesini ele alır. Son dönemde Anadolu Erenleri ve Bereket Analarını resimler.

Resim 4 "Anaların Bekleyişi"

Resim 5 "Yunus Emre"

Resim 6 "Ferhat ile Şirin"

Erol Akyavaş

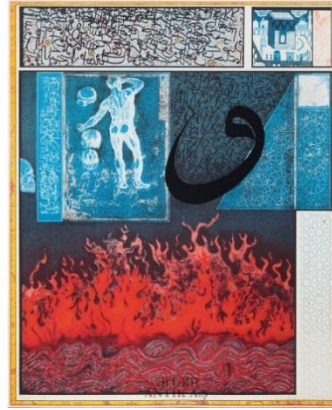
Tarihin farklı dönemlerinden ve coğrafyalardan seçerek kullandığı simgeler, eski uygarlıkların ve söylencelerin içinden çıkıp resimlerinde kompozisyon oluşturmaktadır (Ersoy, 1998:133). "Sanat hayatı boyunca, son derece serbest bir resim dili kullanmıştır. Erken dönem çalışmalarında leke ve kaligrafik imgelerle, soyut biçimler oluşturan sanatçı; daha sonraki dönemlerinde figürü ve mimari öğeleri kullanarak irrasyonel düzenlemelerle sürrealizm bir anlayışla kompozisyonlar oluşturmuştur" (Akdeniz; 1995: 112).

Bu kompozisyonlar, bilgi, düş, söz, düşünce ve duygunun oluşturduğu imgeler şeklinde karşımıza çıkar. Sur duvarları, adlar, işaret ve imler, rakamlar, kutsal semboller, hayvan figürleri, minyatürlerden aktarılmış görüntülerin hepsi yaşama ilişkin simgeleri ve birbirleri ile bağlantısı olmayan unsurları resimde farklı şekillerde kullanarak onları yaşanmış ve canlı olarak ifade etmeyi başarmıştır. “Yaşamın ve yaşanmışlığın simgelerini kültürel unsurlarla ilişkilendirerek içerik anlamda farklı bir yön çizmekte olduğu görülmektedir. Sanat eserlerinde etki bırakabilen renkleri olan ana renk kırmızı ile altın yaldızı son derece etkin kullanmasını bilmiştir. Sanatçı duvar, yılan, göz, sayı, hat gibi bilimin ve uygarlık tarihinin en eski işaretlerini amaçsal kompozisyonlara dönüştürerek din, tarih ve kültür katmanını içerisinde görsel ve simgesel bir anlam bütünlüğüne ulaştırmıştır” (Akyavaş 1994; Akt. Ersoy, 1998:133). İslam inancı ve efsanelere çağdaş bir yorum getirmiştir. Sanatçı, minyatür ustası Matrakçı Nasuh’un menzil ve karargâh resimlerinde gördüğümüz kale, duvar ve çadır motifleri ile birlikte uyguladığı kesik parmak ve diğer motifler, özgün bir simge dilini ortaya çıkarmaktadır.

Resim 7 “Putlaştırılmış Ölü Adam”

Resim 8 “Miraçname Serisi”

Resim 9 "İsimsiz"

Resim 10 "İsimsiz"

Süleyman Saim Tekcan

Sanatında, Anadolu kültürüne ait birikimden çokça faydalanmış, gelenekselden aldıklarını sanatçı bakışı ve teknik yorumla sunmuştur. Hitit güneş kursu, geyik ve at figürleri, kaligrafik ögeler, minyatür ve mezar taşlarından ilham almıştır. "Esinlendiği bu biçimler sanatçının zihninde yer eden imgeler olarak resimlerine kaynaklık etmektedir" (Gemaner, 2006: 20). Geçmiş kültürümüzde simgesel motifleri kaynak alan çalışmaları ve uyguladığı renk katmanlı tekniği ile elde ettiği zengin tonlar, yüzeyde değişim sağlamakta, "renk erimeleriyle dağılan biçim özellikleri kimi yerlerde yumuşak geçişler oluştururken kimi yerlerde de transparan alanlar oluşturmaktadır" (Ersoy, 1998: 172).

Yağlı boya, baskı ve heykel kabartmalarında at sembolü, bazen tek başına bazen de doku etkisi yaratarak kendisini göstermektedir. Atın Türk kültüründe oynadığı rol düşünüldüğünde, sanatçının, atların alımlı vücutlarını ve zarif hareketlerini eserlerinde efsanevi bir nitelikte ortaya koyduğu görülmektedir. "Ayrıca simgesel at figürlerini, Türkleri Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıyan bir kültür taşıyıcısı olarak değerlendirmektedir" (Gemaner, 2006: 20). Mehtap Kodaman, sanatçı hakkında "Türk sanatında pek çok ıslahatı vardır ama onun için en önemlisi atları ıslah eden sanatçıdır diyebiliriz" ifadelerini kullanmıştır (Kodaman, 2007:389).

Sanatçı at figürünü tek başına kullandığı gibi bazen de ana tanrıça, Hitit etandanı, geyik motifiyle birlikte kullanır. “Atlar ve Hatlar” serisinde at figürünü kaligrafiler ile birlikte sunmuştur. “Bunlar din dışı yaşamla ilgili güzel sözler olmanın yanında kültürel estetiğinde vurgulanmasıdır, diyebiliriz” (Gemaner, 2006: 20).

Resim 11 "İsimsiz"

Resim 12 "Atnağme"

Resim 13 "Riva Atı"

Hüsamettin Koçan

Sanatçı son dönemde daha çok, kavramsal çalışmalarla kendini ifade etmektedir. Anadolu'nun geçmişten günümüze tarihsel süreçte katmanlar halinde ilerlediğini ifade ederek, bu katmanların, kesin çizgilerle ayrılamayacağını, ayırımın sadece dış görünüşte kaldığı gerçeğini dile getirmiştir. "Tarihsel katmanlardan yola çıkarak kültür verilerinin birleştirici öğelerini yine tarihsel ve toplumsal dönüşüm içerisinde sistematikleştirmiştir" (Ersoy, 1998: 155).

Koçan, Anadolu coğrafyasında yaşamış olan çok farklı dönemlere ait medeniyetlere ait değerleri, Anadolu motifleri ve kültürel simgeleri, kendine has bir öznel dille ortaya koymaktadır. Bunu yaparken de yaşadığı toplumun kültürel değerlerini simgesel biçimlerden kopmadan çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi kültürümüzü oluşturan farklı uygarlıkların kaynaklarını incelemektedir. Bunu yaparken resimler, desenler ve motiflerle tarihi gözlemektedir. Türk resim sanatında kültür varlığı ve kültür mirasının imge olarak kullanılması bakımından önemli bir yere sahip olan günümüz sanatçılarından birisi olan Hüsamettin Koçan, Türk halk resimleri incelemelerinden yola çıkarak 1990'dan itibaren "Anadolu'nun Görsel Tarihi" adlı çok kapsamlı bir araştırmaya girmiştir. Kazanmış olduğu birikimle 1990'lara gelindiğinde "Anadolu Anlatıcısı" olabilecek donanımına sahip olan sanatçı, tarihi görselleştirmeye yönelik bu proje kapsamında araştırmalarını Anadolu'daki İslam, Orta Asya ve Anadolu kültürleri üzerinde yoğunlaştırmış, bu araştırmaların sonucunda oluşturduğu tuvalerini 1994'te "Osmanlı" başlığı altında sergilemiştir (Rona, 1997). Sanatçı bu çalışmalarla Anadolu'ya taşınan Orta Asya'ya ait kültürel unsurları, Anadolu'da ilk çağlardan itibaren gelen kültürel unsurlarla kaynaştırmaya çalışmıştır.

Resim 14 "Figürlü Kompozisyon"

Resim 15 "İsimsiz"

SONUÇ

Mitoloji, sanatçıların eserlerine sonsuz bir sembol ve imge hazinesi sunarak anlam derinliği yaratmıştır. Sanatçılar, resmin konusunu daha büyümlü bir üslûp içinde izleyiciye sunmak, söz söylemeden derin ve gizemli bir anlam kurarak, izleyeni geniş bir çağrışımlar dünyasına çekmek ve çağlar ötesinin anlam yoğunluğunu keşfetmek amacıyla mitlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Mitleri seçmede sanatçı oldukça özgür olan sanatçı bunun sonucunda özgün eserler ortaya çıkartmakta, bunu yaparken, mitolojik imgeleri genellikle ortak bilinenler dünyasından seçmektedir. Sanatçı, bazen toplum tarafından bilinen mitsel bir figürü kullanırken bilinen hikayesinin yanı sıra, mitsel figüre yepyeni bir yorumla yaklaşmaktadır.

Türk toplulukları tarihi süreçte çok zengin mitolojik kaynaklardan beslemiş, kendi kültürünün zenginliği ile yurt edindiği toprakların kültürel zenginliğini birleştiren bir alt yapı oluşturmuştur. Resim sanatımızın gelişimi incelendiğinde, birçok sanatçının eserlerinde mitolojik sembollere yer vererek, bu zenginliği gelecek nesillere aktarma çabasında önemli rol üstlendiği görülmüştür. İnsanlık çağları sürekli değişerek, teknoloji ilerlese de insanoğlunun mitoloji ile bağlantısı sürekli olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akdeniz, H. (1995). Sanat Kitapları. *Sanat*. Kültür Bakanlığı, 8, 111-123.
- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken.
- Eroğlu, Ö. (2019), *Türkiye’de Resim Sanatı*. İstanbul: Tekhne Yayınları
- Ersoy, A. (1998). *Günümüz Türk Resim Sanatı*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Evkuran, M. (1997). Müslüman Kültürdeki Mitolojik Unsurlar. Ankara: Yüksek Lisans Tezi.
- Fischer, E. (2017). *Sanatın Gerekliliği*. (C.Çapan, Çev.) İstanbul: Sözcükler Yayınları.
- Germaner, S. (2006). *Süleyman Saim Tekcan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Heller, Steven ve Chwast Seymour (2008). *Illustration: A Visual History*. New York: Abrams
- Kantar, N. (2013). Basın İlanlarında Yunan Mitolojisi. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarım Anasanat Dalı, İstanbul.
- Kınay, C. (1993). *SANAT TARİHİ Rönesans’tan Yüzyulumıza – Geleneksel’den Modern’e*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, M. (2007). Türk Sanatında Bir “İslah-Atçı” Süleyman Saim Tekcan’ın Yapıtını Tekrar Okumak. *Türkoloji Araştırmaları*, 2, 386-391.
- Köktan, Y. “Mitoloji Dans ve Müzik”. *Türük-Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2-3 (2014): 261-271
- Manukyan, A. Ş. (1999). Naif Resim. (Editör: Ayla Ödekan). *Cumhuriyet’in Renkleri, Biçimleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 40-47.
- Necatigil, B. (1988). *100 Soruda Mitolojya*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Olgunlu, A. C. (2014). *Mitos’tan Logos’a*. İstanbul: Hükümdar Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). *Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Turgut, E. (2013). *Grafik Dil ve Anlatım Biçimleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Görsel Kaynaklar

- Resim 1. <https://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPaintersartistDetailIID=84>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 2. <https://artam.com/muzayede/335-online-muzayede/nuri-abac-1926-2008>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 3. <https://www.galerisoyut.com.tr/artist/nuriabac/#eser/dacf84d8d867>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 4. <https://www.istanbulsanatevi.com/unlu-sanatcilarin-hayati/soyadi-b-unlu-sanatcilarin-hayati/ibrahim-balaban-hayati-ve-eserleri-1921/>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 5. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/ibrahim-balaban>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 6. <https://www.galerisoyut.com.tr/artist/ibrahim-balaban/>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 7. <https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/erol-akyavas-hayati-ve-eserleri/>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 8. <https://galerinev.art/tr/baskilar/erol-akyavas>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 9. <http://www.antikalar.com/erol-akyavas>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 10. <https://daitoryo-movie.com/post/erol-akyavas-eserleri/1968598>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 11. <https://csmuze.anadolu.edu.tr/eser/tekcan-s%C3%BCleyman-saim>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 12. <https://www.sanatmezat.com/suleyman-saim-tekcan21492.html>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 13. <https://www.mirakoldasartgallery.com/sanatcilar/suleyman-saim-tekcan/>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 14. <https://artam.com/muzayede/281-cagdas-sanat-eserleri/husamettin-kocan-1946-untitled-4>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- Resim 15. <https://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPaintersDetail>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.

1960'LAR TÜRKİYE'SİNDE YURDAER ALTINTAŞ TARAFINDAN ÜRETİLEN TİYATRO AFİŞLERİNİN ÇÖZÜMLEMELERİ

Nur ERNEHİR*
Emre İDACITÜRK**

Özet

“Tiyatro sanatı, Cumhuriyetten önce maddi yetersizliklerden dolayı gelişememiş olsa da Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün kültürel faaliyetlerin yaygınlaşması için verdiği talimat ve atılımlarla birlikte ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Bu noktada, artan tiyatro oyunlarının duyurulması için baskın reklam araçlarından olan afiş tasarımlarına ihtiyaç artar. Her ne kadar ilk dönemlerde bu afişler, yazı temelli, basit tasarımlardan oluşsa da 1960'lı yıllarda grafik tasarım alanının gelişme göstermesi ile sanatsal bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte ekonomik yapıda canlanan hareketlilik, gelişen teknoloji ile basım tekniklerinin ilerlemesi, reklam şirketlerinin kurulmaya başlaması ve yaygın hale gelmesi Türkiye'deki afiş tasarımına yükselen bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemde çoğunlukla yurtdışında eğitim alan grafik sanatçılarımız yapmış oldukları tasarımlarla dünya çapında ün kazanmaya başlarlar. Mengü Ertel, İhap Hulusi, Yurdaer Altıntaş, Sait Maden ve Kenan Temizan, bu isimler arasında yer alan, Türkiye'de grafik tasarımın çağdaşlaşmasında başrol oynayan kişilerdir. Tiyatro ve sinema başta olmak üzere kültürel afiş tasarımlarında uluslararası üne sahip olan grafik tasarımcımız ise Yurdaer Altıntaş'tır. Yurtiçinde ve Yurtdışında gerçekleştirilen çok sayıda grafik tasarım etkinliğine işleri kabul edilen Altıntaş, Grafik Sanatçılar Derneği'nin kurulmasına öncülük etmiş, Grafikerler meslek kuruluşunda da (GMK) belirli dönemler içerisinde başkanlık görevinde bulunmuştur. Gerçekleştirdiği bu önemli faaliyetlerle ülkedeki mesleki dayanışmayı sağlayarak yeni nesildeki grafik sanatçılarının mesleklerine daha bilinçle yaklaşmalarının önünü açmıştır. Bu çerçevede, araştırmanın odak noktasında olan kendine has tarzıyla Yurdaer Altıntaş'ın tasarımcı profili ve 1960'lı yıllarda yapmış olduğu 6 adet Tiyatro afişi tasarımsal açıdan incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Afiş Tasarımı, Kültürel Afişler, Yurdaer Altıntaş.

---

*Öğr. Gör., Antalya AKEV Üniversitesi, MYO, Grafik Tasarım Programı, nur.ernehir@akev.edu.tr.

**Öğr. Gör., Antalya AKEV Üniversitesi, MYO, Grafik Tasarım Programı, emre.idaciturk@akev.edu.tr.

ANALYSIS OF THEATER POSTERS PRODUCED BY YURDAER ALTINTAŞ IN TURKEY DURING 1960'S

Abstract

Although the art of theater was underdeveloped due to economical reasons, a progress was noted after the proclamation of the Republic with the instruction and advances Atatürk summoned in order to make cultural activities widespread. At this point, the need for poster designs which is one of the dominant advertising tools increased to announce the theatrical performances. Despite the fact that these posters were initially script-based, during the 1960's they gained an artistic dimension with the developments observed in the field of graphic design. At the same time the rousing mobility of the economical structure, advancement of printing techniques with developing technology, establishment of advertising companies and their prevalence attained an upward acceleration of poster design in Turkey. During this era graphic artists educated predominantly in foreign countries earned worldwide reputation with their designs. Mengü Ertel, İhap Hulusi, Yurdaer Altıntaş, Sait Maden and Kenan Temizan are the names playing a leading role in the modernization of graphic design in Turkey. Yurdaer Altıntaş is our graphic designer who has an international reputation in cultural poster designs, especially in theater and cinema. Altıntaş, whose works have been accepted in many graphic design events held in Turkey and abroad, pioneered the establishment of the Graphic Artists Association and served as the chairman of the Graphic Artists Professional Organization (GMK) for certain periods. With these significant activities, he paved the way for young graphic artists to approach their profession more consciously by ensuring a professional solidarity. Within this framework, the designer profile of Yurdaer Altıntaş accompanied with his specific manner and six theater posters completed during the 1960's will be analyzed from a design point of view.

Keywords: Poster Design, Cultural Posters, Yurdaer Altıntaş.

GİRİŞ

Tarih öncesi devirlerden başlayarak içinde bulunduğumuz dönemlere dek insanlar birbiri ile iletişim kurmaya ihtiyaç duymuştur. İnsanlar kültürlerini gelecek nesillere aktarabilmek için yazılı iletişim için seslere karşılık gelen alfabeyi, sonrasında ise kavramlara karşılık gelen

işaret ve sembolleri kullanmaya başlamıştır. Farklı kültürlerle ait bilimsel çalışmaların, edebi ve sanatsal eserlerin insanlığın ortak mirasına kazandırılmasında yazılı iletişim kadar görsel iletişim kültürünün de büyük katkıları olmuştur.

Endüstri devrimi sonrası teknik ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler görsel kültürün daha da yaygınlaşmasını sağlamış ve insanlık bu duruma uyum sağlayarak duyarlı hale gelmiştir. Uçar'a göre (2021, s.25), günümüzde insanlık eski çağlara göre çok daha sayıda görsel uyarana maruz kalmaktadır. Görsel mesaj alanındaki bu yoğun artış bazı zamanlar görsel bir kirliliğe neden olsa da bu noktada görsellerin iletişime bir düzen sağlama noktasında oldukça işlevsel olduğu bir gerçektir.

İletişim alanındaki medyaların günden güne çoğalması grafik tasarım aracılığı ile mümkün olabilmiş ve her geçen gün daha fazla insanın yaşamına dokunur hale gelmiştir (Bektaş, 1992, s.9). Afişler, grafik tasarım ürünleri içerisinde en fazla bilinenlerden biridir. Türk Dil Kurumuna göre: (URL-1) *"Afiş, bir şeyi duyurmak veya tanıtmak için hazırlanan, kalabalığın görebileceği yere asılmış, genellikle resimli duvar ilanı, ası."* olarak tanımlanmıştır.

Bildiride Yurdaer Altıntaş'ın yaşadığı döneme ait görsel kültürün genel karakteri tasvir edilmiş ve öne çıkan diğer afiş sanatçılarının miras bıraktıkları kültürün genel çerçevesi üzerinde durulmuştur. Altıntaş'ın 60 yılı aşan sanat yaşamında özellikle tiyatro afişlerinde ortaya koyduğu özgün ve estetik değerler altı çizilerek ortaya koyduğu görsel yaklaşımların çözümlenerek betimlenmesi amaçlanmıştır.

1. DÜNYADA AFİŞİN GELİŞİMİ

Afişin yaygın hale gelmesi litografi (taş baskı) tekniğinin bulunması ile doğrudan ilgilidir. Büyük boyutlu afişlerin taş baskı tekniği ile basılabilmesi afişin toplumsal alandaki etkinliğini arttırmıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısı litografi tekniği ile birçok afiş basılmıştır. 1796 yılında Senefelder tarafından bulunan litografi, Engelmann tarafından geliştirilmiştir. Zaman içerisinde Algrafi (Aliminyum üzerine kalıp çıkarma) ve çinkografinin rotatif baskı tekniği ile basım alanında yaygın olarak kullanılmaya başlamış ve taş baskının yerine kullanılmaya başlamıştır. 1860'lı yıllarda fototipi ve fotogravür çalışmalarının gelişmesinin yanında linotipinin (harf dizgi makinası) kullanılması basımcılık alanında bir devrim niteliğinde olmuştur. İngilizlerin 1970'li

yıllara kadar geliştirilip kullandıkları linotipi, yerini 1905 yılında Ira Rubel'in icad ettiği mürekkepten tasarruf etmeyi sağlayan kauçuk rulo tekniğinin kullanıldığı ofset baskıya bırakmıştır (Weill, 2003:12).

Afişler hem tasarım hem de sanatsal kayguların ön planda olduğu ürünlerdir. Modern sanat akımlarının afişin gelişimindeki etkisi büyük olmuştur. Çağdaş afiş tasarımının ilk temsilcileri ise Jules Cheret, Henri de Toulouse-Lautrec olmuştur. Afiş alanında eserler veren birçok çağdaş sanatçıya da öncülük etmişlerdir. Dış mekanlarda kullanılan afişler genellikle duvar ve ilan panolarında daha büyük ölçekli olurken, iç mekân afişleri ise salon, lobi ve koridorlarda kullanıldıkları için daha küçük boyuttadırlar. Afişler üç farklı gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar; Reklam Afişleri, Kültürel Afişler, Sosyal Afişler'dir (Becer, 2019:201-202). Kültürel afişler, konusunu sanat ve kültür alanlarından alırken, tiyatro, festival, film, konser, sergi, arkeoloji ve müzeler ile ilgili olan afişler ise kültürel afişlere örnek olarak gösterilebilir.

1.1. Türkiye'de Afiş Tasarımının Öncüleri ve Yurdaer Altıntaş

Cumhuriyetin ilanından sonra sanat, Atatürk'ün kültürel faaliyetlerin yaygınlaşması için verdiği talimat ve atılımlarla birlikte ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Bu noktada, artan tiyatro oyunlarının duyurulması için afiş tasarımlarına ihtiyaç duyulmuştur.

Cumhuriyet dönemi ve takip eden yıllarda çoğunlukla yurtdışında eğitim alan grafik sanatçılarımız yapmış oldukları tasarımlarla dünya çapında ün kazanmaya başlamışlardır. Mengü Ertel, İhap Hulusi, Yurdaer Altıntaş, Sait Maden ve Kenan Temizan, bu isimler arasında yer alan, Türkiye'de afiş kültürü başta olmak üzere grafik tasarımın çağdaşlaşmasında başrol oynayan kişilerdir. İlgili dönemlerin görsel anlayışını tam olarak analiz edebilmek için Osmanlı Dönemi İstanbul'unda 1882 yılında açılan ve güzel sanatlar alanında eğitim veren "Sanâyi-i Nefise Mektebi"nden bahsetmek gerekir.

Osmanlı dönemindeki Sanâyi-i Nefise Mektebi, 1926'da "Güzel Sanatlar Akademisi" adını almıştır. 1927'de Akademi içerisinde "Afiş Atölyesi" bölümü açılmıştır. Türkiye'de grafik tasarım eğitimi ilk kez burada verilmiştir. Okul, 1932 yılına dek Avusturyalı Eric Weber tarafından yönetilmiştir. Afiş Atölyesi, 1967 yılında "Grafik Atölyesi" adını almıştır. Bunun ardından 1982 yılında Güzel Sanatlar Akademisi, üniversite statüsüne geçirilmiştir. Okul, daha sonra "Mimar Sinan

Üniversitesi" adını almış ve "Grafik Bölümü" halen eğitimine devam etmektedir (URL-2).

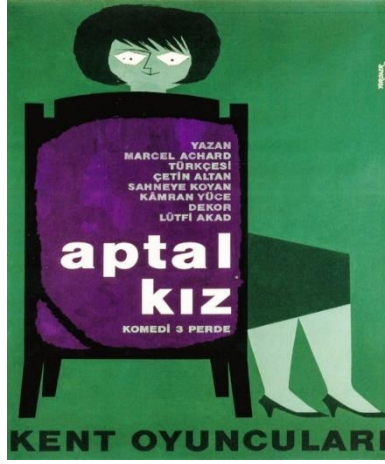
Yurdaer Altıntaş, 1957'de Güzel Sanatlar Akademisi Afiş Atölyesi'nden mezun olmuştur. Tasarladığı tiyatro afişleri ile isim yapmış tasarımcı ve akademisyendir. Altıntaş, 1964'te Türkiye'de ilk grafik tasarım sergisini açmıştır. Ayrıca, 1968 yılında Grafik Sanatçıları Derneği'nin kuruluşunda öncü olmuştur. Yurtiçi ve yurtdışında birçok sergiye katılan Altıntaş, 2004 yılında Uluslararası Grafik Tasarım Dernekleri Konseyi (ICOGRADA) tarafından "Icograda Başarı Ödülü'ne layık görülmüştür. Dünya çapında birçok ödülün de sahibi olan Altıntaş için Yapı Kredi Yayınları, onun 60 yılı aşan sanat hayatını özetleyen "Yurdaer'i Anlatmak: Yurdaer Altıntaş'ın Yapıtlarına Kesintisiz Bir Bakış" adlı bir kitap yayımlanmıştır (URL-3).

Altıntaş'ın anne tarafının Polonyalı olması ve eğitimi sırasında Polonyalı ressamlardan ders almasının dolaylı etkisi ile çalışmalarında Polonya afiş geleneğinin görsel etkisine dair izlenimler edinilmektedir (Bektaş 2006:182). Afişlerindeki temaları genellikle "simgeci ve esprili" bir anlatımla aktararak kalın çizgilerle sınırlandıran, büyük lekeler ve stilize figürler kullanan Altıntaş, Polonya afiş geleneğinin görsel etkisini tasarladığı afişlere yansıtmıştır.

2. YURDAER ALTINTAŞ'IN TİYATRO AFİŞLERİ

Yurdaer Altıntaş'ın tiyatro oyunlarına ait afiş tasarımları içerisinde 6 tanesi bildiri kapsamında seçilerek görsel tasarım anlayışı açısından değerlendirilmiştir. Tiyatro oyunlarının konularına dair ön bir bilgi verilerek afiş tasarımındaki çözümler yapılmaması hedeflenmiştir. Bir tasarım öğesi olarak kompozisyon içerisinde tipografi, renk ve her afiş için özgün bir biçimde ele alınan görsel tasarım dilini betimsel olarak analiz etmek hedeflenmiştir. Araştırma kapsamında seçilen afişler ise; Aptal Kız (1961), Cinayetin Sesi (1961), Şairin Mektupları (1961), Sandalyeler (1962), Pembe Kadın (1965), Bugün Git Yarın Gel (1966) olmuştur.

2.1. Aptal Kız (1961)

Resim 1: Aptal Kız Afişi (1961)

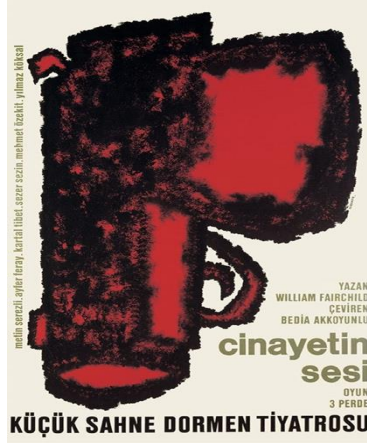
Yurdaer Altıntaş, Polisiye Komedi türünde olan ve Kent Oyuncuları tarafından oynanılan Aptal Kız isimli tiyatro oyununun afişini 1961 senesinde tamamlamıştır. Sade bir kurgu ile tasarlanmış eserde yer alan figür ve tüm tipografik unsurlar sanatçı tarafından çizilmiştir. Resmedilen figürde ekspresyonizm yani dışavurumculuk akımının etkilerine açıkça rastlanılmaktadır. Diğer yandan birçok afiş tasarımında gerçekleştirdiği gibi bu tasarımında da guvaş boya tekniğini kullanmış boyutunu ise en ve boy olmak üzere 100cm'e 140cm ölçülerinde yapmıştır.

Bir cinayet oyununda savunma silahı olmayan saf bir kızın hikâyesini anlatan tiyatro oyununu yansıtabilmek amacıyla uyumlu renklerden yararlanılmıştır. Yeşil tonlarının fon ve figürde baskın kullanılmasıyla sakinlik ve ümit duyguları, yer yer kullanılan beyaz renkle de masumiyet ve kurtuluş duyguları anlatılmaktadır. Mor renkte tasvir edilen sandalyede kontrastlığı ile ön plana çıkan beyaz metinler -özellikle oyunun adı- afişte hiyerarşik açıdan en göz alıcı unsurlar olarak yer almıştır (Yiğitaslan, 2019:56).

İllüstratif öge ile ilişkilendirilen tipografik elemanlarda ise düz, kalın ve serifsiz yazı karakteri kullanılmış, illüstrasyondan destek alan bir arka plan üzerine dikkatlice yerleştirilmiştir. Altıntaş, sıklıkla kullandığı aksel sistemi bu tasarımında da tercih etmiştir. Dolayısıyla tipografi stili soldan serbest sağdan bloklama biçiminde yapılmıştır (Özmutlu, 2021). Sözel Hiyerarşi açısından baktığımızda mesajdaki önem sırasına göre tiyatro adı, oyunun ismi gibi sözel ifadeler hiyerarşik yapı içerisinde

konumlandırılmışlardır. Bu hiyerarşide, başlığın bold ve büyük puntolarla yazılmış olması önemini birinci derecede vurgulamış alt başlıkların renk farklılıkları ya da puntolarının küçük olmasıyla da ikinci derecede önemli olduğu gösterilmiştir. Bağlayıcı kapsamda, Yurdaer Altıntaş, resmettiği figür, metin dizimi ve afişin sağ üst kısmına yerleştirdiği imzası ile birlikte dengeli bir bütünlük sağlamıştır. Seçilen renklerde yeşil tonlarının ağırlıklı bir biçimde kullanılmasıyla da yaşam ve ümit duyguları temsil edilerek içerikle uyum sağlanmıştır.

2.2. Cinayetin Sesi (1961)

Resim 2: Cinayetin Sesi Afişi (1961)

1960'lı yıllarda tiyatro ile iç içe olan Altıntaş, tasarladığı tiyatro afişlerini sadece oyun metnini okuyarak tasarlamamış provalardan oyunu izlemeye kadar oyunun her aşamasında yer alarak tasarlamıştır. Dolayısıyla sanatçının birçok afiş tasarımında gerçekleştirdiği gibi bu afişte de oyunun konseptini minimalist bir tarzla aktarması oyunun konusuna hâkim olduğunu gösteren en önemli unsurdur. Bu sebeple tasarımın biçim ve içerik ilişkisine bakıldığında düşünsel bir bütünlükle kendine has bir anlatım dili oluşturulmuştur.

Sanatçının Dormen tiyatrosu için 1961 yılında hazırladığı "Cinayetin Sesi" adlı bu afişte illüstrasyonun etkin kullanımı ile birlikte tipografik vurgular dikkat çekmektedir. Polisiye türündeki bu tiyatronun afiş tasarımında izleyicinin oyun ile ilişkilendirmesi amacıyla kırmızı silah illüstre edilerek görsel bir metafor olarak kullanılmıştır. Kırmızı renk savaşın soğuk ve kanlı yüzünü, silah üzerindeki siyah dokular ise karamsarlık ve talihsizlik duygularını ifade eder niteliktedir. Tasarımda

soluk bir ışık olması da bütün bu duyguları pekiştirmiştir. Metnin bir kısmında ise yeşil tonlar kullanılması siyah ve kırmızı renge zıtlık etkisi oluşturarak birdenbire ortaya çıkan plansız bir cinayet izlenimini aktarmaktadır. En nihayetinde, metinlerin ve tiyatro oyununun ismine uygun olan bu resimsel imgenin -yani silahın- oyunun konseptini çağrıştıracak biçimde tasarlanarak oyunun ana fikrine uygun düşecek renklerle tasvir edilmesi izleyiciye verilmek istenilen mesajın etkili bir biçimde aktarılmasını sağlamıştır (Yiğitaslan, 2019:52).

Afişi tipografik açıdan ele aldığımızda ise tipografik öğelerin sayfada eksel sistem ile yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Yani sayfanın sağ kısmında var olan hayali eksene bağlı kalarak eksenin sol tarafına konumlandırılan sağa yaslı bir metin tasarımı oluşturulmuştur. Afişin sağ tarafına oldukça yakın bir şekilde konumlandırılmış olan metin grubunun farklı puntolarla hiyerarşik sisteme göre ayrıldığı görülmektedir. Bu açıdan oyunun adı olan "Cinayetin Sesi"nin ve Tiyatro isminin diğer metinlere göre daha büyük puntolarla yazılması hiyerarşik önemi belli etmiştir. Öte yandan her ne kadar oyunun adı diğer metinlere göre daha büyük puntolarla yazılmış olsa da standart bir afişe göre ufak punto ile aktarılması yeterince ses getirmeyen bir cinayet olgusunu ortaya çıkartabilir (Özmutlu, 2021).

Sonuç olarak, Yurdaer Altıntaş yapmış olduğu bu tasarımda kendine has bir yorumla resimsel ve simgesel bir imge olarak silah objesini kullanmıştır. Polisiye türündeki oyunun atmosferine bağlı olarak renkler ve biçimler oluşturulmuş, tipografik unsurlar arka planda kalmıştır. Bu bağlamda seyirciye etkili bir biçimde verilmek istenilen mesaj, yalnızca bir obje ile aktarılabilmiştir.

2.3. Şairin Mektupları (1961)

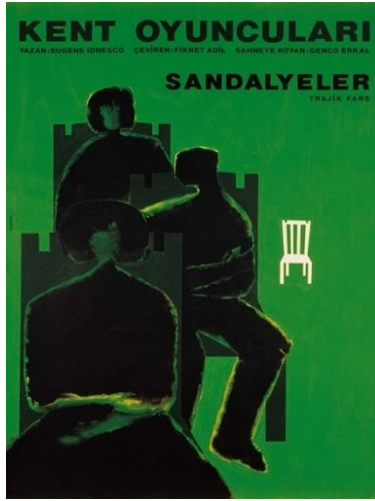
Resim 3: Şairin Mektupları Afişi (1961)

Sanatçının Dormen Tiyatrosu için 1961 senesinde yaptığı bir diğer afiş tasarımı ise “Şairin Mektupları” adlı tiyatro oyunu içindir. Altıntaş bu afiş tasarımı iki kişinin birbirleriyle mektuplaşmalarından ilham alarak oluşturmuştur. Simgesel ve hikâyecî anlatımın baskın bir biçimde yansıtıldığı eserde oyunun başkarakteri, sanatçının kendine özgü yani Yurdaer’ce grafik yorumu ile aktarılmıştır. Diğer yandan tekerlekli sandalyede oturan ana karakter Juliana’nın geçmiş dönemlerinde bir şair ile yaşadığı aşk hikâyesi, öfke, ihtiras ve tutkunun rengi olan kırmız renk ile yansıtılmıştır. Matem içerisinde olan figür ise detaysız bir kıyafet ile hüznü temsilen siyah renkle resmedilmiştir. Tasarım oldukça sade bir biçimde gözükse de kullanılan bu yalın anlatı basitlik anlamını teşkil etmemiş “bazen açıkça “göstererek” yapılmış, bazen de rastlantısal bir yapının içerisine saklanarak “yapılmamış” gibi duran ince işçilik detayları” ile afişin tamamı desteklenmiştir (Altıntaş, 2019).

Tipografik öğelerde ise sağa yaslı bir biçimde tıpkı Cinayetin Sesi adlı afiş tasarımındaki metin yerleşimi gibi eksnel sistem kullanılmıştır. Metinler arasındaki hiyerarşik sıralamaya bakıldığında ise oyunun adı farklı bir renkte ve büyük punto ile yazılarak ön plana çıkartılmıştır. Beyaz renkle yazılması izleyici açısından algılanabilirliği arttırmasının yanında oyunda aktarılan aşk hikâyesinin saflığını ve masumiyet duygusunu da pekiştirmiştir.

Nihai olarak, afiş tasarımında kullanılan grafiksel öğeler görsel dili desteklemiştir. Dışavurumcu bir stilde aktarılan eserde fırça darbeleri net bir biçimde gözükmüş ve Altıntaş, illüstratif öğeler ile birlikte tipografik unsurları kendine has bir tarzla ifade etmiştir. Sanatçı birçok tasarımda tipografik açıdan tercih ettiği gibi ekstenel sistemi kullanmıştır. Eksenin sol tarafına hizalanarak bilgi hiyerarşisi oluşturmak amacıyla yazıların puntolarını farklı bir biçimde kullanarak metin içi vurgulamalar yapılmıştır.

2.4. Sandalyeler (1962)

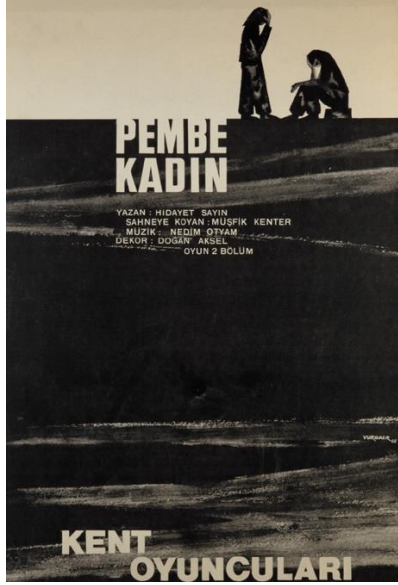
Resim 4: Sandalyeler Afişi (1962)

“Sandalyeler” adlı tiyatro eseri, 1952 yılında Eugène Ionesco tarafından kaleme alınan tek perdelik tirajik bir farstır. Oyununda dış dünya ve gerçekle bağlantısını yitirmiş evli bir çiftin can çekişmesini anlatılır. Oyuna absürt bir atmosfer hakimdir. Ortam oldukça kaotiktir, ıssız bir adada geçmektedir. Adam oldukça mutsuzdur ve son sözünü söylemek için İmparator ve davetlileri çağırmıştır. Oyunda seyirciler misafirleri göremez. Gelen misafirler oradalmış gibi oyun sürüp gitmektedir. Afişteki beyaz sandalye görsel metafor olarak oldukça çarpıcı bir şekilde negatif olarak afişe dahil edilmiştir. Eve gelen herkese sandalye verilerek oturması istenmektedir.

Afişte oyunun sahneleneceği tiyatronun ismi, oyunun isminden daha büyük yazılmıştır. Afiş düzleminin üç boyutlu mekân olarak kullanımı sanatçının afişlerinde tipik bir özelliktir. Afişin geneli asimetrik bir kompozisyona sahiptir. Oyunun karamsar atmosferini sembolize

edecek biçimde figürler biraz daha diğer görsel öğelerden koyu renktedir. Yazı karakteri seçimi tipografik açıdan tırnaksız (serifsiz) bir kullanıma sahiptir. Afişteki tipografik öğelerde okunurluk ve okuturluk bağlamında bir sorun bulunmamaktadır. 1950'li yıllarda tüm dünyada yaygın hale gelen tırnaksız yazı karakterleri -özellikle Helvetica- kullanımının yaygınlaştığı düşünüldüğünde dönemin grafik tasarımcıları gibi Altıntaş'ın da tipografik olarak sade, süssüz ve doğrudan iletişim kurmaya yönelik bir tavır sergilediği düşünülebilir.

2.5. Pembe Kadın (1965)

Resim 5: Pembe Kadın Afişi (1965)

Pembe Kadın adlı tiyatro eseri Hidayet Sayın'ın yazdığı 2 perdelik bir oyundur. Oyun, konusunu çalışmak için köyünden ayrılmış olan bir adamın köyüne geri dönmemesi üzerine mutsuz olan karısının hikayesini anlatmaktadır. Afişte kullanılan figürlerin vücut dilinden anlaşılacağı üzere kadınlar birbirine doğru ve ellerini başlarına götürmüş durumdadırlar.

Altıntaş'ın bazı afişlerinde tiyatro isimlerinin afiş kompozisyonlarında üstte, oyun isimlerinin ise alt kısımda tasarlandığı görülmektedir. Bu durumu, o dönemin sanat çevrelerinde oyunun hangi tiyatrodaki yer alacağına tiyatro severler tarafından oldukça önemsenmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. (Bkz. Resim:4) Pembe Kadın afişinde ise

oyunun sahneleneceği tiyatronun ismi olan “kent oyuncuları” alt kısmında kullanılmıştır.

Genel olarak siyah beyaz olarak tasarlanmış olan afişte tipografik unsurlar negatif (beyaz) bir biçimde kullanılmıştır. Figürler üst sağ kısımda, tiyatro oyununun ismi bu kompozisyonun hemen solunda ve uyumlu olacak biçimde tasarlanmıştır. Afişte yer alan pembe renkler ise oyuna egemen olan dram havasına rağmen umudun da tamamen kaybolmadığını ifade eder niteliktedir.

2.6. Bugün Git Yarın Gel (1966)

Resim 6: Bugün Git Yarın Gel Afişi (1966)

“Bugün Git yarın Gel” adlı eser, Rus Yazar Valentin P. Katayev tarafından kaleme alınan, namuslu ve dürüst bir memurun yaşamındaki trajikomik hikayeleri anlatmaktadır. Ana kahramanın önde ve oyundaki diğer kahramanların ise arka planda resmedilmesi görsel hiyerarşiye iyi bir örnektir.

Afişin illüstrasyon dili karikatürlerde olduğu gibi çizgisel ağırlıklıdır. Figürlerin afiş içerisindeki konumlandırılması oyunun konusuna dair fikir verir niteliktedir. Tipografik unsurlar figürlerin etrafına serpiştirilmiş durumdadır. Klasik afiş kurgusunda olduğu gibi yazı ve görselleri birbirinden ayırarak tasarlamak yerine Altıntaş, metinleri görsel unsurlarla asimetrik bir anlayışla iç içe olacak şekilde tasarıma dahil ederek hareketli bir biçimde tasarıma dahil edilen figürler aracılığı ile afişe dinamizm kazandırmıştır.

Altıntaş, tiyatro afişlerinde resimsel öğeleri yoğun olarak kullanmıştır. Bu tercih, Altıntaş'ın afişlerine görsel bir özgünlük ve estetik kazandırmıştır. Tıpkı bir tiyatro oyununda sahnedeki kahramanların içlerindeki farklı duygu durumlarını dışa vurarak seyirciyi oyunun atmosferine dahil ettikleri gibi Altıntaş da tasarladığı afişlerle oyunun genel havasını görsel olarak afişlerine yansıtmaktaydı.

SONUÇ

Yurdaer Altıntaş'ın meslek hayatına bir grafik sanatçısı olarak başladığı 1950'li yıllarda Türkiye'de grafik tasarımı yeni gelişme göstermeye başlasa da içselleştirilmiş bir disiplin henüz oluşmamıştı. Ülkenin bulunduğu ekonomik, siyasi durum ve kökten yapılanma ile bu süre içerisinde yetişen sanatçılar tarafından üretilen işler, grafik sanatının ilerlemesine yardımcı olmuştur. Özellikle 1960'lı yıllarda Atatürk'ün kültürel faaliyetlerin yaygınlaşması için verdiği talimatlarla birlikte tiyatroya artan talebin ülkemiz grafik tasarımının gelişmesinde etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Artan tiyatro sayıları tiyatro afiş ihtiyaçlarını beraberinde getirmiş ve sanatçıların yaratıcılıklarını sergileyebileceği bir alan oluşturmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminden önce Arapça harflerle yazılan, tasarımsal kaygı güdülmeden ve genelde siyah beyaz olarak tasarlanan ilanlar, litografi tekniğinin gelişmesiyle ve artan sanatsal etkinliklerle Türkiye'de çağdaş grafik sanatına evrilmiştir. Diğer yandan günümüzdeki ofset baskının temeli ise litografi tekniğinin ülkemize gelmesi sayesinde atılmıştır.

1920'li senelerde Kenan Temizan, İhap Hulusi Görey, Münif Fehim, ilerleyen dönemlerde de Mengü Ertel, Sait Maden, Yurdaer Altıntaş gibi isimler kitap kapakları, basılı ilanlar ve afiş tasarımları gibi çeşitli tasarımlarla karşımıza çıkan önemli grafik sanatçılarımızdır. Tiyatro afiş tasarımlarına yenilikçi bir bakış açısı kazandıran tasarımcımız ise Yurdaer Altıntaş'tır. 1950'lerin sonunda grafik sanatçısı olarak meslek hayatına başlayan Altıntaş, 70'li yıllarla birlikte akademisyenlik görevini de üstlenmiş ve bu iki farklı kimliği eş zamanlı olarak sürdürmüştür. Mesleğinin ilk zamanlarında farklı zeminler için yapılmış tasarımlar görebilmek mümkünken eğitim sektörüne geçişle birlikte afiş tasarımlarına ağırlık vermiştir. Gerçekleştirdiği tasarımlarda ise ön plana çıkan özellik kullandığı illüstrasyon ve tipografik öğelerin bütünsel bir yaklaşımla tamamlanmış olmasıdır. Dolayısıyla bu tasarımlarda kullanılan sanatçının kendine has tarzıyla yapmış olduğu illüstratif öğelerin tek

başlarına kullanılması olası değildir. Genellikle aktarmak istediği mesajı ekspresyonist bir tarzla, kalın kontörlerle ve büyük lekelerle simgeci bir anlatım yoluyla aktarmıştır. Bu aktarımda estetik bakış açısına verdiği önemle yansıtılan duygunun oldukça baskın olduğunu söylemek de mümkündür. Öte yandan eserlerinin uluslararası dergilerde yayımlanması, birçok bienale afiş tasarımlarıyla katılması ve müzelerde yer alması Türk grafik sanatının dünyaya tanıtılmasında önemli bir etmen olmuştur. Aynı zamanda bu mesleğin ülkede gelişim gösterebilmesi için birçok çalışma yürütmüş, mesleki dayanışmayı sağlayabilmek ve yeni yetişen grafik sanatçıların önlerini açabilmek hedefiyle Grafik Sanatçıları Derneğinin kurulmasına öncülük etmiştir. Nitekim bulunduğumuz noktadan bakıldığında ülkedeki grafik sanatının ilerlemesinde sanatçının kilit bir rol oynadığını belirtmek doğru olacaktır.

KAYNAKLAR

- Altıntaş U. (2019). *Yurdaer'i Anlatmak – Yurdaer Altıntaş'ın Yapıtlarına Kesintisiz Bir Bakış*, Yapı Kredi Yayınları.
- Becer, E. (2019). *İletişim ve Grafik Tasarım*. (12. Baskı) Ankara: Dost Kitabevi
- Bektaş, D. (1992). *Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bektaş, D. (2006) “Bir Sergi Üzerinden Yurdaer Altıntaş” *Sanat Dünyamız*, Sayı: 99
- Canbolat C. (2018). *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, Yıl: 5, Sayı: 24, Haziran 2018, s. 253-269.
- Özmutlu A. (2021). *Tipografik Sistemler Temelinde Yurdaer Altıntaş Afişlerinin Çözümlemesi*, İdil Sanat ve Dil Dergisi 77:1-17.
- Yiğitaslan, N. (2019). *Prof. Yurdaer Altıntaş'ın Tiyatro Afişlerinin Göstergebilimsel Analizi*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Uçar, T. (2019). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. (10. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınevi
- Weill, A. (2007) *Grafik Tasarım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Genel Kültür Dizisi

Elektronik Kaynaklar:

URL-1: Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 24 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

URL-2: Grafik Tasarım Bölümü Tarihçe, <https://msgsu.edu.tr/akademik/guzel-sanatlar-fakultesi/bolumler/grafik-tasarimi/> adresinden 26 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

URL-3: GMK'dan (2019). <https://gmk.org.tr/news/gmkdan/degerli-uyemiz-yurdaer-altintasi-kaybettik> adresinden 22 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

URL-3: <https://bit.ly/3oOuF5r> adresinden 26 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

TASARIMDA SES(SİZLİK) KAVRAMININ TİNSEL BOYUTU

Duygu MELEK GÜNER*

Özet

Düşünen, deneyimleyen, algılayan bir varlık olan insan; tinselliğiyle de kendi duygu dünyasına boyut kazandırır. Bu boyut kişinin benliğine derinlik katmakla birlikte bakış açısını da genişletmektedir. İnsanın bu tinsel özelliği sanatı besler ve sanat temelinde olan tasarım kavramını anlamlandırır. Tasarım insanla var olur; onun tinsel özelliğiyle anlam kazanır ve insan, anlamlandırarak algılar; algılayarak içselleştirir. İnsanla böylece yakın bir ilişkide olan tasarım kavramı, aynı zamanda insanın algısında rol oynayan duyularına da hitap eder. Bundan dolayı çalışmada; duyular incelenmiş, ruhsallık kapsamında önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülen işitme duyusuna özelleştirilmiştir. İşitme duyusu aracılığıyla algılanan ses, sadece kulağa değil; beyine hatta kalbe hitap edebilecek bir güce sahiptir. Böylece insanın psikolojisini etkilemekle birlikte duygularını da harekete geçirir. Bu çalışmanın amacı; tasarımlarda kullanılan ses olgusunun, insan üzerindeki etkisini tinsellik kapsamında incelemektir. Bu amaçla gerçekleşen çalışma mimari tasarım, peyzaj tasarımı ve endüstriyel tasarım olmak üzere üç ayrı tasarım alanında incelenmiş olup nitel araştırma yöntemi kapsamında arşiv doküman incelemesi yapılmıştır. Tasarımlarda kimi zaman bir sesin kimi zaman ise derin bir sessizliğin verdiği hissiyat üzerine inceleme yapılan bu çalışma, tasarım ürünlerinden örnekler verilerek desteklenmiş ve tasarımın anlam boyutu yorumlanmıştır.

Anahtar sözcükler: İşitme, Ses, Tasarım, Tin, Anlam.

---

* Öğretim Görevlisi, Antalya AKEV Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İç Mekân Tasarımı Programı, dygumelek@gmail.com.

SPIRITUAL DIMENSION OF THE CONCEPT OF SOUND/SILENCE IN DESIGN

Abstract

A human being who thinks, experiences and perceives; with its spirituality, it gains dimension to its emotional World. This dimension not only adds depth to the person's self, but also expands its perspective. This spiritual feature of human nourishes art and gives meaning to the concept of design, which is based on art. Design exist with human; gains meaning with its spiritual feature and human perceive with meaning; perceiving it internalizes. The concept of design, which is thus in a close relationship with human beings, also appeals to the senses that play a role in human perception. Therefore in the study; senses were examined, and the sense of hearing, which is thought to have an important effect within the scope of spirituality, was customized. The sound perceived by the sense of hearing appeals not only to the ear but also to the brain and even the heart. Thus, besides affecting the psychology of the human, it also activates the emotions. The purpose of this study; is to examine the effect of the sound phenomenon used in designs on people within the scope of spirituality. For this purpose, the study was examined in three different design areas, architectural design, landscape design and industrial design and archive document analysis was carried out within the scope of qualitative research method. This study, which examines the feeling of sometimes a sound and sometimes a deep silence in designs, is supported by giving examples from design products and the meaning dimension of design is interpreted.

Keywords: Hearing, Sound, Design, Spirit, Meaning.

GİRİŞ

Tinsel bir varlık olan insan, dünyayı deneyimleme sürecinde algı faktörüyle birlikte birçok durumla karşı karşıya kalabilmektedir. Karşılaştığı durumlarla etkileşimini, olumlu veya olumsuz hissiyatını tinselliğiyle var eder. Bu durum beraberinde anlamlandırmayı da doğurarak, bir anlam dışavurumu olarak tanımlanabilen tasarım kavramını da doğrudan etkileyebilmektedir. Tasarım ve tin ana kavramlarının temelinde gerçekleşen bu çalışma, insan odaklı olgularla ilerlemektedir. İnsanın deneyimi ve algısının yanında beyninin, kalbinin ve ruhunun da bu çalışmanın içeriğine olan katkısı insan duyularına da

değınmeyi de beraberinde getirmektedir. Duyuların bu tinsel durumdaki var olan rolünün bilincinde ilerleyen çalışma, etkisel boyut düşünülerek işıme duyusuna özelleşmiştir. Sesin beyinin hatta kalbin duyarlılığına etkisini ve böylece akıl, vücut ve ruh arasında kurulan bir dengenin varoluşunu savunan Karamızrak (2014), ayrıca Dr. Weil'in ses terapisinin kalp rahatsızlıkları, anfizem gibi hastalıkların yanında stres, anksiyete gibi psikolojik durumlar üzerindeki etkisini belirttiğini de ekler. Bunun gibi birçok çalışma ses faktörünün insan üzerindeki etkisini göstermektedir. Tasarım ürünlerinde ses faktörünü araştıran bu çalışmanın amacı da mimari, peyzaj ve endüstriyel gibi farklı üç tasarım dalının ürünleri üzerinden tinsel durumu değerlendirmek ve anlam boyutunu yorumlamaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Tin

Tin kavramı araştırıldığında genellikle ruh kavramıyla tanımlanmaktadır. İnsana öz bir durum olan tinsellik ise maneviyatı güçlendiren, hisleri, psikolojik tepkileri var eden bir durumdur. Bundan dolayı ruh ile yakın bir ilişkide olan tin kavramı derin bir içeriğe sahip olmasının yanında üzerinde birçok filozofun düşündüğü bir kavram da olmuştur.

Zamanla gelişme gösteren tin kavramı ve bununla birlikte tinsellik durumu daha kapsamlı çalışmaları beraberinde getirmiş ve tinin ruh ile aynı olmadığını öne süren çalışmalar ortaya çıkarmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda tin ile ruh ayrı düşünülemez; fakat tinin direkt karşılığı için de ruh kavramı yetersiz kalmaktadır. Bu konu hakkında modern ontolojide birçok çalışması olan Nicolai Hartmann'ın varlık katmanları, bu çalışmalara ışık tutan türdendir. Hartmann'a göre dört ayrı katman bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; inorganik katman, organik katman, ruhi katman ve tinsel katman şeklindedir. Hartmann'ın çalışması, ruhi katmanın üstünde bir katman olan tinselliğin ruh olmadan var olamayan bir katman olduğunu ama aynı zamanda ruh ile tin kavramlarının ayrı kavram olduklarını gösterir niteliktedir. Böylece tinin ruhtan beslenen bir katman olduğunu da belirtir (Çelebi, 2014). Buradan da anlaşıldığı gibi tin, manevi bir kavramdır ve böylece tasarım kavramıyla önemli bir paydada yer aldığı söylenebilir.

Bahsedilen tasarım kavramının maneviyatının algılanmasında duyular ise büyük rol oynamaktadır. İnsan, duyuları ile birlikte tasarımla diyalog oluşturur; tasarım ürününü bu şekilde anlamlandırır.

Duyu

İnsanın fiziksel ihtiyaçlarını karşılamada araç görevinde olan duyular, dünya ile iletişim kurmada da etkin rol üstlenir; deneyimin duysal boyutunu oluşturur. Algının insan duyularının çevreyle olan iletişimi sonucunda alımladığı bilgileri işleme tanımından yola çıkarak Kahvecioğlu (1998), algılama sürecinin başlangıcını çevreden gelen uyarıların duyulara ulaşımı ve bu şekilde beyindeki duyuları harekete geçirmesi şeklinde belirtir. Cüceloğlu (2004) da duyular aracılığıyla elde edilen verilerin herhangi bir nesneye veya bir olaya anlam yükleme sürecinin algı sürecini oluşturduğunu belirterek bu düşünceyi destekler.

Tasarım ürünüyle karşılaşan insan; deneyim, algılama, bellekte yer edinme gibi çeşitli süreçleri duyularının yardımıyla gerçekleştirmektedir. Bunun gibi tasarım ürünüyle içselleşilen süreçler aynı zamanda tinsel bir süreci de doğurarak duysal alanlar da oluşturmaktadır. Bundan dolayı duyular; tasarımı tanımak, altında yatan kavramları keşfetmek hatta yeni kavramlar, anlamlar yüklemek gibi durumlarda etkinliğini göstererek tinselliği güçlendirmektedir.

Duyu organlarıyla getirilen ama henüz ham ve düzensiz veriler olan duyum kavramından bahseden Onur ve Zorlu (2017); aynı zamanda duyumun, algının kaynağı ve duyumsama sürecinin sonundaki zihin ürünü olarak da görülmekte olduğunu ekler. Böylece algı ve duyunun bir birliktelik içinde olduğu söylenebilmektedir.

İnsanın her bir duyusunun özelliği ve yeri farklı olduğu gibi, kişi üzerindeki etki boyutu da farklılaşabilir. Algılamada görme duyusunun baskınlığı söz konusu olsa da Wölfflin'in de dediği gibi "İnsanlar sadece görme yoluyla algılayabilen varlıklar olsaydı, bedensel dünyaya ilişkin sadece estetik yargıda bulunabilirdi" (Wölfflin, 2019:14). Bundan dolayı sadece estetik yargı düşünülmeyle oluşturulan bu çalışmada ses kavramının insan üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisi de düşünülerek işitme duyusu ele alınacaktır.

İşitme Duyusu

İşitme duyusu, ses dalgalarının var ettiği titreşimleri algılamaya yarayan ve böylece kişiye ses kavramını yorumlama yetisini kazandıran duydur. Ses ise Groh'un tanımına göre "Moleküllerin fiziksel ileri geri salınımlarını içeren mekanik bir olaydır. Ses dalgalarını rüzgâra benzetebiliriz, ama ileri geri esen bir rüzgâr gibidir daha çok. Hava molekülleri normalde çok uzağa gitmez, rüzgârda ise çok uzak mesafeler katedebilirler. Moleküller komşu moleküllere çarpar, onlar da kendi komşularına vb. Ses dalgaları ayrıca rüzgârdan daha hızlıdır" (Groh, 2019:113).

Çiçek (2019), ses kavramının hayatımızdaki etkin rolünden bahsederek sesin kontrollü yayılımıyla hacim akustiğinin ve çevreden gelen dış seslerin kontrolüyle gürültü denetiminin varlığından söz eder. Bu işitsel konfor durumu, insan tını üzerinde etkin olup çeşitli tasarım ürünleriyle de aktarımını gerçekleştirebilmektedir. Ses faktörünün kişi üzerinde olumlu etkilerinin varlığından söz edilebildiği gibi olumsuz etkilerinden de bahsedilebilmektedir. Burada önemli olan, tasarım aracılığıyla insan tınına nasıl dokunulmak istendiğidir ve bu dokunuş için ses faktörü tercih edilebilirken; sessizlik durumu da özellikle tercih edilebilir. Sessizliğin iç huzur, denge gibi tinsel etkinin var ettiği kavramları hissettirdiği söz edilebilmektedir. Hatta sessizliğin hâkim olduğu yerde insanın iç sesinin baskın olduğu, böylece kendi benliğinde bir keşfe çıkabildiği söz konusudur.

Çeşitli tasarım ürünlerinde ses ve sessizlik kavramlarının insanda tinsel etki uyandırdığı ve çalışmanın bu amaçla gerçekleştiği bahsedilmiştir. Çalışmada bu durum sırasıyla; mimari tasarım, peyzaj tasarımı ve endüstriyel tasarım bazında incelenmiştir.

TASARIM ALANLARININ SES/SESSİZLİK İLİŞKİSİ

Mimari Tasarım

Deneyimlediğimiz, içinde var olduğumuz mekânlardaki ses faktörü o mekânı içselleştirmeye ve yakınlık kurmaya sebep olabilmektedir. İşitme duyusuyla algılanan ses veya ses toplulukları, mekânın içindeki manevi durumu bir nevi insana aktarma görevindedir. Bu aktarım kulak yoluyla insan bedenine daha sonra ise ruha dokunmayı kapsar. Ruha dokunan ses insan tınıyla diyalogunu başlatır. Rasmussen (2018), mimarının kendiliğinden ses çıkarmadığını düşünüp işitilemeyeceğini düşünen kişiler

için mimarının kendiliğinden ışık saçmadığını ama yine de mimariyi görebilmekten bahsedebildiğimizi dile getirerek aynı durumunun mimariyi işitme konusunda da geçerli olduğunu savunur. Mimarının yansıttığı ışığı görüp belli bir izlenim yapılabildiği gibi, aynı şekilde yansıttığı sesi de duyup işitme kapsamında izlenimler elde edilebilmektedir.

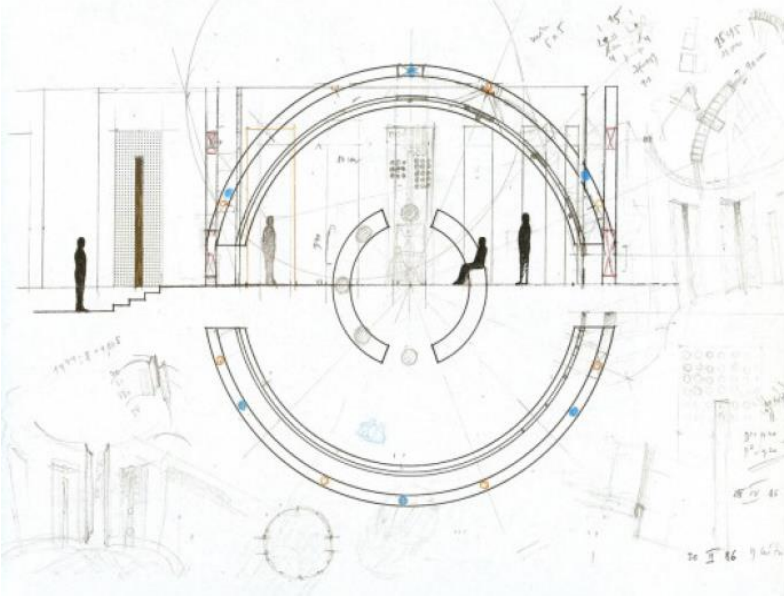
Avusturyalı mimar ve akademisyen Bernhard Leitner, mekânın ses ile birlikteliği üzerine çalışmalar yapmış; böylece ses faktörüyle tinsel bir etki amaçlamıştır. Sesi hem tasarım sürecinde mekân üretmede bir araç olarak kullanan Leitner, hem de mevcut mekânın algısal dinamiğini etkilemek için kullanmaktadır. Bu özelliğini çizgi-mekân-ses ilişkisini dile getirerek savunmaktadır. Leitner'a göre; bir çizgi sonsuz noktadan, bir ses çizgisi ise birden çok ve peş peşe dizilmiş bir hoparlörden diğer hoparlöre yönlmesiyle oluşur. İki durum için de belli bir süreçten ve aşamalardan bahsedilebilmektedir. Bu benzerlik kurma ilişkisi mekânsal boyutta da kendini gösterir. Bir mekânın tanımında çizgilerden yararlanılabildiği gibi aynı şekilde hareket halindeki ses çizgilerinden de bir mekân tanımlanabilmektedir. Buna göre Leitner'ın çalışmaları; mekân içinde ses, ses mekânı, mekân ve ses birlikteliği gibi birçok kavramdan beslenmektedir (Esen, 2016).

Leitner'ın Le Cylindre Sonore adlı çalışması, üstü açık bir yapı olmasına rağmen kapalı mimari olarak tanımlanan bir tasarımdır. Yapı, bulunduğu parkın kot farklılığından yararlanarak yerleşimini tamamlamış bürüt bir mimariye sahiptir. Kullanılan malzeme olarak katı bir görünüme sahip olmasının yanında silindirik formuyla bu katı görünüm dengelenmektedir. Gerek sahip olduğu silindirik formundan gerekse üstünün açık bir yapı oluşundan sesin mekânla bütünleşmesini ve kişinin deneyim sırasında kendini yeniden keşfetmesini sağlayan bir tasarım olduğu söylenebilir (Ölgen ve Öztürk, 2019).

Şekil 1. Le Cylindre Sonore Genel Görünüm (Ölgen ve Öztürk, 2019)

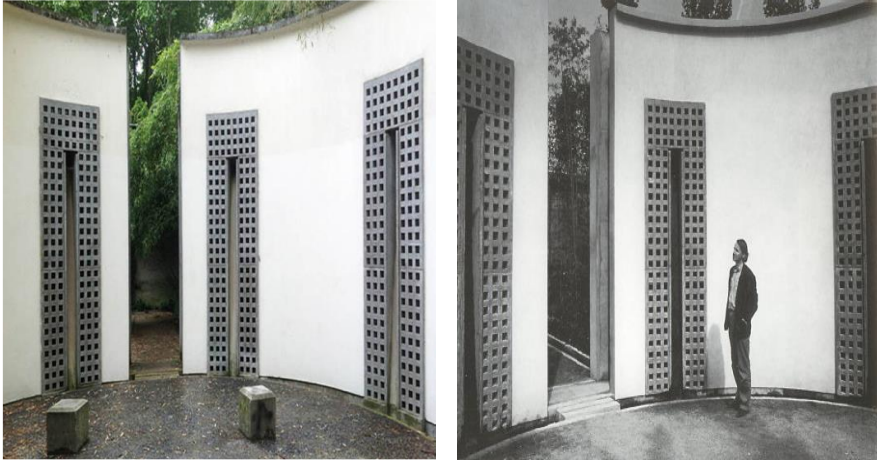
İnsan deneyimiyle yeniden bir keşfe çağıran bu yapı, tasarımcının dört duvar mekân algısından çıkıp farklı duyulara hitap ederek mekâna nefes aldirtma amacıyla özel bir konseptin varlığını görünür kılmaktadır. Konseptin taslağı Şekil 2. deki gibidir.

Şekil 2. Le Cylindre Sonore Konseptinin Taslağı (Acar, 2015)

Sesin mekânla harmanlanması için yapının sahip olduğu iki silindirik formunun arasına sekiz adet hoparlör düşey olarak yerleştirilmiştir. Bu

şekilde mekâna yayılımını sağlayan ses, duvarda açılan boşluktan akan suyun sesiyle birleşip doğayla iç içe hissiyatı gerçekleştirmektedir. Mekânın akustiği doğanın sesine ev sahipliği yaparak bir bütünsellik ilişkisi içinde kişiye merak uyandırıp kendine çekmektedir. Tasarımda kullanılan ses faktörü sadece müzikal bir durum değil; mekânın yapı unsuru olarak da kişinin deneyimine sunulmaktadır (Ölgen ve Öztürk, 2019). Acar (2015) bu durumu, insan beyni ve kulağının işleyişinden alınan ilhamla gerçekleştiğini ve hoparlörlerle sağlanan ses akordu sayesinde deneyimleyicinin algılarının harekete geçip farklılaştığını ekler. Böylece insan bedeniyile mimariyi deneyimlemeye başlar, tinsel varlığıyla hissiyatını mekânla bütünleştirerek bir anlam boyutu var eder.

Şekil 3 ve 4. Le Cylinder Sonore'nin iç mekânı ve tasarımda kullanılan hoparlörler (sırasıyla Ölgen ve Öztürk, 2019 ve Acar, 2015)

Mimari tasarımda ses kavramını kullanarak insan tinini harekete geçirmenin yanında sessizliğin hâkim olduğu tasarımlar da bulunmaktadır. Özellikle sessiz mekân/mekânlar tercih edilen tasarımlarda insanın kendi iç sesine yönelmesinin yanında huzur, meditasyon, dinginlik gibi kavramların ön plana çıkması da amaçlanmaktadır. Örneğin Tadao Ando'nun tasarımı olan Su Tapınağı hâkim olduğu sessizliğiyle tinsel bir etki bırakmaktadır. Zen felsefesini benimseyen Ando; felsefenin sadelik, doğallık, sakinlik ve sessizlik gibi ana kavramlarını da büyük bir titizlikle tasarımına yansıtmaktadır. Su Tapınağı yapısında deneyimciyi sessiz bir atmosferle karşılayıp onun huzur bulma ve kendi içsel yolculuğuna çıkarma amacıyla sessizlik kavramını kullandığı söylenebilmektedir.

Kişi ile mimari nesneyi ilişkilendiren ve bu ilişkide kişinin duyularını harekete geçirmeyi hedefleyen Ando, Su Tapınağı yapısıyla kişinin hem ruhsal hem de zihinsel bir yolculuğa çıkmasını sağlayarak tinsel bir etki var etmektedir (Özcan ve Güngör, 2019).

Şekil 5. Su Tapınağı genel görünüş (URL-1)

Tapınak, bir nehir yanında eğimli bir arazide doğayla iç içe bir konumda bulunmaktadır. Yapının formu, malzemeleri ve birtakım yönelimleriyle kişiyi kendine çekmeyi başarsa da yoğun bir atmosfere ev sahipliği yaptığını da özgün karakteriyle belli etmektedir (URL-1). Ando, kişiyi henüz yapının içine girmeden işitme duyusuyla yakalamaktadır. Sessizliğin hâkim olduğu yapıya giden patika yolda çakılların çıkardığı ses ve yolun sonunda ulaşılan, üstü nilüferlerle bezenmiş göletten gelen suyun sesi doğayla baş başa kalınacağını ve bir başka yabancı sesin olmayacağını gösterir niteliktedir (Özcan ve Güngör, 2019).

Peyzaj Tasarımı

Peyzaj tasarımı insan-çevre ilişkisinde önemli rol oynayan, insanın yaşadığı çevreyle bağınu güçlendiren bir tasarım çeşididir. İnsan duyularından işitme duyusu da peyzaj tasarımında "soundscape" kavramıyla sık sık kendini gösterir niteliktedir. 'Soundscape' ingilizcede peyzaj anlamına gelen 'landscape' kavramının işitsel karşılığı olduğu söylenebilir. Türkçeye işitsel peyzaj olarak geçen soundscape, ünlü besteci R. Murray Schafer tarafından konuyla ilgili öncülüğünü gerçekleştirdiği uygulamalarda önerdiği bir kavram olmuştur. İşitsel peyzaj yaklaşımı; insan ve çevre arasında fiziksel, sosyolojik, psikolojik ve fizyolojik

etkileşimde olumlu/olumsuz yargılardan bağımsız olarak tanımlanan akustik ortam tasarımı üzerinde geliştirilmiştir (Özçevik ve Can, 2013).

1960 sonları başlayıp 1970'li yılların başına kadar devam eden R. M. Schafer'ın yürüttüğü World Soundscape Projesi, işitsel peyzaj kavramını sık sık kullanmış, günümüzdeki peyzaj tasarımlarına da yol gösterici bir proje olmuştur. Projenin amacı insanın bulunduğu ortamdaki ses çevresiyle uyumlu ve dengeli bir ilişki çerçevesinde işitsel ortamlar için çözümler bulmaktır. Böylece işitsel ortamların tasarlanmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir (Bahalı, 2015).

Proje kapsamında çalışmalar genellikle Kanada ve Avrupa'da gerçekleşmiş; bunun yanında Jamaika ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde de yürütülmüştür. Genel işitsel ortam özellikleri araştırılmış, çeşitli ses kayıtları alınmıştır (Bahalı, 2015). Bu ses kayıtları ile sağlanan belgelemede önemli olan insan algısı ve sesin nasıl duyulduğudur. Elde edilen veriler zaman, frekans, şiddet, genlik gibi akustik imaj göstergesi işitsel peyzaj gösterimini de destekler ve böylece kentsel tasarım konusunda da evrilmeye yol açar (Özçevik ve Can, 2013).

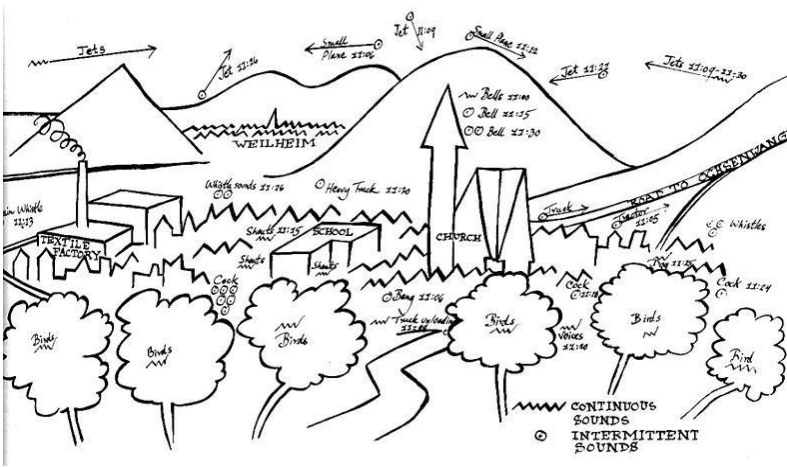

Şekil 6. Proje grubundaki iki üyenin kayıt yaptığı anlar (URL-2)

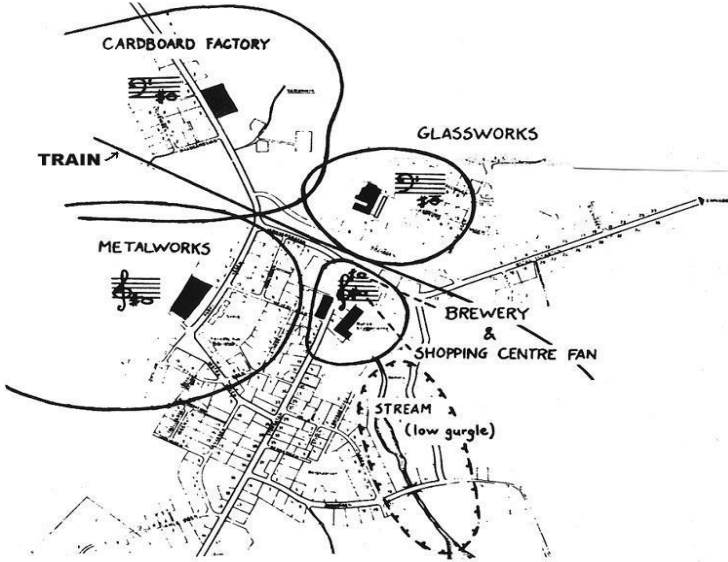
Schafer'a göre işitsel algılamada üç çeşitten söz edilebilmektedir: Ön plan sesleri, arka plan sesleri ve sembolik sesler. Aynı zamanda işitsel

peyzaj bileşenleri olan bu sesler, Gestalt psikolojisindeki zemin-figür ilişkisinde bile kullanılabilirliği söz konusudur. Örneğin arka plan sesinin zemin olduğu işitsel ortamda bir sembolik ses figür rolünde olabilmektedir. Özçevik ve Can (2013), bu konuda görsel algı ve işitsel algı karşılaştırması yaparak konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. Görsel algı çerçevesinde bir deniz manzaralı ortamda; denizin arka plan görüntüsünü, deniz üstündeki bir teknenin ön plan görüntüsünü ve bir kilisenin sembolik görüntüyü tanımladığı bahsedilebilmektedir. Aynı ortamda işitsel algı çerçevesinde ise aynı şekilde denizin arka plan sesini, teknenin ön plan sesini ve kilisedeki çan sesinin de sembolik sesi tanımladığından söz edilebilmektedir.

Yine proje kapsamındaki çalışmalara göre; ortamın farklılığından bazı durumların da değişiklik gösterebildiği savunulabilmektedir. Örneğin proje kapsamında çalışma yapılan bölgelerin çoğunda uçak sesi rahatsız edici ses olarak tanımlanırken, Jamaika'da rahatsız edici bulunmamaktadır. Bununla birlikte hayvan sesleri çoğu yerde rahatsız edici bulunmazken Jamaika'da rahatsız edici ses kategorisinde olmaktadır (Bahalı, 2015). Schafer'ın çalışma yaptığı alanlardan iki örnek Şekil 7 ve Şekil 8 de gösterilmektedir.

Şekil 7. Bissingen köyünde tepeden duyulan seslerin belirtilmesi (URL-3 aktaran Bahalı, 2015)

Şekil 8. Skruv köyündeki hâkim ses kaynaklarının temsili harita üzerinde belirtilmesi
(URL-3 aktaran Bahalı, 2015)

Sonuç olarak soundscape kavramı, dolayısıyla işitsel peyzaj, insan deneyimiyle gelişim gösterir ve kişiye bir yer duygusu vermektedir. Aynı zamanda ortamın akustik kalitesini de şekillendirmektedir (URL-3). Böylece peyzaj tasarımlarında insan-çevre ilişkisi sadece fiziksel değil tinsel durumda da varlığını göstermeli, böylece kişinin deneyimini gerçekleştirdiği ortamı benimsemesi kimi zaman da içselleştirmesi, anlam yüklemesi sağlanmalıdır.

Endüstriyel Tasarım

Ses kavramını endüstriyel tasarımla buluşturup ortaya çıkan ürün ile kullanıcı arasında bir tinsel ilişki kurmak da mümkündür. Nesnelere ait seslerin olduğunu ve bunun keşfi için yola çıktığını söyleyen Kuntay Seferoğlu, MORPH adını verdiği bir müzik aleti tasarlamıştır. Seferoğlu'na göre nesnelere ile bedeni buluşturan bir alet olan MORPH'un, insan bedenine dokunuşuyla aynı zamanda insan ruhuyla da bir etkileşim kurduğu söylenebilmektedir (URL-4).

Şekil 9. MORPH aleti (URL-4)

Ses olgusuyla başlanan tasarım süreci müziğe dönüşerek etkileşimini bu yönde gerçekleştirmektedir. Bu alet, açık kaynak kodlu yazılımlarla programlandığından bir işlemciye de sahiptir. Bununla birlikte aynı zamanda bu alet; sensor, mikrofon ve hoparlörle çalışmasını tamamlamaktadır. Aletin çalışma prensibi ise şu şekildedir: Aletin mikrofonu herhangi bir nesneye yapıştırılır, sensörlü ise nesneyle bağ kuracak olan kişinin avuç içine konumlandırılır. Mikrofon nesnenin sesini, avuç içindeki sensor iletimini gerçekleştirmektedir. Sensor ise onu avuç içinde tutan kişinin uzaydaki konumunu algılayıp işlemciye iletimini sağlamaktadır. Daha sonra tasarımcının yüklediği program sayesinde kişinin beden hareketlerine göre ses işlenip şekil almaya başlar. Nesnenin sesi beden hareketleriyle harmanlanıp hoparlör aracılığıyla duyulur hale gelmektedir. Böylece insan nesneyle tek bir beden haline gelerek durumu içselleştirmektedir (URL-4). İnsan bedeninin her bir hareketini adeta bir notaya dönüştüren bu tasarım, her deneyimde başka bir keşfi gerçekleştirmekte ve başka bir üretime kapı aralamaktadır.

Şekil 10. MORPH'un kullanımından bir an (URL-5)

SONUÇ

İşitilen seslerin belli bir amaca hizmet etmesi insanı etkilemekte ve tinsel bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü ses olgusu, his dünyasında belli duyguların oluşumunda büyük rol oynar. Algılanan seslerin güçlü ve bellekte yer eden bir etkiye sahip oluşu kişinin o sesle bir içsellik kurmasına ve hayatında kalıcılığını desteklemesinde etkilidir. Bundan dolayı odağı insan ruhu olan kimi tasarımcılar, ürünlerinde ses faktörünü kullanarak sesin tasarımıyla nasıl bütünleştiğini ve böylece insanla kurulan bağda sesin köprü görevinde olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada; insan hayatının şekillenmesinde etkin rolü olduğu düşünülen mimari tasarım, peyzaj tasarımı ve endüstriyel tasarım ele alınmış, tin çerçevesinde örnekler yorumlanmıştır. Mimarinin temel taşı olan mekânlar, somut hacimler tanımından evrilerek insan algısı ve duyularıyla soyutlaşır. Bu soyutlaşma durumunda mekânda kullanılan kimi sesler tinsel etki bırakmakta, kişide uyandırmak istenilen olumlu veya olumsuz duyguları harekete geçirmektedir. Deneyimciyi içine çekmek amacıyla akustik mekânlar barındıran tasarımlardan bahsedilebildiği gibi kişiye eski zamanlardan örneğin bir savaşı hatırlatmak ve böylece deneyimciye adeta zamanda yolculuk yaptırıp o anı hatırlatacak sesleri sunarak o zamanın ve ortamın hissiyatını deneyimletmek isteyen tasarımlardan da bahsedilebilmektedir. İki zıt hissiyatın sunulmasına ortam sağlayan ses faktörü, böylece kişide tinsel bir etki bırakabilmektedir. Sessiz mekânlarda ise bu etki daha öznel bir durum oluşturur. Özellikle kişinin konsantre olmasını, düşünmesini, sorgulamasını hedefleyen

yapılarda derin bir sessizlik mekânın egemenliğindedir. Aynı durum yapı dışındaki çevreyle olan ilişkide de varlığını gösterir. Peyzaj tasarımında sesin kullanımıyla kişinin bulunduğu ortamı benimsemesi veya kendini yabancılaştırması mümkündür. Yapılan çalışmalar sonucu insana iyi gelen ve iyi gelmeyen seslerin kategorileşmesi mümkündür; fakat öznellik barındıran bu durum yüzde yüzlük bir oran göstermez. Kişinin geçmişi, hatıraları, kültürü gibi bazı faktörler farklı tepkileri doğurabildiğinden, her insan için geçerli gibi kesin ifadelerin kullanılması doğru olmaz. Çoğunluk baz alınarak yapılabilen kategorileşmede örneğin; dalga sesleri veya kuş sesleri gibi seslerin insana iyi duygular uyandırdığından; inşaat sesi veya trafik/korna gibi seslerin ise insana rahatsızlık verdiğinden bahsedilebilmektedir. Bundan varılacak sonuç ise kişinin çevresiyle olan iletişimde maddesellikten öte tinsel bir boyutun varlığıdır ve bunun için de işittiği seslerin önem arz ettiği söylenebilir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan ve kullanılan endüstriyel ürünler de insanla doğrudan bir ilişki içindedir. Bundan dolayı kişinin duyularına hitap konusu, endüstriyel tasarımcılarının da odağı olmuştur. Ürünleri kullanan kişinin işitme duyusunu harekete geçirme ve dolayısıyla ses faktörünün varlığı, kimi zaman belli başlı sesleri doğurmakta kimi zaman ise bir ritim sağlayarak müzikal bir duruma dönüşebilmektedir.

Duymak istem dışı bir eylemken, dinlemek duyma eylemini istemlice devam ettirmektir ve bu durumun oluşmasında kimi zaman ses ile kurulan tinsel bağdan bahsedilebilir. Çünkü sesin yolculuğu kulakta bitmez; kulak aracılığıyla ruha ilerler. Bu istem dışı eylemin başlattığı durum; tasarım türlerinde şekillenerek sonsuz, efsunlu ve bir o kadar keşfedilmeyi bekleyen bir süreçtir. Tasarım ürünlerinde duyulan kimi zaman ise dinlenen sesler bellektekini hatırlatmada, var olmayan bir hissi oluşturmada veya insanın kendi iç sesini duymasında etkin rol oynamaktadır.

KAYNAKLAR

- Acar, D. (2015). *Ses ve Mekân: Form Üretimi Üzerine Disiplinlerötesi Bir Yaklaşım*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bahalı, S. (2015). *Gezi Parkı-Tünel Meydanı Güzergahı Üzerinde Kentsel İşitsel Ortam-Soundscape- Araştırması*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Cüceloğlu, D. (2004). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Çelebi, V. (2014). *Nicolai Hartmann'ın Yeni Ontolojisinde Varlık ve Değer İlişkisi*. ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 7(2), ss. 74-97.
- Çiçek, D. (2019). *Çevresel Konfor Özeline İşitsel ve Mekânsal Algının Değerlendirilmesi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Esen, E. (2016). *Zamanda Değil Mekânda Olmak: Ses Sanatı Bağlamında Ses ve Mekân İlişkisi*. Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1), ss. 33-51.
- Groh, J. M. (2019). *Mekân Yaratmak: Beyin Neyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?* (Çev.: Güral Koca), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kahvecioğlu, H. L. (1998). *Mimarlıkta İmaj: Mekânsal İmajın Oluşumu ve Yapısı Üzerine Bir Model*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Karamızrak, N. (2014). *Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi*. Koşuyolu Heart Journal, 17(1), ss. 54-57.
- Onur, D. ve Zorlu, T. (2017). *Tasarım Eğitiminde Duyusal Farkındalık ve Yaratıcılık İlişkisi Üzerine*. METU JFA 2018/2.
- Ölgen, B. ve Öztürk, Ö. B. (2019). *Tasarım ve Müzik İlişkisinin Mekandaki İzdüşümü*. Sanat ve Tasarım Dergisi, Aralık, ss. 301-319.
- Özcan, U. ve Güngör, S. (2019). *Yersizleşmeye Rağmen: Tadao Ando'yu "Yer" Bağlamında Okumak*. Yapı Dergisi, 453, ss. 42.
- Özçevik, A. ve Can, Z. Y. (2013). *İşitsel Peyzaj Kavramı ve Kentsel Akustik Konfora Katkısı*. Mimarlık Dergisi, 370, ss. 73-77.
- Rasmussen, S. E. (2018). *Yaşanan Mimari*. (Çev.: Ömer Erduran), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Wölfflin, H. (2019). *Mimarlık Psikolojisine Öndeğişler*. (Çev.: Alp Tümertekin ve Nihat Ülner), İstanbul: Janus Yayıncılık.
- URL-1: Arkitektüel. Su Üzerindeki Kilise <https://www.arkitektuel.com/su-uzerindeki-kilise/> adresinden 4 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-2: The World Soundscape Project <http://www.sfu.ca/~truax/wsp.html> adresinden 5 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-3: World Soundscape Project <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/world-soundscape-project> adresinden 5 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-4: Nesnelere ile bedeni buluşturan bir müzik aleti: MORPH <https://mag.bilgi.edu.tr/tr/haber/nesnelere-ile-bedeni-bulusturan-bir-muzik-aleti-morph> adresinden 7 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

URL-5: Nesnelere ile bedeni buluşturan bir müzik aleti
https://www.youtube.com/watch?v=_mugDfF9PFg&t=4s adresinden 7
Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

SERAMİK SANATI VE GASTRONOMİ DİSİPLİNİ İLİŞKİSİ

Nur UYANIK ÇİRKİN*

Özet

İnsanoğlunun hayatta kalabilmek için alternatif arayışlarının art arda geldiği ilk çağlarda, araç-gereçlerin yapımında ahşap, taş, kemik, kil ana malzeme olarak kullanılmıştır. Doğada kolay bulunan bu malzemeler arasında özellikle ateşin keşfi ile mukavemet kazandığı keşfedilen inorganik bileşik olan seramik malzemesi olan kil, yeme-içme kültürü ile yakından ilintili olmuştur. M.Ö. 6000’li yıllardan itibaren seramik, sanattan, müzik ve dokuma aletlerine, tıp alanından mutfak gereçlerine değin uzanan farklı disiplinlerde kullanılmıştır. Seramiğin pişirildikten sonra ısıyı uzun süre içinde muhafaza edebilme özelliği, ergonomi açısından mutfak kültüründe hızlı bir gelişim göstermiştir. İnsanoğlunun, avcılık-toplayıcılıktan Neolitik Çağda yerleşik hayata geçmeleri ve beraberinde tarıma başlamaları ile gıda koymak ve depolamak için çeşitli mutfak gereçleri ihtiyacı artmış bunun neticesinde seramik formlar çeşitlenmiştir. Seramik bünyeyi kaplayan sırlama işlemi hem sağlığa uygun hale getirmiş hem estetik özellik kazandırmıştır. Yapılan çalışmada, gastronomi ve seramik sanatı ilişkisi analiz edilmesi amaçlanmıştır. Tarihsel süreçte Anadolu’da seramik geleneğinin içinde, seramik mutfak gereçlerinin kullanım amacının oluşturduğu normları bezeme ve form özellikleri ile ergonomi ve estetik işlevi ele alınmıştır. Disiplinler arası bir çalışma alanı olan gastronominin, seramik sanatı ile olan ilişkisi, etkileri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak gastronomi disiplini ve seramik sanatı ilişkisi tarihsel süreç seramik pişirme kaplarından saklama kaplarına yiyecek ve içeceklerin sunumunu içeren sofr seramiklerine değin uzanana kültürel gelişimi ortaya konmuştur. Gastronomi ürün tasarımların yapım ve sunum aşamasında kullanılan seramik gereçlerde ergonomikliğin yanı sıra estetik kaygının ve kültürel özelliklerinin yansıdığı devingen diyaloglarının olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seramik Sanatı, Araç-Gereç, Gastronomi, Kil.

---

* Dr., Antalya AKEV Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, nurbasakuyanik@hotmail.com

THE RELATIONSHIP OF CERAMIC ART AND GASTRONOMY DISCIPLINE

Abstract

Wood, stone, bone, clay were used as the main material in the production of tools and equipment in the first ages, when human beings sought alternatives to survive. Clay, which is an inorganic compound that has been discovered to gain strength with the discovery of fire, has been closely related to the food and beverage culture. B.C. Since the 6000s, ceramics has been used in different disciplines ranging from art to musical and weaving instruments, from medicine to kitchen utensils. The ability of ceramic to retain heat for a long time after cooking has shown a rapid development in culinary culture in terms of ergonomics. With the transition of human beings from hunting-gathering to a settled life in the Neolithic Age and with them starting agriculture, the need for various kitchen utensils to put and store food has increased, and as a result, ceramic forms have diversified. The glazing process covering the ceramic body made it both healthy and aesthetically pleasing. In this study, it is aimed to analyze the relationship between gastronomy and ceramic art. In the historical process, the norms formed by the purpose of use of ceramic kitchen utensils in the tradition of ceramics in Anatolia, decoration and form features, ergonomics and aesthetic function are discussed. The relationship and effects of gastronomy, which is an interdisciplinary field of study, with the art of ceramics were evaluated. As a result, the cultural development of the relationship between gastronomy discipline and ceramic art, ranging from ceramic cooking pots to storage vessels, to table ceramics, which includes the presentation of food and beverages, has been revealed. It is thought that there are dynamic dialogues in which aesthetic concerns and cultural characteristics are reflected, as well as ergonomics, in the ceramic utensils used in the production and presentation phase of gastronomic product designs.

Keywords: Ceramic Art, Tools, Gastronomy, Clay.

GİRİŞ

İnsanoğlu Paleolitik ve Mezolitik Çağ'da mağara sığınaklarında barınmış avcılık ve toplayıcılık ile hayatının sürdürmüştür. Mağaralarda yaşayan ilkel insanların hayatlarını kolaylaştırmak adına araç-gereç prototiplerini geliştirmeye başladıkları kaba alet buluntuları Üst Paleolitik Çağ'ın önemli gelişmeleridir. Paleolitik ile Neolitik dönem arasını kapsayan mikrolit buluntuların çeşitlendiği Mezolitik Çağın ardından Neolitik Çağ'da, insanlığın yerleşik hayata geçmeleri ve beraberinde tarıma başlamaları kültürel evrimindeki önemli basamak olmuştur. Çanak-Çömleksiz Neolitik Çağ'ın ardından, "MÖ. 7 bin yılıyla 5 bin 500 yılları arasındaki dönemi kapsayan Çanak-Çömlekli Neolitik Çağ'ın sonunda avcılık, artık beslenme için yaşamsal önem olmaktan çıkmıştır" (Özdoğan, 2002:88). Kilin mukavemet kazanabilmesinde ateş ile olan ilişkisi elzem olduğundan, ancak ateşin bulunup kullanılmasından sonraki tarihlerde seramik yapılabilmiştir. Üretime geçen insanoğlunu gıda saklamak ve pişirmek için çeşitli gereçlere ihtiyaç duymuştur. Kil çeşitli araç gereçlerin yanı sıra mutfak gereçlerinin de ana malzemesi olmuştur. Kil malzemenin pişirildikten sonra sertleşip şeklini ve bünyesinde ki ısıyı muhafaza edebilme özelliği ocak ve pişirme çömleri gibi seramik mutfak gereçleri tarihi başlamıştır. Bu dönemin içinde ortaya çıkan kültürel evrimindeki sonraki dönüm noktası çanak çömleğin kullanılmaya başlanması olmuştur diyebiliriz. Pişmiş toprak ilk kabın tam olarak nerede üretildiği bilinmekle beraber bilinen en eski çanak çömlek kalıntılarının Mezopotamya ve Anadolu'daki neolitik dönemle tarihlenen merkezlerde olduğunu bilinmektedir. Seramik önceleri insanların gereksinimlerini karşılayabilmek adına salt işlevsel bir amaç için üretilen kap kacak saklama kapları olarak yer almıştır. Zamanla seramik işlevsel özelliğinin yanı sıra duygu düşünce, estetik ve toplumsal değerlerin yansıtan sanat haline gelmiştir. Bu seramikler şekillenirken üretildiği çağın toplumun yeme-içme alışkanlıkları estetik unsurları dini inançları, teknolojileri gibi sosyo-kültürel unsurları etkin olmuştur.

Yeme-içme geleneğini içinde yer alan mutfak ekipmanları saklama kapları veya çömleri pişirme kapları seramik ızgaralar vb. dışında ayrıcalıklı yere sahip olan dini ritüelde kullanılan riton ve sunak kapları sıvı alması işlevinin yanı sıra dinsel işlev yüklediği formlardır. Antik dönemde küp mezar, çömlek mezar, urne gibi formların saklama kabı üretim geleneğinin sirayet ettiği işlevsel simge biçim alanlar olarak değerlendirilebilir. Seramik mutfak gereçleri seramik geleneği içinde

işlevsel yeme içme kapları formları anlamına gelmektedir. Seramik gereçler tarihsel süreçte, farklı medeniyetlerin kendine özgü form ve bezeme unsurları ortaya koymuştur. Ancak seramik mutfak gereçleri üretim metodolojisi endüstri devrimine kadar büyük değişim yaşanmamıştır. Endüstri devrimi ile beraber tasarım kavramının teknoloji ile entegre edilmesine yönelik 'Art and Craft', 'Art Nouveau', 'Bauhaus' gibi akımlar bu alandaki modern tasarımların ilk örneklerini oluşturmaktadır. Mutfak ekipmanları çatısı altında seramik yeme-içme, pişirme ve saklama kaplarının erken evrelerden günümüze değin geçirdiği evreler ortaya konmuştur. Özellikle günümüzde yemeklerin sunumların yemek lezzetinin yanında estetik ve kendine özgün olması bekleniyor olması kap-kacak sunum teknikleri alanında da değişim yaratmıştır. Seramik çömlekler, içecek kapları saklama kapları, sofraya seramiği tanımlaması ile yer bulan yemek takımları çerçevesinde seramik sanatı ve gastronomi disiplininin tarihsel süreçteki ilişkisini ve gelişimi ele alınmıştır.

SERAMİĞİN TANIMI VE TARİHİ

Seramik en yalın pişmiş toprak veya kil sanatı olarak tanımlana bilinmektedir. Özellikle 19.yy. ve 20.yy'larda yaşanan gelişmeler çalışma sahası genişlemiş endüstriyelleşme ile 'ileri teknoloji seramik' kavramını doğuracak kadar farklı birçok alanda kullanılmıştır. Seramik sanatı (Tablo 1) killin kendi salt gücü ve içeriği ile ilgili tanımlamalara sahiptir "Kil sanatı" (clay art) veya silikat içerikli seramiğin olmazsa olmaz özelliğinden dolayı seramik sanatına, "silikat sanatı" gibi tanımlamalar da getirilmiştir. İngiliz terminolojisinde geleneksel, yani kil esaslı seramik; pişmiş ürünün gözenek (por) yoğunluğuna, yani pekişme durumuna dayalı earthenware, stoneware ve porselen olmak üzere üç ana başlık içinde sınıflandırılmaktadır. Yaygın bir tanımlama olarak dünyada kabul görmüştür. Farklı bir kabul görmüş tanımlama İtalyanca "pişmiş toprak" anlamına gelen "Terracota", Türkçede "terrakotta" olarak yer bulmuştur (Yılmaz, 2019:21'den akt. Uyanık Çirkin, 2021:36-37). Daha açık ve teknik olarak "Organik olmayan malzemelerin oluşturduğu bileşimlerin, çeşitli yöntemlerle şekil verildikten sonra sırlanarak veya sırlanmayarak sertleşip dayanıklılık kazanmasına ulaşacak kadar pişirilmesi bilim ve teknolojisi" olarak tanımlanmaktadır (Arcasoy,1993:1). Seramik Neolitik çağlardan beri medeniyetlerin kültürünü teknolojilerini duygularını anlatan malzemenin plastiklik özelliği sayesinde kolay şekil alabilen hem bilimsel hem teknoloji hem de sanatsal çalışmaları bir arada buluşturan geniş bir alanı

kapsamaktadır. Ayrıca arkeolojik buluntular olarak çeşitli medeniyetlerin kültürlerin en belirgin ürünü olan seramikler önemli eser gruplarındandır. İnsanlık tarihine arkeolojik buluntular sayesinde ışık tutan seramik sanatı, ateşin keşfedilmesinden sonraki tarihlerde başlayarak toplumların ihtiyaçlarına, yaşam biçimlerine sanat anlayışına göre şekil almıştır. Günümüzde geleneksel ve ileri teknoloji seramikler olarak ikiye ayırıp hammadde şekillendirme yöntemleri pekiştirilmesi ve ürün özelliklerini genel olarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Geleneksel ve İleri Teknoloji Seramiklerinin Özellikleri (URL 1)

	Geleneksel Seramikler	İleri Teknoloji Seramikler
Hammadde	Doğal kaynaklar (Kil, Kuvars, Feldspat vb.)	Yapay Hammaddeler (Al ₂ O ₃ , SiC, Si ₃ N ₄ , B ₄ C, ZrO ₂ vb.)
Şekillendirme	Elle, Kalıpla, Slip Döküm, torna	İzostatik Pres, Ekstrüzyon
Sinterleme	Yüksek Derece	Yüksek Derece
Mikroyapı	Çok fazlı ve kaba taneli yapı Optik Mikroskopla inceleme	Tek veya İki Fazlı ve İnce Taneli Yapı
Ürünler	Çanak-çömlek, Porselen Eşya, Tuğla, Kiremit	Türbin Kanadı, Nükleer Yakıtlar

“Günümüzden 12.000 yıl önce, Japonya’da yaşayan avcı-toplayıcı halkın düşük sıcaklıkta pişirerek üretmiş olduğu ürünler, insanlık tarihinin ilk seramik örnekleri olarak kabul edilmektedir” (Çobanlı ve Gökçe, 2013:51). Tarihsel süreçte Seramik Maya uygarlığından 4000 yıl, tarih öncesi Mısır’dan 1000 yıl önce, pişmiş toprak Anadolu’da Çatalhöyük’te bulunmuştur (Erman, 2012:20). Neolitik Çağ’ın başlarında ağaçtan ve taş malzemelerden yapılmış kap-kacaklar kullanılırken, ilerleyen süreçte kap kacaklar seramik olarak yer almıştır. Anadolu’da M.Ö.7. Binde Konya, Burdur, Antalya bölgelerinde ilk seramik buluntulara rastlanmaktadır (Ünal, 2003:20).

Resim 1. Kadın Biçimli Çömlek, Hacılar, Kalkolitik Çağ (URL 2)

Resim 2. Pişmiş Toprak Kap (URL 3)

Sanatsal yaratıcılıklarının ilk malzemesi olan kil çanak-çömlek (Resim 1-2) gibi mutfak ekipmanları dışında mimari alandan inançları gereği küçük heykelcikler olan idollere, mühürlere yazılı belgeler olan tabletlerden oyuncak ve dokuma aletlerine kadar günlük yaşamın içinde olmuştur. Kil, sanat ve geleneksel üretimin yanı sıra endüstrileşme ile gelişen ileri teknoloji seramikler altında yer alan sağlık, otomotiv, elektronik endüstrisinde kullanılmaktadır. Toplumsal yapıyı ortaya koyması bakımından seramik üretim geleneği, çağlar boyunca toplumların somut kültürel varlıklarını oluşturmuştur. Uzun bir geçmişe sahip olan seramik sanatı özellikle 20. yüzyılın başında yoğunluk kazanmaya başlayan, sanatın yalnızca bir ustalık işi olmadığı düşünsel etkinliklerin ifadesinde kullanılan Modernizm sürecinde, özgün bir dil kazanmıştır.

SERAMİK VE GASTRONOMİ İLİŞKİSİ

İhtiyaca göre şekillenmiş içi boş formlar klasik seramik sanatının strüktürünü oluşturmuştur. Arkeoloji disiplinde mutfak formları veya pişirim kapları olarak yer almaktadır. Hazırlama ve pişirme kapları gibi çeşitli formlar mutfak ekipmanları olarak tanımlanmaktadır. Bu formlardan tarihsel süreç içerisinde insanların gastronomi düsturunu anlamamızı yardımcı olmaktadır. Çünkü bu formlar ilk çağlara ait yiyecek içecek kültürü hakkında bilgi verebilmektedir. Mutfakta yemeğin hazırlanması sırasında ateşe maruz kalan kaplar ateşe dayanıklı olmaları yanında hem pişirmek üzere içine koyulan yiyeceği sızdırmayacak hem de ısıyı ileticek hamur yapısına sahip olmalıdır (Körsulu, 2015:147). Yukarıda bahsettiğimiz seramik sanatının gıda için uygun ergonomik koşulları

sağlamış olması söz konusudur. Günümüzde gastronominin çeşitli disiplinleri içine bir alan geniş kapsam alanın olduğu görülmektedir.

Gastronominin, insan beslenmesinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreleri, disiplinler arası bakış açısıyla ele alan bir alan olduğu söylenebilir. Yeme içme faaliyetinin tüm aşamalarına (tedarik etme, depolama, ön hazırlık, pişirme ve tüketme vb.) dâhil olan gastronominin alanı da bu nedenle oldukça kapsamlıdır. Kivela ve Crotts (2006)'a göre, gastronomi kimya, biyoloji, jeoloji, edebiyat, tarih, antropoloji, müzik, tarım, felsefe, psikoloji ve sosyolojiye değin uzanan disiplinler arası bir alandır. (Uçuk, 2017:10-17).

Yeme içme faaliyetinin tedarik etme süreci hariç depolama, ön hazırlık, pişirme akabinde tüketme aşamaları olarak sıralanan tüm sürecin baştan sona kadar içinde seramik yer almaktadır. İnsanoğlunun kullandığı mutfak ekipmanlarının ergonomik açıdan uygun olması gerekmektedir. Gündelik hayatın en önemli ihtiyaçları arasında bulunan pişirme, yeme-içme ve saklama kaplarının ergonomisi, katı ve sıvı besin maddelerinin doğru şekilde pişirilmesi ve muhafaza edilmesi bakımından çok önemlidir. Seramik sanatta geleneksel formları oluşturan çeşitli özelliklerle sahip seramik mutfak gereçleri gastronomi disiplininin tarihsel süreçte ihtiyaçlarına karşılık bulunduğu bilinmektedir. Örneğin depolamak için seramik saklama kapları olan küpler, amforalar pişirim için çömlek kaplar, pişirme ocakları tüketmede kullanılan, sofa takımları gibi hem estetik hem ergonomik özelliklerine sahip olması seramik sanatı ve gastronomi disiplini karşılıklı ilişki içerisinde olmuştur. Yeme içme faaliyeti olarak tanımlan bu uzun sürecin başlangıcından itibaren ateş önemli bir rol oynamıştır.

(2007)'den akt. Aksoy ve Ünner: ilk kimyasal işlemin pişmiş yemek olduğuna değinmektedir. Hem tat değişikliğine hem de sindirimi destekleyen biyokimyasal değişimlerin deney ve gözlem yolu kullanılması, "ilk bilimsel devrim" olarak ta nitelik kazandırmaktadır (Uçuk, 2017:14). Ateş ile olan ilintisi pişmiş yemek yapımı için elzem olduğundan, ateşe dayanıklı kap ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Pişmiş topraktan yapılmış ayaklı pişirme kabı, çömlekler pişirme ızgarası (Resim 3-4)kullanılmıştır. Bu yeni endüstrinin, insan düşünüyü ve bilimin başlangıcı açısından önemli bir gelişme yaratan çanak çömlek yapımında insan kimyasal değişimi belki de bilinçli olarak ilk kez kullanmıştır (Childe, 1996'den akt. Söğüt, 2014:14).

Resim 3. Ayaklı Pişirme Kabı, Çatal Höyük, M.Ö.6600-6300 (URL 4)

Resim 4. Pişmiş Topraktan Yapılmış Geç Roma Dönemine Ait 1650 Yıllık Yemek Pişirme Izgarası, Et Pişirme Kabı (URL 5)

Tarihte ilk pişirme yönteminin etin direkt ateşe konulması ile başladığı ileri sürülmektedir. Daha sonraki süreçte taş ve tuğlanın közde kızdırılarak “kuru sıcakta pişirme” yöntemi ile devam etmiştir. Taştan oyulmuş kapların veya hayvan postların içine su, pişmiş kil, sıcak taşlar ile beraber besin konularak haşlama kapı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Pişmiş çömlek kullanılmadan önce Afrika yerlilerinin örme sepetlerin içini kille sıvayarak yemek pişirme işlemini gerçekleştirdiği belirlenmiştir (Tez, 2015:9-10). Yukarıda bahsedilen pişirme yöntemlerinin insanlık tarihinde uzun bir dönem boyunca olduğu gibi yalnızca ateş üzerinde yapılırken Neolitik Çağa gelindiğinde fırınlarda pişirilmiş “kuru” et yerine, “sulu sıcak aş” kavramı doğmuştur. İlk yemek seçeneklerinden seramik çömleklerin (Resim 5-6) içine kemikli et ile birlikte tahılların ya da bazı bitkiler ile ateşte uzun süre pişirilmesinin günümüzde de tüketilen ilk güveç yemeklerini oluşturduğu düşünülmektedir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı tariflerle yapılmakla beraber buğday ile yapıldığında “keşkek” olarak bilinen eski Prehistorik yemeklerden biri olarak tanımlanabilir. Derin ve şişkin bir forma sahip özel “keşkek çömlekleri” kullanılan yemek çoğunlukla özel günlerde yapıldığı bilinmektedir (Kutlu, 2018:15).

Resim 5. Çömlek M.Ö.2000 (URL 6)

Resim 6. Amasya Keşkek Çömlekleri (Kutlu, 2018: 15 fig.5).

Zamanla saklama ve pişirme kaplarına olan talep artmış, tornanın keşfedilmesiyle daha sistemli seramik kap-kacak çömlek üretimine geçilmiştir. İlk çarklı çömlekçi tezgâhı buluntularına, M.Ö. 3500 yıllarına ait olduğu sanılan Mezopotamya uygarlığı kazılarında rastlanmaktadır (Güner, 2001:2). Mezopotamya ile ticari ilişkiler sayesinde kültürel açıdan yaşanan etkileşimle Orta Anadolu, M.Ö. 3000'li yılların son çeyreğinde, seramik çömlekler daha nitelikli hale gelmiştir. Asurluların Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağın'da (M.Ö.1950-1750), çömlekçi çarkı gelişmiştir (Türedi Özen, 2001:5). Kalkolitik Çağ'ın ortalarına gelindiğinde çömlekçi çarkı ile seramik çanak-çömlek kullanımı hızla yayılmıştır. Seramik üretiminde seri üretime yönelik ilk adımı olarak önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Yapılan arkeolojik çalışmalarda Hitit metinlerinde mutfakta çok sayıda kap kullanıldığı Anadolu'da Mezopotamya'dan alınan teknolojinin geliştiği bununla birlikte arkeolojik karıştırlarının tespit edilmesinin zor olduğu belirtilmektedir (Erbaşı vd. 2007: 183, 184'den akt. Yılmaz ve Gökbel, 2020:1526).

Eski Anadolu medeniyetlerinden günümüze yansıyan ekipmanlar içindeki diğer önemli unsur dini kült kabıdır. Eski Hitit dönemi seramiklerinde kabartmalı seramik geleneği en dikkat çekicisi inandık vazosu olmuştur. Yine içi boş sürahi biçimli seramik sanatında işlevsel simge biçim olarak değerlendirilebilmesinin yanı sıra gastronomik anlamda önemli kılan unsurları bulunmaktadır. Vazoda evlilik seremonisini anlatan, ziyafet hazırlığı resmedilmiştir (Resim 7). Vazoya aktarılan sıvı, vazunun üst kısmında bulunan dört adet aslan figürlü ağızdan akmaktadır (Ayyıldız ve Şahingöz, 2019:328-329). Dini İnanmaları

gereği libasyon testileri törensel içki kapları (Resim 8) ibrikler Hitit çağına ait simge işlev içine dâhil edilebilen seramik örneklerdendir.

Resim 7. MÖ 17. Yüzyıla Ait İnandık Vazosu (URL 7)

Resim 8. Hitit Çağı'ndan Kült Kabı Riton, Testi, İbrik, Matara (URL 8)

Anadolu topraklarında çeşitli medeniyetlere ait hazırlama ve pişirme kapları gibi pişmiş toprak mutfak gereçleri, tarihsel süreç içerisinde insanların hangi yiyecek içecekleri tükettikleri hakkında bilgi verebilmektedir. Çağın üslubunu ve dini inanmalarını kap-kacak çömlek gibi seramik mutfak gereçleri formlara yansıtılmıştır. Dolayısı ile gastronomi alanına dâhil edilebilen seramikler, medeniyetlerin üretim tekniği, form, bezeme özelliklerini estetik bakışlarını da yansıtmaktadır. Taş devrinden Kalkolitik Çağ, ilkçağ Anadolu Akdeniz medeniyetlerin seramiği birbirlerinden bu özellikleri sayesinde ayrılabilir.

Gelişimi kent devlet yayılımı ile paralellik gösteren çömlekçi tornası M.Ö.6. ve 5. yüzyıllarda Yunan çömlek biçim ve boyutlarında nitelikli standartların ortaya koyulması, gelişen ticari ilişkiler vasıtasıyla yakın çevre seramik üretim kültürünü etkilemiştir. Seramik üretiminde, Atina'da M.Ö. 450 yılında çömlekçilerin 'Kerameikos' ismini alan yerler oluşturması organize bir endüstri alanı yaratmıştır (Türedi Özen, 2002:10-5). Tornada şekillendirilmiş seramik gereçler form ve bezeme özellikleri ile Yunan seramik sanatında yerini almıştır.

Resim 9. Seramik Amforalar (URL 9)

Birçok Yunan vazosunun kullanım amacı ile ismi arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmektedir. Hydria (su) sutaşıma testisi, Kalathos (sepet) yün sepeti, Krater (karıştırmak) su ile şarabı karıştırma kabı ve Oinochoe (şarap ve dökmek) şarap servis kabı vs. çeşitli formlar işlevleri ile isimlendirilmiştir. Bunun dışında kapların kullanımları ile ilgili vazoların üzerindeki betimlemeler yer almıştır. Tanrıça Athena adına atfedilen etkinliklerde birincilere verilen amforaların birçoğunda görevdeki en yüksek memur (archonun) adı yazılmıştır (Okumuş, 2017:2). Yapılan arkeolojik çalışmalarda antik metinlerinde mutfakta kullanılan sayısız kap olduğu belirtilmektedir. Çok eski bir sanat olması nedeniyle ilk saklama kaplarının da yine kilden üretildiği görülmektedir. Özellikle yağ ve benzeri ürünlerin saklamak için büyük küpler, amforalar (Resim 9) ve testiler kullanılmıştır.

Resim 10. Sphinx Formunda Kırmızı Figür Riton Atina Stamnos'u (depolama kabı), Yunan. MÖ 450-440 (URL10)

Resim 11. Zeytin Hasadı Betimlemeli Antimenes Ressamına Atfedilen Atina Siyah Figür Amforası. Yunan, MÖ 520 Civarında (URL10)

Neolitik dönemden gelen çanak- çömlek geleneğini kendine özgü dekor yöntemleri ile Yunan seramik kap-kacak formlar biçim ve işlev açısından yüksek niteliklere ulaştırmıştır. (Resim 10-11) Siyah figür tekniğinde ve kırmızı figür tekniğinde vazolar, üzerinde sır olmamasına rağmen Terra Sigillata tekniğini ile parlak görüntülü olmasını sağlamıştır (Boradman, 2005'den akt. Çakır, 2011:21). İslam seramik sanatında uygulanan süzgeçli testiler karşımıza çıkmaktadır. Hasankeyf'te üretilen süzgeçli testiler/işlevselliği ön planda tutulan seramik sanatında ajur tekniği kullanılarak yapılmıştır (Fındık, 2013:2013). Mutfak ekipmanlarında yer alan süzgeci hem işlevsellik hem de estetik seramik testilerde birleştirilmiştir. Kulp, kapak gibi işlevini arttırıcı elemanlar kullanılacağı alana göre eklenmiştir.

Bir diğer biçim ve bezeme özelliği ile ayrıcalıklı yeri olan mutfak seramikleri Anadolu Selçuklu dönemine aittir. Anadolu Selçuklu dönemi seramiklerinde özellikle dekor teknikleri çok çeşitlidir (Resim 12-13) Abbasî Fâtımî Eyyübî ve Büyük Selçuklular döneminde teknikler Anadolu Selçuklu dönemi su kaplarına da yansımıştır (Sevim ve Taymur, 2020:175).

Resim 12. a. Anadolu Selçuklu Dönemi. Küp, Diyarbakır (URL 11)

Resim 13. 12-13. yy. Selçuklu Dönemine Ait Seramik Tabak (Arısoy, 2018:62).

Anadolu Selçuklu döneminden gelen seramik geleneğinin içinde yer alan mutfak ekipmanları Osmanlı döneminde çeşitlenerek devam etmiştir. Osmanlı dönemi gastronomisinde önemli yere sahip kuzu yemekleri, reçel, tatlı, şekerlemeler için kullanılan mutfak seramikleri gıdaya özel isimlendirilmiştir diyebiliriz. Osmanlı'da en çok üretilen yemek kabı tabak olmuştur. Osmanlı döneminde tabakların çok farklı biçim ve boyutlarda olduğu bilinmekle beraber tabaklar genellikle daire formundadır. Bunlar kenarlı- kenarsız tabaklar, çukur tabaklar, özel amaçlı tabaklar (kuzu tabağı), şekerleme tabağı (tabak-ı sükker), kaymak tabağı, muhallebi tabakları (tabak-ı palude), helva tabağı ve gül reçeli tabağı (tabak-ı gülbeşeker) gibi kullanım alanına göre isim almıştır. Bardaklar şişkin gövdeli, ince boyunlu, kulplu olarak çeşitli ebatlarda üretilmiştir. Kulplu ve kulpsuz fincanlar genellikle porselen tercih edilmiştir. Kulpsuz olanların içeceği içerken el yakmaması için değerli madenlerden yapılan zarf kullanılmıştır. Acem fincanı, bülbül fincanı, salep fincanı ve armudi fincanı gibi Fincanlar kullanım amacına içeriğine göre isimlendirilmiştir (Bülbül, Ceyhun Sezgin, Kara, 2016: 2378-2382). Osmanlı Dönemi'nde, saray mutfağında sunumda kullanılan, pişmiş toprak kapların, Çin, Japon, Avrupa, İstanbul ile Eser-i İstanbul, Yıldız porselenleri ve İznik, Kütahya, Tophane ve Çanakkale seramikleri (Resim 14-15-16) olduğu, kaynaklarda belirtilmektedir (Pala, 2010: 17). İthal çini yerine II. Abdülhamit döneminde Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu fabrikasını kurulmuş, Türk seramik sanatı için teknoloji ve el sanatlarına yönelik önemli bir yenilik olmuştur (Aslan, 2014:11).

Resim 14. Çanakkale Seramik Mangal, Sürahi ve Kütahya Seramik İki Adet Vazo (URL 12)

Resim 15. Meissen Marcolini, Porselen Lokumluk ve Bir Çift Sahan Kont Marcolini (1774-1815) dönemi damgalı Yük: 14 cm R: 14 cm. (URL 13)

Resim 16. Yıldız İmalat Damgalı Porselen Yemek Takımı. Takım On iki Adet Yemek Tabağı, İki Adet Mezelik, Bir adet Sosisyer ve Üç Adet Servis Tabağından Oluşuyor (Antik A.Ş. Arşivi). (URL 14)

MODERN SERAMİK SANATINDA GASTRONOMİ

Seramik geleneğinin tarihsel dizesi içerisinde endüstri devrimi ile değişen üretim biçimlerine yönelik ilk tepki 19 yy. sonlarına doğru estetikten ve nitelikten yoksun olduğunu düşünen Orta Çağ'ın zanaat geleneğini savunan John Ruskin'den gelir. Ardından William Morris Sanat ve El Sanatları Hareketini (Arts and Crafts Movement) başlatmıştır (Aslan,

2014:9-11). Devamında 20.yy. başlarında Walter Gropius tarafından Bauhaus okulu ile teknoloji ve sanatın entegre edilmesi amaçlanmıştır. Malzeme olarak seramik de, Arts&Crafts hareketi ve Bauhaus'un etkisi ile tasarımında işlevselliği sanatsal bakış açısı ile bütünleştirme kaygısı gütmüş ve bu dönem sanatında yerini almıştır. İşlevsellik ve estetik unsurların bir araya getirilmesi yönelik Bauhaus'da sanatçılar (Resim 17) hem ergonomik hem estetik çeşitli mutfak gereçleri tasarımında etkili olmuştur. Geleneksel seramiklerden kullanımının sınırlı olduğu görülmekle beraber daha yüksek ısıya üretilen porselen eşyalar daha dayanıklı ve ince cidarlı olması sofrada ve sunumlarda tercih sebebi olmuştur.

Resim 17. Otto Lindig, Tea Service, 1926 (URL 15)

Yeme içme geleneğinde önemli bir yeri olan kendine özgü seremoniyeye sahip çay yapımı için kullanılan çaydanlıklar karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte özellikle Çin kültüründe daha özel bir yere sahip olmuştur. Çin çaydanlık seramikleri kendine özü tasarımları ile dikkat çekici form ve ebatlarıyla içme kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir (Resim 18). İşlevsel amaçlarla üretilmiş çaydanlıklar günümüzde işlevsel veya işlevselliği tamamen dışlayarak seramik sanatında bir sanat eserine dönüşmüştür. Çaydanlık formu çay içme geleneği ile yakından ilişkilidir ve seramik sanatında kayda değer bir yer edinmiştir. (Er, 2014:52). Asya'dan Avrupa'ya Amerika'ya yayılmıştır. Seramik sanatçılarına da çaydanlık formu ilham vermektedir. Çay yapma amaçlı kullanılan çaydanlık hem endüstriyel alanda hem sanatsal alanda üretilmektedir (Resim19).

Resim 18. Theodor Bogler, Teapot, 1923 (URL 16)

Resim19. Ahmet Cüneyt Er, Çaydanlık-Teapot (URL 17)

Davis ve McBride (2008:2) mutfak uygulamalarını, “heykel sanatı ya da dans gibi, kültürün ifade ediliş yöntemlerinden biri” olarak görmektedir (Sipahi, Ekincek ve Yılmaz, 2017:382). Günümüzde yeniden tanımlanan gastronomi bir sanat dalını çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda şeflerin tabaklarını sanat eseri olarak Şef Olivier Pistre şu şekilde değerlendirmiştir:

“...tabağın herhangi bir eşyadan çok daha fazlası olduğunu savunmakta; tabağı, sanatçının tuvali ya da değerli bir mücevheri içine koyduğumuz kıymetli, şık kutusu olarak görmektedir. Misafirlerine servis ettiği yemeklerinde zarafet ve duyuşal hisleri yansıtmayı isteyen Pistre, tabağın, boyut, şekil ve derinlik anlamında, sunulan ürünle mükemmel bir uyum içinde olması gerektiğini belirtmektedir. Asimetrik formda, modern tasarımlardan yana olduğunu ifade etmekte ve yiyecekleri ön planda tutan beyaz renkli mat tabakları kullanmayı tercih ettiğinin altını çizmektedir” (Sevim, 2017:202).

Antik çağlardan günümüze geldiğimizde yemek yeme ve sunum biçimlerinin farklılaştığını görebiliyoruz. Yemek için çeşitli restoranların prestijli yemek davetlerinin var olması diğer yandan hızlı tüketim ‘fast food’ kavramının doğması gibi değişen alışkanlıklar ile seramik mutfak ekipmanları arasında tabak-çanak sunum tabakları da değişime uğramıştır. Bu yeme içme sunum biçim ve tarzları yaşam biçimi, refah düzeyi göstergesi olarak algılanabilecek pek çok parametreyi içinde barındırmaktadır. Özellikle günümüzde toplantılar gibi davetler içerisinde yiyecek içecek sanatsal öğelerle birleştirme kaygısı güdülmüş sunumlar ile estetik bakış açısı kazanmıştır.

“İnsanoğlunun binlerce yıldır meydana getirdiği teknolojik, sosyal, kültürel, sanatsal, entelektüel birikim; beslenme olgusunu da etkileyerek yemeği salt bedensel bir ihtiyaç olmanın ötesinde estetik bir değer haline de getirmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse günümüz insanı için yemek fizyolojik bir ihtiyaç, kültürel bir olgu, ticari bir ürün, estetik bir değer ya da sosyal bir ifade ve iletişim aracı olarak algılanabilir” (Aksoy ve Üner, 2016:22’den akt. Uçuk, 2017:14).

Resim 20. Heather Mae Erickson, Artistik Sofra Seramikleri (URL 18)

Resim 21. Defne Salman, Seramik Yemek Takımı (URL 19)

İlk çağlardan bu yana seramik insanların içerisinde buldukları toplumdaki düzen ve edindikleri alışkanlıklarla birlikte gelişen mutfak kültürüne ait kap-kacak olarak bilinmektedir “Klasik seramik form denildiğinde, hacmi olan, içinde bir maddeyi taşıma amaçlı olarak üretilmiş içinde boşluğu olan kap-kacak anlaşılır. Bu yaklaşım, temelde basit gibi görünse de aslında seramik sanatında form kavramının ana çizgilerini belirleyen temel unsur olmuştur” (Er, 2011:6). Yukarıda bahsettiğimiz Antik dönemlerden günümüze değin seramikler mutfak seramik ekipmanları çağdaş seramik sanatının ayrıcalıklı bir alanını temsil etmektedir. Çünkü seramik sanatında klasik formları oluşturan tabak çanak-çömlek geleneksel seramik biçimlerinden uzaklaşmadan modern seramik sanatı içinde işlevsel, kap biçimlerini kullanarak modern yorumlamalarla Klasik Modern Sentezci yönelim: Klasik modern yaklaşımla yeniden üretimi olarak tanımlayabileceğimiz bu çalışmalar, Modern Seramik Sanatındaki Klasik-Modern Sentezci yönelimi oluşturmaktadır (Galatalı, 2001:45’den akt. Uyanık, 2013:46). İşlevsel olmasının yanı sıra estetik, ergonomik özgün kimi zamanda retrospektif

softa takımları projeleri seramik sanatçılarında endüstriyel alanın yanı sıra atölye uygulamalarına ilham olabilmektedir. Günümüzde değişen yaşam biçim doğrultusunda gastronomi alanında evde kullanım dışında restoranlar için özel üretimler yapılabilmektedir.

SONUÇ

Plastik özelliği sayesinde kolay biçimlenen ve ateşin keşfi ile ısıl süreçten sonra mukavemet kazanan bir malzeme olan kil/seramik ilk araç – gereçlerin ana malzemesi olmuştur. Arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarında bulunan seramik parçaları, eski toplumların kültürleri, ticari faaliyetleri, teknolojileri, toplumsal normları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan temel materyallerdir. Seramik sanatı ve gastronomi disiplini ilişkisini açığa çıkartan mutfak kültürüne ait seramik gereçler arkeolojik buluntuların büyük ve önemli grubunu oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte gıdanın hazırlanması, pişirilmesi, sunulması gibi tüm aşamaları içine alan gastronomi disiplini ile seramik üretim geleneğinin kesintisiz diyalog içinde ilişkileri gelişmiştir. Besinlerin pişirildiği, yiyecek içeceğin servis edildiği ve gıdanın saklandığı seramik formlarda, döneminin teknolojik seviyesini estetik değerlerini toplumun yeme-içme alışkanlıkları dini inançları gibi sosyo-kültürel unsurlar etkin olmuştur. Antik çağlarda dayanıklı kap olarak çömlekler kullanılmış sıcak aş kavramını doğurmuş ve gastronomi disiplinine yemek çeşidi olarak da katkı sağladığı görülmektedir. Işık almayan ve sızdırmayan yapısı ile zeytinyağı, şarap gibi sıvı besinlerin saklama kabı olarak yine pişmiş toprak kullanılmıştır. Seramik sanatı ve gastronomi disiplini karşılıklı ilişkisini yeme içme kültüründe yine önemli yeri olan kendine özü tasarımları ile dikkat çekici form ve ebatlarıyla seramik çaydanlıklar olduğu görülmektedir. Seramik mutfak gereçleri hizmet ettiği alana göre çeşitlenmiş ancak üretim metodolojisi endüstri devrimine kadar büyük bir değişim yaşanmamıştır. Teknoloji ile birlikte üretim koşullarında estetik işlevsel ve sanatsal bakış açısı teknoloji ile buluşturulmuştur. Seramik sanatında klasik formları oluşturan kap-kacak çanak-çömlek geleneksel seramik sanatının ana strüktürünü oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra yeme içme kap kacakları toplumda yapının değişmesi ile paralellik göstermiştir. Çağdaş seramik sanatçıları için Klasik Modern Sentezci yönelim için bu formlar ilham kaynağı olmuştur. Günümüzde gastronomi disiplini iyi yemek sanatı tanımlanmış tabak prezantasyonunda estetik işlev ön planda tutulmuştur. Değişen yaşam biçimleriyle şekillenen sunumlardaki estetik beklenti rekabeti arttıran bir unsur olmuştur. İlk

çağlardan itibaren başlayan seramik sanatı, mutfak gereçleri özelinde gastronomi disiplini ilişkisi içinde bulunulan toplumun kültürü, ihtiyaçları yemeklerin özellikleri, yemek sunumuna verilen önem ile birlikte şekillenmiştir diyebiliriz. Seramik sanatı ve gastronomi disiplininin geçmişten günümüze birbirini besleyen form, estetik ve ergonomik ilişkilerinin yenilenecek sürdürüleceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbaba, A. Ve Çetinkaya, N. (2018). *Gastronomi ve Yiyecek Tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arcasoy, A. (1983). *Seramik Teknolojisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Ana Sanat Dalı Yayınları No:2.
- Aslan, E. E. (2014). *Arts & Crafts (Sanat &El Sanatları) Hareketi ve Çağdaş Türk Seramik Sanatı Başyazarları*, Erciyes Sanat, (2), ss.8-18.
- Ayyıldız, Ö. G. S. ve Şahingöz, S. A. (2019). *Arkeolojik Olarak Elde Edilen Mutfak Ekipmanlarının Gastronomik Dili; Anadolu Medeniyetler Müzesi Araştırması*, ss.315-336
- Bülbül, S.,Ceyhan Sevgin, A. ve Kara, S. (2016). *Osmanlı Mutfak Kültürü'nde Yemek Kapları: İznik Çok Renkli Seramik Örnekleri*. Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches, 5(8). ss. 2373-2389.
- Çakır, İ. H. (2011). *Arkaik Dönem Yunan Seramiklerinin İncelenmesi ve Günümüz Yorumlamaları* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Afyon.
- Çobanlı, Z. Ve Gökçe, Ö. (2013). *400 Yıllık Gelenek: Hagi Seramikleri*. Sanat ve Tasarım Dergisi, 5(5), ss. 50-69.
- Er, A.C. (2011). *Seramikte İşlevsel Simge Biçimlerin Araştırılması ve Plastik Biçim Olarak Çömlekçi Çarkında Üretilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Basılmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İzmir.
- Erman, D. O. (2012). *Türk seramik sanatının gelişimi: toprağın ateşle dansı*. ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Yıl IV, (1). ss. 18-33
- Fındık, N. (2013). *Sırsız Seramiklerden Bir Grup: Süzgeçli Testiler/Süzgeçler*. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (30), ss. 209-223.
- Güner, G. (2001). *Anadolu'da Yaşamakta Olan İlkel Çömlekçilik*. 1.Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu (ss.1-4). Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Yay.
- Körsulu, H. (2015). *Nağidos Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Mutfak ve Pişirim Kapları*. Gephyra, 12, ss.141-177.

- Okumuş, H. (2017). *Geçmişte ve Günümüzde Seramiğin Kullanım Alanları*. Journal of Awareness (JoA), 2(3), ss. 1-14.
- Özdoğan, M. (20002). *Çanak Çömlekli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ*, ArkeoAtlas Dergisi, sayı 2, ss. 66-105.
- Pala, İ. (2010). *Osmanlı Dönemi'nde Saray Mutfağında Kullanılan Pişmiş Toprak Sunum Kapılarının Form Özellikleri*. DEÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Sevim, C. (2017). *Yemek Kültürü ve Sofra Seramikleriyle Etkileşimi*. Sanat ve Tasarım Dergisi, 7(2), ss. 195-206.
- Sevim, S. Ve Taymur, K. G. (2020). *Anadolu Selçuklu Dönemi Su Kapları ve Su Kaplarında Kullanılan Dekor Tekniklerinin İncelenmesi*. AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 8(22), ss.171-194.
- Sipahi, S. Ekincek, S. Ve Yılmaz, H. (2017). *Gastronominin Sanatsal Kimliğinin Estetik Üzerinden İncelenmesi*. Research on the. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(3), ss. 981-396.
- Söğüt, A. (2014). *Neolitik Dönemde Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgelerinde Tanrı ve Tanrıça Figürleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- Tez, Z. (2015). *Lezzetin Tarihi, Geçmişten Bugüne Yiyecek, İçecek ve Keyif Vericiler*, 3.Baskı. İstanbul: Hayy Kitap.
- Türedi Özen, A. (2002). *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Temel Sanat Eğitimi 2*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Uçuk, C. (2017). *Gastronomide Tabak Tasarım Teknikleri ve Yenilikçi Sunum Anlayışları*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Uyanık, N. (2023). *Seramik Torna Formlarında Disiplinler Arası Etkileşimlerin Yansımaları*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ünal, S. (2003). *Anadolu Arkeolojisinde 9000 Yıllık Serüven; Seramik*. III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu (ss.18-27). Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi Yayınları.
- Yılmaz, S. Ve Gökbel, F. M. (2020). *Seramik Pişirme, Yeme-İçme ve Saklama KapılarınınErgonomik Gelişim Süreci*. Ulakbilge, 55, ss. 1516–1530.

Tablo Kaynakları:

Tablo 1. (URL 1) Geleneksel ve İleri Teknoloji Seramiklerinin Özellikleri
<https://avesis.erciyes.edu.tr/resume/downloadfile/nuriburak?key=78ffaaaf-71cc-4c1f-82e3f82790ab8f98>, Erişim Tarihi: 15.01.2021

Resim Kaynakları:

Resim1. URL-2. Kadın Biçimli Çömlek, Hacılar, Kalkolitik Çağ.
https://arkeologer.blogspot.com/2016/03/erken-anadolu-uygarliklari-ve_16.html, Erişim Tarihi:04.06.2020

Resim2. URL-3. Pişmiş Toprak Kap,
<http://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/hacilar-seramigi/>, Erişim Tarihi: 04.06.2020

Resim3. URL-4. a. Ayaklı Pişirme Kabı, Çatal Höyük, M.Ö.6600-6300
<http://kirsehirarkeoloji.blogspot.com/2010/12/ortan-anadolu-neolitik-kalkolitik.html/>, Erişim Tarihi: 15.01.2022

Resim4. URL-5. Pişmiş Topraktan Yapılmış Geç Roma Dönemine Ait 1650 Yıllık Yemek Pişirme Izgarası, Et Pişirme Kabı
<http://haberankaratv.com/gundem/assosta-1650-yil-once-yemek-pisirilen-toprak-izgara-ve-kaplar-bulundu-3397h.html> /, Erişim Tarihi: 1.06.2022

Resim5. URL- 6. Çömlek M.ö.2000
<http://arkeodenemeler.blogspot.com/2011/01/panaztepe-ii-izmir-aiolis.html>, Erişim Tarihi: 21.05.2022

Resim6. Amasya Keşkek Çömlekleri. Kutlu, S. Ö. (2018). Erbaba'dan İçi Buğday Dolu Minyatür Bir Çömlek ve Çatalhöyük Kanıtları Bağlamında, Neolitik Dönemde Boğa Sembolizmi ve Ritüel. Belleten, 82(293), ss. 1-30.15.

Resim7. URL-7 MÖ 17. Yüzyıla Ait İnandık Vazosu.
<https://arkeokur.tumblr.com/post/14721946757/inand%C4%B1k-vazosu-ve-kutsal-evlilik> Erişim Tarihi: 01.06.2022

Resim8. URL- 8 Hitit Çağı'ndan Kült Kabı Riton, Testi, İbrik, Matara
<https://corum.ktb.gov.tr/TR-58707/muzeler.html> Erişim Tarihi: 11.05.2022

Resim9. URL-9 Seramik Amforalar <https://www.enteresankonular.com/amfora-nedir-ve-amforalar-nicin-yapilirdi/> Erişim Tarihi: 26.05.2022

Resim10.11. URL-10 Sphinx Formunda Kırmızı Figür Riton Atina Stamnos'u (depolama kabı), Yunan. MÖ 450-440. Zeytin Hasadı Betimlemeli Antimenes Ressamına Atfedilen Atina Siyah Figür Amforası. Yunan, MÖ 520 civarında<https://arkeofili.com/antik-yunan-ve-romadan-ziyafet-cekebileceginiz-9-tarif/> Erişim Tarihi: 28.06.2022

- Resim12.** URL-11 Anadolu Selçuklu Dönemi. Küp, Diyarbakır. <https://arkeofili.com/turk-ve-islam-eserleri-muzesinden-gorulmesi-gereken-11-selcuklu-eseri/> Erişim Tarihi: 30.06.2022
- Resim13.** 12. – 13. yüzyıl. 12-13. yy. Selçuklu Dönemi, Seramik Tabak Arısoy, Y. (2018). Selçuklu Dönemi Seramiklerinde Simgeler ve Semboller. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Resim14.** URL-12 Çanakkale Seramik Mangal, Sürahi ve Kütahya Seramik İki Adet Vazo https://www.alifart.com/canakkale-seramik-mangal-surahi-ve-kutahya-seramik-iki-adet-vazo_118056/ Erişim Tarihi: 30.06.2022
- Resim15.** URL-13 Meissen Marcolini, porselen Lokumluk ve Bir Çift Sahan Kont Marcolini (1774-1815) dönemi damgalı Yükl: 14 cm R: 14 cm https://www.alifart.com/osmanli-karma-sanat-eserleri-ozel-koleksiyonlar-muzayedes_2010-12-19/?page= Erişim Tarihi: 02.07.2022
- Resim16.** URL 14 Yıldız İmalat Damgalı Porselen Yemek Takımı. Takım On İki Adet Yemek Tabacağı, İki Adet Mezelik, Bir Adet Sosisyer ve Üç Adet Servis Tabacağından Oluşuyor (Antik A.Ş. Arşivi). <http://www.antikalar.com/saray-bahcesindeki-yildiz-cini-fabrika-i-humayunu-ve-110-yillik-porselen-koleksiyonu> Erişim Tarihi: 02.07.2022
- Resim17.** URL-15 Otto Lindig Tea Service 1926 http://www.moma.org/collection/works/163642?artist_id=2449&page=1&sov_referrer=artist Erişim Tarihi: 30.06.2022
- Resim18.** URL-16 Theodor Bogler, Teapot, 1923 <https://www.moma.org/collection/works/3836> Erişim Tarihi: 30.06.2022
- Resim19.** URL-17 Ahmet Cüneyt Er Çaydanlık-Teapot <https://www.artsurem.com/art/artwork/ahmet-cuneyt-er/747/> Erişim Tarihi: 30.06.2022
- Resim20.** URL-18 Heather Mae Erickson, Artistik Sofra Seramikleri <https://www.artfieldssc.org/galleries/art/2017/perfect-imperfection-collection/251732> Erişim Tarihi: 6.05.2022
- Resim21.** URL-19 Defne Salman, Seramik Yemek Takımı <https://yesilgazete.org/insan-hamur-camur-her-seyi-yoguran-kadin-defne-samman-ceylan-yurdakuler/> Erişim Tarihi: 6.05.2022

DİJİTAL YERLİLER VE DİJİTAL GÖÇMENLER ARASINDAKİ FARK: SİYASETİ KİM / NEDEN DAHA İYİ BİLİYOR?

Çiçek TOPÇU*

Özet

Medyanın etkisi ile ilgili teoremlerin başlangıç noktasında çoğunlukla ABD'nin yer aldığı bilinir. Diğer ülkelerde neler olduğunu inceleyip analiz etmek, bilgilenmenin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Öte yandan; sonuçlar farklı ortamlarda benzer şekilde seyrediyorsa, bu bulgu da teorik argümanların geçerliliğini güçlendirebilir. Çalışmamızın özgün değeri, bunun Türkiye genelinde nasıl varlık kazandığını ortaya koymasındadır. Bu bağlamda, araştırmamızda bütünsel anlamda siyaset gibi spesifik konular söz konusu olduğunda; sosyal medya kullanım kullanımı ve yaş değişkenleri kıstasında farklı düzeylerde kategorize olan bireyler arasındaki siyasal bilgi düzeyi farkına odaklanılmaktadır. "Sosyal medya çağındaki dijital yerliler ile dijital göçmenler arasında siyasal bilgi düzeyi farkı var mıdır?" sorusu, temel çıkış noktasıdır. Nicel desende tasarlanan çalışmamızda, mevcut durumun fotoğrafını sunabilme niyetiyle saha araştırması yapılmaktadır. Saha araştırması Türkiye genelinde eşzamanlı yürütülüp, 1076 kişi ile hibrit yöntemle anket çalışması gerçekleştirilmektedir. Edinilen veriler, siyasete ilişkin bilgiler söz konusu olduğunda, dijital yerli/ göçmen sınırının ortadan kalktığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Yerli, Dijital Göçmen, Sosyal Medya Kullanımı, Saha Araştırması, Türkiye Örneği.

---

* Doktor, Antalya AKEV Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, cicektopcu@outlook.com

DIFFERENCE BETWEEN DIGITAL NATIVES AND DIGITAL IMMIGRANTS: WHO KNOWS POLITICS / WHY BETTER?

Abstract

It is known that the USA mostly takes place at the starting point of the theorems about the effect of the media. Examining and analyzing what is happening in other countries can help us understand how information is shaped. On the other hand; if the results are similar in different settings, this finding may also strengthen the validity of the theoretical arguments. The original value of our study is that it reveals how it came into existence in the Turkish environment. In this context, when it comes to specific issues such as politics in a holistic sense in our research; it focuses on the difference in the level of political knowledge between individuals who are categorized at different levels in terms of social media use and age variables. "Is there a difference in the level of political knowledge between digital natives and digital immigrants in the age of social media?" the question is the starting point. In our study, which is designed in a quantitative pattern, field research is carried out with the intention of presenting a photograph of the current situation. Field research is carried out simultaneously across Turkey, and a hybrid method survey is conducted with 1076 people. The data obtained show that the digital native/immigrant border has disappeared when it comes to information on politics.

Keywords: Digital Native, Digital Immigrant, Use of Social Media, Field Research, Turkey.

GİRİŞ

Gutenberg'ten Google'a uzanan bilgi evrimindeki değişimler, karşı dengeleme eğilimleri üzerinde varlık kazanır. Karşıt yönlerde yer bulan dengelerin eğilimlerinin bir arada ve etkileşim halinde bulunmalarının, zaman zaman denge birinden yana değişse bile, bir sağlamlık yarattığı düşüncesi önem oluşturur. Bilginin ulusallaşması uluslararasılaşmasıyla, maneviliği maddileşmesiyle, profesyonelleşmesi amatörleşmesiyle, standartlaşması bireysel konumlara göre ayarlanmasıyla, uzmanlaşması disiplinlerarası tasarıyla, demokratikleşmesi de ona karşı çıkan veya onu engelleyen unsurlarla birlikte var olur. Bilginin birikimi bile onun bir dereceye kadar yitirilmesiyle karşılanır. Peki ya siyasete dair konular söz

konusu olduğunda teknoloji ile harmanlanan bu çağımızda denklemler nasıl şekillenir?

Söz konusu sorunsaldan hareketle arayışa girişen çalışmamız, *enformasyon* içinde boğulduğumuz (Burke, 2013: 43), ama aynı zamanda bir o kadar da bilgisiz olduğumuz düşüncesinden hareketle, siyasal bilginin aynı toplum içerisindeki farklı yaş grubuna dahil bireyler arasında nasıl bir görünüm kazandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, dijital yerliler ve dijital göçmenler arasındaki yaş karşıtlığından (genç ve yaşlı) doğabilecek siyasal bilgi düzeyi farkına dair ihtimalin üzerinde durulmakta, bunun Türkiye ortamındaki görünümünü incelenmektedir. Söz konusu amaç ekseninde şekillenen araştırmamızın ilk adımında dijital yerli ve dijital göçmen kavramlarına genel bir bakış atılmaktadır. Literatürde kaybolmama niyetiyle atılacak nicel desende şekillenen sonraki adımda ise Türkiye sahasına inmekte, yurttaşlarla anket yöntemi gerçekleştirilmektedir. Sahadan edinilen veriler, aynı teknolojik zamanda varlık bulan ayrı yaş gruplarının siyasal bilgi durumunu bizlere sunacak; eğer belirgin bir fark varsa, bunun nedenlerini anlama noktasında bizleri yorum yapmaya sevk edecektir.

DİJİTAL YERLİ VE DİJİTAL GÖÇMEN KAVRAMLARINA GENEL BAKIŞ

Yaş unsuru referans alınarak kategorize edilen aynı toplum ve zaman dilimi içindeki iki ayrı gruba, 2001'de Marc Prensky *dijital göçmenler* ve *dijital yerliler* adını verir. Prensky bu ayrımı çok keskin çizer: Bugünün teknoloji dünyasına gözlerini açan ve çok küçük yaşlardan başlayarak yeni teknolojinin tüm olanakları ile iç içe büyüyen *dijital yerliler* bir yanda; yeni teknoloji öncesinde hayata katılan veyahut teknoloji ve onun sunduğu olanaklarla hayatının belli yıllarında sonradan tanışan *dijital göçmenler* diğer yanda (Prensky, 2011a: 34-37); toplumdaki, bilgiyi arama ve bilgiye erişme bağlamındaki farklılaşmanın odağında olup, açılan bilgi boşluğunun temel noktalarında durur. Prensky, dijital yerli ve dijital göçmen diye iki ayrı kategorizasyona giderken, yaş aralığına bağlı bir yaklaşımın varlığı görünürdür. Söz konusu yaklaşımda aslında teknolojik yakınlık ile yaş ilişkisinin paralel olduğuna vurgu yapılmaktadır. Dijital yerli olmak, yeni bin yıl veya milenyum (2000 yılı ve sonrası) olarak isimlendirilen çağın insanlarını işaret eder. Yani teknoloji temelli bir dünyaya gözlerini açan ve çok küçük yaşlardan itibaren teknolojiyle tanışık olan; kendilerine teknolojik bir öğrenme dili geliştiren genç yetişkinler bu

grupta yer alır (Olbinge ve Olbinge, 2005: 67). Bu açıdan bakıldığında; Prensky (2011b: 12), 1980 öncesi doğan kişilere dijital göçmen diyerek haksızlık ediyor gibi görünmektedir. Zira, her ne kadar Prensky, 1970-1979 arası dönemde doğanlara göçmen kategorisinde yer verse de bu yaş grubunun da teknolojik olanakları son derece faydalı bir biçimde kullandığı; farklı alanlarda ve farklı düzeylerde teknolojiden fazlasıyla yararlandığı görülmektedir. Onların da dijital yerlilerin gerisinde kalmayacak düzeyde teknoloji ile iç içe bir hayat sürdürdüğü bir gerçektir. Bu durumda, bize göre; yerlilik ve göçmenlik kavramlarının sınırlarının bir noktada aşındığı, sınırların karıştığı düşüncesi görünürlüğünü arttırmaktadır.

Ülkemizde, söz konusu kavramlar yerleşik hale gelmiş olmasına rağmen, buna yönelik çalışmalar sınırlı görünmektedir. Dijital yerli veya dijital göçmen olmanın farklarını ele alan çalışmada Eşgi, günümüz gençlerini dijital yerli, ebeveynlerini ise dijital göçmen olarak işaret ettiği çalışmada, iki ayrı grubun interneti kullanımını inceler. Araştırmaya göre, aile ve çocuklarının yaşantılarındaki farklar ile algılamaları arasında belirgin bir ayrım vardır (Eşgi, 2013: 91). Bu fark, interneti kullanım zamanında ve tercih edilen internet ortamlarında daha da belirginleşir. Bununla birlikte, aslında dijital yerliler, dijital göçmenlerin gözlüğü ile görülüp belki de hayatlarının akışında normal eylemler gerçekleştirirken aileleri tarafından internet bağımlısı olarak algılanmaktadırlar, Sonuca göre, öne çıkan nokta; iki ayrı kuşak arasında teknolojinin kullanımı ve anlamlandırılması arasındaki farkın bilgi düzeyi farkına da neden olduğudur. Benzer bir çıkış noktasından hareketle araştırmaya koyulan Kurt ve arkadaşları ise her ne kadar dijital yerlilerin özellikle de yeni medya ortamlarını kullanma noktasında dijital göçmenlere nispeten daha üstün ve yetkin olduğu gerçeğini kabul ettiğini belirtse de teknolojinin bilgiye anında erişimini sağlama olanağından sebep her iki grup arasında spesifik bir alana dönük bilgi düzeyi farkını kapanacağı düşüncesini savunur. Özellikle de yeni medya ortamlarının, farklı yaş gruplarına dahil insanları bir arada tuttuğu ve böylece bilgi seviyesi noktasında bireyleri eşitlediği genel düşüncesi, söz konusu araştırmacıların öne sürdüğü bir diğer sav olarak belirir (Kurt vd., 2013: 12-16).

Son on beş yılda hızına yetişemeyeceğimiz ölçüde gelişen ve dönüşen teknolojinin, kuşaklar arasında uçurumlarla ifade edilebilecek farklılıklar yarattığı söylenmektedir. Bugün, bunun kıstasının yalnızca yaş aralığı ile sınırlandırıldığı yargısına varmak kısıtlı bir bakış açısı gibi

görülmektedir. Eğitim düzeyi farklılıkları, sosyo-ekonomik yeterlilikler veyahut yetersizlikler söz konusu iki ayrı kesim arasındaki boşluğu derinleştirmektedir. Prensky, dijital yerli ve dijital göçmen olma kategorizasyonunda yaş unsurunu temel belirleyen olarak düşünürken, muhtemelen diğer unsurları da göz ardı etmemiştir. Elbette, teknolojiyi kullanabilme durumunun yetkinlik gerektirdiğini ve bu yetkinliğin gençlerde, bu zaman evreni içinde doğanlarda daha güçlü olduğunu varsaymıştır. Ama bunun kesin bir kıstas olduğu söylenemez. Son kertede, mutlaka iki kesim arasındaki sınırlara dair bir aşınmanın var olacağı tahmin edilmektedir. Çalışmamızın sonraki adımı, bu iki ayrı kesimin gerçekten de Prensky'nin ayrımını onaylayıp onaylamadığını sorgulamakta, siyaset gibi spesifik konular söz konusu olduğunda dijital yerliler ve dijital göçmenler arasında siyasete dair bir farkın olup olmadığını araştırmaktadır. Bu noktada belirleyici olan ise, söz konusu kesimler arasında sosyal medya ortamlarının kullanım durumudur.

SİYASAL BİLGİYE SAHİP OLMADA İKİ KESİM ARASINDAKİ AYRIM

Aslına bakılırsa bu iki ayrım üzerine söylenecek söz çok azdır. Prensky zaten duruma nokta koymuş görünmektedir. Böylesi durumda, bunun Türkiye ortamındaki görünümünü fotoğraflamanın önemli olacağı düşünülmektedir. Heterojen yapıdaki sosyal medya kullanıcılarının, medya içeriklerinden beklentileri ve medya içeriklerinden alımladıkları, kendi yaşamsal deneyimleri ekseninde şekillenmektedir. Bu yüzden; sosyo-ekonomik, eğitim, yaş, cinsiyet, ilgi ve motivasyon, sosyal medya ortamlarında geçirilen zaman bağlamında farklılaşıp, ayrı ayrı düzeylerde kategorize olan bireylerin, sosyal medya ortamlarından edindikleri siyasal bilgilenme düzeyi de değişiklik gösterebilmektedir. Söz konusu farklılıklardan doğan boşlukların, kitle iletişim araçları ile daha da beslendiği ve bazı ortamların özellikle de bilgi düzeyi farkını pekiştirdiği bulgusu ile sonuçlanmaktadır. Bu düşünceden hareketle, biz de Türkiye'deki sosyal medya kullanıcılarından dijital yerli ve dijital göçmenler arasındaki siyasal bilgi edinme seviyesinin nasıl farklılaştığı sorunsalını araştırmaya yönelmekteyiz. Bu anahat ekseninde çalışmanın uygulama alanını oluşturan ve kilit noktaları çözmeyi hedefleyen bu adım; Türkiye'de sosyal medya kullanımının aynı toplum içindeki ayrı yaş gruplarına kategorize olan bireyler arasında nasıl bir siyasal bilgi düzeyi farkı oluşturduğunu sınınamayı amaçlamaktadır.

Medyanın etkisi ile ilgili teoremlerin başlangıç noktasında çoğunlukla ABD'nin yer aldığı bilinir. Diğer ülkelerde neler olduğunu inceleyip analiz etmek, bilgilenmenin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Öte yandan; sonuçlar farklı ortamlarda benzer şekilde seyrediyorsa, bu bulgu da teorik argümanların geçerliliğini güçlendirebilir. Çalışmamızın özgün değeri, bunun Türkiye ortamında nasıl varlık kazandığını ortaya koymasındadır. Bu bağlamda, bütünsel anlamda siyaset gibi spesifik konular söz konusu olduğunda; sosyal medya kullanım kullanımı ve yaş değişkenleri kıstasında farklı düzeylerde kategorize olan bireyler arasındaki siyaset bilgi düzeyi farkını sorgulama ve araştırma üzerine odaklanılmaktadır.

ARAŞTIRMANIN TASARIMI VE YÖNTEMİ: EVREN, ÖRNEKLEM VE DİĞER TEMELLER

Araştırma, temelde nicel desende tasarlanıp; nicel ve nitel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmaktadır. Mevcut durumun fotoğrafını sunabilme niyetiyle tasarlanan saha araştırması; tüm Türkiye genelinde yürütülüp, 1076 kişi ile hibrit yöntemle anket çalışması gerçekleştirilmektedir. Böylelikle çalışma, genel tarama kimliğini taşımaktadır. Saha araştırması, esas olarak online düzlemde yürütülmektedir. Ancak, online yürütülen saha araştırmasının bazı handikapları da göz önünde bulundurulmuştur. En büyük handikap olarak, yaş, eğitim ve sosyo-ekonomi düzeyinde alt sınıfa dahil olan bireylere online anketi ulaştırmanın zor olduğu düşünülmüştür. Bu yüzden, anketin telefon görüşmesi ile de desteklenmesi gerektiği noktalar doğmaktadır. Bu anlamda, çalışmada alan araştırmasının hibrit olarak yürütülmesi önem taşımaktadır. Çalışmanın %90'ı online, %10'u telefon görüşmesi yöntemi ile gerçekleştirilmektedir.

Çalışma, Türkiye'de bireylerin en çok kullandığı sosyal medya ortamlarından ilk beşi arasında yer bulan YouTube (%92'lik kullanım oranı), Instagram (%83), Facebook (%76) ve Twitter (%61) uygulamalarında yer alan siyaset bilgi, propaganda ve kampanyaların bireyleri bilgilendirme seviyesi ile sınırlıdır. Söz konusu ortamların seçilmesinin nedeni, en güncel veriler ışığında Türkiye'de en çok başvurulan sosyal medya ortamlarının bunlar olduğu bilgisine dayanmaktadır. Sözü edilen inceleme alanı için, 2021 yılının 16 NİSAN- 7 MAYIS aralığı zamansal sınırlılık olarak belirlenmektedir. Araştırmanın sınırlılığındaki diğer eksen ise, 1076 kişi ile yapılan anketin cevapları etrafında çizilmektedir.

Uygulanan soru formunda ölçümlenebilir 43 adet skalalı bulunmaktadır. 43 soru üzerinde uygulanan analize göre sonuç; $\alpha \geq 0,889$ çıkmaktadır. Bu sonuç, soru formunun ve yanıtların 'yüksek güvenilirlikte' olduğunu göstermektedir. Tarafımızca tasarlanan soru formundaki siyasal gündeme ilişkin bilgi düzeyi testi, çalışmanın kilit noktalarını açmayı hedefleyen ve Türkiye'nin siyasal gündeminden oluşan soruların yer aldığı çoktan seçmeli kısımdır. Burası, Türkiye'nin güncel siyasal olaylarına ilişkin 20 soruluk bir sınav niteliğindedir. Araştırmanın analiz kısmında, son kısımdan edinilen veriler temel belirleyen olarak konumlanmaktadır. 0 – 25 puan arasında alanların bilgisiz, 26 – 50 puan arasında alanların az bilgili, 51 – 75 puan arasında alanların bilgili, 76 – 100 puan arasında alanların ise çok bilgili olacak şekilde kategorize edilmesini sağlayacak olan bu test, araştırmamızın savunduğu savları test etmektedir. Katılımcıların yaş aralığı durumlarına göre bilgi seviyesi kategorizasyonu sağlanmaktadır.

Temel araştırma sorumuz ise "dijital yerliler ve dijital göçmenler arasında siyasal bilgi düzeyi farkı var mıdır?" şeklindedir. Bu sorunsaldan hareketle oluşturulan hipotezler ise;

H1. Dijital yerliler ve dijital göçmenler arasında bilgi düzeyi farkı vardır.

H2. Yaş arttıkça sosyal medya kullanımındaki farklılık fark etmeksizin bilgi düzeyi artmaktadır.

Söz konusu sorunsallık ekseninde belirlenen örnekleme dair ayrıntıların detaylarını da ayrıntılı olarak sunmakta yarar vardır. Örneklem belirlenirken İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) referans alınmıştır. İBBS, Avrupa'da 1970'lerde başlayan bir coğrafi kodlama sistemidir. Bu bölgesel birimlerin asıl amacı, bölgesel tabanlı olacak şekilde istatistikleri toplamak, sosyo-ekonomik analizler yapmak ve topluma yönelik bölgesel politikaların çerçevesini oluşturmaktır.

AB genelinde tek bir veri tabanı oluşturmak, bölgesel istatistikleri standartlaştırmak ve bunu yaparken de karşılaştırılabilir bir tablo ortaya çıkarmak için bölgelerin sahip oldukları benzer niteliklere göre oluşturulan İBBS, Türkiye'de de örnek bölge birimi uygulaması olarak kabul edilmiş ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) desteği ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 2002 yılında tamamlanmıştır.

İBB sınıflandırmasında iller "Düzyey 3" olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri dikkate alınarak "Düzyey 1" ve "Düzyey 2" olarak gruplandırılarak, hiyerarşik İBBS yapılmıştır.

Düzyey 3 kapsamında her il bir İstatistiksel Bölge Birimini tanımlamış olup, toplam 81 adettir. Düzyey 2 İstatistiksel Bölge Birimleri, Düzyey 3 kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir. Düzyey 1 İstatistiksel Bölge Birimleri ise "Düzyey 2" İstatistiksel Bölge Birimlerinin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 12 adettir ve kamusal alandaki tüm bölge tabanlı çalışmalarda artık İBBS çalışması esas alınmaktadır.

Öte yandan, bu çalıştırmada evreni tahminlemek için istatistik bilimini de kullanarak örneklem oluşturulmuştur. Örneklem oluşturulurken, güven aralığı ve hata payları, örneklerdeki görüşme sayılarını etkilemektedir. Çalışmaya konu olan çalıştırmada ve diğer tüm Pazar ve Kamuoyu Araştırmalarında güven aralıkları genelde 2'ye ayrılır. Bunlar %90 ve %95 güven aralıklarıdır. Bu çalıştırmanın tercihini ise %95 güven aralığındaki örneklem oluşturmaktır. Bununla birlikte bir de hata payı oranı bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan çalıştırmada maksimum $\pm 5,0$ hata payı ile çalışılmaktadır. Bu hata payının üzeri, çalıştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu yüzden, çalışmaya konu olan çalıştırmada, güven aralığı %95 alınarak, hata payını da maksimum $\pm 3,0$ olarak ve örneklem büyüklüğü de 1076 olarak belirlenmiştir. Belirlenen örneklem büyüklüğü hem Türkiye'yi tahminlemeye hem de alt kırılımlarda istatistiksel analizler yapmaya olanak sağlamıştır. Amaçlı örneklem yoluyla; Adana'dan 53, Ankara'dan 142, Bursa'dan 80, Erzurum'dan 30, Gaziantep'ten 47, İstanbul'dan 412, İzmir'den 124, Kayseri'den 39, Kocaeli'den 52, Malatya'dan 30, Samsun'dan 37, Trabzon'dan ise 30 kişiye ulaşılp; evreni temsil edeceği varsayılan totalde 1076 kişi ile hibrit yöntemle Türkiye geneli anket yapılmıştır. Katılımcıların tamamı 18 yaşından büyüktür. Örneklem belirlenirken, Türkiye temsili yaş, cinsiyet ve il bazlı nüfus sayılarına göre bir dağılım oluşturulduğu da vurgulanmalıdır. Örneklemde edinilen veriler, tüm Türkiye için genellenmiştir.

SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI

Dijital yerliler ve dijital göçmenler arasındaki siyasal bilgi farkını Türkiye ortamında araştırmaya odaklanan çalışmamızın, ortaya koymakta olduğu argümanları sıralamadan önce, *sosyal medya çağındaki dijital yerliler ile dijital göçmenler arasında siyasal bilgi düzeyi farkı var mıdır?* sorusuna cevap aradığımızı ve temel araştırma sorumluzun bu olduğunu vurgulamak önemlidir. Ayrıca, saha araştırmasına katılan bireylerin özelliklerini kısaca anlayabilmekte de yarar vardır. Çalışma, 12 ilde eş zamanlı olarak yürütülmektedir. Anket soruları, amaçlı örneklem yoluyla belirlenen tüm katılımcılara yöneltilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Yaşadıkları İllere Göre Yüzdeler Dağılımı

İller	Sayı	Yüzde (%)
Adana	53	4,9
Ankara	142	13,2
Bursa	80	7,4
Erzurum	30	2,8
Gaziantep	47	4,4
İstanbul	412	38,3
İzmir	124	11,5
Kayseri	39	3,6
Kocaeli	52	4,8
Malatya	30	2,8
Samsun	37	3,4
Trabzon	30	2,8
TOPLAM	1076	100,0

Toplamda 1076 kişinin katılım sağladığı saha araştırmasında, % 38 oranında (412 kişi) İstanbul'dan, % 13 oranında (142 kişi) Ankara'dan, % 11,5 oranında (124 kişi) İzmir'den, % 7,4 oranında (80 kişi) Bursa'dan, % 4,8 oranında (52 kişi) Kocaeli'den, % 4,4 oranında (47 kişi) Gaziantep'ten, % 3,6 oranında Kayseri'den, % 3,4 oranında (37 kişi) Samsun'dan, % 2,8 oranında (30 kişi) Trabzon'dan, % 2,8 oranında (30 kişi) Malatya'dan ve % 2,8 oranında (30 kişi) Erzurum'dan veri edinilmektedir. Bu dağılım, söz konusu illerin nüfus yoğunluğu baz alınarak oluşmakta ve dengeli bir oranı işaret etmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyete Göre Yüzelik Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	545	50,7
Erkek	531	49,3
TOPLAM	1076	100,0

Saha araştırmasına dahil olan katılımcıların %50,7'sini (545 kişi) kadınlar, %49,3'ünü (531 kişi) erkekler oluşturmaktadır. Bu oran, cinsiyet bazındaki dağılımın sağlıklı olduğunu işaret etmekte ve araştırmadan edinilecek sonuçların daha güvenilir olması bakımından da uygun görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Yaşlarının Merkezi Eğilim İstatistikleri

	SAYI	Max.	Min.	$\bar{x}$	SD
YAŞ	1076	78	18	41,43	14,976

Betimleyici istatistiklerle sunulan diğer bulgu, katılımcıların yaşları üzerinedir. Katılımcılar arasında en yüksek yaş 78, en düşük yaş ise 18'dir. Katılımcıların ortalama yaşı "42" olarak belirlemektedir ($\bar{x}=41,43$). Katılımcıların yaş dağılımı, %1,8'i (159 kişi) 18-24, %10,7'si (115 kişi) 25-29, %12'si (129 kişi) 30-34, %12'si (129 kişi) 35-39, %10,8'i (116 kişi) 40-44, %9,6'sı (103 kişi) 45-49, %7'si (75 kişi) 50-54, %7,3'ü (79 kişi) 55-59, %5,6'sı (60 kişi) 60-64 ve %10,3'ü (111 kişi) 65 yaş ve üzeridir. Standart sapma, 14,976 olarak hesaplanmaktadır. Betimleyici istatistikler, katılımcılar arasındaki en büyük payın, %14,8 oranıyla 18-24 yaş aralığının oluşturduğunun bilgisini de vermektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Eğitim Düzeyi	Sayı	Yüzde (%)
İlkokul	90	8,4
Ortaokul	104	9,7
Lise	396	36,8
Önlisans	155	14,4
Lisans	288	26,7
Lisansüstü	43	4,0
TOPLAM	1076	100,0

Diğer sonuç, katılımcıların eğitim durumlarına aittir. 1076 kişilik Türkiye bazındaki katılımcıların, % 8,4'ü ilkokul, % 9,7'si ortaokul, % 36,8'i lise, %26,7'si lisans, % 4'ü ise lisansüstü olarak eğitim derecelerini işaretlemektedir. Katılımcılar arasındaki en yüksek pay 396 kişiyi işaret

eden lise mezunlarına aittir. Onu, 288 kişiden oluşan lisans, 155 kişiden oluşan önlisans, 104 kişiden oluşan ortaokul, 90 kişiden oluşan ilkököl ve son olarak 43 kişiden oluşan lisansüstü düzeyleri takip etmektedir. Tablo 4'te görüldüğü şekliyle, lisans ve lisansüstü eğitime sahip kişilerin toplamı (331 kişi), lise mezunu kişilerin toplamından geride kalmakta, eğitim düzeyi daha düşük bireylerin sayısal olarak fazlalığı dikkat çekmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Aylık Gelir Düzeylerinin Merkezi Eğilim İstatistikleri

	Sayı	Min.	Max.	$\bar{x}$	SD
Aylık Gelir	641	100	100.000	5310	7033

Tablo 5, saha araştırmasına katılan 1073 kişiden, 641'nin gelir sorusuna cevap verdiğini göstermektedir. Soruyu cevaplayan katılımcıların en düşük aylık geliri 100 TL iken; en yüksek gelire sahip kişiler aylık 100.000 TL gelire sahip olduklarını ifade etmektedir. Katılımcıların aylık gelirinin ortalaması ($\bar{x}$) yaklaşık 5.500 TL'dir. Gelir düzeyine cevap veren katılımcılar baz alınarak hesaplanan merkezi eğilim istatistikinde, standart sapma 7033 olarak belirlenmekte olup, katılımcıların heterojen yapısını pekiştiren bir anlamın varlığı dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Düzeylerine Göre Dağılımı

Sosyo-Ekonomik Düzey	Sayı	Yüzde (%)
AB	323	30,0
C1	286	26,6
C2	336	31,2
DE	131	12,2
TOPLAM	1076	100,0

Tablo 6, saha araştırmasına katılan bireylerin kategorize olduğu sosyo-ekonomik düzey dağılımını göstermektedir. Sosyo-ekonomik düzey sınıflandırması, Türkiye Araştırmacılar Derneği'nin (TÜAD) sosyal ve siyasal araştırmalarda kullandığı matris hesabıyla belirlenmekte olup; AB statüsü en üst düzeyi, C1 ve C2 ortanın üstünü ve ortanın altını, DE ise en alt düzeyi işaret etmektedir. Araştırmada, %32,2 oranıyla (336 kişi) C2 düzeyine dahil bireylerin fazla olduğu tespit edilmektedir. AB sosyo-ekonomik düzeyi %30 oranında (323 kişi) olup, onu; %26,6 oranıyla (286 kişi) C1 sosyo-ekonomik düzeye dahil kesim ve %12,2 oranıyla (131 kişi) DE sosyo-ekonomik düzeye dahil kesim izlemektedir.

Buraya kadar sunulanlar, katılımcıların genel görünümüdür ve dijital göçmenler ile dijital yerliler arasındaki siyasal bilgi farkını araştırmak için zemin tasarlanmaktadır.

Katılımcıların farklı medyalara yönelik kullanım sıklıklarını anlamak, onların bilgi edinme noktasında da ilk başvurduğu mecraları öngörebilmek anlamında önem taşımaktadır. Aşağıdaki tablo, heterojenliği güçlü yapıda bulunan katılımcıların kitle iletişim araçları arasında, haber kaynağı olarak hangi medya ortamına ne sıklıkla başvurduğunu sunmaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların İletişim Araçlarını (Haber Kaynaklarını) Kullanım Sıklığının Merkezi Eğilim İstatistikleri

Haber Kaynakları	Sayı	Min.	Max.	$\bar{x}$	SD
Televizyon izleme	1076	1	5	3,95	1,22
Gazete okuma	1076	1	5	2,41	1,36
Radyo dinleme	1076	1	5	2,41	1,39
İnternet kullanma	1076	1	5	4,19	1,07
Sosyal medya	1076	1	5	4,05	1,15

Tablo 7, katılımcıların kitle iletişim araçlarını (haber kaynaklarını) kullanım sıklıklarının merkezi eğilimini göstermektedir. Gazete okuma ($\bar{x}=2,41$) ve radyo dinleme ($\bar{x}=2,41$), en az tercih edilen haber alma kaynakları olarak belirlemektedir. Sahadan edinilenler, bireylerin en çok internet kullanımına ($\bar{x}=4,19$) başvurduğunu da ifade etmektedir. Saha araştırmasının sunduğu diğer bilgilere göre ise, sosyal medya kullanım oranı totalde %96'dır. Katılımcıların %4'ü sosyal medyayı hiç kullanmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, en sık kullanılan haber kaynağı, internet ortamı olarak öne çıkmaktadır. Pozitif değerler toplamı %77,2'dir. Onu takiben, %71 oranı ile sosyal medya, ikinci sırada yer almaktadır. Televizyon izleyenlerin %68,6'sı haftada 5-6 gün veya her gün düzenli olarak izlediğini belirtmektedir. En az tercih edilen kaynaklar ise, gazete okuma ve radyo dinleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Saha araştırması, bireylerin haber alma noktasında, ilk olarak internet ortamlarına, ikinci olarak sosyal medya ortamlarına üçüncü olarak da televizyon ortamlarına yöneldiğini belgelemekte olup; katılımcıların sosyal medya ortamlarına sıkça başvurduğunu göstermektedir.

Araştırma, internet ve sosyal medya kullanımının, bireylerin siyasi bilgi farkı noktasında nasıl konumlandığına odaklandığı için, yukarıda demografik nitelikleri ve başvurdukları haber kaynakları betimlenen kullanıcılara, sosyal medya kullanımlarına dair bazı sorular yöneltilmektedir. Böylece, katılımcıların sosyal medyada harcadıkları süre, sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medyaya yönelik geliştirdikleri tutumlar da araştırılmaktadır.

Saha araştırmasından edinilen veriler; 43 kişinin, sosyal medyanın hiçbir ortamında yer almadığını göstermektedir. Günümüzde, yediden yetmişe hemen herkesin bir akıllı telefona sahip olduğu düşünüldüğünde; bu düşük rakam, şaşırtıcı bir sonuç olarak düşünülmemelidir. Aşağıdaki tablo, sosyal medyayı aktif olarak kullandığını ifade eden katılımcıların, bu ortamlarda geçirdikleri süreyi göstermektedir. Bu süre, sosyal medyayı kullanmadığını ifade eden katılımcıların dışında belirginliğini koruyan 1033 kişi baz alınarak hesaplanmaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Süresi

Sosyal Medya Kullanım Süresi	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)
1 saatten az	33	3,1	3,2
1 saat - 3 saat arası	432	40,1	41,8
3,1 saat - 5 saat arası	300	27,9	29,0
5,1 saat - 7 saat arası	165	15,3	16,0
7,1 saat ve üzeri	103	9,6	10,0
TOPLAM	1033	96,0	100,0
Sosyal Medya Kullanmayanlar	43	4,0	
GENEL TOPLAM	1076	100,0	

Katılımcıların %55'i bir gün içinde, sosyal medya için 5 saat ve üzeri vakit ayırmaktadır. Bu ortamlarda, bir saatten az zaman geçirenlerin oranı 3,1 (33 kişi), 1 ile 3 saat arasında zaman geçirenlerin oranı %40,1 (432 kişi), 3 ile 5 saat arasında zaman geçirenlerin oranı %27,9 (300 kişi), 5 ile 7 saat arasında zaman geçirenlerin oranı %15,3 (165 kişi), 7 saat ve üzeri zaman geçirenlerin oranı ise %9,6 (103 kişi) olarak tespit edilmektedir. Facebook, Instagram, Twitter ve Youtube kullanıcıları arasında, söz konusu ortamlara en çok zaman ayıranlar ile en az zaman ayıranlar arasında göze çarpan bir fark doğmaktadır. Sosyal medyayı kullandığını söyleyen katılımcıların çok az denecek kadar küçük bir kısmı, sosyal medyaya 1 saatten daha az bir zaman ayırdığını söylemektedir. Bu sonuç, sosyal medyanın bireylerin

hayatında vazgeçilmez bir unsur olarak yer bulduğunu yeniden tekrarlamaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların Sosyal Medya Ortamlarında Yer Alan Siyasal Konulu Bilgilendirmeler Hakkındaki Düşüncelerinin Dağılımı

Sosyal medyada yer alan siyasal bilgilendirmelere yönelik düşünceler	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)
Sosyal medya ortamlarında yer alan siyasal konulu bilgiler beni çok bilgilendirir.	271	25,2	26,2
Sosyal medya ortamlarında yer alan siyasal konulu bilgileri güvenilir bulmamaktayım.	242	22,5	23,4
Sosyal medya ortamlarında yer alan siyasal içerikler bilgilendirici olabilir ama doğruluğunu teyit etme anlamında diğer kanallara da başvuruyordum.	430	40,0	41,6
Siyasal konulu haberleri sosyal medya ortamlarından takip etmem.	90	8,4	8,7
TOPLAM	1033	96,0	100,0
Sosyal Medya Kullanmayanlar	43	4,0	
GENEL TOPLAM	1076	100,0	

Yukarıdaki tabloda, katılımcıların sosyal medya ortamlarında yer alan siyasal konulu bilgilere yönelik düşünceleri ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere kullanıcılar, sosyal medya ortamlarında yer alan siyasal içeriklere direkt olarak bir güven duymamakta, doğruluğunu teyit etmek için farklı kanallar araştırmaktadır (%40 oranı ve 430 kişi). Bununla birlikte; “siyasal konulu haberleri sosyal medya ortamlarından takip etmem.” diyen %8,4 oranındaki katılımcıların (90 kişi) azlığı da dikkat çekmektedir. Sosyal medya kullanıcıları arasında her ne kadar bu ortamlara güven duyulmasa da “sosyal medya ortamlarında yer alan siyasal konulu bilgiler beni çok bilgilendirir.” diyen %25,2’lik bir oran da (271 kişi) mevcuttur. Kullanıcılar, sosyal medya içeriklerindeki siyasal konulu bilgilendirmelerin doğruluğuna itibar etmemektedir. Öte yanda da bu ortamlara bilgilendirme amacıyla başvuran katılımcıların varlığı da oldukça görünürdür. Bu bulgu; sosyal medyaya bilgi edinme amacıyla başvursa bile bireyin; siyasal nitelikli bir bilgilendirme ihtiyacı söz konusu olduğunda, sosyal medyaya başvurma amacının daha az olduğunu ifade eden ilk testlerde karşılaştığımız sonuca da gönderme yapmaktadır.

Tablo 10. Katılımcıların Siyasi Konulara Dair Bilgi Düzeylerine Yönelik Değerlendirmelerinin Dağılımı

Siyasi konulara dair bilgi düzeyine yönelik değerlendirmeler	Sayı	Yüzde(%)	GeçerliYüzde(%)
Bilgisiz	34	3,2	3,3
Az bilgili	316	29,4	30,6
Bilgili	517	48,0	50,0
Çok bilgili	166	15,4	16,1
TOPLAM	1033	96,0	100,0

Tablo 10, sosyal medya kullanıcılarının siyasi konulara yönelik bilgilerine dair değerlendirme durumlarını göstermektedir. 1033 kişiden oluşan sosyal medya kullanıcıları arasında yapılan değerlendirmede, %50 oranındaki 517 kişinin kendini siyasal konulara yönelik “bilgili” olarak tanımladığı tespit edilmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının %30,6’sı (316 kişi) kendini “az bilgili” olarak, %16,1’i ise (166 kişi) “çok bilgili” olarak tanımlamaktadır. En küçük oran %3,3 ile (34 kişi) kendini “bilgisiz” olarak nitelendirenlere aittir.

Tablo 11. Katılımcıların Siyasi Konulara Dair Bilgi Düzeylerine Yönelik Değerlendirmelerinin Yaş Durumuna Göre Merkezi Eğilim İstatistiği

Yaş aralığı	Sayı	$\bar{x}$	SD.	Min.	Max.
18-29	273	2,66	,766	1	4
30-39	247	2,87	,752	1	4
40-49	199	2,79	,729	1	4
50-59	148	2,76	,786	1	4
60+	166	2,90	,644	2	4
TOPLAM	1033	2,79	,744	1	4

Siyasi konulara yönelik bilgi düzeyini değerlendiren katılımcılar arasında, kendini diğer gruplardan daha “bilgili” olarak tanımlayan yaş grubunu 60 yaş ve üzeri oluşturmaktadır ($\bar{x}=2,90$). 30-39 yaş aralığındaki katılımcılar da kendilerinin diğer yaş gruplarından daha “bilgili” olduğunu belirterek ikinci sırada yer almaktadır ($\bar{x}=2,87$). Üçüncü sırada, 40-49 yaş grubu bulunmakta olup ($\bar{x}=2,79$), onu takiben 50-59 yaş aralığı kendini “bilgili” statüsüne koymaktadır ($\bar{x}= 2,76$). Katılımcılar arasında, kendini “bilgili” olarak değerlendiren yaş grupları arasında en düşük pay

ise, 18-29 yaş aralığına aittir ($\bar{x}=2,66$). Bu grup, siyasal bilgi düzeyi bakımından kendini “az bilgili” ve “bilgili” arasında bir yere koysa bile; tümelde tüm yaş grupları, kendilerinin siyasal konularda “bilgili” olduğunu söylemektedir.

Tablo 12. Katılımcıların Siyasi Konulara Dair Bilgi Düzeylerine Yönelik Değerlendirmelerinin Yaş Değişkenine Göre Farklılığı (ANOVA)

Siyasi konulara dair bilgi düzeylerine yönelik değerlendirmelerin yaş değişkenine göre farklılığı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Gruplar arası	8,935	4	2,234	4,078	,003
Grup içi	563,059	1028	,548		
TOPLAM	571,994	1032			

Yukarıda, ayrı yaş gruplarında kategorize olan katılımcıların, siyasal konulara ilişkin bilgi düzeyi değerlendirmelerinde anlamlı bir farklılaşmanın varlığı gösterilmektedir ($p<0,05$). Anlamlı farklılaşmanın hangi yaş grupları arasında belirginleştiğini anlama niyetiyle ise Tamhane's t2 çoklu karşılaştırma testlerine başvurulmaktadır.

Çoklu karşılaştırma testlerinin bize sunduğu bilgiye göre, 18-29 yaş aralığındaki katılımcılar ile 30-39 yaş aralığı ve 60 yaş ve üzeri katılımcılar arasında, siyasal bilgi düzeyine yönelik değerlendirmelerinde anlamlı bir farklılaşmanın varlığı dikkat çekmektedir ($p<0,05$). Bir önceki testte, 18-29 yaş aralığında kategorize olan bireylerin, 30-39 yaş aralığı ile 60 yaş üzeri gruplardan daha az bilgili olarak nitelendiği belirtilmişti. Buradan hareketle de, en belirgin anlamlı farklılaşmanın, katılımcılar arasında en genç yaş aralığında bulunanlar ile en yaşlı kategoriye dahil olanlar arasında görünürlüğünü katladığı söylenebilir.

Tablo 13. Türkiye'nin Siyasi Gündemi ile İlgili Haberlerin Takip Edildiği İnternet Ortamlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılıkları (ANOVA)

Siyasi gündemin takip edildiği ortamlarının değişkenine farklılıkları	internet yaş göre	Kareler toplamı	Df	Kareler ortalaması	F	Sig.
İnternette yer alan haber sitelerinden	Gruplar arası	51,160	4	12,790	12,827	,000
	Grup içi	1025,007	1028	,997		
	Toplam	1076,167	1032			
Twitter'dan	Gruplar arası	13,561	4	3,390	1,777	,131
	Grup içi	1961,221	1028	1,908		
	Toplam	1974,782	1032			
Facebook'tan	Gruplar arası	188,298	4	47,075	28,059	,000
	Grup içi	1724,654	1028	1,678		
	Toplam	1912,953	1032			
Instagram'dan	Gruplar arası	49,168	4	12,292	8,272	,000
	Grup içi	1527,587	1028	1,486		
	Toplam	1576,755	1032			
Youtube'dan	Gruplar arası	21,911	4	5,478	3,533	,007
	Grup içi	1594,027	1028	1,551		
	Toplam	1615,938	1032			
Kişisel Bloglardan	Gruplar arası	38,673	4	9,668	5,826	,000
	Grup içi	1705,983	1028	1,660		
	Toplam	1744,656	1032			

Tablo 13, Türkiye'nin siyasi gündemine ilişkin haberlerin takip edildiği internet ortamlarının, ayrı yaş gruplarına kategorize olan katılımcılar arasında farklılaşım farklılaşmadığını sunmaktadır. Katılımcıların yaş gruplarının baz alındığı tabloda, internet haber sitelerinden ($p < 0,05$), Facebook'tan ($p < 0,05$), Instagram'dan ($p < 0,05$), Youtube'dan ($p < 0,05$) ve kişisel bloglardan ($p < 0,05$) siyasi gündeme ilişkin bilgilerin takibine yönelik anlamlı bir farklılaşmanın varlığı öne çıkmaktadır. Twitter'dan bilgi edinimine yönelik ise anlamlı bir farklılaşma saptanmamaktadır ($p = 0,131$). Farklılaşmanın hangi yaş grupları arasında var olduğunu anlayabilmeye yönelik ise, Tamhane's t2 çoklu karşılaştırma testlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Çoklu karşılaştırma testlerinden edinilen verilere göre; internette yer alan haber sitelerinden siyasal gündeme dair bilgiyi edinmeye yönelik yaş değişkeni bazındaki farklılaşma, neredeyse tüm yaş grupları için belirgindir. İnternette yer alan haber sitelerinden bilgilenme noktasındaki

anlamli farklılık; 18-29 yaş aralığı ile 40-60 ve 60 yaş üzeri arasında ($p<0,05$); 40-49 yaş aralığı ile 60 yaş üzeri arasında ($p<0,05$); 50-59 yaş aralığı ile 30-39 yaş aralığı ve 60 yaş üstü arasında ($p<0,05$) daha görünür durumdadır.

Facebook'ta yer alan haber sitelerinden bilgilenme noktasındaki farklılığa dair inceleme için de çoklu karşılaştırma testlerine başvurulmaktadır. Bu ortamların kullanımından doğan farklılık, 18-29 yaş aralığı ile 30-60 yaş aralığının tamamında görünürdür ($p<0,05$). 30-39 yaş aralığı ile 50-59 ve 60 yaş üzeri arasında ($p<0,05$), 40-49 yaş aralığı ile 60 yaş üzeri arasında ($p<0,05$) ve de 50-59 yaş aralığı ile 60 yaş üzeri arasında da ($p<0,05$) Facebook kullanımına yönelik anlamli bir farklılaşma söz konusudur.

Çoklu karşılaştırma testlerinin bilgimize sunduğu Türkiye'nin siyasal gündemine ilişkin Instagram ortamından bilgi edinme durumuna dair farklılaşmanın ise; 18-29 yaş aralığı ile 40-49 yaş arasında ($p<0,05$), 18-29 yaş aralığı ile 50-59 yaş aralığı arasında ($p<0,05$), 30-39 yaş aralığı ile 40-49 yaş aralığı arasında 30-39 yaş aralığı ile 50-59 yaş aralığı arasında ($p<0,05$) anlamli ve belirgin olduğudur.

Youtube'dan siyasal gündeme ilişkin bilgiyi edinen ayrı yaş grupları arasındaki anlamli farklılaşma ise 30-39 yaş aralığı ile 50-59 yaş aralığı arasındadır ($p<0,05$). Çoklu karşılaştırma tabloları son olarak kişisel bloglardan bilgi edinimine yönelik kıyası sunmaktadır. Buna göre; kişisel bloglardan gündeme ilişkin siyasal bilgilenme sağlayanlardan; 18-29 yaş aralığı ile 50-59 yaş aralığı arasında ($p<0,05$), 18-29 yaş aralığı ile 60 yaş üzeri arasında ($p<0,05$), 30-39 yaş aralığı ile 50-59 yaş aralığı ve 60 yaş üzeri arasında ($p<0,05$) anlamli bir farklılaşmanın olduğü sonuçlanmaktadır.

Tablo 14. Katılımcılar Arasında Yaş Değişkenine Göre Siyasal Bilgi Düzeyi Farkı (ANOVA)

	Kareler toplamı	Df	Kareler ortalaması	F	Sig.
Grup içi	73071,328	4	18267,832	76,848	,000
Gruplar arası	244368,459	1028	237,713		
TOPLAM	317439,787	1032			

Tablo 14, sosyal medya kullanıcıları arasında yaş değişkeni bazında bilgi açığına varlığını veyahut yokluğunu anlamaya yöneliktir. Anova testi sonuçları, yaş gruplarına göre istatistiki bakımdan anlamli bir fark olduğünü kanıtlamaktadır ($F=76,848$; $p=0,00$ ve $p<0,05$). Bu, artan bir

siyasal bilgi açığının varlığına işaret etmektedir. Siyasal bilgi açığının hangi yaş gruplarında arttığını anlayabilmek önemlidir.

Tablo 15. Katılımcılar Arasında Yaş Değişkenine Bağlı Olarak Siyasal Bilgi Düzeyleri Farklılıkları (Tamhane's Çoklu Karşılaştırma Tablosu)

Yaş		Ortalama fark	Sig.	95% Güven aralığı	
				Alt sınır	Üst sınır
18-29	30-39	-5,589*	,000	-9,27	-1,91
18-29	40-49	-5,337*	,002	-9,37	-1,31
18-29	50-59	-12,877*	,000	-17,78	-7,97
18-29	60+	-25,234*	0,000	-29,23	-21,24
30-39	50-59	-7,288*	,000	-12,26	-2,32
30-39	60+	-19,645*	0,000	-23,72	-15,57
40-49	50-59	-7,539*	,001	-12,77	-2,31
40-49	60+	-19,897*	0,000	-24,29	-15,50
50-59	60+	-12,358*	,000	-17,56	-7,16

* Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki tablo, siyasal bilgi düzeyi farkının yaş değişkenine göre artmakta olduğu noktaları belgelemektedir. 18-29 yaş grubu, diğer tüm yaş gruplarına göre istatistiki bakımdan negatif yönde farklılaşmaktadır ($p<0,05$). Ayrıca, 30-39 yaş grubu da, 40-49 yaş grubu hariç, kendisinden büyük yaş gruplarına göre istatistiki bakımdan negatif yönde farklılaşmaktadır ($p<0,05$). Tabloda vurgulanması gereken en önemli sonuç ise, 60 yaş ve üzeri grubunun diğer yaş gruplarının hepsine göre daha fazla bilgiye sahip olduğudur. Yaş büyüdükçe siyasal bilgi düzeyi de artmakta; yaşlı kesim ile genç kesim arasındaki siyasal bilgi açığı da pekişmektedir. Bu sonuç, "farklı yaş gruplarına dahil sosyal medya kullanıcıları arasında anlamlı bir siyasal bilgi farkı var mıdır?" şeklindeki temel sorumuzu da yanıtlamaktadır. Siyasal bilgi düzeyi farkının yaşlı ve genç kesim arasında belirgin ölçüde artan bir görünüme sahip olması; ülke gündemine ilişkin kaygı ve beklentilerin ileri yaş yurttaşlar üzerinde daha belirgin olması, genç kesimin ise söz konusu içeriklere yönelik daha mesafeli durması ile açıklanabilir. Bu noktada, genç kesimin siyasal konulara yönelik bilgilerinin neden diğer yaş gruplarına göre daha sınırlı olduğu sorusu belirsizliğini korusa da bu durum; siyasete dair konuların genç kesimin büyük çoğunluğunun ilgi alanının dışında kalması ile açıklanabilir.

SONUÇ YERİNE: SİYASETİ KİM/NEDEN DAHA İYİ BİLİYOR?

Prensky'nin dijital yerliler nitelendirmesi, çalışmamızda 18-39 yaş aralığını işaret etmektedir. Diğer artan yaş grupları ise dijital göçmenler olarak varsayılmaktadır. Saha araştırması bulguları, dijital yerlilerin sosyal medya ortamlarından edindikleri siyaset içerikli bilgilerin, dijital göçmenlere göre daha sınırlı kaldığını sunmaktadır. Dijital göçmenlerin sosyal medya ortamlarına önemli ölçüde başvurduğu saptanan diğer bulgudur. Üstelik göçmenler bu ortamları, siyasal bilgilene amacıyla da fazlasıyla kullanmaktadır. Öte yandan, dijital yerlilerin bu ortamlarda harcadıkları zamanın fazlalığı da yadsınamaz. Peki neden siyasete dair bilgiler söz konusu olduğunda genç kesimin bilgileri diğer yaş kesimlerine göre daha sınırlı görünmektedir? Bu belirsizliğin nedenine dair söylenecek elbette birkaç söz vardır.

Saha araştırması bize, 18-29 yaş aralığındaki katılımcılar ile 60 yaş ve üzeri katılımcılar arasında, siyasal bilgi düzeyine yönelik değerlendirmelerinde anlamlı bir farklılaşmanın varlığını sunmaktadır. 60 yaşın üzerindeki sosyal medya kullanıcılarının siyasete ilişkin konularda daha bilgili olduğu, diğer grubun ise bu anlamda daha pasif görüldüğü dikkat çekmektedir. Bu, aynı zamanda, *“yaş arttıkça sosyal medya kullanımındaki farklılık fark etmeksizin bilgi düzeyi artmaktadır”* şeklindeki hipotez 2'nin doğrulandığını göstermektedir.

Günümüz dijital yerlilerinin gündemini ayrı sorunlar oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, eğitim fırsatlarındaki eşitsizliklerdir. Öte yandan, bu yaş aralığı için işsizlikle de belirgin bir mücadele söz konusudur. Eğitim fırsatlarındaki eşitsizlik ve işsizlik birbirleriyle ilişkili konulardır. Bunlar, doğrudan geleceğe duyulan endişeyi işaret etmektedir. Bu, aynı zamanda, yönetim kurumlarına duyulan güvenin sınırlılığına dair bir anlamı da çağrıştırmaktadır. Aslına bakılırsa söz konusu durum, doğrudan siyasetle ilişkilidir. Her ne kadar bugün, sosyal medya ortamları, geleneksel platformların yerini çoktan almış olup siyasete dair her türlü bilgiyi bünyesinde bulundursa da yerliler sosyal medyadaki siyasal konulara sırt çevirmiş durumdadır. Gençlerin, daha çok eğlence arayışında olduğu ortadadır. Bu durum, onların gerçeklerden kaçış sağlamaya yönelik arayışlarına da gönderme yapmaktadır. Yani, yerliler sosyal medya ortamlarını aktif olarak kullanıyor olsa bile siyasi bilgiler karşısında pasif bir konum almaktadır. Üstelik bunun kasıtlı bir davranış olduğu düşünülmektedir. Göçmenler için durum tam tersidir. Nitekim onlar, sosyal medya ortamının sunduğu siyasal içeriklere de geleneksel olanın

sunduğu içeriklerde olduğu gibi kolay erişim sağlayabilmektedir. Böylelikle, siyaset gibi tartışmalı alanlar söz konusu olduğunda, her iki kesim arasındaki sınır ayırımının ortadan kalktığı ve sınırlarının karıştığı düşünülmektedir. Kısacası, göçmenlerin de yerliler kadar dijital ortamlarda yer bulabildiği görülmekte ve hatta bir adım daha ileri gidilirse; sosyal medyadan siyasal bilgilenme söz konusu olduğunda yerliler ile göçmenlerin yer değiştirdiği fikri görünürlüğünü katlamaktadır. Bu durum bize, “*dijital yerliler ve dijital göçmenler arasında bilgi düzeyi farkı vardır.*” şeklindeki hipotezin doğrulandığını sunmaktadır.

Dijital göçmenler dijital döneme uyum sağlamış görünmektedir. Geleceğe uyum sağlama düşüncesi onların adaptasyonunu kolaylaştırmaktadır. Dijital göçmenler için başlangıçta kontrol edilemeyen bir mecra olarak beliren dijital ortam, bir noktadan sonra göçmenleri kendi tarafına çekmektedir; çünkü onlar buna ihtiyaç hissetmektedir. Bu ihtiyaç, göçmenlerin sosyal medya ortamlarındaki aktifliğini arttırmakta, bu teknolojiyi kendi ilgi alanları içinde etkili ölçüde kullanabilmelerini sağlamaktadır. Kasıtlı olarak sosyal medya ortamları içindeki bilgilere mesafe oluşturan yerlilerin karşısında, kasıtlı olarak sosyal medya ortamlarına yakın olma çabası güden yerliler konumlanmakta; siyasete ilişkin noktalarda da göçmenler, söz konusu ortamlar aracılığıyla yerlilere göre daha bilgili olma statüsü kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Burke, P. (2013). *Bilginin Toplumsal Tarihi II*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eşgi, N. (2013). “*Dijital Yerli Çocukların ve Dijital Göçmen Ebeveynlerinin İnternet Bağımlılığına İlişkin Algılarının Karşılaştırılması*”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 28, No 1, s. 181-194.
- Kurt, A, Günüç, S. ve Ersoy, M. (2013). “*The current state of digitalization: Digital Native, Digital Immigrant and Digital Settler*”, Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences. No. 1, s. 1-22.
- Oblinger, D. ve Oblinger, J. (2005). “*Technology and Learning Expectations of the Net Generation*”, Educating the Net Generation.
- Prensky, M. (2011 a). *Digital Natives, Digital Immigrants*. From On the Horizon MCB University Press, Vol. 9, No. 5.
- Prensky, M. (2011b). *Do They Really Think Differently?* Published in On the Horizon MCB University Press, Vol. 9, No. 6.

ZÜMRÜDÜANKA KUŞU ADLI MASALDA MİTOLOJİK UNSURLAR

Aybüke KARABACAK*

Özet

Mitler yaratılışın öyküsüdür. Bireylere yaratılış hakkında bilgi vermektedirler. Bireylerin köken bilgisine sahip olması, nesnelere hükmetmesini ve hayatını kolaylaştırmasını sağlamaktadır. Mitler kültürel belleğin etkisi ile nesilden nesile aktarılmaktadırlar bu yönleri ile masallarla ilişkilidirler. Masal anlatıcısı, içerisinde bulunduğu toplumun bir üyesi olduğu için masalı icra ederken kültürel belleğin etkisi ile mitolojik unsurları da aktarmaktadır. Böylece insanlık tarihi ile birlikte ortaya çıkmış olan mit, varlığını halk anlatılarında sürdürmektedir. Özellikle olağanüstü öğeleri konu almaları bakımından masal ile benzerlik göstermektedir. Aralarındaki temel fark ise masallar kutsal kabul edilmezken mitlerin kutsal kabul edilmesidir. Çalışmada incelenen Zümrüdüanka Kuşu adlı masal Nevşehir'in Avanos ilçesinde şahsım tarafından derlenmiştir. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığına bağlı olarak yürütülen TÛMAK Masal Masal Türkiye adlı projenin kataloğuna 2831 numara ile olağanüstü sihirli masallar türünde kaydedilmiştir. Masalda mitolojik renkler, sayılar, hayvanlar ve yeraltı, yeryüzü gökyüzünü kapsayan dikey yaratılış sistemi dikkat çekmektedir. Çalışmada bu mitolojik unsurlara odaklanılmıştır. Mitolojik sayı üç yedi ve kırk, mitolojik renk ak ve kara, mitolojik hayvan Zümrüdüanka kuşu, koyun ve kozmolojik yapı olarak yeraltı yeryüzü ve gökyüzü çalışmada yer almıştır. Çeşme ve dev motifleri de üzerinde durulan unsurlardandır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Kültürel Bellek, Masal.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, aybuke_7512@hotmail.com

MYTHOLOGICAL ELEMENTS IN THE TALE NAMED ZÜMRÜDÜANKA KUŞU

Abstract

Myths are the story of creation. They inform individuals have the knowledge of origin enables them to dominate the objects and make their life easier. Myths are transferred from generation to generation with the influence of cultural memory, and they are related to fairy tales in this respect. Since the tale narrator is a member of the society he lives in, he also conveys the mythological elements with the influence of cultural memory while performing the tale. Thus, the myth that emerged with the history of humanity continues its existence in folk narratives. It is similar to the fairy tale, especially in terms of dealing with extraordinary elements. The main difference between them is that myths are considered sacred while tales are not considered sacred. The fairy tale called Zümrüdüanka Kuşu, which was examined in the study, was compiled by myself in Avanos district of Nevşehir. It has been recorded in the catalog of the project named TÜMAK Fairy Tale Turkey, which is carried out under the Presidency of Atatürk Cultural Center, with the number 2831, in the type of extraordinary magical tales. In the tale, mythological colors, numbers, animals and the vertical creation system that includes the underground, the earth and the sky draws attention. The study focuses on these mythological elements. The mythological number three and forty, the mythological color white and black, the mythological animal Phoenix, sheep and the cosmological structure of the underground earth and sky were included in the study. Fountain and giant motifs are among the elements emphasized.

Keywords: Mythology, Cultural Memory, Tale.

GİRİŞ

Masal, geçmişten günümüze belli bir mekân ve zamanın olmadığı, kahramanların ve olayların olağanüstü özellikler gösterdiği, nesilden nesile aktarılan bir türdür. “Masalların iç özelliklerine bakıldığında en temel özelliğin olağanüstülükler olduğu görülecektir. Bu olağan dışılık beraberinde belirsizliği ve bilinmezliği de getirmektedir. Masallarda genel olarak zaman ve mekân kavramı yoktur. Ancak bazı masalarda Hindistan, Yemen, Çin, Maçin, İstanbul vb. yer adları geçmektedir. Bu yer adlarının masalda bulunması mekânın belirli olduğunu göstermez. Mekândaki

belirsizlik gibi zaman da belirsizdir. “Evvel zaman içinde...” şeklinde bir başlangıcın olması masalın zamanın belirsiz olduğunu gösterir.” (Bakırcı 2015:147). Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda da belirli bir zaman ve mekândan bahsedilmemektedir.

Masallar geçmişten günümüze kültürel belleğin aracılığıyla nesilden nesile aktararak varlığını devam ettirmektedir. Bu aktarım arasında mitolojik unsurlar da bulunmaktadır. Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda mitolojik renk, sayı, hayvan ve nesnelere dikkat çekmektedir. Mitler ve masallar bir toplumun zihin yapısı hakkında bilgi vermektedirler. Aynı zamanda birey ve toplumların ortak geçmişe sahip olma, kolektif bilinç oluşturma açısından önemli bir yere sahiptirler. “Masallar, sözlü kültürden gelen ve toplumsal bellek tarafından kurgulanıp taşınan metinlerdir. Tarihsel anlamda kesin olarak belirlenemeyen bir zaman diliminde oluşup geliştikleri için farklı anlam ve yorum katmanlarına sahiptirler. Bu katmanların bir kısmı yüzye yakın, kolay takip edilebilir bir durumdayken, bazıları daha derinlerde, bazen kristalize olmuş sembollerin ardında bazense oldukça silik izler halindedir” (Balaban 2020: 253). Bu sembollerin temelinde mitolojik unsurlar bulunmaktadır. “İnsanoğlu kendi yaşam gerçeğini, çözüm önerilerini, beklentilerini masal olaylarına ve masal kahramanlarına yükleyerek anlatmış ve yüzyıllar boyu, bu yolla gelecek kuşakları uyarmaya, eğitmeye, yaşamın zorluklarına karşı onları donanımlı kılmaya çalışmıştır. Çünkü masal kahramanlarının karşılaştıkları sorunların hemen hepsiyle, yaşamın gerçekleri arasında bir paralellik kurulabilir ve o masallardan, ait oldukları toplumun yaşam gerçeğine ulaşılabilir. Çünkü o toplumu eğiten temel öğelerden biri de masallardır” (Ünlüer 2013: 24). Masal kahramanları kutsal kabul edilen mitik bilgiyi kullanarak zorlukların üstesinden gelmektedirler. Kimi zaman da mitolojik kökeni bulunan yardımcı nesnelere ve yardımcı kahramanlar da masalarda önemli bir konumdadır.

ZÜMRÜDÜANKA KUŞU ADLI MASALDA MİTOLOJİK UNSURLAR

“Bugün bir milletin tespit edilmiş masalına, memleketin değişik bölgelerinde rastlanması, hatta aynı masalın pek az ayrılıklarla başka başka milletlerde yaşamakta olması, bunların geniş alanlara yayıldıklarını, dolayısıyla çok eski bir geçmişin malı olduklarını gösterir.” (Ünlüer 2013:12). Bu eski geçmişin kökeninde yaratılış ve köken ile ilgili olan mitler bulunmaktadır. Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda da mitolojik unsurlar

dikkat çekmektedir. Mitolojik unsurlardan önce masalın olay örgüsünün verilmesinde fayda görülmüştür.

Zümrüdüanka Kuşu adlı masalın olay örgüsü şu şekildedir: Bir adamın üç tane oğlu vardır, büyük ve ortanca oğlu arasında mirasını paylaşmıştır. Küçük oğlana bir şey bırakmamıştır. Küçük oğlan ne yapacağını düşünürken bir kuyuya düşmüştür. Kuyuda eğer ak koyuna denk gelirse yedi kat yeryüzüne çıkarmış, eğer kara koyuna denk gelirse yedi kat yeraltına gidermiş. Kara koyuna denk gelmiş ve yedi kat yeraltına gitmiş. Yeraltında köyler şehirler varmış. Bir kadının evine sığınmış kadın evinde oğlanın karnını doyurmuş, su vermiş. Oğlan suyun yosunlu olduğunu fark etmiş ve nedenini sormuş. Kadın ülkelerinde bir tane çeşme olduğunu onun başına dev geldiğini her gelişinde bir kızı kurban verdiklerini o sırada da doldurdukları suları uzun süre kullandıklarını söylemiştir. Bu sene de padişahın kızının kurban verileceğini söylemiştir. Oğlan devi öldürmüş ve padişahın kızını kurtarmıştır. Kimse kimin kurtardığını anlamadan yaşlı kadının evine geri gelmiştir. Bu sırada padişah kızını kimin kurtardığını bulmak için tüm erkeklerin sıraya geçmesini istemiştir. Kız oğlanı sırada tanımıştır. Padişah kızını oğlan ile evlendirmiştir. Mutlu yaşarken oğlan annesini, memleketini özlemiş. Oğlanla kızı yeryüzüne çıkarabilecek olan Zümrüdüanka Kuşunu bulmuşlar. Kırk kese altın kırk tulum et ve kırk tulum suyu yanlarına almışlar. Hak dedikçe su, Huk dedikçe et vermişler. Tam yeryüzüne çıkmak üzere iken etleri bitmiş. Oğlan vücudundan bir parça et koparıp vermiş. Yeryüzüne çıkmışlar. Zümrüdüanka Kuşu oğlanın etini yememiş ağzında saklamış, oğlan ineceği zaman vücudundan kopardığı yere yapıştırmış. Kızla oğlan mutlu bir şekilde yaşamışlar.

1. Mitolojik Sayılar

Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda üç, yedi ve kırk sayısı mitolojik değerleri bakımından dikkat çekmektedir. Üç sayısı "İnsanın 3 hakkı vardır: Özdeyiş neden "iyi şeyler üç kere olur," eler ve neden psikologlar 3'ün, 2'nin bölünmesinin yol açtığı zararı giderdiğini düşünürler. Neden, Ludwig Paneth'in ifade ettiği gibi, üçleme yeni bir bütünleşmeye yol açar, önceki dualiteyi olumsuzlamaz, daha çok, çocuğun erkek ve kadın olarak anne babayı birleştirici bir öge olması gibi, üstesinden gelir" (Schimmel 1991: 69). Üç sayısı kapsayıcı sentez olarak düşünüldüğünde Türk kozmogonisinde yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü üç temel unsurdan oluşmaktadır birbirlerini kapsamakta ve bir bütün oluşturmaktadırlar.

Masalda üç erkek çocuğun bulunması ve küçük oğlan çocuğa babasının miras bırakmaması kaosa neden olmuştur. Kapsayıcı düzen bozulmuştur.

Masalda kuyuya düşen çocuğun karşılaştığı koyunun rengine bağlı olarak yedi kat yeraltı ve yeryüzüne çıkması ile yedi sayısı arasında ilişki bulunmaktadır. Yedi sayısı Türk boylarının mitolojik inanışlarında da yer almaktadır. Bu sayı Türklerin muhayyilesinde, yedi / dokuz gök ve yedi / dokuz yer inancı ile öne çıkmaktadır. Özellikle Kamlık inanışlarında yedi ile ilgili kabul ve davranışların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Örneğin; Tanrı Ülgen yeryüzünde önce yedi kişiyi yaratır. Tanrı Ülgen'in katına ulaşmak için yedi engel aşılmalıdır (Durbilmez 2011: 86). Masal kahramanının yedi kat yeraltına inmesi Erlik ve kaos ile ilişkilidir. Zümrüdüanka Kuşu masal kahramanından yeryüzüne çıkarmak için kırk tulum et kırk tulum su istemiştir. Kırk sayısı Schimmel'in ifadesiyle hazırlama ve tamamlamayı ifade etmektedir. Zümrüdüanka Kuşu kırk tulum et ve su ile görevini tamamlamıştır.

2. Mitolojik Renkler

Masal kahramanının kara koyun rast gelirse yedi kat yerin altına gider, ak koyuna binerse yeryüzüne çıkar bilgisi verilmektedir. Seçilen renklerin mitolojik kökenleri bulunmaktadır. Kara renk ile yeraltının simgelenmesi mitolojik Erlik ve kaos ile ilişkilendirilebilir. "Kara rengin güç, kuvvet, büyüklük gibi olumlu anlamları ve karanlık, boşluk, üzüntü, kötülük, yas, büyü gibi olumsuz anlamları bulunmaktadır. "Kara Toprak" inancındaki "kara"; gücün, kuvvetin, büyüklüğün sembolü iken, yeraltı dünyasına ait varlıklarla ilgili kullanımlar ise olumsuzdur." (Durbilmez 2017: 75). Ak renk ise kara rengin ötekisi olarak dikkat çekmektedir. "Altay inançlarında tös denilen ruhlara rastlanmaktaydı. Bunlar aru (temiz, arı) ve kara (habis) olmak üzere iki kategoride değerlendiriliyorlardı. Yer altı Tanrısı Erlik de bu kara tös grubunda yer almaktaydı. O, büyük kara ruh idi. Kara çamurdan yapılmış sarayında oturuyordu. Hatta kızları da "dokuzu eşit karalar" olarak adlandırılıyordu. Kuzey Asya Türk mitolojisinde gökyüzünde yaşadığına inanılan Şamanlar için Kara Demirciler ifadesi buna bir örnek oluşturmaktadır. Bu, demiri gökten yere indirip, insanlara öğrettiğine inanılan Ak Demircilerin karştı idi. Kara Demirciler, kötü ruhların temsilcileri idiler (Toker 2009: 102). Masal kahramanı kara koyuna denk gelmiş ve yeraltına inmiştir.

3. Mitolojik Hayvanlar

Zümrüdüanka Kuşu ve koyun masalda geçen mitolojik hayvanlardır. Koyun masal kahramanını yedi kat yerin altına taşımıştır. Zümrüdüanka Kuşu ise yeryüzüne taşımıştır. Her iki hayvan da binek olarak kullanılmışlardır. Türk Mitolojisinde Tanrı Gökyüzünde tasvir edilmiştir. Bu duruma bağlı olarak kuşlara da kutsallık atfedilmiştir. Birçok Türk boyunun ongun hayvanı olarak kuşları görmek mümkündür. Masalda Zümrüdüanka Kuşu zor durumda kalmış masal kahramanına yardım etmektedir. “Tanrı; insanları yönetebilmek, idare edebilmek, imtihan edebilmek maksadıyla birçok kutsal varlığı yeryüzüne göndermiştir ve üst dünya ile ilgili bu kutsallardan en göze çarpan mucizevi kuşlar, Anka ve Hüma kuşudur ve masalarda Tanrı'nın kutsallığını yeryüzünde sembolize eden varlıklardır.” (Bütüner 2020:53). Zümrüdüanka Kuşu yeraltından yeryüzüne masal kahramanlarını taşıyarak kutsala yaklaşmalarını sağlamıştır. “Masalarda da insanlara yardım eden anka ve hüma gibi kuşlar, mitolojik inanç dünyasından kaynağını alan, olağanüstü özelliklere sahip, insanlara yardım eden, Tanrının yeryüzündeki yardımcı efsanevi kuşlardır ve bu kuşların çeşitli milletlerin kültüründeki ve anlatılarındaki görünümünde doğu mitolojilerinin oldukça büyük bir etkisi vardır.” (Bütüner 2020: 53-54).

4. Mitolojik Mekânlar

Masalda geçen kuyu ve çeşme mitolojik kökenli özelliklere sahiptir. “Yeraltının ve ana rahminin sembolü olan kuyu hem yutan hem de hayat bahşeden özellikleri ile bilinir. Kişinin öz benliğine ulaşması için derinliklere inmesine ve iç benliğini burada bulmasına fayda sağlar. Ruhun derinlikleri, gizemli ve kapalı alan olan kuyuda gün yüzüne çıkar. Kahraman, derinliklere indikçe ruhunun derinliklerine de iner ve bireyleşim süreci hız kazanır.” (Bayram 2022:159). Masal kahramanı kuyuya düşerek kendisini kaos ortamında bulmuştur.

Çeşme, mağara gibi mekânların dünyalar arasında geçişi sağlayan temelleri bulunduğu inanılmaktadır. Genellikle âşıklar âşık olmadan önce bir çeşme kenarında dolu içmektedirler. Bu çeşme normal insandan ergin olan insana geçişte mekân olma özelliği taşımaktadır. Mitolojik temelleri bulunan ve Erlik'in kızlarından birisi olduğuna inanılan al karısı da çeşmeden dünyalar arası geçişi sağlamaktadır. Oğlum bizim çeşmenin başına bir dev gelir, ona da bir tane kız verirler, o dev kızı yerken biz de ne dolarsak onu getiririz bir sene içeriz her sene böyle yapılır, demiş.”

Masalda geçen yeryüzü yeraltı ve gökyüzü mitolojik unsurlardır. Gökyüzü Tanrı ile ilişkilendirilir. Kutsal değeri bulunmaktadır. Yeraltı ise Erlik ile ilişkilendirilmektedir. Gökyüzünden uzaklaştıkça kutsallık azalmaktadır. Masalda yedi kat yerin altı ve yedi kat yerin üstü ifadelerinin mitolojik değerleri bulunmaktadır. “Dünya modeli eski insanın onu çevreleyen doğayı kavraması ve onu genel (üniversal) şekilde tasvir ve tasnif etmesidir. Bu tasnifin semantiği mitolojik şura dayanır. Mitolojik şurada dünya modeli metaforikleşir, göstergeye çevrilir ve maddi olanlar hissiyatla, somut olanlar soyut algılamayla kavranılır. Dünyayı kavrama ve idrak etme renk (beyaz-siyah), duygu (sevgi-nefret), his (koru-saygı) vs. gibi ikili karşı durma bloklarında gerçekleşir. Dünya modeli, mitolojik şurada semantik karşı durma blokları ile kavranıldığı için yukarı aşağı, sağ sol, ışık karanlık gibi zıtlıklar büyük rol oynar.” (Bayat 2007: 32). Masallarda, yeraltında yaşayan varlıklar ve hayatın şerli kaosu temsil ettiği, yeryüzündeki varlıkların ve hayatın kosmosu temsil edildiği dikkat çekmektedir.

“Türk kozmogonisinin gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere tasarılan üç katlı evren algısıyla ve çatışkılı bir biçimde ortaya konulması, gökten yeryüzüne ve oradan yeraltına doğru gidildikçe kutsallıktan uzaklaşıldığını göstermektedir.” (Köse 2021: 14). Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda da masal kahramanı yeraltına indiğinde kaos ortamı meydana gelmektedir. Bir nevi kutsaldan uzaklaşmış olması kahramanı zor duruma sokmuştur. Türk mitolojisinde Yeryüzü Gökyüzü ve yeraltı birbirini tamamlayan üçlü sistemi meydana getirmektedir. İnsan bu sistem arasında yaratılmıştır. “Yukarıda gök, aşağıda yer birliği: bu iki varlık birbirinden ayrılmıyordu. Üze, bizim bugünkü üze-ri sözümüzün bir köküdür, -re-, yön gösteren bir ektir, as-ra, yani aşağıya sözünü de, böyle anlamak gereklidir. Üze tengri (gök), asra yer, yukarıda göğe değişiyor aşağıda yere değişiyor, üze on kat kök, asra sekiz kat yer, Üstün Tengri yeri, altın tamu(Cehennem) yeri, Üstün Tengri, altın yalanguk(insan)” (Ögel 2014: 187). Yeraltı he ne kadar kaosu temsil etse de masal kahramanının olgunlaşmasını sağlamıştır.

SONUÇ

Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda mitolojik kökenli sayılar, renkler, mekânlar ve nesnelere bulunmaktadır. Masallar her ne kadar evrensel kabul edilseler de içerisinden çıktıkları toplumun zihin yapısının ürünü olmalarına bağlı olarak yerel unsurları bünyelerinde bulundurmaktadırlar. Ak ve kara renk, üç, yedi ve kırk sayıları, kuyu, çeşme, Zümrüdüanka kuşu ve koyun, gökyüzü, yeraltı, yeryüzü Türk mitolojisine ait unsurlardır. Masaldaki mitolojik unsurlar, kültürel bellek vasıtasıyla nesilden nesile aktarılmaktadır. Aynı zamanda Türk kültürünün zihin yapısı, hayata bakış açısı hakkında masallardan bilgi edinilmektedir.

KAYNAKLAR

- Bakırcı, N. (2015). *Türk Masalları Üzerine*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 218, ss. 143-154.
- Balaban, T. (2020). *Masal Masal İçinde Nartanesi Metninin Söylem Analizi*, Akademik Düşünce ve Tarih Dergisi, ss. 252-265.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Bayram, S. (2022). *Anadolu Masallarında İyilik ve Kötülük Motifi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Bütüner, Ş. (2020). *Masal ve Mitoloji: Türk Masallarında Kültürün Çözümlemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Durbilmez, B. (2017). *Türk Dünyası Kültürü 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Durbilmez, B. (2011). *Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar*, Almanya: Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks, 3, ss. 77-93.
- Köse, S. (2021). *Türk Destanlarında Kaos ve Kozmos*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Schimmel, A. (1991). *Sayıların Gizemi*, (Çev.: M. Küpüşoğlu), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Toker İ. (2009). *Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:2, ss.93-112.
- Ünlüer P. (2013). *Masalların Dini ve Ahlaki Değerler Açısından İncelenmesi (Billurköşk Masalları Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ögel B. (2014). *Türk Mitolojisi*, Ankara: TTK Yayınları.

HALK HEKİMLİĞİ BAĞLAMINDA SAĞALTMA OCAKLARINDA KUT AKTARMA YOLLARI

Emine TAŞ*

Özet

İnsanın oluşum anından itibaren başlayan ve günümüze kadar hastalıklardan korunma ve tedavi etme yöntemleri gelişmiştir. Bunun neticesi olarak da alternatif tıbbın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Halk hekimliği, halkın olanakları elverişsiz olduğu durumlarda veya birtakım sebeplerle doktora gidemedikleri zaman hastalığın ne olduğunu tanıma, hastalığın hangi sebeplerden kaynaklandığı ve nasıl tedavi edileceği konularında geleneksel yöntemlere başvurulmuş bir yapı olarak tanımlanabilir. Şamanizm inancının yoğun olduğu zamanlarda bu işi Şaman, Ozan, Oyun, Bakşı/Baksı, Kam gibi adlarla anılan ve sihri-büyüsel birtakım özelliklerle donatılmış kimseler tarafından yapılmaktaydı. Bu kimseler büyüsel/sihirsel bilgi ve tekniklerle hastalığı tedavi etme yoluna gitmişlerdir. Türk dünyasında efsunçu, otacı, bübü, bakşı-bübü, kempir, sınıkçı, emçi, emçi-domçu, üfürükçü gibi adlarla anılan bu kişiler, Anadolu sahasında “ebe- nineler (halk hekimleri), kırık-çıkıkçılar (sınıkçı), ocaklılar, otacılar” olarak anılmaktadır. Bunlar arasında Anadolu sahasında halk hekimliğini sürdüren ocaklılar bir takım kutsal özelliklerle donatılmış kimselerdir. Tedavi yetisini de birtakım yol ve yöntemlerle almaktadırlar. Ocak/ocaklı denen bu kişiler çeşitli yollardan kut aktararak ocak oldukları görülmektedir. Bunlardan en yaygın olanı “kan bağı yoluyla kut aktarımı”dır. Diğer yollar ise “el verme yoluyla”, “usta-çırak ilişkisi yoluyla”, “rüya yoluyla” kut aktararak ocak/ocaklı olmaktadır. Bu çalışmada bahsedilenlerden yola çıkarak sağaltma ocaklarında kut aktarım yolları tespit edilecek, yapılan derlemelerden örneklerle de çalışma desteklenecektir. **Anahtar Kelimeler:** Halk Hekimliği, Ocak/Ocaklı, Kut, Kut Aktarma Yolları.

---

* Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, minetas5050@gmail.com.

METHODS OF TRANSFERRING BUTTONS IN HEALING CENTERS IN THE CONTEXT OF FOLK MEDICINE

Abstract

The methods of prevention and treatment of diseases have been developed since the formation of human beings. As a result, it has led to the emergence of alternative medicine. Folk medicine can be defined as a structure in which traditional methods are used in cases where the possibilities of the people are unfavorable or when they cannot go to the doctor for some reason, to know what the disease is, what causes the disease and how to treat it. When the belief in shamanism was intense, this work was done by people who were known as Shaman, Ozan, Oyun, Bakşı/Baksı, Kam and were equipped with some magical-magical features. These people have tried to treat the disease with magical/magical knowledge and techniques. These people, who are known by names such as efsunçu, otacı, bübü, bakşı-bübü, kempir, sınıkçı, emçi, emçi-domçu, üfürükçü in the Turkish world, are known as "ebe-nines (folk physicians), broken- bonesetter's (sınıkçı), quarrymen, and herbalists" in the Anatolian field is mentioned. Among them, the people of the hearth, who continue to practice folk medicine in the Anatolian field, are people who are endowed with some sacred features. They also acquire the ability to treat in some ways and methods. It is seen that these people, called Ocak/Ocaklı, are the furnaces by transferring the kut in various ways. The most common of these is "transmission of kuds through blood ties". Other ways, on the other hand, become hearth/hearth by transferring the blessing "through hand", "master-apprentice relationship", "through a dream". Based on what has been mentioned in this study, the paths of Kut transmission in the treatment furnaces will be determined, and the study will be supported with examples from the compilations.

Keywords: Folk Medicine, Hearth/Oven, Kut, Kut Transmission Ways.

GİRİŞ

Gülensoy'a göre (2007: 581-582) *uğur, baht, talih, mutluluk* anlamına gelen *kut* sözcüğü, *ku-* "akıtmak, akmak, çıkmak, yayılmak" anlamlarına gelen fiil köküne *-t* fiilden isim yapım eki getirilerek türetilmiş olduğunu dile getirmektedir. Araştırmacı sözlüğünde "kut" kelimesinin Türkçe>Zazaca'daki "talih" anlamına da yer vermiştir. Ayrıca aynı eserde kut kavramı, Moğ. *kut-ug*; Mançu. *xutu*; Tung. *kutu*; Kore *kut* "sihir, büyü"

şeklinde yer almaktadır. Aynı sözcük Nişanyan'a göre (Gülensoy, 2007: 582) *rahmet, bereket, baht, talih* anlamlarına gelmektedir. Sözü edilenler haricinde Gülensoy "kut" kelimesine eklerin getirilmesiyle oluşan kelimeleri şu şekilde yer vermiştir: "Kut+(la-/lama/lanış/lan- /lanma/layış/lu/lula-/luluk/sal/sallaşma/sallaş- /sallaştırış/sallaştırma/sallaştır-/sallık/sama/sa/suz/suzluk)"; *Kutal-* "Kut almak, bahtı açık olmak"; *kutla-* "tebrik etmek"; *kutlu* "uğur getirdiğine inanılan, uğurlu, mübarek; ET., OT. *Kutlug*"; *Kutsa-* "takdis etmek, kutluluk dilemek, kutsallaştırmak"; *kutsal* "kutsî, mukaddes" (2007: 581-582) şeklinde belirtilmiştir. İsmet Zeki Eyuboğlu "kut" maddesinde geniş bir açıklama yapmıştır. Ona göre kut kimi yerde görünen, kimi yerde görünmeyen bir güç, bir erk niteliği taşır. Ardından ekler, *kutlu eylemek* "uğurlu saymak", *kutlu etmek* "tebrik eylemek, kutlamak", *kut almak* ve *kutanmak* "mutlu olmak", *kutatmak* "kutlu olmak", *kutlug* "kutlu" ifadelerine yer vermektedir. Eyuboğlu'na göre *kut* "uğur, tin, dirilik, yücelik, ululuk, tanrısal güç, erk, mutluluk, yazgı" (2004: 452-453) anlamlarına geldiğini belirtmektedir.

Türk Mitolojisinde *can* kavramı "kut, tin, sur" gibi çeşitli adlara sahiptir. Şamanist düşüncesine göre insan, sadece ruhun cismi terk etmesiyle ölmüyordu; bedene güç veren onu harekete geçiren canın/kutun da uçup gitmesi gerekmekteydi. Şiirsel bir deyim olan "Can Kuşu"nun kaynağı bu görüşe dayandığı söylenebilir. Bu haliyle kuş şeklide düşünülen "can" bedeni ağız veya burundan terk edebildiği düşüncesi vardı. Eski Türkçede canın diğer bir adı da "Öz-Ös"dür. İnsana hayat veren bu "Öz", aynı zamanda hem ruh hem de can anlamında kullanılmıştır (Beydili, 2004: 121). Türklerde insanın ölümünden sonra göğe yükselen ruhun şekli ifade edilememekte ve Türk topluluklarından kut olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde Başkurtlar kut'u "hayat, insana sağlık, mutluluk getiren ruh ve can" şeklinde ifade etmektedirler (Karakurt, 2012: 476; Roux, 2002: 168; Çeribaş, 2021: 1186). Celal Beydili'nin "Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük"ünde (2004: 361) *kut* "hayat gücü, ruh, can, hayat verici, başlangıç, bereket, bolluk, uğur, saadet, mutluluk" anlamlarına yer verir. Araştırmacı, N. Baskakov'un dilbilimi açısından Altay köküne bağladığını çivi yazılarında da "can" anlamıyla "kut-kud" şeklinde ifadenin geçtiğini belirtir. Sahaların inancına göre canlı varlıkların bir bölümünde onlara hayat veren bir güç bulunmaktaydı.

Kut genel olarak Türk lehçelerinde şu anlamlara gelmektedir: *Kırg.* “baht”, “ebedî mutluluk getiren”, “ruh”, “can”, “hayatî kuvvet” (Yuhadin, 1998: 527); *Kzk.* “yaşam gücü”, “ruh”, “rızk”, “sağlık”, “mutluluk”, “başarı”, “bolluk”, “bereket”, “zenginlik” (Dilek, 2021: 560); *Uyg.* “Saadet”, “devlet” (Seçkin, 2012: 161); *Özb.* “mübarek, kutlu” (Yusuf, 1993: 266); *Alt.* “hayvan ve insan ruhları”, “cenin”, “fiziksel güç anlamındaki mutluluk”. Altaylarda kut geçici olarak gittiği zaman kişi hastalanır, geri dönmediğinde ise o kişi ölür (Dilek, 2021: 559-560).

Halk hekimliğinde *kutun* “ruh”, “can”, “hayat”, “yaşam gücü” ve “sağlık” anlamları ön plana çıkmaktadır. Çünkü Şamanizm inancında hastalanan insanın “kut”unun gittiği düşünülür ve bunun içinde Tanrı’dan “kut” alarak bu mesleği icra eden Şamanlar, giden “kut”u geri getirebilirdi. Günümüz halk hekimliğinde ise, bu görevi ocak/ocaklı denilen kutlu kişiler üstlenmiştir. Fakat bu ocak/ocaklı mesleğini gerçekleştirmek içinde çeşitli yollarla “kut” almıştır. Çalışmada bu kut aktarılma yolları irdelenecektir.

SAĞALTMA OCAKLARINDA KUT AKTARMA YOLLARI

Türklerde Gök Tanrı insanlara ve bazı diğer varlıklara kendi gücünden (kutundan, büyüsel gücünden) aktarmaktadır. Bu güç yukarıdan aşağıya doğru bir yol izleyerek gelmektedir. Kut, bu haliyle hayati güç, göklerden inen bir ruhtur. “Tengri’den gelen ve Tengri’ye geri dönen hayat” şeklinde de ifade edilebilir. Bu bağlamda Gök Tanrı kutu verebilir ve geri de alabilir. Eğer Gök Tanrı insana verdiği “kut”u geri alırsa onun işi biter (Potapov, 2012: 59). Türk inanç sistemine göre bu gücün aktarılması için insanların bu kutsal varlıklar tarafından seçilmesi, bu varlıkları memnun etmesi, onların rızasını alması, onları kızdıracak iş ve işlemlerden uzak durması; bilgili, kuvvetli olması; Tanrı tarafından gönderilen yarlık (Tanrısal buyruk, kutlu söz, töre)a uyması gerekmektedir. Bu niteliklere sahip insanlar arasında başta peygamberler olmak üzere; krallar, hakanlar, din adamları, destan kahramanları, evliyalar, meslek pirleri, âşıklar/destancı ozanlar ve halk hekimleri gibi kişiler vardı. Bu kişiler Tanrı’dan doğrudan kut alabildikleri gibi, dolaylı şekilde de (Tanrı’dan kut alanlardan alma) bu kuta sahip olabiliyorlardı. Bu bağlamda sözü edilen bu kişiler tarafından da kut aktarımı yapılabiliyordu. Türk kültüründe ister doğrudan isterse dolaylı şekilde olsun kutun aktarılması birtakım tipolojik yol ve yöntemlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Çeribaş, 2021: 1189).

1. Kan Bağı Yoluyla Kut Aktarma

Kan yoluyla kut aktarma inancı, kut'un bazı kişilere doğuştan verildiği ve biyolojik yolla aktarıldığı düşüncesi hakimdir. Bu inanç "kut'un biyolojik aktarımı" olarak da adlandırılabilir. (Çeribaş, 2021: 1191). Roux'a göre Türk topluluklarında "ruh (kut)" insanın nefesinde, kemiğinde ve kanında olduğunu ifade etmektedir (2005: 152). Diğer bir ifadeyle kut aktarımı soy esasına bağlıdır.

Ocaklar, Türk halkının geleneksel yöntemlerle tedavi eden kimselerdir. Her hastalığın ayrı bir ocağı bulunmaktadır. Bunlar sıtma ocağı, kuduz ocağı, sarılık ocağı, nazar ocağı, derme ocağı, siğil ocağı gibi ocaklardır. Ocak denilince akla belirli bir hastalıkla uğraşan aile gelmektedir. Bu ailenin tedavi ile meşgul olan kişilerine "ocaklı" adı verilmektedir. Bir ocaklı, tedavi etmek kudretini ailesinden kan yoluyla aktarmaktadırlar (Orhan Acıpayımlı'dan aktaran Tek, 2018: 99; Tekel, 2020: 828). Bu yüzden Türklerde kutun (majik gücün) taşıyıcı unsurlarından biri de "kan" olarak düşünülmektedir.

Nevşehir bölgesinde yapılan derleme de "Derma Ocağı" olan kaynak kişiden birisi kan bağına dayalı olarak bu işi sürdürmüştür. Aynı kandan ve soydan gelen her birey aslında el alma törenine gerek olmadan da bu işi yapabilir. Kaynak kişinin dedesi ocaklıymış, dedesinden sonra babası, babasından sonra da kendisi devam ettirmiştir. Fakat aynı zamanda babasından elde almıştır. Kendi ağzından el alma işlemi şu şekilde anlatır: "Babamdan el aldım. Baba ben de okuyayım dedim. Babam da 'Kızım oku!' dedi. 'Şunu şunu oku!' dedi. Şunları oku (tedavi ederken okuması gereken duaları öğretmesini kastetmektedir) dedikten sonra ben babamın elini öptüm, el aldım" (K.K.1). Bu işin esası başta ilgi ve yetenek gelmektedir. Ama metafizik olarak açıklanacak olursa "kan yoluyla kutun" aktarımı söz konusudur. Başka bir ifadeyle baba veya annede olan enerjinin (kutun) evladına da geçtiği inancından kaynaklanır. Sözü edilen kaynak kişi, tedavi yöntemi şu şekildedir: 41 söğüt ağacına (dalına) 41 Ayete'l-Kürsü okuduğunu, üzerine bir çizik attığını belirtir. Bu söğüt ağaçlarını hasta olan kişi evine götürdüğünü, o ağaçlar kurudukça -bir ayda iki ayda veya üç ayda- onların elinde, yüzünde siğil veya ne varsa geçtiğini belirtir. Tedavide sadece nefes kullandığını, başka bir şey kullanmadığını belirtir. Ayete'l-Kürsü'nün yanında Felak, Nas, 3 İhlas 1 Fatiha, bir de "Em ebramû emran fe-innâ mubrimûn" (Zuhruf Sûresi (43) 79. Ayet) okuduğunu ifade eder. Dedesi söğüt ağacına okurmuş, dedesinden sonra babası, babasından sonra da kendisi devam ettirmiş (K.K.1). Kut

kavramının “sağlık, can, ruh, yaşam gücü” anlamları da dikkate alındığında ocak/ocaklı nefes yoluyla hastaya kendi gücünden (kutundan) aktarmış olmaktadır.

2. El Verme Yoluyla Kut Aktarma

İzinli kimseler, aynı soydan gelmeyip ocaklı kişideki yeteneği (kutu) ocaklıdan el alma merasimi ile alan kişilere denmektedir. Ocaklıdan el alan kişi artık “izinli” adı ile bilinir ve bu süreçten sonra hasta bakabilir (Ateş, 2019: 74). Anadolu Alevi ocaklarında Görgü Cemi’yle tarikata katılacak kişiler ister müsahepli cemlerde isterse müsahepsiz cemlerde olsun dede tarafından üç kez pençe-i ali aba’dan -elle üç kez kişilerin sırtının üzerinde dolaştırılarak- “Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali” sözleriyle kutsanırlar (Çeribaş, 2021: 1194). Bektaşilerde ve Alevilerde “El” Tanrısal gücü simgeler. Onun için bir mürşide bağlanmaya “el almak” derler. Tarikat yolunda belli deneyimlerden geçen birine durumuna uygun yetki vermeye de “el vermek” olarak adlandırılır (Özmen, 1998: 567-568). Böylece Tanrı’nın *kutundan* kendilerine de aktarmış olurlar. Sözü edilen pratiğin Anadolu sağaltma ocaklarında “el verme/el alma” şeklinde görülmektedir. Genel olarak el verme işlemi şu şekilde yapılmaktadır: El verme, birkaç tanık veya seyirci karşısında yapılır. Tedaviyi yapan kişi, elini üç defa “El alacak kişiye” diyerek verir. El’i alan da her defa: “Aldım kabul ettim” der. Bundan sonra yaşlı olan kişi üç kere el alanın üzerine tükürür ve ayrıca arkasını sıvazlar. Bu işlemlerden sonra el alan kişi de aynı işleri yapma yetkisini almış (Özgen, 2007: 23) olduğuna inanılır.

El verme ve el alma, kut aktarma yollarından en çok kullanılan ve en yaygın olan şekillerden birisidir. El verme/el alma kut’u taşıyanla kut’u taşıyacak olan arasındaki büyüsel işlemin (majik etkileşim) adı olarak da belirtilebilir (Çeribaş, 2021: 1194). Genel olarak sağaltma ocaklarında el verme/el alma yoluyla kut aktarımı şu şekilde yapılmaktadır:

- “El verirken” sağaltma gücünü (kutu) elini öptürerek, ağzına tükürerek aktarır. Bir başka yol ise eline tükürür ve onu el alacak kişiye yalatr veya elinden su içirir (Öngel, 1997: 11).

- Ocaklının bu gücünü, istediği kişiye kendi elinden üç kez tuz, un veya kül yalatarak da aktarabildiği görülür (Çıblak, 2005: 205; Öger, 2010: 1232).

- El vermede evin büyüğü kime el verecekse bir nesneyi üç defa alır, verir. El alacak kişi de ocaklığı almaya niyet eder (Çevik, 2008: 134).

• Bir başka yöntem ise, el veren, el alacak kişinin elini kendi eline alır, okur. Üç sefer tespih üzerine okur ve eli alacak kişinin üzerine üfler (Çevik, 2008: 161). Böylece kişiye kutu aktarır.

• Bir başka yol ise, ocaklı işaret parmağı ile ağzından aldığı tükürüğü salavat çekerek el vereceği kişin ağzına sürer (Baysan, 2014: 78).

• Rüyasında, Hz. Hızır ya da din ulularının el vermesi üzerine hastalık sağaltmaya başlayanlarda vardır (Baysan, 2014: 78).

• Bir başka yörede, “Yaşlı ocaklardan biri, sağ elini yaşça küçük birinin sol elinin üstüne koyup, ‘Evladım benim zamanım yok, bundan sonra gelen hastaları sen alazla’ üç defa sıkarsa tedavi yetkisi verilmiş olur” (Uyar, 2013: 76).

• Afyonkarahisar'da dolluk (çocuklarda olan bir hastalık) ocağı olan bir kişiye, annesi el verirken, bir miktar şekerin üzerine üç İhlas bir Fatiha suresi okumuş, “Ali Bey Dede'nin ruhuna, Gani Dede'nin ruhuma, annemin ruhuna bağışladım” diyerek şekeri tükürüğüyle ıslatmış ve kendisine yedirmişti. Bir başka yörede ise, el veren ocaklının bir ekmeğe tükürerek el alacak kişiye yedirmesi ile gücü aktarmıştır (Kumartaşlıoğlu, 2016: 188-189).

• Bir başka bölgede, derleme yapan kişinin başına örtü örter. Birtakım dualar okur ve üfler. Sonrasında el alan kişiye şu duaları okumasını söyler: “Em emremu emren ve innema mübrumun”. Bu sureyi okuduktan sonra, yaranın üzerini üçer defa çizmesi gerektiğini belirtir. Ardından “Ayete'l Kürsü, 3 İhlas, Felak, Nas, 7 kere Fatiha” surelerini okumasını ve okumasının ardından ellerini diz üstüne koymasını, “Benim elim değil, benim nefesim değil. Fadime anamızın nefesi, eli... Senin vücudundaki ağrıdan, hastalıktan eser kalmasın. Atmış, yitmiş, çıkmış, gitmiş” şeklinde söylemesini belirtir. En son olarak da “Elini başından aşığı” sürmesi gerektiğini söyler ve el alan kişiye başına örttüğü yemeniyi verir (K.K.4). İfadelerde geçen “Fadime anamızın eli”, Türk dünyasında “Umay Ana'nın eli” olarak geçmektedir. Kırgızlar arasında uçuk tedavisi sırasında söylenen bir darımdoo (tedavi) efsununda söz konusu kavramlar geçmektedir (Çeribaş, 2014: 72):

Emçiler ötkön,	<i>Emçiler gitmiş,</i>
Emi bizge kalgan.	<i>Emi bize kalmış.</i>
Domçulor ötkön,	<i>Domçular gitmiş,</i>
Domu bizge kalgan.	<i>Domu bize kalmış.</i>
Menin kolum emes,	<i>Benim elim değil,</i>
Umay Enenin kolu.	<i>Umay Ene'nin eli.</i>

El verme esnasında yapılan uygulamalarda birtakım dinsel ve büyüsel işlemlerin olduğu görülmektedir. El veren kişi, el alan kişiye elini yalatması veya öptürmesi; ellerinin birbirine değmesi, el veren kişi eli alan kişiye tükürmesi ve bazı nesnelere vermesi; el veren kişi el alan kişinin sırtını sıvazlaması gibi eylemlerin hepsi temas büyüleriyle açıklanabilir. Temas büyüünün “parça bütüne aittir” ilkesi, parçaya sahip olanın, bütüne de sahip olacağı düşüncesini doğurmaktadır. Temas büyüünde saç, tırnak, kirpik vb. fizyolojik unsurların yanı sıra, insanın giyim-kuşama ve günlük hayatı için kullandığı şeylerin de etkiyi ve gücü (majik bir etki) “iletici” niteliğe sahip olduğu görülmektedir (Örnek, 1966: 37). Böylece ocaklı, el alan kişiye bu tür bir eylemle majik gücü (kutu) aktarmaktadır.

3. Rüya Yoluyla Kut Aktarma

Türk kültüründe rüya, kültürel sembolleri barındırması açısından önemli bir yere sahiptir. Sözlü kültür ürünlerinde rüyadaki kültürel semboller geleceğin tayini konusunda ipuçları vermektedir. Bunun yanında Şamanizm’de de rüya şamanlık durumuna ulaşmanın bir yoludur. Mistik nitelik taşıyan rüyalar, şamanlar, destancılar, âşıklar, ocak/ocaklılar, dervişler açısından sırta erme ve mesleğe girişte önemli rol oynamaktadır. Şamanlıkta hastalık, rüya ve esrimeleri “seçiliş”ten önce kutsallıkla ilişkisiz sıradan biri olan aday-kişiyi bir “kutlu kişi” haline dönüştürebilir (Eliade, 2018: 61-73). Mistik rüya, statü değişikliğinde ve erginlenme aşamasında kutsal bir nitelik kazanır. Âşıklık olma aşamasında rüyada bazen kutsal bir kişi veya kişiler bazen de bir genç kızın elinden kahramana aşk badesi sunarlar. Rüyada yer alan kutsal kişiler “Hızır-İlyas, üçler, kırklar, üç derviş, bir pir, sadece bir yaşlı adam veya yaşlı bir kadın”dır (Günay, 2008: 43). Diğer taraftan şamanlığa geçişte, destancı olma yolunda, tarikata girişte, âşığa geçişte de bu kutlu kişiler rüyalarda görülerek kut aktarılmasında aracı olmaktadır. Nitekim Türk kültürün

rüyaların bir haberleşme yolu, Tanrı ile insanoğlu arasında bir ilişki şekli ve Tanrı kut'unun bir aktarma biçimi olarak kabul edilmektedir. Rüyalarda kut'lu kişilerin görünmesi, onların rüyada söyledikleri, vakaların şekli, rüyaların bir tabu (kutsi) olarak herkese söylenmekten kaçınılması, geleceğin tayininde büyük önem arz etmesi gibi şekli ve içerik hususiyetleri rüyada (uyku anında) insanoğlunun kut'lu güçlerin etkisinde olduğunu ve bir şekilde onların güçlerinin (kut'larının) kendilerine sirayet ettiğinin delili olarak düşünülebilir (Çeribaş, 2021: 1200). Sağaltma ocaklarında ocaklı olma aşamasında da sözü edilen kut'lu kişiler rüyaya girerek mesleki yeteneğini (kut'unu) aktarmaktadır. Konuyla ilgili örnekler şöyledir:

Derma ocağı olan kaynak kişi rüyasında ocaklı vasfını aldığını şu şekilde anlatır: “Rüyama bir dede geldi, ‘Kızım, oku oku sen!’ dedi. Bende ‘Ne okuyum amca’ dedim. ‘Şu sureyi biliyor musun?’ diye sordu. Bende ‘biliyorum’ dedim. Bu sureyi okuyorum. Hastalığın olduğu yeri kalemle çizerim. Çarşamba günleri okurum, ya 3 sefer okurum ya da 1 sefer okurum. Perşembe günü de suya okurum. O suyla da yarayı yıkarlar. Allah'ın izniyle geçer gider. Hastalık geçmezse tekrar gelirler. Ben asla bu hastalık geçmez deyip okumadan göndermem. Bir keresinde ben rahatsızdım, eşimde razı olmuyordu okuduğuma, geri gönderdim. O gece parmağında kökü iplik gibi bir şey çıktı. Bende bu nasıl geçecek diye düşündüm. O gece rüyama yine o dede girdi. Dede “Yavrum, oku diyorum sana, oku diyorum” dedi. Eşim hocaya danışmış, hoca da okusun demiş. Okumazsam bana zararı dokunuyor. Ben muhakkak okurum” (K.K.3). Görüldüğü üzere kaynak kişinin rüyasına yaşlı bir adam girerek mesleki gücü aktarmıştır.

“Oku”, “söyle”, “işit” şeklinde verilen emir bildiren fiiller, seçilmiş kişiye kutsal mesleği/görevi yapmasının zorunluluğunu ifade etmektedir. Bu verilen emiri yerine getirmezse, başına hastalık veya ölüm gibi kötü felaketlere yol açabilmektedir. Nitekim Manasçı'nın rüyasına giren epik destan kahramanları “Manas söyle, bizi halka anlat, savaşa gidiyoruz bizi anlat!” şeklinde gelen uyarıda bulunur. Destancı bu uyarı karşısında bazen ne yapacağını bilemez ve “ben Manas bilmem!” şeklinde cevap verir. Bazen de “Manas söyle” emriyle karşı karşıya kalan destancı, bu uyarıyı hiç dikkate almaz. Birkaç yıl geçtikten sonra aynı kahramanlar tekrar rüyasına girip, “Manas söylemiyorsan, Manas söylemezsen başına şu felaketler gelecek” diyerek uyarıyı tekrar ederler. Bu durum, Cebrail'in Hz. Muhammed'e gelip “ikra” emrini vermesine benzerdir. “Ben okuma

bilmem” diyen Hz. Muhammed’i Cebrail, “Allah’ın emriyle “oku” diye uyarır ve peygamberimiz söylenenleri tekrar ederek hafızasına nakleder (Çeribaş, 2012: 83-84). Bu çerçevede bağlam, kişi ve muhteva değışse de eylem sabit kalmaktadır.

Ocaklı olacak kimseye rüyada kut’un aktarıldığı bir başka örnek ise şöyledir: “Karaca Dede, her yıl Osmaniye ile Düziçi arasında bulunan Çakşır Dede Ziyaretî’ne gidermiş. O yıl da yanına bir tuluk su ile bir oğlak alarak Çakşır Dede Ziyaretî’ne gitmiş. Yanında getirdiği oğlağı kestikten sonra kendi de oraya yatmış. Rüyasında Karaca Dede’nin yanına aksakallı bir ihtiyar gelmiş. ‘Ne yapıyorsun burada?’, diye sorunca aksakallı, Karaca Dede: ‘Çakşır Dede’yi ziyarete geldim. Peki, sen ne yapıyorsun burada?’, demiş. ‘Sığır güdüyorum’, cevabını vermiş aksakallı. Karaca Dede sığırlara bakmış ki hepsi geyik. Aksakallı ihtiyar: ‘Haydi Koca, dile de dileğini vereyim sana’, demiş. Karaca Dede: ‘Sigara sarmak için bir deste kâğıt ile tütün istiyorum’, demiş. Aksakallı ihtiyar, aynı soruyu üç defa sormuş ve üçünde de aynı cevabı almış. Karaca Dede, uzun yıllar bu tütün ile kâğıdı sigara sarıp içmiş; ancak ne kâğıdı tükenmiş ne de tütünü. Karaca Dede’nin verdiği cevap aksakallının hoşuna gitmiş. Aksakallı: ‘Benden fazla bir şey istemedin. Eline aldığın elin olsun, eline ne alırsan ilaç olsun’, diyerek Karaca Dede’ye hekimlik vermiş. O günden sonra Karaca Dede, eline toprak alıp yaraya sarsa bile yaralar iyileşir olmuş” (Kurum, 2008: 10). Bu örnekte de rüyada ocaklı kişiye, aksakallının dua etmesi yoluyla kut aktarılmıştır.

Genel olarak ifade edilecek olursa rüya, sadece geleceğin tayini işlevini üstlenmez seçilmiş kişilere kutlu mesleği icra etmeleri için Tanrı kut’unu aktarma aracı olarak da önem arz eder.

4. Usta-Çırak İlişkisi Yoluyla Kut Aktarma

Bu ocaklarda kişi ne kan bağı ile ne de izinli (el alma) yöntemi ile ocaklı olmaktadır. Bu kişiler bu uygulamaların hiçbirine gerek duymadan kişinin kendisinde var olan olağanüstü el becerileri sayesinde belirli hastalıkları tedavi edebilmektedirler. Hayatlarının belli dönemlerinde uzman bir kişi ya da halk hekimliği yapan belli bir eğitim düzeyi olmayan kişilerden aldıkları eğitim neticesinde ocaklı olmuşlardır (Ateş, 2019: 74).

Bu yolla ocaklı olma, ocak diye kabul edilen eve gelin olarak gelmek suretiyle gerçekleşmektedir. Böylece o ailenin sahip olduğu bütün güçler kazanılır. Ancak evden ayrılan kızlar, gurbete çalışmaya giden erkekler bu özelliklerini kaybederler. Duvarcı, bu tip ocaklarda el almak veya izin

vermek söz konusu olmadığını ifade eder (Duvarcı, 1990: 35; Tek, 2018: 105). Konuyla ilgili olarak “derma ocağı” olan kaynak kişi kendisinin el almadan nasıl ocaklı olduğunu şu şekilde anlatmıştır: “Ben el almadım. Kayınvalidemden öğrendim. Ben ocakta olduğum ve ocaklı ailede yetiştiğim için bu işi yapıyorum. 18 yaşında gelin geldim. 17 sene kaynanamın yanında yaşadım. Ondan öğrendiğim kadarıyla bende devam ettiriyorum. Kaynanamda kaynanasından bu işi öğrenmiş. Bu tedavi işini benden başka kaynanamın eltileri de yaparlardı. Ama onların hepsi öldü, ben bu işi sürdürüyorum” (K.K.2). Bu bağlamda usta çırac ilişkisi yoluyla kutun aktarımını, dışarıdan gelen kişinin, ocaklı aileye temas etmesi neticesinde onlarda bulunan bu gücün (kutun) geçmesi olarak açıklanabilir.

SONUÇ

Kut, Türk kültür çevresinde en eski inanç unsurlardan biri olarak varlığını korumaktadır. Kut, genel itibariyle Tanrıya en yakın veya onunla ilişkili olan kişiler ve varlıklar üzerinde etkisini gösteren mistik güçtür. Ayrıca kut, “ruh, can, cenin, mutluluk, şans, talih, bereket, bolluk, hayat gücü veya enerjisi, uğur, baht, tin, dirilik, yücelik, ululuk, sağlık” gibi anlamlarda kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk inanç sisteminde kutun, Tanrı’da, ona yakın olan yardımcı yer-su ruhlarında, atalarda ve Tanrı’yı yeryüzünden temsil eden kağan ve şaman gibi kişilerde bulunduğu düşünülmektedir. Fakat daha sonra Türklerin farklı coğrafyalarda, farklı inanç sistemleriyle etkileşim içinde olmaları neticesinde peygamberlerde, evliya/derviş denen kutlu kişilerde, bilgelere, pirlere, halk hekimlerinde, dedelerde, yönetici tiplerde, hocalarda da bu kut’un verildiğine inanılmıştır. Bunun yanında kut’un, şanslı, bahtlı ve kismetli kişilerde; baht, şans, talih getiren canlı ve cansız varlıklarda da bulunduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda kut, Tanrı’dan birtakım kişilere aktarılırken, yeryüzünde o kişilerden de başka kişi veya kişilere aktarılmaktadır. Bu aktarma birtakım mistik yollarla gerçekleşmektedir. Bu yol temas büyüünün “parça bütüne aittir” ilkesinden yola çıkarak parçaya sahip olanın, bütüne de sahip olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde kut aktarımı günümüzde dini-mistik meslek özelliği gösteren sağaltma ocaklarında görüldüğü tespit edilmiştir. Ocak/ocaklı olacak kişilere kut aktarımı, kan yoluyla aktarım başta olmak üzere el alma/el verme yoluyla, rüya yoluyla ve usta-çırac ilişkisi içerisinde de gerçekleşmektedir. Kanda bulunan majik gücün soy esasına bağlı olarak kuşaktan kuşağa geçtiği görülmektedir. Diğer taraftan

el alma yoluyla kutun aktarımı daha çok temas ederek (ellerin birbirine bağlanması veya değmesi, sırtın sıvazlanması, eli yalatma, tükürme, üfleme) ve ocaklı kişinin el alacak kişiye kendine ait olan bir nesneyi vermesi ile mesleki yeteneğin geçtiği düşünülmüştür. Rüya yolu ile kutun aktarımında ise, rüyaya giren yaşlı dede, pir, derviş, aksakallı aracılığıyla mistik gücün aktarımının gerçekleştiğine inanılmıştır. En son tespit edilen usta-çırak ilişkisi bağlamında kut aktarımı ise, ocaklı aileye gelin gelen kişiye onların sahip olduğu mistik gücün (kut'un) temas yoluyla aktarılması şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Yazılı Kaynaklar

- Ateş, F. (2019). *Adana'da Bulunan Sağaltma Ocaklarında Tedavi Yöntemleri ve Bu Ocaklarda Tedavi Sırasında Kullanılan Malzemeler*. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 25, ss. 71-90.
- Baysan, M. (2014). *Kütahya ve Çevresinde Sağaltma Ocakları ve Yapılan Tedaviler*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, ss. 77-84.
- Beydili, C. (2003). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayıncıları.
- Çeribaş, M. (2012). *Kırgız Türklerinin Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çeribaş, M. (2014). *Şaman/Bakışı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I*. Religious Sciences, 2, ss. 65-83.
- Çeribaş, M. (2021). *Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları*. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 36, ss. 1185-1206.
- Çevik, B. (2008). *Konya'da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Çıblak, N. (2005). *Çukurova'da Halk Hekimliği ve İlgili Uygulamalarda Eski Türk İnançlarının İzleri*. Türk Kültürü Dergisi, 507-508, ss. 199-214.
- Dilek, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duvarcı, A. (1990). *Halk Hekimliğinde Ocaklar*. Milli Folklor, 7, ss. 34-38.
- Eliade, M. (2018). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. (Çev.: İsmet Birkan). Ankara: İmge Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Günay, U. (2008). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakurt, D. (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*. E-kitap.
- Kumartaşhoğlu, S. (2016). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Konya: Kömen Yayınları).
- Kurum, U. (2008). *Düzce’de Halk Hekimliği*. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Öger, A. (2010). *Tarsus ve Çevresinde Sağaltma Ocakları ve Bunlara Bağlı Uygulamalar*. Turkish Studies, 5/1, ss. 1231-1246.
- Öngel, G. (1997). *Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatin Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özgen, Z. N. (2007). *Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Özmen, İ (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Potapov, L.P. (2012). *Altay Şamanizmi*. (Çev.: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitki ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Tek, R. (2018). *Kayseri Yöresi Sağaltma Ocakları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Tekel, F. (2020). *Halk Hekimliğinde Sağaltıcılar*. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 27, 819 – 840.
- Uyar, A. (2013). *Halk Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocakları*. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat.
- Yusuf, B. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Taşkent/Özbekistan.
- Sözlü Kaynaklar**
- K.K.1- Nimet Manav, 1951 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Nevşehir’in Özkonak kasabasında yaşıyor, derma ocağı.
- K.K.2- Leyla Taşkın, 1956 doğumlu, ortaokul mezunu, ev hanımı, Nevşehir’in Göynük kasabasında yaşıyor, derma ocağı.

K.K.3- Şerife Yıldız, 1953 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, Nevşehir'in Göynük kasabasında yaşıyor, derma ocağı.

K.K.4- Emine Taş, 1994 doğumlu, doktora öğrencisi, Nevşehir'in Avanos ilçesinde yaşıyor.

KEM GÖZ ETKİSİ: *BASIK, BASILMA*

Berna KOLOT*

Özet

Hayatın doğum, evlenme, ölüm adları verilen üç önemli geçiş dönemi vardır. Bu üç geçiş döneminin doğum ve evlenme aşamalarında evlenen gelin damat ile anne baba olan kadın ve erkek, toplumsal konumlarında yeni bir statüye geçiş yapar. Halk inanışlarına göre bu statü değişikliği anlarında bazen olumsuz durumlar ortaya çıkabilir. Nikâh anında evlenen kadın ve erkeğe ya da doğum yapan anneye veyahut yeni doğmuş bebeğe nazar değebileceğine inanılır. Kötü göz değmesi olarak açıklanan nazarın bahsedilen kişilerde oluşturduğu kötü etkiye, Trabzon'un Akçaabat ilçesinde *basık/basık olma/basilma/basukluk* adlarının verildiği görülmektedir. Yörede basık için "nazar gibi ama nazar değil" ifadesinin kullanılıyor olması da basığın, nazar inancı etrafında meydana gelen inanışlardan bir tanesi olduğunu düşündürmekte ancak tam anlamıyla nazar olmadığını da anlaşılmasını sağlamaktadır. Basığın meydana gelme sebepleri arasında kem göz etkisinin de olduğu bilinmektedir ancak kem gözün yanı sıra canlı cansız herhangi bir varlık ya da nesne aracılığıyla da insanlar basılmakta ve bu sebeple çeşitli hastalıklara, yaralara, olumsuzluklara maruz kalmaktadır. İnsanlar, kişinin basılmasını giderebilmek için önce basılmaya sebep olan şeyi bulur, ardından da tedavi edebilmek için basan kişiye, nesneye göre bir çözüm arar. Bu çalışmada kişide bir sorun veya hastalık olarak kabul edilen basık/basık olma/basilma hâlinin kimlerde görüldüğü, sebebinin ne olduğu ve nasıl bulunduğu ile hangi yollarla tedavi edildiği kaynak kişilere yöneltilen sorular neticesinde ortaya çıkarılmış, elde edilen bulgular incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, İnanış, Hastalık, Tedavi.

EFFECT OF THE EVIL EYE: *BASIK, BASILMA*

Abstract

Life has three important transition periods, called birth, marriage, and death. The bride and groom, who marry during the birth and marriage stages of these three transition periods, and the woman and man who are parents, transition to a new status in their social position. According to folk beliefs, these status changes can sometimes lead to negative situations. It may be worth the evil eye to a man and woman who married at the time of marriage, or to a mother and newborn baby who gave birth. It is seen that the bad effect of the evil eye, which is described as bad eye contact, on the people mentioned, is called *basık/basık olma/basilma* in the Akçaabat district of Trabzon. The fact that the expression "like evil eye but not evil eye" is used in the region suggests that it is one of the beliefs that occur around the evil eye belief. It is known that among the reasons for the occurrence of *basık* is the evil eye effect, but people are also pressed through the evil eye, as well as any living inanimate being or object, and for this reason they are exposed to various diseases, wounds. In order to eliminate the person's *basık*, people first find what caused the *basık*, and then look for a solution according to the person/object that *basık* it to be able to treat it. In this study, who has seen the belief/disease known by the names of being *basık/basık olma/basilma*, what is the cause and how it was found and how it was treated was revealed as a result of questions posed to the source people, the information obtained was tried to be examined.

Keywords: Trabzon, Belief, Disease, Treatment.

GİRİŞ

İnsan hayatını büyük ölçüde etkileyen ve insana bir eşiği atlatarak farklı statü kazanmasını sağlayan, insanı yeni bir hayata karşılayan aşamalar mevcuttur. Bu aşamalardan üçü sırasıyla doğum, evlenme ve ölümdür. İnsanoğlu önce doğar sonra büyür, gelişir ve belli bir olgunluğa eriştiğinde evlenir, en azından toplumsal algıya göre pek çok insandan evlenmesi ve yeni bir statüye, konuma geçmesi beklenir. Van Gennep'e göre insan yaşamı peşi sıra gelen aşamalardan ibarettir ve yaşamın kendisi de insanlara bu aşamalarda bazı geçişleri zorunlu kılar; "sonlar ve başlangıçlar benzer bütünler oluşturur: doğum, toplumsal ergenlik, evlilik, babalık, sınıfsal ilerleyiş, mesleki uzmanlaşma ve ölüm. Bu bütünlerin her biri aynı amaca yönelik törenlerle ilişkilendirilir; bireyi belirli bir

konumdan yine belirli bir başka konuma geçirmek.” (Van Gennepe, 2022: 11). Doğum, evlenme, evlilik, karı-koca, anne-baba gibi kavramlar, geçişin gerçekleştiği yeni statülerde önem arz eder. Toplum, evlenmesini istediği kişinin bu aşamasını tamamladıktan sonra sıra bir başka aşamaya geçmesine gelir, bu da anne baba olmaktır. Ancak anne baba olmak isteyenlerin yanı sıra çocuk sahibi olmak istemeyen veya çocuk sahibi olmak isteyip de farklı nedenlerden ötürü bu isteklerini gerçekleştiremeyen anne babalar mevcuttur. Bunun yanı sıra fiziksel ya da psikolojik olarak çeşitli rahatsızlıklara maruz kalan insanlar da toplumda üzerine düşülen ve iyileşmeleri için sürekli bir çözüm arayışına girilen insanlardır. Bu noktada ortaya sınırsız bir alana sahip olup her yörede farklılık gösteren halk inançları, bu inançlar doğrultusunda çözüm arayışı içerisinde deneme yanılma yoluyla yaratılan uygulama ve pratikler devreye girmektedir. Ali Ayten ve Ali Köse’ye göre halk inançlarının ortaya çıkmasında çeşitli psiko-sosyolojik nedenler bulunmaktadır ve bunlar “eşyanın ve olayların mahiyetini bilmemek, geleceği bilme arzusu, korku ve stres, çaresizlik, kutsallaştırmanın yön değiştirmesi, güvenlik ihtiyacı, başarıya ulaşma ve kendinden emin olma, belirsizlik duygusu, sosyal uyum ihtiyacı, sorumluluğu başka güçlere atfetme, rüyalar ve hayal gücü” (2009, s. 54-60) şeklinde sıralanabilir. Bir bakıma insanların karşılaştığı problemlere karşı bir çözüm bulma arayışının ve hayatı anlamlandırma çabasının sonucu olarak ortaya çıkan halk inanışları “kitabî/resmî dinin belirlemiş olduğu inançlarla iç içe geçmiştir” (Kandemir, 2016: 98). Dertlerine derman arayan insanlar bunun için her türlü yolu denemeye hazır insanlardır. Bu çalışmada büyük çoğunluğunun çocuk sahibi olmak isteyen kadınların üzerinde gerçekleştirildiği uygulama ve pratiklerden biri olan, Trabzon’un Akçaabat ilçesi ve çevresinde yaşatılmaya devam eden *basık, basıklık, basılma* inanışının üzerinde durulacaktır.

BASIK, BASILMA VE BASIK ÇEŞİTLERİ

Basık, basılma kavramlarının bu çalışmadaki varlığını ifade eden sözlük anlamının Türkçe Sözlükte herhangi bir karşılığı bulunmazken Derleme Sözlüğünde *basığın* “Türlü sebeplerle basıldığına inanılan ve bu yüzden hastalanan loğusa kadın, yürümesi geciken çocuk (Maçka köyleri Trabzon, Gümüşhane ilçe ve köyleri)” (DS, 1993: 539) *basılma*’nın ise “Yeni doğmuş bir çocuğun yanına et getirilirse ya da yeni doğmuş bir çocuğun evinden bir başka yeni doğmuş çocuğun evine gidilirse, gidilen evin çocuğunda meydana getirdiğine inanılan hastalık” (DS, 1993: 540) şeklinde

açıklandığı görülmektedir. Saha çalışmasının gerçekleştirildiği Akçaabat yöresine özgü hazırlanmış bir sözlükte ise basıklık, basılmak ve basuk kelimelerinin verilerek açıklandığı görülmektedir. Sözlükte basık ve basıklık kavramlarının “Bir türlü gelişmeyen çocukların bilinmeyen güçler tarafından basıldığına inanılır. Böyle çocuklara ‘Basık’, bu olaya ‘Basıklık’ denilir.” (AL, 2018: 71); basılmanın “1) Halsiz olmak. İktidarsız olmak. Cinsel soğukluk. Kötücül ve doğaüstü varlıklarca rahatsız edilmek. 2) Lohusa kadın veya inekler için kullanılan bir tabirdir.” (AL, 2018: 71); basuk kelimesinin ise “Gelişmemiş çocuk, yürüyemeyen çocuk, üreyemeyen yetişkin, zayıf, güçsüz” (AL, 2018: 71) şeklinde açıklandığı görülmektedir.

Görüldüğü üzere her iki sözlükte açıklamasına yer verilen basık, basılma ve muadili kavramların Doğu Karadeniz Bölgesindeki illerden bazılarında edinilen bilgilerden hareketle kayda geçirildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu tanımlarda tam anlamıyla basığın ne olduğunun dile getirilmediği yalnızca basığa neyin sebep olduğu, kimin basıldığı gibi konulara açıklık getirildiği görülmektedir. Sözlüklerde basığın ne olduğuna yer verilmemesinin nedeninin basıkla ilgili kaidelere inanan kişilerin ‘basık nedir’ sorusuna yanıt veremediklerinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çalışma sahası içerisinde görüşülen kaynak kişilerden hareketle basığın tam anlamıyla ne olduğunun bilinmediği anlaşılmaktadır. İnsanlar basığa neyin sebep olduğunu, hangi durumlarda kişilerin basıldığını, basılmanın tedavi edilmesine dair uygulanan pratikleri anlatmakta zorluk çekmezken basık nedir sorusuna net bir cevap verememiş “nazar gibi ama nazar değil” “sanki nazardır işte göz değer” “basık işte, kadın basılır çocuğu olmaz, çocuk basılır konuşamaz, yürüyemez” gibi belirsiz cevaplar vermiştir. Basık nedir sorusuna yine net olmamakla beraber açıklama yapmaya çalışan iki kaynak kişi bulunmuştur. Bu kaynak kişiler basığı “İnsanlar için “yıldızı vardır” denir, kiminin yüksek kiminin de düşük olur. İşte yıldızı düşük olan kişi çabuk göz alır, nazar değer basık olur. Yani yıldızı yüksek olan düşük olanı basar.” (KK:8, 13) şeklinde bir açıklama ile ifade etmeye çalışmışlardır.

Kaynak kişilerin ifadelerinde yer alan ‘göz alır, nazar değer’ gibi açıklamalar akıllara direkt nazarı getirmektedir. Sözlük anlamına bakıldığında nazarın “Belli kimselerde bulunduğu inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiğine inanılan uğursuzluk, göz, bakış, bakma, göz atma.” (TS, 2011: 1755) şeklinde açıklandığı görülür. Burada ilk akla gelen

şey basığın aslında nazar olduğu ancak yörede nazar yerine basık kelimesinin kullanıldığıdır. Ancak durum bunun aksini göstermektedir. Çünkü basıkta yıldızı yüksek olan kişinin bir bakışıyla ya da hissiyle yıldızı düşük olanı basması inancının yanı sıra herhangi bir akarsuyun, hayvanın ya da hayvan yuvasının veyahut tabanca, uçak, et gibi cansız pek çok nesnenin de kişilerin basılmasında etken olduğu görülmektedir. Kısacası bir kişinin basık olmasındaki tek etken karşısındaki kişinin ona kıskançlık veya hayranlıkla bakması değil, bunun aksine canlı cansız pek çok varlığın kişinin basılmasında etken rol oynuyor olması basığın nazar olmadığını göstermektedir. Ancak basığı nazardan tamamen ayrı tutmak hatalı olacaktır. Bu yüzden basığın, nazar inancı etrafında gelişerek ortaya çıkmasında yeni sebepler yaratan, kişilerin hasta olmasına yahut olumsuz durumlar yaşamasına sebep olan ve sağaltıcılar aracılığıyla gerçekleştirilen tedavi yöntemleri bulunan bir inanış olduğu düşünülebilir. Buradan hareketle basık için geliştirilebilir olmakla beraber şu şekilde bir tanım denemesi yapılabilir: Bir insanın iyi ya da kötü niyetle, isteyerek veya istemeyerek karşısındaki kişiye özenmesi, onu kıskanması, çekememesi gibi duygularla bakması neticesinde veyahut cansız bir varlığın enerjisi düşük olduğu bir anda yöre halkı tarafından yıldızı düşük olarak nitelendirilen *kırklanmamış gelin, lohusa ve bebeği ile yeni nişanlanmış genç kızlar ve küçük çocukların* üstünde bir ağırlık meydana getirmesi ve bu ağırlık neticesinde kişinin etkilenerek vücudunda gözle görülebilen veya ne görülen ne de fark edilen çeşitli hastalıkların, psikolojik sorunların meydana gelmesi durumuna *basık*; bu sıkıntıların meydana geldiği kişiye *basıklı, basuk, basılmış* denilmektedir.

Herhangi bir sebeple kişide meydana gelen basıklık durumlarından bazılarının adlandırıldığı ve çeşitlere ayrıldığı anlaşılmaktadır. Kişideki basığın adlandırılması ise bazen basan nesnenin adına göre bazen de basılmayı ortadan kaldıracak nesnenin adına göre belirlenmektedir. Kaynak kişilerden öğrenilen adlandırılmış bazı basık çeşitlerinin *balık, cenaze, diken, et, tabanca, uçak, yeni bina* şeklinde olduğu görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi basık hem basığa sebep olan varlığın hem de basığı giderici etmenin adını almaktadır. Bu yüzden basık için doğrudan bir ad verilmemekle beraber genellikle 'seni tabanca basmış', 'seni uçak basmış' gibi sağaltıcının yahut basıkla alakadar olan insanların, kişinin basılma nedenini açıklaması üzerine bu isimlerin kaynak kişiler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

BASILAN KİŞİLER VE BASILMAYA SEBEP OLAN DURUMLAR

Basık nedir sorusuna yanıt aranırken kaynak kişilerden ‘yıldızı yüksek olan düşük olanı basar’ şeklinde açıklamaya denk gelinmiştir. Bu açıklama akıllara yıldızı düşük olan kişiler kimdir sorusunu getirmektedir. Kaynak kişilere göre yıldızı düşük olan insanlar; çabuk göze gelen, hemen nazar alan, bu durumdan kolayca etkilenen ve bu yüzden hastalanan kişiler olarak belirtilmektedir. Yöre halkına göre *kırklanmamış gelin, lohusa ve bebek, küçük çocuklar, yeni evlenenler* yıldızı düşük olan ve basılmaya elverişli olan ilk kişilerdir. Bu kişilerin yanı sıra *düğün veya nikâh anında gelin* bir insan yahut herhangi bir varlık tarafından basılabilir. Hatta bazen damadın da gelinle basıldığı öne sürülmektedir. Kimler basılır sorusuna verilen yanıtlar arasında *yeni nişanlanmış genç kızların* da varlığına rastlanmaktadır. Görüldüğü üzere pek çok inanışta olduğu gibi basıklık, basık olma inanışında da iki temel karakter yer almaktadır: *Kadın ve çocuk*.

Belli kişilerde meydana geldiğine ve kişiye hastalık, halsizlik yeri geldiğinde uğursuzluk getirdiğine inanılan basıklığın ortaya çıkmasında bazı etken durumların olduğu görülmektedir. Yöre halkının inanışına göre basığa sebep olan durumlardan biri, hatta en sık görüleni gelinin ya da damadın *düğün/nikâh anında* bir başkası tarafından kiskanılması, onlara hasetle bakılmasıdır. Bunun yanı sıra yine *düğün/nikâh anında* yıldızı düşük olduğuna inanılan bu kişilere ağır gelecek herhangi bir nesnenin orada bulunması ve onları basması veyahut tabanca, tüfek gibi nesnelere ateşlenmesidir. Gelinler söz konusu olduğunda sık rastlanan bir başka basılma sebebi iki yeni nikâhlının yani kırkı çıkmamış iki gelinin (inanişaya göre bu durumda abdestsiz veya cenabet olmanın da basılmaya etkisi vardır) bir araya getirilmesi, aynı ortamda bulunmasıdır. Bir araya gelmesi sebebiyle basılacağına inanılan diğer kişiler ise kırkı çıkmamış iki lohusa ve kırkı çıkmamış iki bebektir. Lohusa ile bebeğin bu ilk kırk gün içerisinde çeşitli hastalıklara maruz kalmasına Anadolu’da “kırk basması, kırk düşmesi, kırk karışması, lohusa basması” gibi adların verildiği bilinmektedir (Örnek, 2014a: 202-203). Lohusa ile bebeğin basılmaması adına gerçekleştirilen uygulama ve pratiklerin pek çok yörede benzer nitelikler taşıdığı görülmektedir. İlk kırk gün boyunca savunmasız olduğu düşünülen ve her türlü olumsuz etmene maruz kalacağına inanılan bu kişilerin kırkıncı günleri dolana kadar evden çıkmamaları gerektiğine inanılırken bilhassa aynı özellikleri taşıyan bu kişilerin bir araya getirilmelerinden de kaçınılmaktadır. Örnek’e (2014a: 203) göre anne bu kırk günlük süreçte tabu yani pis sayılır, bu süreçte gerçekleştirilen

kaçınmalar da yine kadının bu dönemde pis olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yörede lohusa ile bebeğinin ilk kırk günde herhangi olumsuz bir duruma maruz kalması onların basılmış olduğunun düşünülmesine sebep olmaktadır. Billhassa adetli kadınların kırkı çıkmamış bebeğe bakmasının da basılmaya sebep olacağına ve çocukta hastalıkların meydana geleceğine inanılmaktadır. Ayrıca kırkı çıkmamış lohusanın evine tartılmamış, ağırlığı bilinmeyen et ve balık (Akçaabat-Çarşıbaşı arasında yaygındır) getirildiğinde de bu yiyeceklerin lohusayı ya da bebeği basacağına inanılmaktadır. Günümüzde durum bu kadar katı olmamakla beraber yine kırk gün önemli kabul edilmekte ve basılması muhtemel olan kişilerin kırk günde yapacakları şeyler sınırlandırılmaktadır. Bunlar arasında gelin olmadan hemen önce yeni nişanlanmış kızların da varlığına rastlanmaktadır. Bu evrede yeni nişanlanan kızların bir akarsuyun yahut karınca yuvasının üstünden geçtiğinde basılacağına ve olumsuz etkilere maruz kalacağına inanılır. Ayrıca yeni evlenmiş bir gelin yeni bir binaya girdiğinde yeni binanın gelini basacağına veya eve alınan yahut hediye olarak getirilen yeni bir nesnenin de hane halkından birini basacağına inanılmaktadır. Hatta kırklanmamış bir bebek uçağa bindiğinde uçağın bu bebeği basacağına da inanışlar arasında rastlanmaktadır.

BASILMANIN OLUMSUZ GETİRİLERİ VE BASIKLIKTA UYGULANAN TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Yöre halkının inanışına göre düğünde/nikâhta basılan gelin kocası ile gerdeğe giremez, halsiz olur, cinsel istek ve arzularından uzak olur. Bunların yanı sıra basılan gelinin çocuğu olmayacağına ve basık giderilse bile gelinin yedi sene boyunca çocuksuz kalacağına inanılmakta, bu doğrultuda çeşitli anlatılar yaratılmaktadır. Basıldığına inanılan kişilerin başına gelen sıkıntılar arasında en sık rastlanılan ve basılma hadisesiyle doğrudan ilişkilendirilen gelinin çocuk doğuramaması, kısır kalmasıdır. Çocuksuzluk, yöre halkının inanışına göre genellikle gelinin basılmasından kaynaklanmaktadır. Basılan yeni nişanlı kızların ise yüzünde sivilce, çiban vb. yaralar çıkacağına, güzelliklerinin bozulacağına inanılmaktadır. Kırkı çıkmamış lohusa kadınlar basılırsa basılan lohusa huzursuz olur, çocuğunu emzirmek, kucağına alıp sevmek istemez. Hatta bazı durumlarda lohusa basıldığında ona doğaüstü varlıkların da zarar vereceğine, onu kandıracağına ve lohusanın çocuğuna zarar vermesine neden olacaklarına inanılır. Kırklanmamış bebekler yahut küçük çocuklar basıldığında ise çocuğun vakti geldiğinde konuşamayacağına, yürüyemeyeceğine, çeşitli

hastalıklara yakalanacağına, yüzünde yaralar çıkacağına, durdurulamayacak kadar çok ağlayıp nefesinin daralacağına inanılmaktadır. Bunların yanı sıra basılan çocukların yaşlılarına göre daha zayıf, güçsüz ve çelimsiz olacağına inanılır.

Yıldızı düşük olarak nitelendirilip canlı cansız varlıklar tarafından herhangi bir sebeple basılan kişilerin başına çeşitli sıkıntılar geldiğine yahut geleceğine inanılmaktadır. Ancak bu durum yöre halkının inanişine göre tedavi edilebilir bir durumdur ve kişinin hastalanmasına kadar varan basılmanın sağaltıcılar tarafından ortadan kaldırılacağına inanılmaktadır. Lakin bu sağaltıcıların günümüzde yaşamadığı, hatta yerlerini alacak yeni bir sağaltıcı da yetiştirmediği için sağaltmanın nasıl gerçekleştirildiği, nasıl bir ilacın hazırlandığı ve uygulandığı detaylı olarak bilinmemektedir. Eskisi kadar popüler olmamakla birlikte günümüze yakın geçmiş zamanlarda kullanılan çeşitli sağaltma tekniklerinin uygulandığı görülmektedir.

Basıldığına inanılan kişiler için başvuru ilk yöntemlerden bir tanesi “Nazarı veya birtakım kötücül güçleri defetmekte kullanılan geleneksel ve kadim bir yöntem” (Polat, 2020: 12) olarak açıklanan kurşun döktürmedir. Basık inancında kurşun döktürmedeki ilk amaç tedavi etmekten ziyade öncelikle başıya sebep olan şeyin açığa çıkarılmasıdır. Kurşun dökme işleminin genellikle kadınlar tarafından yapıldığı anlatılmakta ve bu kadınlar başıya sebep olan şeyi öğrendiklerinde kişinin tedavisini ona göre belirlemektedir. Ayrıca genellikle kurşunun eritilmesiyle gerçekleştirilen bu işlemin yöredeki bazı kadınlar tarafından kurşun yerine yumurta ile de gerçekleştirdikleri kaynak kişiler tarafından aktarılmaktadır.

Basık olan kişilerin basıklıktan kurtulması adına gerçekleştirilen tedavi yöntemlerinde en sık rastlanan unsurun yumurta olduğu görülmektedir. Pek çok işlevsel yönü olan ve “diriliş, yenilenme, bereket, doğum” çağrışımlarıyla insan yaşamının vazgeçilmezlerinden biri” (Karakaş, 2021: 47) olarak kabul edilen yumurta çocuğu olmayan kadının hamile kalmak için başvurduğu doğal kaynaklardan biridir. Yörede basıklık tedavisinde yumurtanın kullanım şekillerine bakıldığında basıklı kişinin başında yumurta kırarak, suyun içinde yumurta kırıp başıya neyin sebep olduğunun bulunmasında olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan bilhassa kişinin başında bazen doğrudan yumurta kırma ile bezen de bir elek, bir kap su vb. materyallerin içine kırılarak gerçekleştirilmektedir. Sağaltıcı kişi suyun içine kırdığı yumurtanın aldığı

şekil sayesinde kişiyi neyin bastığını anlamakta ve tedavisini bu yönde gerçekleştirmektedir. Bu yukarıda da belirtildiği gibi kurşun döktürme işleminin kurşun yerine yumurta ile gerçekleştirilmesidir. Diğer yöntem ise basıklık kişinin ya doğrudan ya da bir kabın içinde olmak suretiyle başında yumurta kırılmasıdır. Bu yöntemin en çok çocuğu olmayan gelinlerin “basıklık olduğu için çocuğu olmuyor” inancının doğduğu durumlarda kullanılmaktadır. Burada yumurtanın tohum ve dölleyici olma işlevi ön plana çıkmakta ve yumurtanın bu işlevleri sembolik şekilde kadına göçürülerek çocuk yapabilir hâle geleceğine inanılmaktadır. Yani yumurtanın “üremeye ve çoğalmaya yönelik taşıdığı simgesel anlamları” (Karakaş, 2021: 47) kadına aktarılmakta ve basıklığından kurtulacağına böylece çocuğu olacağına inanılmaktadır.

Basıklığı giderici tedavi işlemlerinde yörede sıklıkla kullanılan diğer işlemin bir şeylerin altından geçirmek olduğu görülmektedir. Yörede basıklık kişiler genellikle ya dikenin ya da tabutun altından geçirilmektedir. Yöredeki inanişaya göre cenaze, yıldızı düşük olan bilhassa kırklanmamış gelin ve bebeği basabilir. Bu yüzden cenaze omuzlarda taşınırken eğer basılmaya müsait kişiler hatta bu kişilerin yaşadığı evler cenazenin alt kısmında kalıyorsa, örneğin köy yolunda cenaze taşınırken kişinin evi yolun alt kısmında kalıyorsa bu cenaze kişiyi basabilir. Cenazenin yahut tabutun bastığına inanılan kırklanmamış yeni gelinlerin çocuğu olmayacağına inanılır. Bu yüzden basıklık kişi cenazenin altından geçirilir. Bir şeylerin altından geçirmede sıklıkla kullanılan bir başka nesne ise yörede Avat Dikeni adı verilen dikenin altından geçirmedir. Basıldığına inanılan gelin, bebek, çocuk ya da herhangi biri bu dikenin altından geçirilerek basıklıktan kurtarılmaya çalışılır. Van Gennepe’ye göre “İkiye kesilmiş bir nesnenin ya da iki dalın arasından veya altından geçme ritüeli bazı durumlarda doğrudan geçiş ritüeli olarak yorumlanmalıdır, buradaki düşünce yeni bir dünyaya girmek için önceki dünyadan çıkmaktır” (Van Gennepe, 2022: 28). Gerçekleştirilen ritüelde bir nevi eşik, kapı gibi roller üstlenen diken sayesinde istenmeyen durumların yaşandığı dönemden hayal edilenin gerçekleştiği döneme geçilmesini sağlayan bir eşik gibi düşünülebilir. Başta yumurta kırılması yönteminde olduğu gibi bu yöntem de genellikle basıldığından dolayı çocuğu olmadığı düşünülen kadınlar için gerçekleştirilmektedir. Çocuğu olmayan kadın diken altından geçirildiğinde eski dünyasını geride bırakıp yeni bir dünyaya giriş yapar ve bu yeni dünyada Tanrı’nın ona çocuk vereceğine inanılır.

Yörede basık olmuş kişileri bu basıklıktan kurtarmak için denizden, dereден, gölden vb. akarsulardan da yararlandığı görölmektedir. Denizle komşu yöre halkının tedavi edilebilir her durum için başvurduğu doğal kaynaklardan biri denizdir. Basıklı kişiler için de deniz ilk başvurulan kaynaklardandır. Sağaltıcı yahut sağaltma gücünün olabileceğine inanılan kişiler basılan kişi için denizin her dalgasından 3/7 kere olacak şekilde su toplar. Toplanan suyla basıklı kişi bir kapının eşiğinde olacak şekilde yıkanır. Bu işlemden sonra basıklı kişinin basıklıktan ve basığın kendisine verdiği sorunlardan kurtulacağına inanılır. Benzer bir işlem de denizden toplanan taşlarla gerçekleştirilir. Basıklı kişinin başında bir elek tutulur ve bu eleğin içine taşlar atılır. Ardından basıklı kişinin başından aşığı elekten su dökölür. Bu eleğin içine bazen taş yerine mısırın da koyulduğu görölmektedir. Akarsuyun kullanıldığı bir başka yöntem ise düğün/nikâh günü basılıp bu yüzden cinsel ilişkiye giremeyen çiftler için gerçekleştirilmektedir. Koca, karısını tersten olacak şekilde sırtına alarak dereден karşıya geçirir ve çift işlem bittikten sonra arkaya bakmadan evine döner. Eğer bunu yaparlarsa cinsel ilişkiye girebileceklerine, sonrasında da kadının çocuğu olacağına inanılır. Basıklığın giderilmesi hususunda gerçekleştirilen bu tedavi edici ritüellere bakıldığında iki önemli unsurun varlığı dikkat çekmektedir; su ve eşik. Türk kültüründe saflığın timsallerinden biri olan su bereketi sağlayan hayatın kaynaklarından (Roux, 2011: 143) ve Türk kültüründe geçmişten bugüne kutsal kabul edilen unsurlardan bir tanesidir. Dede Korkut Kitabı'nda geçen "Su Hâğ dîzârın görmüşdür, ben bu şu-y-ile haberleşeyim didi." (Ergin, 2011: 101) ifadesinde suyun Tanrı'nın yüzünü gördüğünden bahsedilmesi suyun İslamiyet öncesi ve sonrasında da kutsallığının devamlılığı hakkında bilgi verir. Geçmişten bugüne kadar su Türk halk hekimliği uygulamalarında, pek çok ritüelde sık kullanılan materyallerden biri olmuştur. Yöre halkının basıklı kişiler için de suya başvurması yakın dönemde suyun kutsallığının ve tedavi edici özelliğinin yaşatılmaya devam ettiğini göstermektedir. Burada denizden ya da herhangi bir çeşmeden alınan su ile basıklı kişinin yıkanması, kişiyi suyla temas ettirerek suyun kudretini kadına aktarıp kadını basıklığın verdiği olumsuz etkilerden, hastalıklardan arındırmak ve doğduğu yahut basığın gerçekleşmeden önceki saf, sağlıklı hâline geri döndürmek için kullanıldığı düşünölebilir. Suyla temas eden beden eski sağlığına kavuşacağına ve basıklığın kendisinde meydana getirdiği hastalıktan, sıkıntıdan, yaralardan kurtulacağına inanılır. Uygulamada dikkat çeken ikinci nokta ise eşiktir. Eşik, bir dünyadan diğer dünyaya, yabancı âlemden kendi mekânına veya insan meskenine geçiş olarak

algılanmış ve kutsanmıştır (Bayat, 2012: 269). “Eşik, aynı zamanda büyücülük ve sihrin de önemli mekânlarından biridir.” (Gökçen, 2019: 135). Basıklı kişinin kutsallığı dolayısıyla toplanan su ile birlikte kapı eşiğinde yıkanması mekân bağlamında da bir kutsallıktan faydalanma yoluna gidildiğini göstermektedir. Kapı eşiğinde su ile yıkanan gelin, bulunduğu yaşamını arındırılmış bir şekilde terk edip yeni bir dünyaya giriş yapar. Bu yeni dünyaya girişte eşik kapı görevindedir ve basıklı kişinin sıkıntı çektiği dünyasını geride bırakarak sağlıklı bir yaşama giriş yapmasını sağlar.

Basıklı kişilerin tedavisinde kullanılan bir başka yöntemin mezara ya da sünere (toprak sınırı) bastırma olduğu aktarılmaktadır. Bu yöntemde basık tedavisinin toprakla gerçekleştirildiği görülmektedir. Em, şifa kaynağı, sağaltma aracı olarak kabul edilip sık başvurulan unsurlardan biri olan toprak Türkler tarafından kutsal kabul edilmiş ve bu kutsallık Türk halk hekimliği uygulamalarında toprağın güç ve kudret kaynağı olarak kabul görmesini sağlamıştır (Tek, 2018: 189-191). Halk hekimliği uygulamalarında madensel em (Başaran, 2021: 6) olarak değerlendirilen toprak hem doğrudan hem de farklı materyallerle birlikte daima başvurulan doğal kaynaklardan biri olmuştur. İnsanların yaşamlarını devam ettirmesini sağlayacak mahsullerin pek çoğunu sunan toprak etrafında zamanla bir kült oluşturmuştur. Kült hâline getirilen toprak, insanların hastalıklarında, kendilerine zarar geleceğini düşündükleri anlarda vs. başvuru yeri olmuştur. Topraktan geldik toprağa döneceğiz anlayışıyla hareket eden insan, basıklığı gidermek ve kişide meydana gelen hastalığı, sıkıntıyı gidermek için başvurulan kaynaklar arasındadır. Basıklı kişiyi toprağa bastırma, toprağa yatırıp etrafında daireler çizme vb. gibi sağaltma tekniklerinde toprakta var olduğuna inanılan bereketin, güç ve kudretin temas yoluyla bu kişiye geçeceğine ve toprakla temas eden bedeninin eski sağlığına kavuşması beklenmektedir.

Basılmış kişinin tedavisinde rastlanan bir başka yöntem de kasaptan et çalma, eti yıkayıp suyuyla basılan kişiyi yıkama veyahut eti kişinin üzerine bastırma. Bu tedavi yöntemi başığa eğer balık sebep olduysa et yerine balıkla gerçekleştirilmektedir. Yöre halkının inanışına göre et, balık bilhassa kırklanmamış lohusayı ve bebeği ile yeni gelini basar. Bu yüzden bu kişilerin evine tartılmamış et, balık getirilmez, getirildiğinde kilosu bilinmeyen bu yiyeceklerin insanları basarak onlara zarar vereceğine inanılır. Şayet kişi et veya balık yüzünden basılmışsa tedavi yine bu unsurlar üzerinden gerçekleştirilmekte ve ananın ilkinin kasaptan habersizce kilogramı bilinmeyen bir et çalması gerekmektedir. Çalınan bu

et eve getirilir, güzelce temizlenir ardından da su ile birlikte basıklı kişinin yıkanmasında kullanılır. Böylelikle artık kaç kilo olduğu bilinen bu et yahut balık kişiyi terk eder ve basıklı da bu durumdan kurtulur. Bir diğer yöntem de eti ya da balığı “Hep sen beni bastın, şimdi de ben seni basayım” gibi ifadeler kullanarak kişinin üzerine bastırmaktır. Üstüne basma işleminin diğer yöntemlerde de kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır. Bir bakıma sağaltıcı kişi gücünü eti/balığı basıklının bedeninde basarak ağırlığı ortadan kaldırmaya çalışmakta ve basma işlemiyle bastığına inanılan ete/balığa galip gelerek basıklığı ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler arasında basıklı kişilerin tedavisinde nadir rastlanan bir örneğin de basıklıyı değirmenin çarkına bağlayarak döndürme olduğu görülmektedir. Burada maksadın zamanın gerisine yani kişinin basılmadan önceki anına dönüşüm aracılığıyla geri dönülmesini amaçlamak olabilir. Yedi kez döndürülen kişinin artık basıklıktan kurtulacağına inanılmaktadır.

Tedaviler arasında karşışın bir yöntem de basıklı kişiyi şehit mezarlarına yahut ziyaret yerlerine götürmedir. Basıklı kişiyi şehit mezarlarına yahut ziyaret yerlerine götürmek İslamiyet öncesinde görülen atalar kültürünün günümüzdeki izlerini taşıyan örnekler arasında sayılmaktadır. İslamiyet sonrası dönemde Türk kültüründe evliya/veli kültüne bağlı olarak devam eden bu inanmaların temelinde orada yatan kişinin manevi gücünden faydalanma, Allah’la duacı arasına kudreti üstün kabul edilen bir zatı koyarak duaların Allah’a ulaşmasını kolaylaştırma gibi davranışların yattığı düşünülebilir. Basıklı kişilerin de bu yerlere getirilmesi mezarda yatan bu kutsal zatların öldükten sonra dahi devam ettiği düşünülen olağanüstü güçlerinden faydalanarak basıklıyı kurtarmak ve hayatına devam etmesini sağlamaktır.

Şehit mezarlarına yahut ziyaret yerlerine götürmede olduğu gibi dinî nitelik taşıdığı düşünülen ve dua yoluyla çözülmeye çalışılan bir başka tedavi yöntemi ise basıklıyı hocaya götürerek muska yazdırma ya da okutmadır. Türk halk hekimliği uygulamalarında sık görülen sağaltma tekniklerinden biri de hasta kişiyi hoca, imam, ağzı dualı vb. kişilere götürme ve bu kişilere okutma, onların yazdırdığı muskayı üzerlerinde taşıması gibi tekniklerdir. Basıklı kişilerin tedavisinde sık rastlanmayan bu yöntemde dinsel büyüsel nitelik taşıyan bir sağaltma tekniği gerçekleştirilmektedir. Dinden ve dinin kutsal kabul ettiği şeylerden yararlanarak genellikle din adamları aracılığıyla dua ve kurban gibi

tekniklerle gerçekleştirilen her türlü büyü ak büyü (Örnek, 2014b:139-140) adı altında değerlendirilmektedir. İyi niyet taşıyan bu büyülerde amaç kişiyi kutsal kitaplardaki kutsal sözler aracılığıyla sağlığına kavuşturmak ve basıklık hâlinde kurtararak hayatına devam etmesini sağlamaktır.

Tüm bu tedavi yöntemlerinde karşımıza sürekli adı geçen ve *ananın ilki* denilen bir sağaltıcı çıkmaktadır. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre basık tedavisini gerçekleştiren sağaltıcıların çoğu ölmüş, yaşayanlar ise çok yaşlı olduğundan artık tedavi edememektedir. Ne yazık ki bu konuda geleneksel bilgiye sahip sağaltıcılar kalmadığından ve yerlerine bir çırak yetişmediğinden dolayı uygulanan tekniklerin, okunan duaların yahut büyü sözlerin ya da bir başka şeylerin nasıl yapıldığı bilinmemektedir. Bu yüzden yöntemlerde doğrudan bir sağaltıcı yerine sağaltıcı nitelikleri olduğu varsayılan annenin ilk çocuklarına bu işlemler yaptırılmaktadır. Yörede ananın ilki olarak adlandırılan bu kişiler bazen bir çocuk bazen de yetişkin olabilir. Bu ayırım gerçekleştirilecek olan tedaviye göre değişmektedir ancak işlemlerin neredeyse tamamı ananın ilki olan kişilere yaptırılmaktadır. Ananın ilki, ilk çocuk, heyecanla beklenen ilk yavru, diğer çocukların gelişimin önünü açan ilk doğum olarak düşünüldüğünden tüm işlemlerin ananın ilki tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğine inanılıyor olabilir.

SONUÇ

Yaşam boyunca çeşitli eşikler aşan insanoglunun yaşamında doğum ve evlenme önemli eşiklerden iki tanesidir. Doğum ve evlenme aşamalarında gelinle damat, anne baba olan kadın ve erkek toplumsal konumlarında yeni bir statüye geçiş yapar. Ancak bu geçişlerde kişilerin başına çeşitli sıkıntılar, hastalıklar gelme durumlarının olduğuna inanılır. Bu olumsuz durumlardan bir tanesi de basık/basıklık/basılma inanisinde karşımıza çıkmaktadır. Yöre halkı tarafından yıldızı düşük olarak nitelendirilen kırklanmamış gelin, lohusa, bebek ile düğün/nikâh anındaki gelin, yeni nişanlanmış kızlar ve küçük çocuklar basılabilir. Canlı yahut cansız varlıklar tarafından iyi veya kötü niyetle olsun kişiler basılabilir ve bu basılma beraberinde kişilerin başına çeşitli hastalıklar, uğursuzluklar getirebilir. Yöre halkına göre basıklığın getirdiği en kötü durum yeni gelinlerin çocuklarının olmamasıdır. Yeni evlenen gelinlerin beklenen süre içerisinde çocuğu olmuyorsa bu gelinin basıldığı ve bu yüzden çocuğu olmadığı anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra kırklanmamış lohusa ve bebeğinin de çeşitli etkenlerden dolayı basılacağına ve başlarına kötü

şeylerin geleceğine inanılmaktadır. Önemli bir dönüm noktası olan bu kırk günlük süreçte yeni gelinlerin, lohusa ve bebeklerin de bir araya getirilmesinden kaçınılır, çünkü bu insanlar bir araya geldiğinde enerjisi yüksek olanın düşük olanı basacağına ve basılanın da hasta olacağına inanılır. Ayrıca gelin olmadan hemen önce yeni nişanlanmış genç kızların da çeşitli nedenlerden dolayı basılacağına inanıldığından onlar da evlenip kırk günlük süreci doldurana kadar çeşitli kısıtlamalara maruz kalırlar.

Nazarla benzerlik gösteren basık inancında önemli bir nokta basıkta yıldızı yüksek olan kişinin bir bakışıyla ya da hissiyle yıldızı düşük olanı basması inancının yanı sıra herhangi bir akarsuyun, hayvanın ya da hayvan yuvasının veyahut tabanca, uçak, et gibi cansız pek çok nesnenin de kişilerin basılmasında etken olmasıdır. Kısacası bir kişinin basık olmasındaki tek etken karşısındaki kişinin ona kıskançlık veya hayranlıkla bakması değil, bunun aksine canlı cansız pek çok varlığın kişinin basılmasında etken rol oynuyor olması basığın nazar olmadığını ancak nazardan da tamamen ayrı tutulmadığını göstermektedir. Kişide farklı sebeplerle meydana geldiği düşünülen basık tedavisinde kullanılan çeşitli yöntemler bulunmakta ve bu yöntemler genellikle bir annenin ilk çocuğu yani 'ananın ilki' olan kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemlerde yumurta, su, toprak, taş, mısır, et, balık gibi unsurların kullanılmasının yanında kurşun döktürme, kapı eşiklerinde yıkama, mezarlara, toprak sınırlarına bastırma, şehit veya ziyaret yerlerine getirme, hocalara başvurarak okutup muska yazdırma gibi tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Basıklı kişilerin tedavisinde uygulanan bu yöntemlerin genelinin dinsel-büyüsel nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır.

METİNLER

Düğünden epey süre sonra çocuğum olmadı. Öyle olunca bana sen basıldın, ondan çocuğun olmuyor dediler. O zaman bir kadın vardı, basık olan herkesi ona götürürlerdi. Beni de ona götürdüler. Kadın, üç gözeden su topladı. O günün taze yumurtasını eline aldı ve suyun içine kırdı. Daha sonra dua etmeye başladı ama ne duası idi onu hiç anlamadık, şimdi aklımda da yok zaten. Kadın yumurtayı kırdığı suyu bir sahana döktü, bana verdi dedi ki "Bunu bu gece yatağının altına koy ve kocanla ilişkiye gir." Kadın ne dediyse aynısını yaptım, yumurtalı suyu yatağın altına koydum, kocamla da birleştik işte. Sabah uyandığımızda kadın geldi, verdiği sahana baktı, yumurtanın beyazı aynı tabanca şeklini almış. Dedi ki sende tabanca basığı var ben bunu düzeltereğim. Suyu aldı, azar azar üç yol ağzına gömdü, bize de her sabah eşinle bu yerlere kimse sizi görmeden gidin ve deyin ki bu zamana kadar sen bizi bastın, şimdi biz seni basıyoruz. Kadın ne dediyse yaptık. Bu olaydan altı ay sonra hamile kaldım. Kadın bana, senin sapsarı saçlı masmavi gözlü bir kızın olacak demişti, kızım da aynı öyle şimdi. Kadının o zamanlar aynı bunu başkalarına da yaptığını, onların da hamile kaldığını duymuştuk (KK4).

Nikâhta basılıp da çocuğu olmayanlar için diken basığı yaparlar. Bir ananın ilki, çocuğu olmayan kadını dikenin altından geçirir. Önce diken köprü gibi bir şekle getirilir, burada dikenin kopmaması gerekir. Ardından çocuğu olmayan kadını ananın ilki üç kez bu köprü gibi olan dikenin altından geçirir. Ben ananın ilki idim diye öyle bir kadını bana yaptırmışlardı. Kadını dikenin altından üç kez geçirdikten sonra yere atıp üstüne basmıştık, basıklığı gitsin diye. Üç kişiye yaptırmışlardı, onların üçü de sonradan hamile kalmıştı. Artık yalan, gerçek biz bilemeyiz (KK4).

Derler ki basık olan kadınlar genelde hep nikâhta basılır, o yüzden nikâh gününde nikâh anında çok dikkatli olmak gerek (KK:5, 9, 10, 11).

Çocuğu olmayan kadınlar için genellikle basıldı denir. Kadın basılırsa çocuğu olmazmış. Basığı anlamak için kimisi suya yumurta koyup şekilden neyin bastığını anlar, kimisi de karyolanın altına direkt yumurta koyup o gece eşiyile ilişkiye girer, sonrasında da çocukları olacağı düşünülür (KK:4, 13).

Mısır tanesi alınır, 7 tane eleğin içine atılır. Bunların hepsini ananın ilki yapar. Ananın ilki bu elekleri sallarken yavaş yavaş içine su dökülür. Daha sonra çocuğu olmayan kadın bu sularla ıslatılır. Böylelikle derler ki tamamdır şimdi çocuğu olur bunun (KK:1, 2, 7, 8, 12).

Trabzon'da basık olan kadın şehitlerin mezarlarına da getirilirdi eskiden. Şehidin mezarının başındaki ağaca ya saçından bir tutam koparıp bağlardı ya da o

an üstündeki kıyafetinden bir parça yırtıp asarak dua ederdi. Güya böyle yaparsa kadının çocuğu olacağına inanılırdı (KK12).

Çocuğu olmayan kadın için bir ananın ilki denizin her dalgasından bir damla olacak şekilde 7 kere alır. Sonra topladığı bu sularla kadını yıkar. Bundan sonra çocuğa kalacak denirdi (KK: 5, 7, 8, 12, 13).

Sığırlar hamile kalmayınca üç yol ağzına getirip o yol ağızlarında başlarından aşağı yumurta kırardık. Avat dikeninin altından uşağı olmayan kadın ya da hayvan geçirilirdi (KK1).

Çocuğu olmayan kadın değirmenin çarkına bağlanır, döndürülürdü. Bu 7 kez tekrar edilirdi. Sonra çarktan alınır, çocuğu olacak denirdi. Basılanlar için yapılı bu (KK1).

İki tane ananın ilki cenaze yıkanmadan önce biri omuzlarından diğeri ayaklarından tutarak cenazeyi kaldırır, uşağı olmayan kadın da cenazenin altından geçerse çocuğa kalır derlerdi. Basıldı ya ondan çocuğu olmazdı, cenaze basardı onu altta kalırdı (KK:1, 5).

Uşağı olmayan kadın oturur. Ananın ilki eline bir kalbur (elek) alır ve kadının başına bunu tutarak içine yumurta kırar. Bu yumurta kadının başından aşağı akar, sonrasında çocuğa kalacak derler (KK1).

Bir ananın ilki kasap görmeden oradan bir parça et çalar. Daha sonra çok az suyla bu eti pişirip kadına yedirir. Kalan su da kadına içirilir, öyle uşağa kalır (KK1).

Karı koca ikisi birden basık olursa birleşemezler. Bunun için de koca, karısını tersten olacak şekilde sırtına alır ve dereden karşıya geçirir. Eğer bunu yaparlarsa birleşeceklerine sonrasında da kadın çocuğa kalacak derler (KK1).

Basılmış kadına kurşun döktürülmesi iyi gelir. Benim çocuğum olmayınca nikâhta basıldı bu diye beni kurşun döktürmeye götürdüler. Bir kadın yapıyordu. Kadın bana kurşun dökmüce şekilde kocaman bir bina çıktı. Meğer evlendiğimde ilk gittiğim ev yeni bina idi. Yeni bina basmış seni dediler. Bu kurşunda çıkmıştır (KK13).

Kırklanmamış bebeğimle uçağa bindik. Bir buçuk saat süren yolculukta kız hiç susmadı, ağlamaktan sanki ciğerleri parçalanacak. Neyse uçaktan indik devam etti ağlamaya. Sonra bir kadına götürdük onu kadın kurşun döktü buna uçak çıktı şekilde. Dedi ki çocuğunu uçak basmış, sonra okudu dua etti. Dönüşte ağlamadı, artık ondan midir denk mi geldi bilemeyiz (KK13).

Denizden su alınır, konuşmayan çocuklar için (KK:7, 8, 9).

Yürümeyen çocukların caminin önünde ayak bağı yapılırsa kesilirdi, basık oldu diye yürüyemezdi onlar (KK7).

Kırklanmamış bebek olan eve balık, et getirilmez, balık uşağı basarsa, basınca uşak gelişemez. Bunun için de kasaptan et çalınır kimse görmeden o et yıkanır o su ile çocuk yıkanır ve basılması giderilir ama etin tartılmaması gerekir (KK7).

Ananın ilki yürüyemeyen çocuğun ayaklarına ip bağlar sonra caminin önüne getirir camiden ilk çıkan çocuğun ayak bağını keser, derler işte çocuğun basığı kalktı artık yürür (KK8).

Nişanlı kız suyun ve karınca yuvasının üzerinden geçmez, geçerse basılır ve yüzünde sivilce, siğil gibi yaralar çıkar (KK3).

İki nikahlı birbirini basarsa 7 sene çocuğu olmaz. Gittim bir kadın 7 gölden su topladı, o suyu sırtımdan aşağı döktü 3 kulhu 1 elham oku ve 3 rekat namaz kıl dedi bana (KK12).

Basık olan kadınların çocuğu olmaz, bu yüzden ay yenisinde ananın ilki kadını avat dikeninin altından geçirir böylelikle hemen çocuğa kalır (KK12).

İnsanlar için yıldızı vardır denir, kiminin yıldızı düşüktür çabuk göz alır, nazar değer basık olur. Kırklanmamış çocuk veyahut lohusa ya da yeni gelinler aynı ortamda olduğunda yıldızı yüksek olan yıldızı düşük olanı basar (KK:8, 13).

Kırklanmamış çocuğu âdet halinde olan bir kadın görürse çocuğu basar. Çocuk rufiye olur. Bunun için de çocuk çime yatırılır, etrafı çizilir, kesilir. Kesilen çimen ateşin başına koyulur, kurutulur. O kuruyunca çocuğun basığı da geçer yaralar da iyileşir. Bu nefes alamayan çocuklara da yapılırsa, basılırsa çocuk nefes alamaz (KK7).

Sabahtan yola çıkıp 7 dereden yahut akan sudan geçeceksin. Bu basıktan kurtulmasını sağlar ama bu sırada konuşmamak gerekir (KK13).

Çarşıbaşı'nda bir ziyaret yeri vardı kocakarı dururdu başında. Basık olan kişiler ay yenisinde Çarşamba gününden oraya gider basıktan kurtulurdu. Her yerden adam giderdi oraya (KK12).

Çocuk basılırsa tartılmaması et kasaptan çalınır, çocuğun üstüne basılır bunu yaparken de "sen bastın beni, şimdi de ben basayım seni" denir (KK2).

Düğünde atılan tabanca yeni gelini basarsa bu yüzden gelin hemen tütsülenir. Eğer basık olursa ya tütsülenir ya da tabutun altından geçirilir, gelin arkaya bakmadan doğru evine gider (KK2).

Basık olan çocuk terazinin bir kefesine koyulur öbür kefeye de 9 ya da 10 Kuran konulur. Hangi tarafın ağır bastığını işlemi yapan kişi söylemez yalnızca o bilir. Böylelikle Kuranın ağır gelmesi sağlanarak çocuk basıktan kurtarılır (KK11).

Yerdeki denen bir hastalık vardır çocuk basık olursa ona yakalanır bunu gidermek için çocuk çime yatırılır, etrafı çizilir sonra çizilen kesim çıkartılarak ters çevrilir. Böylelikle çim orada kururken çocuk da basıktan kurtulmuş olur (KK13).

Basık olan gelin için dereden veyahut sünerden taş toplanır (KK: 5, 9).

7 dalgadan su alınıp kapının eşiğinde basık olan kişi kapı eşiğinde o su ile yıkanır (KK: 5, 7, 8, 9, 12, 13).

Hocaya götürülür hoca önce okur sonra muska yapar ve basık olan kişi o muskayı hiç çıkarmaz (KK: 7, 8, 12, 13).

Eve gelen etin ya da balığın kilosu biliniyorsa o zaman kırklanmamış gelini, lohusayı, bebeği basmaz ancak kilosu bilinmiyorsa bu durum bu kişilerin basılmasına sebep olur (KK: 5, 7, 8, 10, 12, 13).

Basılan yeni gelin ve damadın gerdek gecesi birleşme yapamaz (KK10).

KAYNAKLAR

1. Sözlü kaynaklar:

KK1: Cevahir Y. 1945, okur-yazar değil, ev hanımı, Trabzon.

KK2: Emine Y. 1958, ilkokul mezunu, ev hanımı, Trabzon.

KK3: Fatma B. 1990, üniversite mezunu, memur, Trabzon.

KK4: Hatun K. 1979, ilkokul mezunu, aşçı, Trabzon.

KK5: İfaget T. 1952, okur-yazar değil, ev hanımı, Trabzon.

KK6: Nermin K. 1965, ilkokul mezunu, ev hanımı, Trabzon.

KK7: Nezire A. 1962, ilkokul mezunu, ev hanımı, Trabzon.

KK8: Nezire Ç. 1960, ilkokul mezunu, ev hanımı, Trabzon.

KK9: Nurcan Y. 1978, lise mezunu, ev hanımı, Trabzon.

KK10: Şaduman D. 1965, ilkokul mezunu, ev hanımı, Trabzon.

KK11: Şakire S. 1955, ilkokul mezunu, ev hanımı, Trabzon.

KK12: Zehra Y. 1943, okur-yazar değil, ev hanımı, Trabzon.

KK13: Zeliha K. 1956, ilkokul mezunu, ev hanımı, Trabzon.

2. Yazılı Kaynaklar

- Akçaâbat Lügatı Anonim Söz Varlığı ve Kelimeler & Şiirler (2018). (haz. M. Hakan Alşan vd.). Trabzon: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Başaran, U. (2021). *Geleneksel Sağlıkta Yöntemlerinde Toprağın Kullanımı Üzerine*. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 53, ss. 1-10.
- Bayat, F. (2012). *Türk Mitolojik Sistemi 2 Kutsal Dışı Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Derleme Sözlüğü* (1993). Cilt 2 B. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçen, A. (2019). *Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi*. İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 2, ss. 129-137.
- Kandemir, F. (2016). *Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiye'deki Halk İnançlarının Tarihi Temelleri*. Erzincan Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE), IX-I, ss. 97-114.
- Karakaş, R. (2021). *Doğanın ve İnsanın Dirilişinin Simgesi: Yumurta*. Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 6, ss. 31-51.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2009). *Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 9, 3, ss. 45-70.
- Örnek, S. V. (2014a). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: BilgeSu Yayıncılık.
- Örnek, S. V. (2014b). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: BilgeSu Yayıncılık.
- Polat, İ. (2020). *Kurşun Dökme Geleneği ve Ateş Kültü ile İlişkisi*. Akademik Matbuat, 4, 1, ss.11-26.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Tek, R. (2018). *Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak*. SEFAD, 39, ss.189-204.
- Türkçe Sözlük* (2011) (haz. Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Van Gennep, A. (2022). *Geçiş Ritleri Tabular, Batıl İnançlar, Büyüler, Ayinler ve Törenler*. (Çev.: Oylum Bülbül Beşler). İstanbul: Nora Kitap.

GÖZLÜ KÖYÜ MONOGRAFİSİ

Fatma KÖKER*

Hüseyin BAL**

Özet

Bu araştırmanın amacı, Konya ilinin Sarayönü ilçesine bağlı Gözlü Köyü'nün sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını ve sosyal değişimini anlamaya çalışmaktır. Bu araştırmanın hedefi Gözlü Köyü'nün geçmişi, kültürel değerleri, sosyo-ekonomik durumu, aile yapısı, akrabalık sistemi, evlenme, yaşayış tarzı, köyün nüfusu, boş zaman tutumları, meslek dağılımı ve tarihsel süreç içerisinde köyün yapısında meydana gelen değişimleri açıklamaktır.

Gözlü Köyü'nün sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında gözlemlenen değişimler araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Araştırmada, nicel ve nitel yöntem birlikte karma araştırma yöntemi olarak uygulanmıştır. Karma araştırma yönteminin uygulanmış olması çalışmamızın diğer çalışmalardan farklı yanını oluşturmaktadır. Bu durum literatüre bir katkı olarak kabul edilebilir.

Araştırmada nitel yöntemin monografi (örnek olay/durum çalışması) deseni uygulanmıştır. Veri toplama tekniklerinden gözlem, derinlemesine görüşme ve anketten yararlanılmıştır. Görüşme türü kalitatifdir. Görüşme, yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış sorulardan oluşmaktadır. Gözlü köyünde yaşayan 18 yaş ve üstü tüm köylüler, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmada 80 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma örnekleme tekbirimli (monografik) örnekleme tekniğine göre seçilmiştir. Nicel veriler kodlandıktan sonra bilgisayar ortamında SPSS programıyla değerlendirilmiştir. Nitel veriler ise, betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Köy, Monografi, Sosyal değişme, Sosyal yapı.

---

* Lisans Öğrencisi, Antalya AKEV Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fkokers1@gmail.com

**Prof. Dr., Antalya AKEV Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, huseyin.bal@akev.edu.tr

GÖZLÜ VİLLAGE MONOGRAPHY

Abstract

The aim of this research is to try to understand the social, economic and cultural structure and social change of Gözlü Village of Sarayönü district of Konya. The aim of this research is to explain the past, cultural values, socio-economic status, family structure, kinship system, marriage, lifestyle, changes in the population of the village, leisure attitudes, occupational distribution and changes in the structure of the village in the historical process of Gözlü Village.

The changes observed in the social, cultural and economic structure of Gözlü Village constitute the main problem of the research. In the research, quantitative and qualitative methods were applied together as a mixed research method. The fact that the mixed research method was applied constitutes the different aspect of our study from other studies. This situation can be considered as a contribution to the literature.

In the research, the monograph (case study/situation study) pattern of the qualitative method was applied. Observation, in-depth interviews and questionnaires were used as data collection techniques in the research. The interview type is qualitative. The interview consists of structured and semi-structured questions. All villagers aged 18 and over living in Gözlü village constitute the universe of the research. In the study, a questionnaire was applied to 80 people. The research sample was selected according to the monographic sampling technique. After the quantitative data were coded, they were evaluated in computer environment with SPSS program. Qualitative data were analyzed with descriptive analysis technique.

Keywords: Village, Monography, Social change, Social structure.

GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı, Konya ilinin Sarayönü ilçesine bağlı Gözlü Köyü'nün sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını ve sosyal değişimini anlamaya çalışmaktır. Bu araştırmanın hedefi Gözlü Köyü'nün tarihi, doğal yapısı, coğrafi durumu, ekonomik yapısı, demografik yapısı, eğitim durumu, zenginlik algısı, aile yapısı, kadınların çalışma hayatı, köyün sorunları, meslek dağılımı, boş zaman faaliyetleri, köydeki dinsel tutumlar, kültürel yapısı ve tarihsel süreç içerisinde köyün kültürel yapısında meydana gelen değişimleri açıklamaya çalışmaktır.

Bu çalışma, Konya İline bağlı Gözlü Köyü'nün tarihi süreç içerisindeki gelişim ve değişim aşamalarını da dikkate alarak, sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik açılardan derinlemesine incelenip sonuçlarını ortaya koyması, bu alanda yapılan çalışmalara kaynaklık etmesi, Gözlü Köyü'nde yaşanan sorunların incelenmesi ve bu sorunlara yönelik çalışmalara yardımcı olması açısından önemlidir. Araştırmanın problemini "Gözlü Köyü'nün sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı nasıldır ve sosyal-kültürel yapısında gözlemlenen değişimler nelerdir?" sorusu oluşturmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'de cumhuriyetten günümüze kadar birçok köy monografisi çalışması yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Monografiler bir yeri en iyi şekilde anlamamızı, o yerleşim yerinin tarihini, kültürünü, sosyal yapısını ve sosyal değişimini ortaya koymamızı, tanımlamamızı sağlayan en önemli çalışmalardandır. Özellikle köy monografileri durağan bir yapısı varmış gibi görünen köylerde çağın getirilerinin nasıl bir değişim ve gelişime sebep olduğunu analiz etmemize olanak sağlamaktadır.

Monografi tekniğini ilk defa kullanan isim Fransız Mühendis-sosyolog Le Play olmuştur. *Avrupa İşçileri* (1855) adlı bu çalışma 36 işçi ailesi üzerine yapılan monografi tipi durum araştırmasıdır. Derinlemesine gözlem, mülakat ve doküman incelemesi ile tamamlanmıştır. Bu ve bundan sonraki çalışmaları onun deneysel sosyolojisinin önemli ismi olmasını sağlamıştır.

Türkiye'de sosyoloji kapsamında ilk köy monografisi alan çalışması ise Mehmet Ali Şevki (1882-1963) tarafından, göçmenlerin yaşadığı Pendik'te bulunan Kurna köyünde yapılmıştır. *Kurna Köyü Monografisi* (1936)'nde ilginç olan şey, İstanbul gibi ülkenin en kalabalık ve en eski tüketim merkezinin bir adım ötesinde, evinin ihtiyaçları için aile bireyleriyle üretim yapan bir yapının bulunmasıdır.

Aynı dönemde Niyazi Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma* (1942) adıyla yayımladığı çalışması Türk sosyolojisinde ilk monografiler arasında yer almaktadır. Berkes bu eserinde Ankara'nın on üç köyünün toplumsal kuruluşunu, aile yapısını, ekonomik hayatını ve konumunu incelemiştir. Bu çalışma ile şehir etkisine daha açık konumda bulunan köylerde kadınların tarlada çalışmasının azaldığını, şehirleşme sürecine bağlı olarak kızların mirastan pay almaya başladıklarını saptamıştır.

Behice Boran'ın 1945 yılında Manisa'da sekiz ova ve beş dağ köyünü kapsayan bir çalışma ile kasabalara fiziksel yakınlığı bulunan verimli topraklarda konumlanmış, ekonomik iş bölümünün geliştiği Manisa'nın ova köylerinde ailelerin küçüldüğünü ve sosyal sınıflara göre ayrıldığını saptamıştır. Aynı çalışmada Boran kasabaya uzak ve çorak toprakları bulunan dağ köylerinde bu değişimin daha yavaş gerçekleştiğini gözlemlemiştir. Dağ köyleriyle kıyaslandığında, ova köylerinde kadının toplumsal konumu yükselmiştir (Boran, 1992:189-218; akt. Kurt, 2014: 10).

Mübeccel Kıray, Zonguldak Ereğli'de demir-çelik fabrikasının kurulmasıyla gerçekleştirdiği monografik bir çalışma yapmıştır (*Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, 1964) Bunun ışığında baba ve oğul arasında en çok "ayrı eve çıkma" konusunda çatımlar yaşandığını, aile içinde kadının ve kız çocuğun saygınlığının yükselmekte olduğunu, "kız çocuğu daha hayırlıdır" anlayışının belirginleştiğini, görücü usulü evlenme geleneğinin özellikle erkek evlatlara söz hakkı verecek tarzda biçim değiştirdiğini belirlemiştir. Kıray Ereğli çalışmasında kavramsal çerçeve olarak feodal şehrin modern şehir haline geçme sürecini değerlendirmiştir. En dikkat çeken nokta ise Ereğli'de sosyal yapıdaki değişikliklerin sürekli olmasıdır. Kıray yaptığı anketlerde siyasal ve dinsel davranış ve inançlara ait sorulara yer vermemiştir. Aynı zamanda ilk defa "tampon kurum" ve "tampon mekanizma" kavramlarını kullanmıştır.

Bir başka monografik çalışma İbrahim Yasa'nın Hasanoğlan Köyü'nde, iki ayrı zaman diliminde, 1944 ve 1968 yıllarında gerçekleştirdiği karşılaştırmalı araştırma ile aile yapısının ve kadının aile içindeki toplumsal saygınlığının değişimi konusunda önceki monografilerle benzer sonuçlara ulaştığını söyleyebiliriz. İbrahim Yasa *Hasanoğlan Köyü* araştırmasıyla, Köy Enstitüleri hareketiyle adı duyulmuş olan bu köyün sosyal ve ekonomik yapısını ortaya çıkarmış ve aynı zamanda köydeki toplumsal değişme ile demiryolu arasındaki ilişkiyi de araştırmıştır. Yasa, köyde Köy Enstitüsünün yapımı ile birlikte çevresel değişimlerin olduğunu bildirmektedir. Yasa'ya göre, köyün sosyal ve ekonomik yapısına en fazla etki eden tren yolunun köyden geçmesi ile köyün dış temasının artmasıdır (1955:48). Tren yolu ile yeni ve modern meslekler köye girmiştir. Köylünün dini inanç ve pratikleri konusunda ise Yasa'nın tespitine göre, tren yolunun gelmesi ile birlikte gittikçe azalan bir özene sahiptir. Yasa, 1968 yılında Hasanoğlan çalışmasını tekrarlamıştır. Yasa ilk araştırmadan 25 yıl sonra Hasanoğlan'daki toplumsal değişimleri yine nicel verilere dayalı olarak tespit etmiştir (1969).

Mehmet C. Ecevit, *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi* (1999) adlı eserinde ise Karadeniz Bölgesi'nde bir bütün üreticisi köyü olan Gökçeada Köyü'nün küçük meta üretimini analiz etmeye ve küçük meta üretiminin varlığını sürdürme koşulları ve farklılaşmaya neden olabilecek etkenler üzerinde odaklanarak, tarımdaki kapitalist geçiş sürecinin koşullarını ve sınırlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Gökçeada Köyü'nün değişim dinamikleri, tarihsel bir temelde kuramsal bir çerçevede ve alan araştırmasına dayalı olarak ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

O. Yavuz, İ. Bülent Gürbüz ve A. Orkun Erol'un 2002-2003 yıllarında gerçekleştirdikleri *Ağaköy Köyü* monografisi, Bursa İli Gürsu ilçesine bağlı Ağaköy'ün sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı belirlenmeye, tarımsal kalkınmanın kaynakları ortaya koymaya çalıştıkları bir çalışmadır. Yazarların elde ettikleri verilere göre köy ekonomik açıdan kalkınmasına, kentsel özellikler kazanmasına rağmen geleneksel örf, adetlerini sürdürmüştür. Köyde dayanışma bilinci yüksektir. Ağaköy, örgütlenme ve dayanışma ile mevcut potansiyelin nasıl bir ekonomik güce dönüştürülebileceğinin, böylece kırdan kente göçün önlenilebileceğinin, tarımsal kalkınmanın nasıl başarılabileceğini göstermiştir.

İlker Kurt *Altınkaya Köyü Sorunları Üzerine Monografi* adlı yüksek lisans projesi Altınkaya köyünün sosyo-kültürel yapısının gelişmesine engel olan değişkenleri saptamaya çalışmıştır. Kurt (2014)'un bulgularına göre Altınkaya Köyü'nde erkekler kadınların ev dışında ücretli bir işte çalışmalarını onaylamamakta, kadınlar ise çalışmak istemektedir. Bu durum kadına bakış açısının halen geleneksel çerçevede olduğu göstermektedir. Köyün sorunlarının kaynağı ve modern hayata geçememesinin nedeni konut probleminin halen çözülememiş olmasına bağlanmıştır.

Ramazan Yılmaz *Kibledağı Köyü Monografisi* çalışmasında Kibledağı Köyü'nün yapısını ve sosyal değişimini anlamaya çalışılmış, Kibledağı Köyü'nün geçmişi, kültürel değerleri, sosyo-ekonomik durumu, aile yapısı, nüfusu, boş zaman tutumları ve meslek dağılımı gibi konular üzerinde yoğunlaşarak durum analizi yapılmıştır. Çay sanayisinin köydeki değişim ile olan bağları incelenmiştir. Çay sanayisinin köyün sosyal ve ekonomik yapısında önemli bir yeri olduğu, köyde özellikle ekonomik anlamda bir gelişime başladığı ve buna bağlı olarak sosyal yaşantısında değişimler yaşandığı, köyde istihdamın arttığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Gözlü Köyü'nde yapmış olduğumuz çalışma sırasında yukarıda ifade etmiş olduğumuz çalışmalar ışık tutmuştur.

Çalışmamızın bir özelliği de- literatürde dolduracağı boşluklardan biri - kullandığımız yöntemin diğer çalışmalarda kullanılan yöntemlerden farklı olmasıdır. Diğer çalışmalarda nitel ya da nicel araştırma yönteminden sadece biri kullanılırken biz karma araştırma yöntemini tercih ettik. Daha kapsamlı olarak, karma yöntem kullanmak, elde edeceğimiz bulgularda farklı sonuçlar elde etmemizi, farklı yönleri bulmamıza imkân sağlamıştır.

YÖNTEM

Araştırmada, karma araştırma yöntemi uygulanmıştır. Karma yöntem hem nitel hem de nicel verilerin toplanmasını, analizini ve birleştirilmesini sağladığı için, nicel veya nitel yöntemi tek başına kullanmaya kıyasla daha fazla avantaj sağlamıştır.

Araştırmada nitel yöntemin monografi (örnek olay/ durum çalışması) deseni uygulanmıştır. Monografi deseni kullanmış olmamız köy üzerinde derinlemesine inceleme yapmamızı sağlamıştır. Gözlü köyünde yaşayan 18 yaş ve üstü tüm köylüler, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Köye sonradan yerleşmiş ya da geçici bir misafirlik sıfatıyla köyde bulunan kimseler, araştırma evreninin dışında tutulmuştur. Araştırma örnekleme tekbirimli(monografik) örnekleme tekniğine göre seçilmiştir. Araştırmada 80 kişiye anket uygulanmıştır.

Çalışma sahamız Gözlü Köyünün tamamıdır. Çalışma yerimiz, Gözlü Nadir Özşahin İlkokulu ve Ortaokulu, köy kahvehanesi, muhtarlık ve köy misafirhanesidir. Araştırmada veri toplama tekniklerinden gözlem, derinlemesine görüşme, anketten yararlanılmıştır. Gözlü Nadir Özşahin İlkokulu ve Ortaokulu sayesinde köyde ulaşmakta ve gitmekte zorluk yaşadığımız ailelere anket gönderme ve yanıt alma imkânı bulmuş olduk. Pandemi ve hava koşulları köydeki her ailenin evine gitmemizi ve anket yapmamızı zorlaştırmıştır. Okul sayesinde öğrencilere anket dağıtıp, anketi amacının ve içeriğinin neler olduğu, neden böyle bir çalışma yaptığımıza dair bilgi verilip, onay alındıktan sonra anket dağıtılmış ve verdiğimiz anketler uygun bir şekilde doldurulup elimize ulaşmıştır. Aynı zamanda köy kahvehanesine ve muhtarlığa gidilerek köy halkına anket uygulanmıştır.

Anketler hem erkeklere hem de kadınlara olmak üzere köyde yaşayan 18 yaş üstü tüm kesime karışık olarak uygulanmıştır. Beş derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yüz yüze evlerine gidilerek ve telefonda uygulanmıştır. Derinlemesine görüşmeler, görüşme sırasında kayda alınıp daha sonra deşifre edilmiştir. Derinlemesine görüşme 2 erkek ve 3 kadına uygulanmıştır. Erkeklerden biri 51 diğeri ise 78 yaşındadır. Görüşme yapılan kadınların yaşları 48, 24 ve 18'dir. Görüşme yapılan kişiler arasında yaş farkı olmasına dikkat edilmiştir. Görüşme yapılan kişiler Gözlüde doğmuş ve yaşamını orada devam ettiren kişilerdir. Gözlemler araştırmacının Gözlü köyünde doğup büyümuş olması sebebiyle kolay gerçekleşmiştir.

Araştırmacının araştırma evrenini yakından tanuması, gözlemlerden doğru anlamlar çıkarabilmek açısından önemlidir. Köyün sosyal ve kültürel dokusunu tanıyarak olmak, ekonomik faaliyetlerini bilmek, köy halkı ile yakın ilişkilerin olması gibi özellikler araştırmacıya katılarak gözlem yapabilme, kaynak şahıslara kolay ulaşabilme, görüşmeler ve anket çalışmaları esnasında güven ortamını kolay tesis edebilme ve bu sayede de sorulan sorulara daha sağlıklı cevaplar alabilme gibi avantajlar sağlamıştır.

Nicel veriler (ham anket verileri) kodlandıktan sonra bilgisayar ortamında SPSS (Social Package for Social Science- Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi) programına girilmiştir. Elde edilen veriler sayısallaştırılmıştır. Bu sayısal veriler tablo haline getirilerek değerlendirilmiştir. Nitel veriler ise, betimsel analiz (genel yorumlama) tekniği ile analiz edilmiştir. Betimsel analizde, görüşülen kişinin önemli ifadelerini yansıtmak için doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Elde edilen veriler, sistematik ve açık bir biçimde betimlenmiştir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanmış, yorumlanmış, neden sonuç ilişkileri irdelenmiş ve birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada nitel verilerin betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiş olması, ortaya çıkacak olan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye yönelik tahminlerde bulunulması açısından işlevseldir.

ALAN VERİLERİ

Gözlü Köyü'nün Coğrafi Konumu, Tarihi ve Nüfus Bilgileri

Konya'nın Sarayönü ilçesinin 17 köyünden biri olan Gözlü köyü Konya iline 75km, Sarayönü ilçesine 22km uzaklıktadır. Köy karasal iklime sahiptir. Kışları kar yağışlı, bahar aylarında yağmurlu, yazları ise kuraktır ve yağış çok azdır.

Köyün kuruluşu kesin bir tarihe dayanmamakla beraber 500 seneyi geçtiği düşünülmektedir. Mezarlıktaki taşlardan 200 yıl geriyi gösteren vardır. Eski yerleşim yeri, köyün doğusunda köyden yaklaşık 1 km uzaklıkta bulunan Eski Gözlü Mevkii'dir. Oradaki yerleşimin uzun yıllar aldığı bilinmektedir. Sonra Sultan II. Mahmut döneminde köyün batısından geçen çaylar ve akarsular ıslah edilip şimdiki kanallar haline getirilince köylüler eski yerleşim yerinden şimdiki yerleşim yerine gelmişlerdir. Köyün büyüklerine göre köy halkı Oğuz Türklerinin Kayı boyuna mensuptur.

Köy yüksek bir tepe üzerine konumlanmıştır. Köyün altının tamamen mağara olduğu söylenmektedir. Bu mağaraların altı eskiden dereymiş. Mağaraların altındaki kayalıklardan sular fışkırmış. Köyün batısından geçen Beşgöz çayı vardır. Köy halkı eskiden su ihtiyacını bu çaydan karşılamış.

Rivayete göre köy ismini şöyle almıştır: Kasabanın batısından geçen Beşgöz çayı ıslah edilmeden önce sazlık ve kamışlıkmış. Köylüler su ihtiyaçlarını bu çayda karşılarlarmış. Adı geçen bu sazlıkta zamanın kanun kaçakları ve yırtıcı hayvanlar barınırlarmış. Su kenarına giden köy sakinlerine kanun kaçakları ve yırtıcı hayvanlar zarar verdikleri için nöbetleşe üç beş kişi gözcülük ederlermiş, zamanla gözcü kelimesi Gözlü ismine dönüşerek şimdiki hâlini almıştır(<http://www.sarayonu.gov.tr/>) .

2013'den bu yana köyün toplam nüfusu ortalama 1209'dur. Köyün nüfusunda belirgin bir oranda azalmaya da artma olmamıştır. Köyde cinsiyete göre nüfus oranı ise birbirine çok yakındır. Toplam nüfusun 590'ı erkek iken 588'i kadındır.

Ekonomik Yapısı

Gözlü köyünün ekonomik uğraşı tarıma dayalıdır. Gözlü köyünün tamamı çiftçilik yapmaktadır. Köyde her haneye 2 traktör düşmektedir. Bireysel arazi ortalaması 250 dekadır. Babadan oğula süre giden bir

çiftçilik anlayışı vardır. Eskiden her erkek çocuk babasının yanında kalıp, babasıyla birlikte çiftçilik yapmak isterken günümüzde bu durum değişmiştir. Genç erkekler artık babasının tarlasına güvenmek yerine okuyup meslek sahibi olmaya çalışmaktadır. Eski sulak araziler yerini kurak araziye bırakmaktadır. Kuyulardaki çoğu su tükenme noktasına gelmektedir. Köyde sulama kooperatifi vardır. Çoğu ailenin şahsi sulama kuyusu da bulunmaktadır. Su sorunu köyde işsizliğe neden olmaktadır. Gençlerin köyü bırakıp şehirde iş arama nedenlerinden biri bu su sorunudur.

Köyde toprak satmak çok nadir görülmektedir. En çok yetiştirilen ürünler; buğday, arpa, fasulye, ayçiçeği, mısır, nohut ve şeker pancarıdır. Geçmişten günümüze ekilen ürünlerde bir değişme yaşanmamıştır. Köy halkı yeni ürünler denemede çekingen davranmaktadır. Eskiden o topraklara ne ekiliyorsa yine aynı ürünler ekilmektedir. Farklı ürünlerin o topraklarda yetişemeyeceği, verim elde edilemeyeceği düşüncesi yaygındır. Köy tarım aleti konusunda çok gelişmiştir. Her haneye ortalama 2 traktör düşmesi yanında 3-4 römork düşmektedir. Römork köy halkı için hasat zamanı çok önemli bir araçtır. Bunların yanında en modern ilaç makineleri, sulama sistemleri, pulluk, mibzer, kültivatör, gübre makinesi, biçer, fasulye hasat makinesi, balya makinesi, dip patlatma, kazayağı, tohum makinesi, ot toplama tırnağı gibi gelişmiş tarım aletleri çok yaygın kullanılmaktadır. Köyde en son çıkan tarım aletlerini almak yaygın bir durumdur. Köy halkı zenginliğini bu şekilde göstermeye çalışmaktadır. Köyde toprak sahibi ve en gelişmiş tarım aletleri ve traktöre sahip olmak köy halkı için zenginlik göstergesidir.

Köyde çiftçilik yanında hayvancılık da yaygın bir ekonomik uğraştır. Yaptığımız ankete göre köyün %55'i hayvancılık yapmaktadır. Hayvancılık türü büyükbaş ve küçükbaşdır. Hayvancılık yapan aileler aynı zamanda çiftçilik de yapmaktadır. Hayvandan elde edilen süt satılarak aileye ek gelir sağlamaktadır. Evin kadını hayvanların sütünden yoğurt, peynir ve çeşitli süt ürünleri yaparak köy içine ya da dışına satarak kendi parasını kazanmaktadır. Evinde hayvanı bulunan kadınlar, elde ettikleri sütle yoğurt, peynir yaparak, evinde hayvanı bulunmaya kadınlara vermekte, bu kadınlar da bunun karşılığında onlara el işi yapmaktadır.

Köy halkının %77'sinin baba mesleği çiftçiliktir. Cinsiyete göre köyde yaşayan kadınların %65'i ev hanımı, köyde yaşayan erkeklerin %66'sı ise çiftçidir. Görüldüğü üzere köyde meslek değişimi çok zor

yaşanmaktadır. Babasının tarlası olan her çocuk kendini büyüğünce çiftçi olarak görmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin kendilerini ekonomik olarak hangi konumda gördüklerini sorduğumuz soruya verdikleri yanıtlarda köy halkının %70'i kendini orta sınıf olarak görmektedir. Köyde ekonomik olarak kendini zengin konumunda gören kişi sayısı oldukça azdır. Cinsiyete göre baktığımızda ise kadınların %61'i erkeklerin ise %77'si kendini orta sınıf olarak kabul etmektedir. Kadınların %35'i kendini erkeklere göre daha yoksul görmektedir. Kadınların kendini daha yoksul görmesini doğrudan gelir getiren bir işte çalışmamasına, ev hanımlığını karşılıksız emek olarak algılamasına bağlayabiliriz.

Köy halkının %56'sı zengin sayılmak için toprağa sahip olmak gerektiğini düşünmektedir. Geçimi çiftçilik yaparak geçiren köylüler için toprak en önemli zenginlik göstergesidir. Köyde zenginlik anlayışı kişinin ne kadar toprağı olduğuna bağlıdır. Araştırmaya katılanların %62'si borçlu olduğunu söylemiştir. Kime cevabını yönelttiğimizde %66'sı bankaya yanıtını vermiştir. Bankaya borçlu olma nedenleri ise tarım aleti almak, gübre almak, tohum almak, tarla sulamak ve tarla almak gibi nedenler gelmektedir. Ekonomik bir sıkıntı yaşadığında köy halkının %55'i kredi çektiğini söylemektedir. Sosyal güvence durumlarını sorduğumuzda köyde yaşayanların %66'sı sosyal güvencesinin olduğunu belirtmiştir, %26'sı ise sosyal güvencesi olmadığını söylemiştir. Sigortalıların %44'ü BAĞ-KUR, %24'ü SSK'lıdır.

Eğitim

Yapılan ankete göre köy halkının %43'ü ilkokul mezunu, %26'sı ortaokul mezunu, %22'si lise mezunudur. %2,5 ile 2 kişi lisans mezunu, %1,3 ile 1 kişi önlisans mezunu iken 1 kişide lisansüstü mezunudur. Ankete katılanların çoğunluğunu ilkokul ve ortaokul mezunları oluşturmaktadır. Okula gitmeyenlerin oranı çok düşüktür. Köyde ilkokul ve ortaokulun olması, bu aşamada eğitim alanların sayısını artırmaktadır. Liseye gidenler için ise taşınmalı eğitim vardır.

Köyde üniversite okumaya verilen önem günümüzde artış göstermektedir. Ankete katılanlara çocuklarının ya da torunlarının üniversiteye gitmesini ister misiniz sorusuna %97'si evet cevabını vermiştir. Köyde eğitime verilen değer artış göstermektedir. Köydeki yetişkinler çocuklarının çiftçilikle uğraşmamasını, üniversite okuyup meslek sahibi olmasını istemektedir.

Aile Yapısı

Yapılan araştırmalara göre köy halkının %35'inin hanede yaşayan kişi sayısı 6-7'dir. Köy halkının %67'si ise ortalama 4-5 çocuğa sahiptir. Köy halkının %62'si anne-babasıyla birlikte yaşamaktadır. Köydeki geniş aile yapısı hala devam etmekle birlikte geçmişe göre bir azalma vardır. Çoğu evlenen erkek anne babasıyla birlikte yaşamaktadır. Bu aile yanında evlenip yaşayan erkek genellikle ailenin büyük oğlu olmaktadır. Bu büyük oğul babasının yanında kalarak, tarlayı işlemekte babasından devraldığı çiftçilik mesleğini devam ettirmektedir.

Köyde evlenme yaşi ortalama 22-25 civarındadır. Araştırmaya katılanların verdikleri cevaplara göre, kadınlar da %56 ile 18-21, erkelere ise %56 ile 22-25 evlenme yaşi en yüksek aralıktır. 30 yaş ve üstü evlenen erkek bulunmamakta, kadınlarda ise 26-29 yaş aralığında evlenen kadın bulunmamaktadır. Kadınlarda evlenme yaşi erkeklere göre düşüktür. Boşanma sayısı köyde yok denecek kadar azdır. Aile bağları köyde çok kuvvetlidir. Köyde evlenme şekli büyük oranda görücü usulüne dayanmaktadır. Anlaşarak evlenme köyde yok denilecek kadar azdır. Bu durum günümüzde bile hala önemini korumaktadır. Yapılan ankete göre köy halkının %69'unun eşi Gzly köyündendir.

Köy halkı eşi seçerken öncelikle köyden olmasına dikkat etmektedir. Köyde kız bulunmazsa başka köylere gidilmektedir. Köyde evlenecek kız sayısı büyük oranda düşmüştür. Köydeki kızlara niversite eğitimi almakta ve geri döndükten sonra köyden biriyle evlenip köyde yaşamak istememektedir. Köyde okumayan kızlar da yine aynı şekilde erkeğin şehirde yaşayıp yaşamayacağına dikkat etmektedirler. Günümüzde köyde evlenen gençler şehre göç etmektedir. Artık evlendikten sonra şehre yerleşme yaygınlaşmıştır. Genç kızlar köyde yaşamak istememekte, evlendikten sonra şehre yerleşmek, orada yaşamak istemektedirler. Bu nedenle erkekler babalarının yanında kalıp çiftçilik yapamamaktadır. Çoğu genç erkek ise şehre yerleşmek istemediği veya köyde yaşamak isteyen kız bulamadığı için evlenememektedir.

Köyde cinsiyet ayrımı yapılmadığı görülmektedir. Kız ve erkek çocuklarının okumasına eşi mesafede bakan köylüler, kadının çalışma yaşamundaki yerini kabul etmiş görünmektedirler. Cinsiyet ayrımının yapılmaması gençlerin eşi seçiminde de kendisini göstermektedir. Genellikle gençler eşlerini köy içinden seçmektedirler. Aile büyüklerinin de

gençlerin evlenme konusundaki kararlarına saygı gösterdikleri görülmüştür.

Köyün Sorunları

Gözlü Köyü sorunları hakkında köy sakinlerine yöneltilen “Gözlü Köyü’nün en önemli sorunu sizce nedir?” Sorusuna, köylünün %40’ı işsizlik sorunundan, %13’ü yol sorunundan, %11’i su sorunundan, %11’i sağlık sorunundan, %6’sı eğitim sorunundan, %5’i doğa koşullarından, %2’si hava kirliliğinden, %9’u ise diğer olumsuz koşullardan memnun değildir. Köyde en belirgin olarak işsizlik sorunu göze çarpmaktadır. Köy halkının büyük çoğunluğunun çiftçilik yapmasına karşılık, tarımda artan makineleşme ve tarımda sulak alanın azalması köyde işsizliğin en önemli sorun olarak ortaya çıkmasında etkili nedenlerdendir. İşsizlikten sonra yol, su ve sağlık sorunları göze çarpmaktadır. Köyde sürekli toplu ulaşımın olmaması, sadece hafta da bir gün ve kısıtlı bir süresi olması, kendi aracı olmayan köy sakinleri için büyük bir sorundur. Bu sorunlar köy halkının gündelik hayatını olumsuz etkilemektedir.

Köy halkı “Köyden göç etmeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna, %85,90 ile 68 kişi hayır; %14,10 ile 12 kişi ise evet cevabını vermiştir. Köy halkının büyük çoğunluğunun şu an için göç etme gibi bir düşüncesi bulunmamaktadır. Köyden memnun olmayanların büyük çoğunluğu her ne kadar köy hayatının zorlukları, sıkıntıları olsa da köyden göçme etmeyi düşünmemektedirler.

Köy halkına Gözlü Köyü’nde yaşamaktan memnun olup olmama durumlarını sorduğumuzda %88,61 ile 70 kişi memnunuz, %11,39 ile 10 kişi memnun değilim yanıtını vermiştir. Köyde yaşamaktan memnun olmayanlar memnun olmama nedeni olarak, ulaşım sıkıntısını, olanaksızlığı, yaşam zorluğunu göstermişlerdir.

Araştırmaya katılan köy halkı “Gelecekte Gözlü Köyü’nün nasıl bir köy olmasını istersiniz?” sorusuna %55 ile 44 kişi daha büyük ve daha modern bir köy olmasını isterim; %41,3 ile 33 kişi tarımda gelişmiş bir köy olmasını isterim; %3,8 ile 3 kişi ise bugünkü gibi kalmasını isterim yanıtını vermiştir. Köy halkı genel olarak köyün gelişmesini, yenilikler gelmesini istemektedir. Erkeklerin büyük çoğunluğu köyün tarımda gelişmesini istemektedir. Köyün aynı kalmasını isteyenlerin sayısı çok azdır. Köydeki tutucu geleneksellik, gelişmelere kapalılık, köyde eski etkisini korumamaktadır.

Boş Zaman Faaliyetleri

Yapılan ankette köy halkına “boş zamanlarınızda aşağıdakilerden hangisini en çok yaparsınız?” sorusu yöneltilmiştir: %27,5 ile 22 kişi televizyon seyredirim, %20 ile 16 kişi kahvehaneye giderim, %12,5 ile 10 kişi komşuma giderim, %12,5 ile 10 kişi açık havada dolaşırım, %10 ile 8 kişi akrabalarımaya giderim, %7,5 ile 6 kişi kitap, gazete, dergi okurum yanıtlarını vermişlerdir. Yukarıdaki seçeneklerden farklı olarak %7,5 ile 6 kişi diğer yanıtını vermiştir. Diğer yanıtını verenler; el işi yaparım, Kur’an okurum, evde dinlenirim, ev işleriyle uğraşırım, tarlaya giderim, köy odasına giderim yanıtlarını vermişlerdir. Boş zaman faaliyetlerini cinsiyete göre ayırdığımızda ise kadınlarda %25 ile komşuma giderim ve televizyon seyredirim en yüksek orandadır. Erkeklerde verilen en fazla yanıt ise %33 ile kahvehaneye giderim olmuştur. Bunu %29 ile televizyon seyredirim izlemektedir. Kadınlarda kitap, dergi, gazete okurum %12,50 ile erkeklerden daha fazladır. Yine aynı şekilde %15 ile kadınlarda akrabalarımaya giderim yanıtı erkeklere göre daha fazladır. Köyde akrabalara bağlılık, kadınlarda erkeklerden daha fazladır. Dikkat çeken bir nokta ise kadınların tarlaya gidip çalışmayı boş zaman faaliyeti olarak görmesidir. Bu durum karşılıksız kadın emeğini gözler önüne sermektedir. Hanenin mülkü olan tarlada kadının çalışması çalışma olarak görülmemektedir. Köyde “karşılıksız ev emeği” halen önemini korumaktadır.

Giyim Kuşam Şekilleri

Geçmişte kadınlar üst giysisi olarak, işlik denilen kolları düğmeli göğüs kısmı ipe bağlanan, yakasız, vücudu saran cepken tarzında kıyafeti giyerlermiş. Alt giysisi olarak, içi astarlı, yüzü tek renkli, beli uşkurla bağlanan, bel kısmı büzgülü şalvar giyerlermiş. Başlarına ise kenarı iğne oyalı baş örtüsü takarlarmış. Bu baş örtüsünün üstüne de beyaz tülbentten, kenarı boncuk örgülü, sertmek örterlermiş.

Günümüzde işlik ve sertmek kalkmıştır. Ancak iğne oyalı baş örtüsü ve şalvar halen giyilmektedir. Kadınların iğne oyası ve şalvar yanında şimdiki giyim-kuşam şekli ise etek ve bluzdan oluşmaktadır.

Köydeki erkekler ise eskiden günümüzde de halen giyilen kumaş pantolon ve gömlek giyerlermiş. Eskiden giyilen ve günümüzde giyilen erkek giysilerinin şehir yaşamında kullanılan giysilerden bir farkı yoktur.

Yemek Kültürü

Gözlü Köyü'nde şu anda Türk mutfağından ve yöresel yemeklerden birçok yemek yapılmaktadır. Daha önceleri ağırlıklı olarak yöresel yemekler tercih ediliyordu. Günümüzde yemek çeşitlenmesine rağmen yöresel yemekler hala en çok tercih edilen yemekler arasındadır.

Köyde en çok tercih edilen yemek çeşitleri; bamya çorbası, yoğurt çorbası, su böreği, hoşaf, tirit, ırmik helvası, sütlü, pilav üstü kuşbaşı, hindi yemeği, lahana sarması, hoşmerim, ekme kadayıfı, tahinli pide.

SONUÇ

Köydeki kapalı toplum özelliklerinin yavaş yavaş yok olmaya başladığı gözlenmiştir. Evlendikten sonra gençler kendilerine ayrı ev açarak küçük aile tipini seçmektedirler. Ekonomik olarak da bağımsızlığı seçen gençlerin küçük aile tipini oluşturması ile birlikte geleneksel büyük aile tipi azalmaktadır. Şehirden ve özellikle de kitle iletişim araçlarından gelen etkiler nedeniyle köyde geleneksel değerlerin zayıfladığı görülmektedir. Bu etkiler sonucunda sosyo- kültürel anlamda önemli değişikliklerin yaşandığı köyde büyüklerin otoritesi zayıflamıştır. Gelenek, görenek ve dinin etkisi ile kapalı toplumların temel özelliklerinden sayılan büyük otoritesine mutlak bağlılık, köyde yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Köydeki dini tutumların çeşitli açılardan zayıfladığı görülmüştür. Köyde yaşayanların batıl inançlara karşı tutumları da değişmiştir. Ancak dini inançlar köylülerin dünya görüşlerini hala önemli bir ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle köylülerde kaderci bir anlayışın olduğu görülmektedir.

Gözlü köyünün günümüzde temel sorunları; işsizlik, su ve ulaşım sorunudur. Köy halkının tamamına yakınının çiftçilik yapması ve beraberinde gelen tarımda su sıkıntısı işsizlik sorununu beraberinde getirmiştir. Köye ulaşım için belediye otobüsü ya da tarifeli bir hat yoktur. En yakın ilçe olan Sarayönü ilçesine ulaşım köyden bir minibüs ile sağlanmaktadır. Köy içinde merkeze gitmek için toplu taşımanın haftanın sadece bir günü ve belirli bir saatte olması, aracı olmayan köy halkı için büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Gözlü köyünde ekonomik olanakların kısıtlı oluşu nedeniyle köyden kente göçün yaşanması köydeki genç nüfus sayısını azaltmıştır. Bu durum köyün ekonomik faaliyetlerini, sosyal hayatını etkilemektedir. Köydeki değişim yavaş yaşansa da özellikle kitle iletişim araçlarının etkisi ve şehirden gelen etkilerle toplumsal değişme köy toplumsal yapısının her alanında kendini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Arslan, A. (2004). *Bir Ankara Köyü (Kavaközü)'nün Sosyolojik İncelemesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 53-70.
- Arslan, H. (2019). *Türkiye’de Kırsal Sosyolojisi Araştırmaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Bal, H. (2017). *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. 3. Basım. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Berkes, M. (1943). *Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, 135-143.
- Berkes, N. (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*. Ankara: Uzluk Basımevi.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 3.Baskı. (Çev. Edit.: Mesut Bütün, Selçuk B.Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (Çev. Edit. Mustafa Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. (2020). *Karma Yöntem Araştırmaları*. (Çev. Edit. Yüksel Dede, Selçuk B.Demir). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ecevit, M. C. (1999). *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Geray, C. (2019). *Toplum Kalkınması ve Köy Araştırmaları*. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences, 1-49.
- Kıray, M. (1964). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurt, İ. (2014). *Altınkaya Köyü Sorunları Üzerine Monografi*. (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Projesi, Sakarya)
- Sağlam, S. (2016). *“Türkiye’de Köyle İlgili Uygulama ve Çalışmalar ile Türk Sosyolojisindeki Yansımaları”*, Istanbul Journal of Sociological Studies, 221-255.

- Semiz, Y. (2014). "Sarayönü Gözli Devlet Üretme Çiftliği." *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 533-540). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Sencer, M. (1984). *Toplumbilimlerinde Yöntem*. İstanbul: Say Yayınları.
- Topses, M. D. (2016). *Musaköy Monografisi*. Sosyal Bilimler Dergisi, 97-117.
- Tütengil, C. O. (1975). *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Yastı, M., & Küçükballı, F. (2014). "Adbilim Çerçevesinde Sarayönü Yerleşke Adları." *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 443-452). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Yavuz, O., Gürbüz, B., & Erol, O. (2011). *Ağaköy Köy Monografisi*. (Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi ve Araştırmaları Merkezi Bilimsel Araştırma Projesi, Bursa)
- Yılmaz, R. (2019). *Kıbledağı Köyü Monografisi*. (Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul)

TÜRK YARATILIŞ MİTLERİNE EKOELEŞTİREL BİR OKUMA DENEMESİ

Harun AKÇAM*

Özet

Mitler, yaratıldıkları toplumlarda kutsal olarak kabul edilen metinlerdir. Mitlerin kutsiyeti genellikle yaratılışın öyküsü ile ilişkili olmalarından kaynaklanmaktadır. Türk kültürü de mit üretme noktasında oldukça güçlü bir konumdadır. Türk yaratılış mitleri ve bu mitlerdeki pek çok tasavvur farklı sözlü ve maddi kültür ürününe, inanç ve pratiğe yansımıştır. Dolayısıyla mitler, halk kültürüne ait verimlerde bir şekilde tezahür edebilmektedir. Mitlere ait okuma farklılıkları ile bu tezahürler görünür kılınabilir.

Sanayi Devrimi sonrasındaki süreçte insan ve doğa ilişkisinde insan etkili tahribat güçlenmeye başlamıştır. Günümüzde özellikle tüketim toplumunun güçlenmesi ile doğa tahribatı oldukça ileri boyutlara ulaşmış ve doğa, insan ihtiyaçlarına göre şekillendirilmeye başlanmıştır. Mitik düşüncede doğanın şekillendirdiği insan; günümüz toplumlarında insanın şekillendirdiği doğa algısına evrilmiştir. Doğa tahribatının önlenemez boyutlara ulaşmadan engellenmesi için devletler, sivil toplum kuruluşları, dernekler veya bireysel bazda önlemler alınmaktadır. Ancak genel olarak toplumun tüm katmanlarına yayılan bir doğa bilincinin oluşması gerekliliği de vurgulanmaktadır. Çevre tahribatının kurmaca metinlerde işlenmesiyle birlikte bu bilincin edebiyat yoluyla geliştirilmesi amacı güdülmüştür. Kurmaca metinlerde işlenen doğa bilinci veya doğaya karşı geliştirilen tahribatın değerlendirilmesi ile bir ekoyazın akımı ortaya çıkmıştır. Bu edebi metinlerin incelenmesi için çevreci eleştiri ya da ekoeleştiri adlarıyla anılan kuramsal bir eleştiri modeli gelişmiştir.

Pek çok çalışmada mitlere farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu çalışmada ise Türk yaratılış mitleri, yirminci yüz yılın bir edebiyat eleştiri kuramı olan Ekoeleştiri ile değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Kurmaca metinlerdeki doğa kavramını değerlendirmeye yönelik olarak geliştirilmiş olan ekoeleştiri, bu çalışmada anonim bir halk edebiyatı türü olan mitler için uygulanacaktır. Bu açıdan mitlerde görünen doğa algısı, ekoeleştirel bir yaklaşım ile değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ekoyazın, Ekoeleştiri, Mit, Doğa, Tahribat.

---

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi

AN ECOCRITICAL READING ON TURKISH CREATION MYTHS

Abstract

Myths are texts that are considered sacred in the societies in which they were created. The sanctity of myths is usually due to their association with the story of creation. Turkish culture is also in a very strong position at the point of generating myths. Turkish creation myths and many imaginations in these myths are reflected in different oral and material cultural products, beliefs and practices. Therefore, myths can somehow manifest in the yields of folk culture. These manifestations can be made visible with the differences in reading of the myths.

In the process after the Industrial Revolution, human-effective destruction in the relationship between human and nature started to get stronger. Today, especially with the strengthening of the consumer society, the destruction of nature has reached quite advanced dimensions and nature has begun to be shaped according to human needs. Human shaped by nature in mythical thought; In today's societies, it has evolved into the perception of nature shaped by human beings. In order to prevent the destruction of nature before it reaches unavoidable dimensions, measures are taken on the basis of states, non-governmental organizations, associations or individuals. However, it is also emphasized that the necessity of creating a consciousness of nature that spreads to all layers of society in general. With the processing of environmental destruction in fictional texts, it was aimed to develop this awareness through literature. An eco-literature movement emerged with the awareness of nature in fictional texts or the evaluation of the destruction developed against nature. In order to analyze these literary texts, a theoretical criticism model called environmental criticism or ecocriticism has been developed.

In many studies, different approaches to myths have been developed. In this study, Turkish creation myths will be evaluated with Ecocriticism, which is a literary criticism theory of the twentieth century. Ecocriticism, which was developed to evaluate the concept of nature in fictional texts, will be applied to myths, which is an anonymous folk literature type, in this study. In this respect, the perception of nature that appears in myths will be evaluated with an ecocritical approach.

Keywords: Ecowriting, Ecocriticism, Myth, Nature, Destruction.

GİRİŞ

Doğa, insanların içinde yaşadığı bir alan olarak ve kültürel açıdan insanları şekillendiren unsurlardan birisi olmuştur. Pek çok kültür, çevresel etkilere göre düzenlenmiştir. Yaşam alanları değiştikçe de bu kültürel yapılar yeni çevrelere göre bazen açık bazen de gizli bir şekilde değişip dönüşüme uğramıştır. Doğa, kültürün şekillenmesinde etkili olduğu kadar kültür üreticileri yani insanlar tarafından da şekillendirilmiştir. En basitinden yaşam alanları, avlaklar, tarım gibi faaliyetler ile insan da doğayı şekillendirmiştir. İnsan toplulukları geliştikçe doğaya müdahale de bu gelişme ile paralel şekilde artmıştır. Bu durum büyük oranda bir denge ile sürmüştür. Ancak özellikle Sanayi Devrimi sonrasında bu şekillendirme çalışmaları insanın doğa üzerinde tahakküm göstermesi şeklinde gelişmiştir. Sanayi Devrimi ve ardından gelişen hammadde ihtiyacı, yükselen yeni ekonomi modelleri, sanayi devletlerinin kurulması ve güçlenmesi, artan insan nüfusu için tüketim ürünlerine duyulan ihtiyacın artması, beslenme ihtiyaçlarındaki artış, yeni barınma alanlarının kurulması gibi pek çok sebep ile doğa – insan ilişkisi insanın doğayı tahrip ederek gelişmesi sonuçlarını doğurmuştur.

Doğa tahribatının yavaşlatılması ve geri dönüşü olmayan boyutlara ulaşmadan engellenmesi adına pek çok devlet, sivil toplum kuruluşu veya bireysel inisiyatifler ile önlem alınmaya çalışılmaktadır. Ancak bu çalışmalar, kısa vadede hızlı çözümler almak için yeterli gelmemektedir. Ayrıca “Çevreci Eleştiri çevresel kirliliklerin, felaketlerin, krizlerin insanlar tarafından fark edilmesini ve bu sayede çevre bilincinin edebiyat yoluyla insanlara kazandırılmasını hedeflemektedir” (Ayaz, 2014: 287). Dolayısıyla kısa vadede hızlı sonuçlar alabilmek için bireysel boyutta edebiyat ürünleri ve anlatılardan faydalanma düşüncesi ile çevreci edebiyat ve çevreci eleştiri kuramları ortaya çıkmıştır. Doğayı ve çevreyi konu edinen edebi ürünler ekoeleştirisinin inceleme alanına girmektedir.

Ekoeleştiri, çevre sorunları ile ilgilenen farklı görüşlerden beslenmektedir. Bunlar, insan merkezli bir doğa algısı yerine insanı doğanın bir parçası olarak gören *derin ekoloji* (Ayaz, 2014: 279-280); doğa sömürüsü ile kadın sömürüsünü eşdeğer gören *ekofeminizm* (Maltaş, 2005: 5); insanın insanı sömürmesiyle insanın doğayı sömürmesini benzer gören *toplumsal ekoloji* (Bookchin, 1996: 45) ve doğa tahribatını kapitalizm ile birlikte okumak gerektiğini belirten *Marksist ekoloji* (Skirberkk, 2000: 49-60) gibi kuramlardır. Ekoeleştiri temel savlarını bu görüşlerden hareketle oluşturur. Özdağ ve Alparslan'ın Buell'den aktardığına göre bir eserin

çevreci olup olmadığını anlamak için özetle dört kıstas vardır. “Eserde insanın dışındaki çevre sadece bir arka plan değil, insanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir mevcudiyettir; insanın menfaati yasal olan yegâne menfaat değildir; insanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır; eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi vardır” (Özdağ ve Alparslan, 2011: 642). Bu kıstaslar eserin ekoeleştirici bağlamında değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Ekoeleştirici, kurmaca edebiyat ürünlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Kurmaca edebiyat ürünlerinin yanı sıra kültürel bellekte yer edinen anonim nitelikli halk anlatımlarında çevre ve çevre bilincine dair izler görmek de mümkündür. Çalışmada, Türk yaratılış mitlerinin alt metinlerinde çevreci okumanın izleri aranacak ve bu mitlere ekoeleştirici bir yaklaşım sergilenmeye çalışılacaktır.

TOPLUMSAL BELLEK VE DOĞAYA DUYULAN SAYGI

Toplumsal bellek, bireysel hafızadan ayrı olarak toplumun tamamında gelişen hatırlama pratiklerinin bütünüdür. Connerton’a göre toplumsal bellek, anma törenlerinde açığa çıkmaktadır (Connerton, 1999: 111). Özellikle anma törenlerinde ortaya çıkması onun yalnızca oraya ait olduğu anlamına gelmez. Assmann’ın belirttiği üzere belleğin öznesi her zaman tek tek bireyler olsa da onların anılarını bir çevre kurgular. Canlı olan bellek, sürekli iletişim halinde olarak ve hatırlamalar ile varlığını sürdürür. Hatırlama figürleri; zaman, mekân ve gruba bağlıdır (Assmann, 2001: 40-44). Toplumun bağlayıcı unsurları olan halk kültürü ürünleri, bireylerin hatırlamaları ve tekrarları ile toplumsal belleğe aktarılır. Bu tekrarlar törenler olabileceği gibi sözlü veya yazılı aktarım unsurlarının tamamı olabilir. Dolayısıyla devamlı tekrarlar halinde unutulmaktan kurtulan pek çok bilgi nesiller boyu aktarılarak bütüncül bir yapı oluşturur.

Türk kültüründe doğa ile birliktelik önemli bir yere sahiptir. Doğadaki canlı ve cansız her bir nesnenin ruhu olduğuna dair inanç, animizm olarak adlandırılır ve Türk dinsel yaşantısının temelini oluşturmaktadır. Animistik düşünce ile Türk kültüründe, doğayla birlikte yaşama fikri öne çıkmıştır. Kültürel belleğe işlenen bu algı ile doğa unsurlarına saygı, korku, tapınım vs. gibi inançlar ve bu inançlara bağlı pratikler gelişmiştir. Animistik düşüncede ekoeleştirici bakışın özellikle de derin ekolojinin temel savı görülmektedir: *İnsan doğadan üstün bir yerde değil, doğanın bir parçası olarak büyük bir sistemin içinde bulunmaktadır.* Tabii ki

animistik düşüncenin, modern ekoeleştiri gibi bir bakış geliştirmesi beklenemez. Ancak, çeşitli halk anlatılarından hareketle ekoeleştirel bir çıkarım yapılabilir. Çalışmada doğaya duyulan saygı ve doğa ile ilgili tahribatların cezalandırılmasının kültürel belleğe işlemiş izleri Türk yaratılış mitleri üzerinden tespit edilecektir.

TÜRK YARATILIŞ MİTLERİNDE EKOELEŞTİREL TEZAHÜR: DOĞA TAHRİBATI VE İNSAN

Kozmogoni mitleri, evren ve dünyanın yaratılışını konu edinirler. Türk kültüründe, evrenin yaratılışı ile ilgili farklı anlatılar mevcuttur. Mitik ya da arkaik destan olarak adlandırılan destanlarda evrenin yaratılışına dair izler bulunmaktadır. Ancak bunların yanı sıra Türk mitlerinde evrenin yaratılışı bağımsız bir şekilde yer almaktadır. Türk kozmogonisini konu edinen iki mit anlatısı Rus Türkolog Verbitsky ve Alman Türkolog Radloff tarafından derlenmiştir.

Altay Yaratılış mitinde (İnan, 1986- Ögel, 2010) Tanrı ve Kişi gökyüzünde uçarlarken Tanrı, yeri yaratmak için Kişi'ye suya dalmasını ve sudan toprak çıkarmasını emreder. Kişi emri yerine getirir ve Tanrı yerin yaratılması emrini verir. Böylece kişinin getirdiği toprak ile yer yaratılmış olur. Daha sonra Tanrı, Kişi'ye tekrar dalmasını emreder. Kişi tekrar dalınca bir avuç toprak getirir ve kendisi de yeryüzü yaratabilmek için biraz da ağzına toprak saklar. Tanrı yarat emrini verince ağzındaki toprak büyür ve boğulacak olur. Tanrı Kişi'ye tükürmesini emreder ve Kişi ağzındakini tükürür. Böylece dünyadaki küçük tepeler meydana gelir.

Bu kısımda yeryüzünün yaratılması ve farklı yüzey şekillerinin oluşumu ile ilgili, Kişi olarak anılan ve Tanrı'nın yanında yer alan varlığın hırsı görülmektedir. Mitin ilerleyen kısımlarında bu Kişi olarak anılan varlığın Tanrı tarafından Erlik olarak adlandırıldığı görülmektedir. Erlik, insanları yoldan çıkarıp fenalığa sevk etmeye çalışacak olan kötülüğün temsili bir karakter olacaktır. Kişi (ya da Erlik), mitik tefekkürde hırsın ve kıskançlığın sembolü olarak kendisine bir yer yaratmak istemiştir. Onun bu hırsı ile Tanrı'nın kusursuz bir şekilde yarattığı yeryüzünde tepe gibi oluşumlar meydana gelmiştir. Burada yeryüzünde bozulma olduğu görülmektedir. Bu durumu düz yer – tepelik yer bağlamında kaos ve kozmos ilişkisi olarak düşünmek mümkündür. Tanrı, kusursuz bir yer yaratarak düzeni sağlarken Kişi (ya da Erlik) bu kusursuz düz alanı bozmuş ve düzeni bozmuştur. Daha sonra insanları da kıskırtacak olan Erlik, insanın hırsını temsil etmektedir. Kusursuz olarak yaratılan doğanın

ilk tahribatını meydana getirmektedir. Mitik tefekkürde düzen ve düzensizlik olarak görülen bu durum, ekoeleştirel bağlamda doğanın tahribatı olarak düşünülebilir. Dolayısıyla doğanın yaratılış anında bile olsa doğaya bir müdahale olduğu ve bu müdahalenin doğayı tahrip ettiğini düşünebiliriz. Tanrının Erlik ile mücadelesi sonucunda düzen yeniden sağlansa da Erlik bu düzeni tekrar tekrar bozacaktır.

Yukarıda verilen örneğin yanında ayrıca Mandı-Şire ile Erlik'in mücadelesi sonucunda yeryüzünün şeklinin bozulduğu da örneklenmiştir.

“Mandı-Şire alınca, bu mızrağı eline,
Göklere çıkıp daldı, gitti Şeytan iline.
Erlik'i buldu yendi, Şeytanı yakaladı,
Gökte neyi var ise, hepsini parçaladı.
Şeytanın her şeyini, göklerden yere attı,
Şeytan bunu görünce, kendi de gökten kaçtı.

Bundan önce dünyada, ne kaya, ne taş vardı,
Ne şimdiki gibi de, yükselen bir dağ vardı.
Şeytanın göklerinden, düşen parçalar ile,
Dünya karışmış oldu, kayalar taşlar ile,
Dünyanın her tarafı, dağla tepeyle doldu,
Dağların her yanı da, yamaç sarp, dik oldu.
Dümdüz iken dünyamız, dünyaya olan oldu,
Tanrının yarattığı hep böyle yaman oldu”.

Tanrı'nın yarattığı düz ve kusursuz dünya, Kişi'nin hırsları sonucunda kusurlu bir hal almıştır. Kişi'nin Erlik adıyla kötülük unsuru olarak yeniden adlandırılmasından sonra Kozmos dünyada Tanrı tarafından yeniden sağlanmıştır. Ancak göklerde gerçekleşen savaş sonucunda doğada yine tahribat meydana gelmiştir. Bunun sonucunda yaşamın güç olduğu dağlar, tepeler, sarp yamaçlar ortaya çıkmıştır.

Yine kültürel belleğe gizlenmiş olan savaşlar ve doğa tahribatı algısı bu kısımda okunabilir: Kusursuz yeryüzü, savaşlar ve kusurlu yeryüzü. Burada şu hususu belirtmekte fayda var. Mücadeleye tutuşan iki varlık Mandı-Şire ve Erlik, insan değildir ancak insanî hırsları ve kıskançlığı temsil eden varlıklardır. İnsan, hırsları neticesinde savaştıkça doğa kusursuzluğunu yitirecektir.

Metinde doğanın tahrip edilmiş olması bu iki kısım ile örneklenmiştir. Çalışmada da doğa-insan ilişkisi açısından bu örnekler yeterli görülmüştür. Doğanın deforme edilmesi, insan veya insanî hırslar ile ilişkili bir şekilde kültürel bellekte yer edinmiş ve yaratılış mitinde görünür olmuştur.

Lawrence Buell'in (Buell, 1995: 7-8) belirlediği dört kıtası göz önüne alarak bu metni değerlendireceğiz:

a. İnsan dışı çevre, yalnızca çevrenin öne çıkarıldığı bir araç değil, aynı zamanda insanlık tarihinin doğa tarihi ile iç içe olduğunu öne süren bir konumdur.

Metinde doğanın insandan ayrı bir konumda olduğu görülmektedir. Hatta dünya, insan yokken meydana gelmiş ve insan doğanın içine doğmuştur. İnsanın gelişimi doğanın gelişimiyle birlikte görülmektedir. İnsan doğrudan nesne olmasa da insanî hırslar doğanın şekillenmesinde başat rol oynamıştır.

b. İnsan çıkarı tek meşru çıkar olarak anlaşılmalıdır.

Metinde ve incelenen bölümlerde insan ile ilişkilendirilebilecek hırslar, insan çıkarları olarak düşünülebilir. Zira hırs sahibi olan Erlik, kendi çıkarları için yeni bir yeryüzü (doğa) yaratmak istemiştir ancak onun bir hırsı Tanrı'nın yarattığı kusursuz doğanın bozulmasına sebep vermiştir.

c. İnsanın çevreye karşı sorumluluğu, metnin etik yöneliminin bir parçasıdır.

İncelenen bölümlerde doğanın tahrip olmasını insan hırsları ile ilişkilendirdik. Dolayısıyla deforme olan bir doğa, insan veya insanî hırslar ile meydana gelmiştir. Hırs ve mücadelenin etik olarak uygun olmadığı doğanın bozulması ile ilişkilendirilmiştir.

d. Metinde çevrenin değişmez değil bir süreç içinde ilerlediği örtük olarak işlenir.

Çevre, değişmez nitelikli değildir. Zira mitte görülen çeşitli mücadeleler ile doğada değişim olduğu görülmektedir. Bu durum mitte "Dümdüz iken dünyamız, dünyaya olan oldu / Tanırının yarattığı hep böyle yaman oldu" dizeleriyle vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Türk animistik düşünce yapısı, doğa ile iç içe gelişmiş bir algılama biçimidir. Çeşitli halk anlatılarını doğa – insan merkezli olarak okuyacak olursak ekoeleştirelinin temel savlarını görmek mümkündür. Yaratılış mitleri de doğa merkezli değerlendirilerek ekoeleştirel okuma için kaynaklık edebilecek metinlerdir. Sempozyum süresine riayet etmek adına bir yaratılış miti değerlendirmeye alınmıştır. Neticede günümüz kurmaca edebiyat metinlerinde olduğu gibi doğanın tahrip edilmesinin nedenleri olarak insanî hırslar incelenen mitte görülmektedir. Örnekler artırılarak ve yaratılış konulu arkaik destanlar ve efsaneler gibi farklı türler de değerlendirmeye alınarak doğa tahribatı; emirler, yasaklar, sonuç ve cezalar bağlamında daha geniş olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ayaz, H. (2014). *Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3/1, ss. 278-292.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Buell, L. (1995). *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Maltaş, A. (2015). *Ekoloji Ekseninde İnsan – Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu*. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 29, ss. 1-8.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi 1. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özdağ, U. ve Gökalp Alparslan, G. (2011). *Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri, III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu* (ss. 641-651). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Skirberk, G. (2000). *Marksizm ve Ekoloji*. Der. Dermirer G. N., Duran M., Özgür G., Marksizm ve Ekoloji (ss. 49-81). Ankara: Öteki Yayınevi.

HZ. ALİ'NİN TÜRK SÖZLÜ ANLATILARI BAĞLAMINDA KAHRAMAN PROTOTİPİ: TÜRK DÜNYASI DESTANLAR ÖRNEĞİ

Çağrı BOZKURT*

Özet

Söz, insanın duygu ve düşüncelerini sistemli bir şekilde anlatma aracıdır. Bu bağlamda sözün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Düşüncelerini söze dökmeyi beceren insan, sözün içerisine yaşamını, çevresini ve dünyaya bakışını uygulayarak zihinsel kodlarını günümüze kadar taşımıştır. Bu bağlamda sözle anlatma ihtiyacına başvuran insanlar, yeni anlatılar ortaya çıkarmışlardır. Bu anlatılar arasında önemli yeri olan anlatı türü destanlardır. Destanlar, toplum için önemli anlatı türleri arasında yer alır. Destanla halk geleceğe umutla bakar, kendi kültürünü sözlü anlatıda yaşatır. Türk sözlü anlatılarına bakıldığında destanlar önemli bir yer tutar. Bu bağlamda Türk toplumu sözlü kültürlerinde destanları yaşatmışlardır. Destanların konuları kahramanlık, yiğitlik, savaş gibi temalar üzerinde kurulmaktadır. Bu durum dışında dini motifler de görülmektedir. Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte anlatılarına dini şahıslar da girmiştir. Bu kahramanların arasında önemli bir yere sahip olan kişilik Hz. Ali'dir. Hz. Ali, Türkler için alp-eren özelliğini gösteren kutsiyettir. Türk destanlarında Hz. Ali hem ruhsal hem de fiziksel özellik gösteren kahramandır. Bu bağlamda Hz. Ali Türk destanlarında sıkça adı geçmektedir. Çalışmanın konusu olan Hz. Ali'nin kahraman prototipi destanlar bağlamında incelenecek, örnekler ile Hz. Ali'nin kahraman imajı açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Sözlü Anlatılar, Türk Dünyası Destanları.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi – Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, cagri1351@gmail.com

HZ. ALİ'S HERO PROTOTYPE IN THE CONTEXT OF TURKISH ORAL NARRATIVES: THE EXAMPLE OF TURKISH WORLD EPISOTES

Abstract

The word is a means of expressing one's feelings and thoughts in a systematic way. In this context, the history of the word is as old as the history of humanity. The human being, who is able to put his thoughts into words, has carried his mental codes up to the present day by applying his life, environment and view of the world into words. In this context, people who resorted to the need to verbalize have created new narratives. The narrative type that has an important place among these narratives is epics. Epics are among the important narrative genres for society. With the epic, the people look to the future with hope and keep their own culture alive in oral narrative. When we look at Turkish oral narratives, epics have an important place. In this context, Turkish society has kept epics alive in their oral culture. The subjects of epics are based on themes such as heroism, valor and war. Apart from this situation, religious motifs are also seen. With the acceptance of Islam by the Turks, religious figures also entered their narratives. The personality that has an important place among these heroes is Hz. It is Ali. Hz. Ali is the holiness that shows the alp-eren feature for the Turks. In Turkish epics, Hz. Ali is a hero who shows both spiritual and physical characteristics. In this context, Mr. Ali is frequently mentioned in Turkish epics. The subject of the study, Mr. Ali's hero prototype will be examined in the context of epics, with examples, Hz. Ali's hero image will be explained.

Keywords: Hz. Ali, Oral Narratives, Epics of the Turkic World.

GİRİŞ

Söz, insanın duygu ve düşüncelerini sistemli bir şekilde anlatma aracıdır. Bu bağlamda sözün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Düşüncelerini söze dökmeyi beceren insan, sözün içerisine yaşamını, çevresini ve dünyaya bakışını uygulayarak zihinsel kodlarını günümüze kadar taşımıştır. Sözü sistemli bir şekilde kullanan insan, sözlü bir kültür ortamı hazırlamasına zemin hazırlamıştır. Bu durum neticesinde sözlü kültür ortamı ile insan, kendisini ifade edebilme olanağı bulmuştur. Bu bağlamda sözlü kültür ortamı ile insanlar duygularını, düşüncelerini bir sistem etrafında oluşturmuşlardır.

Düşüncelerini söze döken insanoğlu, sistemli bir şekilde ilerlemiş ve yeni anlatılar ortaya çıkmıştır. Bu anlatılar arasında destan, efsane, halk hikayeleri, ninni, masal vd. anlatılar yer almıştır. Ayşe Yücel Çetin'e göre (Çetin, 2016: 39): “sözlü kültür ortamında yaratılan anlatılar (destan/hikâye), yazılı kültür ortamında metin olarak ifade edilir. Ancak sözlü kültür ortamında icra edilen hikâye, anlatan ve dinleyen arasındaki iletişim dikkate alındığında sosyal bir olay, bir gösterim olarak değerlendirilir”.

Türk sözlü anlatılarında önemli bir yer tutan anlatı türü destan konusu yer almaktadır. Destanlar milletleri millet yapan bir türdür. Destan, kelime anlamıyla TDK sözlüğünde “tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epepe” veya “Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri” olarak geçmektedir. Bu bağlamda kelime anlamıyla baktığımızda destan türü, olağanüstü olayları, tarih öncesi zamanlarda yaşanmış olayları sözlü kültür bağlamında gelecek kuşağa aktaran anlatı türü olduğunu söyleyebiliriz.

Destanlar, milletleri millet yapan önemli olgudur. Destanı olmayan halk, eksik kalmış bir toplumdur. Destanla birlikte halk, geleceğe umutla bakar, hayat hikayelerini, kahramanlık öykülerini sözlü kültürde yaşatır. Bu bağlamda Türk destanlarında birçok motif bulunmaktadır. Bu motifler, kahramanlık, yiğitlik, savaş, olağanüstü olayları destanlarına aktarmışlardır. Bununla birlikte Türk toplumu destanlarda dini motifleri de işlemişlerdir. Türk destanlarında eski Türk inançlarının izleri görülse de İslamiyet ile birlikte destanlarda İslami motifler etkili olmuştur. Dini motifler olarak adlandırılacak motifler Hz. Muhammed ve Hz. Ali olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında diğer dini şahıslar görülmektedir.

Hz. Ali'nin Türk destanlarında isminin geçmesi, Türklerin İslamiyet ile birlikte anlatılarına dini motiflerin girdiğini söyleyebiliriz. Bu durum sonucunda destanlarda Hz. Ali'nin karakter ve fiziksel özellikleri de karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikler; “yiğitlik, kahramanlık, adalet, cömertlik ve fiziksel özellik” gibi birden fazla kavramlarla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin hanların çocuksuzluğu, Türk destancılık geleneğinde önemli sorunlardan biri olarak verilir ve bu sorunun çözümü için pirlere, dervişlere, mezarlıklara gidilir; kutlu yerlerde gecelenir, ağzı dualıdan dua alınır, açlar doyurulur, yoksullar giydirilir, Hz. Ali ve Hızır İlyas'tan yardım istenir, Tanrı'nın gönlü hoş kılınır (Çeribaş, 2011: 116). Bu bağlamda Hz. Ali'nin karakter özelliklerine “keramet” motifini

ekleyebiliriz. Aile, çocuk sahibi olması için Hz. Ali'den yardım istemesi, Hz. Ali'nin keramet sahibi olduğunun göstergesidir. Böylelikle aile, Hz. Ali vasıtasıyla çocuk sahibi olabilmektedir. Bu bağlamda Hz. Ali'nin kahraman prototipi olarak karakter özelliği görülmektedir.

Eda Bülbül'e göre (2008: 15). "Destan, bozulmamış şekli ile yalnızca toplum içinde yer alan problemleri ve çelişkileri, bireylerin birbirleri ile olan mücadelelerini dile getirmez. Destanda toplumu yöneten ve topluma liderlik yapan "idealize" edilmiş kişilerin dış güçlerle yahut da olağanüstü nitelik taşıyan yaratıklarla olan mücadelesi ve savaşları dile getirilir. Hz. Ali Cenknemeleri de bu doğrultuda Hz. Ali nezdinde Müslüman-kâfir arasındaki mücadeleyi konu alır. Bu sebeple olsa gerek destanda yer alan her türlü mücadele esnasında tüm destan kahramanlarını dinî inanışları bakımından hep bir arada bir bütün halinde görürüz. Destan kahramanı, soylu ve yüce kişidir. Cenknemeler içinde Hz. Ali'nin bu soyluluğu ve yüceliği dinî anlamda Allah katında çok sevilen kul olma ile şekillenmiştir."

Naciye Yıldız'a göre destan (Yıldız, 2009: 7). "bir milletin yaşamış olduğu maceraların, dünyaya bakışının ve ideallerinin, genellikle bir prototipten hareketle, bir kahraman etrafında birleştirilerek dile getirdiği, kendisine has bir geleneği olan anonim eserlere denir".

Bu çalışmada Hz. Ali'nin Türk destanlarında hem fiziksel hem de karakter özellikleri bağlamında prototip özellikleri açıklanacaktır. Destanlarda geçen Hz. Ali'nin hem fiziksel hem de karakter özellikleri bağlamında "adaleti, yiğitliği, ahlakı, yardımseverliği, inancı" gibi birçok özellikleri üstünde durulup fiziksel özellikleri açıklanacaktır.

1. İRAN – AZERBAJCAN AŞK DESTANLARI

Şikâri Destanı

İran – Azerbaycan Aşk destanlarından olan Şikâri destanında Hz. Ali bağlamında özellikler görülmektedir. Bu bölümde Şikâri destanında Hz. Ali'nin kahraman özellikleri bağlamında bir inceleme yapılacaktır.

"Ben aşık ay medet,
Medet ya Ali! Medet." (Kobotarian, 2011: 121).

Bu bölümde geçen ifadeye göre Hz. Ali'nin karakter özelliğinden bahsedilmektedir. Destanların önemli motiflerinden kurtarıcı kavramı Şikâri destanında görülmektedir. Bu bağlamda bakıldığında destanda Hz.

Ali'den yardım istenmektedir. Kurtarıcı veliler, destanların kilit kahramanlarıdır.¹ Dar zamanlarda karşımıza çıkar ve destanın başrolüne yardımcı olurlar. Hz. Ali bu destanda kahramana yardımcı olan bir kurtarıcıdır.

“Rüyada Hazreti Ali kemerini açıp onun beline bağladı. Ona dedi: Seni pehlivan ettim, artık kimse yenemez. Sana pehlivanlık kemerini bağladım” (Kobotarian, 2011: 187).

Bu bölümde geçen anlatıda az önce bahsettiğimiz kurtarıcı motifi ile bağlantısı mevcuttur. Fakat burada Hz. Ali rüya esnasında kahramanın yanına gelmektedir. Kahramana pehlivanlık kemerini bağlaması aslında Hz. Ali tarafından gerçekleştirilen “kut aktarma töreni” olarak adlandırılmaktadır.² Bu durum kutsal kahramanlar tarafından gerçekleştirilen bir süreçtir. Bir diğer husus ise Hz. Ali bu eylemi yaparken kahramana “artık kimse yenemez” sözünü söylemektedir. Bu durum Hz. Ali'de var olan gücün kahramana geçtiğinin göstergesidir.

“Kimim vardır? Kime gideyim?
Tabip olsa merhem salsa yarama
Şahlar Şahu kendin gel yardıma
Ver muradımı Şah merdan benim”. (Kobotarian, 2011: 104).

Bu bölümde geçen mısralarda Hz. Ali'nin karakter özellikleri çıkmaktadır. Bu özellik kutsaldan yardım isteme özelliğidir. Bu bölümde geçen mısralarda “Şahlar şahı kendin gel yardıma” ifadesi bize Hz. Ali'den yardım istendiğini göstermektedir. bu destanda Hz. Ali kurtarıcı ve insanların zor zamanlarında yardıma koşan bir kahraman olarak bilinmektedir.

2. ÖZBEK DESTANLARI

Özbek Türklerine ait Bozoğlan, Melike Ayyar ve Ayçınar destanları incelendiğinde Hz. Ali bağlamında kahraman özellikleri görülmektedir. Bu bölümde Hz. Ali'nin karakter ve fiziksel özellik bağlamında bir inceleme yapıp Ali'nin Özbek destanlarındaki kahraman özellikleri açıklanacaktır.

¹ Bk. Mehmet Emin Bars, Battal Gazi Destanında Düşman Kahraman Tipi. S. **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 12, Haziran, s.267-268. 2015

² Bk. Mehmet Çeribaş, Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları. **Motif Vakfı**. Cilt: 14, Sayı: 36, 1185-1206. 2021.

Bozoğlan Destanı

“Köpdür bu könlüm de arman / Çokdur bu gönlümde arınan
Bilmem kim den bolar derman/ Bilmem kim den olur derman
Ali pirim, Şahım erdan / Ali pirim, Şah-ı Merdan
Yetişgin garip yerlerde / Yetiş bu garip yerlerde” (Çetin, 2005: 199).³

Özbek destanı olan Bozoğlan anlatısında Hz. Ali'nin adının geçtiği görölmektedir. Fakat anlatıda Hz. Ali ismi ile değil sıfatlarından “Şah-ı Merdan” ifadesi ile yazılmaktadır. Anlatıda geçen cümlelerden anlaşılacağı üzere insanlar Hz. Ali'den yardım istemektedir. Bu durum artık Hz. Ali'nin karakter özelliği olarak prototipi olmuş ve destanların vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Melike Ayyar Destanı

Özbek destanı “Melike Ayyar” anlatısında Hz. Ali'nin sıkça ismi geçmektedir. Bu durumu aşağıda geçen mısralarda karakter ve fiziksel özellik bağlamında açıklanacaktır.

“İki dünyada yoldaşım
Meydan merdim, ya Ali,
Dilerim sizden medet,
Hızlı süvarim, ya Ali,
Yedi yaşında er namını alan,
Yirmisinde aslan namını alan,
Dağları vurup deviren,
Düldül süvarisi, ya Ali,
Yiğit piri şah-ı merdan,
Medet verin şîr-i yezdan.
Bu dünyayı berbat edip,
Kâmil pirleri yad edip,
At saldı düşman üstüne.
Dağdaki aslan gibi haykırarak,
Kaplan gibi koşup,
Halilallah, Allahu Ekber” (Yücel, 2007: 60 – 61).

Özbek destanında Hz. Ali'nin kahraman özellikleri görölmektedir. Türk ölkelerinin İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte anlatılarına İslami unsurlu kahramanla yer vermiş ve sözlü anlatılarında bu kahramanlara özellik atfetmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Ali'nin Türkiye dışında diğer Türk

³ Özkan, a.g.e., s. 208,463-464.

ülkelerinde adının geçmesi ona atfedilen özelliklerin kutsallığından kaynaklanmaktadır. Melike Ayyar destanında Hz. Ali'nin özellikleri şu şekildedir: İlk olarak "karakter özelliği" olarak adlandırılacak; "yiğitlik, erlik vasfı ve kahramanlık" ifadeleridir. Yukarıda geçen mısralarda bu özelliklerin karşılığı görülmektedir. Yine anlatıda geçen ifadelerde Hz. Ali'ye atfedilen sıfatlar yer almaktadır. "Şîr-i Yezdan, Şahı Merdan, Düldül Süvarisi, Meydan Merdi" gibi ifadeler Hz. Ali'nin karakter özelliğini gösteren kelimelerdir.

"Ümit edip, ağlarım Hazret-i Nur'dan,
Miskin umutludur, Ali gibi aslandan,
Evvel i Allah 'tan, sonrası pirden,
Gam çeken laçini kurtar ağdan,
Laçinin kanadı yaralanmasın,
Dünyayı gezen Hazret-i Eyüp,
Üç yüz altmışı geçen meydan-ı gaip,
Eksik kullar maksad diler içtenlikle,
Ne iş gelsin biçare kulun elinden,
Yardım diler Hazret-i Ali 'den..." (Yücel, 2007: 135).

Yukarıda geçen mısralarda Hz. Ali'nin fiziksel özelliğinin aslan motifi ile bağdaştırıldığı görülmektedir. Bu durum diğer anlatıda anlatılan Allah'ın Ali'ye "aslanım" ifadesini vermesinden kaynaklanmaktadır. Son mısralarda geçen cümlede Hz. Ali'den yardım dilenmektedir. Bu durum karakter özelliğinden yardımcılık vasfını ve hızır tipini gösteren ifadelerdir.

"Sahip kıranını, ya Ali,
Savaş yapar bin-bin
Gamlı gönül ister taraf,
Bu devlere kılar talep,
Şîr-i Yezdan'ım, ya Ali,
Atı sürüp her tarafa,
Ulaştırsın Hüda amaca,
Devler çoktur, budur tek,
Devr-i devranım, ya Ali,
Çoktur devler deste deste,
Başlar kesip her tarafta,
Kan döker meydan içinde,
Etrafını alıp düşman,
Devler at salıp o an,

Bu şekilde kalenderhan,
Kan döker meydan içinde,
Aslan gibi olup düşman üstüne geldi
Eline geçeni havaya attı” (Yücel, 2007: 319).

Bu mısralarda geçen anlatımda Hz. Ali’ye verilen sıfatların yanında, olağanüstü olaylar mevcuttur. Örneğin, Hz. Ali’nin devler ile mücadelesini anlatan bu cümlede, Hz. Ali’nin her şeye gücü yeten, mucizevi bir kahraman olarak görülmektedir. Genellikle karakter özelliği olarak nitelendirilecek bu kavramlar, Ali’ye Türkler tarafından atfedilen dini ve sosyal özellikleri içeren ifadelerdir.

Ayçınar Destanı

Özbek destanı olan Ayçınar destanında Hz. Ali’nin ismi geçmektedir. Bu bağlamda aşağıda verilen mısralarda Hz. Ali’nin karakter özelliği olarak nitelendirilecek bir seslenme mevcuttur. Bu seslenme kutu ve kutsalı yücelten ifadelerdir.

“Kulak verin yiğitler,
Benim söylediğim sözüme.
Ya Ali, deyip binin,
Kapidaki ak bozuma.” (Solmaz, 2007: 91).

3. UYGUR HALK DESTANLARI

Uygur halk destanlarını incelendiğinde Hz. Ali’nin “Garip ile Senem, Hurilika – Hemrecan, Şah Adilhan” destanlarında özellikleri görülmektedir. Aşağıdaki verilen destanlarda Hz. Ali’nin karakter ve fiziksel özellik bağlamında incelemesi yapılacaktır.

Garip ile Senem

“Soldu aşıkların gülü,
Uçtu Senem'in bülbülü,
Mertlerin piri Ali,
Garip sana emanet.” (İnayet, 2004: 231).

Garip ile Senem destanında Hz. Ali’nin karakter özelliği olarak nitelendirilen kavramlar mevcuttur. Bu karakter özelliği “mertlerin piri” ifadesidir. Bu kavram bize Hz. Ali’nin “yiğitliğinden, erliğinden ve kahramanlığından” bahsetmektedir. Bu bağlamda bu destanda geçen ifadeye göre Hz. Ali’nin karakter özelliğini göstermektedir.

Hurilika- Hemreca

“Hepimizin atasıdır Adem Nebi,
Hemra kulun piridir Hazreti Ali,
Gördün mü sen halim nasıl Hurilika peri,
Bugün bana destek verecek günüdür” (İnayet, 2004: 456).

Hurilika – Hemreca Uygur halk destanında Hz. Ali'nin “pirlik” vasfından söz edilmektedir. Bu ifade “yücelik, ermişlik ve dervişlik” özelliği Hz. Ali'nin karakter özelliğini göstermektedir. Pirlik vasfı; kutsal kişilere, ermişlere verilen özelliktir.

Şah Adilhan

“Hakkı için Ebubekir, Ömer ve
Osman, eyle.
Fatma ile Ali Şah-ı Merdan .
Feda olsun canım bu fani cihan,
Günahıma tövbe edeyim makbul”. (İnayet, 2013: 130).

Şah Adilhan destanında Hz. Ali'ye dair kahraman özellikleri bulunmaktadır. Yukarıda verilen cümlelerde Hz. Ali, annesi Fatma ile adı zikredilmektedir. Bu bağlamda Hz. Ali ve annesi Fatma'ya duyulan saygının ve sevginin önemini göstermektedir. Bir diğer husus ise Hz. Ali'nin sıfatlarından “şahı merdan” ifadesi, karakter özelliğinden “yiğitlik” motifi bulunmaktadır.

4. TATAR DESTANLARI

Tatar destanları incelendiğinde Hz. Ali'nin “Hurluga ve Hemra” destanında adının geçtiği görülmektedir. Aşağıda verilen cümlede Hz. Ali'nin karakter ve fiziksel özellikleri bağlamında bir inceleme yapılacaktır.

Hurluga ve Hemra

“... Padişah inleyip sızlayarak, niyaz ederek ağladı. Bundan sonra Hızır aleyhisselam

dediler: "Ey, dertli, Hazret-i Ali'nin kabrine gidip dileğini dile" ,
diyerek izin verdiler. Padişah gidip, acıyla ağlayıp söylediği;

Tanrı'nın dostu sen, Ahmed-i Muhtar,
Sen onun naibi olan Alisin,
Hileyle alıp Şehr-i Haybanı,

Kafirleri dine alan Alisin.
Kevserin sakisi mahşer gününde,
Yeşil tuğ dibinde, resul yanında.
Altıncı kat asumanda miraç gününde
Resulün yüzüğünü alan Alisin.
Peygambere konan pılava
"Bismillah" diye elini salan Alisin.
Din için kendini verdin çalışmaya,
Kafir ehliyle daldın kavgaya,
Resul erdi o günde Hızıra,
Kırkların dermanı olan Alisin.
Garip Hüsrev vasfın okur dilinde,
Bir zatışerifsin Arap ilinde,
Ahir zamanda merdin elinde,
Kısmet-i Huda olan Alisin." (Urmançı, 2007: 57).

Yukarıda geçen destanda Hz. Ali'nin karakter özellikleri görülmektedir. İlk olarak "Hz. Ali'nin kabrinden dilek dileme" motifine bakılmalıdır. Burada geçen kavram Hz. Ali'nin karakter özelliğini karşılamaktadır. Bu bağlamda "pirlik, erenlik" vasfı görülmektedir.

Bir diğer husus ise Hz. Ali'nin "inanç" motifi görülmektedir. "Kafirleri dine alan Alisin" ifadesi Hz. Ali'nin din uğruna yaptığı savaşları, Tanrının elçisi olarak görevlendirilmiş bir kahraman özelliği bulunmaktadır.

Bu mısralarda geçen özellikler bağlamında Hz. Ali'nin "dini motif" olarak adlandırılacak özellikler sıkça görülmektedir. Resulün yüzüğünü alan Alisin" ifadesi, kutsal Hz. Muhammed'in kutu, Hz. Ali'ye geçtiğinin göstergesidir. Bu bağlamda bakıldığında Hz. Ali'nin "kutsal ve yücelik" kavramları ile beraber anılmaktadır

Son olarak Hz. Ali'ye duyulan saygı ve sevgi son cümlelerde geçmektedir. Ek olarak "kırkların dermanı olan Alisin" ifadesi, bu yola girenlerin yardımcısı olarak bir kahraman prototipini karşılayan özelliktir.

5. BAŞKURT DESTANLARI

Başkurt destanlarını incelendiğinde Hz. Ali'nin kahraman özellikleri görülmektedir. Bu anlatı "Kıssayı Yosof ve İzeykey Menen Morazım" dır. Aşağıda verilecek olan destanlarda Hz. Ali'nin karakter ve fiziksel özellikleri örneklerle verilecektir.

Kıssayı Yosof- Kıssa-yı Yusuf

“Onun sonrasında asker başı batır Ali
Yüz binlere ulaşır imiş, onun askeri,
Meşhurlukta karşılaştırılmaz zülfikarı,
Ali'den daha cesur kimse yoktur imdi.”

(Suleymanov, İbrahimov, Ergun, 2014: 290).

Yukarıda geçen Kıssayı Yusuf destanında Hz. Ali'nin kahraman özellikleri görülmektedir. İlk cümlede geçen Hz. Ali'nin Zülfikar'ı hakkında ifadeler mevcuttur. Anlatıda Zülfikar'ın ne kadar meşhur olduğundan bahsedilmektedir. Bu durum kahramanın yardımcı olan kılıcının yüceliğini göstermektedir. Bu bağlamda Türkler, kahramanın yanında olan sembolleri yüceleştirmiş ve onlara kutsallık atfetmişlerdir.

Diğer özellik Hz. Ali'nin karakter özelliğini gösteren ifadeler bulunmaktadır. Bu özellik Ali'nin karakter özelliklerinden “cesur, korkusuz” olduğunu göstermektedir. Hz. Ali'den başka cesur kimsenin olmaması, kahramanın “yiğitliğinden, yüceliğinden” kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda inceleme yapıldığında Başkurt destanlarında Hz. Ali'nin karakter özellikleri görülmektedir.

6. KAZAK DESTANLARI

Kazak destanları, anlatı açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bölümde Kazak destanları incelenecektir. Destanlar incelendiğinde karşımıza Hz. Ali'nin “Köroğlu Hikayesi – Köroğlu'nun Kızılbaş Künhar Han'la Savaşıp Gavaz'ı Getirmesi (Birinci Bölüm), Mırkı Batır, Emir Göroğlu Destanı, Kız Jibek” destanlarında isminin geçtiği görülmektedir. Bu durum sonucunda Hz. Ali'nin karakter ve fiziksel özellikleri bağlamında inceleme yapılacaktır.

Köroğlu Hikayesi – Köroğlu'nun Kızılbaş Künhar Han'la Savaşıp Gavaz'ı Getirmesi (Birinci Bölüm).

“Ağzıma aldım pirim Hazreti Ali 'yi,
Ebubekir, Ömer, Osman , Veli'yi .
Bu sefere çıkacağım, tevekkel,
Atacanım, şimdi bana izin ver!” (Arıkan, 2014: 353).

Yukarıda geçen mısralarda Hz. Ali'nin pir özellikleri bulunmaktadır. Bu özellik ona atfedilen dervişlik, erenlik vasfından kaynaklanmaktadır. Böylelikle Hz. Ali'nin karakter özelliği bağlamında ifadeler bulunmaktadır.

“Zavallı kulun ağlar,
Sizden medet diler.
Medet ver ben zavallıya
Pirim Hazret Ali!” (Arıkan, 2007: 417).

Yukarıda geçen mısralarda Hz. Ali'nin karakter prototipi bağlamında özellikleri görülmektedir. Türk destanlarında kahraman insanlara yardımcı olan bir kutsiyettir. Böylelikle bu destanda kahraman, Hz. Ali'den yardım istenmektedir. Bu durum sonucunda “Medet ver ben zavallıya, Pirim Hazret Ali” ifadesi Hz. Ali'nin kutsal bir kişilik olduğunu ve bunun sonucunda insanlara yardımcı olan bir kişilik olduğu görülmektedir.

“Hasan oğlum, Kızılbaş'ı taş et deyip,
Aç zayıfı devletine mest kıl deyip,
Melikeydar yoldaş, Huda padişah, deyip,
Ali, Haydar ikisine emanet ettim!” (Arıkan, 2007: 549).

Yukarıda geçen mısralarda Hz. Ali'nin Türk toplum algısının yansıması görülmektedir. Anlatıda yer alan kahraman, sevdiği insanı Hz. Ali'ye emanet ettiğini söylemektedir. Sevdiği kişiyi Hz. Ali'ye emanet etmesi, Hz. Ali'ye güvenmesi, ona olan bağlılığının göstergesidir. Anlatılarda bu özellik Hz. Ali'nin karakter özelliğini göstermektedir.

Mırkı Batır

“Aslanı Allah 'ın,
Şer-i Yezdan Er Ali,
Şefaatchi olsana.” (Sakenov, Avespayeva, 2009: 75).

Mırkı Batır anlatısı, Kazak destanlarında yer alan bir anlatıdır. Bu anlatıda Hz. Ali'ye verilen sıfatlar görülmektedir. Bu durum Türkiye Türklerinin anlatılarında olduğu gibi Kazak destanlarında Hz. Ali'nin sıfatları yani onun karakter özelliğine vurgu yapılmaktadır.

“Gücünün yettiğini öldüren,
Hunhar yiğitlerden misin?
Güvenmeden sır saklayan
Yiğidi, Er Ali'nin ruhu çarpar.” (Sakenov, Avespayeva, 2009: 181).

Yukarıda geçen mısralarda insanların yaptığı hatalardan bahsedilmektedir. İnsanların haksız yere insan öldürmesi, güçsüzü ezmesi toplum tarafından hoş karşılanmayan bir durumdur. Bu bağlamda bakıldığında Hz. Ali'nin güçsüzleri ezmemesi, yiğitlik göstermesi ve haksız

yere insana kıymaması nedeniyle burada örnek bir kahraman olarak gösterilmiştir. Bu durum Hz. Ali'nin karakter özellikleri bağlamında "merhametli, yiğit" olduğunu göstermektedir.

"Gali ile çekişen Şer-i Yezdan Ali gibi.

Sökülür zırhları paramparça,

Boğuşan bu adamlar neyin farkındalar?"

(Sakenov, Avespayeva, 2009: 227).

Bu mısralarda Hz. Ali'nin özellikleri bağlamında karakter özelliği görülmektedir. Hz. Ali'nin sıfatlarından "Şer-i Yezdan" ifadesi, Ali'ye atfedilen kutsal isimlerdendir.

Emir Göroğlu Destanı

"Çembil şehrinin yöneticisi Ehmedhan adlı padişahının Zulper Ayım adlı bir kız kardeşi vardır. Hz. Ali'nin gözü bu güzel kıza ilişir, kendi kendine: "Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğursa, ne iyi olurdu!" diye iç geçirir ve yoluna devam eder. Zulper Ayım da o anda hamile kalır. Zulper Ayım, utancından Allah'a yalvarır ve karnındaki altı aylık çocukla ölür. Emir Göroğlu mezarlıkta doğar ve bir kamışın deliğinden nefes alarak yaşar. Mezarda doğduğu için Göroğlu (Mezaroğlu) adı verilir. Ok atma ve mızrak kullanmadaki ustalığıyla kısa zamanda meşhur olur. Yaptığı yarışmalarda onu kimse yenemediği için ne Çembil'de ne de Almalık'ta kimse ona rakip olamaz" (Mehmet, 2010: 146).

Emir Göroğlu destanında geçen anlatıda Hz. Ali ile doğum motifi bir arada verilmektedir. Yukarıda anlatılan efsaneye göre Hz. Ali'nin bir kızın güzelliğinden etkilenip, ondan çocuk doğurmak istemesi ve sonrasında çocuğun doğması bize halkın algısında kutsal bir kişiden hamile kalınmasının önemini göstermektedir. Halk, doğum oluşumunu sıradan insanlar tarafından değil, kutsal, nurlu bir varlıktan gelmesini ummaktadır. Bu durum kahramana yani Hz. Ali'ye yüklenen "kutsiyet" in göstergesidir.

Kız Jibek Destanı

"Düşse koltuğuna girip kaldır,

Felaket gelse, kovala

Hazreti Ali Sultan,

Rahim edip dursanız,

Baba Tüküti Şaşı Aziz,

Balamı size emanet ettim..." (Turganbayev, 2012: 33).

“Hatırı için Kelam'ın
Hz. Hızır, Hz. İlyas, Kırklar,
Oğluma göz kulak ol,
Yolunu şaşırırsa, yanılıp,
Yönlendirip doğru yola sal.” (Turganbayev, 2012: 157).

Bu iki metinde geçen Kazak Türklerinin destanı olan “Kız Jibek” anlatısında Hz. Ali imajı görülmektedir. İlk metinde Hz. Ali'nin karakter özelliği görülmektedir. Anlatıda Hazreti Ali'nin felaketlere, kötülöklere karşı geleceğini belirtmektedir.

İkinci metinde Hz. Ali ile kırklar motifi mevcuttur. İnsanın yolunu “kırklar” a bağlaması aslında kişinin kendisini Hz. Ali'nin yoluna bağladığını göstermektedir.

Alpamış Destanı

“Şah-ı Merdan (Hz. Ali) Alpamış'ın sırtını sıvazlar. Bu yüzden ateşe atılsa yanmaz, Alpamış'a ok atılsa işlemez ve yanından "Kırklar" ayrılmaz olur.” (Kaya, 1995: 2).

Bu metinde geçen Alpamış destanında Hz. Ali'nin mucizesini ve fiziksel özelliğinden “el” kavramı önem teşkil etmektedir. Hz. Ali Alpamış'ın sırtını sıvazlayıp, zarar gelmesini önlemesi, Hz. Ali'nin mucizesini gösteren bir durumdur. Bir diğer husus ise Hz. Ali bu eylemi yaparken elini kullanması, fiziksel özellikleri bağlamında “keramet sahibi” olduğunu yani kutsallığı işaret etmektedir. Son olarak Alpamış destanında “şah-ı merdan” ifadesi ise bize Hz. Ali'nin yüce sıfatlarından birisini göstermektedir.

7. KIRGIZ DESTANLARI

Sözlü anlatıları incelendiğinde Kırgızlara ait destanlarda Hz. Ali'nin özellikleri görülmektedir. Bu bölümde Kırgız destanlarından dört anlatı yer alacaktır. Bu destanlar “Manas Destanı, Mendirman Destanı, Boston Destanı, Kız Darıyka Destanı” dır. Bu bağlamda Kırgız destanları, Hz. Ali'nin fiziksel ve karakter özellikleri bağlamında bir inceleme yapılacaktır.

Manas Destanı

“Allah elçisinin damadı,
Hazreti Ali adlı cesur insan vardı,
Pek çok insanı dine çekti,
Hükmüne baş eğdirtip...” (Musayev, Akmataliyev, 2007: 401).

Yukarıda geçen mısralarda Manas Destanında Hz. Ali'nin özellikleri bulunmaktadır. Bu ifadeler Hz. Ali'nin karakter özellikleri göstermektedir. Bu bağlamda bakıldığında ikinci mısradaki geçen kavrama göre Hz. Ali'nin karakter özelliklerinden "yiğitlik, mertlik" özelliği karşımıza çıkmaktadır. Manas Destanında Hz. Ali'ye atfedilen bu özellik onun kahraman özelliğini gösteren kavramdır. İkinci özellik ise son mısralarda geçen Hz. Ali'nin "inanç" imajıdır. Diğer anlatılarda olduğu gibi bu anlatıda Hz. Ali dini yayan, din uğruna savaşan bir kahraman olarak bilinmektedir. Tanrının elçisi olarak yeryüzünde sorumluluk sahibi olan Ali, din uğruna cihat eden bir alptir.

Mendirman Destanı

"Hazreti Ali pir oldu
Yeri yücelip şöhreti arttı
Bu yiğit yetişip büyüdü
Götürmeye at zorlandı" (Akmataliyev, Caynakova, 2009: 50-51).

Mendirman destanına baktığımızda birden çok özellik görülmektedir. Bu durum sonucunda "yiğitlik, erenlik, yücelik" kavramları üzerinde durulacaktır. Hz. Ali'nin bu destanda erenlik vasfı ön plandadır. Bu vasıf Ali'nin hakk yolundan ayrılmamasından, bu yola canın vermesinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer özellik "yücelik" kavramıdır. Bu kavram Hz. Ali'nin Tanrının yeryüzündeki yansıması, gölgesi olması sebebiyle bu cihanda yüceliği artmaktadır. Bu bağlamda Tanrı nuru almış insanların toplum algısında yüce olduğunu gösteren bir ifadedir. Son olarak ise "yiğitlik" özelliği çıkmaktadır. Bu özellik her kutsal kahramanda görülen bir özelliktir. Bu yüzden yiğitlik gösteren alpler, saygı gören ve toplum algısında önemli bir yere sahip olan kişilerdir.

Boston Destanı

"Hüda- Teala, kudretli
Orada yolumu düzeltse
Hazret-i Ali Çaryar
Onlar gelip kollasa..." (Akmataliyev, Kadırmambetova, 2009: 137).

Boston destanında Hz. Ali'nin karakter özelliği görülmektedir. Bu özellikler Hz. Ali'nin koruyuculuğundan söz edilmektedir. Kahraman olan Ali, insanları koruyan bir yiğittir. Bu durum sonucunda Hz. Ali toplum algısında kurtarıcı özellikler göstermektedir.

Kız Darıyka Destanı

“O kişi bir de şöyle anlatır,
Arabın büyük pehlivanı Hz. Ali ile,
Kız Darıyka'nın tutuştuğunu,
Öğrense, der, genç nesillerin tümü.” (Türker, 2005: 28).

Kız Darıyka destanında Hz. Ali bağlamında özellikler görülmektedir. Yukarıda geçen cümlede Hz. Ali'nin kahraman imajı bulunmaktadır. Bu bağlamda Hz. Ali hakkında “pehlivan” ifadesi kullanılması Kırgız toplumunda Hz. Ali'nin yenilmez, güçlü, korkusuz bir kahraman olduğu ifade edilmektedir.

“Vatanının şöhret verdiği Hz. Ali,
Bahadırların bahadırı, derler ona.” (Türker, 2005: 44).

Bu cümlede Hz. Ali'nin kahraman özellikleri bağlamında ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeler “bahadırların bahadırı” özelliğidir. Bu bağlamda Hz. Ali'nin karakter özellikleri bağlamında yiğitlik ve korkusuz bir bahadır olduğunu göstermektedir.

“Söylenen Mekke'deki Ali pehlivanın,
Dünyada yok ona denk olan.
Maksadın gerçek bir pehlivan bulmak ise,
O zaman Ali ile evlen.” (Türker, 2005: 44).

Bu dörtlükte geçen ifadelerle göre Hz. Ali'nin kahramanlığı ve karakter özelliği hakkında bilgiler içermektedir. Yukarıda geçen ifadelerle aynı ifadeler bu dörtlükte Hz. Ali hakkında söylenmektedir. Önemli olan bir husus Hz. Ali'nin kendisi gibi güçlü bir pehlivan olan Darıyka ile evlenmelerini söylenmesi. Bu durum iki güçlü kahramanın kuvvetlerini yani karakter ve fiziksel özellik imajını göstermektedir.

“Aslan gibi heybeti olan Ali ' den bile.” (Türker, 2005: 46).

Yukarıda geçen ifadeye göre Hz. Ali'nin aslan gibi kuvvetli, heybetli olması Ali'nin fiziksel imajını gösteren önemli husustur. Kırgız toplumu Hz. Ali'nin karakterini ve fiziksel özelliklerini aslana benzetmektedir.

“Ali pehlivan sokakları dolaşırken,
Şöyle bir söz yayılır halk arasında.
Aslan gibi heybeti varmış pehlivanın,
Bir tek Darıyka'yı bu yener.” (Türker, 2005: 50).

Yukarıda geçen dörtlükte Hz. Ali'nin fiziksel özelliği hakkında bilgiler içermektedir. Hz. Ali'nin vücudunun Aslan gibi heybetli olduğunun vurgulanması fiziksel özelliğine vurgu yapılmaktadır. Bir diğer önemli husus ise Hz. Ali'nin yiğitliği ve kahramanlığına yani karakter özelliğine dair ifadeler içermektedir.

“Ali, yaşlı kadına gelip selam verdi,
Onun heybetini yaşlı kadın gördü.” (Türker, 2005: 50).

Bu cümleden anlaşılacağı üzere Hz. Ali'nin fiziksel özellikleri arasında yer alan “heybet” özelliğidir. Heybet, Ali'nin anlatılarda çok kez aktarılan ifadelerdendir. Bu bölümde Hz. Ali'nin heybet özelliğine vurgu yapılmaktadır.

“Yetişip büyük insan oldun sen,
Aslan diye şöhret yaptın.
Halk önünde şöhretinin karşılığını vermezsen,
Bu kötü olur yiğitler için.” (Türker, 2005: 53).

Bu dörtlükte geçen ifadeye göre Hz. Ali'nin karakter imajı bağlamında ifadeler görülmektedir. Hz. Ali'nin elde ettiği başarılar, şöhretler halk nezdinde önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda Hz. Ali bunu karşılığını vermezse halk önünde itibarı düşecektir. Bu bağlamda yukarıda geçen anlatımda Hz. Ali'nin karakter özelliği bağlamında ifadeler içermektedir

“Aslan Ali saldıran bir kaplan gibi,
Darıyca ise karakulak aslan gibi” (Türker, 2005: 59)

Bu cümlede geçen ifadeye göre Hz. Ali'nin fiziksel özelliği kaplana benzetilmektedir. Kaplan gibi çevik, hızlı ve korkusuz Ali, Darıyca ile mücadele etmektedir. Bu özellikler Hz. Ali'nin fiziksel özelliklerine vurgu yapan önemli ifadelerdir.

SONUÇ

Söz, bir milletin ifade biçimidir. Söz ile milletler duygularını, düşüncelerini dile getirirler. Bu bağlamda sözün insan hayatında önemli bir rolü vardır. Aynı zamanda söz dili de etkiler. Dil canlı bir organizmadır ve bu bağlamda dil ile söz uyum içinde ilerler. İnsanların sözü kullanmasıyla birlikte birden fazla anlatı türü ortaya çıkmıştır. Türk sözlü anlatılarında destan, efsane, sagu gibi sözlü anlatılar önemli yer tutar.

Türk sözlü anlatılarında önemli bir anlatı türü olan destanlar vardır. Destanlar, coşku ve heyecanın yüksek tutulduğu bir anlatı türüdür. Genellikle sözlü olarak icra edilmektedir. Destanların konusu genellikle savaş, yiğitlik, doğüstü konular yer almaktadır. Türk dünyası destanlarında İslamiyet ile birlikte bazı kahramanlar girmiştir. Bu kahramanlardan önemli kişilik olan Hz. Ali'dir.

Hz. Ali'nin Türk sözlü anlatılarında yer almasıyla birlikte ona atfedilen bazı kahraman özellikleri vardır. Bu durum iki türlü ile karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali'nin kahraman özelliklerini ruhsal ve fiziksel özellikleri bağlamında bir prototip imajı görülmektedir. Türk sözlü anlatılarında Hz. Ali alp-eren özelliği göstermektedir. Bu özellik Hz. Ali'nin hem bilge bir eren hem de alplık özelliğine vurgu yapılmaktadır. Destanlarda Hz. Ali, mazlumlara yardımcı olan, kötülöklere karşı direnen, haklının yanında olan bir kahramandır. Aynı zamanda Hz. Ali insanların yanında olan, onlara yol gösteren bir erendir.

Çalışmanın konusu olan destanlarda Hz. Ali'nin kahraman özellikleri bağlamında yer alan ruhsal ve fiziksel özellikleri örnekler şeklinde açıklanmıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin Türk dünyasında önemli bir kutsiyet olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akmataliyev, A, A Kadırmambetova (2009). *Kırgız Destanları 7 – Boston*. Ankara: TDK.
- Ankan, M. (2007). *Kazak Destanları 1 – Köroğlunun Kazak Anlatımları*. Ankara: TDK.
- Bülbül, E. (2008). *Hz. Ali Cenklere Üzerine Bir Tetkik*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
- Çeribaş, M. (2011) *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü).
- Çeribaş, M. (2021). *Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları*. Motif Vakfı. Cilt: 14, Sayı: 36, 1185-1206.
- Çetin, A. Y. (2016). *Türk Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İnayet, A. (2004). *Uygur Halk Destanları 1*. Ankara: TDK. İnayet, A. (2013). *Uygur Halk Destanları 2*. Ankara: TDK.

- Kaya, D. (1995). Alpamiş Destanı. *Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri*, Kırıkkale 9- 11. 6. 87-93.
- Kobotarian, N. (2011). *Şikâri Destanı*. Ankara: TDK. Mehmet, A. (2010). *Uygur Halk Destanları*. Uşak: Elik Yayınları.
- Musayev, S, Akmatliyev AA. (2007). *Kırgız Destanları 6 - Manas Destanı*. Ankara: TDK. Sakenov S., Avespayeva P (2009). *Kazak Destanları 6*. Ankara: TDK.
- Solmaz, A. (2007). *Özbek Destanları 3 – Ayçınar Destanı*. Ankara: TDK. Suleymanov, A.- İbrahimov, G.-
- Ergun, M. (2014). *Başkurt Destanları 4 Kahraman Hakkında Destanlar – Ozanlar*. Ankara: TDK. Turganbayev, A. (2012). *Kız Jibek Destanı*. Ankara: Türksoy.
- Türker, F. (2005). *Kırgız Destanı Kız Darıyka Üzerinde Bir Araştırma*. Ege Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzmir. Urmançı, F. (2007). *Tatar Destanları*. Ankara: TDK. Yıldız, N. (2009). *Türk Destancılık Geleneği*. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Cilt: 6. Sayı: 1. Ss: 7-15.
- Yücel, D. (2007). *Özbek Destanları 2 – Melike Ayyar Destanı*. Ankara: TDK.

AHMET TURAN OFLAZOĞLU'NUN "ELİF ANA" ADLI OYUNUNDA KADIN FOLKLORU

Büşra YILMAZ*

Özet

Tiyatro, edebî sanatlar içerisinde insan yaşamına tutulan bir ayna özelliği göstermesi bakımından önemlidir. İlkel insanın törenlerinden günümüz modern tiyatro anlayışına kadar insan, bir meydanda veya sahnede gösterilerini icra ederken yaşamın gerçeklerinden kendisini uzak tutamaz. Tiyatro ister geleneksel ister modern olsun içerisinde kültürel yaşamdan izler bulundurur.

Kadın, halkın bir parçası olarak öteden beri tiyatro içerisinde kendine yer bulmuştur. Bilindiği gibi geleneksel Türk tiyatrosunda kadın rolleri erkek oyuncular tarafından canlandırılmıştır. Erkek oyuncunun büründüğü kimlik ise erkek tarafından benimsenen kadın kimliğidir. Bununla birlikte kadının tiyatro metinlerine konu olması şüphesiz Türk tiyatrosunun batı etkisinde gelişmesiyle olmuştur. Söz konusu çalışma A. Turan Oflazoğlu'nun 1980 yılında yayımlanan "Elif Ana" adlı oyununda bir kadın folkloru incelemesi niteliğindedir. "Elif Ana" oyunu, iki perdelik bir oyundur. İlk perdesi altı sahneden oluşmakla birlikte ikinci perdesi dört sahneden oluşmaktadır.

Kadın folkloru kavramı; ilk olarak 19. yüzyılda kadın haklarının savunulması yoluyla ortaya çıkan feminist düşüncenin halkbilimi içerisinde yer bulmuş şeklidir. Kadın folklorunun ilgi alanı, kadının hangi folklorik ürünleri kullandığından söz konusu folklorik ürünlerin icra yöntemine kadar çeşitlilik göstermekle birlikte kadının toplumdaki konumunu da göstermektedir. Bu bilgilerle birlikte "Elif Ana" adlı oyun içerisinde kadın folkloru kavramına uygun olarak halk bilgisi ürünlerinden mani, ninni, alkış-kargış ve atasözleri tespit edilmekle beraber toplumsal cinsiyet bağlamında kadının yeri de incelenmiştir. Söz konusu bulgularla köy kadınının kimliğini tespit etmek amaçlanmıştır. Böylelikle kadının yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel yaşam içerisindeki duyulmayan sesi olmak istenmiştir.

Anahtar kelimeler: Tiyatro, Kadın Folkloru, Toplumsal Cinsiyet.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, xbusrayilmaz@gmail.com

WOMEN's FOLKLORE IN AHMET TURAN OFLAZOĞLU's PLAY "ELİF ANA "

Abstract

The theater is important in terms of reflecting human life in literary arts. From the ceremonies of primitive people to today's modern understanding of theater, people cannot distance themselves from the realities of life while performing their performances in a square or on a stage. Whether the theatre is traditional or modern it contains traces of cultural life.

As a part of the public, women have always found a place in the theater. As it is known, female roles in traditional Turkish theater have been played by male actors. The identity that the male actor plays the role of is the female identity adopted by the male. However, the fact that women became the subject of theater texts was undoubtedly the development of Turkish theater under the influence of the west. The study of A. Turan Oflazoğlu's play "Elif Ana" published in 1980, is a study of women's folklore. The Play "Elif Ana" is a two-act play. The first act consists of six scenes and the second act consists of four scenes.

The concept of women's folklore is a form of feminist thought that first emerged through the defense of women's rights in the 19th century. The interest of women's folklore varies from which folkloric products women use to the method of performing these folkloric products, but also shows the position of women in society. Along with this information, in accordance with the concept of women's folklore in the play called "Elif Ana", prayer and curse, lullaby, proverbs, and chansonette of folklore products were determined. Moreover, the place of women in the context of gender was also examined. With these findings, it was aimed to determine the identity of the village woman. Thus, it was aimed to be the inaudible voice of the woman in traditional life that was transferred from generation to generation for centuries.

Keywords: Theatre, Women's Folklore, Gender.

GİRİŞ

Türk Tiyatrosu, geleneksel Türk tiyatrosu ve modern Türk tiyatrosu olmak üzere iki ayrı oluşumda zenginleşmiştir. Geleneksel Türk tiyatrosunu köy seyirlik oyunları, gölge oyunu, kukla oyunu, ortaoyunu ve meddah geleneği şeklinde sıralayabiliriz. Geleneksel Türk tiyatrosunun en bilinen özelliği ise oyuncuların taklit yeteneğidir. İlkel insan, çevresini anlayabilmek için “taklit”i yaratmıştır. Böylelikle tiyatro sanatı, ilkel topluluklardan günümüze kadar yaşamın bir taklididir diyebiliriz. Geleneksel Türk tiyatrosu içerisinde modern tiyatroya canlı oyuncularla oynanması bakımından en yakın tür ortaoyunudur. Ortaoyunu, dört yanı seyircilerle dolu bir meydana ve belli bir konu çerçevesinde fakat yazılı bir metne bağlı olmadan oynanmaktadır. Ortaoyununda kadın rolleri hakkında R. Ahmet Sevengil’in “*Türk Tiyatrosu Tarihi*” isimli çalışmasında kadın rolleri hakkında şu şekilde bilgi bulunur: “Kadın rolleri erkekler tarafından oynanırdı ve bunlara zenne denirdi. Başlarına takma saç takar, saçın üstüne kenarı oymalı yazmalar, mücevherlerle örtülü başlık geçirir, çuhadan kenarı hare işli ferace giyer, yüzlerine yaşmak denen peçe takar, feracelerin altında üç etekli kalın harçlı entari olur, bu üç etek bele sokulurdu. Entarinin altında canfesten şalvar, ayaklarında kundura vardı” (Sevengil, 2015:68). Görüldüğü gibi kadın rolleri erkek oyuncular tarafından canlandırılmasının yanında söz konusu erkek oyuncuların kıyafetleri kadının günlük hayattaki giyim kuşamından izler taşımaktadır. Ne yazık ki kadın oyuncunun sahneye çıkması için Türk tiyatrosunun batılı bir kimlik kazanması beklenmektedir.

Geleneksel Türk tiyatrosu içerisindeki kadınlar hakkında ise Metin And’ın açıklamaları şu şekildedir: “Kadınlar: Zenne, ya da oyun argosunda gaco denilen kadınlar çok çeşitli yaş ve toplumsal sınıflardan, güldürücü olmaktan çok dolantı ve gönül işleri bakımından önemli kişilerdir. Kadınların hemen hiçbiri olumlu çizilmemiştir” (And, 1970:59). Metin And’ın çok açık bir şekilde belirttiği gibi kadın rolleri olumlu değildir. Daha önce söylenildiği gibi tiyatro yaşamın bir taklididir bundan dolayı kadınlara karşı alınan bu tavır oldukça üzücüdür.

XIX. yüzyıl Türk tiyatrosunun batı etkisiyle modern kimliğe ulaştığı bir yüzyıldır. Geleneksel Türk tiyatrosunun yanında modern tiyatro anlayışına uygun oyunlar yazılıp sahnelenmeye başlanmıştır. Böylelikle Türk tiyatrosunda profesyonel oyuncular tarafından oynanan yazılı bir metne bağlı kalınarak konusu da sosyal gerçekliklerden alan bir tiyatro anlayışı benimsenmiştir. Bilindiği gibi yazılan ilk oyun İbrahim Şinasi’nin

yazmış oldu “Şair Evlenmesi” adlı oyundur. Şair Evlenmesi, gençlerin evlenmelerinde söz hakkı olmayışlarına bir sosyal hiciv örneği olması bakımından son derece önemlidir. Cumhuriyet’in ilân edilmesi ile de Türk tiyatrosu için daha özgür bir ortam olmuş ve daha evvel değinilmemiş konular ele alınmıştır. Böylelikle oyunlarda sadece İstanbul gerçekleri değil Anadolu gerçekleri de işlenmiştir. Bu bağlamda köy yaşamı ve dolayısıyla da köy kadını oyunlara konu olmuştur. Köy kadını hakkında ise Özdemir Nutku “*Dünya Tiyatrosu Tarihi*” adlı çalışmasının ikinci cildinde köy kadını hakkındaki ifadesi şu şekildedir: “Köyü konu eden oyunlarda kadın üzerine öne sürülen görüşler şöyle özetlenebilir: Köy kadını, törelerin erkeklere tanıdığı üztün haklar yüzünden özgürlüğü tamamen kısıtlanmış bir yaratıktır. Köyü için kadın, özküzden sonra gelir, oysa tarlada, teknede, ocakta çalışan kadındır. Genç kız istediğine değil, en iyi fiyat biçene gelin gider. Üretime daha çok kadın katkıda bulunduğu halde, ortak yaşamda onun fikri alınmaz. Büyüklerine olduğu kadar, erkek çocuklarına da sözü geçmez. Kadın ancak erkek anası olduktan, yaşlandıktan sonra kendini çevresine kabul ettirmeyi başarır” (Nutku, 2008: 330). Görüldüğü gibi köy kadınının toplum içindeki konumu oldukça aşağıdadır.

Söz konusu çalışmaya kaynaklık eden oyunun yazarı Turan Oflazoğlu “İlk oyunlarını (Keziban ve Allah’ın Dediği Olur) 1967’de Amerika’dayken yazdı; kan davası olgusunu psikolojik boyutlarıyla işlediği tek perdelik manzum trajedi Keziban Amerika’da sahnelendi (1967). Oyunları, konusunu köyden alanlar ve Türk tarihinden alanlar olmak üzere iki kümede toplanır” (Yalçın, 2010:764). Yazarın “Elif Ana” adlı oyunu, konusunu köyden alan oyunlara örnek niteliğindedir. Oyun, iki perdeden oluşmaktadır. Bununla birlikte oyun baştan sona iyi ile kötünün mücadelesini anlatmaktadır. Oyunda kan davası konusu oldukça ön planda olmakla birlikte köy kadınının yaşamına da yer verilmiştir. Bu bağlamda kadın folkloru incelemesinin yapılması için oldukça iyi bir kaynaktır.

Kadın folkloru kavramı ise feminizmin halk bilimi içerisinde yer bulmuş halidir. Bilindiği gibi Mary Wollstonecraft tarafından 1792 yılında kadın haklarının anlatıldığı Türkçeye “*Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*” adıyla çevrilen (A Vindication of the Right of Woman) çalışması ilk olarak kadın haklarından bahsetmesi bakımından önemlidir. Donovan’ın konu hakkındaki açıklaması şu şekildedir: “Marry Wollstonecraft, 3 Ocak 1792’de feminist teori tarihindeki ilk önemli çalışma olan A Vindication of the Rights of Woman (Kadın Haklarının Savunusu) adlı eserini tamamladı.

Bu, daha sonranın feminist düşüncesi için başat eser olmuştur” (Donovan, 2010:15).

Kadın folkloru kavramı ise Yolcu'nun söylemi ile şu şekildedir: “Kadın folkloru kavramı, kadının icra ettiği, kadının merkezinde yer aldığı folklorun toplumsal cinsiyet tabanlı araştırılmasına verilen addır” (Yolcu, 2019:65). Görüldüğü gibi kadın folkloru, kadının bir kültür aktarıcısı görevinin yanında kadının toplumdaki varlığını da inceleyen bir çalışma alanıdır. Böylelikle söz konusu tiyatro oyunu incelenirken kadının toplumsal cinsiyet konumuna da yer verilecektir.

Mehmet Ali Yolcu'nun editörlüğünü yapmış olduğu bir diğer çalışmada kadın folkloru kavramı Aili Nenola “*Toplumsal Cinsiyet, Kültür ve Folklor*” isimli makalesinde Mehmet Çeribaş'ın çevirisiyle şu şekilde açıklanmaktadır: “...Folklora özgü bir feminizmin amacı, kadınların sözlü gelenekte oynadıkları rolün yanı sıra, hangi tür gelenekleri kullandıklarını ve nasıl kullandıklarını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktır” (Yolcu, 2017:88). Bilindiği gibi kadınların kültür aktarıcısı olma görevi oldukça etkindir özellikle bazı halk edebiyatı türlerinin kadınlar arasında daha çok aktif olduğu da bilinmektedir. Kadın folkloru kadınların kültür aktarıcısı olma özelliğini de irdelemektedir.

Kadın folkloru kavramı ile birlikte kadının yüzyıllardır içinde bulunduğu toplumda bir kültür aktarıcısı görevi olduğunu görmekteyiz. Geleneksel yaşamda kadın ve erkeğin aynı ortamda bulunmalarının bile güç olduğunu düşünürsek kadınlara özel bir folklorun olduğunu kabul etmek durumundayız.

“ELİF ANA” OYUNUNDA KADIN FOLKLORU BAĞLAMINDA TESPİT EDİLEN FOLKLORİK UNSURLAR

Köy kadınının geleneksel yaşamı hakkında görüş sahibi olmamızı sağlayan Turan Oflazoğlu'nun “Elif Ana” adlı oyunu içerisinde halk bilgisi ürünlerinden mani, ninni, alkış-kargış ve atasözleri tespit edilmiştir. Söz konusu türlerden ninni türünden örnek aşağıda verilmiştir.

Behiye, Elif Ana'nın gelinidir ve yıllardır eşi Fazıl ile çocukları olmamıştır. Çocuk hasreti çeken Behiye, beşik salları gibi yaparak ninni söylemektedir ve böylelikle ikinci sahne başlar:

(*Elif'in evi: alacakaranlıkta Yakup bir sedirde uzanmış, dalgın, Behiye, beşik salları gibi yaparak ninni söylemekte.*)

BEHİYE:

*Selvi beşik oydurdum bak
içine gül doldurdum bak
seni bana yolladı Hak
ninni yavrum ninni*

*Issız dağların eteği
cümle gaipler yatağı
anasının dert ortağı
ninni yavrum ninni.*

*Kavak gibi boy veresin
söğüt gibi dal veresin
Mevlam bana kan veresin
ninni yavrum ninni*

*Uzun uzun çam dalları
ırak mı sefer yolları
babam geliyor gurbetten
parlar atının nalları
ninni yavrum ninni*

*(Elif sessizce girip dinler, iç geçirir.)
Almanya yolları diken
kör olsun dikenini eken
ayrılık belimi büken
ninni yavrum ninni (Ofıazoğlu, 2011:28-29)*

Halk bilgisi ürünlerinden ninni hakkında Şükrü Elçin'in "*Halk Edebiyatına Giriş*" adlı çalışmasında şu şekilde açıklanmıştır: "Ninniler, annelerin süt emen çocuklarını uyutmak için ezgi ile söyledikleri manzum veya mensur sözlerdir" (Elçin, 2005:271). Ayrıca ninni, annenin günlük yaşantısındaki sıkıntılarının bir dışavurumudur. Örnek olarak Behiye çocuğu için "*anasının dert ortağı*" demektedir. Behiye söylediği ninnide ilk önce yavrusu için dua eden bir anne olmuştur. Daha sonra da kocasının gurbette oluşundan yaşadığı hasreti paylaşmıştır.

Birinci sahnenin devamında Behiye'nin ninni söylemesine Elif Ana şahit olur ve gelinini teskin etmeye çalışmaktadır. Behiye de cevaben aşığıdaki maniyi söyler ve gelin kaynana karşılıklı mani söylemiş olurlar:

BEHİYE: (suçüstü yakalanmışçasına):

Gül gülenin yol bilenin

Tanrıya karşı gelenin

ateşte yanması çokmuş.

Behiye'den delisi yokmuş.

ELİF:

Suna boylu melek huylu

yüce soylu kızım benim.

Dünyada gelin çokmuş.

Gelinimden iyisi yokmuş (Oflazoğlu, 2011:29-30)

Dilçin'in ifadesine göre mani şu şekilde açıklanmaktadır: "Mânilerin başlıca konusu aşk olmakla birlikte, bunun dışında türlü konularla da yazılabilir. Halk arasında mâni söylemek için, mâni yakmak, mâni düzmek, mâni atmak gibi deyimler kullanılır. Mâni söyleyenlere de mânici, mâni yakıcı, mâni düzücü denir. Mâniler kendilerine özgü bir ezgi ile bestelenerek okunur. Türk halkı arasında mâni söylemek bir gelenek haline gelmiştir. Özellikle Anadolu'da kızlar ve kadınlar arasında mâni söyleme geleneği çok yaygındır" (Dilçin, 2005:280). Bu bilgilerle görülüyor ki maniler daha çok kadınların kullandığı folklorik bir üründür. Kadın, mani yoluyla belki de konuşamadıklarını dile getirmektedir. Behiye'nin söylediği maniden anlaşıldığı gibi Behiye kaderine razı gelmiş bir kadındır. Bunun üzerine Elif Ana gelininin üzüntüsünü hafifletmek için Behiye'den memnun olduğunu dile getirir. Kaya, gelin-kaynana manilerini şu şekilde açıklamaktadır: "Gelin-kaynana geçimsizliğinin tabii sonucu olarak ortaya çıkmış olan manilerdir. Çoğunluğu gelinlerin şikâyeti olarak karşımıza çıkan bu manilerde, kaynanayı kıskandırma düşüncesi, nefret ve beddua gibi hususlar görülür" (Kaya, 2004:92). Fakat Behiye ve Elif Ana'nın söyledikleri manilerden anlaşıldığı gibi gelin kaynana arasında geçimsizlik yoktur aksine kadın dayanışması söz konusudur.

Ayrıca Kaya'nın "Maniler, dinleme yoluyla nesilden nesle aktarılır" (Kaya, 2004:39). şeklinde açıklaması vardır. Görülüyor ki kadın, günlük hayatta edindiği deneyimlerin yanında yaşadığı acıları da mani yoluyla gelecek kuşaklara aktarmıştır.

“Elif Ana” oyunu içerisinde kadına ait olan atasözü kullanımları ise aşağıda verilmiştir:

- Ağaç dalıyla gürler (Oflazoğlu, 2011:12)
- Açma kutuyu söyletme kötüyü! (Oflazoğlu, 2011:13-14)
- Her kuşun eti yenmez bilirsin (Oflazoğlu, 2011:19)
- Yüğrük at yemini kendi arttırır (Oflazoğlu, 2011:52)
- Don adamı dokuz gösterir (Oflazoğlu, 2011:59)

Oyunda atasözleri ağırlıklı olarak Elif Ana'nın oğlu Yakup için Zeynep'i istediği bölümlerde kullanılmıştır. “Ağaç dalıyla gürler” atasözü, Elif Ana'nın Zeynep'i oğluna istediği sahnede ölmeden önce oğlunun evlendiğini görmek isteyen bir anne kimliği ile söylenmiştir. “Açma kutuyu söyletme kötüyü!” atasözü ise kötülüğü hayat görüşü olarak benimsemiş fakat hiç hak yemediğini iddia eden Şükrü'ye karşı Elif Ana tarafından söylenmiştir. “Her kuşun eti yenmez bilirsin.” atasözü ise Şükrü'nün gençken Elif Ana ile evlenmek istediğini fakat başarılı olamadığını söylediğinde Elif Ana tarafından söylenmiştir. “Yüğrük at yemini kendi arttırır.” Atasözü Behiye'nin Yakup için hazırladığı azık torbasını verirken Behiye tarafından söylenmiştir. “Don adamı dokuz gösterir.” atasözü ise Behiye ile Fazıl'ın konuşması esnasında Behiye'nin şehrli kadınların kıyafetleri hakkında söylenmiştir.

Atasözleri hakkında Kaya'nın açıklaması şu şekildedir: “İnsanların davranış biçimlerini, dünya görüşlerini, töreyi, inancı, hayat tecrübelerini ortaya koyan atasözlerinin en belirgin özelliği, ele alınan konunun az söz kullanılarak, özlü bir şekilde ortaya konulmuş olmasıdır. Atasözünün nesilden nesle geçmesi ve yaşaması, sadece sözün doğru olmasına bağlı değildir. Onun mevcudiyetini sağlayan birtakım faktörler vardır ki, bunların dışında da sık sık başvurulan tezat, teşbih ve tenasühün yanı sıra, kelimelerdeki hece ve ses zenginlikleri gelir. Kelime kadrosunu, özenle seçilmiş sözler oluşturur” (Kaya, 2004:435). Görülüyor ki atasözlerinin kuşaktan kuşağa aktarılması için atasözünün doğru olmasını gerektirmez. Deneyimlerden meydana gelen atasözleri kadının deneyimlerini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Son olarak oyunda tespit edilen halk edebiyatı ürünü alkış-kargış'tır. Elif Ana, gelini Behiye'nin anne olması için, oğlu Yakup'un sevdiği ile evlenmesi için ve büyük oğlu Fazıl'ın gurbetten dönmesinden dolayı aşağıdaki duayı etmiştir.

ELİF (Yakup'u bir yana çekip):
Deli bir hayvandan yılmayan yiğit
o hayvanın sahibinden çekinir mi hiç?
Uçurtmanı nasıl koyvermediysen
Zeynep'inden de vazgeçme sakın.
Benim sana getiremediğim gelini
öz gücünle ele geçirmen gerek oğlum.
Serçeden korkan darı ekmez.

(Yakup anasına sarılıp çıkar. Elif dalgın, bir süre gezindikten sonra gelip diz çökerek)

Işıl ışıl sabahın sahibi sensin
alaca akşamın sahibi sen;
doyum olmaz yaşamın sahibi sensin
karşı durulmaz ölümün sahibi sen;
yer altındaki tohumu çatlatan sensin
çiçeklerden ağacı meyveye kavuşturan da;
susamış ovaya dağdan sel koşturan sensin
günün feri sönünce göğe yüz bin lâmba astran da.
Senden haber verenler doğru söylüyorlarsa
bize bizden yakınmışsın, içimizdeymiş durağın.
O zaman, belki de sensin derinliklerimden seslenen.
Öyle mi ha, de hele de, kurban olduğum...
Kendi arzunu kendin yerine getir öyleyse!
Bebek diye dövünen şu eksik etek sevinsin artık
emzikli tazelere yerinmesin artık.
O da senin bir kulun değil mi?
Bak, çok şükür analığı nasip ettin bana,
doğurdularıma bir gözle bakmayı öğrettin bana.
Haddim olmayarak, ey ulular ulusu,
bana öğrettiğin sana hatırlatsam
başılanmayacak kadar büyük olur mu günahım?
Fazıl'ım sayende gurbetten döndü işte.
Onun karısının da döl yatağı şenlense
yavrusunun ayacıkları tekmelese karnını
gün olup vakit erişende ana olsa
o da anlasa kadınlığı.
Nasipsiz Yakup'umu da göz önünde alıver gayrı
yavrumun tutulmuş güneşini salıver gayrı.

*Aramızdaki bütün yolları aç, Tanrım;
sana doğru kanatlanmış bu duayı duy da
gelinimin dölyatağına bereket seç, Tanrım!
Ey canlar canı, gönüller sultanı,
benim dileğim senin buyruğun olsun
yüzü gülmemişlerin de yüzü gülsün! (Oflazoğlu, 2011:38-40)*

Doğan Kaya'nın diğer bir adı dua-beddua olan tür hakkında açıklaması şu şekildedir: "Dua, iyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış sözlerdir. Beddualar ise; çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan kalıplaşmış sözlerdir" (Kaya, 2004:118). Elif Ana, duası ile anne kimliğini hissettirmektedir. Anne olarak kendinden çok evlatlarını düşünmekte ve sıkıntılarını onlara duyurmak istememektedir.

Elif Ana, duasında "Bebek diye dövünen şu eksik etek sevin sin artık emzikli tazelere yerinmesin artık." diyerek gelininin anneliği yaşamasını ister. Görüldüğü gibi Elif Ana bir kadın olmasına rağmen hemcinsi için "eksik etek" tabirini kullanmayı sakıncalı bulmamıştır. Kaldı ki Behiye Fazıl ile çocuklarının olmamasında sadece kendini kusurlu bulmaktadır. Örnek olarak ikinci perdeden Behiye ile Fazıl arasındaki şu konuşmayı verebiliriz:

FAZIL:

*Diyelim ki buradan kurtuldum,
diyelim ki o büyük şehirlere götürdüm seni,
ya bende bulunursa kusur?*

BEHİYE:

*Töbe de Fazıl'ım, niye sende olsun kusur?
Olsa olsa bendedir, Behiye kurban sana. (Oflazoğlu, 2011:100)*

Carol Delaney'in Türkçeye "Tohum ve Toprak Türk Köy Toplumunda Cinsiyet ve Kozmoloji" adıyla çevrilen eserinde üreme eyleminde kadının rolü konusundaki şu cümlesi dikkati çekmektedir: "Soyun sürdürülmesi için bir kadının gerekli olduğu kabul edilse de, kadınların rollerinin ikincil ve destekleyici olduğu düşünülmüştür, yaratıcı ya da birlikte yaratıcı değil" (Delaney, 2014:28). Kadının sadece destekleyici olduğu düşüncesi bazı kesimlerde hala gerçekliğini korumaktadır. Kadının üreme eyleminde sadece destekleyici kabul edilmesine rağmen olası her kusuru da kendisinde görülmektedir.

Kadının sadece kendini kusurlu bulduğu toplumda kadının yerini tespit etmek oldukça açıktır. Ne yazık ki kadın her zaman eşitliksizliğin başkahramanı olmuştur. Karen Horney'in Türkçeye "*Kadın Psikolojisi*" adıyla çevrilen "*Kadınlıktan Kaçış*" başlığı altında "*Kadın ve Erkek Gözüyle Kadınlardaki Erkeklik Kompleksi*" adıyla çevrilen makalede Georg Simmel'in çalışmalarında özellikle vurguladığı feminist düşünce şu şekildedir: "*Kültürümüzün tamamı bir erkek kültürüdür. Devlet, yasalar, ahlak, din ve bilim erkeklerin eseridir*" (Horney, 1998:61). Görüldüğü gibi kültürü ve kültür ürünlerinde erkeğin baskınlığını kabul edersek kadının kimliğini belirlemek zor olmamaktadır.

Çocuğunun evlenmesini isteyen anne dahil "*elbette, Fazıl babası sayıldığıma göre onun gelmesi daha uygun düşerdi ya,...*" diyerek kadının ve erkeğin geleneksel yaşam içerisindeki kimliklerini benimsemiştir. Kadın ve erkek toplumun onlara uygun gördüğü kimlikleri yaşatmaktadır. Bu durumda Mehmet Ali Yolcu'nun editörlüğünü yaptığı çalışmada Aslı Büyükokutan Töret'in "*Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Eskişehirli Aşık Nurşah'ın Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme*" adlı makalesinde aktarılan toplumsal cinsiyet tanımına bakabiliriz: "*Toplumsal cinsiyet doğuştan değildir; zamanla sosyal ve kültürel yapılanmayla yani yaşadıkça, kültüre karışıkça, kısıtlanmaları, teşvikleri, eylemleri, sözlü uyarıları ve davranışları gördükçe oluşmaya başlar ve her an devam eder*" (Yolcu, 2019:41). Ne yazık ki kadın, ifade edildiği gibi yaşadığı kültür içerisindeki tüm uygulamaları benimsemiş ve eşitsizliğin farkında olmayarak kendi konumunu erkekte aşıya tutmuştur. Oysa araştırmalar gösteriyor ki kadının konumu tarih öncesi devirlerde günümüzdeki anlayışın aksine aşıya konumda değildir. Bu konuda Gustav Hans Graber'in "*Kadın Psikolojisi*" adıyla Türkçeye çevrilen çalışmasında "*Değişen Zaman İçerisinde Kadın (Anaerkillik)*" başlığı altında kadının tarihcisi konumuna yer verilmiştir: "*Yirminci yüzyılın ortalarına kadar insan soyunun yeryüzünde türeyişinin başında kadının erkeğin düpedüz bir kölesi durumunda yaşadığı kasını genellikle benimsenmekte, böyle bir kanıyı desteklemek için ilkel kavimlerle töreleri karşılaştırmalı araştırmalara konu yapılmaktaydı. Ne var ki, yaklaşık yüzyıl önce işe ciddiyetle sarılan tarihçiler durumu bir başka türlü görüp göstermeye başlamış, çeşitli insan topluluklarının, kavimlerin ve devletlerin ilk varoluş biçimlerinin pek çoğunda annelerin ve anaerkillik hukukunun yaşamın odak noktasını ve merkez gücünü oluşturduğu düşüncesini savunarak egemen kılmaya çalışmışlardır*" (Graber, 1998:16). Bu bilgilerden anlaşılıyor ki

kadın, anaerkil düzenden ataerkil düzene geçildiğinde gücünü ve konumunu kaybetmiştir.

Kadının aşağı konumunu kadın dahi kimse garipsemez çünkü ataerkil toplumda erkeğin etkisi son derece hâkimdir. Erkeğin kuvvetini veren ataerkil düzenin sarsılmazlığı hakkında Pierre Bourdieu “*Eril Tahakküm*” adıyla Türkçeye çevrilen eserinde şu şekilde söz eder: “Eril düzenin gücü, kendi haklılığını ispat etmeye yeltenmemesinde görülür: erkekmerkezli görüş kendini yansız gibi dayatır ve onu meşrulaştıracak söylemlerde dile getirilmeye ihtiyaç duymaz” (Bourdieu, 2019:22). Görüldüğü gibi ataerkil düzen kendini savunmaz bile çünkü karşısına gelebilecek herhangi bir kimse veya eş sistem yoktur. Bu durumda ne yazık ki kadının, ataerkil toplumun bir parçası olabilmesi için vereceği ilk mücadele kendi varlığını kabul ettirmek olmaktadır.

SONUÇ

Oyun yazarını doğup büyüdüğü toplumun gerçeklerinden ayrı düşünemeyiz. Yazar yaşadığı toplumu gözlemlemesi sonucu kurgu dünyasını yaratır. Böylelikle bir oyun içerisindeki kurgusal karakter olarak kadın, gerçek yaşamdaki kadından izler taşımaktadır. Kadın folkloru kavramı ile bir birey olan kadının geleneksel yaşam içerisindeki rolünü meydana çıkartabiliriz. Çalışmaya kaynaklık eden tiyatro oyunundan anladığımız kadarıyla kadının kullandığı halk edebiyatı ürünlerinden ve söz konusu ürünleri icra ederken dertlerini, acılarını, dualarını, deneyimlerini ve dünya görüşünü yansıttığını görmekteyiz. Kadının kullandığı halk edebiyatı ürünlerinden ninni anne ile çocuk arasında bir köprü görevi görüyorken, mani iki kadının birbirlerine destek olması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Atasözleri ve deyimler ise kadınların deneyimlerini yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Son olarak kadının duası kendinden çok evlatlarını düşünen anne kimliğine iyi birer örnek olmuştur. Dolayısıyla kadının günlük hayatta dile getiremediği her düşünce/sıkıntı/acı halk bilgisi ürünleri ile dile gelir ve kuşaktan kuşağa aktarılır.

Kadın, yaşadığı kültürün kendisine uygun gördüğü kimliği kabullenmektedir. Örneğin; kadın anne olmalıdır şayet olamıyorsa olası her sıkıntı kadındadır anlayışını benimsemektedir. Bir diğer örnek ise kadının kendi oğlu için kız isteme sahnesindedir. Kadın söz konusu kız isteme eylemini erkeğin yapması gerektiğini kabullenmiştir. Toplum, kadının güçlü olup kendi işini kendisinin yapmasını istemez, kadın her

daim erkeğin bir adım gerisinde kalmalıdır. Verilen örnekler kadının toplumsal cinsiyet kimliğine örneklerdir. Bilindiği gibi toplumsal cinsiyet kavramından anladığımız toplumun ve kültürün kadına uygun gördüğü kimliktir. Buna göre kadın sorunlarından bahsetmediğimiz bir dünyaya ne yazık ki daha zaman vardır. Bununla birlikte kadının sesinin duyulmasını sağlayan ve kadına hak ettiği değeri veren her çalışma umutları yeşertmektedir.

KAYNAKLAR

- And, M. (1970). *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril Tahakküm*. (Çev. B. Yılmaz). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak*. (Çev. S. Somuncuoğlu, A. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Donovan, J. (2010). *Feminist Teori*. (Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elçin, Ş. (2005). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Graber, G. H. (1998). *Kadın Psikolojisi*. (Çev. K. Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Horney, K. (1998). *Kadın Psikolojisi*. (Çev. S. Budak). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Kaya, D. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nutku, Ö. (2008). *Dünya Tiyatrosu Tarihi* (Cilt 2). İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Oflazoğlu, T. (2011). *Elif Ana*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sevengil, R. A. (2015). *Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yalçın, M. (Ed.) *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi- Cilt II*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yolcu, M. A. (Ed.). (2017). *Kadın Folkloru Kuram ve Yöntem Üzerine Yazılar*: Konya: Kömen Yayınları.
- Yolcu, M. A. (Ed.). (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Folkloru Yazıları*. İstanbul: Pradigma Akademi.

BULGAKOV İLE ATAY'IN HZ. İSA TASVİRLERİ VE HZ. İSA'YI ORYANTALİST VE OKSİDENTALİST OKUMAK

Özlem MECEK ÇEVİK*

Özet

Semavi dinlerde Hz. İsa anlatıları öğretilere ve kutsal metinlere göre değişiklik gösterir. Bu durumun birden çok sebebi bulunmaktadır: İlk olarak İncil'in bütün versiyonlarının İsa öldükten (göğe yükseltildikten) sonra yazılması, kabul edilen dört versiyonda da detaylarda farklı İsa anlatıları oluşmasına sebep olur. Bir diğer husus ise İslamiyet'in kutsal kitabı Kuranı Kerim'in İsa anlatısının İncil versiyonlarından çok farklı olmasıdır. Son olarak ise İsa'nın yaşadığı tarihte, Roma sınırları içerisinde bulunan hiçbir tarihinin İsa'dan bahsetmemesinden söz edebiliriz. Bu üç neden sonucunda karşımıza tarihi olarak çelişkili anlatımlarla dolu bir peygamber çıkmaktadır.

Bu çalışmada; biri Ortodoks Hristiyan (Sovyet hükümü altında bir dinsel kimlikten ne kadar bahsedilebilirse) ve diğeri Ortodoks Müslüman yazarın birer eserinden yola çıkarak Hz. İsa'nın farklı iki kültürde nasıl anlaşıldığına bakarak daha sonra bu noktadan hareketle oryantalist ve oksidentalit okumalar yaparak yazarların aslında dünyayı nasıl algıladıkları üzerinde duracağız.

Sovyet rejimi altında her ne kadar güçlü bir dinsel kimlikten bahsedemesek bile Mihail Bulgakov'un Ortodoks bir Hristiyan olduğunu kabul edebiliriz. Eseri *Usta ile Margarita*'da İsa'nın özellikle son gününü anlatan yazar bu şekilde hem Katolik hem Protestan hem de Müslüman kabulüne karşı kendi versiyonunu ortaya koymaktadır. Rusların hem Batı kavramı içindeki yerini hem de mezhepsel farklılıklarını da bu yorumlamaya dahil ederek Nasıralı bir peygamberi yorumlamasını oryantalist bir tonda okumak mümkündür çünkü İsa'nın anlatısı sırasında Bulgakov aslında Kudüslü halkı yargılamaktadır.

Türk romanının hala en sansasyonel eserlerinden biri olan *Tutunamayanlar*'da ise Oğuz Atay; zaten yakın bir kültürün içinden bir İsa anlatısı çıkarıp kendinden önceki tüm anlatılara farklı bir bakış açısı getirmektedir. Hz. İsa her ne kadar Müslümanların da kabul ettiği bir

---

*Öğr. Gör. Antalya AKEV Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili,
ozlem.meccek@akev.edu.tr

peygamber olsa da hayatı hakkında Müslüman alemde bilinen şeyler genel olarak sınırlıdır. Aslında Kudüs'e kurtarıcı olarak davetle geldiği ve onu kurtarıcı olarak davet edenler tarafından cezalandırılması çok bilinen hususlar değildir. Oğuz Atay bu üstünkörü kabulün üzerine giderek derinlerde bir Müslümanın yarattığı İsa imajını eserinde ortaya koyar. Atay'ın içinde yetiştiği ortam Hristiyanlık inancını Batı merkezli bir din olarak kabul ettiği için Atay'ın bakış açısını da oksidentalist olarak yorumlamak mümkündür.

Coğrafi olarak birbirine yakın bu iki yazarın bambaşka kültürlerden ortak bir figür üzerine oluşturdukları farklı imajlar hem bu kültür mensuplarının birbirine bakışını hem de dünyayı kavrayış şekillerini yansıtmaktadır. Bu çalışmanın amacı bu benzerlik ve farklılıkları belirleyerek batının arka kapısı ile doğunun ön bahçesinin zihniyet farklılıklarını kavrayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Bulgakov, Atay, Hz. İsa, Oryantalizm, Oksidentalizm.

BULGAKOV AND ATAY'S DESCRIPTIONS OF JESUS AND READING JESUS AS AN ORIENTALIST AND OXIDENTALIST

Abstract

In the monotheistic religions, Jesus's narratives vary according to teachings and scriptures. There are multiple reasons for this situation: First, the fact that all versions of the Bible were written after Jesus died (was ascensioned), causes different Jesus's narratives in the details in all four accepted versions. Another point is that the Qur'an, the holy book of Islam, is very different from the Bible versions of the Jesus narrative. Finally, we can mention that at the time of Jesus' life, no historian in Rome did not mention Jesus. As a result of these three reasons, we come across a prophet full of historically contradictory narratives.

In this study, one of them is Orthodox Christian (as much as a religious identity can be mentioned under Soviet rule) and the other is based on the works of the Orthodox Muslim author. By looking at how Jesus was understood in two different cultures, then we will focus on how the authors perceived the world by making orientalist and occidentals readings from this point of view.

Although we cannot talk about a strong religious identity under the Soviet regime, we can accept that Mikhail Bulgakov was an Orthodox

Christian. In his work *The Master and Margarita*, the author, who describes especially the last day of Jesus, reveals his own version against both Catholic, Protestant and Muslim acceptance. It is possible to read the interpretation of a prophet from Nazareth in an orientalist tone by including both the place of the Russians in the concept of the West and their sectarian differences in this interpretation, because during the narrative of Jesus, Bulgakov is judging the people of Jerusalem.

In *The Disconnect D*, which is still one of the most sensational works of Turkish novel, Oğuz Atay; It brings out a Jesus narrative from a close culture and brings a different perspective to all previous narratives. Hz. Although Jesus is a prophet accepted by Muslims, what is known about his life in the Muslim world is generally limited. In fact, it is not very well known that he came to Jerusalem as a savior and was punished by those who invited him as a savior. Oğuz Atay goes on with this superficial acceptance and reveals the image of Jesus, created by a deep Muslim, in his work. It is possible to interpret Atay's point of view as an occidentalize since the environment in which Atay grew up accepts Christianity as a Western-centered religion.

The different images created by these two geographically close writers on a common figure from different cultures reflect both the way members of this culture view each other and their understanding of the world. The aim of this study is to identify these similarities and differences and to grasp the mentality differences between the back door of the west and the front garden of the east.

Keywords: Bulgakov, Atay, Jesus, Orientalism, Occidentalize.

GİRİŞ

Dünya üzerinde ciddi zümreler tarafından kabul görmüş, takip edilmiş ve/veya inanılmış bütün dinlerin oluşturmuş olduğu anlatısal birikimler, belli bir zaman dilimi içinde edebiyatın kendisine dönüşür. Bazı inançların sadece propaganda aracı olarak kullandığı bu anlatılar, bazı inançların kendisidir. Semavî dinler, inançlarının temellerini açıklama, kurallarını deklare etmek ve öğretilerini yaymak amacı ile bu anlatılara başvururken, Antik Yunanistan'da ya da İskandinavya'daki çok tanrılı (pagan) inanışların bütünü bu anlatılardan ibarettir. Zeus'un babasını yenerek en büyük Tanrı olması, Tanrılar arasındaki mücadeleler ve savaşlar, Tanrıların iddialaşmaları, şakalaşmaları, kaçamakları sadece

anlatılardan ibarettir. Homeros'un *İlyada* ve *Odessia* isimli eserleri ise inancın artık edebileştiğinin bir kanıtıdır. Homeros tarihi olayları, inançsal mucizeler ile harmanlayarak metinleştirir ve ortaya ölümsüz bir destan çıkarır. Benzer örnekler İskandinavya'daki çok uluslu inanç içinde söylenebilir. Vikinglerin, İngiltere'deki ilk birkaç yağmalarından birinde yollarının düştüğü kilise ve burada karşılaştıkları manzara ile yine yağmalar sırasında Granada'ya kadar uzanarak orada karşılaştıkları Müslümanları anlamaya çalışmaları inancı kavrama noktasında ne kadar farklı olduklarını ortaya koymaktadır. Yine bu inançta açıkça görülmektedir ki yazılı metinler değil anlatılar ile geliştirilmiş kurallar bütünü etkilidir. Bugün gerek edebiyat gerek ise sinemada bahsi geçen bu iki pagan inancının anlatılarının hala ne kadar kuvvetli olduğu görülmektedir.

Platon'un *Devlet* isimli çalışmasının üçüncü kitabı, Kur'an-ı Kerim'in Şuara Suresi gibi alıntılar ile rahatlıkla anlayabiliriz ki hem devlet organizasyonu hem de dini kabuller edebiyatı "hayırlı" bir şey olarak yorumlamaz. Bunun temeli sebebi elbette edebiyatın o dönemki işlevselliği ile alakalıdır. Her ne kadar bugünlerde bu özelliği hiç kullanılamasa da aslında edebiyat ciddi bir propaganda aracı olarak görülebilir ve özellikle önce radyo daha sonra sinema ve televizyonun etkisi ile bu işlevini terk ederek üst zümreye hitap eden tartışmasız bir sanatsal alana dönüşmüştür. Yazının bu özelliğinden de faydalanmak için dinler bu alanda oldukça yoğun ve hareketli bir şekilde kendini göstermektedir. Yerleşik hayata geçerek Türk yazılı edebiyatı için hızla örnekler veren Uygurlar'ın yazılı külliyyatının çoğunluğu dini metin çevirileridir. İncil'in bütün versiyonlarının Hz. İsa'nın ölümü (göğe yükseltilmesi) sonrası ortaya çıkması da Hristiyanlık inancının yayılması için yazılı bir anlatının ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu uzun girizgâhtan sonra dini metinlerin ve edebiyatın farklı şekillerde gelişen yoğun ilişkisini rahatlıkla kavrayabiliriz. Bu ilişki daha sonraları da şekil değiştirerek devam etmiştir. Günümüzde post-modern anlatının yöntemleri ile rahatlıkla görülmektedir ki dini metinler ve anlatılar post-modern anlatılarda şekil değiştirmekte, yeniden oluşturulmakta ya da yazarın ihtiyacına göre çeşitli şekillerde kullanılabilir. Post-modern bir anlatı olarak görmek belki tartışmalı bir tavır olsa da modern roman olarak yorumlanabilecek (yapı-söküm olarak da görülebilir, modern anlatının temeli olan eski anlatıları tümü ile reddederek yeniden oluşturmak da) iki eser *Tutunamayanlar* ve *Usta ile*

Margarita sadece Hristiyan bir anlatıyı değil, bu inanışın dışında kalan fikirleri de harmanlayarak yeni bir İsa anlatısı oluşturur. Atay'ın İsa'yı anlatı denemesi elbette Bulgakov'dan oldukça farklıdır. Bulgakov, Sovyet rejimi altında yok sayılan bir dini iradeyi edebileştirirken Atay, kendi kültürüne ait olmayan bir anlatıyı üstelik kaynağını çıkış noktasından çok farklı bir yerde bularak yerleştirir.

Bu noktada seçilen konu, eser ve yazarların sebebini açıklama ihtiyacı duyuyorum. İlk başta açıkça görülemezse bile aslında bu çalışmanın konusu doğu ve batıdır; oryantalizm ve oksidentalizm. Avrupa'nın doğu sınırı Rusya ve Asya'nın başlangıcı Türkiye aslında coğrafi olarak büyük farklılıklar göstermemektedir. Bu iki kültürden yetişen yazarların bu denli farklı bakış açıları geliştirmesinin sebebi kendi coğrafi konumlarından ziyade anlatılarına seçtikleri konu ve kişilerin aynı olmasına rağmen farklı coğrafyalardan olmasıdır: Bulgakov, İsa'sını anlatırken bir Avrupalı olarak Kudüs halkını eleştirir ve onun İsa'sı Nasıralı Yahudi bir marangozdur. Öte yandan Atay'ın anlatılarına konu olan İsa ve onun fikirlerine dayanan inancı merkezi Roma olan Avrupalı bir fikirdir. Bu sebeple Bulgakov metinde seçtiklerine oryantalist bakarken Atay aynı duruma oksidental bir bakış açısı geliştirebilmiştir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında karşımıza çıkan yepyeni ve oldukça boş bir araştırma sahasıdır; doğu ve batılı yazarlar benzer inançlara eserlerinde nasıl yaklaşıyor, nasıl yorumluyor ve hangi açılardan bu konuları anlatmaya çalışıyorlar. Modern romanın eskiyi bütünü ile yıkmak istemesi ile başlayan ve post-modern anlatının eskiyi kendi yenisi içinde yeniden oluşturması ile devam eden edebi süreç, dini anlatıların bütünü ile yeniden ele alınmasına sebep olmuş ve bu durum bize bol materyali olan yeni bir alan oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı temel düzeyde de olsa bu boşluğa dikkat çekmektir. Başarılı bir yorumlama olmasa bile bu alana dikkat çekmesi açısından dahi önem arz etmektedir.

HZ. İSA

Semavi, İbrani ya da Cennetsel (Heavenly) dinler birbiri ile ilişkili kabul edilir ve aynı öğretilerin farklı tarihlerde ortaya çıkmış versiyonlarıdır. Tarihsel olarak sonra ortaya çıkan dini öğreti kendinden önceki öğretilerin bozulduğunu ya da çarpıtıldığını söylerken eski olan ise sonradan ortaya çıkanı ya da çıkanları bütünü ile reddeder. Bu noktada ise İslamiyet ile Hristiyanlık arasında, kendinden öncekini kabullenmek hususunda farklar oluşur. Hristiyanlık Tevrat'ı kutsal kitap olarak kabul

etmek ile kalmaz, oradaki öğretilerin önemli bir kısmını kendi öğretisinde de gösterir ancak İslamiyet kendinden önceki bütün metinlerin insan eli ile yazıldığını, çarpıtıldığını ve kabul edilemez olduğunu ileri sürer. Hristiyanlık, İsa peygamber ile ondan önceki bütün peygamberleri kabul ederken Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabullenmez ancak İslamiyet bu Semavi öğretilerin öne sürdüğü bütün peygamberleri kabul eder ve onlara da itaat eder.

Bu silsile sırasında anlaşıldığı gibi İslamiyet de Hz. İsa'nın peygamber olduğunu ve hatta onun babasız doğduğunu kabullenir ancak onun Hristiyan öğretilerindeki gibi Tanrı'nın oğlu olduğunu kabul etmez. Bu gibi bir ayrılık Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve katledilmesi hususunda da ortaya çıkar. İslamiyet, çarmıha gerilenin İsa olduğunu kabul etmez. Onun göğe yükseltip korunduğunu savunur.

İlk olarak İsa anlatılarına, kendi takipçilerinin elinden çıkmış İncil'lere bakarak başlayalım. Bu konuda herkesçe kabul görmüş dört İncili temel alacağız. Bunlar; "Matta", "Markos", "Luka" ve "Yuhanna" İncil'leri olacaklar.

Matta İncili ilk olarak Hz. İsa'nın soy ağacını çıkararak başlar ve peşi sıra Meryem'in İsa'ya hamile kalışı, İsa'nın doğumu, İsrail Kralı'nın bu konuda aldığı kararlar, İsa'nın vaftiz olması sonrasında gösterdiği mucizeler anlatır. Matta İncili'ne göre Hz. İsa, Meryem'den babasız doğmuştur. Bu durum Meryem ile evlenecek Yusuf'a bildirilir ve Meryem ile evlenmekte tereddüt etmemesi söylenir. 25 Aralık günü İsa peygamber doğar. Doğumu gökteki bir yıldız ile bildirilir. 3 kâhin olayı fark eder ve krallarından izin alarak İsa'yı ararlar. İsa'yı buldukları zaman İsrail kralının planını fark ederler ve İsa'nın kaçırılmasını söylerler. Kısa bir sürgün hayatından sonra geri gelir. 12 yaşında iyi bir öğretmene dönüşür. 30 yaşında Yahya tarafından vaftiz edilir ve mucizeler göstermeye başlar.

Matta İncili'nde bundan sonra İsa'nın başından geçen olaylar ve gösterdiği mucizeler anlatılır. Burada en dikkat çekici taraf İsa'nın ibadetleri hep gizli ve tek başına yapmak konusunda sarf ettiği sözlerdir: "Ama siz dua edeceğiniz zaman iç odanıza çekilip kapıyı örtün ve gizlide olan Babanız'a dua edin. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir." ve "Siz oruç tuttuğunuz zaman, başınıza yağ sürüp yüzünüzü yıkayın. Öyle ki, insanlara değil, gizlide olan Babanız'a oruçlu görünesiniz. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir." (Luk. 11:2-4) İsa, öğretilerini ibadetin bireyselleşmesi üzerine kurmuştur.

Temel amacı Tanrı ile kul arasına aracı koymamak ve kulun Tanrı'ya karşı özgür olmasını sağlamaktır.

İslami inanca göre Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu demek şirk koşmaya girer; "Andolsun ki 'Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir' diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh 'Ey İsrailoğulları' Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcıları yoktur' demişti. (Mâide; 72). Bir başka ayette ise onun açıkça sadece peygamber olduğu söylenmektedir; "Meryem oğlu Mesîh ancak bir resûldür. Ondan önce de (birçok) resûller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara delilleri nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl (haktan) yüz çeviriyorlar." (Mâide; 75). Hatta Allah, Hz. İsa'dan çarpmıha tapanlar için hesap sorarak; "Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin' diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, 'Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin". (Mâide; 116) buyurmuştur. Son olarak örnek gösterilebilecek bir başka ayette ise açıkça İsa'nın da Âdem gibi topraktan yaratıldığı söylenmektedir; "Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol!' dedi ve oluverdi." (Âl-i İmrân; 59) İslami düşüncenin bu konudaki katı tutumu eğilip bükülemez. Hz. İsa, Allah'ın oğlu değil kuludur ve aksini iddia eden küfre düşmüş demektir.

İslamiyet'in Hristiyanlık ile ayrıldığı bir diğer önemli husus da İsa'nın son günü ile ilgilidir. Âl-i İmrân suresinin 55. Ayetinde, Allah açıkça Hz. İsa'ya olacakları bildirir ve onu yanına alarak koruyacağından bahseder; "Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim." Bu noktada Kur'an-ı Kerim, kabul edilen dört İncil'den ziyade kabul edilmemiş Barnabas İncil'i ile benzerlik göstermektedir. Her ne kadar yöntemler aynı olmasa da iki metin de İsa'nın kurtulduğunu ve göğe yükseldiğini müjdeler.

Temel farklılıklardan bir diğeri de Kur'an-ı Kerim'in Hz. İsa ve havarilerine seslenme şeklidir. Aynı surenin 52. Ayetinde; "İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havârîler: Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız, cevabını verdiler." buyurarak sadece Hz. İsa'nın değil havarilerinin de Müslüman olduğunu söylemektedir.

İsa ile ilgili tarihi belgelere baktığımız zaman ise dini metinlerde var olan bolluğa erişmenin imkânsız olduğunu görüyoruz. Dönemin ünlü tarihçilerinden hiçbiri İsa'dan bahsetmez. Ancak dört metindeki biri sonradan yazıldığı bilimsel olarak kanıtlandığı için kaynak olarak kullanılamaz, İsa'nın varlığı ile ilgili ipuçlarına ulaşıyoruz. Bu metinlerde de İsa'nın adı ve yaptıkları açıkça geçmez. Sadece birkaç cümlede Chirist (vaftiz edilmiş) şeklinde anıldığını görürüz. Bu durumun üç sebebi olabilir:

1. İsa önemli bir siyasi ya da dini figür olarak görülmediği için bahsedilmemiş, bölgesel bir hatip olarak değer görmemiş olabilir.
2. İsa öğretisi Roma için tehlikeli bulunduğundan tarihten silme yolu seçilmiş olabilir.
3. İsa diye biri hiç var olmamış olabilir.

İlk iki madde sadece Hristiyanların değil Müslümanların da desteklediği fikirler olarak öne çıkarken üçüncü fikri destekleyenler ise İsa'nın anlatısının Antik Mısır'da Güneş Tanrısı Horus'a, Antik Yunan'da Şarap Tanrısı Dyanyos'a ve birçok antik anlatıya benzetirler.

Bu çalışmanın amacı elbette İsa'nın varlığı-yokluğu ya da yaşamının tamamen doğru bir versiyonunu bulmak değil aksine bütün versiyonlara hâkim olarak bahsi geçen metinlerde yapılan telmihlerin hepsini fark edebilmektir.

Tüm anlatılardan ortaya çıkan sonuç Hz. İsa'nın naif, dürüst ve çekingen bir insan olduğudur. Matta İncili'nin henüz başında, Hz. İsa bizlere "yanağımıza vurulduğu zaman öteki yanağımızı da dönmemizi" öğütler. Bizlere sadece komşularımızı değil, düşmanlarımızı da sevmemiz gerektiğini söyler ve ona göre "kılıç tutan kılıçla ölür." Bu naif tarafı o kadar dikkat çekicidir ki Adolf Hitler hem *Kavgam*'da hem de *Borman Vermeke*'de bu durumun kendisini rahatsız ettiğini, peygamberinin çok yumuşak huylu olduğunu öne sürer.

İsa anlatılarından ortaya çıkan bir diğer durum ise onun hazır cevap olmasıdır. Şeytan onu Kudüs tepesine getirip oradan kendini aşağı bırakmasını istediği zaman “korkma Melekler seni tutacak” der. İsa ise bu oyuna gelmez ve “bana bunu yaptırmaktaki amacın Rabbimin sözlerini sınamak. Sen bilmez misin Rabbimiz test edilemez” (Mar.1:12-13; Luk.4:1-13) der. Romalıların Kudüs’te vergi topladığı bir gün kalabalıktan İsa karşıtı biri ona seslenerek; “madem sen bir Kralısın öyle ise neden Romalılara vergi ödüyoruz” diye sorar. Bu tehlikeli sorunun cevabı vergi toplayan Romalı askerlerin de ilgisini çekmiştir. Hz. İsa ondan bir para ister, parayı kalabalığa çevirerek adama sorar; “bu paranın üstündeki yüz de kimin?”. Adam kendinden emin Sezar’ın yüzü der. İsa bunun üzerine o meşhur cevabını verir; “Öyle ise Sezar’ın hakkı Sezar’a.”

ORYANTALİZM VE OKSİDENTALİZM

Metinlerdeki İsa göndermelerini incelemeden önce bir de oryantalist okuma ile oksidentalit okuma yapmak için birkaç noktaya göz atalım.

Öncelikle oryantalizm bir batılının gözünden doğu kavramını algılamak iken, oksidentalizm bir doğulunun batıyı algılayış biçimidir. Her ne kadar basmakalıp yargılara dayanarak başlasa bile artık bu iki kavramın aslında bahsi geçen kişi ve toplumların dünyayı algılayış şekli olduğunu biliyoruz.

Oryantalizm; doğu bilimi anlamını taşır. Edward Said’den çok öncesine dayanır ve ilk kez onun tarafından batının doğuyu basmakalıp benzetmeler ile anlattığı fark edilir; “Said’e göre Batı Doğu’yu bir bilgi nesnesi olarak incelemekten çok üretmişti. Bu üretimin dolaşıma sokulduğu şarkiyatçılık (oryantalizm) alanı, Doğu hakkında uydurulan söylemler, bu söylemlerin içerdiği klişeler, bu söylemlerin edebiyattan tarihe, siyaset teorisinden askeri uygulamalara kadar genişleyerek Batı emperyalist düşüncesinin kılıfını ve meşruiyetini oluşturuyordu” (Parla; 2018, 10) Sartre ise neredeyse Said ile aynı görüştedir ve “Avrupa’nın uygarlık havariliği bir yalanlar ideolojisinden başka bir şey değildir. Yağmalama için mükemmel bir meşruiyet kaynağıdır” (9) der.

Oksidentalizm ise henüz TDK sözlüklerine girememiş yeni bir farkındalık olarak yorumlanabilir. James G. Carrier bir makalesinde oksidentalizm için en net tanımı şu şekilde ortaya koyar:

Oksidentalizmler, antropologlar Batı'nın üzerinde çalıştıkları toplumlara tecavüzlerini düşündüklerinde ortaya çıkar. Çoğunlukla bu tecavüzlerin -ücretli emek, misyon, doktrini, plantasyon ya da madencilik projeleri- tümüyle tek tip bir "Batı"nın yerel tezahürleri olarak ele alındığı görülmektedir. Ve bu tecavüzlere, örtük ya da açık biçimde, tam da bu terimlerle çoğunlukla gücenilmektedir." (Yıldız; 2014, 473)

Doğu-batı karşılaşması aslında tarihi olarak ilk kez karşımıza Truva Savaşı ile çıkar. Bu o kadar kalıplaşmış bir durumdur ki rivayet edilene göre Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiği zaman "Hector'un intikamını" aldığını söyler. Hector, Achillus tarafından Truva Savaşı sırasında öldürülen Truva prensidir. Daha sonra bizim Marathon olayı ile bildiğimiz Perslerin Yunanistan'ı işgal girişimi gelir. Burada da Persler doğulu, Yunanlar ise batılıdır. Dikkat etmemiz gereken şudur ki hem Truvalılar hem de Persliler Avrupalı kavimler olarak kabul edilmektedir ve dilleri Hint-Avrupa dil ailesine bağlıdır. İskender batılı bir lider olarak Persleri dünya sahnesinden siler ve batıya büyük bir galibiyet kazandırır. Bu tarihi örneklerden anlaşılacağı gibi ırklar ve dinler ile ilgisi olmamasına rağmen başlangıçta doğu ve batı coğrafi fikirler olarak ortaya çıkmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre "Doğu, durup beklemenin yeridir." İlber Ortaylı ise "Batı gelişimini ilk defa fark eden topluluktur." der. Buradan anladığımız gibi Doğu durağanlığın, batı ise hareketin yeridir.

Ukrayna - Rusya savaşının başlangıcı sırasında yabancı haber kaynaklarının savaş görüntülerini yayınlarken gösterdikleri şaşkınlık ve özellikle seyircilerine buranın Orta Doğu değil Avrupa olduğunu hatırlatma çabaları aslında tipik bir oryantalist tavidir. Şu an için batılılara göre savaş sadece Orta Doğu'da olur. Onlar asla diplomasi ile anlaşamaz ve her şekilde sorunlarını kaba kuvvet ile çözerler.

Öte yandan bu savaş sonrası internette Türk kaynaklarını gezdiğimiz zaman yapılan yorumlara kısaca göz gezdirdiğimizde insanların bu savaşı Amerika'nın çıkarttığı, Avrupalıların Ukrayna'yı "gaza getirdiği" ya da Batı'nın açıkça Ukrayna'yı yüz üstü bıraktığı ve bunun batının iki yüzlülüğü olduğu gibi fikirler ile karşılaşırız. Bu da oksidentalist yaklaşıma örnek olarak gösterilebilir.

Bu güncel iki basit örnek en kaba şekli ile bu yaklaşımları özetlemektedir.

TUTUNAMAYANLAR VE USTA İLE MARGARİTA İSİMLİ ESERLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* isimli eseri aslında başlangıcı ile bize İsa öğretilerini hatırlatır. Ana karakterlerden Selim Işık intihar eder ve arkadaşı Turgut Özben'e bir mektup bırakır. Bu noktadan sonra Turgut, Selim'in neden intihar ettiğini araştırır ve onun hayatına ve son dönemlerine dair metinler bulup okumalar yapar. Bu durum Hz. İsa, öldükten sonra havarilerinin hatırları ile oluşturdukları İncil'lere benzetilebilir.

Roman uzun bir prolog ile başlar. Bir gazeteci tatil dönüşü masasında hacimli bir metin bulur. Metin Turgut Özben tarafından kaleme alınmıştır. Biz bütün anlatıyı işte buradan okuruz. Turgut Özben, evli, belirli bir işi olan, "lümpen" hayatında sorunsuz yaşayan bir karakterdir. Üniversite yıllarında her zaman yanında olan ve onunla yazma, okuma çalışmaları yapan Selim'e ait bir mektupla düzenli hayatını sorgulamaya başlar. Önce Selim'in neden intihar ettiğini araştırmış; daha sonra Selim'in son dönemde yanında olan eski arkadaşlarıyla iletişime geçmiş ve en önemlisi Selim'in karalama defterini bulmuş ve arkadaşını ararken hikâyenin ortalarında kendi benliğini arama yoluna düşmüştür. Arkadaşının ölümü yüzünden suçladığı insanlığa kendisini de eklemiştir ve kendince bir cezalandırma yöntemiyle yavaş yavaş Selim'e dönüşmüştür. Romanın sonlarına doğru Turgut, Selim'in başlayıp bitiremediği yazısını devralmış ve onu bitirmek için hayali arkadaşı "Olric" ile bir trene binip izini kaybettirmiştir. Turgut'un son kertede kendini arayışında kaybolması ve bir tren vagonunda nereye varacağı belli olmayan bir sonla kendi hikâyesini bitirmesi anlatılmıştır.

Usta ile Margarita, kendi içerisinde iki hikâyeden oluşan bir romandır. Bulgakov'un üzerine uzun yıllar çalıştığı bu romanı ironi, üslup ve dönem rejimine olan göndermeleriyle oldukça önemlidir. Hikâye, Moskova'da edebiyatla uğraşan iki arkadaşın yanına gelen şeytanla birlikte başlar. Şeytan'ın gelmesindeki sebep ve olay örgüsü kitabın ilerleyen bölümlerinde açıkça anlatılır ancak ilk bölümde sadece Berlioz'un İsa hakkında yazmış olduğu bir şiir ve bu şiirin doğruluğunun şeytan tarafından sorgulanması verilir. Komünist rejimin hâkim olduğu, tanrıtanımazlığın ideoloji olduğu bir yerde şeytan planlarını gerçekleştirmek için ortaya çıkmıştır. Bu bölümde sanat ve edebiyat alanında çalışmalar yapan isimler ve onların iki yüzlülükleri, akıma ayak uydurmaları şeytan aracılığı ile eleştiriye tabii tutulmuştur. İkinci bölümde

ise; Usta adında bir karakterin İsa'nın son gününü kitaplaştırma, farklı bir dille anlatma çabasıyla delirmesi ve akıl hastanesine yatması anlatılır. Usta'nın evli olan sevgilisi Margarita da hikâyeye dahil olur. İkisi arasındaki masum aşk, birlikte yazma çalışmaları, kadının Usta'ya olan desteği anlatılmıştır. İki ayrı hikâye gibi verilen bölümler daha sonra birleştirilerek tek bir yerde toplanmıştır. Bir toplantı için Moskova'ya gelen şeytan, yasak aşkıyla kavuşmak için şeytanla anlaşma yapan Margarita ve Yazısına inancını kaybeden Usta'nın tek sahnede buluşması ve hikâyenin Usta ve Margarita'nın birleşmesi ile sonlanması anlatılır. Yazarın amacı; gerçekdışı bir roman ortaya koymak ya da düz bir aşk romanı yazmak değildir. Dönem rejimine kendince bir eleştiri getirmeye çalışan Bulgakov, bunun için İsa'dan ve karşıt olarak şeytandan yararlanmışır. Modernite adı altında yozlaşan aydın kesimi eleştiri çemberine dahil etmiştir.

Post-modern bir yöntem olarak parodi iki metinde de kullanılmış ve İsa'nın anlatısı kara mizaha dönüştürülerek okuyucuya sunulmuştur. *Tutunamayanlar'*da Turgut Özben'in kerhanede attığı tirat bu konuya örnek gösterilebilir. Ayrıca bu noktada Magdanalı Meryem'in (İsa'nın recm cezasından kurtardığı fahişe) anlatısına da dikkat çekilebilir. *Usta ile Margarita'*da ise Volant'ın (Şeytan), içinde bulunduğu toplum dolayısıyla Hz. İsa'ya sahip çıkmaya çalışması ve onun anlatısını düzeltmesi oldukça dikkate değerdir. Hatta Volant karşısındaki kişilerin tanrıtanımaz olduklarını ilk kez öğrendiğinde çok mutlu olur ve heyecanlanır. Yazarın içinde bulunduğu toplumu Şeytan'ın içinde bulunmaktan mutlu olduğu bir şekilde yansıtması da bu duruma başlı başına bir örnektir.

İki metnin dikkat çeken ilk farklılığı üsluplarındadır. Atay, anlatı boyunca bazı karakterleri dini metinlerin üslubu ile konuşurur: “Ne yazık onlara ki çıkarlarına dokunulmadıkça doğru yola girmezler”. Selim, insanlığın kötü gidişatını görerek bu şekilde başlayan bir tirat atar. Buradaki giriş cümlesine dikkat ettiğimiz zaman üslubun dini metinlerdeki gibi üsten bakan, hâkim bir üslup olduğunu hemen fark ederiz. Oysa, *Usta ile Margarita'*da böyle bir üslup bulunmamaktadır. Bilakis Bulgakov anlatıları insanlaştırmak için elinden gelen gayreti göstermektedir: “Akdeniz'den gelen karanlıklar, Vali'nin nefreti kentin üzerine yayıldı.” Görüldüğü gibi burada metin dünyevileştirilmiş ve ilahi yapısından arındırılmıştır.

Anlatıların üsluplarındaki bu temel farklılık ise tam tersi sonuçlar doğurur. *Tutunamayanlar'*da Selim Işık, Hz. İsa'nın bütün hayatını ve öğretilerini kutsal metinlerden öğrenmesine rağmen onu bu ilahi taraftan

arındırarak bir arkadaş olarak yorumlar. Deyim yerindeyse İsa'yı Tanrısından ayırarak içselleştirir. Onun için İsa bir peygamber ya da dini bir figür olmaktan çıkarak, gariban babası, iyilik meleği ve aynı zamanda zeki, hazır cevap bir insandır. Öte yandan *Usta ile Margarita*'da ise biz başta Woland yani Şeytan olmak üzere, karakterlerin bazılarının bizi bu dünyevi İsa anlatısından, ilahi yöne döndürmeye çalıştığına şahit oluruz. Hatta metnin bir noktasında Woland insanları ikna edebilmek için garip mucizeler göstermeye çalışır. İki anlatı, metinlerin üslubunun tam tersini amaçlamaktadır.

Oğuz Atay'a göre en önemli ve büyük "tutunamayan" İsa'dır. İnsanları sever, onlara yardımcı olur. Öğretilerinden anladığımız kadarı ile hastaları iyi eder, ölüleri diriltir. Koca bir kalabalığı "bir ekmek ve iki balık" ile besleyebilir ama sonucunda öldürülür. Selim Işık ise Hz. İsa'dan bu noktada ayrılır. Hz. İsa düşmanlarını da seven ve hatta çarmlıha gerildiğinde bile onlar için dua eden biri iken Selim Işık küçük yaştan itibaren istemediği hatta işine gelmeyen kişiler için hayra dua etmez;

Ve dünyadaki bütün iyilere

Rahatlık ver

Onların içinde (varsa eğer)

Hırsız, fena

Ve kötülük için insana

Fırsat bekleyenlere

Ve beni azarlayan kapıcımız Kamber'e

Ve beni bahçede korkutan horoza Ve ezberimi bilmezsem ceza

Verecek öğretmene

Rahatlık verme.

(Ceza vermezse rahatlık ver.)

(Atay: 2011, 121)

Usta ile Margarita'da ise son bölümlerden birinde Volant, Matta Levi ile karşılaştığında kurdukları diyalog dikkat çekicidir. Volant ona köle diye seslenirken, Matta Levi kendisinin bir köle olmadığını, yardımcı olduğunu söyler. Bunun üzerine Volant bu yanlış anlaşılmanın sebebinin yüzyıllardır hatta bin yıllardır farklı diller konuşmaları olduğunu söyler. Volant'ın dilinde yardımcı da havari de işçi de tek kelime ile anlatılır; köle. Bu noktada hem yazarın sınıf bilinci konusundaki hassasiyetini fark edebiliriz hem de Şeytan ile insanın olaylara bakış açısındaki farklılığı gözlemleyebiliriz. Ancak hepsinden ziyade karşımızda hem İsa'yı hem de takipçilerini köle olarak yorumlayan bir Şeytan ile peygamberlerin bile

sınıfsal bir ayrıma maruz bırakıldığını görebiliriz. Buradaki dil farklılığı iki şekilde algılanabilir; ilk olarak en başından beri farklı iki dil konuşmaları (ki Tevrat'ta ilgili bir kısımda Tanrı dünyadaki kulları savaşsın diye Cebrail'e dillerini ayırmalarını söyler çünkü anlaşamazlar ise savaşacaklarını ön görür). İkincisi ise aynı ideolojik görüşe sahip olmamalarıdır. Bu yüzden Şeytan gibi sınıfsal ayrımları gözlemleyemezler.

Tutunamayanlar'da Turgut'un yazdığı kitap bir gazeteci tarafından okunur ve basılır. Biz bu kitabı okuyarak her şeyi öğreniriz. Ancak *Usta ile Margarita*'da Usta, İsa'nın çarmıha gerilmesi için emir vermek zorunda kalan Pontius Pilatus'un son gününü kaleme alır. Önce metinden memnun kalmaz ve hepsini yaktığını düşünür fakat daha sonra Volant'ın elinde bir müsvedde daha olduğu anlaşılır. Yine de biz bu kitabın basıldığını okumamız fakat elimizdeki metin bu eserin basılmış bir hali de olabilir.

Kitaptaki en açık göndermelerden biri ise; Sezar'a karşı gelemeyen Pilatus ve yazarlar birliğine karşı gelemeyen Usta'dır. Buradan hareketle Usta'nın İsa değil Pilatus olduğunu anlıyoruz. Burada Bulgakov'u da Usta ile özdeşleştirerek, Stalin'den çekindiği için kitabı çok uzun süre ertelediğini ve sonrasında basmaya karar verdiğini görebiliriz.

Eserler arasında değinebileceğimiz benzerliklerden biri ise metinde başvurulan filozoflardır. Örneğin; Selim Işık'ın intiharından sonra odasını kontrol eden Turgut Özben, orada Dikkat edilmesi gereken filozofların bir listesini bulur. Listenin başında Kierkegaard vardır. Kierkegaard aslında kendi dönemindeki dini inanış ve ibadet şekillerine muhalif bir kişidir. Usta ile *Margarita*'da ise henüz ilk bölümlerde Immanuel Kant'ın adı geçmektedir. Şeytan, Tanrı'nın var olmadığını Kant'ın beş maddesi ile açıklamaya çalışan kişileri büyük bir heyecan ve muhabbetle karşılar. Bu noktada Kierkegaard, Kant'a göre daha farklı bir pozisyonda yorumlanabilir çünkü onun muhalifliği Tanrı'ya karşı değil, insanların kendilerine bildirilen yöntemleri yorumlamasına karşıdır. Kierkegaard aslında Matta İncili'nde İsa'nın bahsettiği gibi dini bireyselleştirmeye ve kamusal alandan uzaklaştırmaya çalışır. Oysaki Kant Tanrı kavramına bütünü ile karşı bir düşünürdür.

Tutunamayanlar'da Süleyman Kargı'nın Selim'i anlatırken söylemiş olduğu "'Önce Kelime vardı,' diye başlıyor Yohanna'ya göre İncil. Kelimeden önce de Yalnızlık vardı. Ve Kelimeden sonra da var olmaya devam etti Yalnızlık..." sözleri kendisinin de belirttiği gibi açıkça Yuhanna

İncili'nin başlangıcının değiştirilmiş bir versiyonudur: "Önce söz vardı, söz Tanrı ile beraberdi ve söz Tanrı idi".

Bizi en çok ilgilendiren kısım ise *Tutunamayanlar'* da Selim Işık'ın, İsa öğretilerini kutsal kitaplardan öğrenirken çektiği zahmet ve içine düşmüş olduğu karmaşadır. Açık bir şekilde Kitab-ı Mukaddes'in çevirisini beğenmez ve İngilizce aslını okuyarak karşılaştırmalar yapar. Çeviren kişinin metni çevirmediğini, uyarladığını söyler. Oysa bu metnin çevirisi bir edebi metin çevirisi gibi yapıldığı için yaşanan sorunlardır. İşin daha da ilginç tarafı, Selim'in temel aldığı İngilizce metnin de bir çeviri olmasıdır. Yani Selim, çevirinin çevirisinin çevirisini beğenmemektedir. Bu durum dikkatlice düşünüldüğü zaman oldukça önemli bir husustur. Bir dini öğretiyi hiç bilmeyen bir insanın çeviri metinde oluşabilecek farklılıkları da dikkate alması gerekir. Bu noktada Selim metni İngilizce çevirisi ve Türkçe çevirisi ile okuyarak ve mantık süzgecinden geçirerek bir ortak noktada ilerlemeye çalışır.

Diğer bir yandan Usta ile Margarita'da böyle bir hassasiyet ve tartışma görülmez. Bunun en önemli sebebi yazarın kültürünün bu noktaya dayanmasıdır. Bulgakov her ne kadar Komünist Rusya'da, sosyalist bir rejim altında tanrıtanımaz olsa da yüzyılların biriktirdiği kültür ile İsa öğretilerine sonuna kadar hâkim olması rahatlıkla beklenebilir. Bu yüzden Bulgakov böyle bir endişe taşımaz. Oysa o da büyük bir ihtimal ile öğretileri çeviri metinlerden öğrenmiştir ancak bu konuda endişe etmek gibi bir fikre hiç kapılmamıştır.

İşte burada oryantalist ve oksidentalit tavidan rahatlıkla bahsedilebilir. Sovyet Rusya (Rusya Federasyonu'nun bugünkü durumunu elbette bu şekilde değerlendirmeme ihtimalimiz var) batıdır ve oksidentalizmin doğduğu topraklarda Bulgakov oryantalist bir tavır ile anlatı boyunca Kudüs halkının tutumunu eleştirir. Zaten daha öncesinde de değinildiği gibi burada amaç İsa ile özdeşleşmek değil Romalı yani batılı bir kişi ile, vali ile özdeşleşmektir. Selim Işık kendini İsa'da bulabilir çünkü İsa da Selim Işık da doğuludur. Oysa ne Bulgakov ne Usta ne de Vali doğulu değildir. Onlar batıyı temsil eder ve doğuyu gözlemlerler. Onların hayat tarzlarına, hayatı kavrayışlarına ve ulaştıkları sonuçlara bir doğulunun ulaşması, o erdemleri göstermesi imkânsızdır.

SONUÇ

Oğuz Atay ve Mihail Bulgakov metinlerdeki üslup açısından benzer özellikler göstermektedir. Eleştiride kullandıkları mizahi dil ve anlatımda kullandıkları akıcılığın yanı sıra anlatının parçalara bölünüp tekrar birleştirilmesi okuyucuda benzer etkiler yaratabilir ancak iki yazarın dini anlatı kısımlarında birbirinden çok farklı üsluplara sahip olduğunu es geçmemek gerekmektedir. Daha önce de belirttiğim gibi Atay'ın İsa ile ilgili kısımlarda ilahi bir üslup ile kutsal metinleri taklit çabası açıkça görülürken Bulgakov ise İsa anlatılarını edebi bir metin havasında verir. İşin daha da garip kısmı ise bu noktalardan hareket eden yazarların anlatı içinde birbirlerinin başlangıç noktalarına ulaşma çabasıdır. Atay, İsa'yı dünyevileştirirken Bulgakov karakterlerini ilahileştirme çabası göstermektedir. Birbirine zıt noktalardan hareket eden bu yazarlar yine zıt noktalara ulaşırlar yani birbirlerinin başlangıç noktalarına.

Önemli bir diğer husus ise yazarların coğrafi konumları ve toplumsal kültürleri ile aldıkları pozisyonlardır. Bu noktada yazarların kendilerini nasıl yorumladıklarını önemsemeden onları parçası oldukları toplumların çoğunluklarından kabul ederek bir yorum yapmak mümkündür çünkü bu çalışmanın konusu için önemli olan kendilerini yorumlama şekilleri değil parçası oldukları toplumun içinde yetişirken "öteki"ne olan bakış açılarının gösterdikleridir. Atay, bir Türk ve Müslüman olarak elbette Hz. İsa anlatılarını kutsal metinlerden derleyerek oluşturur. Çocukluğunda büyük bir ihtimal ile İsa ile ilgili kısıtlı bilgilerini genişletmeye çalışırken hem Hristiyanlık inancına hem İsa'ya hem de bu öğretilerin bütününe oluşturduğu kültüre dışardan bakar. Bu onun gösterdiği fazladan bir gayret değil içinde bulunduğu toplum ve yetiştiği coğrafya nedeni ile bir zarurettir. Bu mecburiyet içinde yaşadığı sorunları ise Selim Işık, Turgut Özben ve Süleyman Kargı'nın yardımları ile bizlere iletir. Metinlerin çevirilerinin kötülüğü onun ilk sorunudur. Karşılaştırmalar yaparak mantıklı bir sonuca ulaşmaya çalışır. Bunu yaparken de birçok noktada bugün sizlerin ve benim onaylamaktan çekinmeyeceğimiz sonuçlara varmaktadır. Mesela onca düşünür arasından Kierkegaard'ı seçmesinin bir sebebi vardır. Matta İncili'nin ilk on bölümünü okuyan herkes rahatlıkla Hz. İsa'nın defalarca ibadeti gizlemeye çalıştığını, bireyselleştirdiğini ve kamusal alandan uzaklaştırma çabasını gözlemler. Bu bir yorum değil, defalarca karşımıza çıkan örnekler ile metnin ta kendisidir. Kierkegaard da aslında ibadetin kamusal alanlardan çekilmesini isteyen bir kilise muhalifidir. Atay buradaki detayı uzun uzun

anlatmak yerine sadece Kierkegaard adını geçirecek durumu anlamayı okuyucusuna bırakır. Bulgakov ise bu kültürün içinde yetişmiş bir kişi olarak metinler içinde kaybolmaz. Bizi zaten bu anlatıyı biliyor kabul ederek değiştireceği yerleri bizlere belirtmeden değiştirir. Onun bu konuda Atay gibi endişeleri yoktur. O bir kişi seçeceği zaman Sovyet Rusya için Kant'ı seçer. Tanrıtanıamaz bir düşünürü yanına değil karşısına alarak toplumsal bir eleştiri yapar.

En önemli hususlardan bir diğeri ise karakterler üzerinden yazarların kendilerini eşleştirdikleri daha doğrusu ön plana çıkardıkları tarihi karakterlerdir. Atay, Nasıralı İsa'yı karakterleri ile özdeşleştirir çünkü İsa doğulu bir bireydir. Bulgakov ise bir batılı olarak Romalı Vali'yi ön plana çıkarır ve Usta'yı onunla eşleştirmeye çalışır. Batılı Vali'nin vicdan azabına merhem olmaya çalışmaktadır.

Metinlerde İsa'nın ele alınmasının sebebi ise rahatlıkla anlaşılabilir. Onun anlatısı hala mistik, karmaşık, kabul edilemez ve kanıtlanamaz durumdadır. Bunu şu anda bu salonun çoğunun parçası olduğu kültürel bir ortaklık üzerinden anlatmaya çalışacağım. Hz. Muhammed bütün tarihi metinler ile varlığı kanıtlanmış, yaşamış, savaşlar idare etmiş, ülke yönetmiş, diplomatik anlaşmalar yapmış ve reddedilmesi imkânsız bir kişidir. Ancak bu unsurlar hiçbir şekilde İsa için geçerli değildir. Kutsal metinler dışında (ki bunlardan biri de Kur'an-ı Kerim'dir) Hz. İsa'ya rastlayamayız. Bu durum iki sonuç ortaya çıkarabilir; ilk olarak Hz. İsa'yı dinden ayrı düşünmek oldukça güçtür çünkü onu sadece dini metinlerde görebiliriz. İkincisi ise bu duruma aykırı bir başka sürece götürür bizi, İsa'yı dünyevileştirirken karşılaşacağımız başka bir metin olmadığı için rahatça hareket edebiliriz. Bu iki durumda Hz. Muhammed için imkansızdır çünkü onu hem bir peygamber olarak hem de dünyevi bir komutan ve ülkesinin lideri olarak anlatırken birden fazla kaynağa ve bilimsel birikime karşı sorumlu tutulabiliriz. Bu durum Hz. İsa'nın özellikle post-modern anlatılarda sadece Hristiyanlar değil aynı zamanda Müslümanlar tarafından da tercih edilmesine sebep olmaktadır.

Tüm bu maddeler göz önüne alındığında aslında birbirine çok yakın bu coğrafyalar (Türkiye, Rusya ve İsrail) arasında kültürel olarak oluşan farkların ortak ancak aynı zamanda yeterli bilginin olmadığı bir figür üzerinde ne gibi sonuçlar doğurduğunu bu karşılaştırma ile rahatlıkla görebilmekteyiz.

KAYNAKLAR

- Atay, O. (2011). *Tutunamayanlar—Bütün Eserleri—1*. İletişim Yayınları.
- Bayındır, T. (2021). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Hz. İsa. Paradigma Akademi*.
- Carrier, J. G. (2014). Oksidentalizm: Dersine Bir Dünya. İçinde A. Yıldız (Ed.), *Oryantalizm—Tartışma Metinleri*. Doğu Batı Yayınları.
- İncil: Müjde (7. Basım). (2007). Yeni Yaşam Yayınları.
- Kaplan, Y. İ. (2019). *Messianic Hopes In Oğuz Atay's Works: Representations Of Jesus In Tutunamayanlar And "Beyaz Mantolu Adam"* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* (H. Yazır, Çev.). (2015). Sefa Yayıncılık.
- Moran, B. (1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* (C. 2). İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2018). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İletişim Yayınları.
- Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık*. Metis Yayınları.
- Şolohov, M. A. (2013). *Usta ile Margarita*. Can Yayınları.

BİLİM KURGUDA KADIN: “LOVE, DEATH & ROBOTS” ÖRNEĞİ

Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ*

Özet

Kadınların medya metinlerinde sunumu, cinsiyetçi söylemlerin üretimi ve yeniden üretimi noktasında bir tartışma konusu olmaya devam etmekte, bu bağlamda farklı medya metinlerinin analizi önem kazanmaktadır. Üretimde ve öykülerde erkeklerin baskın rolü nedeniyle erkek egemen alanlardan biri olarak kabul edilen bilim kurgu, kadının yer alış biçimiyle tartışmaya açık bir tür olarak karşımıza çıkar. Bu araştırmada, küresel çapta en fazla üyeye sahip dijital yayın servislerinden Netflix bünyesinde yapıyı gerçekleştirilen ve son yılların en popüler bilim kurgu yapımlarından biri olan *Love, Death & Robots* serisinde kadınların nasıl sunulduğuna odaklanmak amaçlanmıştır. Antolojik bir animasyon serisi olan yapımın her bölümü dünyanın farklı yerlerinden farklı yaratıcı ekiplerin elinden çıkmaktadır. Bu da analizde metinsel bir çeşitlilik sağlamaktadır. Araştırmanın amacına bağlı olarak, yapımın birinci cildinde, hikâyesinin odağında kadınların yer aldığı üç bölüm (*Sonnie’s Edge / Sonnie’nin Avantajı*, *Beyond the Aquila Rift / Aquila Yarığı’nın Ötesi*, *Good Hunting / İyi Avlar*) göstergebilimsel analiz yoluyla incelenmiştir. Serinin farklı bölümlerinde insan, robot, yaratık ve canavar formlarında kurgulanan kadınların en belirgin ortak özelliği, cinselliklerinin ön planda olmasıdır. Kadın karakterler cinsel çekiciliklerini seyirlik bir zevk aracı olarak sunmakta bazen de erkekleri tuzağa düşürmek, aldatmak ya da intikam almak için bir silah olarak kullanılmaktadırlar. Farklı medya metinlerinde farklı biçimlerde karşımıza çıkan baştan çıkarıcı ve tehlikeli kadın miti, bu seride de yeniden üretilmektedir. Farklı türlerde ve formlarda tasarlanan kadın karakterler üzerindeki erkek bakışının etkisi ise her bölümde belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kadınlara yönelik şiddet sığ bakış açılarıyla yan hikâyeler olarak sunulmakta, bu şiddetin kökeni ya da sonuçları yok sayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Kurgu, Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Göstergebilim.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Antalya AKEV Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, pelin.aktas@akev.edu.tr

WOMEN IN SCIENCE FICTION: THE CASE OF “LOVE, DEATH & ROBOTS”

Abstract

The presentation of women in media texts continues to be a topic of discussion in terms of the production and reproduction of sexist discourses. In this context, the analysis of different media texts gains importance. Science fiction, which is accepted as one of the male-dominated fields due to the dominant role of men in production and stories, appears as a controversial genre with the way women take part. In this research, it is aimed to focus on how women are presented in *Love, Death & Robots*, one of the most popular science fiction productions of recent years, produced by Netflix, one of the digital broadcasting services with the highest number of members globally. Each episode of the production, which is an anthological animated series, comes from different creative teams from different parts of the world. This provides a textual diversity in the analysis. Depending on the purpose of the research, three episodes (Sonnie's Edge, Beyond the Aquila Rift, Good Hunting) in the first volume of the production, in which women are at the center of the story, were examined through semiotic analysis. The most obvious common feature of women, who are fictionalized in human, robot, creature and monster forms in different parts of the series, is that their sexuality is at the forefront. Female characters sometimes present their sexual attraction as a pleasure to watch, and sometimes they use it as a weapon to trap, deceive or take revenge on men. The myth of the seductive and dangerous woman, which appears in different forms in different media texts, is reproduced in this series. The effect of the male gaze on the female characters designed in different genres and forms is evident in each episode. In addition, violence against women is presented as side stories with shallow perspectives, and the origin or consequences of this violence are ignored.

Keywords: Science Fiction, Women, Gender, Semiotics.

GİRİŞ

Medyanın kültürel etkileri, iletişim çalışmalarının önemli tartışma konularındandır. Toplumsallaşmanın kaçınılmaz bir aracı olan medya içeriklerinin okunması da bu anlamda önemli bir çalışma perspektifi olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada, erkek egemen alanlardan biri olarak tartışılmış bilim kurgu yapımlarda kadının nasıl sunulduğu ve bu

sunumun medyadaki geleneksel kadın sunumlarından farklı olup olmadığı konusunu, dijital yayın servisi Netflix'in orijinal içeriği *Love, Death & Robots* serisi örnekleme üzerinden tartışmaya açmak amaçlanmıştır. Bu amaçla medyada kadınlar ve bilim kurgu tartışmalarına kısaca değinilecek ve ardından yapımın birinci cildi örneğinde konunun analizine odaklanılacaktır.

1. TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MEDYADA KADIN VE BİLİM KURGU

1970'li yıllarda ortaya atılan toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğe dair evrensel tanımları reddederken, doğal bir veri olmayıp kültürel olarak inşa edildiğine değinmektedir. Anthony Giddens toplumsal cinsiyetin, toplumsal olarak kurulmuş erillik ve dişillik kavramlarıyla bağlantılı olduğuna ve bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir sonucu olmadığına dikkat çeker: "Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım esastır, zira erkekler ve kadınlar arasındaki çoğu farklılığın kökeni biyolojik değildir" (Giddens, 2008: 505). Benzer şekilde toplumsal cinsiyetin kültürel bir kategori olduğunu vurgulayan Keller da (2007: 19), bu kavramın belli bir kültürün neyin eril neyin dişil olduğuna ilişkin ortak inançlarını anlattığını belirtir. Toplumsal cinsiyeti üreten ve yeniden üreten sistem süreklilik gösterir. Bu bilinçli bir süreçtir ve toplumsal değişimler dahilinde zaman zaman güçlenerek, zaman zaman da dönüşerek kendini yeniler. Özdemir (2009: 207), ataerkil sistem içerisinde tanımlanan kadın ve erkek kimliğinin, toplumsal olarak kurulduğu göz ardı edilerek, evrensel kabul edildiğini; bu durumun da var olan ayrımcılığın değiştirilemez görüldüğü bir doğallaştırma sürecine yol açtığını belirtmektedir. Butler'a göre de (2008: 27), toplumsal cinsiyet alanının betimlemesi hiçbir surette onun normatif işleyişinden önce gelemez ve ondan ayrı tutulamaz. Bu, toplumsal cinsiyetin iktidar ilişkilerine bağlı olarak yapılandığına işaret eder. Ataerkil güç, iktidarını bu yapılanmış farklılıklara dayandırmakta ve toplumsal olarak kanıksanan anlamlar kurmaktadır. Bu anlamlar dinlerden ve mitolojik hikâyelerden başlayarak tüm toplumsal anlatılarca kurulur ve normatif işleyişine kavuşur.

İnceoğlu ve Kar (2010: 40) cinsiyet rollerinin işlevini şu şekilde açıklar: "Cinsiyet rolleri ve bunlara ilişkin değerler, kadın-erkek ilişkilerini tanımlama ve anlamada temel bir işlevi üstlenmektedirler. Kadınlığın ve erkekliğin temel unsurları olarak bilinen şeyler, iki cinse yönelik tutumları ve davranışları belirlemektedir... Kuşaklardan kuşaklara aktarılan,

öğrenilen bu özellikler ilişkilerdeki beklentileri de oluşturmaktadır.” Bu aktarımın en güçlü araçlarından birisi de medya metinleridir. Bu bağlamda kadının medyada yer alış şeklini tartışmak, her dönemde önemli görünmektedir.

Medya, kültür ile karşılıklı bir ilişki içerisinde bulunmakta, kültürel kodlar medya metinleri aracılığıyla taşınmaktadır. Çocuk yaştan itibaren maruz kalınan bu metinlerin bireylerin zihnindeki yaratıcı ve dönüştürücü gücü de bu noktada önem kazanır. Laughy (2010: 39), her ne kadar izledikleri, duydukları ya da okudukları şeylerden etkilenip etkilenmedikleri sorulduğunda bunu itiraf etmekten çekiniyor olsalar da, medyanın insanların duygu ve düşünceleri üzerinde etkili olduğunu belirtir. Özerkan’a göre de (2004: 21) medyanın son derece etkili bir toplumsallaştırma organı olduğu kabul edildiğinde, erkeklerin ve çocukların kadınlara yönelik bakış ve davranışlarını belli oranlarda biçimlendirmekle kalmayıp, kadınların kendileri hakkındaki algılamalarını da olumsuz açıdan pekiştireceğinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Televizyonda kadının yer alış biçimlerinin, toplumdaki kadının konumundan farklı olmadığı bir gerçektir. Kadının erkek karşısındaki güçsüz ve pasif konumu, kitle iletişim araçlarında da kendine yer bulmakta, “olması gereken” olarak sunulularak pekiştirilmektedir. Akdoğan’ın da (2004: 149) dikkat çektiği üzere, medya kadın sorununu görmezden gelmekle kalmayıp, kadın ile erkek arasındaki eşitsizliği de yüzeysel olarak ele almakta ve sığ tartışmalar seviyesinde tutmaktadır. Kadının ve eşitsizliğin bu sığ ele alınış biçimi de kaçınılmaz olarak konunun kökenlerine ve sonuçlarına verilmesi gereken önemi değersizleştirmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin ve kadınların sunumunda televizyon ve diziler de önemli bir inceleme konusudur. Önemli bir toplumsallaşma aracı olarak işlev gören televizyonun –günümüzde benzer içerik üretimlerine sahip olan dijital medya servisleri de buna dahil kabul edilebilir- etkileri ile her daim güncel bir tartışma alanıdır. Çünkü Postman’ın (2010: 91) vurguladığı üzere, kamuoyunu ilgilendiren hiçbir konu –politika, haber, eğitim, din, bilim, spor- televizyonun ilgi alanının dışında kalmaz. Bireylerin toplumsallaşmasında da en etkin araçlardan birisi televizyondur. Televizyon, çocuğun anne ve babasından sonra, ebeveynliğin üçüncü kolu olarak tanımlanmaktadır (Kunczik, 1994; akt. Adak, 2004: 8). Bu kadar güçlü bir mecrada kadının ve kadınlığın sunumu da hiç şüphesiz toplumsal kabulleri şekillendirip pekiştirmektedir. Tania

Modleski (aktaran Laughey, 2010) televizyon dizilerinde iki kadın karakter tipinin kurgulandığını ortaya koymuştur: ideal kadın/anne ve kötü/kışkırtıcı kadın. Dizilerde kadınların sunumunu tartışan Modleski, kötü kadının genelde feminist bir karakter olarak kurgulandığına ancak erkeğin kötü bile olsa hem lanetlenen hem de başışlanan, aklı başından alınan bir seks nesnesi olarak kurgulandığına dikkat çeker (Laughey, 2010: 90-91). Güçlü kadın karakterlerin entrikacı, aldatan, erkeklerin aklını başından alan kadınlar olarak kurgulanması birçok medya metninde karşımıza çıkan bir manzardır. Erkek egemen alanlardan biri olarak tartışmaya açık olan bilim kurgu medya metinlerinde kadının nasıl sunulduğu da bu bağlamda araştırmanın sorusuna işaret etmektedir.

Bilim kurgu (science fiction) sözcüğü ilk olarak, Hugo Gernsback editörlüğündeki *Science Wonder Stories*'de önerilmiş –Haziran 1929- ve genel kullanıma otuzlu yıllarda geçmiştir (Ersümer, 2013: 7). Öncelikle yazınsal alanda ortaya çıkan bilim kurgu, teknolojik ve toplumsal gelişmelerle beraber sinemada da önemli bir tür haline gelmiştir. Genel olarak içerdiği “bilim” ve “kurgu” kelimeleri üzerinden tanımlanan bilim kurgunun sinemadaki temelleri, Georges Méliès'e dek dayanmaktadır. Sinemaya sihribazlık gösterilerinden esinlenerek kazandırdığı tekniklerle önemli bir isim olan Méliès'in, H.G. Welles'in *The First Men in the Moon* (1901) ve J. Verne'in *De la Terra a la Lune* (1865) eserlerinden esinlenerek 1902 yılında çekmiş olduğu *Le Voyage dans la lune* (*Aya Seyahat*) filmi, bilim kurgunun sinemadaki ilk örneği kabul edilir. Bu andan itibaren gelecek tasvirleri sunan bilim kurgu, etkin bir tür olmaya devam etmiştir. “Bilim kurgu popüler bir edebiyat ve sinema türü çerçevesinde ele alındığında bir yirminci yüzyıl fenomenidir ve büyük ölçüde, Batı Uygarlığı'nın bilimsel ve teknolojik gelişme üzerindeki deneyimlerini yansıtır” (Ersümer, 2013: 7). Rabkin (aktaran, Işık, 2019: 49) bilim kurgunun gerçek dışı unsurların bilim ile sarmalanmış yapısı altında, kimlik, arzular, ahlak, sosyal sistem vb. gibi felsefi soruların da cevaplarını aradığını ifade eder. Bu yönüyle bilim kurgunun toplumsal olguları -bu çalışma özelinde toplumsal cinsiyet kalıpları çerçevesinde kadını- sunma biçimi, medya etkileri bağlamında önem kazanmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÖRNEKLEM

Amaç doğrultusunda seçilen bölümlerin analizinde göstergibilimsel analiz yöntemine başvurulmuştur. Anlamla ve nasıl yaratıldığıyla ilgilenen göstergibilim, medya metinlerinin analizinde sıkça başvurulan bir yaklaşımdır. “Göstergibilim, anlamlı bütünleri ya da gösterge dizgelerini,

yani göstergeleri belirleyen yasaları, aralarında kurdukları bağıntıları, onların işleyiş kurallarını saptamaya, böylelikle inceleme yöntemlerini oluşturmaya, betimleyip açıklamaya çalışır” (Aktulum, 2004: 2). Anlam ilişkileri görülüp yorumlanabilir nitelikte olmakla birlikte her zaman açıkça gözlemlenemeyebilir. “Anlam, açıkça söylenenin, yaşananın, gözlenmenin ‘altında’, ‘üstünde’ ya da ‘yanında’ bulunandır aynı zamanda (Rifat, 1996: 9). Bu yönüyle bu anlam dizgelerini açıklamak, göstergebilimin temel amacıdır. Anlamla ilgili her şey göstergebilimin ilgi ve inceleme alanına dahildir. Bu bağlamda bu araştırma için de önemli bir yol haritası sunan göstergebilimsel çözümlemede en önemli üç öge; gösterge, gösterilen (göstergenin göndermede bulunduğu şey) ve gösterendir (göstergenin fiziki varlığı). Bu üç temel öge, gösterge kuramlarının temellerini oluşturur (Atabek ve Atabek, 2007: 68). Bir göstergede gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin kurulmasını ifade eden anlamlama süreci, bir göstereni gördüğümüzde ya da işittiğimizde zihnimize yarattığı anlamlarla başlar (Çağlar, 2012: 26). Bu araştırmada da incelenen metinlerde yer alan gösteren ve gösterilenlerin anlamlama süreçlerini nasıl etkilediği, bölümlerin anlatı yapıları üzerinden analiz edilerek tartışmaya açılacaktır.

Çalışmanın örnekleme, Netflix orijinal yapımlarından *Love, Death and Robots* serisinin ilk cildinde yer alan ve amaçsal örnekleme yöntemiyle belirlenen bölümlerdir. Son dönemlerde özellikle televizyona güçlü bir alternatif olarak karşımıza çıkan dijital yayın servisleri önemli bir medya olarak hayatımızda yer edinmiş, özellikle televizyona daha özgür bir alternatif yaratan bu servisler aynı zamanda mobil cihazlar aracılığı ile taşınabilir olmalarıyla da izleyici alışkanlıklarını değiştirmiştir. Bu servislerin öncüsü olan ve dünya çapında en popüler platform olmayı sürdüren Netflix de, orijinal içerikleriyle milyonlarca izleyiciye ulaşmayı başarmaktadır. Bu yönüyle Netflix’te yayınlanan ve kısa sürede milyonlara ulaşan bir yapımın konu çerçevesinde incelenmesi değerli görünmektedir. Netflix, 1997 yılında Reed Hasting ve Marc Randolph’un postayla DVD kiralama fikrinden doğmuş ve 1998 yılında ilk DVD kiralama ve satış sitesi olan *Netflix.com* hayata geçmiştir. 2006 yılına gelindiğinde 5 milyon üyeye ulaşan şirket, 2007 yılında üyelerin dizi ve filmleri anında izlemesine olanak tanıyan yayın özelliğini hayata geçirmiştir. 2016 yılına gelindiğinde 190’dan fazla ülkede bulunan üyelerine 21 farklı dilde hizmet vermeye başlayan servisin üye sayısı, 2021 yılında 200 milyonu aşmıştır (URL-1).

Netflix'in orijinal içerikleri arasında en popüler olanlardan biri de antolojik animasyon serisi *Love, Death & Robots*'dur. Her bölümü dünyanın farklı ülkelerinden farklı yaratıcı ekiplerin elinden çıkan seri, farklı animasyon teknikleriyle gelecek kurguları sunmaktadır. İlk cildinin yayınlandığı dönemde (2019) oldukça ses getiren yapımın, 2021 yılında ikinci cildi, 2022 yılında ise üçüncü cildi yayınlamıştır. Serinin ayrıca dördüncü cilt için de onay aldığı duyurulmuştur. Bu da serinin izleyici kitlesine ulaşmadaki başarısını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca seri, Emmy de dahil olmak üzere birçok ödüle sahiptir. Tim Miller ve David Fincher tarafından yaratılan serinin yaratım süreci, Tim Miller'ın 1981 yılında yayınlanan bilimkurgu robot filmi olan ve canavarları, makineleri ve güzel kadınları içeren yıkıcı, cyberpunk ve bazen pornografik hikâyelerin karışımı olan *Heavy Metal*'dan esinlenmesiyle başlamıştır. Proje, Miller'in Fincher ile ortaklığıyla ve Netflix ile anlaşma sağlanması sonucunda uzun yıllar ve uzun uğraşlar sonunda hayata geçmiştir (URL-2).

Serinin analizde başvuru olan birinci cildi toplamda 18 bölümden oluşmaktadır. Bu ciltte hiçbir bölüm bir kadın tarafından yönetilmezken yalnızca bir bölümde (When Yogurt Took Over / Yoğurt Dünyayı Ele Geçirdiğinde) bir kadın yazar karşımıza çıkmaktadır. Bu yanı sıra da alandaki erkek egemen bakışı ortaya koyan yapımın konu çerçevesinde analizi anlam kazanmaktadır. Birinci cilt içinden, amaçsal örnekleme yöntemi ile seçilen ve kadın karakterleri merkeze alan üç bölüm (Sonnie's Edge / Sonnie'nin Avantajı, Beyond the Aquila Rift / Aquila Yarığı'nın Ötesi, Good Hunting / İyi Avlar) incelenmiştir. Bu bölümlerin bir diğer ortak özelliği de erkek bilim kurgu yazarlarının öykülerinden uyarlanmış olmalarıdır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1. Sonnie's Edge / Sonnie'nin Avantajı

Yönetmen: Dave Wilson

Orijinal Öykünün Yazarı: Peter F. Hamilton

Senaryoya Uyarlayan: Philip Gelatt

Süre: 17 dakika

3.1.1. Genel Betimleme

Distopik bir gelecekte, yüzünde belirgin yaraları olan Sonnie adında gizemli bir genç kadın, pilotlar tarafından beyin bağlantıları ile kontrol edilen canavarların yeraltı dövüşlerine katılmaktadır. Ringin yönetici olan Dicko, uzun zamandır dövüşlerde kaybetmeyen Sonnie'e sıradaki dövüşü kaybetmesi için rüşvet teklif eder ancak Sonnie bu teklifi korkusuzca reddeder. Sonnie'nin takım arkadaşları Wes ve Ivrina, Dicko'ya, Sonnie'nin bir yıl önce bir mahalle çetesinin saldırısına uğradıktan sonra bedenine bıraktıkları ağır kesik izleriyle hayatta kaldığını, bu izlerin ona hep bu yaşananları hatırlattığını ve ringe gurur, statü ya da para için çıkmadığını, aslında bunu ona yapan erkeklere karşı galip geldiğini anlatır. Sonnie, yönettiği canavar Khanivore ile ringe çıkar. Onu kadınlığı üzerinden aşağılamaya çalışan erkek bir pilota ve canavarına karşı oldukça kanlı geçen dövüşü kazanan Sonnie, dövüşün ardından Dicko'nun sevgilisi Jennifer tarafından ziyaret edilir. Jennifer ve Sonnie yakınlaşırlar. Jennifer, tecavüz gecesini sorduğunda ise Sonnie aslında olayın o olmadığını ancak kimsenin onu anlayamadığını söyler. Jennifer, Sonnie ile öpüşürken, uzayarak keskinleşen tırnaklarıyla onu öldürür. Dicko gelir ve Sonnie ile alay ederek "*Şimdi korkuyor musun?*" diye sorar. Jennifer, kanlar içinde yere düşen Sonnie'nin kafatasını topuğu ile parçalar. Bu esnada Sonnie'nin kahkahası duyulur ve vücudunun yalnızca bir omurgaya eklenmiş bir biyolojik yazılım işlemcisi olduğunu söyler. Gerçeği anlatırken sesi bedeninden değil, hoparlörlerden gelmeye başlar. Wes ve Ivrina onu buldukları gece bedenini kurtarmayı başarmışlardır ancak çete kafatasını kırmıştır. Aslında bilinci Khanivore'dedir. Asıl avantajı ise ringe her çıktığında yaşadığı bu ölüm korkusudur. Sonnie, Khanivore olarak kapsülünden kaçır ve Jennifer'ı öldürür, ardından Dicko'yu tutup öldürmeye hazırlanır, onunla yüz yüze gelir ve "*Şimdi korkuyor musun?*" diye sorarken ekran kararır.

3.1.2. Anlatı ve Anlamlama

Bölüm, Sonnie ve arkadaşlarının distopik şehirde büyük bir kamyonla bir yeraltı mekanına gelmeleri ile başlar. Sonnie, yüzünü ceketinin kapüşonuna saklamıştır. Yüzünde derin kesik izleri vardır. Ekibin erkek üyesi olan Wes tişört ve ceket giymişken, ekibin diğer kadın üyesi olan Ivrina, içine hiçbir şey giymediği ve göğüslerini açık eden bir ceket giymektedir. Bu noktada kadın bedeninin teşhiri başlar. Mekâna girmeye çalışırken engellenirler ve ringin sahibi Dicko, çekici genç bir kadın olan Jennifer ile birlikte içeri girer. Canavarı görmek ister ve onun

“Muhteşem bir oğlan” olduğunu söyler. Güçlü olana erkeklik atfetmek, öğrenilmiş bir ataerkil davranış olarak bu varsayımda kendini gösterir. Sonnie ise onu “Muhteşem bir kız!” diyerek düzeltir. Bunu söylerken aynı zamanda Jennifer’a bakar. Jennifer da ilgili bir bakışla karşılık verir. Dicko, Sonnie’ye o geceki karşılaşmayı kaybetmelerini teklif eder. Sonnie’nin bu teklife sert çıkışlarını da alaycı bir ifadeyle karşılar ve ona “Canım.” benzeri ifadeler kullanarak ciddiye almadığını hissettirir. Tavırlarındaki özgüven ve aşağılama hem zenginliğinin hem de erkekliğinin verdiği gücü ima eder. Sonnie’ye neden özel olduğunu sorduğunda Sonnie ona, kendisinin özel değil eşsiz olduğunu, çünkü başka hiçbir takımın kadın bir pilot kullanmadığını söyler. Dicko bu açıklamayla da “Kadınlar daha mı iyi dövüşür?” diyerek açıkça alay eder ve rüşvet teklifinde ısrarcı olur. Sonnie teklifi reddedip giderken Dicko bunu anlamsız bulur ve Ivrina araya girerek Dicko’ya bunun kişisel bir mesele olduğunu açıklar: “Siz lanet erkekler! Sizin gibi şerefsizler yüzünden bu hale geldi zaten... Bir yıl önce, Sonnie bir mahalle çetesi tarafından kaçırıldı. Onu kullanmaları bitince de kesmeye başladılar. Etine kendi izlerini bıraktılar. Derisinde oyulmuş olarak nasıl bir acı, nasıl bir aşağılama taşıyor, düşünebiliyor musun? Hayatı boyunca o günü hatırlatacak. Yani Sonnie ringe çıktığında gurur ya da prestij için dövüşmüyor. Hele senin paran için, hiç! Ona bunu yapan adamları parçalamak için dövüşüyor.” Ivrina bunları anlatırken, Sonnie canavarın bulunduğu kapsüle doğru yürümektedir. Ayaklarına yakın çekim yapılır ve yerdeki bir cam parçası ayağını keser ama Sonnie hiç tepki vermeden kanlı ayak izleri bırakarak yürümeye devam eder, bu arada fonda derin çığlık sesleri duyulmaktadır. Yaşadıklarının Sonnie’de bıraktığı izler ve trajedinin büyüklüğü bu göstergelerle pekiştirilir. Dicko bu açıklamadan sonra daha fazla ısrar etmeyeceğini söyler ancak yine de tekrar düşünmelerini ister. Bu trajedinin bir erkek olarak Dicko’yu pek etkilemediği böylece anlaşılır.

Sonnie ve arkadaşları ringe çıkar. Karşılarında erkek bir rakip vardır ve ringe çıktığı ilk andan itibaren güçlü görünen fiziğiyle gösteri yapar. Vücudundaki neon boyalar ve sahnedeki alev efektleri de bu güç ve erkeklik gösterisinin tamamlayıcısıdır. Sonnie’yi işaret ederek, “Ne de tatlı minik bir kızmış. Alaşağı olacaksın.” der ve bunu söylerken ellerini hayali bir kafayı tutuyormuş gibi bacalarının arasına doğru indirir. “Alaşağı olmak” ifadesinin İngilizcesi aynı zamanda “aşağı inmek” anlamına gelmekte, bu hareket ile birleştiğinde oral seksi ima etmektedir. Karşısında uzun zamandır yenilmeyen bir dövüşçü olması değil, bir kadın olması ön plandadır ve kadının gücü, bir erkeğin onu aşağılamasına engel değildir. Bu aşağılama da bariz biçimde cinsel vurgularla yapılır. Pilotların

canavarları ile beyin bağlantıları sağlanır. Khanivore öfkeyle bağırarak ringe çıkar. Rakibi Turboraptor da güç gösterisi yaparak ringe çıkar ve dövüş başlar. Rakibi, canavarının aldığı darbelerde Sonnie'ye cinsiyetçi hareketler etmeye devam eder. Khanivore bıçak benzeri dokunaçlara sahiptir ve onlarla Turboraptor'u defalarca bıçaklar. Bu sahnelerde dışının penetrasyon ile erkeğe saldırmayı, ataerkine bir başkaldırı olarak okunabilir. Khanivore, Turboraptor'un kolunu kestiğinde, yerine kemikten bir bıçak çıkar. Turboraptor, Khanivore'u ringin kenarına sıkıştırır, bu noktadan sonra dövüş, bariz bir tecavüz metaforuna dönüşür. Dışiyi kenara sıkıştıran erkek, duvarı sıkıca tutarak güç alır ve kemikten bıçağını yavaşça onun karnına sokmaya başlar. Bu esnada kamera açılarının tümü bunun bir tecavüz sahnesi gibi kurgulanmasını destekler. Bıçak Khanivore'e girerken yakın çekimde açıkça bir penetrasyon sahnesi sunulur. Turboraptor zevkle, Khanivore ise acıyla bağırılmaktadır. Yavaş çekim ile dramatik bir yapı kurulur. Khanivore aniden Turboraptor'u tutar, boynuna boynuzunu saplar ve ardından kafasını koparır. Erkeği en çok zevk aldığı anda gafil avlamış ve metaforik düzlemde hadım etmiş, tecavüzün intikamını almıştır.

Bu zaferin ardından, Sonnie kulise geçer ve orada Jennifer'ı bulur. Ona, neden Dicko ile olduğunu sorar. Jennifer ise bunu güvenlik için yaptığını, onu terk etmeyi düşündüğünü ancak yapamadığını söyler. Sonnie'nin cesaretine hayran olduğunu anlatır. Bölümün başından beri Dicko'ya bağımlı görünen Jennifer'ın bu söylemi, güçlü erkeğin gölgesinde yaşayan güzel kadın mitini pekiştirir. Jennifer konuşurken davetkâr tavırlarla Sonnie'ye yaklaşır. Ona bunca kavga ve nefretle nasıl yaşadığını, korkup korkmadığını sorar. Sonnie ise kadınla yakınlaşıp arkadan sarılırken ve öperken cevap verir: *"Korkuyor muyum? Her zaman. Ama nefreti öğrenmem gerekti. Dünyaya nefretle gelmezsin, ama korku temeldir. Hislerini doldurur. Onu hissedebilir, duyabilirsin. Tadabilirsin. Hayatta kalmamı sağlıyor."* Yakınlaşmaları sırasında Jennifer'ın topuklu ayakkabıları ve Sonnie'nin çıplak ayakları yakın çekimde birlikte görünür. Jennifer'ın özenli dişiliği ve Sonnie'in dürtüsel tavrı bu göstergeyle de tamamlanır. Jennifer, yaklaşmaya devam ederken, saldırı gecesini sorar. *"Tecavüz, evet. Mesele o değil. Ötesini göremiyorlar. Kimse göremiyor. Ama avantajım o değil. Öfkeli küçük kız, intikam peşinde. Dicko bu saçmalığa inanıyor, çünkü öyle istiyor. Hepsi inanmak ister."* Sonnie'nin bu açıklaması, bölümün başından beri merkeze alınan tecavüz ve intikam temalarını zayıflatır. Seyirciyi sürpriz sona hazırlamayı amaçlayan bu hamle, tecavüzün trajedisini ve bireydeki kalıcı etkilerini bir anda önemsiz bir yan hikâyeye dönüştürür. Bu hamleyle

birlikte, anlatının başından beri rastlanan feminist imalar da anlamını yitirir. Bunlar olurken Jennifer elbisesini sıyrarak göğüslerini ortaya çıkarır ve bacaklarını açarak masaya oturur, Sonnie'yi davet eder. Öpüşmeye başlarlar ancak bir anda Jennifer'ın tırnakları uzayarak birer bıçağa dönüşür ve Sonnie'nin kafasına saplanır. Bu ana dek hep masum ve alımlı görünen Jennifer aniden cyborg bir katile dönüşmüştür. Fütüristik bir femme fatale figürü olarak gerçeğini gösterir. Cinselliğini ve bedenini kullanarak tuzağa düşüren tehlikeli ve ölümcül kadın tiplerini ifade eden femme fatale, özellikle film noir örneklerinde sıkça karşılaşılan bir şablondur. Ataerkinin bağımsız ve güçlü kadına duyduğu korkunun yansıması olan femme fatale karakterler, sinemada sıkça karşımıza çıkar. Hem kadınlar hem erkekler için bir arzu nesnesi olabilen femme fatale, bir uyarı ve tehdit mekanizmasını dolayım; bu kadının büyüüne kapılanlar ıslah edici ve ibret verici bir süreç deneyimlerler (Bakır ve Onat, 2015: 93). Hem Jennifer'ın masumluluğuna ve güzelliğine aldanan Sonnie hem de izleyici, bu şok edici gerçekle yüzleşir. Bu esnada Dicko yanlarına gelir ve alaycı bir tavırla Sonnie'ye *"Şimdi korkuyor musun?"* diye sorar. Bu soru, onun öncesinde Dicko'ya karşı korkusuz duruşuna aşağılayıcı bir göndermedir. Erkeğin yönetimindeki bir kadın, aldatıcı dişi cazibesini kullanarak Sonnie'yi alt etmiştir. Bu aldatıcı kadının sahibi olarak da zaferi üstlenen Dicko'dur. Şimdi de Sonnie'nin onun erkine başkaldırması olmasının sonucunu alaycı bir tavırla izlemektedir. Yere kanlar içinde düşen Sonnie'ye *"Şapşal kadın!"* der. Jennifer da dişiliğinin göstergesi olan topukları ile, konuşmaya devam eden Sonnie'nin kafatasını parçalar. Sonnie gülmeye başlar, *"Yeterince iyi bir numara değil."* der. Şaşırın Dicko ona *"Nesin sen?"* diye sorar. Sonnie cevap verir: *"Bir omurgaya iştirilmiş birkaç biyolojik işlemci."* Sesi hoparlörden gelmeye başlar. *"Orada değilim. Wes ve Ivina beni bulduklarında bedeni kurtarmayı başardılar ama o pislikler kafatasını parçalamıştı. Avantajımı bilmek ister misin? O ringe her çıktığımda ölüm kalım savaşı veriyorum. Avantajım bu korku. Bu ölüm korkusu. Hissediyor musun?"* Khanivore kapsülünden çıkar, Jennifer'ı kafasını parçalayarak öldürür ve Dicko'yu sararak öldürmeye hazırlanır, onunla yüz yüze gelir. *"Şimdi korkuyor musun?"* diye sorarken ekran kararır.

Burada karşımıza hem canavar hem de aldatıcı kadın figürleri çıkmaktadır. Bölümün başından beri şiddet kurbanı olarak sunulan kadının aslında bu hikâyeyi kullanarak asıl sırrını sakladığı, insanları kandırdığı öğrenilir. Sonnie'nin uğradığı saldırının anlatıldığı noktada yapımın, ana akım bir medyada, odağında tecavüzün ve kadın mücadelesinin yer aldığı güçlü bir hikâye anlatma potansiyeli önem taşır

ancak anlatının ilerleyen bölümlerinde bu potansiyel kendini gerçekleştirememiş ve yerini -bilinçli ya da bilinçsiz- kadın düşmanı geleneksel söylemlere bırakmıştır. Bu da aldatıcı, tehlikeli kadın mitine bir gönderme olarak kabul edilebilir. Jennifer da erkeğin etkisi altında bir femme fatale olarak, kadın temsilinde başka bir sorunlu bakışa hizmet eder. Ayrıca anlatının finalinde tecavüz önemsiz bir yan hikâyeye dönüştürülmüş ve yarattığı travmalar önemsizleştirilmiştir.

3.2. Beyond the Aquila Rift / Aquila Yarığı'nın Ötesi

Yönetmenler: Léon Bérelle, Dominique Boidin, Rémi Kozyra, Maxime Luère

Orijinal Öykünün Yazarı: Alastair Reynolds

Senaryoya Uyarlayan: Philip Gelatt

Süre: 17 dakika

3.2.1. Genel Betimleme

Sonlanan görevlerinin ardından Dünya'ya geri dönmek için yola çıkan Blue Goose uzay gemisinin mürettebat üyeleri Thom, Suzy ve Ray, kapsüllerinde uyandıklarında kendilerini, bilmedikleri bir istasyonda bulurlar. Olanlara anlam vermeye çalışan ekibin başında yer alan Thom, burada eskiden bir ilişki yaşadığı Greta ile karşılaşır. Greta onlara rota ayarlarında bir hata oluşmuş olabileceğini, rotalarından yüzlerce ışık yılı uzakta olan Schedar Sektörü'ndeki Saumlaki İstasyonu'na geldiklerini açıklar. Suzy şüphelenmektedir ancak fenalaşınca kapsülüne geri yatırılır. Ardından Greta sıcağanlı bir şekilde, Thom'u istasyona yönlendirir. Burada baş başa kalan Thom ve Greta, eski günlerden bahsederken yakınlaşırlar ve birlikte olurlar. Greta, Thom'a dünyadan 150.000 ışık yılı uzakta olduklarını, yüzyıllar geçtiğini, geri dönebilseler bile Dünya'yı bıraktıkları gibi bulamayacaklarını anlatır. Ardından mürettebatı uyandırmaya giderler. Uyanan Suzy, Greta'ya korkuyla bakar. Thom'a onun Greta olmadığını söyleyerek Greta'ya saldırır ve yaralar. Bundan sonra Thom da Greta'dan şüphelenir. Greta da ona aslında kendisinin gerçekten de Greta olmadığını, Thom'un hâlâ tankında uyuyor olduğunu, tüm istasyonun ve gördüklerinin bir simülasyon olduğunu açıklar. Thom sinirlenerek ona gerçekte kim olduğunu sorar. Greta ise onun gerçeğe hazır olmadığını, bu şekilde çok fazla ruh kaybettiğini söyler ancak Thom öfkeyle gerçeği öğrenmekte ısrar eder. Bunun üzerine Greta üzülerek Thom'un istediğini yapar, onu uyandırır. Thom kendine geldiğinde, yaşlanmış ve kemikleri sayılacak kadar zayıflamıştır, saçları ve sakalları

uzamıştır. Etrafında devasa örümcek ağlarıyla bezenmiş ürkütücü bir istasyon vardır. Gemileri de bu ağa takılmıştır. Diğer tanklarda ekip arkadaşlarının ölü bedenlerinden geriye kalanlar vardır. Greta'nın "*Merhaba, Thom.*" diyen sesini duyar, dönüp baktığından karanlıktan gelen bir kadın silueti görür ancak siluet yaklaştıkça devasa bir eklem bacaklı yaratığa dönüşür. Korkuyla bağırırken ekran tamamen aydınlanır ve Thom yeniden genç haliyle tankında uyanır. Arkasında bir kapı açılır ve Greta yine kadın bedeninde gelir, "*Merhaba, Thom.*" diyerek içeri girer. Thom ona neler olduğunu sorar, önceden yaşanan her şeyi unutmıştır. Greta ona yeniden rota hatası ile ilgili aynı açıklamaları yapar. Bu sırada kamera genel planda istasyonu gösterir ve giderek uzaklaşır. Görüntü bozulmaya başlar ve sonunda yine ağlarla örülü ürkütücü istasyon görüntüsüne dönüşür, ekran kararır.

3.2.2. Anlatı ve Anlamlama

Bölüm, Blue Goose uzay gemisinin mürettebatının Arkangel Merkezi'nde, Dünya'ya dönmek üzere rota hesaplamaları yapmaları ve yolculuğa çıkmak üzere kapsüllerine yatmaları ile başlar. Mürettebatın başında yer alan Thom, uyandığında hata mesajlarını ve kırmızı uyarı sinyallerini görür. Bu sinyaller izleyici için de birer uyarı niteliği taşımakta, tehlikenin açık varlığına işaret etmektedir. Thom, Suzy'yi uyandırır, neler olduğunu anlamlandırmaya çalışırken içeriye istasyon görevlileri girer. Görevlilerden biri başlığını çıkardığında Thom şaşırır, yüzünün ve vücudunun tüm hatları ideal güzellik anlayışına birebir uyan kadına bakarak "*Greta, sen misin?*" diye sorar. Kadın, mutlu bir şekilde "*Kanlı, canlı!*" diye cevap verir. Bu diyalog ve beden dilleri, birlikte yakın bir geçmişleri olduğunu ima etmektedir. Greta onlara bunun bir rota hatası olabileceğini ve buldukları yeri açıklarken Thom etkilenmiş şekilde onu dinler, Suzy ise şüpheli davranır. Greta'nın güzelliği ile bir erkeğe sözünü kolayca dinletebileceği iması burada da kendini gösterir. Buna karşılık Suzy, dişiliğiyle ön plana çıkmayan bir görünüme sahiptir ve bu yönüyle, bilimsel görmezden gelinerek, Greta karşısında Thom tarafından dikkatle alınmayan taraftır. Greta'nın güzelliği ile etkileyemediği Suzy ise kolayca ikna olmamaktadır. Suzy fenalaşıp kapsüle yatırılırken, Thom Greta'ya "*Durum berbat ama tanıdık bir yüz görmek güzel.*" diyerek Greta'nın varlığından memnuniyetini dile getirir, Greta ise buna sıcak bir gülümseme ile karşılık verir. Bu diyaloglar da aralarındaki profesyonel bir ilişkiden ötesi olduğunu izleyiciye aktarır. Erkek kadının varlığını ve güzelliğini açıkça takdir ederken, kadın da bu durumdan memnun görünür. Greta,

Thom'a her şeyin yoluna gireceğini söyler ve onu birlikte istasyona gitmeye davet ederken elini omzuna koyarak yönlendirir, *"Birkaç hafta benimle kalacağına göre, rahatlayıp istasyonun tadını çıkarmalısın."* der, kapı arkalarından kapanır.

Sonraki sahne, viski bardağına atılan bir buzun yakın çekimi ile başlar. Bu sahne Greta'nın telkini ile birleşince, açık bir ima ortaya koyar. Greta, Thom'un yanına doğru yürürken kadraja girer. Kamera, kadını arkadan takip etmektedir, kadraja giren de ilk olarak kadının kalçasıdır. Göğüslerini, bacaklarını ortaya seren ve tüm vücut hatlarını belli eden parlak bir elbise giymiştir ve davetkâr bir şekilde Thom'a doğru yürümektedir. Thom'a *"Manzarayı beğendin mi?"* diye sorarken kamera Thom'un bakış açısından kadını aşağıdan yukarıya doğru süzer. Buradaki 'manzara' Greta'dır ve kamera aracılığıyla izleyici, erkeğin bakışına ortak edilerek kadının güzelliğini değerlendirmeye davet edilir. Kadın olmak, sürekli hitap edilmek, sürekli incelenmek ve arzunun sürekli davet edilmesi anlamına gelir (İnceoğlu ve Kar, 2010: 74). Bu bağlamda Greta'nın bedeni erkeklerin bakışına ve değerlendirmesine açık bir seyir nesnesi olarak sunulur. Greta, camın dışındakileri adama anlatarak yanına oturur. Bu esnada kamera oturdukları koltuğu arkadan, uzaktan görmemizi sağlar ve sağa doğru kayar. Kadraja giren bir içki şişesinin ardından Greta'nın vücudu farklı görünür. İpucu niteliğindeki bu anlık görüşten sonra kamera kaymaya devam eder, şişe kadrajdan çıkar, Greta yine güzel bir kadın olarak görünür. Thom her şeyi anlamlandırmaya çalıştığını söylerken, Greta *"Belki de kaderdir, Thom. Yıldızlara yazılmış."* diyerek Thom'un rasyonel açıklamalar arayışını kırar ve yaklaşım sesini alçaltarak *"Bir sır vereyim mi? Tallinin'de görüşmemizden beri seni tekrar görmeyi umuyordum."* der. Bunu söylerken yakın çekimde dudakları görülür. Bu da kadının erkeği baştan çıkarma amacıyla orada olduğu imasını güçlendirir. Kadının cazibesi karşısında şüpheciliğini bir kenara bırakan Thom, memnun ve özgüvenli bir şekilde arkasına yaslanır ve *"Kastettiğin, küçük kaçamağımız mı? Üç yıl önce miydi?"* diye sorar. Kadın ise gülerken adamın omzuna vurup *"Dört! Ve sadece bir kaçamak değildi."* der. Erkeğin kadınlık deneyimine yaklaşımı ve kadının tepkisi, erkeğin ve kadının cinselliğe olan yaklaşımlarına dair kalıp yargılara uygundur. Erkek için önemsiz bir kaçamak olarak nitelenen birliktelik, kadın için daha önemli bir deneyim gibi görünmektedir. Kadın, erkekle olan sohbetini erkeğin tavrına uygun bir tavır takınarak sürdürür, *"Oteldeki yatağı kırdığımızı hatırlıyor musun? Birinin sıfır yerçekiminde öyle sert sevişebileceğini bilmezdim."* diyerek erkeğin cinsel performansını överken, adam da gözleriyle kendi bacaklarının

arasını işaret ederek gururla güler. Thom ciddileşerek “Bazen keşke kalsaydım diyorum.” derken kadın kolunu tutarak ona yaklaşır, “Önemli değil Thom. Önemli olan şimdi burada olman” der.

Sahne değiştiğinde çift, yatak odasında öpüşürken görülür. Kadının güzelliğiyle, seçtiği kıyafetle ve vücut diliyle ima ettiği her şey ile erkek zihninde toplumsal olarak yarattığı beklenti, karşılığını bulur. Bir kadın bir erkek ile zaman geçirirken cesur bir kıyafet ve sıcakkanlı tavırlar seçiyorsa cinsel birlikteliğe hazır olduğuna dair kalıp yargı, bölümdeki bu olay akışı ile desteklenir. Üstelik erkeği baştan çıkarmak için uğraşan –tüm çekicilik kendisine atfedilmiş olmasına rağmen- yine kadındır. Öpüşmenin ardından kadının yere düşen elbisesi kadraja girer ve ardından kadının vücudunun detaylıca sergilendiği uzun bir sevişme sahnesi başlar. Kadın vücuduna içki dökerek göğüslerini daha da vurgularken erkek kadının güzelliğiyle başı dönmüş bir biçimde hareket etmektedir. Sahne, tamamen erkek bakışıyla tasarlanmış bir biçimde kadının bedenini izleyiciye sunar. Kamera açıları da röntgenci bir bakışa hizmet eder niteliktedir. Bu röntgenci bakış açısı da tamamen erkek seyrinin zevkine göre tasarlanmış, erkeği bu röntgenci bakışın cinselleştiriciliğinden muaf kılmıştır. Berger (2005: 47) sinemada tüketimi sağlayan ve etken olan hedef kitlenin genelde erkekler olduğunu vurgular ve bu bağlamda kadının erotik bir nesne olarak sunulduğuna, filmlerin kadın bedeni üzerinden inşa edilerek erkeğin tatmin edildiğine, böylece kadın seyredilmenin hazzını yaşarken erkeğin de onu seyretmekten haz aldığına dikkat çeker. Bu noktada hem Thom hem de izleyici için bu haz sağlanmaktadır. Ayrıca sahnede kadının bedeni sergilenmekle kalmaz, bu cinsel birleşmeden aldığı zevk de yüzüne yapılan yakın çekimlerle pornografik bir şekilde defalarca gösterilir. Williams’a göre (2018: 173), “seyretme hazzı geleneksel biçimde maskülen seyirciler için inşa edildiğinde bile, geleneksel heteroseksüel pornografinin çoğunda olduğu gibi, en duygusal görüşü vaat eden kontrolsüz bir esriğin pençesinde olan gene kadın bedenidir.” Birliktelikleri sona erdiğinde Thom yatakta sigara içerken Greta hâlâ ona kur yapmaktadır ancak Thom karşılık vermez. Sonrasında Greta yarı çıplak bir biçimde, ona olanları açıklamaya çalışır, geri dönemeyeceklerini anlatır.

Gemiye dönüp Suzy’yi kapsülden çıkardıklarında olanlardan dolayı Thom şüphelenmeye başladıktan sonra öfkelenir ve gerçeği öğrenmek ister. Greta ona her şeyi açıklar. Her şeyin bir simülasyon olduğunu, gerçekten bir rota hatası nedeniyle burada, Aquila Rift’in ötesinde, dünyadan binlerce uzakta bu istasyona geldiklerini ancak burasının farklı

bir istasyon olduğunu, Thom'un Greta'yı görmesini sağlayanın da kendisi olduğunu anlatır. Thom sinirlenerek ona gerçekte kim olduğunu sorar. Öfkeyle Greta'yı sarsıp cama çarpmasına neden olduğunda görüntü anlık olarak bozulur. Greta ise onun gerçeğe hazır olmadığını, bu şekilde çok fazla ruh kaybettiğini söyler ancak Thom gerçeği öğrenmekte ısrar eder. Ona gerçekleri açıklayıp tüm kayıp ruhları önemseydiğini söylerken kamera Greta'nın yüzünü yakın çekimde gösterir. Greta ağlamaktadır. Kadınlı bağdaştırılan duygusallık, anaçlık ve şefkat, aldatıcı bir dişi karakterde bile kendini göstermektedir. Greta Thom'u uyandırır. Yaşlanmış ve sağlıksız görünen Thom korkuyla arkadaşlarının ölü bedenlerine bakarken ve içinde bulunduğu ağlarla örülü ürkütücü istasyonu incelerken, Greta'nın "*Merhaba, Thom.*" diyen sesi duyulur. Greta, mağara benzeri bir kapıdan geçerek Thom'un yanına gelir. Burada dikkat çekici olan, Greta'nın silüetinin önce belirgin bir şekilde beli, göğüsleri ve kalçası belli olan bir kadın formunda görünüp ardından yaklaştıkça dev bir eklem bacaklıya dönüşmesidir. Güzel ve çekici kadın görünümü bir anda tehlikeli bir yaratığa dönüşür. Güzel kadın aldatıcılığı ve barındırdığı kötülük potansiyeli, bu şekilde görselleşmiş olur. Sonrasında Greta'nın Thom'un her şeyi unutmasını sağlayıp yine simülasyona dönmesini ve tekrar karşılaşmalarını sağlaması ile aldatıcı rolüne devam eden bu çekici kadın formundaki yaratığın Thom'u hapsedtiği ölümcül döngü ima edilerek bölüm sona erer.

Anlatıda Greta'nın tamamen bir femme fatale olarak tasarlandığını söylemek mümkündür. Erkeği baştan çıkarmak ve manipüle etmek için çeşitli yollara başvurur, en çok vücudunu ve güzelliğini kullanır. Bu cinsel çekiciliğe kapılan erkeği ise tehlikeli bir oyun ve trajik bir son beklemektedir. Ayrıca kadının çıplaklığının aşırı kullanımı, cinsel ilişki sahnesini kurgulanışı ve kadının aldığı hazzın pornografik sunumu, kadını ve bedenini erkek bakışına sunan röntgenci bir anlayış içermektedir.

3.3. Good Hunting / İyi Avlar

Yönetmen: Oliver Thomas

Orijinal Öykünün Yazarı: Ken Liu

Senaryoya Uyarlayan: Philip Gelatt

Süre: 17 dakika

3.3.1. Genel Betimleme

20. yüzyılın başlarında Çin'de geçen bölüm, ruh avcısı bir adamın küçük oğlu Liang ile birlikte, insan ve yedi kuyruklu bir tilki formu arasında şekil değiştiren ve erkekleri baştan çıkarıp şeytani büyüleri için onlardan beslendiğine inanılan sihirli *hulijing*lerden birini avlamak için beklemesiyle başlar. Liang ve babası *hulijing*le mücadele etmeye başlar ve barınağına kadar onu takip ederler. Orada Liang, *hulijing*in küçük kızı Yan ile tanışır. Liang'ın babası anne *hulijingi* kafasını keserek öldürür, Yan saklanır. Liang de babasına Yan'den bahsetmez. Aradan beş sene geçer ve Liang'ın babası, İngilizlerin sömürgeleştirmesinden hemen önce ölür. Liang, artık sihir azaldığından dönüşmekte ve avlanmakta zorlanan Yan ile vedalaşır ve tren mühendisi olarak Hong Kong'a taşınır. Bir gece bir sokakta İngiliz erkekler tarafından taciz edilen Yan'i görür, onu erkeklerden kurtarır. Yan ona artık dönüşemediğini, güzelliğini kullanarak para kazandığını, dönüşebilmeyi ve şehrin çatılarında dolaşıp avlanabilmeyi hayal ettiğini ve erkeklerden intikam almak istediğini anlatır. Bu sırada Yan robotik mühendislik üzerinde çalışmaktadır. Bir gece Yan, Liang'ı ziyarete gelir. Ona yarı insan, yarı cyborg hale gelmiş vücudunu gösterir. Müşterisi olan Hong Kong Valisi bir gece ona uyuşturucu vererek cyborg bir seks oyuncuğuna dönüştürülmesini sağlamış, bu şekilde sergilenmeye ve kendisine hizmet etmeye zorlamıştır. Bir gece Yan, birlikte olmak istemediği Vali'ye karşı sabrını kaybederek onu vahşice öldürmüştür ve artık tilki formuna dönüşüp avlanmaktan başka bir isteği kalmamıştır. Liang'den bunu sağlaması için yardım ister. Liang, öğrendiği teknikleri Yan üzerinde uygular ve onun için tilki formuna dönüşebilmesine olanak veren esnek bir robotik beden tasarlar. Bu sayede Yan, hayal ettiği gibi şehrin çatılarında dolaşır ve bir ara sokakta birkaç İngiliz erkeğinin tacizine uğrayan genç bir kadını kurtarmak için tacizci erkeklerin üzerine atlayarak onları avlarken, saldırgan görüntüsünün erkeğin gözlüğünden yansması ile ekran kararır.

3.3.2. Anlatı ve Anlamlama

Bölüm Çinli bir çocuğun, Liang'ın, babasıyla karanlıkta beklediği sahne ile başlar. Liang anlatmaktadır: *"Ben küçük bir çocukken, tüm dünya sihirle doluydu. Babam bir ruh avcısıydı. İnsanlığı ona zarar verebilecek ruhlardan koruyan cesur adamlardan biriydi."* Babasına "Ne zaman gelir?" diye sorduğunda, *"Yakında, Liang. Bir hulijing büyülediği adamın feryatlarına karşı koyamaz."* cevabını alır. Liang'ın anlatımı ve bu diyalog, avlanmak için beklenen ruhun dişiliğine ve tehlikeli oluşuna dikkat çeker. Bu esnada

bahçesinde bekledikleri evde bir erkek, yatakta kıvrılırken ve yalvarırken görülür. Güzel bir kadın görünümünde bir ruh, bahçeye girerek adamın olduğu odanın penceresine üzüntüyle bakar. Liang'ın babası ruha saldırır, aralarında bir mücadele başlar. Babası Liang'a "Dönüşmeden önce üzerine sidik dök!" der. İçi sıvı dolu olan kâseyi eline alan Liang ruha yaklaşır ancak ruh ona dönüp bakarak "Sen cesur bir çocuksun." der. Liang büyülenmiş gibi ona bakar, hiçbir şey yapamaz. Ruh yürüyüp gider, elbisesinin altından kuyruğu çıkmaya ve yüzü dönüşmeye başlar. Liang'ın babası kâseyi elinden alıp koşarak *hulijinge* döker, ruh çılgınlık atarak yarı insan yarı tilki formunda kalır. Bu formda özellikle göğüsleri belirgin olan çıplak bir kadın görüntüsü vardır, bu şekilde kaçır. Şekil değiştiren büyülmüş bir varlık dahi olsa kadın bedeni bu noktada sergilenmeye başlar. Baba-oğul, *hulijingin* peşine düşer, onu barınağına kadar takip ederler. Orada Liang, küçük bir *hulijing* bulur. Tilki formunda bulunduğu *hulijing* dönüşerek çıplak bir genç kız olarak ona hesap sorar:

"Bizi neden avlıyorsunuz? Size bir şey yapmadık!"

"Annen tüccarın oğlunu büyülemiş. Bizi onu kurtarmak için tuttular."

"Büyülemek mi? Annemi rahat bırakmayan oydu... Bir erkek bir *hulijinge* gönül verdiğiğinde, ne kadar uzakta da olsa *hulijing* onu duyar. Tüm o inlemeler, ağlamalar yüzünden, sırf sessiz olsun diye annemin her gece ona gitmesi gerekti."

"Hayır! Erkekleri cezbedip şeytani büyüleri için onlardan besleniyor!"

"Bir erkek bir *hulijinge* âşık olabilir. Tıpkı bir insan kadına âşık olabileceği gibi."

"Aynı şey değil!"

"Aynı şey değil mi? Bana nasıl baktığımı gördüm."

Bu diyalogda erkeğin *hulijingler* hakkında ona anlatılanlara inanmakta ısrar etmesi, toplumsal olarak öğrenilen rollerin cinsiyetler tarafından ne kadar kati biçimde kanıksandığının bir örneğidir. Karşısında gerçek bir *hulijing* olmasına rağmen onun kendi türü ile ilgili söylediklerini çürütmeye, toplumdan öğrendiklerini ona dikte etmeye çalışır. Bu, toplumsal cinsiyet bağlamında erkeklerin kadınlara, nasıl olmaları ya da olmamaları gerektiğini söyleme hakkı buldukları ataerkil bakış açısının bir resmidir. Yan de ona gerçekleri anlatırken çıplak vücudunu sergileyerek hareket etmekte ve diyalogun sonunda da Liang'ın onu beğendiğini söylemektedir. Bu beğenilme onda bir üstünlük hissi yaratmıştır. Aslında *hulijinglerin* erkekler tarafından rahatsız edildiğini anlattığı bir diyalogun

sonunda dişi formuyla vücudunu sergileyip bir erkeğin dikkati çekmekten hoşlanması da bu bağlamda önemlidir. Kadınların, rahatsız olduklarını iddia etseler dahi, erkeklerin ilgisini –özellikle de vücutları ile- çekme isteğine bir gönderme olarak görülebilecek bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin tam da kadınlığa yüklediği bir tutumdur. Bu konuşma sırasında Yan'ın annesi gelip, insanlarla konuşmaması gerektiğini ona hatırlatırken, Liang'ın babası arkadan yaklaşip *hulijingi* kafasını keserek öldürür. Yan hemen kaçıp saklanır. Liang de Yan'ın varlığını babasından saklar ve giderler.

Sonraki sahnede genç Liang'ı görürüz. Bu olaydan beş sene sonra babasının öldüğünü anlatır. Onun, İngilizlerin sömürgeleştirme döneminden önce ölmesinin iyi olduğunu düşünmektedir. Liang ve Yan hâlâ görüşmektedirler. Yan artık gerçek formuna dönüşemeyip avlanamadığını anlatır. Modernleşme dünyadan sihri uzaklaştırmış, sihirli varlıkları güçsüzleştirmiştir. Bu konuşma sırasında Yan'ın üzerindeki giysinin göğüs kısmı açık durmaktadır. Bu noktada da kadın vücudunun hikâyeye katkı sağlamaksızın bir seyir malzemesi olarak sunulduğu görülür. Liang, Yan'e köyden ayrılacağını söyleyerek vedalaşır. Sonrasında Hong Kong'a gider, demiryollarında iş bulur. Beş yıl burada çalışarak makineler konusunda uzmanlaşır. Bir gece bir sokakta İngiliz erkekleri tarafından sıkıştırılmış olan Yan'ı görür. Yan çekici bir kıyafet giymiş, koyu bir makyaj yapmıştır. Stereotipik bir duruş sergilemektedir. Erkekler ise ona iyi para kazanacağını söyleyerek gitmesine izin vermezken taciz etmektedirler. Çok yorgun olduğunu, gitmek istediğini söylediğinde de utangaçlık etmemesini öğütlerler. Kadının, -özellikle de gece bu şekilde giyinmiş, sokakta olan bir kadının- hayır dediğinde aslında hayır demek istemediğine dair kalıplaşmış tehlikeli yargılar burada kendini gösterir. Erkekler zaten Çinli olduğu için onu ciddiye almazken bir de kadın ve seks işçisi olması, sözünü ve iradesini tamamen önemsizleştirmektedir. Yan iyice çaresiz kalmışken Liang gelir ve onları tehdit ederek kızı kurtarır. Erkeklerin iktidar gösterisi karşısında çaresiz kalan kadının kurtarıcısı, onların iktidarını kendi erkiyle tehdit ederek yıkan bir erkek olmuştur. Kadın bu diyalogda sadece nesnedir. Liang, Yan'e avın nasıl gittiğini sorar. Yan cevaplar: *“İnsan formunda mahsur kaldım. Ne pençelerim var, ne sivri dişlerim. Hızlı koşamıyorum bile. Sadece güzelliğim var. Şimdi, annemi suçladığım şeyle yaşıyorum; erkekleri büyülüyorum. Para için.”* Her şeyini kaybeden kadının güzelliğini kullanarak hayatta kaldığı, bunu da erkekleri cezbederek yaptığı gerçeği; *hulijing*lerle ilgili efsanenin modern hayata uyarlanması olarak düşünülebilir. Bu hem kadının güzelliğine bir övgü,

hem de bu güzelliği kullanım biçimine bir eleştiri olarak yine kadını kalıp yargılara sıkıştırır. Yan, gerçek formuyla bu betondan ormanda avlanmayı ve ona sahip olabileceğini zanneden erkeklerin yüzüne hurlamayı hayal ettiğini anlatır.

Liang zamanla makineler üzerinde daha fazla çalışıp uzmanlaşmaya, otonom sistemler icat etmeye başlamıştır. Bir gece Yan onu ziyarete gelir. Vücudu bir paltoyla kapalıdır. Yardıma ihtiyacı olduğunu söyler ve paltonun altından bacaklarını gösterir. Bacakları metaldendir. Liang şaşırır. Yan olanları anlatırken, anlattıkları geçmişe dönerek görsel olarak da izleyiciye aktarılır. *“Vali, aylardır müşterimdi. Kibar birine benziyordu. Ödeme yapardı ama biz hiç... Sonra bir gece, içkime bir şey karıştırdı.”* Kadının, Vali'nin omzunda kendinden geçtiği sahneden sonra, metal bir sedyede çırılçplak, bağlanmış şekilde yattığı görülür. Yine ideal ölçülere sahip vücudu, özellikle de göğüsleri açıkça sergilenmektedir. Başındaki doktorlar vücudunu kesip biçmeye başlarlar. Mark Bould, bilim kurguda sıkça rastlanan bir şablona dikkat çeker: *“Kadın karakterlerin bilim insanı değil de inceleme ve deney objesi olmasına, bireyselliklerinin inkârına, bedenlerinin zalim işkencelere maruz kalmasına çok daha yaygın bir şekilde rastlanır”* (2015: 59). Burada Yan bir deney objesi olarak bireyselliğini kaybeder. Yan anlatmaya devam ederken, bir makine olarak tasarlanmış vücudunu Liang'a tamamen sergiler. Bu metalden vücut da tamamen ideal kadın ölçülerine sahiptir. Göğüsler ve kalçalar son derece belirgin, ince beli dikkat çeker. *“Aslında yalnızca makineler onu tahrik ediyormuş ve bu sapkın arzusuna hizmet edecek mükemmel bir makine istemiş.”* Kadının anlattıklarına paralel olarak, bir sürü erkeğin arasında vücudunun sergilendiği anılarını görürüz. Yan, dönen bir platformun üzerinde bedenini çekici göstererek bir pozisyonda sabit durmakta, etrafındaki erkekler merakla ve beğeniyle onu izlemektedir. Erkek bakışına sunulan bir vücut, aynı zamanda kalabalığın arasındaki bir erkeğin gözü gibi konumlanmış kamera aracılığıyla izleyiciye de sunulur. Inceoğlu ve Kar (2010: 139), kadının toplumsal ilişkilerde ikincil ve öteki konumda oluşuna dikkat çekerken, kadın bedeninin bakılan, denetlenen ve yargılanan beden olduğunu ve bu bedene ilişkin normların erkeklerce belirlendiğini ifade eder. Burada da Yan'ın erkeklerin zevki için yeniden tasarlanan bedeni, yine erkek bakışına –hem oyuncu hem de izleyici erkeklerin bakışına– sunulmaktadır. Sonrasında Vali ile Yan, yatakta görülür. *“Sonra bir gece, sonunda canıma yetti. Ona hayır dedim. Bu kelimeyi duyunca öfkeden deliye döndü.”* Burada yine erkeğin, özellikle de sosyal anlamda güçlü bir erkeğin, bir kadın tarafından reddedilmeye olan tahammülsüzlüğü görülür. Bu

tahammülsüzlük, toplumsal yapı tarafından inşa edilen ve kanıksanan cinsiyet temelli beklentiler ile doğrudan bağlantılıdır. Adam öfkeyle ona vurmaya çalışır. Öfkesi kolayca şiddete dönüşür. İnceoğlu ve Kar (2010: 42-43), erkeğin kadına uyguladığı şiddetin, ataerkil cinsiyet rejimine bağlı olduğunu vurgular: “Ataerkillik insanların doğuştan getirdikleri cins farklılıklarını doğal/kültürel ayrımlarına oturtur. Erkek üstünlüğünü doğadan erkeğe bahşedilen bir özellik olarak yansıtır.” Bu sahnede de erkeğin üstünlüğünü kanıtlama çabası görünür kılınmıştır. Ancak Yan, adamın elini tutar. “*Bana yapılan şey korkunçtu. Ama ben de korkunç olabiliyordim!*” Yan, dominant bir şekilde Vali’yi yatırıp üzerine çıkar. Kamera bu anı Vali’nin gözünden gösterir. Bu kamera açısı ile hem seyirci Yan ile aynı yatakta gibi hissettirilir hem de aldığı karar ile kurduğu üstünlük ima edilir. Yan, baştan çıkarmak istercesine Vali’nin üzerine uzanırken sus işareti yapar, Vali memnun görünür. Ancak Yan Vali’yi vahşice öldürür. Burada yine cinselliğini kullanarak erkeği cezbeden ve ona felaket/ölüm getiren tehlikeli kadın –femme fatale- karşımıza çıkar.

Onu dikkatle dinleyen Liang, Yan’e eski haline dönmesi için bir yol bulacaklarını söyler. Yan’in tek istediği avlanmaktır. “*Bize sahip olabileceğini düşünen, şeytani şeyler yapıp buna gelişme diyen erkekleri avlamak.*” Yan’in intikam duyguları hem erkekleri hem de modernleşmeyi hedef almaktadır. Liang, Yan’e yardım için çalışmaya başlar. Onun parçalarını söküp geliştirir. Bu sahnelerde en dikkat çekici detay, Yan’in vücudunun sergileniş biçimidir. Kalça bölümünü çıkarırken yakın çekim kullanılır. Yan ise cinsel birlikteliğe hazır bir şekilde erkeğin önünde eğilmiş bir pozisyonudadır. Kamera açıları da bu algıyı destekleyecek şekilde –Liang’ın gözünden- kullanılır. Yan’in bu esnada dönüp kameraya yani Liang’a bakış şekli de bu imayı destekler; kendini Liang’a tamamen teslim etmiş durumdadır. Sahne devam ederken bazı işlemler sırasında Yan acıyla inler ancak bu inlemeler, kamera kullanımı ve kurgu sayesinde zevk inlemeleri gibi görünmektedir. Göğüs parçasının şekillendirilip takılması da yine yakın çekimde sunulur. Bu, Yan’in son parçasıdır; artık her şey hazırdır. Vücudun bu son halinde de yine ideal kadın vücudunun bir yansıması olarak göğüs, bel ve kalça özellikle belirgindir. Liang, Yan’e bir sıvı içirir ve Yan inleyerek mekanik bir yedi kuyruklu tilkiye dönüşür. Balkondan dışarı atılarken Liang ile vedalaşır. Sorunlarının erkeğin zekâsı sayesinde çözülmüş olmasına minnettardır. Erkek ise kurtarıcı rolünde, eseriyle gururlu ve mutlu görünür, Yan’e *İyi aolar.*” diler. Yan, hayalindeki gibi çatılarda avlanmaktadır. Sonraki sahnede topuklu ayakkabılarıyla kaçan genç bir kadın görülür. Peşinden gelen erkekler, “*Hayır, durun!*”

diyen kadını kenara sıkıştırıp üzerindekiyi yırtar, ona tokat atarlar. Bu esnada bir gölge fark ederler, dönüp baktıklarında kirişte duran Yan'ı görürler. Yan, adamların üzerine atlarken birinin gözlüğünden saldırgan ve hurlayan yansıması görünür, ekran kararır.

Yan'ın hayali gerçekleşmiş görünmektedir; istismarcı erkekleri avlamaya başlamıştır. Ancak bunu başarmasını sağlayan şey, yine erkeklerin teknolojisi ve bir erkeğin zekâsıdır. Ona kaybettiği sihri yine bir erkek bahşetmiştir. Üstelik bu süreçte kadının bedeni defalarca hem *hulijing*, hem kadın hem de fetişize edilmiş bir makine formunda, erkek bakışının hizmetine sunulmuştur. Ayrıca, tıpkı Sonnie gibi, Yan da erkeklerden intikam alıp onları yenebilmek için ağır bedeller ödeyip özünü kaybetmeye mahkûm olmuştur.

SONUÇ

Günümüzün iletişim dünyasında dijital yayın servisleri, izleyici alışkanlıklarında gittikçe daha fazla yer edinmekte, medyada içeriklerini ve anlatıları şekillendirmektedir. Dijital yayıncılıkta Netflix, tüm dünyada öncü bir platform olmaya ve orijinal içerikleri ile gündemi belirlemeye devam etmektedir. Bu noktada ortaya koyduğu yenilikçi işlerden biri olan *Love, Death & Robots* da dikkat çeken içerikler arasında yer almakta ve araştırma konusu açısından önemli bir örneklem olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen bölümlerin ortak özelliği, kadın karakterleri merkeze almalarıdır. Ayrıca üç bölüm de erkek yazarların öykülerinden yola çıkılarak erkekler tarafından senaryoya uyarlanmış ve yine erkekler tarafından yönetilmiştir. Yapımdaki erkek egemen yapı, kendini göstermeye bu noktadan itibaren başlamaktadır. Antoloji formatının hem görsel hem de tematik olarak çeşitli, yaratıcı ve yeni öyküler anlatma iddiasına ve imkânına rağmen; serinin anlattığı öyküler incelendiğinde, medya metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkan erkek bakışının hâkim olduğu, hem yapımın üretim aşamasında hem de anlatıda erkeklerin baskın olduğu, kadınların istismar edildiği ve nesneleştirildiği anlatılara odaklanmış ve ataerkil söylemlere sıkışmış görünmektedir.

Kadınların öykülere gerçek bir katkısı olmayan çıplaklıkları, her bölümde göze çarparken, anlatıda öykünün karakterlerini ve izleyiciyi cezbetmekten başka bir amaca hizmet etmemektedir. Kadın bedenleri “idealleştirilmiş” kalıplara uygun olarak sergilenmekte; insan, canavar, büyümlü bir varlık ya da cyborg olması fark etmeksizin tüm dişi bedenlerde bel, göğüs ve kalçaların tasarımı ve kadrajda yer alma biçimleri dikkat

çekmektedir. Tüm bölümlerde kamera açıları da kadınların bedenlerini sergilemek için kullanılmıştır. Hem çekimler hem de kurgu kadının cinselliğini ön plana çıkarmaya ve erkek bakışını röntgeni bir açı ile beslemeye hizmet etmektedir.

Son dönemlerde toplumsal hareketlere paralel olarak medyada kadın temsilleri noktasında ilerleme kaydedildiği gözlemlenebilmektedir. Ancak incelenen yapımın, yeni anlatılara açık bir formata sahip olmasına ve farklı ekiplerin elinden çıkmasına rağmen, kadın bedenini sergileme ve kadınları nesneleştirme tercihi ile sorunlu kadın temsillerini bilim kurgu zemininde sürdürdüğü söylenebilir. Erkekler tarafından yazılmış ve kurgulanmış olan kadın karakterlerin hikâyeleri akışta bazı feminist imalar içerir görünse dahi, bu söylemler anlatının bütününde desteklenmemiş; kadınların ellerinde bulundurduğu en büyük güç, güzellik ve cinsel çekicilik olarak belirlenmiştir. Kadın karakterler ya çıplak bedenleriyle sergilenerek cinsel ilişki içeren ya da cinselliği ima eden sahnelerde ön plana çıkarılmış ya femme fatale olarak kurgulanmış ya da şiddet mağduru olarak sunulmuştur.

Kadınların erkek şiddetinin mağduru olarak sunulduğu anlatılarda, cinsel istismar travmaları hikâyeler için birer destekleyici unsur olarak kalmış, kadına yönelik şiddet gerçek bir sorun olarak sunulmayıp gösterinin bir parçası olarak kullanılırken kökenleri ve sonuçları önemsizleştirilerek sığ bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Travmalarıyla mücadele eder görünen kadınlar ise ya canavarlaşmış ya da yine bir erkeğin yardımıyla yeniden yaratılarak intikam peşinde koşmayı başarmıştır. Bu anlatılarda güçlü kadın karakterlerin aldatici, kindar ve canavarlaşmış olmaları da elbette tesadüf değildir.

Serinin sunduğu gelecek tasvirlerinde kadınlar güzellik, çekicilik, kötülük, seks işçiliği, çıplaklık, şiddet mağdurluğu ile kendilerine yer bulabilmekte; güçlü kadın karakterler intikamcı, aldatici, manipülatif, tehlikeli, canavar karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurgulanan gelecekte kadınlar, canavarlaşmış ya da teknolojik olarak dönüştürülmüş bedenlere sahip olmadıkları sürece güvende değildir. İntikamlarını almayı başarıp hikâyenin kazananı gibi görünseler dahi, erkeklere üstün gelebilmek için ağır bedeller ödeyerek özlerini kaybetmişlerdir. Bu anlatılarda hiçbir kadın için gerçek bir zaferden ya da mutlu sondan bahsetmek mümkün değildir. Üstelik kadınlar kendi bedenlerini, karakterlerini, yaşantılarını kaybederek

kavuştukları/hapsoldukları dönüştürülmüş ve güçlendirilmiş bedenlerde bile erkek bakışından kaçamamaktadırlar.

KAYNAKLAR

- Adak, N. (2004). *Bir Sosyalizasyon Aracı Olarak Televizyon ve Şiddet*, Bilig Dergisi, 30, ss. 27-38.
- Akdoğan, H. (2004). *Medyada Kadın*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Aktulum, K. (2004), *Göstergebilim*, Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, 5 (7), ss. 1-12.
- Atabek, G.Ş. ve Atabek, Ü. (2007). *Medya Metinlerini Çözümlemek: İçerik, Göstergebilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bakır, B. ve Onat, E. S. (2015). *Hollywood Sinemasında Baştan/Yoldan Çıkarıcı Kadın Figürünün Dönüşümü*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), ss. 89-102.
- Berger, J. (2005) *Görme Biçimleri*. (Çev.: Y. Salman), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bould, M. (2015). *Bilimkurgu*. (Çev. Sinan Okan ve Ertuğrul Genç), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (Çev.: B. Ertür), İstanbul: Metis Yayınları.
- Çağlar, B. (2012). *Bir İletişim Biçimi Olarak Göstergebilim*, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi , 3 (2) , ss. 22-34 .
- Ersümer, O, (2013). *Bilimkurgu Sinemasında Cyberpunk*. İstanbul: Altkırkbeş Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (Yayıma Haz.: Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Işık, S. (2019). *Bilim Kurgu ve Öteki*. İstanbul: İkinci Adam Yayınları.
- İnceoğlu, Y. ve Kar, A. (2010). *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keller, E.F. (2007) *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*. (Çev.: F. B. Aydar), İstanbul: Metis Yayınları.
- Laughy, D. (2010). *Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar*. (Çev.: A. Toprak), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Özdemir, İ. (2009). *Türkiye’de Popüler Kadın Magazin Dergileri: Yeni Kadın Kimliği ve Sunulan Yaşam Tarzları*. Editör: Dağtaş B. ve Dağtaş E., Medya, Tüketim

- Kültürü ve Yaşam Tarzları: Türkiye Medyasından Örüntüler (ss. 202-239). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Özerkan, Ş. (2004). *Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak, Medyanın Kadın İmajına Yaklaşımı*. Derleyen: Güçhan, A., Kadın Çalışmalarında Disiplinler Arası Buluşma İkinci Cilt (ss. 22-29). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Postman, N. (2010). *Televizyon: Öldüren Eğlence*. (Çev.: O. Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rifat, M. (1996). *Homo Semioticus*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Williams, L. (2018). *Film Bedenleri: Toplumsal Cinsiyet, Tür ve Aşırılık*. Editör: Dirlikyapan, J.Ö., Edebiyatta, Sinemada ve Televizyonda Tür Kuramı: Temel Metinler (ss. 168-193). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: Netflix, "About Netflix", <https://about.netflix.com/tr> , Erişim Tarihi: 10.07.2022.
- URL-2: IGN, "How David Fincher and Tim Miller's Heavy Metal Reboot Became Netflix's Love, Death & Robots" by Terri Schwartz, <https://web.archive.org/web/20200112064953/https://www.ign.com/articles/2019/03/16/how-david-fincher-and-tim-millers-heavy-metal-reboot-became-netflixs-love-death-and-robots> , Erişim Tarihi: 12.05.2022.

HENRI LEFEBVRE'NİN “GÜNDELİK HAYATIN ELEŞTİRİSİ” KAVRAMI YOLUYLA SOSYOLOJİ VE GÜNDELİK HAYAT İLİŞKİSİNİ ANLAMAK

Özgür BAL*
Hüseyin BAL**

Özet

Fransız sosyolog ve filozof Henri Lefebvre “Gündelik Hayatın Eleştirisi” kavramı ile kapsamlı ve bütünlüklü bir modern toplum analizi gerçekleştirir. Bu çalışma, Lefebvre'nin ilgili eserlerini tarayarak, kavramın çeşitli yönlerini tartışmak suretiyle sosyoloji ve gündelik hayat ilişkisine dair bir analiz ortaya koymayı hedeflemektedir.

Lefebvre, “gündelik hayatın eleştirisi” fikrine öncülük etmiş, böylelikle hem sosyoloji için önemli bir araştırma alanına hem de yöneme, sosyoloji yapma biçimine işaret etmiştir. Bu çalışma, Lefebvre'nin gündelik hayatın sosyolojik olarak ilk kapsamlı ve detaylı analizini gerçekleştirdiğini kabul eder. Çalışmamızın iki temel sorusu şöyledir: gündelik hayat sosyolojisi, sosyolojinin bir alt disiplini midir yoksa bir sosyoloji yapma biçimi midir? gündelik hayat analizinin sosyolojiye sağlayacağı olanaklar nelerdir? Lefebvre gündelik hayatın eleştirisi ile özel bir sosyoloji önermekten çok, sosyolojinin bilgi üretme yöntemine dair bir yaklaşım geliştirmektedir. Bununla birlikte bu çalışma, Lefebvre'nin “gündelik hayatın eleştirisi” yaklaşımının, bugün sosyolojinin bir alt disiplini olarak ortaya çıkmış olan “gündelik hayat sosyolojisi”nin imkanlarını genişletebilecek ve giderek daha da uzmanlaşma eğiliminde olan sosyolojinin eleştirel ve bütünsel bir dönüşümüne katkı sunabilecek potansiyele sahip olduğu savunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Sosyoloji*, Gündelik Hayat Sosyolojisi, Gündelik Hayatın Eleştirisi, Henri Lefebvre.

---

* Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ozgurbal@akdeniz.edu.tr

**Prof. Dr., Antalya AKEV Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, huseyin.bal@akev.edu.tr

UNDERSTANDING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIOLOGY AND EVERYDAY LIFE THROUGH HENRI LEFEBVRE'S "CRITIQUE OF EVERYDAY LIFE"

Abstract

French sociologist and philosopher Henri Lefebvre undertakes a comprehensive and holistic analysis of modern society through his concept "Critique of Everyday Life". This study aims at presenting an analysis of the relationship between sociology and everyday life through a discussion on differing aspects of the concept in his works.

Lefebvre pioneered the idea of "critique of everyday life" and pointed to a new and important research object of sociology. This study holds that he has realized the first sociologically extensive and in detail analysis of everyday life. Two main questions of our study are as follows: is the sociology of everyday life a sub-discipline of sociology or a method of doing sociology? and in what ways an everyday life analysis would contribute to the means of sociology. Lefebvre develops an approach towards production of sociological knowledge. Still, this study argues that Lefebvre's "critique of everyday life" has the potential to extent the possibilities "the sociology of everyday life" that is now a recognized branch of sociology and contribute a critical and holistic transformation of sociology itself, which is increasingly in the tendency of specification.

Keywords: Sociology, Sociology of Everyday Life, Critique of Everyday Life, Henri Lefebvre.

GİRİŞ

Henri Lefebvre (1901-1991) kişisel yaşamı ile neredeyse bütün bir 20. yüzyılı katetmiş ve iki dünya savaşı, ekonomik buhran, soğuk savaş, 1960'ların karşı-kültür hareketi, devletlerin dağılması ve yeniden kurulması, ayaklanmalar, devrimler, ulus-aşırı örgütlenmeler, tüketim kültürünün yayılması, kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler gibi yüzyılı ve günümüzü belirleyen önemli toplumsal, politik, ekonomik olaylara tanıklık etmiş Fransız sosyolog ve filozoftur. Bu zenginlik, temel çabası yaşadığı dönemin, modern olanın kuramsal ve bütünlüklü bir analizi olan Lefebvre'nin çalışmalarında açığa çıkmış; modernite, yabancılaşma, diyalektik, kentlilik, kır sosyolojisi, teknoloji, tarih, toplumsal mekân, gündelik hayat gibi alanlarda çalışmalar yapmış; sosyoloji ve felsefenin

yanı sıra kültürel incelemeler, kent çalışmaları, arkeoloji gibi disiplinleri de yakından etkilemiştir. Bugün olduğu gibi yaşadığı dönem için de önemli bir entelektüel olmuş Lefebvre oluşmasına ön ayak olduğu araştırma grupları, yazdığı dergiler, üniversite hocalığı, katkı sunduğu ve eleştirdiği entelektüel tartışmalar ile kendi zamanında ve sonrasında geniş çevreleri etkilemiş, sadece düşünsel bağlamda değil politik eylem için de ilham kaynağı olmuştur.

Lefebvre gündelik hayat analizini temel olarak “Gündelik Hayatın Eleştirisi” kavramı ile gerçekleştirmiş, aynı adlı üç ciltlik serisi sırasıyla 1947, 1961 ve 1981 yıllarında yayımlanmıştır. 1968 yılında yayımlanan *Modern Dünyada Gündelik Hayat* bu alandaki bir diğer çalışmadır. Lefebvre'nin gündelik hayat analizini esas alarak onu gündelik hayat sosyolojisi ve genel olarak sosyoloji ile ilişkisi içinde ele alacak olan bu çalışma, alana dair tüketici bir inceleme olmayı değil, adı geçen eserlere referansla kurulan tematik izlek çerçevesinde bir tartışma geliştirmeyi ve konuyu çeşitli boyutlarıyla tartışmak suretiyle bu alandaki tartışmalara katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmamızın iki temel sorusu şöyledir: (1) gündelik hayat sosyolojisi, sosyolojinin bir alt disiplini midir yoksa bir sosyoloji yapma biçimi midir? (2) gündelik hayat analizinin sosyolojiye sağlayacağı olanaklar nelerdir?

SOSYOLOJİ VE GÜNDELİK HAYAT

Sosyoloji, kuruluş sürecinde içinde geliştiği endüstri toplumuna, onun yarattığı sorunlara, sosyal kurumlara, gruplara, ilişkilere ve eylemlere odaklanmıştır. Gündelik hayatı ayrı bir araştırma nesnesi olarak görmek yerine toplumsallığın yaşandığı doğal bir alan olarak kabul etmiştir. Gündelik hayattaki ilişki, etkileşim ve anlamları sorunsallaştıran erken çalışmalar Georg Simmel'in (1858-1918) metropol kentlerdeki gündelik hayata dair gözlem ve açıklamaları, George Herbert Mead'in (1863-1931) gündelik hayat içindeki etkileşimleri öne çıkaran *sembolik etkileşimcilik* yaklaşımı ve Alfred Schütz'ün (1899-1959) *fenomenolojisi* olarak sayılabilir.

Marshall (1999), farklı metodolojilerin kullanılmasına ve oldukça geniş bir kuramsal kapsama işaret ederek “Gündelik Hayat Sosyolojileri”nden söz eder; gündelik yaşamın düzenlenmesi ve anlamını araştıran bu alanın genellikle mikro sosyolojiye ve nicel gündelik deneyim araştırmalarına (yaya davranışları, iş deneyimleri, konuşma ve zaman ilişkisi, tüketim davranışları vb.) yöneldiğini vurgular. Buna göre alanda

dört temel perspektif belirlenebilir: (1) Erving Goffman'ın, insanların gündelik yaşamda kendilerini nasıl sunduklarını teatral bir metafor ile analiz eden *dramaturjik çalışması* (*Gündelik Hayatta Benliğin Sunumu*, 1956); (2) Harold Garfinkel'in insanların gündelik yaşamlarını sürdürdüğü prosedürlere odaklanan *etnometodolojisi* (*Etnometodolojide Araştırmalar*, 1967); (3) gündelik bilincin analizi ve oluşturulmasına felsefi bir temel sunan Alfred Schütz, Thomas Luckmann ve diğerlerinin *fenomenolojisi*; (4) Henri Lefebvre'in kapitalizmde gündelik yaşamın baskıcı çelişkilerini irdeleyen ve diğerleri içinde mikrososyolojik bir referans çerçevesini benimsemeyen tek yaklaşım olan *eleştirel kuramı* (Marshall, 1999).

Bu alandaki önemli bir sonraki çalışma Michel de Certeau'nun *Gündelik Hayatın Keşfi I* (1980) çalışmasıdır. Lefebvre'nin çok yakından bir okumasını yapan de Certeau, bu çalışmaların kendisi için "temel bir kaynak" oluşturduğunu belirtmiş ve kavramsal düzeyde de onlardan etkilenmiştir (Trebitsh, 2002).

Diğerleri ile karşılaştırıldığında Henri Lefebvre'nin gündelik hayat analizinde çok temel bir özellik ortaya çıkar: Marshall'ın (1999) da vurguladığı gibi analiz mikro-sosyolojik değildir, bilakis Lefebvre mikro ve makro arasında girift, karşılıklı ve hatta diyalektik bir ilişki tanımlar ve yöntemsel olarak da ikisinin ayrı ve bağımsız olarak analiz edilemeyeceğini vurgular (Lefebvre, 2002). Lefebvre'nin bu alandaki çalışmaları bütün olarak düşünüldüğünde, esas olarak da "*Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri*" alt başlığını verdiği *Gündelik Hayatın Eleştirisi II* (1961) adlı eseri incelendiğinde sunduğu çok zengin kategoriler ve incelikli kavramsallaştırma, kuramsal ve yöntemsel yaklaşımı ile gündelik hayatın sosyolojik olarak ilk kapsamlı, bütünlüklü ve detaylı analizini gerçekleştirdiğini ve bu alanda öncü rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Henri Lefebvre, kendisi bu iddiada bulunmamış olsa da gündelik hayat sosyolojisinin önemli bir kurucusu olarak kabul edilebilir. Yine de bu çalışma, Lefebvre'nin bütünsel yaklaşımı, mikro-makro arasında kurduğu ilişki ve gündelik hayatı ele alış biçimini daha kapsamlı bir çabanın, bir sosyoloji yapma biçiminin ifadesi olarak görmektedir.

Biz bu çalışmada, Henri Lefebvre'nin gündelik hayat analizi çerçevesinde şu başlıkları öne çıkaracağız: gündelik hayatın anlamı ve kapsamı; yöntem, toplumsal değişme; döngüsel ve doğrusal zaman, çalışma ve boş zaman; mekân, kentsel yaşam ve kent hakkı; sosyal tabakalaşma, toplumsal cinsiyet ve sosyal gruplar. Sonuç bölümünde çalışmanın temel sorularını tartışacağız: Gündelik hayat sosyolojisi,

sosyolojinin bir alt disiplini midir yoksa bir sosyoloji yapma biçimi midir? Gündelik hayat analizinin sosyolojiye sağlayacağı olanaklar nelerdir?

HENRİ LEFEBVRE VE GÜNDELİK HAYATIN ELEŞTİRİSİ

Gündelik Hayatın Anlamı ve Kapsamı

Lefebvre’de gündelik hayat her gün yeniden yaşanan, tekrarlayıcı, kısmen rutinleşen kısmen de tamamen yeni olan, düşünümsel (refleksif) analizi yapılmadan gerçekleştirilen temel ve tipik eylemler ve yaşantılar bütünüdür; yaşamın olduğu haliyle oluştuğu, alışkanlıklara, sıradanlığa, normlara dayalı tipik davranış, düşünüş, hissedişler alanı (Lefebvre, 2002, 2012; Davis, 2016). Bir yandan sıradanlığı, önemsizliği, tekrarlılığı ile hiçbir şey ondan daha yüzeysel değildir; öte yandan varoluşun ve yaşananın kendisi olması dolayısıyla hiçbir şey ondan daha derin değildir (Lefebvre, 2002). Lefebvre’de (2002: 47) gündelik hayat bir tür “kendiliğindenlik” ile bezenmiştir; “kurgusal düşünce onu kaydetmeden önce açığa çıkandır” ve “bir anlamda gündelik hayat, en basit, en bariz şeyin olduğu yerdir”.

Lefebvre’nin (2002) gündelik hayat ve diğer faaliyetler arasında kurduğu ilişki önemlidir; ilki diğerleri için de başlangıç noktasıdır, “yüksek” denen faaliyetler (sanat, edebiyat, siyaset, bilim, felsefe) gündelik hayata indirgenemez ama ondan ayrılamazlar da temelde gündelik hayat vardır, çünkü bu yüksek faaliyetler de gündelik pratiklerin içerdiği tohumlardan doğar. Gündelik hayatın diğer faaliyetlerle ilişkisi bir taraftan karşılıklı ve diyalektik bir ilişkidir. Duyguların, fikirlerin, yaşam tarzlarının ve hazların gündelik olanda onaylandığı gibi istisnai eylemlerin yaratımları da gündelik olanda gerekliliğini ispat etmeli, doğrulama ve onaylama için gündelik yaşama geri dönmelidir (Lefebvre, 2002). Yüksek alanlarda gerçekleşen değişimin bize ne söylediğini, yaşamlarımızı ne ölçüde değiştirdiğini ölçen ve değişimi cisimleştiren gündelik hayattır (Lefebvre, 2002). Lefebvre’ye (2002: 45) göre “insan yaşamı basitçe, tarihsel olan, kültürel olan, toplum ya da bütün, ideolojik ya da politik üst yapı tarafından belirlenmez; bu aradaki ve aracı düzey (“level”) tarafından belirlenir: gündelik hayat”. Burada yaratıcı olanın ve tekrarlayıcı olanın diyalektik bir ilişkisi söz konusudur.

Lefebvre (2002), bütün ayrı ayrı gerçekleşen, uzmanlaşmış, teknokratik, yapılandırılmış faaliyetler çıkarılıp atıldığında “kalan şey” nedir sorusuna pozitivistlerin “hiç”, metafizikçilerin “her şey” olarak cevap verdiklerini, kendi cevabının ise “bir şeyler” olduğunu söyler. Aslında,

geriye kalan “bir şeyler, ne bir “şey”dir, ne sınırları olan belirli bir eylemdir; bir karışımdır: doğa ve kültürün, tarihsel ve yaşanmakta olanın, bireysel ve toplumsalın, gerçek ve gerçek olmayanın, geçişlerin, buluşmaların, etkileşimin ve çatışmaların bir yeridir, kısaca bir gerçeklik düzeyidir (Lefebvre, 2002: 47).

Lefebvre geriye kalanı “tortu” olarak tanımlar, bu gündelik hayatın bütünlüğünü, parçalanmış zaman ve mekânı birleştiren özelliğini, onun kaçınılmaz, zorunlu bir şey olduğunu da anlatır:

Uzmanlaşmaları ve teknikleri içinde ele alınan yüksek faaliyetler kendi aralarında “teknik bir boşluk” bırakırlar ve bunu da gündelik hayat doldurur. Gündelik yaşamın bütün faaliyetlerle derin bir ilişkisi vardır, farklılıkları ve çatışmalarıyla onları kapsar; onların buluşma yeridir hem bağıdır hem ortak alanlarıdır. İnsanı -ve her insan varlığını- oluşturan ilişkiler bütünü gündelik hayatta şekillenir ve oluşur. Gerçeğin bütünü için içine katan bu ilişkiler, belli bir veçhe altında her zaman kısmi ve eksik olsa da gündelik hayatta tezahür eder ve gerçekleşir: dostluk, yoldaşlık, aşk, iletişim ihtiyacı, oyun, vs. (Lefebvre, 2013: 102-103).

Lefebvre, alışılmış gündelik hayat anlayışının değiştiğini belirler:

Vaktiyle, yani on yıllar önce, “*gündelik hayat*” kelimesi günü güne yaşamak ya da hayatta kalabilmek için zorunlu olanı belirtiyordu: “Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver”. O zamandan bu yana, kelimenin anlamı ve kapsamı değişti. Daha geniş ve daha muğlak bir hal alan “gündelik hayat” kelimesi *gündelik edimler kümesini*, özellikle de bunların birbirine bağlanmasını, bir küme oluşturmasını belirtmektedir. Gündelik hayatın tek tek yemek, içmek, giyinmek, uyumak gibi tüketim eylemlerinin toplamına indirgenemeyeceği zımnen kabul edilir. Toplumu sadece tüketimle tanımlamadıkça *bu tek tek eylemlerin gündelik hayatı tümüyle kapsamadığı, bu eylemlerin bağlamını da -içinde yer aldıkları toplumsal ilişkileri- dikkate almak gerektiği artık kavranmıştır* (Lefebvre, 2015: 8).

Burada dikkate değer nokta, gündelik hayatın sadece tüketim davranışları veya tek tek eylemler olarak anlaşamayacağı ve bu eylemlerin bağlamını yani içinde yer aldıkları toplumsal ilişkileri dikkate almak gerektiğidir. Bu durum yöntemsal bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Lefebvre’ye göre, *gündelik eylemler*, bu birbirine bağlanma ve bunun içeriği sayesinde tekrarlanırlar (yeniden-üretilirler). Bu eylemler hem bireysel, hem “grupsal” (aile, meslektaşlar ve dostlar vb.), hem de toplumsaldır. Dolayısıyla *gündelik hayat, iş, boş vakit, “özel” yaşam, ulaşım,*

kamusal yaşam arasında ilişkiler dayatan (belli bir) toplumun örgütlenme ve varoluş kiplikleriyle sıkı ama henüz çok iyi anlaşılmamış bir ilişki içindedir (Lefebvre, 2015: 8-9). Gündelik hayatın sıradan, birbirinden kopuk eylemlerden ve söylemlerden oluşmadığı, toplumsal sistemin bir yansıması olarak bütünlük içinde görünür halde olduğu, özel yaşamdan başlamakla birlikte kamusal alana kadar uzandığı anlaşılıyor.

Yöntem

Henri Lefebvre’de temel çaba içinde yaşadığı çağın, “modern”in bütünlüklü bir analizidir; çalışmaları “toplumsal metin” olarak adlandırdığı sosyali okumada zengin içerikli bir kuramsal bir girişim sunar ve bir filozof olarak sosyolojide felsefi özen ve dikkati yeniden yerleştirmek uğraşındadır; “Gündelik Hayatın Eleştirisi” sosyolojide yönetime dair bir söylem olarak kabul edilebilir (Trebitsh, 2002). Lefebvre’nin sosyolojisi zamanının iki egemen kabulü ve onlara yönelttiği eleştirilere dayanır; ilki, kategorileştirme ve sayısal döküme dayalı nicel sosyoloji, ki bu yöntemi gerçekliği inceden inceye tetkik edemeyecek olması ile; ikincisi, anketlerin ve soru çizelgelerinin sosyolojisi, ki bu yöntemi de toplumsala anlık bir kendiliğindenlik atfetmesi ile eleştirir (Trebitsh, 2002).

Lefebvre’nin özellikle *Gündelik Hayatın Eleştirisi II* (2002)’de çok açık bir şekilde ortaya koyduğu teorik ve ampirik, tarihsel ve şimdi, form ve içerik, sosyal ve politik, bireysel ve toplumsal, mikro ve makro arasındaki bağ anlaşılmadan, bu ikilikler birbiri ile diyalektik ilişkisi içerisinde bütünsel olarak kavranmadan modern dünyanın anlaşılmasının da değiştirilmesinin de mümkün olamadığıdır. Lefebvre’nin önerdiği bütünsel bir sosyolojik yaklaşımdır; hem toplumsal gerçekliği farklı katmanlar, düzeyler, gruplar, kategoriler, süreklilikler, çatışmalar, ilişkiler içinde dinamik ve diyalektik olarak ele alan, hem de felsefe, tarih antropoloji, psikoloji ile ilişki içinde bir sosyoloji.

Lefebvre “radikal eleştiri” kavramı ile sosyoloji ve politika arasında temel bir bağ kurar, ancak kuramsal kaygıları her zaman ön plandadır; öyle ki çağdaşı bazı entelektüel hareketler tarafından modern çağın bir eleştirisi için bir izlek sunmakla, ancak toplumsal değişmeyi gerçekleştirmek için bir siyasi proje önermemekle eleştirilmiş; bazen de genel olarak kabul görenden ayrılan eleştirel fikirleri nedeni ile siyasi çevrelerden dışlanmıştı (Trebitsh, 2002).

Lefebvre’de sürekli olarak kavramsal olanı deneyimsel olanla ilişkilendirmek, bağlamak arzusu öne çıkar (Trebitch, 2002). Toplumsal yapılar ve süreçlerin inşasının bireysel varoluş koşulları açısından sonuçlarının anlaşılması önemlidir (Sünker, 2014). Sanayileşme ve modernitenin gündelik hayatı nasıl dönüştürdüğünü ortaya koyma çabası ve nihayetinde yine gündelik hayatı toplumsal değişimin bir aracı ve alanı olarak önermesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Böyle konulduğunda, Lefebvre’nin “gündelik hayatın eleştirisi” kavramı, modern toplumsal yapının ve modern “toplumsal bireyin” deneyiminin analizinde bir araç olarak ortaya çıkar.

Bütünsel yaklaşım, Lefebvre’nin önerdiği analizin “sadece sosyolojik değil, psikolojik olanı da içer[diğini]” (2002: 58) söylemesinde de ortaya çıkar. Lefebvre’ye göre “psikolojik de bir düzeydir” ve “gündelik hayatın incelenmesi ‘toplumsal birey’in derinindeki katmanlara ulaşır” (2002: 59). Psişenin üç katmanı, toplumsal olan, gündelik hayat ve bireysel/toplumsal eylem arasındaki ilişkiyi şöyle kurar:

Her katmanda toplumun temsilleri olan "sosyal temsiller" keşfederiz: normlar, modeller, değerler, kolektif ve mecburi davranış biçimleri, kurallar ve kontrol biçimleri, kısaca 'ideoloji', 'kültür', 'bilgi' terimleriyle belirsiz biçimde kastedilen şey. Daha keskin bir analiz, bu içsel/dışsal unsurların benimsendiği, asimle edildiği ve etkin olduğu farklı kademelerin olduğunu gösterir. En derin ve en etkili kademe sembollerin aktif olduğu, temsiller olarak değil, yaşamsal gerçeklikler olarak kabul edildiğidir (Lefebvre: 2002: 59-60).

Lefebvre, gündelik hayatı da “kendi katmanları, dereceleri, kademeleri” ile incelemeyi önerir ve “gündelik hayatın çifte belirlenmişliği”nden bahseder, gündelik hayat “aynı anda hem biçimlenmemiş olan hem de biçimler tarafından içerilen şey”, içeriktir (2002: 64). Biçim ve içerik arasında kurduğu bu ilişki yönetsel olarak önemlidir, çünkü gündelik hayat analizinin nasıl yapılması ya da yapılmaması gerektiğine dair ipucu sunar ve yukarıda bahsi geçen yönetsel eleştirilere zemin oluşturur. Gündelik olan biçimlenmemiştir ve “biçimlerden taşar, onları atlatır, hatlarının kesinliğini belirsizleştirir”, bu haliyle “biçimlerin (bireysel ya da bütün olarak) içeriği kavramak, entegre etmek ya da teferruatlarıyla tüketmekteki yetersizliğini ortaya koya[r]”, biçimlenmemiş olanın kavranması “sadece anında ve sezgisel olarak kendiliğinden eyleme katılarak ya da onu uyararak” olur (Lefebvre, 2002: 64). Lefebvre’nin eyleme yaptığı vurgu, praxis, burada anlam kazanır. Öte

yandan, gündelik olan “içeriktir ve sadece analiz ile kavranabilir” (Lefebvre, 2002: 64). Bu tanımda, teori ve pratiğin diyalektik ilişkisinin bir kez daha ortaya çıktığı söylenebilir.

Bütünsel ve diyalektik yöntem ile ilgili olarak vurgulanması gereken son nokta, Lefebvre'nin mikro ve makro düzeyler arasında kurduğu ilişkidir. Buna göre, ikisi arasında karşıtlık kurulamaz, birbirine indirgenemez, fakat bu indirgenemezlik ayrı oldukları anlamına gelmez; iki düzey arasında çoklu ilişkiler, tekabüliyet, benzeyişler vardır; her iki düzey de onları çevreleyen ve onların inşa ettiği toplumu "yansıtır" (Lefebvre, 2002: 139-140). Bir örnek, aile ve toplum arasındaki apaçık tekabüliyettir; ilkindeki karşıtlıkların ya da çatışmaların bir bütün olarak toplumdakileri yansıtmada izlenir (Lefebvre, 2002: 140).

Makro ve mikro arasındaki ilişkiler “diyalektik, çatışmacı, çok değerlikli, değişken, çok biçimlidir”: “makro mikroyu belirlemez, onu kuşatır, kontrol eder, ona nüfuz eder”, “davranış normları ve örüntüleri, modeller ve roller gibi düzenlemeler dayatır”; onu “kapsamak, zapt etmek, içine almak ister; başarır ama asla tamamen değil” (Lefebvre, 2002: 141). Mikro “belirsizliklerine rağmen, belki de bu nedenle, direnç geliştirir; sosyal ve kültürel olan hiçbir zaman biyofizyolojik, aracı ve doğal olanı tamamen içine çekemez”; rasyonelin kontrol ettiği alan, kendiliğindenliğin ve tutkunun kontrolsüz alanını ortadan kaldıramaz (Lefebvre, 2002: 141). Sosyal olan açısından ikisinin ayrılmazlığı da vurgulanmıştır: bir kere ayrıldılar mı “mikro irrasyonel ve anlamsızlığa kayar, kendiliğindenlik ve doğrudanlık yön yitirir”; makro körelir, “kendiliğindenlik olmadan kanunlar ve normlar ölüme benzer” (Lefebvre, 2002: 141). Lefebvre'ye göre, “sadece mikro düzeyinde yaşam haklara sahiptir ve kendiliğindenlik pratiği ve kültürü besler; bu sosyal olanın yaşayan köküdür. Ancak, sadece makro düzeyinde belirsizlikleri ortadan kaldıran kararlar alınır, toplumsal iş bölümü örgütlenir ve normlar ve imgeler gelişir” (2002: 141).

Bu türden bir analiz sosyolojik yöntem açısından önemlidir; mikro düzey de makro kadar, ancak başka bir biçimde, komplikedir” ve “sosyal bilimin sınırlı grupların çalışılması yoluyla minyatürize edilmesi, karmaşık olanı unsurlarına, derin olanı basit olana indirgeyen ve analitik aklın önüne set çeken bir bariyer oluşturur”; öte yandan “mikroyu makro yoluyla kavramaya çalışmak ve gündelik olanı mutlak biçimde bütünlü tanımlamak savunulamaz ve bizi tehlikeli bir sosyolojiye götürür” (Lefebvre, 2002: 140).

Lefebvre'nin gündelik hayatın mikro alanlarının çalışılmasına dair verdiği örnekler yukarıda çizilen çerçevede düşünüldüğünde anlam kazanır. Üç örnek, çöp kutuları, mezarlıklar ve sokakta yaşayan insanlar üzerine yapılacak sosyolojik çalışmalardır. Lefebvre, bir "çöp kutuları sosyolojisinin" ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile çöp tenekelerinin büyüklüğü arasında bağ kurabileceğini belirtir, bir ülke ekonomik olarak ne kadar gelişmişse o ölçüde çok ve hızlı dışına atar, israf eder; öte yandan, az gelişmiş bir ülkede hiçbir şey atılmaz, en küçük bir kâğıt parçası, birazcık ip, en ufak bir kutu bile kullanılır. Diğer örnekte, mezarlıklar toplumsal yapıyı, ekonomik yaşamı ve ideolojileri kendi aynalarında sadık bir şekilde "yansıtırlar"; insan gruplaşmalarının, köylerin, kasabaların, küçüklü büyüklü şehirlerin hayranlık verici bir "negatifi"ni oluştururlar. Son olarak, toplumun reddettiği insanlar da topluma kabul edilmiş olanlar kadar ilginçtir, sokaklarda yaşayanlardan öğrenecek çok şey vardır (Lefebvre, 2002). Lefebvre'ye göre, başka toplumsal olgular gibi bu örneklerdeki gündelik alanlar da sosyolojik bir incelemeyi hak ederler, hatta bir "çöp kutuları sosyolojisi"nden bahsedilebilir; ancak, sosyoloji kendini sadece bu aynaların çalışılması ile sınırlandırmaz, öyle olsa gündelik hayatın sosyolojisi toplumsal yaşamın hayal kırılığına uğraticı, önemsiz, hatta itici, acı yönlerini öne çıkarırdı, bir tür popülizm ve bu çalışmalar, sosyal bilimlere bilimsel jargon ve -miş gibilik eklemekten öteye gidemezdi (Lefebvre, 2002: 44). Bunun üzerine Lefebvre, gündelik hayat analizindeki temel hipotezin başka olduğunu vurgular ve açıklar: "gündelik hayatın içinde ve gündelik hayattan başlayarak hakiki yaratımlara ulaşılır; insani olanı üreten yaratımlar ve insan olma sürecinin bir parçası olarak insanoğlu tarafından üretilen yaratımlar, yaratıcı işler. Bu yüksek faaliyetler gündelik pratiklerin içerdiği tohumlardan doğar" (Lefebvre, 2002: 44). Burada gündelik hayatın bütünlüğü içinde ve yaratıcı, üretici doğası ile diyalektik ve karmaşık olarak analiz edilmesi önerisi ile karşılaşırız; Lefebvre'nin yaklaşımında gündelik hayat analizi ayrı ayrı ve izole olarak girilip çıkılacak alanların bir toplamı olmaktan ziyade, bir toplamın, bütünlüğün analizi olarak karşımıza çıkar.

Toplumsal Değişme

Lefebvre'nin "gündelik hayatın eleştirisi" kavramı yoluyla giriştiği gündelik hayat analizini toplumsal değişme fikrinden ayrı düşünemeyiz. Modern toplumda özgür bir bireyin imkânı, yeni bir insan ve yeni özgürleştirici bir toplum tahayyülü olarak anlayabileceğimiz Lefebvrenin

toplumsal değişme fikrini “yabancılaşma” ve gündelik hayatın kolonizasyonu” kavramlarıyla birlikte ele almak gerekir.

Lefebvre’de gündelik hayat insan yaşamının tüm eylemlerinin başlangıç noktası ve insanın kendini gerçekleştirmenin potansiyel ve tek gerçek mekanıdır. İçinde yaşadığımız modern gündelik hayat “değiştirilmesi gereken ve değiştirilmesi en zor olan şeydir” (Lefebvre, 2002: 47); değişimin ana alanı, mümkün olanın gerçekleşmesi için kaçınılmaz başlangıç noktasıdır (Lefebvre, 2007). Lefebvre toplumsal değişmeyi sadece bazı toplumsal yapıların değişmesi olarak değil insan deneyiminin bütün koşullarının özgürleştirici bir bakışla dönüştürülmesi olarak ele alır (Sünker, 2014). İnsanoğlu sadece insan yaşamının koşullarının gelişmesi ile ütopyik bir varoluşa somut olarak erişebilir, bu da ancak insanın yaratıcı potansiyellerini, kendi varoluşunu özgürce ortaya koyabildiği bir gündelik yaşamın sağlanması ile mümkündür (Sünker, 2014).

Lefebvre için yaşamı değiştirmek, yeni bir toplum icat etmek ancak yaşanan deneyim olarak adlandırılabilen şeydeki bir değişimler sistemi olarak gündelik hayat düzeyinde somut olarak tanımlanabilir; gündelik hayatın eleştirisi bunun için önemlidir, çünkü insan ancak içinde yaşadığı her günkü deneyimi anlayarak radikal bir şekilde dönüştürebilir (Lefebvre, 2002). Yeni insan, “uyumlu bir birlik ve farkındalığa doğru yolda olduğunda, kendi yaşamını fethetmeye başlayabildiğinde, gündelik yaşamda azamet yaratabilmeye başladığında, onu bilmeye ve onun hakkında konuşmaya başlayabildiğinde, sadece o zaman yeni bir devirde olacak” (Lefebvre, 1991: 129). Lefebvre için bu türden bir farkındalık ve kavrayış tarihselliği de kapsar, insan içinde yaşadığı gündelik hayatı tarihsel olarak konumlayabildiğinde onu ve kendi yaşamını anlama, dönüştürme, gerçekleştirme imkanına sahiptir. Merrifield’in (2006) ifadesi ile tarihsel hafızadan yoksun ve diyalektik mevcudiyetine dair daha geniş bir kavrayışı olmayan bir gündelik hayat sonsuza kadar aldatışın avıdır.

Marksist gelenek içinden gelen Lefebvre, gerçek bir yaşamı yeniden kurmaktansa soyut bir ekonomi yaratmakla uğraşmayı Marksist siyasetin bir sorunu olarak tanımlar; modern gündelik yaşamın sıradan gerçeklikleri ile yüzleşmektense, ona arkalarını döndüklerini vurgular (Merrifield, 2006).

Lefebvre'ye (1991) göre, soyut ve idealize edilmiş bir sınıf mücadelesi kavramı yalnızca kapitalizmin mevcut haliyle son dönem değişimleri ve kapitalist ilişkilerin yeni içeriğini ihmal eder. Ona göre devrim, değişimin yalnızca ekonomik altyapıya değil ancak zihniyetlere ve kültüre de sirayeti ile mümkün olabilir (Trebitcsh, 2002). Bahsettiği aslında ekonomik ve sosyal altyapıyı tersine çevirmek ya da devlet gücünü ele geçirmektense, sembolik gücün ele geçirilmesi, sözün/söylemin/söz söylemenin ele geçirilmesidir; bu bir "kültürel devrim"dir, bireysel gündelik hayatta gerçekleşen devrimler (Trebitcsh, 2002).

Gündelik hayatın eleştirisi, toplumsal değişme yönünde bir "radikal eleştiri"dir, çünkü modern dünyada gündelik hayat bir yabancılaşma, fetişizm, aldatma (mistifikasyon) alanıdır ve tüketim tarafından "kolonize edilmiştir". Lefebvre, 20. yüzyıl ortalarından itibaren gündelik hayatın basitçe bir tüketim alanına dönüştüğünü, aslında kolonize edildiğini söyler (Sünker, 2014). Modern gündelik hayatı kolonize eden tüketim basitçe yönetim mekanizmaları içinde bir pasiflik değil, bir üretim biçimidir, kurulu düzeni sekteye uğratan bir farklı türün üretimi (Trebitcsh, 2002). Lefebvre insanın ve toplumun tüketim tarafından yeniden üretildiğinden bahsetmektedir.

Yabancılaşma Lefebvre'de işçinin çalışma alanında kendi emeğine, diğer işçilere, yaratıcı potansiyellerine karşı yaşadığı deneyimden daha fazlasıdır, gündelik hayatın tüm alanlarına yayılan ve modern bireyin her alanda yaşadığı ettiği bir süreçtir. Bu anlamda yabancılaşma, "gündelik hayatın sanayileşme ve birikimin ortasında tarihsellikten koptuğunu; muazzam kozmik, doğal ve yaşamsal döngülerden ayrılarak tekdüze, birbirini tekrarlayan bir gündelikliğe indirildiğini; bireyin kendisinin bölündüğü, kendisinden ve dünyadan ayrıldığı" anlatır (Trebitcsh, 2002: xxii). Lefebvre'ye göre "yabancılaşma bir teori, bir fikir, bir soyutlama değil, sürekli ve gündelik" bir deneyimdir ve sadece proleterin değil, küçük burjuva ve kapitalistin de yaşamında günlük olarak ortaya çıkar" (Lefebvre: 1991: 167).

Lefebvre'nin yabancılaşma ve gündelik hayat arasında kurduğu ilişki insan eylemi ve iktidar olgularını sorgular ve kanımızca bir yapı-fail ilişkisi olarak okunabilir. Ona göre yabancılaşma, modern gündelik hayatta sosyal eylemimizin, kendi ürettiğimiz şeyin, bizim dışımızda her şeyin üstünde nesnel bir güçte konsolide olması, kontrolden çıkıp, beklentilerimizi saptırması, hesaplarımızı hiçe çıkarması sürecidir; insanlıktan çıkan ve sosyal yaşam üzerinde egemen olan, insanın

kontrolünde olmaksızın ona hükmeden bu güce, özelliklerine göre isim veririz: para, parçalanmış toplumsal iş bölümü, piyasa, sermaye, mistifikasyon, mahrumiyet (Lefebvre: 1991: 166). Lefebvre'ye göre bu güç, hep şekil değiştirir, şimdi politik ekonominin nesnel kanunlarıdır, sonra siyasetçilerin talihi, sonra tarihsel musibetler ya da ideolojiler olarak devletin ya da piyasanın. Sadece insan ve onun eylemi vardır. Ancak her şey sanki insanın kendisine tahakküm eden ya da sürükleyen dışsal güçlerle baş etmesi gerekiyormuş gibi olur. İnsan gerçekliği -insanların kendi yaptıkları şey- sadece iradelerinden değil aynı zamanda bilinçlerinden de sınırlıdır. Yalnız olduklarını ve "dünyanın" kendi işleri (eserleri) olduğunu unuturlar. Burada dünya kelimesini bütünlüklü, organize edilmiş, insanileşmiş dünyayı işaret etmek için kullanıyoruz, katıksız, yabancı dünyayı değil. Bu, insan eylemini yabancı bir gerçeklik içine yerleştirmeye verilen bir isim var, bir ve aynı zamanda basitçe maddi ve soyut olan bir isim: yabancılaşma. (Lefebvre: 1991: 167)

Kanımızca, Lefebvre yukarıda uzunca alıntılıdığımız analizde yabancılaşma kavramı ile adını etmeden yine modern toplumda insan özgürlüğü meselesi ile ilgilenmektedir ve modern gündelik hayatın nasıl dönüştüğüne dair ipucu vermektedir: insanın kendi yaratıcı toplumsal eylemi üzerindeki gücünü geri alması ile. Lefebvre'de öznenin toplumsal eylemine atfettiği güç toplumsal değişme fikri ile yakından ilgilidir. Bu ilişkiyi gündelik hayattaki diyalektik olanda gösterir:

Yabancılaşmanın ve gerçekleşmemenin eleştirisi bir acı ve umutsuzluğun kasvetli bir resmine indirgenemez. Şimdiki zamanı ve neyin başarılı olduğunu yargılamak için mümkün olana yapılan sonsuz bir çağrıyı ima eder. İnsanda somut olana, yani gündelik olana içsel olan diyalektik hareketleri inceler: mümkün ve imkânsız, rastlantısal ve kesin, erişilmiş ve potansiyel (Lefebvre, 2002: 45).

Gündelik hayatın eleştirisi yine gündelik hayata içsel olan diyalektik hareketler yoluyla toplumsal değişimin imkanına yapılan çağrı olarak karşımıza çıkar.

Zaman: Döngüsel ve Doğrusal

Lefebvre, zamanı iki kavram üzerinden inceler: (1) doğal, bir anlamda irrasyonel, hâlâ somut *döngüsel zaman*; (2) sonradan edinilmiş, rasyonel, bir anlamda soyut ve doğa-karşıtı *doğrusal zaman*.

Döngüsel zaman örneğin bir köylü gencin hayatını belirleyen zamandır; bu gencin hayatı hâlâ kozmik ve toplumsal döngüsel zamanlara

tabidir: gün, hafta, mevsim; ekim, hasat ya da bağ bozumu, toprağın sürülmesi; gençlik, evlilik, olgunluk, yaşlılık; doğumlar ve ölümler (Lefebvre, 2013: 57-58). Bu kavramın karşıtı olan doğrusal zaman anlaşılacağı gibi daha çok kentsel hayat içinde rasyonel, hesaplanabilir, planlanabilir ve soyut olan, mesleksi ve kurumsal ilişkileri belirleyen zamandır. Lefebvre'ye (2013) göre, iş yerinde, genç işçi doğrusal ve parçalı zamanın, üretimin ve tekniğin zamanının esiri olduğunu görecektir. Aile hayatında, -biyolojik, fizyolojik ve toplumsal- döngüsel zamana yeniden kavuşacaktır. Biri diğere direnmeyi ve onu ödünlemeyi sağlar, ama uyum güç, her koşulda sorunlu olur.

Bir medeniyet ne kadar gelişmiş ya da sanayileşmiş olursa olsun bedensel ihtiyaçlar hala döngüsel zamana bağlı alışkanlık ve gelenekle sınırlanmıştır; gündelik hayat hem döngüsel hem de doğrusal zamanın yaşandığı bir etkileşimler toplamıdır. Birincisinde sosyallik geleneksel olarak yeniden üretilir, ikincisinde iş hayatının, çalışma tarzlarının içinde normları öne çıkararak gerçekleşir. (Lefebvre, 2002). Lefebvre, "gündelik hayatın eleştirisi"nin modern sanayi toplumunun doğrusal zamanında ritmik zaman ölçeklerinin devamlılığının ve döngüsel zaman ve doğrusal zaman arasındaki etkileşimlerin incelendiğini; bu etkileşimlerin ürettiği kusurlar ve huzursuzlukların ve bu etkileşim sonucu olarak gündelik içinde ne türden dönüşümlerin mümkün olduğunu ortaya konduğunu belirtir. Verdiği örnekte, döngüsel ve doğrusal zaman arasındaki bu geçişkenlik ve yarattığı huzursuzluk, yaşanan deneyimin sınıfsal konumla ilişkisi içinde şöyle örneklenir:

Genç işçi ise hem global topluma (modern sanayi toplumu) entegre olmuştur, hem de daha derin çatışmaların önüne av olarak atılmıştır. Onun çocukluğundan beri hissettiği şey, ayrışmadır, verimli ama acı veren çelişkidir. Güvensizliği çok erkenden öğrenir; bağımlılık hisseder, hayatın doğru düzgün örgütlenemediğini hisseder, çünkü bir işçi ailesinde rasyonel öngöründe bulunmak güçtür (işsizlik ya da yer değiştirme kaygısı, elde para olmaması, günün doğru düzgün örgütlenememesi, vb). Okul yaşamı ile aile yaşamı çarpıcı bir tezat içinde zaten karşıttır; sonra, aniden, okul yaşamından çalışma hayatına geçer. Çalışma hayatı ile aile hayatı da acımasız bir zıtlık içindedir (Lefebvre, 2013: 58).

"Ritim" Lefebvre'nin zaman analizinde önemlidir; döngüsel zamanda doğanın ritmi (gün, mevsim, hasat), beden doğal ritimleri (uyku, uyanma, acıkma), psikolojik ritimler ve sosyal ritimler önemlidir.

Davis, Lefebvre'de gündelik hayatın ritmik yapısını ve döngüsel ve doğrusal zaman arasındaki etkileşimi şöyle aktarır:

Gündelik olan özel bir zamansallıktır. Gündelik olan ritimdir. Tekrar üzerine düşünülmesi gerekmeyen sıradanlığın temelinde yatar. Gündelik yaşam somut olarak çok ritimlidir ("polyrhythmic"). Bedenin ritimleri - uyu/uyan, ye, çalış/dinlen- "giyinmek" yoluyla bedenin disipline edilmesi ile karşılaşır. [...] Sokağın ritimleri, ticaretin ritimleri (açılış-kapanış saatleri), basının ritimleri ve dahası. Bedenlenmenin mekânsal ve zamansal ritimleri tekil ya da durağan değil programlamaya nesne oldukça zaman içinde değişir Davis (2016: 8).

Modern gündelik hayat, doğrusal zamanın düzenlemeleri ile döngüsel zamanın kendiliğinden ritmi arasında sürekli bir karşılaşmaya sahne olmaktadır; gündelik hayat eleştirisi sunduğu imkânı kavramak için bu karşılaşmaya, yarattığı etkiye ve ortaya çıkardığı ya da potansiyel olarak çıkarabileceği dönüşüme odaklanmaktadır.

Çalışma ve Boş Zaman

Lefebvre'ye (2012: 45) göre "boş zamanın ve çalışmayla ilişkisinin diyalektik analizi gündelik hayat eleştirisinin ayrılmaz parçasıdır ve "sanayi sosyologları" kadar "boş zaman sosyologları"nın araştırmalarını da tamamlayıcı olabilir". "Çalışma ve boş zaman" birliğini tahayyül etmek gerekir; gündelik hayatta yaşanan zaman bu birlikle düzenlenir: her gün aynı saatte işçi fabrikasından çıkar, memur bürosundan; her hafta, cumartesi, pazar, gündelik çalışmanın düzenliliğiyle birlikte, boş vakitlere aittir; her bir kişi, kullanabileceği zaman payını çalışmasının ne olduğuna - ve ne olmadığına- göre programlamaya çalışır (Lefebvre, 2012: 35).

Çalışmayı toplumsallığın bir ön koşulu olarak gören Lefebvre'ye göre; "bir insanı -yalnızca doğal yaşamın içine gömülerek doğan, büyüyen ve ölen biyolojik bir varlık değil; çalışması, toplumsal faaliyeti, toplumsal bütün içindeki yeri- toplumsal ve beşerî bir varlık yapan şey, aynı zamanda onu *güncel çalışmanın örgütlenmesi* içinde sınırlandırır ve hudut çeker" (Lefebvre, 2012: 153).

Lefebvre, modern sanayi uygarlığının parçalı çalışmayla birlikte, genel bir boş zaman ihtiyacı doğurduğunu ve bu ihtiyaç çerçevesinde, farklılaşmış somut ihtiyaçlar yarattığına dikkat çeker. Ona göre, bu uygarlık, bu yeni ihtiyaçlara cevap veren, yine de "teknik-dışı" anlamı ve karakteri olan teknikler, "boş zaman makineleri"ni (radyo, televizyon, vb.) yaratır (Lefebvre, 2012: 38). Lefebvre'de çalışma ve boş zaman

yabancılaşma kavramı ile doğrudan ilişki içindedir; sadece çalışma hayatının değil, giderek boş zamanın da yabancılaşmanın alanı haline gelmesi, tüketimin, reklamların, modanın, pop starların, bir bedel karşılığında elde edilebileceğini bildiğiniz şeylerin hayalini kurduğunuz bir alana dönüşmesi; emeğin yabancılaşmasının ötesinde hayatın yabancılaşması söz konusudur. Emekçi, kapitalist sistem içinde yabancılaştığı üretim sürecinde çalışmasından ani bir kopuşa, bir ödünlemeye özlem duyar. Bunları boş vakitte, oyalanmada ya da eğlence içinde arar. Böylece, boş vakit gündelik olanın içinde gündelik-olmayan olarak ortaya çıkar (Lefebvre, 2012: 45).

Lefebvre'ye göre belli bir uygarlık düzeyinin sonucu olan ihtiyaçları kendi tarzında eğip büken burjuva ve kapitalist toplumda, kitlelerin boş vakit ihtiyaçlarıyla ilgili günümüzün en çarpıcı gerekliliği, kesin kopuştur. Boş vakit gündelik hayattan kopmalıdır (en azından görünüşte); üstelik yalnızca çalışmadan değil, ailenin gündelik hayatından da. Boş vaktin eğlenme/oyalanma niteliği bu şekilde artar: Boş vakit yeni kaygular getirmemelidir, yükümlülük olmamalıdır, zorunluluk olmamalıdır, kaygı ve zorunluluklardan kurtarmalıdır. Rahatlama ve zevk; ilgililere göre boş vaktin ana hatları bunlardır (Lefebvre, 2012: 39).

“Boş zaman” ile “gündelik hayat” arasındaki ilişki basit değildir: bu iki terim arasında hem birlik hem de çelişki, dolayısıyla diyalektik bir ilişki vardır ve “pazar” günü ile “her gün” arasındaki basit ilişkiye indirgenemez (Lefebvre, 2012). Lefebvre'ye (2012) göre, gündelik hayat öğelerinin (*çalışma, ailevi ve özel yaşam, boş zaman*) birbirine dışsallığı bir yabancılaşma içerir. Aynı zamanda da belki verimli çelişkiler içerir. Şu sorular önemlidir: Gündelik hayat nerededir? Çalışmada mı boş zamanda mı? Aile yaşamı ve kültürün dışında “yaşanan” anlarda mı? Gündelik hayat bu üç öğeyi, bu üç veçheyi kapsamaktadır. Gündelik hayat, bunların birliği ve bütünlüğü olarak somut bireyi belirler.

Lefebvre (2012: 48) somut bir sosyolojinin veçhesi olarak kabul ettiği gündelik hayat eleştirisinin, meslek yaşamını, aile yaşamını ve boş zaman faaliyetlerini, çok sayıdaki kesişimleri ile dikkate alan geniş bir soruşturmayı tahayyül edebileceğini; olumsuz öğelerden, yabancılaşmalardan canlıyı, yeniyi, olumluyu -geçerli ihtiyaç ve tatminleri- ortaya çıkarabileceğini belirtir. Bütünsel ve pratik kaygular güden bir yöntem önermektedir.

Mekân: Kentsel Yaşam ve “Kent Hakkı”

Lefebvre’de mekân basitçe içinde insanların, şeylerin, olayların yer aldığı/ gerçekleştiği bir yer ya da boşluk değil, toplumsal ilişkiler içinde üretilen, anlamlarla yüklü olan ve insanları, ilişkileri, şeyleri ve olayları üreten bir gerçekliktir; mekân toplumsal olarak üretilir ve toplumsal olanı üretir; her toplumsal yapı ve mevcut yapının değişmesi kendine özgü toplumsal mekânın ve gündelik yaşamın yaratılması ile mümkün olur (Sünker, 2014).

Lefebvre (2007) kent yaşamının hem kır yaşamının artıklarından hem de geleneksel şehrin kalıntılarından doğduğunu düşünür. Modern zamanlarda, gündelik hayatın hızlı değişimi, zıtlıklarla ilerlemesi en açık biçimde kentlerde görülür; modernleşme ve kentsellik süreçleri bir bütün olarak kent toplumunun gündelik hayatında görünür hale gelir. Lefebvre’ye (2007: 206) göre, “kent hayatı, maddi ve maddi olmayan ilişkilerin yoğunlaşmasını sağlar, niteliği niceliğe dönüştürür, iletişimin biçimine bir içerik, bir yapı gereci verir”; kent toplumu “gündelikliği bir başka ışıkla aydınlatmakla yetinmez, onu kendinden yola çıkarak değiştirir ve başkalaşıma uğratar”. Bu nedenle Lefebvre (2007) kent mekanını ideolojik ve politik niteliği ile tanımlar, kentleşmenin bir ideoloji olarak aynılaştırıcı, metalaştırıcı, parçalayıcı etkilerinden bahseder. Ona göre, kentte gündelik hayat bulunacak, ancak gündeliklik ortadan kalkacaktır.

Kent yüzleşmelerin ve çatışmaların yeri, çelişkilerin birliği olarak kendini ortaya koyar (2011: 164). Karşılaşma mekanları, “oluş” mekanları, katılımın- bir topluluğun parçası olmanın mekânı olarak kentler; kendiliğinden olanın, planlanmamış olanın ortaya çıkmasına izin verir. Ancak, sanayi üretimin ihtiyaçlarının ifade edildiği mekanlardan, finans sermayesinin bütün üretim süreci üzerindeki gücünün ifadesi olarak kentleşme sürecinin ortaya çıkışı ile kent merkezleri bir demokratik organizma olarak genelleşmiş özgürlük alanları olma özelliklerini yitirip, baştan ayağa ışıklandırılmış gösterişçi tüketimin alanları olarak yeniden icat edilmiştir (Merrifield, 2006).

Kullanım değerinin değil değişim değerinin öne çıkması; kentsel mekânın, içinde metaların hareket ettiği bir mekân (pazar) olmasından öte, kendisinin değişim değerine dönüşmesi, kentsel mekânın küresel sermayenin hareketi ile şekillenmesi söz konusudur; alışveriş merkezleri, gökdelenler, soylulaştırma ve tüketim alanlarından ibaret, rantın belirleyici olduğu kentsel mekanlar öne çıkmıştır (Merrifield, 2006). Lefebvre’ye göre

“kent hakkı” (“right to the city”) veya kentsel hayat hakkı taleplerinin yol açtığı kentsel-toplumsal hareketler bu anlamda önem kazanır. Bir toplumsal mekân olarak kentte bütün canlılığı ile yaşanan anların, açık kamusal alanların, kullanım değerinin öne çıkması; kentin kendisinin bir “nesne” olarak sunulmasına karşı çıkılması; en yüce kaynak olarak zamanın mekâna kazındığı bir yer olma özelliğinin gerçekleşmesi, kentsel yaşama katılma talebi önemlidir (Merrifield, 2006).

Sosyal Tabakalaşma, Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Gruplar

Lefebvre, toplumsal tabakalaşma veya sınıf gerçeğine bağlı olarak sosyal grupların gündelik hayat içinde farklı konumlandığını belirtir; “bir yanda, aşağıda, gündelik hayata gömülmüş ve batmış erkek ve kadınlar; diğer yanda, üstte, gündelik hayatın dışına çıkmış, istisnai ya da yapay faaliyetlere kendini adayan, toplumun üzerine çıkmış gruplara dahil erkek ve kadınlar, ‘sosyete’, saf entelektüeller, devlet adamları vb.” (2013: 61).

Gündelik hayat bireylerin veya sosyal grupların sınıfsal konumlarına, statülerine, eğitim, iş ve mesleklerine, yaş ve toplumsal cinsiyetlerine bağlı olarak farklı yaşanır. Lefebvre gündelik hayatta “aşağıda” ve “yukarıda” olmayı karşılaştırır. Özetlersek, “aşağıda”, zaman ve mekân sınırlıdır ve sınırlara katlanır; insanlar ve ilişkileri sembollerin etrafında dönüp durur. Aile hayatının çekirdeği, gün içerisinde, hafta ya da yıl boyunca süren grup faaliyetinin merkezidir; hayatın kendisi gibi zayıf ve inatçı olunur. Dar bir zaman içinde yaşanır; aptallıktan değil ama cehaletten ve güçsüzlükten dolayı zaman bilmezden gelinir. Zamanın içine gömülmüşken, zaman bilinmez. Hikâye yoktur, ailevi folklor yoktur ya da pek az vardır; “Aşağıdaki” çalışmanın hem parçalı hem de az uzmanlaşmış olduğunu herkes bilir. “Aşağıda” genellikle kadınlara ayrılmış çalışmaları, yalnızca “evde” değil iş yeri ve bürolarda da görürüz. Bu çalışma, bir iş olarak döngülerin (günler, haftalar, aylar) içine sıkışıp kalır. Öte yandan, “yukarıda”, mekân ve zaman büyür ve genişler; faal insanlar biçimsel ve anlaşmalı soyutlamalar arasında, özellikle de işaret ve sinyaller arasında hareket ederler. Simgelerin hayatiyetinden, kendiliğindenliğinden uzaklaşırlar; daha fazla macera, açıklık ve oyun vardır; ama kendini yitirme riski hep vardır. Kimileri soyutun içinde, kimileri yapaylığın, kimileri ise incelikli ve rafine gereksizliğin içinde yitip gider (Lefebvre, 2013: 62-63).

Lefebvre (2013) gündelik hayatın eleştirel incelenmesinin toplumsal gruplarla yakından ilişkili olduğunu düşünür. Ona göre, gündelik hayatın eleştirel incelenmesi, küresel toplumun içindeki kısmi grupların (kadınlar, gençler, entelektüeller, vb.) taktik ve stratejisini ortaya çıkartacaktır.

Lefebvre'ye (2013: 20) göre, gündelik hayat genel olarak "kadınlar" üzerinde tüm ağırlığını hissettirmektedir; kadınlar, toplumsal sınıf ve gruplara göre çok önem taşıyan farklılıklara rağmen, gündelik hayata "erkeklerden" daha fazla maruz kalırlar. Onların durumu gündelik hayatı özetler. Kadınlar var olan durumu tersine çevirerek gündelik hayattan bir çıkar sağlayabilirler; ancak her durumda bu yükü taşımaya devam ederler. Birçok kadın bu ağırlığın içinde tutsak kalır. Kadınlar gündeliklik içinde hem öznedirler hem de gündelik hayatın kurbanlarıdır, dolayısıyla nesnedirler. Başka bir şeyin yerine geçerler (güzellik, dişilik, moda, vs.). Kadın aynı zamanda hem alıcı hem de tüketicidir hem metadır hem de örneğin reklamlardaki görünimleri yoluyla metanın simgesidir (Lefebvre, 2007: 87). Lefebvre, bu farklı deneyimlerin çalışılması konusunda yöntemsel olarak olguları bütünselliği içinde kavrama anlayışını vurgular. Örneğin kadınların deneyimlerinin tek başına incelenmesi, içinde birden fazla tuzak barındırır. Bunlardan kaçınmak için bu incelemeyi gündelik hayatın eleştirisinin bütünü içine değerlendirmek gerekir (Lefebvre, 2013).

Lefebvre, "aydın" toplumsal grubunu da gündelik hayatla ilişkilendirir. Ona göre, "aydınlar" da gündelik hayatın içindedirler "fakat biraz marjinaldirler; şöyle ki kendilerini dışarıda ve başka yerde düşünürler ve görürler. İyi sınıanmış kaçış yöntemlerine sahiptirler. Bütün ikameler onların hizmetindedir: düş, imgesel, sanat, klasisizm ve yüksek kültür, tarih ve daha birçokları" (Lefebvre, 2007: 87). Aydınların, gündelik hayatla önemli bir ilişkisi mevcut toplumun örgütlenmesini ve bu toplumun çeşitli düzenler uyarınca gündelikliği örgütlemesini sağlayan kısmi kuralları biçimlendirmeleri yoluyla kurulur.

Toplumsal farklılaşmanın yaşanan deneyimi değiştirdiğini vurgulamak ve fakat bu farklı deneyimleri de birbiriyle ve bütünlükle ilişkisi içinde anlamaya çalışmak önerisi sosyoloji yapma yönteminde dair önemli bir öneridir.

SONUÇ

Tartışmak istediğimiz ilk soru “gündelik hayat sosyolojisi özel bir alt disiplin midir yoksa bir sosyoloji yapma biçimi midir?” sorusudur. Lefebvre’nin bu soruya verdiği cevap açıktır:

Gündelik hayatın eleştirisi yeni bir uzmanlık dalı olarak, sosyolojinin özel bir dalı olarak ortaya çıkmaz; sürdürdüğü ve üstlendiği bütünlüğün bütünsel bir eleştirisidir. En uzmanlaşmış ve en teknik araştırmalar bir koşulla meşrudur: toplumsal bilimlerde teknokratik diktatörlüğe dönüşmemeleri ve uzmanların, olgulara dışsal değer yargısı getirmeyen ama olguların bilinmesi için zorunlu görülen birçok olumsuz ve eleştirel kavramın ‘olumluluğunu’ kabul etmeleri (Lefebvre, 2013: 35).

Lefebvre bütünsel kavrayıştan uzaklaşma, teknokratik diktatörlüğe dönüşme ve eleştirelliği kaybetme ihtimali nedeni ile ileri düzeyde uzmanlaşmaya eleştirel yaklaşır. Özel bir sosyoloji önermekten çok, sosyolojinin bilgi üretme yöntemine dair bir yaklaşım geliştirmektedir. Sosyolojiyi sayısallaştırmaya ya da şimdiki zamandan ibaret bir kendiliğindenliğin betimlenmesine hapsedmeyen; tarihsellik, bütünsellik, kendiliğindenlik arasında diyalektik bir ilişki kuran; bütünü olası bütün ilişki ve unsurlarının analizi ve birbiri ile ilişkisi içinde analiz etme çabasında olan bir sosyolojik yöntem. Modern toplumsal yapıyı, “yapısızlaşma” ve “yeniden yapılanma”ları da hesaba katarak “radikal eleştiri”ye tabi kılmak yoluyla gerçekleştirilen bir sosyolojik analiz.

Lefebvre’nin bütünsel yaklaşımı şeylerin arka planında olup-bitenleri anlamaya çalışmayı zorunlu kılar, bu da farklı bilgi üretme biçimlerinin bir arada çalışabileceği bir yöntem izlemeyi gerektirir; felsefe, tarih, psikoloji, dil bilim, gösterge bilim, antropoloji bu türden bir sosyoloji ile çalışabilir.

Lefebvre, sosyolojinin gündelik hayata, toplumsal gruplara, insan ilişkilerine bütüncül bir yaklaşımla mümkün olduğunu savunarak *gündelik hayatın eleştirisini* modern toplumu açıklamayı hedefleyen bir sosyolojinin kendisi olarak görür. Bu bağlamda, *Gündelik Hayatın Eleştirisi* eserinin ikinci cildine “Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri” alt başlığını verdiği halde, özel bir sosyolojiden çok niteliğini vurguladığı haliyle sosyoloji yapılmasını öne çıkarır.

Öte yandan, içinde bulunduğumuz çağın, dolayısıyla mevcut gündelik hayatın, hayli uzmanlaşmış kurumsal yapıları, süreç ve ilişkileri, akademik gereklilikleri içinde gündelik hayat sosyolojisinin bir özel sosyoloji alanı olarak ortaya çıkmış olması önemli ve değerlidir. Böyle bir

imkân araştırma zenginliği sağlamakta, derlediği zengin ampirik veri bir bütün olarak sosyolojik teori ve yönteme katkı yapmaktadır. Burada, yapmak istediğimiz önemli bir vurgu Henri Lefebvre'nin bütünsel, eleştirel, ilişkisel, tarihsel yaklaşımının bu alanın gelişmesinde yol gösterici olabileceği, özne ve yapıyı, kuram ve uygulamayı, zaman ve mekânı, makro ve mikroyu bir arada, diyalektik ilişkisellikleri içinde analiz eden bir sosyoloji yapma biçiminin kılavuzluğunun değerli olduğudur. Lefebvre'nin aşırı uzmanlaşmanın teknokrasinin diktatörlüğüne yol açabileceği uyarısı bugün hala, belki de daha fazla, geçerlidir. Bütünsel bir yaklaşım bilginin özgülleştirici imkanlarını genişletecektir.

Yukarıda vurgulanan imkân, ikinci sorumuzla “gündelik hayat analizinin sosyolojiye sağlayacağı olanaklar nelerdir?” sorusu ile yakından ilgilidir. Gündelik hayat sıradan bir olgu ya da süreç olmaktan çok, toplumsal ilişkilerin, toplumsal eylemlerin oluştuğu, görünür kılındığı, çoğu zaman rutin gibi görünen hayatın aslında her gün yeniden inşa edildiği bir süreçtir. Bu sürecin detaylı, bütünlüklü, eleştirel, tarihsel ve ilişkisel okunması toplumsal yapı analizi için vazgeçilmezdir.

Bir sosyolojik olgu olarak toplumsal kurumlar (aile, din, ekonomi, hukuk, siyaset, eğitim vb.) yaşamsal ritmini gündelik hayattan alırlar, aynı zamanda onu etkiler ve dönüştürürler. Gündelik hayatın deneyimlenmesinin ve düzenlenmesinin alanları ve araçları olarak toplumsal kurumların gündelik hayatın devamlılığı içinde analiz etmek, anbean gerçekleşen karmaşık süreçleri, ilişkileri, gündelik bağlamlarında izleyerek görünmeyeni görünür kılmayı, sonuçlarıyla hayatımızda cisimleşen bu sosyolojik olguların oluş süreçlerini kavrayabilmeyi getirir. Bu türden bir kavrayış bireyin öznelik imkanlarını da artırarak süreçlerin, ilişkilerin yeniden düzenlenmesi yoluyla değişimi de mümkün kılabilir.

Gündelik hayat her zaman rutin eylemlerle, ilişkilerle ilerlemez. Bazen savaş, doğal afetler, salgın, ekonomik krizler gibi öyle olaylar olur ki, gündelik hayat alt-üst olur, kaos ve anomi artar, insan davranışları değişir, tepkisellik, şiddet artar. Toplumsal ilişkiler veya davranış rutinlerinde görülen bu çözülme, toplumsal değişmeyi, yeniden yapılanmayı zorunlu kılar. Gündelik hayatın sosyolojik analizi hem bu olguların ve süreçlerin anlaşılmasında hem de yeniden düzenlenmesi ve dönüştürülmesinde etkin rol oynayabilir.

Bireysel ve kolektif olarak yaşanan somut deneyimin bütünlüklü analizi, deneyimi ortaya çıkaran, mümkün kılan, şekillendiren ve onunla yeniden şekillenen zaman-mekân; duygu-bilinç-psişe, ekonomik-kültürel-sosyal gibi alanların kesişimlerinin, iç-içeliğinin bütünlüklü, tarihsel, ilişkisel bir analizini gerektirdiğinden, böyle bir kavrayışla girilecek bir gündelik hayat sosyolojisi sosyolojiyi bir bütün olarak zenginleştirme ve dönüştürme potansiyeline sahiptir. Teorik ve ampirik, tarihsel ve şimdi, form ve içerik, sosyal ve politik, bireysel ve toplumsal, mikro ve makro arasındaki diyalektik bağ ve ilişkileri hesaba katan yeni araçlar ve alanlar sunabilecek gündelik hayat sosyolojisinin toplumsal yaşamın bütünlüklü, derinlemesine, eleştirel, tarihsel, ilişkisel, disiplinler arası yaklaşımla kavranması için sosyolojiye yapacağı katkı değerlidir.

KAYNAKLAR

- Davies, M. (2016). *Everyday Life as Critique: Revisiting the Everyday in IPE with Henri Lefebvre and Postcolonialism*. International Political Sociology, 1-17.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- ..... (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II. (Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri)*, (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- ..... (2015). *Gündelik Hayatın Eleştirisi III. Moderniteden Modernizme Gündelik Hayatın Meta Felsefesi*. (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- ..... (1991). *Critique of Everyday Life Vol. I*. (trans. Moore, J.). London, New York: Verso.
- ..... (2002). *Critique of Everyday Life Vol. II: Foundations for a Sociology of the Everyday*. (trans. Moore, J.). London, New York: Verso.
- ..... (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev.: I. Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.
- ..... (2014). *Mekânın Üretimi*. 2.Baskı. (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- ..... (2011). *Kentsel Devrim*. (Çev.: S. Sezer). İstanbul: Sel Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev.: O. Akınhay, D. Kömürücü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Merrifield, A. (2006). *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. New York, London: Routledge.

- Sünker, H. (2014). *On the Critique of Everyday Life to Metaphilosophy: Henri lefebvre's philosophical-political legacy of the cultural revolution*. Policy Futures in Education. 12 (2). ss. 323-339.
- Trebitcsh, M. (2002) *Preface The Moment of Radical Critique in Lefebvre, H. Critique of Everyday Life II: Foundations for a Sociology of the Everyday*. ss. İx-xxix.

TERMESSOS ANTİK KENTİ'NDE KADIN ONURLANDIRMALARI VE YAPTIKLARI FAALİYETLER

Elif ALTEN GÜLER*

Özet

Termessos Antik kenti Antalya'nın 30 kilometre kuzeybatısında, Korkuteli yolu üzerinde yer almaktadır. Bugünkü Güllük Dağı'nın güneybatısında 1.150 metre rakımda doğal bir platform üzerine kurulmuştur. Bu sunumun amacı bu kentte mevcut olan 43 onurlandırma yazıtı incelenerek kentteki kadınların statüleri, yaptıkları faaliyetler ve kim(ler) tarafından neden onurlandırıldıkları irdelenecektir. Özellikle MS I.-III.yüzyıllar arasındaki kadın hayırhahların onurlandırmaları ön plana çıkmaktadır. Kentte başrahibe olma ve bayram kurma gibi faaliyetlerin okunduğu yazıtların hepsi Hellence aslından çevrilerek değerlendirilmektedir. Bu ünlü kişiler ya akrabaları veya halk/meclis tarafından heykelle onurlandırılmış ya da kendileri akrabalarını onurlandırdığı ve bu yazıtlarda kendilerinin faaliyetlerinin de gösterildiği kitabeler incelenmiştir 10 yazıtın tam tarihlemesi yapılamasa da Roma imparatorluk Dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Diğer 33 yazıt MS I.-III. yüzyılları aralığını kapsadığı hem yazıt içeriğinden hem de kentin önde gelenlerinin soy bilgilerinden tarihleme yapılabilmektedir. Yaklaşık 40 isim yazıtlarda mevcut olduğu için her bir hayırhah ayrıca ele alınacaktır. Daha önceden yayınlanmış olan bu yazıtlar kadın perspektifinde ve tarihsel süreç olarak burada ele alınıp kent için önemleri vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Termessos, Kadın Hayırhah, MS I.-III. yy, Onurlandırma Yazıtları.

---

* Ar. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, elifalten@gmail.com

HONORARY INSCRIPTIONS OF WOMEN AND THEIR ACTIVITIES IN THE ANCIENT CITY OF TERMESSOS

Abstract

The ancient city of Termessos is located on the Korkuteli road, 30 kilometers northwest of Antalya. It was built on a natural platform at an altitude of 1,150 meters in the southwest of today's Güllük Mountain. For the purpose of this presentation, 43 honorary inscriptions in this city will be examined and the status of women in the city, their activities and why they were honored by whom(s) will be examined. Honorary Inscriptions of women especially come into prominence between Ist-IIIrd century AD. All of the inscriptions, which read activities such as being a High Priestess and establishing a festival in the city, are translated from the greek inscriptions. These famous people were either honored with statues by their relatives or the public/parliament, or the inscriptions honoring their relatives and showing their activities in these inscriptions were examined. Although the exact dating of the 10 inscriptions cannot be made, it is understood that they belong to the Roman imperial period. Other 33 inscriptions can be dated between Ist-IIIrd century AD both from the content of the inscription and from the genealogical information of the prominent people of the city. Since about 40 names are present in the inscriptions, each benevolence will be discussed separately. These previously published inscriptions will be discussed here in the perspective of women and as a historical process, and their importance for the city will be emphasized.

Keywords: Termessos, The Euergesia of Women, Ist-IIIrd Century A.D., Honorary Inscriptions.

GİRİŞ

Termessos Antik kenti, Korkuteli karayolu üzerinde Güllük Dağı'nın güneybatısında bir platform üzerine kurulmuş ve Antalya'ya 30 km uzaklıktadır. Antik kentin konumu dolayısı ile kazı yapılamadığı için sadece yüzey araştırması yapılmaktadır. 1975-1988 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nin yürüttüğü yüzey araştırmalarına 1994 yılında B. İplikçioğlu ve ekibi (Çelgin 1994), 2016 yılından itibaren de A. Vedat Çelgin ve ekibi yüzey araştırmasını sürdürmektedir.

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ YAZITLARI

Kentten ele geçen on yazıt daha önce tarihlendirilmemiştir. Burada yazıtların Roma İmparatorluk Dönemi olduğu düşünülmüş ve bu başlık altında incelenmiştir.

Moleos oğlu Trokondas ve Harmodios oğlu Apollonios, Moleos kızı Moleneisa'yı kendi eşini ve Apollonios'u vasiyeti gereğince onurlandırdığı yazıt ilk olarak görülmektedir (TAM III, 1. 54). Moleneisa'nın kent için ne gibi bir katkısı olduğu net olarak bilinmemektedir. Kentte yapılacak olan çalışmalar sonucunda daha sonra belki bilgi edinici bir veri elde edilebilir.

Danışma ve halk meclisi Armasta'yı onurlandırmıştır. Ebeveynler, Arteimas ve eşi Armasta ise (onun heykeli) dikme işini yaptılar (TAM III, 1, no. 56). Burada görülüyor ki, meclis onurlandırma işlemi yaparken heykel dikimini kişinin yakınlarının yaptığı görülmektedir (Robert, 1946: 340, 164; ayrıca bk. Le Bas ve Waddington, 1972: 1602A).

Danışma ve halk meclisi Trokondas oğlu Dioteimos'u onurlandırmış ve heykeli ise Trokondas'ın eşi olan anne Oa, dikmiştir (TAM III. 1. 64).

Yine kentte Oa ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır.

Harita-1. Termessos Antik Kenti (<https://mapcarta.com/Termessos>)

Moles oğlu Apollonios, kardeşi Moles'i ve onların anneleri Rotilia'yı ve onların kız kardeşi Artemeis'i onurlandırmıştır (TAM III. 1. 95).

Vatan, Zeus Solymos'un hayat boyu rahibi olan Apollonios oğlu Strabon'un ise eşi Nannelis'i onurlandırmıştır. Nannelis'in eşi ise heykelini dikti. (TAM III. 1. 96)

Kentin gymnasiakhoslarının isimlerinin sıralandığı ve bir kısmının isimlerinin yazıtta elimize ulaşmadığı ama Tib. Cl. Perikleia ve rahip Tib. Cl. Teimodoros'u onurlandırdıkları yazıt yer almaktadır. (TAM III,116) Ayrıca onurlandırılan kişilerin eş oldukları ve kendi hizmetlileri Cl. Artemon ve kardeşi Cl. Agathonike tarafından onurlandırıldıkları görülmektedir (TAM III.1. 117).

Danışma ve halk meclisi rahip Platon'u onurlandırmıştır. Simonides oğlu Platon ise, eşi Secunda'nın isteği ile babası Platon'un büstünü diktirmiştir (TAM III.1.119).

Gymnasiarkhosluk yapan ve tüm halkın euergetesi olan Tib. Cl. Platon'un kızı Claudia'nın onurlandırıldığı ve başka bilgi olmadığı görülmektedir (TAM III.1. 137).

Yazıtın üst kısmının olmadığı ve kimin/kimlerin neden onurlandırdığı bilinmese de Trokondas ve Armasta'nın onurlandırma yazıtı ele geçmiştir (ABSA 16 (1909/10) 126,20).

MS I.-III. YÜZYILLAR ARASINDAKİ YAZITLAR

Termessos'tan yirmibeş yazıt ise MS I.-III. yüzyıllar arasında tarihlenerek bu bölümde tanıtılacaktır.

MS 96 yılına tarihlenen onurlandırma yazıtında halk meclisi, İmparator Caesar altı kez başrahibi Zeus Solymos'un rahibi, kentin babası ve vatanseveri olan Laertes'i onurlandırdı. Augusta'nın üç kez başrahibi olan Nannamoas kızı Artemis'i, vatansever ve kentin babası olan Laertes'in eşini onurlandırdı. (TAM III.1. 83).

Aynı yıla tarihlenen başka bir yazıtta, Perikles oğlu Platon'un kızı ve Augustusların hanesinin başrahibesi Lalla'yı onurlandırdı (TAM III. 1. 85).

MS 212'den sonraya tarihlenen M. Aurelius Platonianus Perikles ve eşi, imparatorların başrahibeliğini yapan Aurelia Lalla için onurlandırma mevcuttur (SEG 57: 1440).

MS 117-129 yılları arasına tarihlenen yazıtta Augustusların başrahibi olan, Osbares kızı olan, Tib. Cl. Varus'un ise eşi olan Flavia Nanelis onurlandırılmıştır (TAM III. 1. 98).

MS II. yüzyıla tarihlenen (MS 180-200) onurlandırma yazıtında Piaterabis kızı Atalante, dedesi olan, Kinnunis oğlu Pillakoas'ı, onurlandırmıştır (Abbasoğlu ve İplikçioğlu, 1990: 212). Ayrıca Dionysos

sanatçılarınun, tahıl kıtlığı sırasında halka mısır sağladığı için Piaterabis'in kızı Atalante'yi onurlandırması yer almaktadır (TAM III, 1. 62). Diğer yandan kente para bağıışı yapıp hediyeler de sunduğu onurlandırma yazıtı da mevcuttur (SEG 41: 1258; 50, 1335). Atalante'nin kente mısır sağlaması kent için oldukça önemlidir. Kıtık zamanlarında kentin önde gelenleri stokladıkları tahılları ticaretini yapmak için halka dağıtıyorlardı. Bu kıtlık ya hasat yetersizliğinden ya da bazı durumlarda üreticilerin daha çok para kazanmak için stoklaması olduğu düşünölmektedir. Bu durum zenginler için bir fırsat olarak politik bir hamledir ve kent için fayda sağladıklarından onurlandırılmışlardır (Garnsey 1988, 74-78; Zuiderhoek 2008, 162-163 ve 172-173; Coulton 2012, 104; Akdoğu Arca 2016, 123 dn. 63).

MS 198-212 yılları arasına tarihlenen yazıtta vatan, eşi Apollonios ile birlikte başrahiplik yapan, Antiokhis'i onurlandırmıştır (CIG 4363).

MS 212'den önceye tarihlenen onurlandırma yazıtında vatan, Khryssippos'un eşi Antiochia'yı onurlandırıp şehrin sakinleri de heykelini dikmişlerdir (SEG 57. 1434).

Oa isimde yer alan onurlandırmada Philemon'un kızı Oa'yı onurlandırıldığı yazıt MS 212'den önceye tarihlendirilmiştir (SEG 41. 1257).

Danışma ve halk meclisi 2 kez başrahiplik yapan Armasata'yı onurlandırmış ve yazıt MS 211-213 aralığına tarihlendirilmiştir. Rahip Pankrates'in ise eşi olan başrahibe Nannelis pek sevgili halasını onurlandırmıştır (SEG 57. 1435).

MS 212 yılında İmparator Caracalla tarafından çıkarılan *Constitutio Antoniniana* fermanı ile hemen Roma vatandaşı olmayan herkese Aurelius ve Aurelia praenomen'i verilmiş ve yazıtlarda kesin bir tarihleme unsuru yoksa bu isimler tarihlemede baz alınmıştır. Aurelia isminden dolayı bu bahsedilecek yazıt da MS III. yüzyıla tarihlenmiştir. İdalogbasis Phylesi, Apollon rahibi olan, kurucu ve gymnasiarkhos olan Marcus Aurelius Meidianus Platonianus Platon'un eşi, Boule'nin annesi, kurucu (κτίστρια), sonsuza kadar gymnasiakhos olan Aurelia Artemis'i onurlandırmıştır (TAM III. 1. 57). Artemis ve eşi Platon şehirde yaptığı çalışmalardan dolayı "kurucu" değil, muhtemel "inşa faaliyeti yapan/onarıcı" anlamına gelen ktistes unvanına kullanmıştır (Hellenistik Dönemde kurucu unvanı taşıyan bu kelime, bk. Prehn 1922, 2083; Frateantonio and Eder 1999, Roma İmparatorluk Döneminde inşa eden-restore eden anlamına gelmektedir bk. Robert 1965, 213 n. 3; Kuhn 2017, 329).Yine Aurelia Artemis için danışma ve halk meclisinin onurlandırması söz konusu olmuştur ve heykeli ise

hizmetkarı Aurelius Moles II Kosamas dikmiştir (TAM III, 1, 58). Aynı tarihlerde Platonianus Platon ve eşi Aur. Artemeis meclis tarafından onurlandırıldığı yazıt yer almaktadır (TAM III.1, 122) Aur. Artemeis ile birlikte diğer işlerin de kurucusu olmuş ve gymnasium'un kurucusudur. Heykeli ise azatlı/hizmetkarı Aur. Moles II Kosamas dikmiştir. Yine aynı kişiler için heykeli ise Platon'u eşi Aur. Artemeis'in azatlısı ve işlerinin vekili Aur. Soterikhos II dikmiştir (TAM III. 1. 123.)

MS 201-209 yılları arasına tarihlenen Thoas'ın kızı, tanrıça Artemis'in rahibesi Artemis'in onurlandırıldığı yazıt yer almaktadır. Bu yazıt Heliodotos'un 5. Probulosluğu zamanında dikildiği yazıtta belirtilmiş ve tarihleme ona göre verilmiştir (TAM III. 1. 59).

MS 212'den önce olduğu düşünülen Hermaios kızı olan eşi Artemeis'in onurlandırıldığı iki yazıt görülmektedir (SEG 57. 1454-1455).

Oples kızı başrahibe Aurelia Padamuriane Nan(n)elis'i azatlısı Aur. Hermippos Taladis'in onurlandırdığı yazıt MS 212'den sonraya tarihlenmektedir (SEG 57. 1437).

MS 225-234 yılları arasında kentin önden gelenlerinden olan Aurelia Ge kentte bayram kurup pek çok kişinin yarışması için bu bayramı miras bırakmıştır (Çokbankır 2010, 385) MS 228-237 yıllarına tarihlenen aynı kişinin kurduğu bayram (TAM III.1. 180); MS 226 yılına tarihlenen Aurelia Ge'nin kurduğu bayramın kazananı (SEG 57. 1464); MS 249-258 yıllarına tarihlenen aynı kişinin bayramında galip gelen kişinin onurlandırması (Cousin 1899, 295) mevcuttur.

Obrimotes, Trokondas, Piaterabis; Perikles kızı Atalante'yi, onun amcası Obrimotes'in vasiyeti gereği, onurlandırdığı yazıt yer almaktadır (TAM III. 1. 61).

Namı diğer Domna olan Ge, eşi, Strabon oğlu Apollonios tarafından onurlandırılmış ve yazıt MS III. yüzyıla tarihlendirilmiştir (TAM III. 1. 63).

MS III. yüzyıl başında Heliogabalus (MS 218-222) ya da Alexander Severus'un (MS 222-235) başrahibi Diotimianos Thoas ve eşi namı diğer Artemis olan Aurelia Mamastis danışma ve halk meclisi tarafından onurlandırılmıştır (TAM III. 1. 78).

MS III. yüzyıla tarihlenen Musaların rahibi M. Aur. Tiberius Oples'in eşi, Aur. Armasta namı diğer Pankratia kendi amcasını onurlandırdığı yazıt mevcuttur (TAM III.1. 124).

Aynı yüzyıla tarihlenen Perikles'in çocukları Atalante ve Oplis, III. Mamotasis'in kızı Mamastis'i onurlandırmıştır (TAM III. 1, 86). Mamastis'in azatlısı Apollonios oğlu Marcus, Perikles'in karısı olan Mamastis'i heykelini diktiği başka bir yazıt mevcuttur (TAM III. 1. 87).

Bir başka Mamastis ise Trokondas'ın kızıdır ve MS geç 150 yılına tarihlenen onurlandırma yazıtı Mamastis'in çocuğu ölümünden sonra dikmiştir (İplikçioğlu ve diğ. 2007).

Danışma ve halk meclisinin ordugahın annesi Augusta Iulia Domna'nın başrahibi olan, başrahip olan Pankrates'in ise eşi Nanelis'i onurlandırdığı MS II.-III. yüzyıla tarihlenen onurlandırma yazıtı mevcuttur (TAM III. 1, 97. *Mater castrorum* unvanı Iulia Domna'ya verilmesindeki amaç Severus'un imparator olarak konumunu Senato'ya, askerlerin arkasında olduğunu göstererek meşrulaştırmak ve Antonini Sülalesinin mirasına kendini kabul etmesini meşru kılmaktır. Langford-Johnson 2005, 134-5). Aynı yüzyıla tarihlenen ve Otones kızı Nanelis yine Iulia Domna'nın başrahipliğini yapmış ve onurlandırılmıştır (TAM III. 1. 99). MS 213-221 yıllarına tarihlenen başka bir Nanelis, Platon kızı, eşi tarafından ölümden sonra onurlandırılmıştır (TAM III. 1. 100).

SONUÇ

Kırk üç onurlandırma yazıtında kadınların ön plana çıktığı, aslında onurlandırılan kişilerin kentin önde gelen kişileri olduğu ve kente fayda sağladığı görülmektedir. Bu kişilerin kent veya çevresi tarafından onurlandırıldığı görülmektedir. Çoğu kadın onurlandırılmalarında detaylı bir bilgi verilirse de ya erzak temini ya da kent için cebinden para harcıyarak memuriyet yaptığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

Abbasoğlu, H. ve İplikçioğlu, B. (1990). *Antik Termessos Kenti ve Çevresinde Epigrafiya Araştırmaları*. AST 8, 209-214.

ABSA Annual of the British School at Athens. London.

Akdoğu-Arca, E. N. (2016). *Lykia'ya Özgü Bir Kavram Olarak Sitometroumenoi Andres'i Plinius'un X, 116/117. Mektupları Işığında Yeniden Değerlendirme*. Adalya: 19, 115-132.

AST Araştırma Sonuçları Toplantısı.

BCH Bulletin de Correspondance Hellénique.

CIG Corpus Inscriptionum Graecarum.

Coulton, J. J. (2012). *The Balboursa Survey and Settlement in Highland Southwest Anatolia Vol. 1-2: Balboursa and the history of highland settlement*. Londra.

Cousin, G. (1899). *Inscriptiones de Termessos de Pisidie*. BCH 23.1, 165-303.

Çelgin, A. V. (1994). Termessos ve Çevresinde Nekropol ve Epigrafya Araştırmaları: 1975-1991 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Toplu Sonuçlarına Kısa Bir Bakış, *Anadolu Araştırmaları*, 153-177.

Frateantonio, C., and W. Eder. (1999). *Ktistes*. Neue Pauly. Band 6, 881-82. Stuttgart/Weimar: Verlag J.B. Metzler

Garnsey, P. (1988). *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis*, Cambridge University Press.

İplikçioğlu, B., Çelgin, A. V. Çelgin, A. (2007). *Epigraphische Forschungen in Termessos und seinem Territorium IV*. Wien

Kuhn, A.B. (2017). Honouring Senators and Equestrians in the Graeco-Roman East. *The Politics of Honour in the Greek Cities of the Roman Empire*, edited by A. Heller and O.M. van Nijf, 317-38. Brill Studies in Greek and Roman Epigraphy 8. Leiden/Boston: Brill

Langford-Johnson, J. *MATER AUGUSTORUM, MATER SENATUS, MATER PATRIAE: Succession and Consensus in Severan Ideology*. PhD diss., Indiana University, 2005

Le Bas, P. ve Waddington, W.H., (1972). *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure III, 5: Inscriptions grecques et latines recueillies en Asie Mineure*, Paris 1870, Hildesheim-New York.

Prehn, B. (1922). *Ktistes*. RE Band 11.2, Komogrammateus-Kynegoi, 2083-87. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung

Robert, L. (1946). *Bulletin Epigraphique*. 298-372.

Robert, L. (1965). *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*. Vol. 13, D'Aphrodisias à la Lycaonie. *Compte rendu du volume VIII des Monumenta Asiae Minoris Antiqua*. Paris: Librairie Adrien Maisonneuve

SEG Supplementum Epigraphicum Graecum.

TAM III.1 *Tituli Asiae Minoris, III. Tituli Pisidiae linguis Graeca et Latina conscripti, 1. Tituli Termessi et agri Termessensis*. Ed. R. Heberdey. Vienna 1941.

Zuiderhoek, A. (2008). Feeding the Citizens. Municipal grain funds and civic benefactors in the Roman East, R. Alston ve O. M. Van Nijf (eds.), *Feeding the Ancient Greek City*, Leuven, 159-180.

HİNDİSTAN'IN TÜRK ABİDELERİ

Vedat MERAL*

Özet

Binlerce yıllık Türk tarihinin büyük bir dönemine sahne olan Hindistan coğrafyasında Türk-İslam mimarisinin yüzlerce örneği mevcuttur. Türkler, Hindistan'da resmi olarak Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526) ve Babür İmparatorluğu (1526-1858) ile toplamda 652 yıl boyunca hüküm sürmüşler ve bu coğrafyanın her bir yanında imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu bakımdan Hindistan, Türk hâkimiyetinin ilk sembol yapıtı olan ve "zafer nişanı" olarak tabir edilen Kutup Minar (Kutup Minare)'den Taç Mahal'e, Fetihpür Sikri'den Ulu Camiye, Kuvvet-ül İslam Camii'nden Hümayun Türbesi'ne kadar Türk-İslam kültür ve medeniyetinin en muhteşem örnekleri ile dolu bir ülkedir. Dolayısıyla binlerce yıllık tarihimize hakkında bize önemli bilgiler veren ve bugün ki Moğolistan sınırları içinde yer alan "Orhun Anıtları" kadar kıymetli olan bu abidelerin bilinmesi, Hindistan Türk tarihine olan ilgiyi bir kat daha artıracaktır.

Çalışmamızda, Türkler tarafından Hindistan'da inşa edilen ve bugün hala varlığını koruyan belli başlı eserlerden bahsedilerek genel özellikleri hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca Türklerin bu ülkedeki somut kültürel mirasının tarihsel serüvenine değinilecek, bu husustaki bilimsel araştırmalara katkıda bulunulması amaçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Abide, Miras, Türk, Mimari.

TURKISH MONUMENTS OF INDIA

Abstract

There are hundreds of examples of Turkish-Islamic architecture in the geography of India, which has witnessed a great period of thousands of years of Turkish history. Turks officially ruled in India with the Turkish Sultanate of Delhi (1206-1526) and the Mughal Empire (1526-1858) for a total of 652 years, and they carried out construction activities in every part of this geography. In this respect, India has moved from the Qutub Minar

---

* Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi, vedatmeral2928@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8949-163X.

(Kutup Minaret), which is the first symbolic work of Turkish domination and called "the badge of victory", to the Taj Mahal, from Fetihpur (Fatehpur) Sikri to the Ulu Mosque, from the Force-ül İslam Mosque to the Hümayun Tomb. It is a country full of the most magnificent examples of Turkish-Islamic culture and civilization. Therefore, knowing these monuments, which give us important information about our thousands of years of history and are as valuable as the "Orkhon Monuments" located within the borders of today's Mongolia, will increase the interest in Indian Turkish history.

In our study, the main works built by the Turks in India and still exist today will be mentioned and information will be given about their general characteristics. In addition, the historical adventure of the tangible cultural heritage of the Turks in this country will be mentioned, and it will be aimed to contribute to scientific research on this subject.

Keywords: İndia, Monument, Heritage, Turkish, Architecture.

GİRİŞ

Günümüzde, Asya'nın güneyinde yer alan üç büyük yarımadadan biri olan Hindistan, 1947 ve sonrasında yaşanan bölünmelerle kurulan yeni ülkelerde hesaba katıldığında, dünya üzerinde büyük bir kara parçasını teşkil etmektedir. Bu bakımdan yeni arkeolojik bulgularında ortaya koyduğu ispatla, MÖ. 50 yılının başlarında bu büyük coğrafyada var oldukları tespit edilen Türkler, özellikle İslam'ın kabulü ile birlikte ilk defa X. yüzyılda Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin (977-997) döneminde Hindistan'a "fetih" hareketini başlatmışlardır. Daha sonra yine XI. yüzyılda Gazneli Sultan Mahmut (998-1030) ile Hindistan'a akınları, Gurlu Muhammed'in XIII. yüzyılın ilk yarısında bölgeye yerleşmesi, Hindistan'da resmi olarak Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526) ve Babür İmparatorluğu (1526-1858) ile 652 yıl sürecek bir Türk hâkimiyetinin önünü açmıştır.

Türkler, her ne kadar savaşçı bir millet olmalarıyla ön plana çıkmış olsalar da gittikleri her coğrafyaya, ayak bastıkları her memlekete hoşgörü, ilim, medeniyet ve İslami değerlerle yoğrulmuş kültürlerini de beraberlerinde taşımışlardır. Tarih sahnesine çıkmalarından bu yana Türkistan'dan Çin'e, Arap Yarımadası'ndan Balkanlara kadar kurdukları devletler ile hem fethettikleri yerleri ihya etmişler hem de buraları Türk

devlet geleneğine göre idare etmişlerdir. Bu bağlamda Türklerin, en uzun süreli hâkimiyet sahalarından biri de Hindistan olmuştur.

Henüz İslamiyet'i kabul etmeden önce Orta Asya'da, Budist tapınakları inşa eden Türkler, Müslüman olmalarıyla beraber X. yüzyılda kuzeyden Hindistan havalisine inmişler ve burada Hint kültürünü etkileyerek saray, cami ve türbe gibi muazzam eserler inşa etmişlerdir. Dolayısıyla Hindistan'a günümüze kadar ayakta kalacak Türk-İslam mimarisinin en güzel yapılarını kazandıran Türkler, burayı kendilerine yurt edinmişlerdir (Demirel, 2009: 95). Türklerin fetihle beraber Hindistan'a getirdiği sanat, İslami özellikler taşıdığından, takriben bin yıllık bir mücadelenin ardından Budizm menşeli sanatı Hindistan'dan silmeyi başaran Hindu din ve sanatı da canlılığını yitirince Hindistan'da Türk-İslam mimarisinin etkisi görülmeye başladı. Başkent Delhi başta olmak üzere Kuzey Hindistan'dan başlayarak Orta Hindistan'a kadar pek çok bölgede Türk-İslam medeniyet ve sanat merkezleri kuruldu. Hindu sanatı ise yalnızca daha fazla egemen olduğu Güney Hindistan'da varlığını devam ettirebildi (Macun, 1990: 348).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Hindistan'da asırlarca hüküm süren ve hâkimiyet devirlerinde önemli eserler inşa eden Delhi Türk Sultanlığı ile Babür İmparatorluğu, Hindistan tarihine damga vuran iki büyük Türk devleti olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Hindistan Türk tarihinin 1206 yılında Gūrî Sultanı Muizzüddin Muhammed Bin Sâm'ın kölelerinden Türk kumandan Kutbeddin Aybeg'in kurduğu Delhi Türk Sultanlığı ile başlatılması, daha önceki devirlerde Hindistan coğrafyasında hüküm süren Türk devletlerinin merkezlerinin bu coğrafyanın dışında kalmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda, mimaride esas gelişmenin görüldüğü Delhi Türk Sultanlığı ve Babür İmparatorluğu devirlerinde inşa edilen eserler üzerinde duracağız.

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI DÖNEMİ ESERLERİ (1206-1526)

1206-1526 yılları arasında, Kutbeddin Aybeg'in (1206-1210) kurduğu, çoğunluğu Türk asıllı hanedanlar tarafından idare edilen ve Kuzey Hindistan'da hâkimiyet süren Delhi Türk Sultanlığı, kısa zamanda Delhi ve Lahor gibi sultanlığın merkezi olan şehirlerde camiler, hanlar, hamamlar inşa etmiştir. İlim, sanat ve kültürel açıdan önemli gelişmelerin yaşandığı bu devirde Delhi Sultanları ayrıca, imar faaliyetleriyle bugün bile varlığını koruyan abidevi eserler yapmış ve çok sayıda yeni şehirler kurmuşlardır (Palabıyık, 2020: 38). Bu şehirlere örnek olarak: Delhi sultanlarının adıyla

da anılan Tuğlukâbâd, Fîrûzâbâd gibi şehirleri sayabiliriz. 1206 yılı itibariyle Hindistan Türk devletlerine başkentlik yapan Delhi, kısa zamanda inşa edilen Türk-İslam mimari yapılarıyla süslendi (Konukçu, 1997: 1178-1179). Orta Asya'da tahta veya çadırdan yapılmış köşklerde oturan Türkler, Hindistan'a Orta Asya mimarisini de getirmişler bu mimariyi verdiğimiz örnek eserlerde olduğu gibi aynı zamanda kale inşalarına da yansıtılmışlardır. Ayrıca, yapılarda Hindistan'ın doğal zenginliklerinden de yararlanmışlar ve çeşitli renklerde mermer, kırmızı kum taşı ve tuğla gibi değerli taşları kullanmışlardır (Macun, 1990: 349). Bu bakımdan Türkler, Hindistan mimarisini etkilediği gibi aynı zamanda kendi mimarisini de bu coğrafyanın doğal zenginlikleri ile harmanlamıştır.

Hindistan'da pek çok imar faaliyetinde bulunan Delhi sultanlarının, varlığını günümüzde dahi koruyan abidevi eserleri arasında ilk yapıtlar Kutub Minar (Kutub Minare) ve Kuvvet-ül-İslam (İslam'ın Kuvveti) Cami'dir. Tarihçiler tarafından Türklerin "zafer nişanı-abidesi" olarak da adlandırılan Kutub Minar'ın temeli, Kutbeddin Aybeg'in meliklik döneminde 1193 yılında atılmış ancak bu dönemde sadece birinci katı tamamlanabilmiştir. Kuvvet-ül İslâm Camii'nin 50 m. kadar güneyine inşa edilmeye başlanan ve tamamlandığında beş kata (72.59 metre yüksekliğe) ulaşan bu minarenin inşası 1230 yılında Şemseddin İl Tutmuş (1210-1236) döneminde bitirilmiştir. Türk-İslam mimarisinin Hindistan'daki başyapıtlarından biri olarak kabul edilen Kutub Minar, 13. yüzyılda Tac Mahal'in inşasına kadar geçen dönemde Hindistan'ın, en yüksek yapısı olma özelliğini taşımıştır. İlk yapıldığı sırada henüz özel bir adı yokken 1235'te hayatını kaybeden ve yakınına defnedilen Çiştî şeyhi Kutbüddin Bahtiyâr'dan dolayı daha sonraları bu adla anılagelmiştir (Beksaç, 2002: 499-500). Günümüz Hindistan'ının yerli ve yabancı turistler tarafından en çok ziyaret eden eserlerinden biri olan Kutub Minar ayrıca, 1993'ten bu yana UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almaktadır.

Kutub Minar'ın hemen Kuzey-doğusuna düşen Kuvvet-ül İslam Cami ise yine Delhi'nin ilk Türk sultanı Kutbeddin Aybeg tarafından yaptırılmıştır. Delhi Türk Sultanlarından Alâeddin Halaci ise camiye "Alâ'i Dervâze" adı verilen güzel bir kapı, kemerler ve havuzlar ilave ettirmiştir (1331). Halaci'nin türbesi de Kuvvet-ül İslam Cami'ne bitişiktir. Cayna Mabetleri enkazı üzerine inşa edilen Kuvvet-ül İslam Cami, bugün hala ayakta duran görkemiyile Türk kültür mimarisinin Hindistan'daki en muazzam örnekleri arasında gösterilmektedir. Cami yanında, Hindistan Türk tarihinin tek kadın sultanı Raziye Begüm tarafından babası

Şemseddin İl Tutmuş için yaptırılan türbe de bulunmaktadır (Merçil, 2021: 302-303). Caminin doğu kapısının üzerinde, iç kısımdaki yazılarda şöyle denilmektedir: *“Bu kaleyi fetheden ve bu Cami Mescidi 587’de (1191) yaptıran Emir Kutbud-Devlet Vaddin, Emir-ul Umara Aybek Sultani’dir. Bu caminin yapımında yirmi yedi tapınağın malzemeleri kullanılmıştır”* (Ahmet, 1949: 146).

Delhi’ye onlarca eser kazandıran Türk sultanlarından biri de Tuğluk hanedanından Firuz Şah Tuğluk’tur. Delhi tahtında oturduğu dönemde (1351-1388) birçok imar faaliyetlerinde bulunmuş, özellikle eski abidevi eserlerin bakım ve onarımına büyük ilgi göstermiştir. Cavnpur ve Hisar gibi yeni şehirler kurmuş, şehirleri ihya etmiştir. Bu şehirlere ilaveten 40 cami, 30 saray, hastaneler, su depoları, hamamlar ve köprüler gibi halkın istifade edebileceği binalar; medreseler yaptırmış, bağlar ve bahçeler kurdurmuştur (Palabıyık, 2020: 38). Yine Delhi Türk Sultanlığı döneminin en ünlü örnek eserlerinden bir diğeri de Gıyas-üd Din Tuğluk’un (1320-1325) henüz bir komutan iken kendisi için yaptırdığı (1320-24) ve daha sonra oğlu Muhammed Tuğluk tarafından Şeyh Rükn-üd Din’e ayrılan türbedir (Bayur, 1987: 362). Yukarıda ifade ettiğimiz Kuvvet-ül İslam Cami haricinde camiler arasında ise en ünlülerinden bir diğeri de XIV. yüzyılda, sivri başlıklı silindir şeklindeki minareleri ile inşa edilmiş olan Kalan Mescidi’dir (Macun, 1990: 351). Bu abidevi eserlerin yanı sıra yine Delhi Türk Sultanlığı döneminde Halacilerden Alaeddin Halaci (1296-1316) Çitor’da Gamberi nehri üzerinde bir köprü, Kutbeddin Mübarek ise Bayana’da bir mescit inşa ettirmiştir. Muhammed b. Tuğluk ise Cavnpur, Fethabad ve Hisar şehirlerinde birçok binalar, Mahmud Şah ise İriç’te bit *“Ulu Cami”* yaptırmıştır (Merçil, 2021: 302).

15. yüzyıl ortalarında Delhi tahtı Afgan asıllı Ludi hanedanına geçti. Ancak sonraki yüzyılın başlarında Kuzey Hindistan’da ortaya çıkan isyanlar nedeniyle Delhi Sultanlığı zayıfladı ve o sırada Kabil’de oturan Babür Şah’ın Delhi’ye yürümesiyle şehrin kuzeyinde bulunan Panipat’ta yapılan savaşta (21 Nisan 1526) Ludiler yenilgiye uğratıldı. Böylece Hindistan’da ikinci Türk hâkimiyetinin temeli atıldı.

BABÜR İMPARATORLUĞU DÖNEMİ ESERLERİ (1526-1858)

Adını kurucusu ve ilk hükümdarı Babür Şah’tan alan Babür İmparatorluğu (1526-1658) döneminde de Delhi Türk Sultanlığı döneminde olduğu gibi Hindistan baştan aşağı yeni mimari eserlerle donatılmıştır. Babür Şah döneminde (1526-1536) daha çok devletin teşkilatlanmasına önem verilmiş ancak hükmedilen bölgelerin ihyası ile de meşgul

olunmuştur. Babür Şah'tan sonra tahta oturan Hümayun döneminde (1530-1540, 1555-1556) ise başta Dinpenah Kalesi olmak üzere Delhi, Gevaliyar ve Agra'da birçok mimari eser inşa edilmiştir. Hümayun Şah'ın vefatının ardından kendi adıyla anılan, eşi Hacı Begüm (Mah Çiçek) tarafından bir türbe yaptırılmış ve yüksek duvarlarla çevrili büyük kare şeklinde bir bahçenin ortasına yerleştirilmiştir (Şahin, 2020: 105).

Delhi, Agra, Lahor ve Fetihpûr Sikri gibi şehirlerin başkent işlevi gördüğü Babürlüler döneminde mimari eserler bakımından en önemli yapıların Ekber Şah (1556-1605) ve Şah Cihan (1628-1658), dönemlerinde inşa edildiğini, Evrengzib (1658-1707) döneminde ise mimaride yavaş yavaş gerileme görülmeye başladığını söyleyebiliriz. Nitekim Evrengzib'in 1707'de ölümüyle devlet, şehzadeler arasında baş gösteren taht kavgaları nedeniyle zayıflamış ve Babür İmparatorluğu gerileme, daha sonrasında ise dağılma sürecine girmiştir.

1656 yılında Babürlü tahtına oturduktan sonra Babürlü hâkimiyetini güçlendirerek kültür ve sanatına katkıda bulunmak isteyen Ekber Şah (1556-1605), Hindistan'da o zamana kadar görülmemiş bir imparatorluk atölyesi kurmuştur (Şahin, 2020: 136). Ekber Şah döneminin başlıca mimari eserleri ise Bâbürlüler'in 1574-1586 yılları arasındaki başşehri Fetihpûr Sikri'de inşa edilmiştir. Oğlu Cihangir'in (Selim) doğum müjdesini aldıktan sonra Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde Agra'nın 37 km. güneybatısında yer alan Sikri köyü yakınlarında bir saray yaptıran Ekber Şah, oğlunun burada doğmasının akabinde ise sarayın çevresine yeni binaların yapılmasını emrederek burada yeni bir şehir kurdu. 574'te Gucerât seferinden zaferle dönünce de buraya Fetihpûr (Zafer Şehri) adını verdi. Ekber Şah, daha sonra bu şehri kendi döneminin ihtişamını yansıtacak biçimde mimari eserlerle süsledi (Rızvi, 1995: 473).

Annesinin İranlı olması sebebiyle mimaride İran sitiline ayrı bir önem veren Ekber Şah, bunun yanı sıra Hindu ve Caynist tapınaklarının yapı şekillerinden de yararlandı. Bu bağlamda Ekber Şah döneminin İran stilli en görkemli yapılarının başında Agra Kalesi gelmektedir. 1566 yılında yapımına başlanan Agra kalesinin inşaatında bölgeden çıkarılan taşlar kullanılmıştır. Yapımı Şah Cihan döneminde tamamlanan kalenin içine ise Cihangir Mahal adı verilen bir saray inşa edilmiştir (Macun, 1990: 353-354). Ekber Şah döneminin Hindistan'da inşa ettirilen en önemli abidevi eserlerinden bir diğeri de Fetihpûr Sikri Ulu Cami (1571-72)'dir. Bu cami Mescid-i Harâm'dan sonra İslam âleminin ikinci büyük ibadetgâhu olması maksadıyla yaptırılmıştır. Özellikle Bülend Dervâze adı verilen zafer takı

niteliğindeki 1602 tarihli ana giriş kapısı ile ünlü olan bu cami dünyanın en büyük ve en bezemeli camilerinden biri olup Bâbürlü mimarisinin başlıca eserlerindendir (Beksaç, 1995: 473-475). Caminin arka tarafında kalan alana Çiştî Tarikatı şeyhlerinden Selîm Çiştî ile torunu İslâm Han'ın türbeleri, caminin aşağısına ise saray, hükümet binaları, çarşılar, aşevleri, hamamlar ve kervansaraylar yaptırılmıştır. Sarayın bölümlerini oluşturan Dîvân-ı Âm, Dîvân-ı Hâs, Peñç Mahal, hükümet binaları ve harem daireleri birbiriyle bağlantılı inşa edilmiş ve etrafı duvarla çevrilen bu külliye Hâthî Pol (filler kapısı) denilen büyük bir kapı ile dışarıya açılmıştır. Ortasında sekiz köşeli bir sütun yükselen ve tek bir mekândan ibaret olan Dîvân-ı Hâs, bu özelliği ile şehirdeki Ulu Cami gibi dünyada başka bir benzeri bulunmayan nadir bir yapıdır (Rızvi, 1995: 473). Ekber Şah'ın Hindistan'da inşa ettirdiği ve bir kısmı tablo ve muasır anlatılarda tasvir edilen bu yapılardan günümüze ulaşan yaklaşık kırk yapı mevcuttur. Aradan geçen dört yüz yıla rağmen hala ilk zamanlardaki görkemiyle ayakta duran bu yapılar bazı zamanlarda restore edilmelerine rağmen çok fazla bir değişikliğe uğramamıştır (Fisher, 2020: 186). Ekber Şah Hindistan'a bu yapıların yanı sıra halkın istifade edebileceği havuz, bahçe, baraj daha birçok eser kazandırmıştır.

Ekber Şah'tan sonra tahta çıkan Cihangir Şah (1605-1627) mimari eserler ortaya koyma konusunda selef ve haleflerine nazaran daha az önem verdi. Her ne kadar bazı saray ve kalelerin yapımını tamamlamış ya da restore ettirmiş olsa da o daha çok av köşkleri, kervansaraylar, kasırlar, köprüler, türbeler ve zevk bahçelerinin inşasına destekledi (Fisher, 2020: 231). Bunların en güzel örneklerini Lahor, Şeyhapura, Agra ve Keşmir'de görmek mümkündür. Keşmir'de bulunan Dal gölündeki Şâlâmâr Bağ, bahçe mimarisinin güzel bir örneğidir. Yine Agra-Delhi ve Lahor'u birleştiren ana yola iki sıra halinde ağaç diktirilmesi de o devir için görülmemiş bir teşebbüstü (Konukçu, 1993: 538-539). Bu bahçelerin en ünlüsü ise Lahor yakınlarındaki kendi türbesini de içine alan Şah Dara (yani, Zevk Bahçesi) isimli bahçedir.

Hindistan Türk tarihinde kuşkusuz en büyük mimari projeler, Babürlülerin beşinci padişahı Şah Cihan (1628-1658) döneminde vücuda getirilmiştir. Bu mimari projelerin çoğunu bizzat kendisi yöneten Şah Cihan, yapım aşamasındaki eserlerin durumunu da düzenli olarak denetlemiştir. Bir saray mensubu bu hususta şunları söylemiştir:

“İmparatorluk binalarının inşaatlarından sorumlu amirler harikalar yaratan mimarlara danışarak, önerilen büyük yapıların planlarını İmparator’un titiz gözleri önüne seriyorlardı. İmparator’un güneş kadar aydınlık aklı, bu ulu ve önemli binaların planlamasına ve inşasına bütün dikkatini veriyordu... Bu yapılar onun bânîlik, tezyin ve güzelliğe duyduğu sonsuz aşkın abideleri olarak yüzyıllar boyu hizmet edecek. Binaların çoğunu bizzat kendisi tasarlıyor ve usta mimarlar tarafından hazırlanan planlar üzerindeki uzun değerlendirmelerin ardından uygun değişiklik ve düzeltmeleri yine kendisi yapıyordu” (Fisher, 2020: 261).

Şah Cihan devri Hindistan’da Babürlü mimarisin zirve yıllarıdır. Nitekim Hindistan’ın neredeyse tamamı, örneğin; Agra, Kabil, Lahor, Delhi, Acmer, Kandahar, Keşmir, Muhlispur ve Ahmedâbâd gibi şehirler mimari eserlerle donatılmıştır. Vücuda getirdiği anıtlar için çok fazla para harcamaktan geri durmayan Şah Cihan dönemi anıtlarının başlıca özellikleri şunlardır: Genel olarak Türkistan ve Horasan mimari üslûplarına bağlı kalınmıştır. Bu, durum hem Şah Cihan’ın zevkinin bir yansıması, hem de Ekber Şah döneminden bu tarafa o üslûpta yapı inşa edecek ve iş görecekt ustaların sayısının artmasının bir sonucu olarak görülebilir. Şah Cihan devrindeki yapılar tamamıyla en güzel cinsten ak mermerle inşa edilmiştir. Ak mermere kakılan birbirinden değerli taşlarla ise türlü şekiller ve resimler vücuda getirilmek suretiyle eserler süslenilmiştir. Bu değerli taşların bir kısmını ise yakut, elmas, inci ve zümrüt gibi değerli taşlar oluşturmuştur (Bayur,1987: 320).

Saltanatının ilk yıllarında Şah Cihan devleti Agra’dan idare etmeyi tercih etmiş, bu nedenle Agra’da birçok mimari eser inşa edilmiştir. Bu mimari eserler arasında en önemlisi ise henüz 32 yaşında iken hayatını kaybeden hanımıERCÜMEND BÂNÛ (Mümtaz Mahal) için yaptırdığı Tac Mahal’dir. Osmanlı, Türkistanlı, Hindistanlı ve İranlı ustaların emekleriyle Bâbürlü Hint-Türk mimarisinin bir harmonisinin aynı yapıda vücuda gelmesinin en güzel göstergesi olan bu türbe (Tac Mahal) bir ihtişam ve zarafet örneğidir (Özcan, 2010: 251-252). Yapımında yirmi bin işçinin yirmi üç yıllık çalışmasıyla tamamlanabilen (1631-1654) Tac Mahal “Aşkın ve özlemin yüce mabedi” olarak addedilir. Nitekim 1658 yılında oğlu Alemgir Evrengzib tarafından tahtan indirildikten sonra Tac Mahal’in tam karşısında bulunan Agra Kalesi’nde bir odada göz hapsinde tutulan Şah Cihan, ömrünün geri kalanını, Tac Mahal’i yansıtacak şekilde kale önüne diktirilen devasa bir aynadan burayı izleyerek geçirmek zorunda kalmıştır.

Vefatının ardından kendisi de Tac Mahal'in içinde çok sevdiği eşinin yanına defnedilmiştir.

Şah Cihan döneminde Agra'da yapılan eserlere bir başka örnek ise Agra kalesinde 1648-1655 yılları arasında inşa edilen Moti Mescid (İnci Mescid)'dir. Kırmızı kum taşından yapılan cami bu üzeri de sedef görünümünde beyaz mermerle kaplanmıştır. Hindistan'ın en büyüğü olma özelliğini taşıyan ve 1170 metrekarelik bir alan üzerine inşa edilen Cama veya Cami Mescid ise yine Şah Cihan dönemi eserlerindedir. 1650 yılında yapımına başlanan ve inşası altı yıl süren bu caminin vücuda getirilmesinde mimar üstat Halil'in öncülüğünde beş yüz işçi çalışmıştır (Macun, 1990: 356).

1638 yılında devletin idare merkezini Agra'dan Delhi'ye taşıyan Şah Cihan, günümüzde eski Delhi diye bilinen Şahcihanâbâd şehrinin inşasını başlatmıştır. İnşası 1648 yılında tamamlanan bu yeni şehir surlarla çevrili geniş caddeler, pazar yerleri, bağlar, hanlar, camiler, su yolları ve Lâl Kilâ (yani Kırmızı Kale) denilen kaleyi ihtiva ediyordu. Şehrin doğusunda yer alan Lâl Kilâ, Bâbürlü dönemi mimarisinin en güzel örneklerinden birini temsil etmektedir. Şah Cihan döneminden itibaren Bâbür İmparatorluğu'nun idarî merkezi olmuştur. 1644-1658 yılları arasında inşa ettirilen bir diğer abidevi eser Delhi Cuma Cami'dir. Fetihpûr Sikri Ulucami mimari anlayışını yansıtan bu eser, iki büyük minare, üç büyük taç kapıdan girişi ve geniş avlusu ile görkemli bir eserdir. Bunlardan başka 1644 yılında Sind bölgesindeki Tatta'da inşa edilen ve Şah Cihan'ın kendi adıyla anılan camidir. Cami yüz adet kubbesiyle dünyanın en çok kubbeli eseri olma özelliğine sahiptir. Ayrıca, Bâbürlü mimarisinin ihtişamını gösteren ünlü Taht-ı Tâvûs da yine Şah Cihan zamanına ait eserlerdendir (Özcan, 2010: 251-252).

1658 yılında kardeşlerini alt ettikten sonra babası Şah Cihan'ı tahttan indiren ve yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Babürlülere padişahlık eden Âlemgir Evrengzib döneminde ise Babürlü mimarisi gerilemeye başladı. Evrengzib dönemine ait eserlerden bazıları yukarıda da izah ettiğimiz üzere yapımına Şah Cihan döneminde başlanan Moti Mescid ile 1674 yılında Lahor'da yaptırılan Badası Cami'dir (Macun, 1990: 358). Evrengzib dönemi, imparatorluğun sınırları ve ekonomisinin büyümesi noktasında her ne kadar Babürlülerin en parlak devri olarak görülse de yeni bölgelerin fethi için sürekli sefer halinde olan Babürlü padişahı, selefi ve aynı zamanda babası olan Şah Cihan kadar mimariye önem göstermemiştir. Ancak o, halkın refahı ve huzuru için icraatta bulunmaktan geri

durmamıştır. Bayur'un söylediğine göre "Âlemgir o kadar hayrat, müberrat ve icraat yapar ve sağlar ki ondan önceki padişahlar zamanında bunun yüzde biri yapılmamıştır; bunlardan olmak üzere: Ramazan'da 90,000 rupiyi ve öbür aylarda daha az parayı gerekenlere dağıtır. Dar-ül-Hilâfe de (Agra) ve diğer kentlerde yoksullar için birçok bulgurhane açtır. Yolcu ve konukların konakladıkları yerlerde han ve benzeri yapılar yoksa bunları yaptırır. Bütün erdem sahibi kişilere ve müderrislere iş verir ve geçimlerini sağlardı" (Bayur, 1987: 238-239). Mesela İtalyan seyyah Manucci, Evrengzin dönemindeki Hindistan'daki refah ve huzur ortamını anlatırken şu ifadeleri kullanır: "Yabancı bir ülkede acı çekerken Avrupa'yı terk edip Hindistan'a geldiklerine hayıflanmış birçok kişi gördüm. Bunun yanı sıra, tüm dünya, Tanrı'nın bana lütfettiği kadar iyi bir talihle karşılaşamaz" (Manucci, 1907, 2). Evrengzib'in 1707'de ölümünden sonra Babürlü İmparatorluğu önce onun çocukları daha sonra da hanedan üyeleri arasında başlayan taht kavgaları nedeniyle her açıdan zayıflamaya başlamıştır. Dolayısıyla imparatorluğun tarih sahnesinden çekildiği 1858 yılına kadar mimaride de kayda değer eserler vücuda getirilememiştir.

SONUÇ

Hindistan'da Türk varlığının tarihi M.Ö. 50. yılların başlarına kadar uzansa da merkezi olarak Türklerin bu coğrafyada teşkilatlı şekilde hüküm sürmeye başlamaları M.S. 1206 yılına denk gelmektedir. Gerek İslami yaymak gerekse üstünlüklerini bu coğrafyada hüküm süren yerel krallıklara kabul ettirmek için tarihin farklı dönemlerinde ana merkezleri olan Türkistan'dan Hindistan'a akınlar düzenleyen Türk devletleri, buralara Türk-İslam kültürünü de taşımışlardır.

İklimsel olarak Türkistan coğrafyasından çok daha ağır koşullara sahip olmasından dolayı bu coğrafyada önceleri yerleşik bir düzen kurmayı düşünmeyen Türkler, Hindistan'da ilk defa Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526) tam teşekküllü bir devlet kurmuşlar ve kendi kültürlerini Hindistan'ın zenginlikleri ile birleştirerek mimari olarak muazzam eserler meydana getirmeye başlamışlardır. Farklı hanedanlıklarla özellikle Hindistan'ın kuzeyinde asırlarca hüküm süren Delhi Türk Sultanlığı, varlığı günümüze kadar ulaşan birbirinden kıymetli eserler inşa etmişler ve hüküm sürdükleri bölgeleri Türk-İslam kültür ve medeniyetinin yapıları ile süslemişlerdir. Bazı eserlerine Hint kültürünün özelliklerini de yansıtan Türkler, daha ileriki dönemlerde Türk-Hint kültürünü harmanlayarak abidevi eserler ortaya çıkarmışlardır.

1526 yılında Delhi Türk Sultanlığı'nın tarih sahnesinden çekilmesinin ardından Hindistan'da asırlarca hüküm sürecek ikinci bir Türk hâkimiyetini tesis eden Babürlüler (1526-1858) ise mimaride Osmanlı, Türkistan, İnan ve Hindistan stillerini yansıtan çok daha büyük eserler inşa etmeye başlamışlardır. Bu eserleri inşa ederken özellikle Hindistan'ın doğal zenginliklerinden faydalanan Babürlüler, buralara günümüz Hindistan ülkesinin en fazla ziyaret edilen yapılarını kazandırmışlardır.

Hindistan'da yalnızca abidevi eserler inşa etmekle yetinmeyen Türkler, halkın refahı içinde sulama kanallarından, aş evlerine, birbirinden güzel bahçelere, hanlardan hamamlara, kervansaraylardan yeni şehirlere kadar daha pek çok eserler meydana getirmişler ve Hindistan halkının hizmetine sunmuşlardır. Bu bağlamda Hindistan'da kültür ve medeniyetin gelişmesinde önemli rol oynayan Türkler, pek çok alanda da günümüz Hindistan ülkesinin uygulamalarının temelini oluşturmuştur. Sonuç itibarıyla gittikleri tüm coğrafyaları kendi kültürel birikimleri ile harmanlayan Türkler, 1947 ve sonraki yıllarda yaşanan bölünmeden önceki (Pakistan, Afganistan, Bangladeş, Myanmar) coğrafya hesaba katıldığında neredeyse Hint kıtasının tamamına hükmetmişler ve İngilizlerin karada, Portekizlilerin ise denizlerdeki yağmalarına karşın Hindistan'ı her bakımdan ihya etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Ahmet, M. A. (1949). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Beksaç, E. (2002). *Kutub Minar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26, 499-500.
- Beksaç, E. (1995). *Fetihpûr Sikri Ulucami*, TDV İslam Ansiklopedisi, 12, 473-475.
- Demirel, Ş. (2009). "*Hindistan'da Türk İzleri*", Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (95-101). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Konukçu, E. (1997). XII.-XVI. *Yüzyıllarda Hindistan'da Türk Kurucular Ve Hanedanlar*, 27, 1177 – 1182.
- Konukçu, E. (1993). *Cihangir*, TDV İslam Ansiklopedisi, 7, 538-539.
- Fisher, M. H. (2020). *Babürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, (Çev. M. Fatih Çalışır). İstanbul: Kronik Yayıncılık.

- Macun, İ. (1990). *Hindistan'da Türk-Müslüman Mimari*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1-2, 347-359.
- Manucci, N. (1907). *Storia Do Mogor 1653-1708*, (Çev. William İrvine), London: Royal Asiatic Society.
- Merçil, E. (2021). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Özcan, A. (2010). *Şah Cihan*, TDV İslam Ansiklopedisi, 38, 251-252.
- Palabıyık, D. (2020). *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları Sempozyumu* (28-45). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Rızvi, S. A. B. (1995). *Fetihpûr Sikri*. TDV İslam Ansiklopedisi, 12, 473.
- Şahin, H. H. (2020). *Hindistan'da Türk Rönesansı: Ekber Şah ve Dini İlahisi*, İstanbul: Selenge Yayınları.

TÜRK DEVLET VE TOPLUMLARINDA DİL POLİTİKASI (Rusya Federasyonun Türk Halklarıyla Bağlı Dil Politikası)

Elçin İBRAHİM*

Xülasə

Rusiyanın qeyri-rus xalqlarla bağlı həyata keçirdiyi dil siyasətini üç dövrə bölmək olar: Çar Rusiyası dövrü, Sovet İttifaqı dövrü, Rusiya Federasiyasının qurulmasından indiyədək olan dövr.

SSRİ dövründə Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Sibir, Altay və Ural bölgələrində yaşayan yerli xalqlar ana dili, milli kimlik və milli mədəniyyət məsələlərində ardıcıl və məqsədli təzyiqlərlə, assimliyasıya fəaliyyətləri ilə üzləşmişdir. Qafqaz və Mərkəzi Asiyadakı xalqların ərəb əlifbasından istifadə etməsindən narahat olan bolşevik rejimi bu xalqlara 1920-1930-cu illərdə latın, daha sonra da kiril əlifbasını qəbul etdirərək onları orta q əlifbadan uzaqlaşdırmışdır.

Bu araşdırmamızda türk dövlət və toplumlarında, xüsusilə, Rusiya Federasiyasında türk xalqları ilə bağlı aparılan dil siyasətindən bəhs olunur.

Açar Sözlər: Dil Siyasəti, Türk Xalqları, Türk Dövlət və Toplumları, Ana Dili, Milli Kimlik.

GİRİŞ

Rusiya Federasiyası (RF) qanunlarında iki növ azsaylı xalqlardan bəhs olunur: “milli azlıqlar” və “azsaylı yerli xalqlar”. “Milli azlıqlar” anlayışı hüquqi mətnlərdə tez-tez işlənməsinə baxmayaraq, qanunda termin kimi konkret izah edilməmişdir.

“Azsaylı yerli xalqlar” ifadəsi Boris Yeltsin tərəfindən 30 aprel 1999-cu ildə imzalanan 82-F3 sayılı RF-nın “Azsaylı yerli xalqların hüquqları haqqında qanun”da qeyd olunmuşdur. Qanunda qeyd olunan ifadəyə görə bu qrupa öz əcdadlarının milli varlığını davam etdirdiyi torpqlarda, ənənəvi həyat tərzini və fəaliyyətlərini qoruyub saxlayan, RF-da sayı 50.000-i keçməyən və özünü ayrı bir etnik birlik sayan xalqlar daxildir.

---

* Azərbaycan Dillər Universiteti, Türkiyə Araşdırmaları Mərkəzinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, elchinibrahimov85@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1105-9345>

1991-2000-ci illərdə Rusiyada həyata keçirilən və mühüm səlahiyyətləri mərkəzi hökumətdən yerli hakimiyyətə təhvil verən islahatın bir nəticəsi olaraq rus dili ilə yanaşı, yerli dillərdən təhsil və kütləvi informasiya vasitələrində daha geniş istifadə edilməyə başlanmışdır. Ancaq 2000-ci ildə hakimiyyətə gələn yeni iqtidarın apardığı siyasət yerli dillərdən istifadəni dövlət işlərindən tamamilə sıxışdırıb çıxarmışdır. 2000-ci ildə Rusiyanın muxtar regionlarında, Çeçenistan və Tatarıstandan başqa bir neçə respublikada milli dillərdə qəzetlər və televiziya verilişləri olub.

RF Konstitusiyasının 68-ci maddəsində: *“Rusiya Federasiyasının dövlət dili rus dilidir. Respublikalar öz dövlət dillərini təyin edə bilərlər. Bu dillər respublikaların dövlət idarələrində və yerli hakimiyyət orqanlarında Rusiya Federasiyasının dövlət dili ilə birlikdə istifadə olunur. Rusiya Federasiyası bütün xalqlara ana dillərini mühafizə etmək, öyrənmək və inkişaf etdirmək hüququna təminat verir”* (Rusiya Federasiyası Konstitusiyası Anayasası).

Bu gün Ural dağlarının şərqindən Sakit okeana qədər uzanan geniş bir ərazini əhatə edən Sibirdə müxtəlif dil ailələrinə aid 40-dan çox dildə danışılır. A.B urikin bunların bir çoxunun *“sosial funksiyalarının olduqca daraldığını, yox olma təhlükəsi ilə üz-üzə olduğunu”* (Burkin, 2010: 186) qeyd edir. Daha əvvəl SSRİ-nin, bu gün də Rusiya Federasiyasının bir hissəsi olan Sibir türk xalqları birbaşa Rusiya Federasiyası qanunlara tabedir. Sibir türk xalqlarının dillərinin statusunu əsasən konstitusiyalar və dil haqqında qanunlar müəyyən edir. Bunları da federal qanunlar və respublika qanunları şəklində ayıra bilərik. Bu gün Rusiya Federasiyasında dillərin statusunu müəyyən edən RF xalqlarının dilləri haqqında qanunun əsası 24 aprel 1990-cı ildə qüvvəyə minən SSRİ Xalqlarının Dilləri Haqqında Qanunla qoyulmuşdur. Daha sonra *“25 oktyabr 1991-ci ildə o zamankı RF-nin dövlət başçısı Boris Yeltsin tərəfindən imzalanan Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikalarının Xalqları Haqqında Qanun qəbul edilmiş, bu qanunda əsas ünsiyyət vasitəsi olan rus dilinə dövlət dili statusu verilmişdir”* (Rusiya xalqları deklarasiyası).

25 oktyabr 1991-ci ildə B.Yeltsin tərəfindən təsdiq olunan 1807-1 sayılı *“Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikaları Xalqlarının Dilləri Haqqında Qanun”* Rusiya Federasiyası Ali Məclisi tərəfindən təsdiq olunmuş, 24 iyul 1998-ci il tarixli 126-F3 sayılı dəyişiklik və əlavələrə əsasən 1998-ci ildən sonra qanunun adı *“Rusiya Federasiyası Xalqlarının Dilləri Haqqında Qanun”* şəklində dəyişdirilmişdir.

Bu qanun RF-də mövcud olan dillərin istifadəsinə dair əsas qaydaları müəyyənləşdirmişdir. RF-da yaşayan xalqların dillərinin hüquqi vəziyyəti, mühafizəsi, dövlət fəaliyyətinin müxtəlif sahələri, təhsil və tədrisdə istifadəsi haqda milli siyasətin prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir. *“Bu qanunun formalaşdırılmasında 1990-cı ildə qəbul edilmiş “SSRİ Xalqlarının Dilləri Haqqında Qanun”la əldə edilmiş təcrübələr də nəzərə alınmışdır”* (Killi, 2008: 354).

RF-da yaşayan türk xalqlarının dillərinin istifadəsi və inkişafı ilə bağlı qanun 12 dekabr 1993-cü ildə qəbul edilən Rusiya Federasiyası Konstitusiyasında da təsdiq edilmişdir. Bu qanunun 19-cu maddəsində *“Hər Rusiya Federasiyası vətəndaşının cinsiyyəti, irqi, milləti, dili, soyu ayrışdırıcılıq qoyulmadan müstəqil və bərabər hüquqlara malikdir”* hökmü əksini tapmışdır.

Rusiyada yaşayan türk xalqları içərisində dil (milli dil) haqqında ilk qanunu formalaşdıran ölkə Tuva Respublikası olmuşdur. *“14 dekabr 1990-cı ildə Tuva Muxtar Sovet Sosialist Respublikasında “Tuva Muxtar Sovet Sosialist Respublikasındakı Dillər Haqqında Qanun”, 3 noyabr 1992-ci ildə Xakas Respublikasında “Xakasiya Respublikası Xalqlarının Dilləri Haqqında Qanun”, 5 noyabr 1992-ci ildə “Saxa (Yakutiya) Respublikasındakı Dillər Haqqında Qanun”, 3 mart 1993-cü ildə Altay Respublikasında “Dillər Haqqında Qanun” qəbul edilmişdir”* [(Killi, 2008: 356).

Respublikaların konstitusiyaları və dil haqqında qanunların federal qanunlarla ziddiyyət təşkil etməməsi üçün bütün respublikaların qanunlarında dillə bağlı, demək olar ki, eyni maddələr yer almışdır.

2010-cu ildə YUNESKO tərəfindən nəşr olunan *“Təhlükədəki dillər atlası”*na görə dünyada mövcud olan 6700 dildən 2500-ü yox olma təhlükəsi ilə qarşı-qarşıyadır. Rusiya Federasiyasındakı 116 dil də müxtəlif səviyyələrdə yox olma təhlükəsi altındadır. Rusiyada yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşən dillər arasında dağ yəhudilərinin dili, çərkəz dili, andi, avar, inquş, çeçen, abxaz və osetin dillərini göstərə bilərik. Rusiya hökuməti qeyd olunan dilləri qorumaq üçün tədbirlər görmək yerinə, tam əksinə bu prosesi sürətləndirən yeni dil siyasəti həyata keçirməyə başlamışdır. Bu dil siyasəti Rusiyada 2000-ci ildən etibarən həyata keçirilən federal sistemi mərkəzləşdirmə siyasətinin bir parçası kimi səciyyələnir.

Rusiya Federasiya konstitusiyasında: *“Hər kəsin ana dilindən istifadə, ünsiyyət, təhsil və yaradıcılıq dilini sərbəst şəkildə seçmək hüququ var (26/2)* (Rusiya Federasiyası Konstitusiyası Anayasası).

Qeyd olunan qanunun eyni zamanda Tatarıstan Respublikasının tatar dilini təhsildə icbari fənn kimi müəyyən etmə səlahiyyətinə sahib olmasına dair 2004-cü ildə Rusiya Konstitusiyaya Məhkəməsinin verdiyi qərara da zidd olduğu qeyd olunur.

SONUÇ

Təəssüf hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Rusiya Dövlət Dumasının 25 iyul 2018-ci ildə RF-da yaşayan azsaylı xalqlara ana dilində təhsili almalarını qadağan edən qanun (ana dilinin məcburi fənn statusunun ləğv edilməsi), bu gün təhlükə altında olan azsaylı xalqların dillərinin gələcəkdə məhv olması deməkdir.

Rusiya Federasiyasında yaşayan türk xalqları haqqında qısa məlumat vermək həmin türk xalqlarının yayılma arealı, dillərinin statusu və ümumi vəziyyəti haqqında müəyyən fikir formalaşdırmaq nöqtəyindən nəzərdən məqsədəuyğun olardı.

Yekun olaraq, Rusiya Federasiyasının azsaylı türk xalqları ilə əlaqədar dil siyasəti barəsində onu qeyd edə bilərik ki, Rusiya tarixində yerli xalqlar üçün ilk qanun 1822-ci ildə qəbul olunmuşdur. 1892-ci ildə yerlilər haqqında qərarla yenidən formalaşdırılmışdır. Sovet İttifaqı dövründə də qəbul edilən müxtəlif qərarlarla şimaldakı yerli xalq və qəbilələrin idarəetmə ənənəsi davam etdirilmişdir. Əvvəllər yaşadıkları bölgə və digər səbəblər nəzərə alınmadan bütün azsaylıların hüquqlarının qorunması əsas götürülürdü. Ancaq 1937-ci ildə dövlət yalnız 26 azsaylı şimal xalqını qəbul etmiş və onlar üçün bəzi istisnalar nəzərdə tutmuşdur. 1992-ci ilə sadəcə Tuvada qəbul edilən ilk konstitusiyaya ilə dillər haqqında qanunun ilkin formasında yalnız tuva türkcəsi dövlət dili olaraq qəbul edilmiş, rus dilinə isə rəsmi dil statusu ilə yanaşı, beynəlxalq münasibətlərdə istifadə olunan dil statusu verilmişdir. Ancaq 1992-ci ildə dillər haqqında qanunda dəyişiklik edilərək hər iki dil dövlət dili elan edilmişdir.

Rusiya Federasiyasında 1999-cu ildən sonra azsaylı yerli xalqların hüquqları ilə bağlı üç qanun qəbul edilmişdir.

1. "Rusiya Federasiyasının Azsaylı Yerli Xalqların Hüquqları Haqqında Qanun" (1999).

2. “Rusiya Federasiyasının Şimali Sibir və Uzaq Şərq Azsaylı Yerli Xalqlarının Cəmiyyət Təşkilatlarının Ümumi Prinsipləri Haqqında Qanun” (2000).

3. “Rusiya Federasiyasının Şimal, Sibir və Uzaq Şərq Azsaylı Yerli Xalqlarının Ənənəvi Olaraq Təbii Sərvətlərdən Faydalanma Sahələri Haqqında Qanun” (2001).

B. Yeltsin tərəfindən 30 aprel 1999-cu ildə imzalanan Rusiya Federasiyasının azsaylı yerli xalqlarının hüquqları haqqındakı qanunda bu qanunun Rusiyada yaşayan 65 azsaylı xalqa şamil edildiyi qeyd edilmişdir. Bu maddə 9 avqust 2006-cı ildə V.Putin tərəfindən “Azsaylı yerli xalqlara alternativ vətəndaşlıq xidməti hüququnun verilməsi” qanununun imzalanması ilə tətbiq edilməyə başlanmışdır.

Yekun olaraq, Rusiyada qəbul edilən dil qanununun yerli dillərə mənfi təsiri yaxın dövrdə tam hiss edilməsə də, gələcək on illər ərzində bir çox yerli dillərin sıradan çıxması ilə nəticələnəcəkdir. Çünki hər hansı bir dilin canlı qalması üçün əsas şərt təhsil və ünsiyyət dili funksiyalarını saxlamasıdır. Nəticə etibarilə Rusiyanın mərkəzləşdirmə siyasətinin rus dilini yeganə ünsiyyət dilinə çevirmək planları yerli dillərin “ölüm fərmanı” deməkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Конституция Российской Федерации, Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г: <http://constitution.kremlin.ru/>

Бурькин, А.А. (2010). Специфические особенности функционирования письменной формы языков малочисленных народов Севера URL: <https://zaimka.ru/burykin-writing/>,

Декларация о языках народов России, Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика Закон, О языках народов Российской Федерации, (с изменениями на 12 марта 2014 года) : <http://docs.cntd.ru/document/9003298>

Killi, Y.G. (2008). Rusya Federasyonu Azınlık Politikasının Sibirya Türk Halklarının Dillerine Etkileri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Sayı 9.

Конституция Республики Тыва (с изменениями на: 12.04.2019), Закон Республики Тыва, от 06 мая 2001 года, <http://docs.cntd.ru/document/906705011>

KATAR'DA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sevim KOCA*

Özet

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi çok eskilere dayanmakla beraber sistemli bir öğretimi yakın bir zamanda başlamıştır. Türkiye'nin birçok alanda kendisini göstermesiyle beraber yabancıların Türkçeye olan ilgisinin de doğru orantılı bir şekilde arttığı görülmektedir. Türkiye, sahip olduğu başta Yunus Emre Enstitüsü olmak üzere Maarif Vakfı, YTB ve TİKA gibi çeşitli kurum ve kuruluşlar aracılığıyla bu süreci desteklemektedir. Ayrıca Türkiye'de bulunan üniversitelerin yabancılarla Türkçe öğretim birimleri de bu sürece olumlu katkı sağlamaktadır. Böylelikle Türkçe, Türkiye'deki yabancılar başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde Türkçeye ilgi duyanlara ulaştırılmaktadır.

Bu çalışmada Katar'da Türklerin ve Türkçe öğretiminin tarihsel süreci başta olmak üzere günümüzde hangi kurum ve kuruluşlar aracılığıyla öğretimin yapıldığı ve bu öğretim sürecinde hangi materyallerin kullanıldığı yönünde tespitlere yer verilmiştir.

Bu tespitler içerisinde özellikle Türkiye ve Katar'ın yakın bir ilişkiye sahip olması, Katar'da faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü Doha Türk Kültür Merkezinin aktif çalışmalarının, Türk dizilerinin bölgede izlenme oranının çok yüksek olmasının, başta Katar Üniversitesi olmak üzere Katar'ın çeşitli kurumlarında Türkçe öğretiliyor olması ve sayıları on bir bine ulaşan Katar'daki Türk nüfusunun etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Katar, Yunus Emre Enstitüsü, Türkçe öğretimi.

---

*Türkçe Okutmanı, Katar Silahlı Kuvvetleri Lisan Enstitüsü, cificibasi.sevim@gmail.com ORCID: 0000-0001-5141-7736.

AN OVERVIEW TO TEACHING TURKISH IN QATAR

Abstract

Teaching the Turkish Language as a foreign language goes back to ancient times. However, the systematical teaching of this language has started recently. The rise of Türkiye in different fields and the interest that is shown by foreigners towards learning Turkish is continuously increasing. Türkiye supports this process starting from Yunus Emre Institute and other governmental organizations such as The Turkish Maarif Foundation, YTB (Presidency for Turks Abroad and Related Communities), and TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency). In addition, departments for teaching Turkish as a foreign language in Türkiye's different universities have affected positively on this process. In this way, Turkish language has reached to people who are interested in learning it in many parts of the world, especially foreigners living in Türkiye.

Determinations about the history of Turks and teaching Turkish in Qatar, the institutions and organizations that teaches it nowadays, and the materials that are used in this teaching process take place in this study.

Among these determinations, the factors which are considered most effective in this process are the strong relationship between Qatar and Türkiye, Doha Yunus Emre Institute The Turkish Cultural Center operating actively in Qatar, the high rate of watching Turkish TV series in the region, the teaching of Turkish in Qatar's different Institutions, especially Qatar University and also the Turkish population that reaches to eleven thousand.

Keywords: Turkish, Qatar, Yunus Emre Institute, Teaching Turkish.

GİRİŞ

“Dil; düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü çok gelişmiş bir dizgedir.” (Aksan, 2007: 55). Muharrem Ergin de “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasita, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir.” (Ergin, 2009: 3) şeklinde dilin tanımına yer vermiştir.

İnsanoğlunun farklı bir dil öğrenme veya kendi dilini öğretme serüveni zamana, mekâna ve şartlara göre değişiklik gösteren sebeplere bağlanabilir. Ticaret, göç, savaş vb. olağan dışı sebeplerin yanında toplumun kendi dilini bir sonraki nesle aktarması da dil öğretimi süreci içerisindeydir. Her şekilde bir dilin öğretimi için bir çabanın gerekli olduğu muhakkaktır. Bu amaçla tarihi süreçte çok çeşitli dil öğretim araçları da geliştirilmiştir.

Yabancı dil öğretiminin ilk başlarda bireysel çabalara dayandırılabilceği ama dünyada ilk sistemli yabancı dil öğretimi için M.Ö. 2225 tarihi ve Akadlar işaret edilmektedir. Akadların bu tarihte Sümer ülkesini ele geçirerek kendilerinden daha üstün bir uygarlığa sahip olan Sümerlerin dilini öğrenerek tarihte ilk kez yabancı dil öğretimini başlattıkları ifade edilmektedir (Hengirmen, 1997: 3). Ancak Türkçenin yabancılara öğretimi üzerine ilk kitap Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't Türk adlı eseridir. Nurşat Biçer'in de aktardığı üzere Türkçe Hunlardan itibaren Köktürk, Uygur, Karahanlı, Kıpçak, Selçuklu, Çağatay, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yabancılara öğretilmiştir (Biçer, 2012: 109-129).

"Yabancı dil öğrenmek, bir dünyayı, yabancı bir kültürü de anlamak demektir" (Bölükbaş ve Keskin, 2010: 228). Bu sebeple yabancı dil aktarılırken kültür aktarımı da gerçekleşmektedir. O tarihten günümüze çok şey değişmekle birlikte dil öğrenme veya öğretme değişmemiş ve gelişerek devam etmiştir.

Dünyada Türkçenin sistemli bir şekilde öğretimi yakın zamanlara dayanmakla beraber "Türkçe günümüzde olduğu gibi geçmişte de çeşitli nedenlerle ilişkide bulunulan milletler tarafından öğrenilmekteydi." (Biçer, 2012 :109).

Dil öğretiminde öğreticilerin ve öğrenenlerin başarılı olması öğrenilen dilin özellikleriyle de doğru orantılıdır. Türkçenin kurallı bir dil olması onun daha çabuk öğrenilmesini sağlamaktadır. (Arslan, 2009 :100) Özellikle Türkçenin matematiksel bir yapısının olması da öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır.

Dil öğretim süreçleri dikkate alındığında günümüzde yaygın olarak kullanılan birkaç tane dil olduğu görülür. Milletlerin dil öğretim süreçleri genelde milli çıkarları doğrultusunda bir plan dahilinde gerçekleşirken tarihi süreç dikkate alındığında Türk millerinin bu bakış açısına sahip olmadığı, dilini milli çıkarları için öğretmediği görülür (Kara, 2010: 662). Bunun yanında buldukları coğrafyada hâkim dillerden etkilenmek ve

hatta o dilleri benimsemek gibi durumlar dahi söz konusudur. Bunu Türkçede bulunan yabancı kelimelerin sayısına bakarak rahatça yorumlamak mümkündür. Türkler dillerini doğal süreçte ve dostane ilişkiler içerisinde öğretmişlerdir. Katar da bu dostane ilişkiler yolu ile Türkçenin öğretildiği ülkelerden birisidir.

Çalışmamıza konu olan Katar, Arap yarımadasında tek kara sınırı Suudi Arabistan'la olan, diğer tarafları Basra Körfezi ile çevrili bir yarımada devletidir. Başkenti Doha olan ülkenin resmi dili Arapçadır. Dünyanın 4. Zengin ülkesi olan Katar'la Türklerin ilişkileri 1871 yılında başlamıştır (web 1). Osmanlı Devleti döneminde Katar bir kaymakamlık merkezi olarak belirlenmiştir (Kurşun, 2004: 152). Osmanlı Devleti, Katar üzerinde haklarından 1913 yılında vazgeçmiş ve son Türk askeri de ülkeden 1915 yılında çekilmiştir. I. Dünya savaşının çıkmasının ardından da ülke 1916 İngiliz sömürgesi altına girmiştir. Uzun yıllar İngiliz sömürgesi altında bulunan Katar, bağımsızlığını 1971 yılında almıştır (Bingöl, 2019: 79).

Katar bağımsızlığını aldıktan sonra dışa açılma politikası gütmüş ve ülke birçok alanda gelişme göstermiştir. İhtiyaç duyduğu personel açığının bir kısmını da ülkemizin güney illerinden Arapça bilenlerden alarak gidermiştir. Günümüzde Katar'da yaşayan Türklerin toplam sayısı yaklaşık 11 bin civarındadır. Katar ile ilişkinin tarihi çok eskilere dayanmakla beraber Türkçe öğretimi çok yenidir.

Eğitim-öğretim faaliyetlerine önem veren Katar, kendi vatandaşlarına ücretsiz eğitim imkânı sunmaktadır. Education City olarak adlandırılan eğitim şehrinde dünyanın pek çok yerinden bazı ülkelerin üniversitelerinin kampüsleri mevcuttur. Bunun haricinde Katar'da iki devlet üniversitesi bulunmaktadır. Ayrıca ülkede dil eğitimi veren pek çok özel kurum ve devlet kurumu vardır.

Katar'da Türkçe öğretimini iki başlıkta ele alabiliriz. Birincisi üniversite ve okullarda sistemli bir dil eğitimi; ikincisi ise çeşitli devlet veya özel kurumlar aracılığı ile verilen Türkçe kurslarıdır.

1. ÜNİVERSİTE VE OKULLARDA SİSTEMLİ BİR DİL EĞİTİMİ

Katar Türk Okulu

2014 yılında TAV İnşaat tarafından inşaatı başlayan Katar Türk Okulu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Doha Büyükelçiliği nezdinde faaliyet gösteren okul, 10.000 m2 arsası, ilkokul, ortaokul ve lise seviyesinde sınıfları ile Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı ve Katar Devleti Eğitim Bakanlığı yasalarına tabii olarak hizmet vermektedir. Eğitim-Öğretim dili Türkçedir. Bunun yanında Arapça ve İngilizcenin de ders olarak okutulduğu okul, öncelikle Katar'da ikamet eden Türk vatandaşlarını hedeflemektedir (KK: 1).

2021-2022 eğitim öğretim yılında örgün öğretimde 286 öğrencisi, 20 öğretmeni ve 7 yardımcı personeli ile eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren okul (web 2) Katar'daki Türk topluluğunun önemli bir ihtiyacını gidermektedir. Ayrıca Katar'da çeşitli sektörlerde çalışan, muhtelif sebeplerle eğitim-öğretim hayatı aksamış, tamamlamak isteyen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına sunulan Açık Öğretimde de toplam 100 yetişkin öğrencisi vardır (KK:1).

Bugün Katar'da Türk vatandaşlarının sayısı, iki devletin dostluğu ve yakın ilgisi ile günden güne artmaktadır. Büyükelçiliğimiz ve bağlı birimleri, Katar Türk Askeri Birliği, Katar Türk Okulu, Doha Yunus Emre Enstitüsü, Türk Hava Yolları, Türk Hastanesi ve hemen her alanda Türk şirketleri bölgede faaliyet yürütmektedir. Bu kurumlarda çalışan/çalışacak vatandaşlarımızın çocukları için Katar Türk Okulu ana dilinde eğitim-öğretim hizmeti veren Katar'daki yegâne okuldur.

Katar Türk Okulu özellikle yabancı uyruklularla evlenen Türklerin iki dilli çocuklarının Türkçe öğrenmesi noktasında büyük bir önem taşımaktadır. Genellikle evde annelerinin dilini öğrenen çocuklar Türkçe konuşma, okuma ve yazmayı Türk Okulunda öğrenmektedir. Ayrıca son dönemlerde artan ilişkiler sebebiyle yabancı uyruklu ailelerin de Türk Okulunu tercih etmeye başladığı görülür. Bu noktada Katar'ın uluslararası eğitim veren bir Türk okuluna ihtiyaç duyduğunu da ifade edebiliriz.

Katar Türk Okulu Yıllara Göre Öğrenci Sayıları			
Eğitim-Öğretim Yılı	İlkokul	Ortaokul	Lise
2016-2017	38	14	-
2017-2018	52	35	-
2018-2019	97	45	-
2019-2020	129	69	9
2020-2021	132	84	20
2021-2022	142	102	44

Katar Üniversitesi

Katar Üniversitesi 1973 yılında kurulmuş bir devlet üniversitesidir. Köklü geçmişi ve yakın bir zamana kadar tek devlet üniversitesi olması sebebiyle altyapısını tamamlamış ve dünyaca saygınlığa sahip bir üniversite konumundadır.

Katar Üniversitesi dünya sıralamasında temel alanlarda ilk 500 içerisinde ve birçok özel alanda ilk 5 içerisinde yer alan bir devlet üniversitesidir. Öğrencilerinin %90'ı Katarlıdır.

Katar Üniversitesinde Türkçenin lisans düzeyinde ders olarak okutulması için ilk adımlar Yunus Emre Enstitüsü ve Katar Üniversitesi arasında yapılan protokolle 2016 yılında başlatılmış fakat derslerin başlaması 2018-2019 güz öğretim döneminde Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca'nın Katar Üniversitesinde göreve başlamasıyla gerçekleşmiştir.

2018-2019 Güz döneminde Arap Dili Bölümü içerisinde seçmeli Türkçe 1 dersi iki ayrı sınıf olarak başlamış ve yoğun ilgi sebebiyle sınıf sayısı dörde çıkarılmıştır. Aynı dönem Türkçe 1 ve Türkçe 2 dersi Arap Dili Bölümü ve Tarih Bölümü öğrencileri için zorunlu seçmeli haline dönüştürülmüş. 2018-2019 bahar döneminde sınıf sayısı altıya yükselerek toplamda 18 saat seçmeli Türkçe 1 ve Türkçe 2 dersleri verilmiş ve aynı zamanda üniversitede Türkçe derslerinin ve Türkiye'nin tanıtımları sürdürülmüştür.

Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca'nın girişimleriyle 2019-2020 Bahar dönemi için Arap Dili Bölümü içerisinde bir Türk Dili Anabilim Dalının

kurulması sağlanmıştır. Koca, daha sonra artan talepleri dile getirmiş, iki hocanın daha görevlendirilmesini istemiş ve bunun üzerine Türk Dili Anabilim Dalının kadro sayısı birden üçe yükseltilmiştir. 2019-2020 Bahar dönemiyle beraber Türk Dili Anabilim Dalı, Yandal Programlarına dahil edilmiştir. Her dönem yaklaşık 530 öğrencinin Türkçe derslerini seçtiği görülür.

Katar Üniversitesinde Türkçe dersleri verilmeye başlandıktan günümüze kadar toplamda 3400 öğrenci Türkçe dersini seçmiştir.

Türkçe Yan Dal (Çap) programına kayıt yaptıran toplamda 70 öğrenci bulunmaktadır. Bu programdan 12 öğrenci de mezun olarak Türkçe Yandal diplomasını almaya hak kazanmıştır (web 3).

	Haftalık Saat
TURK 101 Türkçe 1	3 saat
TURK 201 Türkçe 2	3 saat
TURK 210 Türk Kültürünün Özellikleri	3 saat
TURK 211 Türk Edebiyatına Giriş	3 saat
TURK 302 Türkçe Okuma ve Konuşma	3 saat
TURK 303 Türkçe Yazma	3 saat
TURK 401 İmparatorluktan Milli Türk Medeniyetine Modern Türkiye	3 saat
TURK 402 Türkçe Dinleme	3 saat
TURK 403 Uzmanlık Türkçesi	3 saat
TURK 404 Türk Edebiyatı ve Kültüründe Konular	3 saat

2. ÇEŞİTLİ DEVLET VEYA ÖZEL KURUMLAR ARACILIĞI İLE VERİLEN TÜRKÇE KURSLARI

Doha Yunus Emre Enstitüsü

Enstitü Aralık 2015 tarihinde açılmıştır. Kurulduğu günden bu yana Katar'da yaşayan binden fazla kişiyi Türkçe ve Türk kültürü ile buluşturmuş ve şu anda da faaliyetlerine devam etmektedir.

Türkçe öğretiminin yanında Türkiye'nin bilim, sanat, edebiyat, turizm ve kültürel birikimini Katar'a taşıyarak ülkemizin doğru kanallardan tanıtılmasını sağlamaktadır. Katar'ın bu alanlardaki birikimini de Türkiye'ye tanıtmaya çalışmaktadır. Faaliyetler Türkiye Cumhuriyeti Doha Büyükelçiliği ile koordineli olarak gerçekleşmektedir.

Enstitünün kurucu müdürü olan Dr. Mehmet Aykaç 2015-2018 yılları arasında görev yapmıştır. 2018 -2022 yılları arasında Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca müdürlük yapmış, 2022 yılında Prof. Dr. Ömer Özkan müdürlük görevini devralmıştır.

Merkezde yetişkin ve çocuk gruplarına yönelik Türkçe kursları düzenlenmektedir.

Enstitü tarafından doğrudan verilen Türkçe kursları

- Merkez binasında
- Katar Türk Okulunda
- Katar Milli Kütüphanesinde

Enstitü tarafından destek verilen Türkçe programları

- Katar Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı
- Katar Silahlı Kuvvetleri Lisan Enstitüsü Türkçe Birimi (KK: 2).

Katar Üniversitesi

Katar Üniversitesinde Sürekli eğitim merkezi tarafından sivilere yönelik Türkçe kursları 2010 yılından günümüze kadar devam etmektedir. Kurslar A1 ve A2 düzeyinde verilmektedir. İnternet sayfalarında kurs materyalleri Ankara Üniversitesi Hitit Türkçe Öğretim Seti yazmakta fakat Yunus Emre Enstitüsünün materyalleri kullanılmaktadır. Bünyesinde dışarıdan görevlendirme ile ders saat ücretli bir okutman bulunmaktadır. Kurslar ücretlidir (Web 4).

Hamad Bin Khalifa Üniversitesi

Hamad Bin Khalifa Üniversitesi, Doha'da "Education City" (Eğitim Şehri) denilen yerde bulunmaktadır.

Asıl amacı, Katar'ı dünyanın eğitim başkenti yapmak olan projenin yürütücüsü konumundadır. Eğitim Şehri içerisinde dünyaca ünlü 17 üniversitenin en iyi bölümlerinden oluşan küçük ölçekli merkezi bulunmaktadır.

Hamad Bin Khalifa Üniversitesinde Türkçe kursları 2015 yılından günümüze kadar devam etmektedir. Bünyesinde dışarıdan görevlendirme şeklinde saat ücretli iki okutman bulunmaktadır.

Türkçe kurslarının verilmeye başlandığı tarihten bu yana 200'den fazla kursiyeri olmuştur. Kurslar A1 düzeyindedir. Yunus Emre Enstitüsünün materyalleri kullanılmaktadır ve kurslar ücretlidir (web 5).

Katar Milli Kütüphanesi

Katar Milli Kütüphanesi mimarisi, teknolojisi ve sunduğu hizmetler dikkate alındığında dünyada, uluslararası boyutta kütüphaneler arasında sayılmaktadır.

Kütüphane bünyesinde 2016'dan günümüze kadar düzenli olmamakla beraber Türkçe kursları açılmıştır. Kurslar için dışarıdan gönüllü hocalar bulunmaktadır. Bu da kursun sürekliliğini ve verimliliğini azaltmaktadır (web 6).

2020 yılında Yunus Emre Enstitüsü Doha Türk Kültür Merkezinin girişimleri ile ortaklaşa kurslar başlatılmıştır. Bu kurslar, Kültür Merkezinin okutmanları görevlendirilerek daha sistemli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmuştur.

Bugüne kadar toplamda 150'yi aşkın kişiye Türkçe başlangıç seviyesinde dersler verilmiştir. İleri seviyeler için kursiyerler Yunus Emre Enstitüsü Doha Türk Kültür Merkezine yönlendirilmektedir. Yunus Emre Enstitüsünün materyalleri kullanılmaktadır ve kurslar ücretsizdir (KK: 2).

Doha Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Doha Enstitüsü 2014 yılında kurulmuş ve ilk öğrencilerini 2015-2016 öğretim döneminde almıştır. Doha Enstitüsü, bir lisansüstü eğitim akademisi olarak tasarlanmıştır; programlarına kayıtlı öğrenciler, sosyal bilimler ve beşerî bilimler ile ilgili çeşitli alanlarda lisans üstü dereceler almaya hak kazanırlar.

Doha Enstitüsünün Türkçe ile tanışması 2020 yılında Yunus Emre Enstitüsü Doha Türk Kültür Merkezinin Türkçe tanıtım etkinliği ile başlamıştır. Bu tanıtım sırasında bir tanışma dersi de yapılmıştır. Enstitü bünyesindeki öğrencilerin talebi üzerine 2021-2022 güz öğretim yılında Türkçe kursları başlatılmıştır. Kurslar ücretlidir (web 7).

Katar Silahlı Kuvvetleri Lisan Enstitüsü

Lisan Enstitüsü, Katar ordusunda bulunan askerlerin dil gereksinimlerini karşılamak için kurulmuştur. Bünyesinde Arapça, İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Türkçe dersleri verilmektedir (KK: 2).

Türkçe dersleri ilk olarak Türk Silahlı Kuvvetleri Askeri Ataşeliğimiz tarafından görevlendirilen asker okutmanlar aracılığı ile 2018 yılı başında başlatılmış, süreç sonuçlandırılmış ve Türkçe dersleri iptal edilmiştir. 2018 yılında görevli bulunan Askeri Ataşe Alb. Kerim Çam'ın Yunus Emre Doha Türk Kültür Merkezine sunduğu teklifi üzerine Yunus Emre Enstitüsü üzerinden görevlendirilen bir okutmanla süreç tekrar başlatılmıştır. Türkçe öğretim faaliyetinin süreklilik arz etmesi adına ikili bir iş birliği protokolünün gerekliliği görülmüş ve 2021 yılında iş birliği protokolü imzalanmıştır. Lisan Enstitüsünde verilen Türkçe dersleri Türkçe koordinatörlüğüne dönüştürülmüştür. Şu anda Lisan Enstitüsünün kadrolu iki Türk okutmanı tarafından Türkçe öğretimi gerçekleştirilmekte ve Yunus Emre Enstitüsünün eğitim materyalleri kullanılmaktadır (KK: 2).

Yukarıda saydığımız Türkçe öğretim merkezlerinin dışında Katar'da bulunan bütün dil merkezleri yeterli başvuru olunca Türkçe kursları açmaktadır.

SONUÇ

Katar'da Türkçeye olan ilgi sayısal veriler ve açılan kurslar/dersler göz önüne alındığında her geçen gün artmaktadır.

Bu ilginin artmasında tarihi süreçte var olan iyi ilişkilerin yanında artarak devam eden günümüz siyasi ve kültürel ilişkilerinin etkisi de görülür. Katar'da faaliyet yürüten başta Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezi olmak üzere, Türk Okulu, T.C. Doha Büyükelçilği, sayısı on bir bini bulan Türk vatandaşlarımız ve Katar'ın inşasında ciddi rol oynayan şirketlerimiz, Katar'da yaşayan beyaz yakalı Türklerin etkisi de bulunmaktadır.

Tüm bunlara ilave olarak artan ikili ilişkiler sebebiyle Türkiye'de ev sahibi olan veya olmasını isteyen, Türkiye'de yatırımları olup sık sık iş seyahati yapan, tatillerini Türkiye'de geçirmek isteyen Katarlıların Türkçe öğrenme isteklerinin olduğu görülür. Bu noktada Türkiye'de var olan yanlış bir algının da düzeltilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Katar Devleti çifte vatandaşlığı kabul etmemektedir. Bu sebeple Türkçeyi vatandaşlık için öğrenmedikleri ifade edilebilir.

Katar'da insanların diziler aracılığı ile ilave hiçbir eğitim almadan Türkçe öğrendiği de görülür. Özellikle ortak tarihi bilincin olması Türkiye'de yapılan Türk tarihiyle ilgili dizilerin yoğun ilgi görmesi ve dizilerin çok uzun süreli olmasının bunda ciddi etkisi bulunmaktadır.

Katar Üniversitesi dikkate alındığında çoğunluğu Katarlı öğrencilerin Türkçeyi tercih etmesi ve bu oranın çok yüksek olması (her dönem yaklaşık 500 öğrenci) Türkiye ve Katar arasında var olan iyi ilişkilerin geleceğinin daha iyi olacağı yönünde yorumlanabilir. Çünkü dil insanları yakınlaştırır.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*. Ankara: TDK Yayınları
- Arslan, M. (2009). *Yabancı Dil Olarak Temel Seviyede Türkiye Türkçesi Öğretimi*. Akademik Araştırmalar Dergisi 2009-2010, Sayı 43, S. 99-114.
- Biçer, N. (2012). *Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı 1/4 2012 S. 107-133, Türkiye
- Bingöl, D. (2019). *Katar'da Osmanlı Hakimiyetine Tarihsel Bir Bakış*. VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 4, Sayı 1, S. 79-100
- Bölükbaş, F. ve Keskin, F. (2010). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metinlerin Kültür Aktarımındaki İşlevi*. Turkish Studies, Cilt 5, Sayı 4, S. 221-235.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Hengirmen, M. (1997). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri ve TÖMER Yöntemi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kurşun, Z. (2004). *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kara, M. (2010). *Gazi Üniversitesi Tömer Öğrencilerinin Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar ve Bunların Çözümüne Yönelik Öneriler*. Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Yaz 2010, Sayı 3, Cilt 8, S. 661-696

İnternet Kaynakları

- Web1:<https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar%20%C3%9Clike%20Profili%202022.pdf>, Erişim Tarihi 20.05.2022
- Web 2: https://katar.meb.k12.tr/999/108/761029/teskilat_semasi.html, Erişim Tarihi 20.05.2022
- Web 3: <https://www.qu.edu.qa/artssciences/departments>, Erişim Tarihi 21.05.2022
- Web 4:<http://www.qu.edu.qa/cce/programs-and-courses/training-courses>, Erişim Tarihi 22.05.2022
- Web 5: <https://tii.qa/en/tii-turkish-program>, Erişim Tarihi 22.05.2022
- Web 6: <https://events.qnl.qa/event/xDW9D/EN>, Erişim Tarihi 23.05.2022

Web 7: <https://www.dohainstitute.edu.qa/EN/Academisc/LanguageCenter/Pages/Default.aspx>, Erişim Tarihi: 25.08.2022.

Kaynak Kişiler

- KK 1: Ertuğrul alışkan, 01.01.1987, Antalya, T.C. Doha Buyekeliliği Eğitim Müşavirliği Katar Türk Okulu Müdürü.
- KK 2: Selçuk Kürşad Koca, 01.02.1978, Ardahan, Sakarya niversitesi ğretim yesi-Katar niversitesi ğretim yesi (2018-2022 arası Doha Yunus Emre Enstitüsü Müdürü).

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİJİTAL KİTAP KULLANIMININ İŞLEVSELLİĞİ

Şebnem BİLGİN YILMAZ*

Özet

Bu araştırmanın amacı yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan mevcut kaynaklarla ilgili genel bir değerlendirme yapmak, bu kaynaklardaki sınırlılıkları sözcük kazanımı açısından belirlemek ve belirlenen sınırlılıkların hem sözcük kazanımı hem de diğer kazanımlar açısından nasıl giderilebileceğiyle ilgili öneriler sunmaktır.

Araştırmada AKEV Üniversitesinde Türkçe öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerden oluşan A1 düzeyinde iki farklı grup yer almaktadır. Araştırma iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada her iki gruptaki öğrencilere sunum yöntemiyle mevcut kaynaklardaki görsel öğelerden resim ve fotoğraflar kullanılarak konu anlatımları yapılmıştır. Öğrencilere A1 düzeyindeki mevcut kaynaklarda yer alan ve anlatılan konularla ilgili rastgele seçilmiş sözcüklerin bulunduğu listeler sunularak öğrencilerin sözcük kazanımları ölçülmüştür. İkinci aşamada aynı konular sunum yöntemiyle mevcut kaynaklardaki görsel öğelerden resim ve fotoğraflarla birlikte dijital kaynaklardaki videolar kullanılarak anlatılmıştır. Öğrencilere A1 düzeyindeki mevcut kaynaklarda yer alan ve anlatılan konularla ilgili rastgele seçilmiş sözcüklerin bulunduğu aynı listeler sunulmuş ve öğrencilerin sözcük kazanımları tekrar ölçülmüştür. Elde edilen veriler arasında dijital kaynaklardaki videoların sözcük kazanımına olumlu etkileri açısından dikkate değer farklılıklar görülmüştür.

Toplanan verilerden hareketle dil öğrenmenin birinci ve en temel aşamasını oluşturan sözcük kazanımında dolayısıyla diğer kazanımlarda da mevcut kaynakların yetersiz olduğu, bu kaynakların sınırlılıklarını giderebilmek amacıyla kapsamlı dijital kitapların hazırlanması ve özelden Türkçenin öğretiminde genelde ise dil öğretiminde bu kaynakların kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, İkinci Dil Olarak Türkçe, Dil Öğretimi, Türkçe Öğretimi, Ders Kitapları, Dijital Kitaplar.

---

* sebnem.bilgin67@gmail.com

FUNCTIONALITY OF USE OF DIGITAL BOOKS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

Abstract

The aim of this research is to make a general assessment about the existing sources used in teaching Turkish to foreigners, to determine the limitations in these sources in terms of vocabulary acquisition, and to suggest how to overcome the determined limitations in terms of both vocabulary acquisition and other acquisitions.

In the research, there are two different groups at the A1 level consisting of foreign students learning Turkish at AKEV University. The research consists of two stages. In the first stage, lectures were made to the students in both groups by using pictures and photographs from the visual elements in the available sources by the presentation method. Vocabulary acquisitions of the students were measured by presenting lists of randomly selected words related to the topics in the available sources at the A1 level. In the second stage, the same subjects were explained by using the videos from digital sources along with pictures and photographs from the visual elements in the existing sources with the presentation method. The students were presented with the same lists of randomly selected words related to the topics covered and in the available sources at the A1 level, and the students' vocabulary acquisitions were re-measured. Among the data obtained, there were remarkable differences in terms of the positive effects of videos in digital sources on vocabulary acquisition.

Based on the collected data, it has been concluded that the existing resources are insufficient in vocabulary acquisition, which is the first and most basic stage of language learning, and therefore in other acquisitions, and in order to eliminate the limitations of these resources, comprehensive digital books should be prepared and these resources should be used in language teaching in particular in teaching Turkish and in language teaching in general.

Keywords: Teaching Turkish to Foreigners, Turkish as a Second Language, Language Teaching, Turkish Teaching, Textbooks, Digital Books.

GİRİŞ

Günümüzde Türkçeye ve Türk kültürüne olan ilgi artmakta ve Türkçe “Dünya Dili” olarak kabul görmektedir. Bu durum yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarına hız kazandırmaktadır. Farklı kültür ve yapıdaki insanların yabancı bir dili öğrenirken çok çeşitli kaynaklara ve tekniklere ihtiyacı vardır. Bu durum Türkçe öğretiminde, farklı tekniklere olduğu kadar farklı kaynaklara olan ihtiyacı da artırmaktadır. Bu alandaki mevcut kaynakların büyük çoğunluğunu yazılı kaynaklar oluşturmaktadır. Yazılı kaynaklarda okuma metinlerine, görsel unsur olarak resimlere ve fotoğraflara yer verilmektedir. Hemen hemen her bölümde konuyla ilgili yazma etkinliklerine, bazı bölümlerde de konuşma ve dinleme metinlerine yer verilmektedir. Bu yönleriyle değerlendirildiğinde yazılı kaynakların dört temel dil becerisine hitap ettiği anlaşılmaktadır. Türkçe öğretiminde ders kitaplarına ve yazılı kaynaklara ek olarak bilgisayar uygulamaları, etkileşimli CD’ler, yabancı dil olarak Türkçe için tasarlanmış web siteleri, web 2.0 araçları (bloglar, vikiler, video paylaşım siteleri, oynatıcı ve video yayın abonelikleri olan podcastlar, sosyal paylaşım ağları, anlık mesajlaşma.) kullanılmaktadır.

Yabancı dil öğreniminde sözcük dağarcığının zenginliği son derece önemlidir. Özellikle yabancı bir dili konuşurken en çok yararlanan kaynaklar sözcüklerdir. Dil eğitiminde sözcük öğretiminin önemi ile ilgili yapılan çalışmalarda (Demirel, 2013; Barın, 2003; Karatay, 2007) sözcük bilgisinin anlama ve anlatma becerileri ile olan ilişkisine değinilmiş ve ana dilde olduğu kadar yabancı dil öğreniminde de sözcük dağarcığının zenginliğinin önemli olduğu belirtilmiştir. Sözcük öğretiminde görsel öğelerden resim ve fotoğrafların kullanımı katkı sağlamakta ancak yeterli olmamaktadır. Özellikle somut nesne ve kavramların dışında kalan öğeleri öğrenciye doğru ve tam biçimde aktarılabilmesi için hareketli öğelerle zenginleştirilmiş materyallerin de sunulması gerekmektedir.

Zengin materyal kullanımının gerekli olduğu yabancı dil öğretiminde bilişim teknolojilerini kullanmak artık bir seçenekten ziyade zorunluluk hâline gelmiştir. Durmuş’un (2019) belirttiği gibi “teknolojik araçların insan hayatındaki yeri ve işlevleri bu derecede hızlı bir biçimde artarken, dil öğretim faaliyetlerinin bu araçlardan etkin bir biçimde yararlanmaması söz konusu olmamalıdır” (s. 101). Günlük hayatlarında bilişim teknolojilerinden her alanda yararlanan bireylerin yabancı dil öğrenirken bu teknolojilerden yararlanmasına olanak sağlamak hem öğrencilerin öğrenmeleri üzerinde olumlu sonuçlar doğuracak hem de

öğrenmeye motive olmalarını sağlayacaktır. Yabancı dil öğretiminde bilişim teknolojilerinden yararlanmanın yalnızca öğrenciler için değil öğretmenler için de birçok yararı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, öğretim ortamının daha etkin hâle getirilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu araştırma, dijital kaynakların sözcük öğretimine etkilerini dolayısıyla dijital kitap kullanımının sözcük öğretimindeki işlevselliğini incelemek amacıyla yabancı öğrencilere yönelik olarak yapılmıştır. Alana özgü pek çok kaynak içerik yönünden incelenmiş ve kaynaklarda görsel öğelerle ilgili eksiklikler görülmüştür. Bu çalışmayla belirtilen eksikliklerin giderilmesi, bundan sonra yazılacak olan kaynak kitaplara yol gösterilmesi ve alan yazındaki eksikliklerin belirlenmesi bağlamında alana katkı sağlanması beklenmektedir.

YÖNTEM

Araştırma iki aşamada gerçekleştirilmiştir:

1. Aşama: Öğrencilere sunum yöntemiyle mevcut kaynaklardaki görsel öğelerden resim ve fotoğraflar kullanılarak sözcük öğretimi yapılması, bölüm sonunda rastgele seçilmiş sözcüklerin bulunduğu listeler sunularak öğrencilerin sözcük kazanımlarının ölçülmesi.

2. Aşama: Aynı konuların, mevcut kaynaklardaki görsel öğelerden resim ve fotoğraflara ek olarak dijital kaynaklardaki videolardan da yararlanılarak anlatılması, aynı sözcük listelerinin sunulması ve öğrencilerin sözcük kazanımlarının tekrar ölçülmesi.

Araştırmanın birinci aşamasında rastgele seçilmiş sözcüklerden oluşan kontrol listelerinin verileri karşılaştırılmış ve öğrencilerin sözcük kazanımları ölçülmüştür. Araştırmanın ikinci aşamasında rastgele seçilmiş sözcüklerden oluşan kontrol listelerinin verileri tekrar karşılaştırılarak öğrencilerin sözcük kazanımları yeniden ölçülmüştür. Verilerin doğruluğunu ölçmek amacıyla öğreticinin belirlediği ölçütlere göre hazırlanmış kontrol listelerinin sonuçları da değerlendirmeye katılmıştır. Her iki aşamanın sonuçları nicel veriler şeklinde tablolarla gösterilmiş ve bulgular nitel gözlemlerle de desteklenmiştir.

ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubunu AKEV Üniversitesinde öğrenim gören A1 düzeyindeki yabancı öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma iki farklı grup ile yürütülmüş olup her grup A1 düzeyinde 8 öğrenci olmak üzere toplam 16 yabancı öğrenciden oluşmaktadır. Öğrenciler “1. Grup” ve “2. Grup” şeklinde sınıflanmış; “1. Grup” taki öğrenciler “Ö1, Ö2, Ö3...” , “2. Grup” taki öğrenciler “ÖR1, ÖR2, ÖR3...” şeklinde adlandırılmıştır.

VERİ TOPLAMA ARACI

Çalışmaya literatür araştırmasıyla başlanmış, mevcut kaynaklar incelenmiş ve bu kaynakların analizleriyle ilgili çalışmalar gözden geçirilmiştir. Araştırmanın kapsamına giren mevcut kaynakların listesi şu şekilde belirlenmiştir:

1. Yediiklim Türkçe (Yunus Emre Enstitüsü)
2. Yeni Hitit-Yabancılar İçin Türkçe
3. Türkçe Okuyorum (Dilmer)
4. Yabancı Dilim Türkçe (Dilmer)
5. Türkçe Öğreniyorum (Yunus Emre Enstitüsü)
6. Resimlerle Kelime Öğreniyorum (Yunus Emre Enstitüsü)
7. İstanbul Türkçe Seti (İstanbul Üniversitesi)
8. Gazi Üniversitesi Türkçe Eğitim Seti
9. Yabancı Dil Olarak Türkçe (Akçağ Yayınları)
10. Yabancı Dil Olarak Türkçe (Pegem Yayınları)
11. Yabancılar Türkçe Öğretimi (Grafik Yayınları)
12. Yabancılar Türkçe Öğretimi-Politika (Anı Yayınları)
13. Oyun ve Etkinliklerle Türkçe (Uğur Kılıç)
14. Yabancı Dil Öğretiminde Materyal (Anı Yayınları)
15. Türkçe Öğretiminde Öğrt. Teknolojileri ve Materyal Tasarımı (Pegem)
16. Oyun ve Etkinliklerle Türkçe (Nobel Yayınları)
17. Yabancılar Türkçe Öğretim Kılavuzu Temel Seviye (Nobel)

18. Dokuz Eylül Üniv. Türkçe Eğitim Seti
19. Yabancılara Pratik Türkçe Dersleri (Doruk Yayıncılık)
20. Yabancılara Türkçe Öğretimi için Ölçme ve Değerlendirme Soruları (Pegem)
21. İpekyolu Yabancılar İçin Türkçe
22. Filmlerle Yabancılara Türkçe Öğretimi (Nobel Yayıncılık)
23. Anadili Arapça Olanlara Türkçe Öğretimi (Pegem Akademi)
24. Dil Sanatlarının Temelleri (Pegem Akademi)
25. Çocuklara Yabancı Dil Öğretimi (Anı Yayıncılık)

Çalışmada, araştırmacı tarafından geliştirilen iki farklı “Kontrol Listesi” kullanılmıştır.

Kontrol Listesi -1:

Aşağıdaki listede verilen sözcüklerin anlamlarını biliyor musunuz? Anlamını bildiğiniz sözcük için “Evet” kutucuğunu, anlamını bilmediğiniz sözcük için “Hayır” kutucuğunu işaretleyiniz.

Sözcük	Evet	Hayır	Sözcük	Evet	Hayır
bayram			kira		
kütüphane			kalabalık		
az			seyahat		
bulaşık			salon		
çamaşır			olmak		
düğün			gelmek		
eczane			gezmek		
güzel			etmek		
hayal			görüşmek		

“Kontrol Listesi -1” ile öğrencilerin sözcük kazanımları iki kez ölçülmüş, nicel veriler elde edilmiştir.

Kontrol Listesi -2:

Öğrencinin Adı Soyadı:		
Ölçütler	Evet	Hayır
Sözcüğü duyar duymaz anlıyor mu?		
Sözcüğü doğru yazıp okuyabiliyor mu?		
Sözcüğün anlamını kendi ifadeleriyle açıklayabiliyor mu?		
Sözcüğü bir cümle içinde kullanabiliyor mu?		
Sözcüğü benzer sözcüklerle karıştırıyor mu?		
Sözcüğün farklı kullanımlarını biliyor mu?		
Sözcüğü örnek bir olayla ilişkilendirebiliyor mu?		
Üzerinden zaman geçse de sözcüğün anlamını hatırlayabiliyor mu?		

“Kontrol Listesi -2” ile öğrencilerin sözcük kazanımlarıyla ilgili verilerin doğruluğu öğretici tarafından ölçülmüş, öğreticinin sınıf içi gözlemleriyle de desteklenmiştir.

BULGULAR**Tablo 1 – Birinci Aşamanın Sonunda “1. Grup” taki Öğrencilerin Sözcük Kazanımı**

Öğrenciler	Toplam Sözcük Sayısı	Anlamı Bilinen Sözcüklerin Sayısı	Anlamı Bilinmeyen Sözcüklerin Sayısı
Ö1	18	8	10
Ö2	18	7	11
Ö3	18	9	9
Ö4	18	6	12
Ö5	18	6	12
Ö6	18	7	11
Ö7	18	9	9
Ö8	18	8	10

Tablo 2 – Birinci Aşamanın Sonunda “2. Grup” taki Öğrencilerin Sözcük Kazanımı

Öğrenciler	Toplam Sözcük Sayısı	Anlamı Bilinen Sözcüklerin Sayısı	Anlamı Bilinmeyen Sözcüklerin Sayısı
ÖR1	18	10	8
ÖR2	18	8	10
ÖR3	18	7	11
ÖR4	18	6	12
ÖR5	18	6	12
ÖR6	18	8	10
ÖR7	18	9	9
ÖR8	18	11	7

Tablo 3 – İkinci Aşamanın Sonunda “1. Grup”taki Öğrencilerin Sözcük Kazanımı

Öğrenciler	Toplam Sözcük Sayısı	Anlamı Bilinen Sözcüklerin Sayısı	Anlamı Bilinmeyen Sözcüklerin Sayısı
Ö1	18	8	10
Ö2	18	7	11
Ö3	18	13	5
Ö4	18	10	8
Ö5	18	9	9
Ö6	18	11	7
Ö7	18	14	4
Ö8	18	10	8

Tablo 4 – İkinci Aşamanın Sonunda “2. Grup”taki Öğrencilerin Sözcük Kazanımı

Öğrenciler	Toplam Sözcük Sayısı	Anlamı Bilinen Sözcüklerin Sayısı	Anlamı Bilinmeyen Sözcüklerin Sayısı
ÖR1	18	15	3
ÖR2	18	10	8
ÖR3	18	11	7
ÖR4	18	9	9
ÖR5	18	9	9
ÖR6	18	12	6
ÖR7	18	13	5
ÖR8	18	12	6

Tablo 1 ve Tablo 2’de öğrencilerin anlamını bilmedikleri sözcük sayısının çoğunlukla anlamını bildikleri sözcüklerin sayısından fazla olduğu görülmüştür. Buna bağlı olarak “1. Aşama”nın sonunda sunum yöntemiyle işlenen bir derste mevcut kaynaklardaki görsel öğelerin öğrencilerin Türkçe sözcükleri öğrenmesine katkı sağladığı, öğrencilerin sözcük kazanımının belli düzeyde sağlandığı ancak üst düzey bir başarı oranı açısından bazı eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3 ve Tablo 4’te ise öğrencilerin anlamını bilmediği sözcük sayısının çoğunlukla anlamını bildikleri sözcüklerin sayısından az olduğu görülmüştür. “2. Aşama”nın sonunda elde edilen veriler karşılaştırılmış; mevcut kaynaklara, uygulanan yöntem ve tekniklere ek olarak video içerikli, dijital kaynaklarla desteklenen bir derste öğrencilerin sözcük kazanımlarında kayda değer bir artış olduğu, üst düzey bir başarı oranına daha çok yaklaşıldığı tespit edilmiştir.

Nicel verilere ek olarak öğrencilerin sözcük kazanımları, araştırma sürecinde, öğretici tarafından dikkatle gözlenmiş, öğrencilerin kontrol listelerinde yer alan cevapların güvenilirliği de bu süreçte takip edilerek ikinci bir kontrol listesiyle desteklenmiştir. Verilerin ışığında dijital kaynakların sözcük öğretimine, devamında ise yabancı bir dilin öğretimine anlamlı bir katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu tür kaynaklar sadece hedeflenen kazanımlara ulaşmada değil, kazanımların etkililiğinde ve kalıcı öğrenmelerin sağlanmasında da son derece aktif rol oynamaktadır. Ana dili öğretimine ek olarak ikinci dil öğretiminde bu kaynakların kullanımı hem öğrenciler hem öğretmenler açısından daha işlevsel bir özellik taşımaktadır. Bununla birlikte zamanın etkili ve doğru kullanımında da bu kaynakların tercih edilmesi büyük avantajlar sağlayacaktır. Dolayısıyla değişen ve gelişen bir dünyada eğitim-öğretimin gelişimi için mevcut kaynakların gözden geçirilmesi, teknolojik ve dijital öğelerle zenginleştirilmesi hem bir gereklilik hem de bir zorunluluk hâlini almıştır.

DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları yazılı kaynakların sözcük kazanımında etkili olduğunu ancak tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Yazılı kaynaklara ek olarak yararlanılan dijital kaynakların sözcük kazanımına önemli ölçüde olumlu etkileri görülmektedir. Ayrıca dijital kaynaklardan yararlanılarak yapılan sözcük öğretiminin daha kalıcı öğrenmeler sağladığı tespit edilmiştir.

❖ Materyal çeşitliliğinin gerekli olduğu **yabancı dil öğretiminde** dijital kaynakları kullanmak bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu yüzden **Türkçenin öğretiminde** de bu kaynaklar **etkin** hâle getirilmelidir.

❖ Yabancılar Türkçe öğretiminde mevcut yazılı kaynaklarla dijital kaynakları **eş zamanlı** kullanmak ders esnasında **zaman kaybına** sebep olduğu için bu kaynakların birleştirildiği **dijital kitaplar** oluşturulması gerekmektedir.

❖ Mevcut dijital kitapların **kapsamı genişletilerek** hem **yüz yüze** hem de **online** eğitim ortamlarında daha **işlevsel** hâle getirilmelidir.

KAYNAKLAR

Basılı Kaynaklar:

- Altun, A. (2005). *Eğitimde İnternet Uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Büyükaslan, A. (2007, Mayıs). *Yabancı Dil Türkçenin Öğretmesinde Yeni Yöntemler: Bilişim Uygulamaları, Çözüm Önerileri*. Çanakkale: I. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu.
- Demirel, Ö., Seferoğlu, S. S. ve Yağcı, E. (2003). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Durmuş, M. (2019). *Dil Öğretiminde Öğretici Yeterlilikleri ve Pedagojik Muhakeme Becerisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gülbahar, Y. (2012). *E-öğrenme* (2. Bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Gün, S. (2015). *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Web 2.0 Sesli ve Görüntülü Görüşme Uygulamalarının (skype) Konuşma Becerisine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Halis, İ. (2002). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- İşman, A. (2011). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Birinci, F. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan Bilişim Teknolojileri Üzerine Bir İnceleme*. Sakarya University Journal of Education, (ss. 350-371).
- Barın, E. (2003). *Yabancılar Türkçenin Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi*. TÜBAR XIII. (ss. 311-317).
- Demirel, M. V. (2013). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Kelime Öğretiminde Farklı Kelime Gruplarının Kullanımının Etkisi* Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, (ss. 286-299).

Karatay, H. (2007). *Kelime Öğretimi*. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, (ss. 141-153).

Şimşek, Ş. (2016). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Temel Dil Becerileri Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir.

Elektronik Kaynaklar:

URL-1: Yunus Emre Enstitüsü (2019, 15 Ocak). Türkçe eğitim portalı.
<https://turkce.yee.org.tr/tr>

URL-2: Yaşar Üniversitesi, (2018, 19 Mart). Türkçe Öğreniyorum.
<https://turkish.yasar.edu.tr>

OECD ÜLKELERİNİN İŞ GÜCÜ ENDEKSİ KULLANILARAK KÜMELEME ANALİZİNİN İNCELENMESİ

Tuğba YILMAZ*

Özet

İş gücü piyasası emek arzı ve talebinden oluşmaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte iş gücüne duyulan ihtiyaç oldukça azalmıştır. İş gücü piyasasında ortaya çıkabilecek bir dengesizlik bir işsizlik sürecini ortaya çıkartacaktır. İşsizlik hem ekonomik hem de sosyal ve psikolojik yönden dikkate alınırsa ülkeler iş gücü piyasalarında birtakım reformlar yapmak zorundadırlar. Dolayısıyla iş gücü piyasasının koşulları birçok değişkenin etkisiyle oluşmaktadır. Bu çalışmada OECD tarafından güvenilir kabul edilen 7 adet iş gücü endeksi gösterge olarak kullanılmış ve OECD ülkeleri nazarında kümeleme analizi yapılarak ülkelerin oluşturdukları kümeler değerlendirilmiştir. OECD ülkelerinin, hiyerarşik kümeleme yönteminde oluşan dendogram grafiği ile kaç kümeye ayrılacağı incelenmiş ve sonra K-Ortalamalar yöntemi ile birlikte iki ve dördü kümeye ayrılarak her küme karşılaştırılmıştır. Araştırmada OECD ve AB üyesi olan 33 ülkenin iş gücü endeksi içerisinde yer alan iş yükü, fiziksel sağlık ve risk faktörleri, uzun çalışma saatleri, çalışma saatlerinin esnekliği, özerklik ve öğrenim fırsatları, eğitim – öğretim ve kariyer gelişimi için fırsatları içeren 7 değişken ülkeler için kıyaslanmıştır ve ülkeler bu 7 değişken açısından benzer özelliklerine göre kümelere ayrılmıştır. Çalışmanın amacı iş gücü endeksi açısından Türkiye'nin 33 ülke içindeki durumunu incelemektir. Kümeler incelendiğinde 33 ülkeyi değişkenleri açısından en iyi kümeleyen dördü oluşturulan küme olmuştur. Kümeler dördü oluşturulduğunda Türkiye ikinci kümede yer almış ve ikinci küme iş yükü ve çalışma saatleri esnekliği değişkenlerinin küme ortalaması diğer kümelere nazaran yüksek çıkmıştır. Özerklik ve eğitim fırsatları, eğitim – öğretim, fiziksel sağlık ve risk faktörleri değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelere göre en düşüktür.

Anahtar Kelimeler: Kümeleme, Hiyerarşik Kümeleme, Veri Madenciliği, İşgücü.

---

* Öğr. Gör., Antalya AKEV Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Programı. (Uludağ Üniversitesi Ekonometri Bölümü DoktoraÖğrencisi) /tugbayilmaz013@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4018-1136>

EXAMINATION OF CLUSTERING ANALYSIS USING THE LABOR INDEX OF OECD COUNTRIES

Abstract

The labor market is consist of labor supply and demand. Nowadays, with the development of technology, the requirement for labor has decreased considerably. The imbalance that may arise in the labor market will reveal unemployment. This can make people suffer both economically and socially. If unemployment is taken into account both economically, socially and psychologically, countries have to make some reforms in their labor markets. The conditions of the labor market are formed by the effect of many variables. In this study, 7 labor force indexes, which are accepted as reliable by the OECD, were used as an indicator and cluster analysis was made for OECD countries and the clusters formed by the countries were evaluated. It was examined how many clusters OECD countries would be divided into with the dendogram graph formed in the hierarchical clustering method, and then each cluster was compared by dividing into two and four clusters with the K-Means method. In this study, 7 variables included in the workforce index of 33 OECD and EU member countries, including workload, physical health and risk factors, long working hours, flexibility of working hours, autonomy and learning opportunities, opportunities for education/training and career development, were compared for countries. These countries are divided into clusters according to their similar characteristics in terms of these 7 variables. The aim of this study is to examine the situation of Turkey in 33 countries in terms of labor index. When the clusters were examined, it was the cluster that formed the quartet that best clustered 33 countries in terms of variables. Turkey took place in the second cluster and the cluster average of the second cluster workload and working hours flexibility variables was higher than the other clusters. The cluster averages of autonomy and educational opportunities, education/training, physical health and risk factors variables are the lowest compared to other clusters.

Keywords: Cluster, Hierarchical Clustering Method, Data Mining, Labor.

GİRİŞ

İş gücü piyasası koşulları, birçok değişkenin etkisiyle oluşmaktadır. İş gücü, ortaya çıkan koşullara bağlı olarak, bireylerin ve ülkelerin sosyo-ekonomik koşullarını değiştirmektedir. Eğer koşullar ve imkânlar iyiyse bireylerin mutluluk ve refah düzeyleri artacaktır. Bu sebeple, ülkelerin iş gücü piyasalarının koşullarını yansıtan göstergeleri belirlemeleri için, sosyo – ekonomik politikalar belirlemeleri oldukça önemlidir.

Veri madenciliği, büyük verilerden toplanan anlamlı verilerin analiz edilmesi için birçok analiz aracına sahiptir. Veri madenciliği algoritmalarından olan Naive Bayes, Sınıflama, Karar ağaçları, Kümeleme gibi makine öğrenimi algoritmaları bu verileri analiz ederken büyük bir kolaylık sunmaktadır.

Kümeleme analizi özellikle büyük hacimli verilerin benzer özelliklerine göre gruplandırılması için önemli veri madenciliği konularından birisidir (Kurasova vd., 2014). Kümeleme yönteminde verilerde birbirine benzer özellikler bir kümede yer alırken birbirinden farklı özelliklere sahip olan veriler farklı gruplarda yer almaktadır. Kümeleme yöntemi içerisinde en yaygın kullanılan yöntem Hiyerarşik Kümeleme Yöntemi ve K-Ortalamalar Yöntemi'dir. Bu yöntemlerde temel amaç küme içerisindeki ortalama hata payını minimize ederek aynı kümede bulunan verilerin tüm veriler içinde birbirine en benzer olanlarının seçilerek kümeler arası farkı maksimum kılmaktır.

Bu çalışmada OECD tarafından açıklanan İş Gücü Endeksi'ne göre verileri bulunan 33 ülke kümelmiştir. İş gücü açısından hangi kümede yer aldıkları ve bu kümelerin değişkenlere göre farkları incelenmiştir. Türkiye'nin bu ülkeler arasında hangi kümede hangi ülkelerle birlikte yer aldığı incelenmiştir.

1. KÜMELEME ANALİZİ

Kümeleme analizi veri madenciliği yöntemlerinde tanımlayıcı modeller arasında yer almaktadır. Gözlemler arasındaki benzerliklerden faydalanarak benzer gözlemlerin bir araya getirilmesiyle yapılan gruplandırma işlemine kümeleme adı verilmektedir. Kümeleme analizi, birimlerin benzerliklerine göre yapılan sınıflandırmada birimlerin ortak özelliklerini ortaya koymaktadır ve bu sınıflar ile ilgili genel tanımlamalar yapmayı sağlayan bir yöntemdir (Kaufman ve Rousseuw, 1990).

Kümeleme analizinde temel amaç verilerin ya da gözlemlerin benzer özelliklerini dikkate alarak gruplandırma yapmak ve araştırmacıya uygun, işe yarar özetleyici bilgiler elde etmede yardımcı olmaktır.

1.1. Kümeleme Analizinin Amaçları

Kümeleme analizi, veri setinde mümkün doğal grupların/kümelerin tanınmasında, boyut indirgemek amacıyla, veri setinde bulunan aykırı gözlem değerlerini bulmak amacıyla ve verinin yapısı hakkında öne sürülen hipotezleri incelemek amacıyla kullanılabilir (Gürsakar, 2019). Kümeleme analizinin amaçları aşağıda belirtilmektedir:

- n sayıda gözlemi p sayıda değişkene göre saptanan özellikleri açısından olabildiğince kendi içinde homojen, kendi aralarında ise heterojen alt kümelere ayırmak,
- p sayıda değişkeni n sayıda gözlemde görünen değerlerine göre ortak özellikleri açısından varsayılan alt kümelere ayırmak ve ortak faktör yapılarını ortaya koymak,
- Hem gözlemleri hem de değişkenleri birlikte ele alarak n sayıda gözlemi p sayıda değişkene göre ortak özellikli alt kümelere ayırmak,
- Bireyleri p sayıda değişkene göre tespit edilen değerler bakımından hem biyolojik hem de tipolojik olarak sınıflamayı ortaya koymaktır.

Kümeleme analizinde verilerin normal dağılımlı olması gerektiği varsayımı olmakla birlikte normallik varsayımı prensipte kalmakta, uzaklık değerlerinin normalliği yeterli görülmektedir. Ayrıca kovaryans matrisine ilişkin herhangi bir varsayım yoktur (Tatlıdil, 2002).

1.2. Kümeleme Analizinde Kullanılan Benzerlik ve Uzaklık Ölçüleri

Kümeleme analizinin temel amacı gözlemler arasındaki benzerlik veya uzaklıkları tespit etmektir. Benzerlik ve uzaklık ölçüleri gözlemlerin birbirinden ayrılmasını ve gözlemlere ayrılmasını sağlamaktadır. Uzaklık ölçümleri verilerin nicel veya karışık veriler olup olmamasına göre farklılık göstermektedir (Yaz, 2014). Kümeleme analizinde en önemli adım mesafe ölçülerini belirlemektir. En yaygın kullanılan uzaklık ölçüleri; Minkowski Uzaklığı, Manhattan City-Block Uzaklığı, Öklid Uzaklığı ve Mahalanobis Uzaklığıdır (Demircioğlu ve Eşiyok, 2019).

Minkowski Uzaklığı: p sayıda değişken göz önüne alınarak gözlem değerleri arasındaki uzaklığın hesaplanması için kullanılmaktadır. Hesaplanabilmesi için gerekli formül (1) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$d(i, j) = \left[\sum_{k=1}^p (|x_{ik} - x_{jk}|^m) \right]^{\frac{1}{m}} \quad i, j = 1, 2 \dots n; \quad k = 1, 2 \dots p \quad (1)$$

Manhattan City-Block Uzaklığı: City-Block Uzaklık Ölçüsü, birimler arasındaki mutlak uzaklıkların toplamına göre hesaplanmaktadır. Denklem (2)'de gösterilmiştir.

$$d(i, j) = \sum_{k=1}^p (|x_{ik} - x_{jk}|) \quad i, j = 1, 2 \dots n; \quad k = 1, 2 \dots p \quad (2)$$

Öklit Uzaklığı (Euclid): Öklit Uzaklık Ölçüsü en sık kullanılan uzaklık ölçülerindedir.

$$d(i, j) = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2} \quad (3)$$

Mahalanobis Uzaklığı: İki değişken arasında bir ilişki varsa, bu iki değişken arasındaki kovaryans veya korelasyonu göz önüne alan bir uzaklık ölçüsüdür. p değişkenli bir analizde i. ve j. gözlemler arasındaki Mahalanobis Uzaklık Ölçüsü (4) numaralı denklemde hesaplanmıştır.

$$d(x_i, x_j) = D^2 = (x_i - x_j)'S^{-1}(x_i - x_j) \quad (4)$$

Burada belirtilen S, $p \times p$ tipinde örneklem kovaryans matrisini göstermektedir.

Kümeleme analizi tekniklerine değinecek olursak temelde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar "Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri" ve "Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri"dir. Çalışmada Hiyerarşik Kümeleme Yöntemi kullanılmış ve Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemi'nden ise K-Ortalamalar Tekniği kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir.

2. VERİ SETİ VE UYGULAMA

Bu çalışmada amaç, OECD'ye üye olan ülkelerdeki çalışanlara göre iş gücünün iş yükü, yüksek iş talepleri ve düşük iş kaynakları seviyeleri açısından ülkelerin değerlendirilmesini sağlamak ve bu veri setine göre ülkeleri kümelerle ayrıştırıp hangi ülkenin hangi kümede yer alacağını incelemektir. Veri setinde yer alan yüksek iş talepleri ve düşük iş kaynakları seviyesi 3 alt değerle ölçülmektedir. Yüksek iş talepleri; fiziksel sağlık risk faktörleri, uzun çalışma saatleri ve çalışanların izin alma esnekliği ile ölçülmektedir. Düşük iş kaynakları seviyesi ise; özerklik ve öğrenme fırsatları, eğitim-öğretim ve kariyer gelişimi için fırsatlarla hesaplanmıştır. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın analizi iki kısımda ele alınarak ilk önce İş Gücü Endeksi verileri genel olarak değerlendirilecek ve sonrasında küme dağılımları incelenip yorumlanacaktır.

Veri seti 33 farklı ülke için İş Gücü Endeksi'nin ölçüm değerlerini içermektedir. İş yükü kriterini incelediğimizde 16 ülke iş yükü kriteri ortalamasının üzerindedir ve bu ülkelerin çalışanların iş yükünün en fazla olduğu ülkeler olduğu söylenebilir. Çalışanların en fazla iş yüküne sahip olduğu ülke %47,94 ortalama değeriyle Yunanistan'dır. İş yükünün fazla olduğu ikinci ülke ise %42,94 ortalama değeriyle Türkiye'dir. Veriler incelendiğinde çalışanların iş yükünün en az olduğu ülke %13,83 ortalama değeriyle Norveç'tir. İş yükünün en az olduğu ikinci ülke ise %16,34 ortalama değeriyle Finlandiya'dır.

Sırasıyla diğer alt kriterleri inceleyecek olursak; ilk olarak Yüksek İş Talepleri'nin alt kriterlerini yorumlayacağız. Fiziksel Sağlık ve Risk Faktörleri kriterinde 17 ülke ortalamasının üzerindedir ve 16 ülke ortalamasının altında kalmıştır. Çalışanların sağlığını potansiyel olarak bozabilecek risk faktörlerini içerme derecesini içerdiğinden en yüksek değeri alan ülke %49,94 değeriyle ABD, ikinci ülke ise %36,65 değeriyle Letonya'dır. Çalışanların sağlıkları açısından riske en az sahip olan ülke %19,86 ile İsrail'dir. Uzun çalışma saatlerine göre ülkeler kıyaslandığında 22 ülke ortalamasının altındayken 11 ülke ortalamasının üzerindedir ve en fazla çalışma saatlerine sahip ülkenin %32,58 değeriyle Türkiye olduğu söylenebilirken ikinci en yüksek ülkenin %19,05 ile Japonya'nın olduğu söylenebilir. Çalışma saatlerinin en düşük olduğu ülke ise %1,33 değeri ile Almanya'dır. Ülkeler arasında çalışanların izin alabilme durumları kıyaslandığında 17 ülke ortalamasının altındayken 16 ülke ortalamasının üzerinde yer almıştır. Ortalamasının üstünde kalan ülkelerde çalışanların izin konusunda daha esnek çalışabilme imkânına sahip olduğu

söylenilmektedir. Bu konuda en iyi ülkenin %55,65 değeri ile Japonya olduğu söylenebilir. İkinci ülke ise %52,74 değeri ile Meksika'dır. Çalışanların izin alma esnekliğinin en az olduğu ülke ise %19,42 değeri ile Yeni Zelanda'dır.

Son olarak diğer alt kriter olan Düşük İş Kaynakları Seviyesi'nin göstergelerini incelersek; ülkeler arasında çalışanlarına özerklik ve öğrenme fırsatları imkânı tanıma kıyaslandığında 17 ülke ortalamasının üzerindedir. Bu konuda %51,07 değeri ile İsveç'in en yüksek değere sahip olduğu söylenirken %7,32 değeri ile Yunanistan'ın en düşük değere sahip olduğu söylenebilir. Çalışanlarına oryantasyon, kişisel gelişim, iş güvenliği, değişen iş süreçleri hakkında eğitim ve öğretimin verilmesi açısından 18 ülke ortalamasının üzerindeyken kalan 15 ülke ortalamasının altında kalmıştır. Eğitim ve öğretimin en yüksek olduğu ülke %72,87 ile Birleşik Krallık iken en düşük olduğu ülke %28,63 ile Yunanistan'dır. Kariyer gelişimi için sunulan fırsatlara bakıldığında en yüksek değer %42,49 değeri ile ABD'dedir. En düşük değer ise %5,35 ile Slovakya'dadır.

OECD'nin yayınlamış olduğu İş Gücü Endeksi verileri kullanılarak veri madenciliği yöntemlerinden biri olan kümeleme analizi ile ülkelerin yer aldıkları kümeler belirlenmiştir. Kümeleme yöntemleri arasında yer alan K-Ortalamlar Tekniği ile kümeleme işlemi yapılmıştır ve bu oluşturulan kümeler karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma, Avrupa Birliği ve OECD üyesi olan 33 ülkenin verileri ile oluşturulmuştur. Her bir ülkede bulunan çalışanların iş güçlerini değerlendirmesiyle oluşturulan İş Gücü Endeksi verileri ile 33 ülke karşılaştırılmıştır. Türkiye'nin de oluşturulan bu kümeler içerisindeki yerleri incelenmiştir. Bu durum değerlendirilip yorumlanmıştır. Yapılan analiz SPSS Paket Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde K-Ortalamlar Tekniği kullanılmıştır. Bu 33 ülke ilk olarak ikili sonra da dördümlü olarak kümelendirilmiştir. K-Ortalamlar Tekniği kümeler içi değişkenliği en aza indirgeyip kümenin merkezine en yakın olan verileri kümelere atama işlemiyle yapılmaktadır.

Ülkelerin K-Ortalamlar Tekniği ile analizi sonucu ülkeler iki kümeye ayrılmıştır. Tablo 1'de oluşturulan ikili küme yer almaktadır. 33 ülkeden 15'i ilk kümede, 18 ülke ise ikinci kümede yer almıştır. Birinci küme ve ikinci küme arasındaki uzaklık mesafesi ise 29,04'tür. Türkiye'nin değişkenlerinin ortalama değerleri açısından en benzer olan ülke Yunanistan ile aynı kümededir.

Tablo 1: Ülkelerin İkili Kümeye Ayrılması

KÜME 1		KÜME 2	
ŞİLİ	POLONYA	AVUSTRALYA	İZLANDA
YUNANİSTAN	PORTEKİZ	AVUSTURYA	İRLANDA
MACARİSTAN	SLOVAKYA	BELÇİKA	LÜKSEMBURG
İSRAİL	İSPANYA	ÇEKYA	HOLLANDA
İTALYA	SLOVENYA	DANİMARKA	YENİ ZELANDA
JAPONYA	TÜRKİYE	ESTONYA	NORVEÇ
LETONYA		FİNLANDİYA	İSVEÇ
LİTVANYA		FRANSA	BİRLEŞİK KRALLIK
MEKSİKA		ALMANYA	ABD

Tablo 2’de ikili oluşturulan kümenin incelediğimiz 7 değişken seti için kümelerdeki ortalama ve genel ortalamaları verilmiştir. İki küme arasındaki en önemli fark, eğitim – öğretim ve özerklik – öğrenim fırsatları değişkenlerinde gözlenmiştir. Küme ortalamalarının değişken ortalamalarından 1,42 kat daha fazla olduğu gözlenmiştir. İkinci kümede yer alan ülkelerdeki çalışanlar, eğitim – öğretim açısından birinci kümeye göre 1,42 kat daha fazla desteklenmektedir. Ek olarak ikinci kümedeki ülkeler çalışanları için özerklik ve öğrenim fırsatlarına daha fazla katkı sağlamaktadır. Bu katkı birinci kümedeki ülkelerin çalışanlarına sunduğu özerklik ve öğrenme fırsatlarından 2,13 kat daha fazladır.

Ek olarak birinci kümedeki ülkelerin çalışanları iş yükü, uzun çalışma saatleri ve çalışanların izin alma esnekliği değişkenlerinde ortalamadan oldukça yüksektir. Bu durum bu kümede yer alan ülkelerin çalışanlarının iş yükü, uzun çalışma saatleri değişkenlerinde daha zorlayıcı şartlarda çalıştığını gösterirken çalışanların izin alma esnekliği değişkeninde ortalamanın üzerinde olması çalışanların iş yerlerinden daha rahat izin alabildiklerini ifade etmektedir. Türkiye birinci kümede yer almaktadır.

Tablo 2: İkili Kümede Değişkenlerin Ortalama Değerleri

DEĞİŞKEN	TÜM VERİLER	KÜME 1	KÜME 2
İŞ YÜKÜ	27,58	32,90	23,15
FİZİKSEL SAĞLIK VE RİSK FAKTÖRLERİ	30,20	28,81	31,35
UZUN ÇALIŞMA SAATLERİ	7,29	9,51	5,45
ÇALIŞANLARIN İZİN ALMA ESNEKLİĞİ	35,75	40,55	31,75
ÖZERKLİK VE ÖĞRENİM FIRSATLARI	24,48	15,16	32,25
EĞİTİM VE ÖĞRETİM	54,60	44,34	63,15
KARİYER GELİŞİMİ İÇİN FIRSATLAR	17,90	17,09	18,57

İkinci durumda ise ülkeler dördümlü küme gruplarına ayrılmıştır. 33 ülkenin %34'ü (11 ülke) birinci kümede, %21'i (7 ülke) ikinci kümede, %27'si (9 ülke) üçüncü kümede ve %18'i (6 ülke) dördüncü kümede yer almaktadır. Ülkelerin kümelerine göre dağılımı Tablo 6'da yer almaktadır. Türkiye bu kümeler arasında Yunanistan, Macaristan, İtalya, Japonya, Portekiz ve İspanya ile birlikte ikinci kümede yer almaktadır. Üçlü oluşturulan küme grubunda Türkiye üçüncü kümede yer alırken dördümlü gruplamada ikinci kümede yer almış ve üçlü kümelemede İtalya ve İspanya ikinci kümede yer alırken dördümlü oluşturulan kümeleme işleminde ikinci kümede Türkiye ile aynı kümede yer almışlardır.

Tablo 3: Ülkelerin Dördümlü Kümeye Ayrılması

KÜME 1	KÜME 2	KÜME 3	KÜME 4
BELÇİKA	YUNANİSTAN	ALMANYA	AVUSTRALYA
DANİMARKA	MACARİSTAN	İRLANDA	ŞİLİ
ESTONYA	İTALYA	LETONYA	İZLANDA
FİNYANDIYA	JAPONYA	LİTVANYA	İSRAİL
FRANSA	PORTEKİZ	POLONYA	MEKSİKA
LÜKSEMBURG	İSPANYA	SLOVAKYA	ABD
HOLLANDA	TÜRKİYE	SLOVENYA	
YENİ ZELANDA		AVUSTURYA	
NORVEÇ		ÇEKYA	
İSVEÇ			
BİRLEŞİK KRALLIK			

Tablo 4'de dört kümenin incelediğimiz 7 değişkeninin küme ortalamaları ve genel ortalamaları verilmiştir. İş yükü değişkeninin küme ortalamalarının genel ortalamaya oranları sırasıyla 0,77; 1,33; 1,05 ve 0,95'tir. Çalışanların iş yükünün diğer kümelerine göre daha fazla olduğu küme ikinci kümedir ve Türkiye bu kümede yer almaktadır. Fiziksel sağlık

ve risk faktörü değişkeninin küme ortalamalarının değişkenin genel ortalamasına oranları sırasıyla; 1,02; 0,93; 1,07 ve 0,95'tir. Bu oranlara bakıldığında üçüncü kümenin oranı diğer kümelere göre daha fazladır. Uzun çalışma saati değişkeninin küme ortalamalarının değişkenin genel ortalamasına oranları sırasıyla; 0,52; 1,46; 0,58 ve 1,97'dir. Dördüncü kümede yer alan ülkelerde çalışanlar genel olarak 50 saatten daha fazla çalışma sürelerine sahiptir. Çalışanların izin alma esnekliği değişkeninin küme ortalamalarının değişken ortalamalarına oranları sırasıyla; 0,84; 1,11; 1,10 ve 1,03'tür. Küme 3'te yer alan ülkelerin çalışanları izin alabilme konusunda diğer kümelere göre biraz daha esnek oldukları söylenebilir. Özerklik ve öğrenim fırsatları değişkeninin küme ortalamalarının değişkenin genel ortalamasına oranları sırasıyla; 1,52; 0,47; 0,73 ve 1,05'tir. Birinci kümenin oranı diğer kümelerin oranlarına kıyasla daha yüksektir. Aynı şekilde eğitim ve öğretim değişkeni için küme ortalamalarının değişkenin genel ortalamasına oranı hesaplandığında birinci küme diğer kümelere göre daha yüksektir. Birinci kümenin oranı ise 1,19'dur. Kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeninin küme ortalamalarının değişkenin genel ortalamasına oranı 1,94'tür ve bu oran dördüncü kümede gözlemlenmiştir. Dördüncü kümede yer alan ülkelerdeki çalışanların diğer kümelere göre biraz daha fazla kariyer ve gelişim imkânına sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 4: Dörtlü Kümede Değişkenlerin Ortalama Değerleri

DEĞİŞKEN	TÜM VERİLER	KÜME 1	KÜME 2	KÜME 3	KÜME 4
İŞ YÜKÜ	27,58	21,39	36,61	29,03	26,24
FİZİKSEL SAĞLIK VE RİSK FAKTÖRLERİ	30,20	30,75	27,96	32,22	28,77
UZUN ÇALIŞMA SAATLERİ	7,29	3,82	10,67	4,20	14,37
ÇALIŞMA SAATLERİNİN ESNEKLİĞİ	35,75	29,91	39,57	39,18	36,85
ÖZERKLİK VE ÖĞRENİM FIRSATLARI	24,48	37,34	11,60	17,91	25,79
EĞİTİM VE ÖĞRETİM	54,60	64,87	36,93	59,32	49,28
KARİYER GELİŞİMİ İÇİN FIRSATLAR	17,90	16,66	13,50	11,59	34,77

SONUÇ

Ülkelerin gelişmişliklerinin en önemli göstergelerinden biri iş gücüdür. İş yükünün, her bir çalışan için daha az olması iş gücüne katılımı hem arttıracak hem de çalışanlarda psikolojik olarak kendilerini rahat hissetme durumunu oluşturacaktır. Aynı zamanda iş yerindeki fiziksel sağlık ve risk faktörlerinin daha az olması çalışanların hem fizikî hem de psikolojik sağlıkları açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Tüm

bunların yanı sıra uzun çalışma saatleri ve çalışanların kendilerine ayıracakları zaman dilimi ve iş – yaşam dengesinin sağlanması açısından oldukça önemli iki değişkendir. Özerklik ve öğrenim fırsatları, eğitim – öğretim ve kariyer gelişimi için sunulan fırsatlar çalışanların iş gücüne katılma isteğini arttıracak ve çalışanlarda daha fazla çalışma isteği uyandıracak olan değişkenlerdir. İş gücü açısından çalışanların memnuniyeti, ülkede istihdama katılım oranının yüksek olması ülkelerin gelişmişlik düzeyleri açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Ülkeler ikili ve dörtlü küme gruplarına ayrılmıştır. 33 ülkenin bu iki farklı kümeleme grubunda oluşturdukları kümeler incelenmiştir. İkili oluşturulan küme grubundaki sınıflamada birinci kümede yer alan ülkelerin iş yükü, uzun çalışma saatleri ve çalışanların izin alabilme esnekliği değişkenlerinin küme ortalamaları ikinci kümeye göre daha yüksektir. Fiziksel sağlık ve risk faktörleri, özerklik – öğrenim fırsatları ve eğitim – öğretim değişkenlerinin küme ortalamaları ikinci kümede, birinci kümeden daha yüksektir. Kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeninin küme ortalamaları incelendiğinde ise birinci küme ve ikinci küme arasında bu değişken çok büyük bir farka sahip değildir.

Dörtlü oluşturulan küme grubunda ise birinci küme özerklik – öğrenim ve eğitim – öğretim değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelere göre daha yüksektir. Bu iki değişken açısından ortalamaların en az olduğu küme ise ikinci kümedir. Birinci ve ikinci kümenin bu değişkenler açısından ortalamalarının farkı sırasıyla; 25,74 ve 27,94'tür. İkinci küme iş yükü ve çalışanların izin alma esnekliği değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelere göre daha yüksek bir değer almıştır. İş yükü ve çalışanların izin alabilme esnekliği değişkenlerinin küme ortalamaları açısından en düşük olduğu küme ise birinci kümedir. Birinci kümenin ve ikinci kümenin değişkenlerinin ortalamalarının farkları sırasıyla; 15,22 ve 9,66'dır. Üçüncü kümede fiziksel sağlık ve risk faktörleri değişkeni diğer kümelerden yüksek çıkmıştır ve bu değişkenin en düşük olduğu küme ise ikinci kümedir. İkinci ve üçüncü kümenin değişken ortalamaları arasındaki fark 4,26'dır. Son olarak dördüncü küme uzun çalışma saatleri ve kariyer gelişimi için fırsatlar değişkenleri açısından yüksek ortalamalara sahiptir. Uzun çalışma saatleri değişkeninin küme ortalaması en düşük olan küme birinci küme ve aralarındaki fark 10,55 iken kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeninin küme ortalamasının en düşük olduğu küme üçüncü kümedir ve aralarındaki fark ise 23,18'dir.

Kümeler incelendiğinde 33 ülkeyi değişkenleri açısından en iyi kümeleyen yöntem K-Ortalamlar Tekniği'ne göre dörtlü oluşturulan kümedir. Kümeler dörtlü oluşturulduğunda Türkiye ikinci kümede yer almaktadır. Ülkemizin bulunduğu küme grubu tüm değişkenler için incelendiğinde iş yükü ve çalışanların izin alabilme esnekliği değişkenlerinin küme ortalaması diğer kümelere nazaran yüksek çıkmıştır. Özerklik ve eğitim fırsatları, eğitim – öğretim ve fiziksel sağlık ve risk faktörleri değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelere göre en düşüktür. Diğer değişkenlerin küme ortalamalarında ise diğer kümelerin arasında yer almaktadır. İş gücüne katılanlar; eğitim – öğretim, özerklik ve öğrenim fırsatları açısından desteklenmelidir. Bu durum ülkelerin hem gelişmişlik seviyelerini etkileyecek hem de çalışanlara yeni bir bakış açısı kazandıracaktır. Fiziksel sağlık ve risk faktörleri açısından iş gücüne katılanlar için bu seviyeyi korumalı veya düşürmelidir. Bunların yanı sıra ülkemiz iş yükü ve çalışma saatleri esnekliği açısından oranlarını düşürmelidir. Bu oranın düşmesi ile iş gücüne daha fazla katılım sağlanabilir. Çalışanlar iş – sosyal yaşam dengesini daha sağlıklı kuracak ve çalışanların iş gücüne katılımları oranında yükselme olacaktır. Böylelikle ülkelerin işsizlik oranları da düşmüş olacaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, A. B. (2013). *İş Gücü Piyasası Temel Göstergeleri Bakımından Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle Türkiye İle Diğer OECD Ülkelerinin Karşılaştırılması*. İ.Ü. İşletme Fakültesi İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, 24 (75), 121-144.
- Alaybeg, F. (2019). *Veri Madenciliği Giriş, Yöntemleri ve Metodolojileri*. <https://medium.com/@furkanalaybeg>
- Altunkaynak, B. (2017). *Veri Madenciliği Yöntemleri ve R Uygulamaları: Kavramlar - Modeller – Algoritmalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, S. ve Özkul, A. (2015). *Veri Madenciliği ve Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sisteminde Bir Uygulama*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2015, Sayı: 3, sf: 36-44.
- Çelik, Ş.; (2013). *Kümeleme Analizi ile Sağlık Göstergelerine Göre Türkiye'deki İllerin Sınıflandırılması*. Doğu Üniversitesi Dergisi, 14 (2), 175-194.
- Demircioğlu, M. ve Eşiyok, S. (2019). *Covid-19 Salgını İle Mücadelede Kümeleme Analizi İle Ülkelerin Sınıflandırılması*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 37, 369-389.

- Ersöz, F. (2019). *Veri Madenciliği Teknikleri ve Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Friedman, J.H. (1997). *Data Mining and Statistics: What's the Connection? Proceedings of the 29th Symposium on the Interface Between Computer Science and Statistics*.
- Gürsakal, S. (2019). *Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Teknikleri*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Gürsoy, U. T. Ş. (2012). *Uygulamalı Veri Madenciliği: Sektörel Analizler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Han, J., Micheline, K. ve Pei, J. (2011). *Data Mining: Concepts and Techniques*. Amerika: Academic Press.
- Kaufman, L. ve Rousseeuw, P. J. (1990). *Finding Groups in Data An Introduction to Cluster Analysis*. Belgium: Wiley-İnterscience.
- Kelleci, S., Ü. ve Türk Z. (2016). *Genç İşsizliğin İncelenmesi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması*. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 5 (13), 10-25.
- Kovacı, S.; Belke, M. ve Bolat S. (2018). *İşgücü Piyasası Düzenlemelerinin İşsizliğe Etkileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Kanıtları*. Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHR), 5 (25), 2030-2042.
- Kurasova, O.; Marcinkevicius, V.; Medvedev, V.; Rapecka, Aurimas ve Stefanovic, Pavel (2014). *Strategies for Big Data Clustering*. IEEE 26th International Conference on Tools with Artificial Intelligence.
- Madhulatha, T. (2012). *An Pverview on Clustering Methods*. IOSR Journal of Engineering, 2 (4).
- Oğuzlar, A. (2004). *Veri Madenciliğine Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Özkan, Y. (2008). *Veri Madenciliği Yöntemleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Shearer, C. (2000). *The Crisp-DM Model: The New Blueprint for Data Mining*. Journal of Data Warehousing, Cilt 5 No 4, 13-23.
- Şentürk, A. (2006). *Veri Madenciliği Kavram ve Teknikler*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tatlıldil, H. (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Ziraat Matbaacılık.
- Yaz, H. F. (2014). *Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerden Kümeleme Analizi; Spss İle Bir Uygulama*. Ders Notu.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE YEŞİL MERKEZ BANKACILIK

Olca YILMAZ*
Mısra ÇAKALOĞLU**

Özet

İklim değışikliği, uluslararası finans otoritelerince finansal sistem ve reel ekonomi için çeşitli riskler taşıyan yapısal bir sorun olarak değeriendirilmektedir. Küreselleşen ekonomide finansal sistem ve reel ekonominin maruz kaldığı risklerin ana kaynağı olan iklim değışikliğini minimize edecek faktörlerin belirlenmesi yeşil dönüşümü gerektirirken, merkez bankaları nezdinde farkındalık günden güne artmakta ve çözüm yolları aranmaktadır. Bu bağlamda yeşil merkez bankacılık en öz haliyle, başta finans sektörü olmak üzere ekonominin genelinde sürdürülebilir bir anlayışla çevresel ve iklim değışikliğinden kaynaklanan riskleri azaltmayı, fiyat ve finansal istikrar hedeflerini korumayı amaçlayan bir bankacılık konseptidir. Merkez bankaları, yeşil finansal varlıkların daha çok kullanılmasıyla proaktif bir şekilde ekonomik kalkınmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada iklim kaynaklı finansal risklerin neler olduğu, bu risklerin finansal sektörü ve reel ekonomiyi nasıl etkilediği, merkez bankalarının iklim kaynaklı risklere karşı hangi enstrümanları kullanarak nasıl tepki verebileceği ve merkez bankalarının yeşil dönüşümü gerçekleştirme potansiyeli ile var olan sınırlılıklar incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, merkez bankalarının iklim değışikliğinden kaynaklı riskleri ve mali politikadaki istikrarsızlıkları azaltmak için uygulayacağı alternatif yöntemleri belirleyerek küresel düzeyde uzun vadeli sürdürülebilir bir stratejik yaklaşımı benimsemektir. Çalışmada, merkez bankalarının nihai amacı olan fiyat ve finansal istikrarı tehdit eden iklim değışikliğinin neden olduğu risklerin talep ve arz yönlü şoklar yaratması farklı çözüm önerileri geliştirilmesini sağlamıştır. Bu bilgiler ışığında, Türkçe akademik literatüründe ele alınan konunun incelenmemesi bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Merkez Bankacılık, Yeşil Dönüşüm, İklim Değışikliği, Finansal İstikrar.

---

* Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Çine Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, o.yilmaz@adu.edu.tr

** Öğr. Gör., Antalya AKEV Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, misra.cakaloglu@akev.edu.tr

GREEN CENTRAL BANKING IN TACKLING CLIMATE CHANGE

Abstract

Climate change is considered by international finance authorities as a structural problem that carries various risks for the financial system and the real economy. While determining the factors that will minimize climate change, which is the main source of the risks to which the financial system and real economy are exposed in a globalizing economy, requires green transformation, awareness is increasing day by day in the eyes of central banks and solutions are sought. In this context, green central banking, in its essence, is a banking concept that aims to reduce risks arising from environmental and climate change, and to maintain price and financial stability targets, with a sustainable approach throughout the economy, especially in the finance sector. Central banks proactively aim for economic development by using green financial assets more. In this study, what are the climate-related financial risks, how these risks affect the financial sector and the real economy, how the central banks can react to climate-related risks by using which instruments, and the limitations that exist with the potential of central banks to realize green transformation are examined. The aim of this study is to adopt a long-term sustainable strategic approach at the global level by identifying alternative methods to be applied by central banks to reduce the risks caused by climate change and instability in fiscal policies. In the study, the risks caused by climate change, which threatens price and financial stability, which is the ultimate goal of central banks, created demand and supply-side shocks, leading to the development of different solutions. In the light of this information, the fact that the subject discussed in the Turkish academic literature is not examined reveals the originality of this study.

Keywords: Green Central Banking, Green Transformation, Climate Change, Financial Stability.

1. GİRİŞ

İklim değişikliği, ekonomik ve finansal sistemi etkileyen önemli yapısal değişikliklerin ana kaynağı iken (Breitenfellner, Pointner ve Schuberth, 2019: 56), içinde bulunduğumuz pandemi dönemi, küresel ekonomik sistemimizin doğayı acımasızca sömürmesinin somut bir belirtisi olarak durmaktadır (Barnes ve Livingstone, 2021:7). Stern Raporu (2006), iklim değişikliğini tarihsel olarak en büyük piyasa başarısızlığı olarak tanımlarken, bunun sebebini küresel olarak dağılmış ve yüzyıllardır devam

eden olumsuz dışsallıklar sergilemesine bağlamaktadır. İklim değişikliği olgusu, toplumumuzu ve ekonomimizi, hem iklimle ilgili doğal afetlerin daha sık görülmesinden kaynaklanan fiziksel riskler hem de politika değişikliklerinden kaynaklanan geçiş riskleri gibi hanehalkı, firma, finans kurumları ve Merkez Bankaları'nın bilançolarını potansiyel olarak bozabilecek önemli risklere maruz bırakmaktadır. İklim değişikliğinin, örneğin âtil duran varlıklar nedeniyle parasal aktarıma engel olarak, potansiyel büyümeyi ve doğal reel faiz oranını etkileyerek veya daha fazla makroekonomik oynaklığa neden olarak fiyat istikrarı için de riskler oluşturduğu kesindir (Schnabel, 2021).

Yüksek karbonlu fiziksel varlıklar, merkez bankalarının ve finansal kuruluşların karşılaştığı fiziksel varlıkların risklerini artırmaktadır. Fosil yakıtların aşırı rezervleri sonucunda oluşan riskler, merkez bankalarının düşük karbonlu bir ekonomiye geçişi amacıyla büyük ölçekli bir yapısal değişim gerektirmektedir. Bu kapsamda iklim değişikliğinden kaynaklanan finansal riskler olan fiziksel, geçiş ve yükümlülük risklerinin tanımlanması ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi yeşil refaha ulaşmada önemli bir adım olmaktadır. Bu konunun aciliyeti, esas olarak iklim değişikliğinin kısmen geri döndürülemezliği ve eylemi geciktirmenin önemli maliyetleri nedeniyle, tüm politika yapıcılarının bu zorlukla mücadeledeki rollerini keşfetmelerini gerektirmektedir (Schnabel 2021). İklim değişikliği ile mücadelede düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş, mevcut karbon yoğun teknolojilerden yeni düşük karbonlu teknolojilere sermaye tahsisinde bir kaymayı gerektirir. Tam da bu durumda finansal piyasalar kilit bir rol oynarken merkez bankaları, tam merkezde yer almaktadır: Öyle ki, firmaların yatırım maliyetleri ve yatırımcıların kararlarında referans noktası para politikası ile bağlantılıdır (Monnin, 2018).

Merkez bankaları, küreselleşmenin etkisiyle yeşil finansal varlıkları daha çok kullanarak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaya yönelik proaktif çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada yeşil merkez bankacılığı, finansal sektörün istikrarı ve makroekonomik gelişmeler üzerinde yoğunlaşan, çevresel ve iklim değişikliğinden kaynaklanan riskleri yönetebilir hale getirerek sürdürülebilirliği amaçlayan bir bankacılık konseptidir (Dikau ve Volz, 2018: 81). Yatırımcıların yeşil finansman araçlarına yönelik beklentilerinin artması, sürdürülebilirliği konu alan çeşitli stres testleri ile iklim değişikliğinden kaynaklanan finansal risklerin ölçülebilmesini mümkün kılmaktadır. Merkez bankaları,

yeşil para ve sermaye araçlarını optimum düzeyde kullanarak iklim değişikliğinden kaynaklı finansal risklerin neden olacağı arz ve talep şoklarını azaltmak için çeşitli yol haritaları geliştirebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, merkez bankalarının iklim değişikliğinden kaynaklı riskleri ve mali politikalarındaki istikrarsızlıkları azaltmak için uygulayacağı alternatif yöntemleri belirleyerek küresel düzeyde uzun vadeli sürdürülebilir bir stratejik yaklaşımı benimsemektir. Bu bilgilerden hareketle çalışmanın ilk bölümünde literatür taramasına yer verilmekte olup, sonrasında iklim kaynaklı finansal risklerin neler olduğu, bu risklerin finansal sektörü ve reel ekonomiyi nasıl etkilediği incelenmektedir. Merkez bankalarının iklim kaynaklı risklere karşı hangi enstrümanları kullanarak nasıl tepki verebileceği ve merkez bankalarının yeşil dönüşümü gerçekleştirme potansiyelinin var olan sınırlılıkları ele alınmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu başlıkta iklim değişikliği ile mücadelede merkez bankalarının rolü eksenli akademik çalışmalar ele alınmaktadır. İklim değişikliği ile mücadelede merkez bankalarını konu alan çalışmaların ilk olarak 2015 yılında başlayarak günümüzde yoğunlaşması, 12 Aralık 2015'te Paris'te düzenlenen, COP 21'de 196 taraf tarafından kabul edilmiş ve 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girmiş iklim değişikliği konusunda yasal olarak bağlayıcı bir uluslararası anlaşma olan Paris Anlaşmasının (URL-1: United Nations, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> (erişim tarihi: 07.05.2022) tarihi ile paralellik göstermektedir.

Carney (2015), iklim değişikliğini ufkun trajedisi olarak tanımlarken, temel olarak daha iyi bilgilerle, yarının risklerini daha iyi anlamak, yatırımcılar için daha iyi fiyatlandırma, politika yapıcılar tarafından daha iyi kararlar ve daha düşük karbonlu bir ekonomiye daha yumuşak bir geçiş için erdemli bir döngü oluşturmayı kolektif bir çaba ile mümkün görerek, merkez bankalarının da iklim değişikliği ile alakalı aktif rol alması gerektiğini belirtmektedir. Stern (2016: 2), merkez bankaları için iklim değişikliğinin neden önemli olduğu ve merkez bankalarının nasıl aksiyonlar alması gerektiği üzerinde durmaktadır. Batten, Sowerbutts ve Tanaka (2016: 1), iklim değişikliğinin ve onu hafifletmeye yönelik politikaların bir merkez bankasının parasal ve finansal istikrar hedeflerini karşılama kabiliyetini etkileyebileceği kanalları incelerken, fiziksel ve geçiş risklerinin finansal ve makroekonomik istikrarsızlığı tetikleyeceğinin altını

çizmektedir. Volz (2017: 4), merkez bankalarının finansal sistemleri yeşilleştirmedeki rolü ve kaynak tahsisindeki kilit pozisyonunu incelerken, merkez bankalarının yeşil dönüşümü gerçekleştirme potansiyeli ile birlikte var olan sınırlılıkları vurgulamaktadır.

Dikau ve Collins (2017: 2-3), son on yılda gelişen pazar ve gelişen ülkeler (EMDC) merkez bankaları ve ilgili kamu mali kurumlarının benimsediği en önemli yeşil politikaları ele almaktadır. Bunlar: yeşil sektörlere kredi tahsis etme amacını taşıyan yeşil kredi tahsis araçları, finansal istikrarın korunması için yeşil düzenleyici (ihtiyati ve makro-ihtiyati) araçlar ve yeşil tahvil piyasaları oluşturmak için yeşil finans yönergeleri geliştirmek gibi diğer yeşil merkez bankacılığı faaliyetleridir. Dafermos, Nikolaidi ve Galanis (2018: 2), yeşil şirket tahvillerinin satın alınmasını içeren yeşil bir QE programının küresel ısınmayı gerçekten azaltabileceğini gösterirken, yeşil yatırım, faiz oranlarındaki değişikliklere güçlü bir şekilde tepki verdiği takdirde programın daha etkili olacağını belirtmektedir. Dikau ve Volz (2018), ilk olarak merkez bankalarının, finansmanı sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu hale getirmekle neden ilgilenmesi gerektiğinin nedenlerini tartışırken, ikinci olarak, çevresel riski ele almak ve yeşil finansman ile sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için merkez bankaları ve finansal düzenleyici kurumlar tarafından kullanılacak araçları gözden geçirmektedir.

Monnin (2018: 1-2), merkez bankalarının iklim risklerini para politikası operasyonlarına yansıtmaları gerektiğini ve atılacak ilk adımın, merkez bankalarının uygun çevresel risk önlemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmalarının önemini vurgularken, ikinci adım olarak, risk önlemlerinin varlık satın alma stratejileri ve teminat çerçevelerine entegre edilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Cœuré (2018: 1), iklim değişikliğinin para politikasını bir şekilde etkilemesinin beklenebileceğini tartışırken, merkez bankalarının iklim değişikliğiyle ilişkili riskleri azaltmada destekleyici bir rol oynamaları için bir alan olduğunu da vurgulamaktadır. Breitenfellner, Pointner ve Schuberth (2019: 55), merkez bankalarının finansal sistemin eski, kahverengi endüstrileri finanse etmekten yeni bir yeşil ekonomiyi finanse etmeye sorunsuz dönüşümünü korumada rol oynadıklarını, merkez bankalarının ekonomiyi ve finansal sistemi daha sürdürülebilir hale getirmeye katkıda bulunabilecek kurumlar olduklarını ancak bu katkıların hükümetlerin siyasi eylemlerinin yalnızca tamamlayıcısı özelliğinin altını çizmektedir. Global Public Investor (2019), İklim krizinin merkez bankalarının odağına nasıl geldiğini, bu konuya

yoğun bir ilgi ve farkındalık olduğuna değinirken, iklim kaynaklı risklerin reel ekonomiye etkisini 'fiziksel, geçiş ve yükümlülük riskleri' olarak üç başlıkla özetlemektedir. Raporda iklim riskinin nasıl kontrol altına alınacağı ve iklim geçişinin nasıl finanse edileceği de vurgulanmaktadır.

D'orazio ve Popoyan (2020: 1), bir merkez bankasının "yeşil" mali politika oluşturmaya girişmesi için birincil motivasyon olarak, örneğin sürdürülebilirlik hedefleri veya yeşil büyüme de dahil olmak üzere, genellikle "genişletilmiş" bir para politikası yetkisine işaret eden mevcut araştırmalar üzerinde durmaktadır. Araştırmaya göre, yeşil düzenlemeleri uygulama kararı, yalnızca yetkinin kendi başına değil, merkez bankasının bağımsızlığı ile para ve ihtiyati politikalar arasındaki etkileşimin nasıl yapılandırıldığı ile ilgilidir.

Bolton ve diğ. (2020), merkez bankalarının finansal istikrar yetkisi dahilinde 'yeni riskleri' ele almanın yollarını gözden geçirmektedir. Merkez bankalarının, ileriye dönük senaryo tabanlı analizler geliştirerek iklimle ilgili risklere ilişkin anlayışlarını geliştirmeye çalışmak da dahil olmak üzere, böyle bir sonuçtan kaçınmada oynayacağı bir role sahip olduğunu; ancak merkez bankalarının tek başına iklim değişikliğini azaltamayacağını, bu karmaşık toplu eylem sorununun koordineli çalışma gerektirdiğini belirtmektedir. Durrani, Volz ve Rosmin (2020), Asya ve Pasifik'teki on sekiz merkez bankasının sürdürülebilir finans konusundaki görüş ve politikalarına ilişkin bir anketin bulgularını sunmaktadır. Anket sonuçları, bu ülkelerin birçoğunun iklim değişikliğinin etkilerinden ciddi şekilde etkilendiği ve bölgedeki para otoriteleri için bu durumun önemi artan bir konu olduğu göstermektedir. Arndt, Loewald ve Makrelov (2020: 1), iklim değişikliğinin azaltılması ve adaptasyonun önemli yapısal değişimin kaynakları olacağını ve bu değişikliklerin gelişmekte olan ülkelerdeki merkez bankaları üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Skinner (2021: 1301), iklim değişikliğinin birçok yönünün neden bugün FED'in yasal görev alanı dışında kaldığını anlamak için çeşitli FED yasalarını, düzenlemelerini ve uygulama örneklerini bir araya getirerek yasal bir çerçeve oluşturmaktadır. Villeroy de Galhau (2021: 1), iklim değişikliği karşısında parasal eylemlerin anlamına vurgu yaparken, merkez bankalarının müdahalesi adına üç somut kaldıraç sunmaktadır.

Network for Greening the Financial System (2021: 4), iklimle ilgili finansal riskleri odağına alarak, merkez bankaları için iklimle ilgili kendi açıklamalarını üretme konusunda bir "nasıl yapılır?" kılavuzuna imza atmaktadır. Kılavuz; yönetim, strateji ve risk yönetimi olarak üç bölüm

etrafında düzenlenirken, her bölüm için önemli çıkarımlar vurgulanmaktadır. BOJ (2021), iklim değişikliği üzerine stratejilerde para politikası, finansal sistem, araştırma, uluslararası finans ve bankanın ticari faaliyetleri ve dış iletişim alanındaki eylemlere değinmektedir. ODI (2021), merkez bankaları ve diğer finansal düzenleyicilerin, finansal kurumlar ve sistemlere yönelik iklimle ilgili riskleri azaltmada oynayabileceği rolü incelemektedir.

Schnabel (2021), iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik geniş tabanlı toplumsal çabanın bir parçası olarak, ECB'nin Antlaşmaların getirdiği sınırlamalar dahilinde bu kolektif çabaya nasıl katkıda bulunabileceğini düşünme yükümlülüğü olduğunu, eylem için ise olası bir yolun, sürdürülebilirlik kriterlerini özel sektör varlık alımlarının uygulanmasına dahil etmek şeklinde özetlemektedir. Öte yandan, kurumsal tahvil portföyünde gözlemlenen emisyon yanlılığı ışığında, mevcut piyasa tarafsızlığı kavramının dikkatlice yeniden değerlendirilmesi gerektiğinin ve özellikle iklim değişikliğinin toplum üzerinde uyguladığı önemli dışsallıkları yansıtmadığı için kaynakların verimli bir şekilde tahsis edilmesini engellediğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, merkez bankası politikasının hükümet politikalarının yerini alamayacağı ve almaması gerektiğini de ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2021: 15-18), iklim değişikliğine ilişkin finansal risklerin önemine vurgu yaparken, iklimle ilgili risklerin yönetimi için stratejik ve uzun vadeli yaklaşımın altını çizmekte, son dönemde birçok uluslar arası kuruluşun çalışmalarını hızlandırdığını ve desteklediğini belirtmektedir. Dinçer (2021), iklim değişikliği ile ilgili bir ilgi ve farkındalık artsa da, geleneksel görüşe göre bu durumun merkez bankalarının asıl amaçlarını gerçekleştirme konusunda sınırlılıklar yaratacağı düşüncesini vurgulamaktadır. Cipollone (2022), yeşil finans için merkez bankalarının rolü üzerine kıta Avrupası'nın politika girişimlerini, politika yapıcılarını, merkez bankaları ve finansal sektörün rolünü, iklim değişikliğine karşı yatırım stratejileri başlıklarını incelemektedir.

3. MERKEZ BANKASI'NIN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE İLGİLİ RİSKLERE BAKIŞ AÇISI

İklim değişikliğinin finansal istikrarsızlığı artıran potansiyel etkileri merkez bankalarının açık politika hedeflerine ulaşmasında tehdit unsuru haline gelmektedir. Bu durum, merkez bankalarının iklim değişikliğinden endişe duymasına yol açmakta ve bu durumun önlenmesi çeşitli yol

haritalarının oluşturmasını gerektirmektedir. Mevcut teknolojilerle çok kısa bir zaman diliminde iklim değişikliğini azaltmak altyapı ve yaşam tarzlarının değiştirilmesinde sosyoekonomik açıdan farklı zorluk derecesine sahiptir (Network for Greening the Financial System, 2019a). Bu kapsamda küresel makro ekonomilerde, merkez bankalarının iklim değişikliğiyle mücadelede optimum fizibilite çalışmalarıyla yeni yatırım alanları yaratması, oluşan risklerin etkisinin minimum düzeyde tutulması için önlem niteliği taşımaktadır. Bu risklerin sistemik nitelikli olma durumunun araştırılması, finansal sistemin iyi tanımlanması ve mevcut riskin olumsuz etkilerini giderici doğru yöntemler uygulanmasına bağlıdır. Örneğin; arz şoklarının giderilmesinde finansal şeffaflık ilkesi ve stres testleri, oluşan risklerin azaltılmasında çözüm niteliğindedir. Uygulanan stres testleri, arz şokları karşısında kırılabilirliğin değerlendirilmesinde kullanılan tekniklerdir. Diğer taraftan, merkez bankalarının yeşil finansal varlıklara yönelik kredileri teşvik etmesine yönelik faaliyetlere odaklanması çevresel istikrarın korunmasını daha olası hale getirmiştir. Bu kapsamda artan fiyatlara karşı merkez bankasının, düşük karbon ekonomisine uyum göstererek ekosisteme katkı sağlaması ise talep şoklarının giderilmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca merkez bankasının çevre dostu finans, para ve sermaye araçlarını kullanması, sera gazı emisyonlarının azaltılmasında aktif rol oynayarak yeşil dönüşüme katkı sağlamaktadır. Tablo 3.1.'de iklim değişikliğinin yarattığı ekonomik sonuçlar ve yeşil ekonomiye geçiş için uygulanan hedeflere yer verilmiştir.

Tablo 3.1. İklim Değişikliğinin Ekonomik Sonuçları ve Yeşil Ekonomiye Geçiş

Köklü geçiş	İklim hedeflerine ulaşmak için emisyonlar büyük ölçüde ve beklenmedik bir şekilde azaltılmaktadır. Bunun için alternatif yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında gerekli finansman sağlanmalıdır.
Ertelenmiş eylem	İklim hedeflerinin karşılanmaması sonucunda iklim değişikliğinden kaynaklanan riskler kaotik geçişi teşvik etmektedir.
Düzenli geçiş	Emisyonlar kademeli olarak ve iklim hedeflerine ulaşmak için planlandığı gibi azaltılmaktadır.
Daha sıcak bir dünya	Fiziksel risklerin önlenmesi için yeşil para ve sermaye politikası araçlarının teşvik edilmesi önemlidir. Bunlara yönelik risk faktörlerinin ve maliyetlerin azaltılması gerekmektedir.

Kaynak: Network for Greening the Financial System, (2019b).

İklim değişikliğinin ekonomik sonuçlarını etkileyen bu faktörler, yeşil ekonomiye geçiş süreciyle bağlantılıdır. Merkez bankaları, yeşil ekonomiye geçiş hedeflerine ulaşmada öncelikli olarak fiyat ve finansal istikrarsızlıklarını etkileyen iklim değişikliği kaynaklı risklerin nedenlerini araştırmaktadır. Ayrıca merkez bankaları, düşük karbon ekonomisine geçiş sürecinde küresel sıcaklıktaki artışı sınırlamak, fiziki ve yükümlülük risklerden kaçınmak ve finansal piyasalarda ortaya çıkan yüksek geçiş risklerini kontrol etmek gibi görevler üstlenmektedir (Sartzetakis, 2021: 758). Bu noktada, iklim değişikliğinden kaynaklanan risklerin para politikası stratejilerine dahil edilmesiyle çevre dostu alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarının daha çok kullanımı sağlanmaktadır. Bu durum, yeşil finansman ve ürünlerinin geliştirilmesi ile yeşil yatırımı daha mümkün hale getirebileceği için merkez bankalarının sürdürülebilirlik anlayışını geliştirmesi yönünde önemli bir adım oluşturabilmektedir.

3.1. İklim Değişikliği ile İlgili Finansal Risklerin Finans Sektörüne Etkisi

Merkez bankaları, sürdürülebilirlik prensibiyle finansal istikrarlarını korumak için para ve sermaye politikası araçlarında yeşil finans anlayışını benimsemektedir. Merkez bankaları açıklanmış bir emisyon kesintisi ile iklim değişikliğinden kaynaklanan finansal riskleri azaltmayı hedeflemektedir (Breitenfellner, Pointner ve Schubert, 2019: 68). Artan karbon emisyonunun neden olduğu ve finansal sistemin güvenilirliği için tehdit unsuru olan birçok finansal risk bulunmaktadır. Bu noktada iklim değişikliğinden kaynaklanan finansal riskler fiziksel, geçiş ve yükümlülük riskleri olmak üzere üç grupta incelenmektedir:

1. Fiziksel riskler: Bu riskler, ekonominin arz ve talep boyutunu etkilemekte olup, çeşitli doğa olayları ve iklim değişikliğiyle yükselen deniz seviyelerinin etkilerini ifade eden operasyonel risklerdir. Örneğin; hızlı bir düşük karbon geçişi, iklim değişikliğinin ekonomik ve fiziksel risklerini azaltmakta ve sermayenin verimliliğini azaltmaktadır. Düşük karbon ekonomisine geçiş sürecinde finansör niteliği taşıyan bu risklerin finansal kuruluşların karşılaştığı fiziksel varlıkların zarar görmesi sonucunda hizmetlerin ve tedarik zincirinin kesintiye uğraması gibi etkileri vardır.

2. Geçiş riski: Hanehalkları, işletmeler ve sanayi sektörleri maliyetlerle, değerlendirme kayıpları gibi politikaları içeren ve düşük karbon ekonomisine uyum sürecinden kaynaklanabilecek yasal gerekliliklerle ilişkili risklerdir.

Ayrıca bu riskler, fosil yakıt kullanımını azaltmada etkili düzenleyici değişiklikler ek vergiler veya teknolojik yeniliklerin köklü değişikliklere yol açmasıyla oluşan risklerdir (Global Public Investor, 2019: 148). Ayrıca geçiş riskleri; bireysel ve sosyal normlardaki değişimleri, teknolojik yenilikleri, yatırımcıların beklentilerini, politika değişikliklerini içermektedir (Oustry ve diğ., 2020: 7). Kamu politikalarının finansal sonuçlarından kaynaklanan bu riskler, ekonominin yeşillendirilmesi için katalizör görevi taşımaktadır. Fiziksel ve geçiş riskleri potansiyel olarak fiyatlarda artışa neden olabilmelerinden dolayı düşük karbonlu teknolojilerin kullanılması rekabetçi ekonomilerin piyasalardaki gelişmişlik düzeyini artırabilmektedir. Aksi durumda, tedarik zincirlerinin başarısız olması enflasyon şokuna neden olan iklim değişikliği ile ilgili bir kuraklık yaratabilmesi fiziksel riske bir örnek oluşturmaktadır. Güneş panellerinde kısa vadeli fiyat artışları ve elektrik, güneş panelleri gibi aşırı üretim ile sonuçlanan spekülasyon bir balon içermesi geçiş riski için bir örnektir (Flaherty, 2020: 3).

3. Yükümlülük riski: Fiziksel risk ya da geçiş riskiyle karşılaşmış kişi ya da finansal kuruluşların iklim değişikliğinin etkilerinden zarar gören ve tarafların yükümlü olduğu tazminatları talep eden ve tarafların iklimle ilgili kayıplarını mali olarak tazmin eden bir risktir. Bununla birlikte, yükümlülük risklerinin değerlendirilmesi, yapısal belirsizlikleri ve her bir yargı alanının yasal çerçevesindeki farklılıklar nedeniyle de büyük zorlukları içerir. Diğer taraftan bu riskler, gelecekteki belirsiz olaylar tarafından hangi davaların tetikleneceğini tahmin eder. Devlet, bazı yetki alanlarında risklerin yönetilebilir olmasını sağlayarak yükümlülük riskini minimum düzeyde tutmaya çalışır (Bolton ve diğ., 2020: 41).

Fiziksel ve geçiş risklerinin, finansal sektördeki etkisi fiyat dalgalanmaları, maliyet artışları, iş gücü ve gelir kayıpları gibi mikroekonomik ve makroekonomik aktarım kanalları aracılığıyla olmaktadır. Küresel iklim değişikliğinin yol açtığı yükümlülük risklerinin yönetilmesi ise finansal istikrarın gözetilmesinde merkez bankaları ve düzenleyici kurumların yetki alanına girmektedir. Finansal sistem üzerinde oluşan bu risklerin açık piyasa işlemleri yoluyla merkez bankalarının bilançolarına yansımaya olasılığı bulunmaktadır. Bu durum, açık piyasa işlemleri kapsamındaki tahvil ve bonoların iklim riski taşıyor olmaları nedeniyle merkez bankası bilançolarının da yükümlülük riskiyle karşı karşıya kalmalarına neden olmasına yol açmaktadır (Schnabel, 2021; Enflasyon Raporu 2021-IV). Bu bağlamda, merkez bankalarının iklim değişikliğiyle ilgili riskleri azaltıcı senaryo analizleri belirlemesi yeşil

dönüşüm için farkındalık oluşturmaktadır. Finansal planlama ile iklim değişikliği kaynaklı risklerin ölçülmesinde geçmiş verilerin geleceğe yön göstermesi merkez bankaları ve diğer düzenleyicilerin iklim kaynaklı risklerden endişe duymasını azaltıcı etki yaratabilmektedir. Kısa, orta ve uzun vadede farklı açılardan birbirleriyle etkileşim halinde olan iklim risklerinin sektörel ve kurumsal olarak senaryolaştırılması geleceğe dair belirsizliklerin azaltılmasında önem teşkil etmektedir (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2021: 21-24).

Bu bilgilerden hareketle iklim değişikliğinden kaynaklı finansal riskler değerlendirildiğinde fiziksel riskler, daha geniş bir kitleye hitap ederken geçiş ve yükümlülük risklerinin karbon yoğun teknolojileri kullanan firmaları etkileme olasılığı daha yüksektir (Monnin, 2018: 2). Merkez bankasının, bu riskleri sistematik bir şekilde yürütebilmesi finansal ve makroekonomik istikrar hedeflerine ulaşmasını ve portföyündeki riskleri değerlendirmesini kolaylaştırmaktadır. Daha yeşil bir refaha doğru değişim, merkez bankasının kaynaklarındaki kilit faktörlerin optimum olarak incelenmesini gerektirir. İklim değişikliğinin fiziksel ve geçiş riskleri, doğrusal olmayan ve kademeli etkilere yol açabilen ve potansiyel olarak aşırı değerlere dönüşebilen çoklu ve etkileşimli dinamikler ile sistematik etkilere bağlıdır (Weitzman, 2011: 281; Carney, 2015: 5-6).

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE KARŞI MERKEZ BANKALARI'NIN ROLÜ VE MÜDAHALE ARAÇLARI

İklim kaynaklı ve çevresel dışsallıkların öncelikle vergiler gibi birinci en iyi politikalarla düzeltilmesi gerektiğine dair yaygın bir kabul olsa da, merkez bankaları dahil iklim değişikliğine uygun tepkilerin düşünülmesi ve dikkate alınması gerekmektedir (Cœuré, 2018: 1). Son yıllarda iklim değişikliği ile mücadele kapsamında düşük karbonlu faaliyetlere kredi veren bankaları ödüllendirmek için finansal düzenleme, para politikasını kullanma fikri ve merkez bankalarının artan ilgi ve farkındalığı dikkat çekmektedir (Campiglio, 2016: 226; Network for Greening the Financial System, 2018; Villeroy de Galhau, 2021; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2021; BOJ, 2021, Danmarks Nationalbank, 2021; Cipollone, 2022).

Merkez bankaları, hem para politikası hem de finansal düzenleme yoluyla düşük karbona geçişi desteklemek ve iklim değişikliği ile mücadele etmek için güçlü bir konumdadır (Lerven ve Collins, 2017: 9). Merkez bankaları iklim değişikliği ile mücadele kapsamında birden fazla potansiyel araca sahip olsa da politika hedeflerinin sayısının politika

araçlarının sayısını geçemeyeceği Tinbergen kuralına uyulması önemlidir. Mundell'in vurguladığı gibi, bu önemsiz bir mesele değildir: "Belirli bir hedefe ulaşmak için etkili bir araç ve çeşitli bağımsız hedeflere ulaşmak için en az eşit sayıda etkili araç olmalıdır. Bir program, araçlardan daha fazla hedef içeriyorsa, en az bir hedefe tam olarak ulaşamaz; hedeflerden daha fazla araç içeriyorsa, hedeflerin kombinasyonuna ulaşmanın birden fazla yolu olacaktır (Volz, 2017: 7). Bu başlıkta iklim değişikliğine karşı merkez bankalarının müdahale araçları detaylı biçimde ele alınmaktadır.

4.1. Bilgilendirme/Açıklama Enstrümanı

Merkez bankalarının iklim değişikliğinin yol açtığı finansal istikrar risklerine şimdiye kadar verdiği birincil tepki, şirketleri ve finansal kurumları bu tür risklere maruz kaldıklarını gönüllü olarak açıklamaya teşvik etmeleridir. Teorik olarak bu, piyasanın ilgili riskleri anlamasını ve fiyatlandırmasını sağlayarak sermayenin etkin akışına izin verecektir (Lerven ve Collins, 2017: 10). İklimle ilgili finansal risklerin etkin bir şekilde açıklanması ve gerekli bilgilendirmeler olmadan iklim değişikliğinin etkileri finansal piyasalar tarafından doğru bir şekilde fiyatlandırılmayabilir. İklimle ilgili risklerin şeffaflığının artması, risklerin daha uygun fiyatlandırılmasına ve sermaye tahsisine yardımcı olurken bu durum yeşil makro ihtiyati düzenleme ve iklimle ilgili stres testi için de temel sağlamaktadır (Volz, 2017: 14).

Aralık 2015'te, Finansal İstikrar Kurulu (FSB), finansal piyasa katılımcılarının iklimle ilgili risklerini anlamalarına yardımcı olacak tutarlı şirket açıklamaları için tavsiyelerde bulunmak üzere endüstri liderliğindeki iklimle ilgili finansal açıklamalara ilişkin görev gücü (TFCFD) kurmuştur. Bilgilendirme/açıklama enstrümanı, esas olarak firma yönetimi ile yatırımcılar arasındaki asimetrik bilgiyi ortadan kaldırmayı amaçlayan bir araçtır. Bu durum da firmaları bu tür risklere maruz kalmalarını azaltan stratejiler benimsemeye teşvik edebilir. Bkz: "daha az karbon yoğun ürünlere yatırım yapmak" Bu nedenle, etkili ifşaat, düşük karbonlu bir ekonomiye düzenli geçişi kolaylaştırabilir. Ayrıca, hükümetler ve merkez bankaları dâhil olmak üzere geçiş risklerini etkileyebilecek veya bunlardan etkilenebilecek politika kurumlarının bilgilendirilmesine de yardımcı olabilir (Batten, Sowerbutts ve Tanaka, 2016: 21).

Merkez bankaları, ticari banka bilançolarının çevresel risk ve etkilerinin zorunlu olarak açıklanmasını talep etmeleri gerektiği gibi aynısını kendileri için de yapmalıdırlar. Bu durum mikro ihtiyati politikalar olarak da adlandırılır (Dikau ve Volz, 2018: 6). Nitekim 2020'de İngiltere Merkez Bankası (BOE), iklimle ilgili finansal riskleri hakkında bir rapor yayınlamakta ve şirket tahvili satın alma planının Paris Anlaşması'nın 'iki derecenin çok altında' hedefinin çok ötesinde, üç buçuk derecelik küresel ısınma ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Brezilya Merkez Bankası gibi diğer kurumlar da benzer uygulamalar yapmaktadır. Bu riskleri açıklamak, merkez bankalarının yukarıda belirtildiği gibi para politikası araçlarını nerede ve nasıl yeşillendirmeleri gerektiğini anlamalarına yardımcı olabilmektedir. Uygun şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlamak için merkez bankaları, bu açıklamaları ve bunlara göre hareket etmek için ne yaptıklarını seçilmiş yetkililere tutarlı bir şekilde rapor etmelidir (Barmes ve Livingstone 2021: 24).

4.2. Ölçme, Değerlendirme, Test etme, Modelleme

İklim değişikliğinin sahip olması beklenen potansiyel olarak büyük ve belirsiz etkilerin ışığında, merkez bankalarının bunun hem finansal istikrar hem de ileriye dönük para politikası için ifade ettiği toplam riskler hakkında bir değerlendirme yapması oldukça önem arz etmektedir. Bu eylem, finansal olarak farklı oyuncuların ve kurumların iklim riskine tam olarak ne kadar maruz kaldığını ve iklim değişikliğinin enflasyonu, kaynak kullanımını ve para politikasını nasıl etkileyebileceğini belirlemeyi içermektedir. Ayrıca, iklimle ilgili maliyetlerin, merkez bankaları tarafından tahmin ve analiz yapmak için kullanılan ekonomik modellere dahil edilmesi gerekip gerekmediğini araştırmak için de bir neden olabilir. Finansinspektionen (FI) geçtiğimiz günlerde İsveç'te iklim değişikliği ile ilgili finansal riskler hakkında bir değerlendirme yaparken, İsveç'in diğer birçok ülkeye göre iklim risklerine daha az maruz kaldığını belirtmektedir. Bunun sebepleri olarak, İsveç'in genellikle doğal afetlere diğer ülkelere göre daha az maruz kaldığı ve bankaların, sigorta şirketlerinin ve sermaye yatırımcılarının iklimle ilgili risklere sahip varlıklarda kapsamlı yatırımları olmaması gösterilmektedir (Olovsson, 2018: 5-6).

Finansal sistemin iklimle ilgili risklere ne ölçüde maruz kaldığını incelemek için stres testlerinin kullanılabilmesi öne sürülmüştür. Bir stres testi, varsayımsal bir olumsuz senaryonun finansal sistemin ve içindeki bireysel kurumların sağlığı üzerindeki potansiyel etkisini inceler. Stres testleri, politika yapımcıların finansal sistemin ve bireysel kurumların bir dizi

olumsuz şoka karşı direncini değerlendirmesine olanak tanır; ve gerekirse, finans kurumlarının dirençli olmasını ve stres altında dahi reel ekonomiye kredi sağlamaya devam edebilmesini sağlayacak önlemler alır. İklimle ilgili bir stres testi yapmak şunları gerektirir: finansal sistemin istikrarı üzerinde büyük etkisi olabilecek tutarlı bir stres testi senaryosu formüle etmek; bu senaryoda mali kayba en çok maruz kalan sektörleri belirlemek; mevcut verilerin ve toplanması gereken ek verileri tespit etmek ve finansal sistem genelinde şokların aktarım mekanizmasını modellemek şeklindedir (Batten, Sowerbutts ve Tanaka, 2016: 18-20).

Son olarak, makroekonomi, finansal sistem, iklim değişikliği ve çevre politikaları arasındaki dinamik etkileşimlerin modellenmesi gerekmektedir (Campiglio vd., 2018: 4). Majör merkez bankaları tarafından kullanılan modellemelerde uzun vadeli büyüme oranının kalibrasyonu, kısa vadeli enflasyon ve çıktı tahminleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu nedenle, iklim değişikliği trend büyüme oranı üzerinde kalıcı etkilere sahip olabilirse, bunu tahmin sürecinde dikkate almak potansiyel olarak önemlidir. İklim değişikliğinin GSYİH üzerindeki gelecekteki etkileri, genellikle iklim değişikliğinin fiziksel ve ekonomik boyutları arasındaki karmaşık etkileşimleri yakalamaya çalışan 'Entegre Değerlendirme Modelleri (IAM'ler) kullanılarak modellenir. Bu tür modeller, örneğin, karbon fiyatının optimal dinamik yolunu üretmek için "karbonun sosyal maliyetini" tahmin etmek için kullanılır. IAM'ler tipik olarak küresel ısınmanın ekonomik etkisini, ortalama küresel sıcaklıktaki artışı sanayi öncesi ortalamasından belirli bir yılda GSYİH'deki düşüşe bağlayan bir "hasar fonksiyonu" kullanarak modellemektedir. Ancak bu zarar fonksiyonları genellikle keyfi olduğundan, bu modellerin para politikası yapıcılar için ihtiyaç duyulan güvenilir niceliksel bilgileri sağlaması pek olası değildir. Buna karşılık, ayrıştırmış nicel analiz, para politikası yapıcılar için potansiyel olarak daha bilgilendirici olabilir. Örneğin Houser, iklim değişikliğinin ABD ekonomisindeki beş kilit sektörü (tarım, enerji, kıyı mülkiyeti, sağlık ve işgücü) nasıl etkileyeceğini, mevcut en iyi iklim bilimi ve ekonometrik araştırmalara dayanarak değerlendirmektedir. Bu tür ayrıntılı verilere ve iklim bilimine dayanan daha ileri nicel çalışmalar, potansiyel olarak para politikası yapıcılarının iklim değişikliğinin gelecekteki uzun vadeli büyüme üzerindeki etkisini daha iyi tahmin etmelerini sağlayabilir; ancak literatür henüz bunu herhangi bir derecede mümkün kılmak için yeterince gelişmemiştir (Batten, Sowerbutts ve Tanaka, 2016: 26-27). Tüm modeller eleştiriye tabiyken,

bilgiyi yönetmede ve aynı anda çalışan birden fazla mekanizmanın etkisini anlamada faydalı olacaklarına şüphe yoktur.

4.3. Yeşil Finans Rehberi

Merkez bankaları, yeşil tahvillerin ihracı için yönergeler, risk yönetimi uygulamaları veya yeşil kredilendirme için genel kriterler belirleyebilen, endüstri tarafından yönlendirilen, zorunlu olmayan yeşil finans yönergeleri oluşturmak veya onaylamak için iyi bir konumdadır (Dikau ve Volz, 2018: 11).

Ocak 2017 itibariyle otuz yedi ülke, finansal kurumlar tarafından çevresel ve sosyal risk yönetiminin geliştirilmesini desteklemek, yeşil ve kapsayıcı kredileri teşvik etmek için 2012 yılında kurulan bankacılık düzenleyicileri ve bankacılık birliklerinin bilgi paylaşım ağı olan Sürdürülebilir Bankacılık Ağı'nda (SBN) temsil edilmektedir. On üç SBN üyesi ülke hâlihazırda yeşil finans yönergelerini uygulamaya koyarken, diğer ülkeler şu anda bu tür yönergeler üzerinde çalışmaktadır. Çeşitli yeşil finans yönergeleri ülkeler arasında farklılık gösterir, ancak genellikle çevresel risk değerlendirmesine yönelik çerçevelerin yanı sıra yeşil finansmanı geliştirmeye yönelik teşvik planlarını içermektedir (Volz, 2017: 16).

Paris'te 2017 yılında ise, Paris anlaşmasının hedeflerine ulaşmak için gereken küresel tepkiyi güçlendirmeye yardımcı olmak ve finansal sistemin riskleri yönetme ve daha geniş çevresel sürdürülebilir kalkınma bağlamında yeşil ve düşük karbonlu yatırımlar için sermayeyi harekete geçirme rolünü geliştirmek adına sekiz merkez bankası ve denetçiler tarafından "finansal sistemi yeşillendirme ağı (NGFS)" kurulmuştur (URL-13: Network for Greening the Financial System, <https://www.ngfs.net/en/about-us/governance/origin-and-purpose> (erişim tarihi: 07.05.2022)). Bu ağın son raporu (2021:4), merkez bankaları için kendi iklimle ilgili açıklamalarını üretme konusunda ilk "nasıl yapılır" kılavuzudur. Kılavuzun odak noktası iklimle ilgili finansal risklerdir. Merkez bankalarının, iklimle ilgili riskleri ve ilgili olduğunda fırsatları giderek daha geniş bir kapsamda ve artan ayrıntıda ele alarak liderlik etmeye ve hesap verebilirlik göstermeye çalışması önem arz etmektedir.

4.4. Yeşil Farklılaştırılmış Zorunlu Karşılık Oranları

Zorunlu karşılık oranlarının farklılaştırılması, merkez bankaları tarafından hedeflenen kredi sektörüne bağlı olarak farklı bankalara farklı zorunlu karşılıklar getirilmesi anlamına gelmektedir. Yeşil farklılaştırılmış

zorunlu karşılıklar durumunda, bankaların karşılması gereken rezerv oranı, hedeflenen (düşük karbonlu) sektörlere yönelik krediler için ortalamanın altında olacaktır. Bankaların karlarını borç verme yoluyla elde ettikleri ve daha düşük bir rezerv oranının bir bankanın yaratabileceği potansiyel kredi miktarını genişlettiği göz önüne alındığında, bu politika bankaları yeşil yatırımlara daha büyük miktarda borç verme konusunda teşvik etmelidir (Campiglio, 2016: 226).

Daha yüksek yeşil kredi payına sahip bankaların daha düşük zorunlu karşılıklara tabi olduğu böyle bir politika, 2010 yılında Lübnan Merkez Bankası tarafından uygulamaya konmuştur. Lübnan Merkez Bankası'nın belirtilen hedefi, "bu projeleri düşük maliyetle finanse etmek için bankaları zorunlu karşılık zorunluluğunun bir kısmından muaf tutarak belirli ekonomik sektörlerdeki yatırımların finansmanını kolaylaştırmaktır" (Volz, 2017: 15).

4.5. Yeşil Farklılaştırılmış Sermaye Gereksinimleri

Sermaye gereksinimleri aracılığıyla finansal düzenleyiciler, finansal kuruluşların risk ağırlıklı varlıklar için belirli bir sermaye yüzdesine sahip olmalarını şart koşar. Sermaye gereksinimleri, sürdürülebilirlik kriterlerine dayalı olarak varlık sınıflarını teorik olarak farklılaştırabilir ve gelecekteki olumsuz ve ani fiyat gelişmeleri beklentisiyle karbon yoğun varlıklara daha yüksek risk ağırlıkları atayabilir. Yeşil farklılaştırılmış sermaye gereksinimleri bu sebepten karbon risklerinin doğru fiyatlandırılmasını sağlayan merkezi bir politika aracı olarak vurgulanmaktadır. Bu araç aynı zamanda karbon yoğun varlıklardan ve bağımlı sektörlerden yapılan yatırımların kesilmesini teşvik ederek kredi için önemli tahsis sonuçlarına da sahip olabilmektedir (Dikau ve Volz, 2018: 8).

4.6. Yeşil Hedefli Refinansman

Yeşil sektörlerdeki finansman kısıtlamalarını hafifletmek ve bankaları yeşil amaçlarla kredi vermeye teşvik etmek için ticari bankaların merkez bankasından daha düşük oranlarda borç almasına (veya yeniden finansman sağlamasına) izin verecek bir enstrümandır yeşil hedefli refinansman. Merkez bankaları yeşil hedefli refinansman ile bankaları daha yüksek kârlarla ödüllendirerek yeşil sektörler için daha fazla borç vermeye teşvik edebilir. Avrupa Merkez Bankası (AMB'nin) refinansman hatları, finansal olmayan işletmelere ve hane halklarına (ipotek kredisi hariç) kredi vermeyi teşvik etmektedir. Buna göre, bankalar bu kuruluşlara ne kadar çok borç verirse, AMB'den borçlandıkları faiz oranı da o kadar cazip hale

gelmektedir. 'Yeşil' kredileri neyin oluşturduğunu belgelemek için bir çerçevenin tasarlanması gerekecek olsa da, bu program, özellikle yeşil KOBİ kredileri için daha ucuz oranlar sunmak adına potansiyel teşkil etmektedir (Lerven ve Collins, 2017: 11). Hedeflenen refinansman araçlarına yönelik ana eleştiri, nakit tabanı üzerindeki potansiyel kontrolün kaybının yanı sıra, farklı faiz oranlarının uzun vadede finansal sistemde bozulmalara yol açabileceğine dair tarihsel deneyimdir. Öte yandan, hedeflenen refinansman ile kredi oluşturma sürecinin ticari bankalarda kalması ise bir avantajdır (Dikau ve Collins, 2017: 14).

4.7. Minimum ve Maksimum Kredi Kotaları

Zorunlu/asgari veya azami kredi kotaları/tabanlı, merkez bankası tarafından belirlenen ve ticari bankaların kredi portföylerinin belirli bir yüzdesini belirli varlık sınıflarına, endüstrilere veya coğrafi alanlara tahsis etmesini gerektiren sabit kredi gereksinimleridir. Örneğin, yeşil asgari kredi kotaları, bankaların yeşil yatırımlara en azından belirli bir kota vermesini gerektirirken, azami kredi tavanları, karbon yoğun endüstrilere kredi vermeyi kısıtlamak için kullanılabilir (Dikau ve Volz, 2018: 10). Halihazırda bu araç -daha yaygın olarak makroihtiyati politika olarak adlandırılır- 2007/2008 küresel mali krizi takiben belirli sektörler (özellikle gayrimenkul sektörü) verilen kredileri bastırarak için gelişmiş ekonomilerde yaygın olarak kullanılırken; büyüme ihtiyacının daha güçlü olduğu gelişmekte olan ekonomilerde daha az kullanılmaktadır (Dikau ve Collins, 2017: 14).

4.8. Yeşil Niceliksel Genişleme (QE)

2008 küresel krizin başlangıcından bu yana, QE programları dünya çapında birçok merkez bankası tarafından uygulanmaktadır. Bu programlar aracılığıyla merkez bankaları, devlet ve şirket tahvilleri satın almak adına para basmış ve piyasaya likidite enjekte etmişlerdir. Bu alımlar tahvil faiz oranlarını düşürmüş olsa da, asıl amaç olan ekonomik aktiviteyi canlandırmada ne kadar etkili oldukları konusunda hala canlı bir tartışma mevcuttur. Yeşil niceliksel genişleme enstrümanının arkasındaki fikir farklıdır: merkez bankaları herhangi bir tür tahvil satın almak yerine, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve diğer herhangi bir çevre dostu yatırım türü projelerini finanse etmek isteyen firmalar veya hükümetler tarafından ihraç edilen tahvilleri satın almalıdır. Peki bu neden faydalı olabilir? Bu satın almalar, yeşil projeler için borçlanma maliyetini azaltabilir. Bu da firmaları ve hükümetleri karbon emisyonlarını azaltacak yeşil yatırımlar

yapmaya teşvik edebilir. Bu nedenle, yeşil QE'nin birincil amacı, geleneksel QE programları gibi ekonomik büyümeyi artırmak değil, iklim değişikliğine karşı mücadeleye katkıda bulunmak olacaktır. Bununla birlikte, yeşil QE, daha emek yoğun olma eğiliminde olan yeşil sektördeki ekonomik aktiviteyi artırabileceğinden, istihdam üzerinde olumlu etkilere sahip olabilir (Dafermos, Nikolaidi ve Galanis, 2018: 2).

4.9. Yumuşak Güç (Soft Power)

Merkez bankalarının genel olarak saygın araştırma departmanları yeşil finans ve iklim risklerinin finansal sistem üzerindeki etkisi ile ilgili konuları da araştırmak için benzersiz bir konuma sahiptir. Merkez bankalarının araştırma odağı ve çıktısı, genellikle, sorunlar hakkında farkındalığı artırma ve daha geniş makroekonomik araştırmaları yönlendirme konusunda büyük bir etkiye sahiptir (Dikau ve Volz, 2018: 11).

Merkez bankalarının birleştirici rolü ve yumuşak gücü, yeni yeşil pazarların veya ürünlerin geliştirilmesini teşvik etmek ve sürdürülebilir finansal piyasa uygulamalarını beslemek için çok önemli olabilir. Merkez bankası, iklim ve diğer çevresel sorunları gündeme alarak, bu konunun önemini piyasa aktörlerine işaret edebilir ve onları ciddiye almaya teşvik edebilir. Bu amaçla merkez bankaları, G20 gibi standartlar, yöntemler veya politika katılımı konusunda uluslararası ağlarına ve ortak uluslararası eylemlerine de güvenebilirler (Volz, 2017:17). Bu bağlamda Paris'te 2017 yılında sekiz merkez bankası ve denetçiler tarafından finansal sistemi yeşillendirme adına "finansal sistemi yeşillendirme ağı (NGFS)" kurulmuş, o günden bu yana ağın üyeliği beş kıtada çarpıcı biçimde artarken bu sayı 114 merkez bankası ve 14 gözlemciye yükselmiştir. Finansal sistemi yeşillendirme ağının amacı, Paris anlaşmasının hedeflerine ulaşmak için gereken küresel tepkiyi güçlendirmeye yardımcı olmak ve finansal sistemin riskleri yönetme ve daha geniş çevresel sürdürülebilir kalkınma bağlamında yeşil ve düşük karbonlu yatırımlar için sermayeyi harekete geçirme rolünü geliştirmektir. Bu amaçla ağ, NGFS üyeliği içinde ve dışında uygulanacak en iyi uygulamaları tanımlar, teşvik eder ve yeşil finans konusunda analitik çalışmalar yürütür veya görevlendirir (URL-13: Network for Greening the Financial System, <https://www.ngfs.net/en/about-us/governance/origin-and-purpose> (erişim tarihi: 07.05.2022)).

Bu bölümde merkez bankalarının iklim değişikliği ile mücadele kapsamında ellerinde oldukça geniş bir araç setine sahip olduğu tespit edilirken, hangi politika araçlarının en etkili veya uygun olduğu konusunda ise net bir yargıya varmak mümkün değildir. Çünkü bu, belirli ülke koşullarına ve merkez bankalarının aldığı özel yetkiye göre çeşitlilik arz edebilecektir (Volz, 2017: 17).

5. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE MERKEZ BANKALARI'NIN SINIRLILIKLARI

İklim değişikliği ile mücadele kapsamında merkez bankalarının elinde çok çeşitli enstrümanların varlığı mümkün olsa da merkez bankalarının yetkilerini fazla zorlamanın riskleri konusunda net olmak gerekiyor. Bu bölümde ekseriyetle Volz'un (2017: 18-19) taksonomisi ışığında merkez bankalarının iklim değişikliğine karşı var olan potansiyellerinin sınırlılıkları beş ana başlık altında ele alınmıştır.

5.1. Hedeflerin Çatışması

İlk olarak; para politikası, mali denetim veya bankacılık düzenlemeleri başka amaçlar için hizmete sokulduğunda birtakım sorunların ortaya çıkabilme riski vardır. Hâlbuki bu alanların her birinin zaten açıkça tanımlanmış bir amacı vardır. Bu odak, aynı zamanda, ekonomide ilk Nobel Ödülü sahibi Jan Tinbergen'den adını alan Tinbergen kuralıyla da tutarlıdır. Onun kuralı, her bir ayrı ekonomi politikası hedefi için en az bir ayrı araç olması gerektiğini şart koşar (Weidmann, 2021: 3). Prensipde, merkez bankalarına çevresel hedeflerle görev verilmiş olsaydı, bu hedeflere diğer hedeflerden ödün vermeden ulaşmak için merkez bankalarının etkin araçlarla donatılmaları gerekmektedir. Bununla birlikte, iklim değişikliğinden kaynaklanan finansal ve makroekonomik risk zorluklarının, merkez bankalarının her halükârda ilgilenmesi gereken sorunlar olduğu da belirtilmelidir. Yani, merkez bankalarının makroekonomik ve finansal istikrarı koruma konusundaki geleneksel temel sorumlulukları etkilendiği sürece, merkez bankalarının yetkilerine çevresel hedefler eklemeye gerek yoktur, çünkü bunlar zaten dolaylı olarak yetkinin bir parçasıdır. Öte yandan, merkez bankalarının yeşil yatırımları teşvik etmek ve kirli yatırımları caydırmak için proaktif bir sürdürülebilir kalkınma rolü oynamak için ellerindeki araçları ne ölçüde kullanmaları gerektiği hâlâ büyük ölçüde tartışmalıdır ve gerçekten de belirli sektörleri teşvik etmenin endişeleri vardır. Örneğin yeşil ekonomi, finansal istikrar

da dâhil olmak üzere diğer merkez bankası hedefleriyle çatışmaya neden olabilmektedir (Volz, 2017: 18).

5.2. Hesap Vermeyen Kurumlara Çok Fazla Yetki Verilmesi

İkinci olarak, hesap vermeyen, şeffaflıktan uzak kurumlara çok fazla yetki verilmesi tehlikesi vardır. Geçtiğimiz yıllar boyunca, merkez bankalarına kurumsal bağımsızlık verilmesi gerektiği, yani hükümet tarafından belirlenen hedeflere yönelik para politikasının yürütülmesinin siyasi etkiden uzak olması gerektiği konusunda nispeten geniş bir fikir birliği gelişmiştir. Eskiden kabul edilen normların ötesinde 2008 krizi döneminde, merkez bankaları, eleştirilenlerin yetkilerinin ötesine geçtiğini söylediği politika kararları aldıkları için artan eleştirilerle karşı karşıya kalmışlardır. Merkez bankaları, risk değerlendirmelerini ve politika eylemlerinin gerekçesini açıkça ileterek eylemlerinin meşruiyetini tesis etmelidir. Aksi takdirde bağımsızlıklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilirler. Merkez bankası bağımsızlığına yönelik en büyük risk, makul olmayan beklentileri karşılayamamanın olası tepkisidir (Volz, 2017: 18-19).

5.3. Statükocu Merkez Bankacılığı Topluluğunun Varlığı

Mevcut merkez bankacıları nesli, makroekonomik ve belki de finansal istikrar dışındaki hedeflere çok az yer bırakan bir çerçevede düşünmek üzere eğitilmiştir. Bu nedenle, merkez bankalarının artık tüm ticaretin bir parçası haline gelmesi ve aynı zamanda dünyanın çevre sorunlarını çözmesi gerektiği yönündeki talep ve beklentilerle Merkez Bankacılığı topluluğunu bunaltmak ters etki yaratabilmektedir. Merkez bankalarının yeşil yatırımlara yönelik sermaye tahsisini etkilemek için ellerinde potansiyel olarak çok sayıda araç olmasına rağmen, ellerinden gelen her şeyi yapmaları istenmemelidir. Jeffrey Frankel'in deyişiyle, tüm ülkeler için veya her zaman için tek bir para politikası rejimi doğru değildir ve sürdürülebilirlik hususlarını mevcut çerçevelere dâhil etmek için herkese uyan tek bir çözüm yoktur (Volz, 2017: 19).

5.4. Bireysel Eylemden Öte Kolektif Eylemin Gerekliliği

Son yıllarda küresel finansal gündeme hızla entegre olan iklim kaynaklı finansal istikrar riskler, orta ve uzun vadede dikkatle incelenmesi gereken önemli başlıklardandır. COVID salgını ve iklim riskleri sosyal ve ekonomik etkileri öngörülenden fazla olabilecek büyük küresel negatif dışsallıklar olarak değerlendirilebilmektedir. Bu bakımdan aktif rol alma kapasite ve becerisine sahip merkez bankalarının bireysel eylemleri tek başına çözüm olmaktan uzak dururken hem yerel hem küresel seviyede

koordineli iş birlikleri ve uzun vadeli bir stratejik yaklaşım, gerçek çözüm yolunda daha rasyonel durmaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2021: 18). Ulusal düzeyde, yeşil yatırımı destekleyen tedbirlerin uygulanması, yeşil varlıklar için finansman alanı sağlanması ve makro istikrarın korunması için maliye politikası ile koordinasyon kritik öneme sahiptir. Bu koordinasyonun yokluğunda, merkez bankaları devlet daireleri ve kurumlarının politika alanını devralma riski taşımaktadır. Uluslararası politika koordinasyonunda ise ortak tanımlar ve standartlar üzerinde anlaşmak, bilgi paylaşmak için de önemlidir (Arndt, Loewald ve Makrelov, 2020: 15).

5.5. Meşruiyet ve Uzmanlık Sorunsalı

Danmarks Nationalbank (2021: 15); merkez bankalarının, garantilerin, kefaletlerin ve özel şirketlere verilen kredilerin risk yönetimi için bankaların ve yatırım fonlarının sahip olduğu gerekli uzmanlığa sahip olmadığını vurgularken, ayrıca merkez bankalarının bir iklim politikasının yürütülmesinde yer alan seçimleri ve takasları yapmak için gereken demokratik meşruiyeti bulunmadığını da belirtmektedir.

6. SONUÇ

Ana hatlarıyla birincil yetkileri fiyat istikrarı başta olmak üzere finansal istikrar ve ekonomik büyüme doğrultusunda politika uygulamak olan merkez bankaları, son dönemde iklim krizi ile mücadele kapsamında ilgi ve farkındalığını artırmaktadır. Bunun altında yatan en önemli unsur, iklim krizinin fiyat ve finansal istikrarı bozucu, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi tahrip edici özelliğidir. Nitekim iklim krizi; fiziksel risk, geçiş riski ve yükümlülük risklerine neden olarak arz ve talep şoklarını tetiklemektedir. Merkez bankaları, iklim krizi ile mücadele kapsamında sahip olduğu enstrümanlar ve kurumsal kimliği dolayısıyla potansiyel taşımakla birlikte sınırlılıkları da olduğu kesindir.

İklim krizine karşı merkez bankalarının politika araçları; bilgilendirme/açıklama enstrümanı, ölçme, değerlendirme, test etme, modelleme enstrümanı, yeşil finans rehberi enstrümanı, yeşil farklılaştırılmış zorunlu karşılık oranı, yeşil farklılaştırılmış sermaye enstrümanı, yeşil hedefli refinansman enstrümanı, minimum ve maksimum kredi kotaları enstrümanı, yeşil niceliksel genişleme enstrümanı, merkez bankası dijital paraları ve TIPS enstrümanı ve yumuşak güç enstrümanı olarak sınıflandırılabilir. Öte yandan iklim krizine karşı merkez bankalarının var olan sınırlılıkları; hedeflerin

çatışması, hesap vermeyen kurumlara verilen yetkiler, statükocu Merkez Bankacılığı topluluğunun varlığı, bireysel eylemden öte kolektif eylem gerekliliği ve meşruiyet/uzmanlık sorunsalı olarak durmaktadır.

Merkez bankalarının nihai amacı olan fiyat ve finansal istikrarı tehdit eden iklim değişikliğinin neden olduğu risklerin talep ve arz yönlü şoklar yaratması farklı çözüm önerileri geliştirilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda stres testleri ve artan fiyatların azaltılmasına yönelik düşük karbon ekonomisinin benimsenmesi gibi teorik ve uygulayıcı çalışmaların artırılması yeşil finans için önem arz etmiştir. Bunun dışında TCMB'nin gelişmiş ve diğer gelişmekte olan bankaların yeşil finansa yönelik stratejilerini yakından takip etmesi risklerin etkilerini minimize etmekte aktif bir rol oynayabilmektedir.

2021 yılında Finansal Sistemi Yeşillendirme Ağı (NGFS) üyeliğine dahil olan Türkiye'nin iklim krizi ile mücadelede NGFS raporlarını içselleştirmesi ise diğer bir çözüm önerisi niteliği taşımaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2021: 50).

7. KAYNAKLAR

- Arndt, C., Loewald, C. ve Makrelov, K. (2020). *Climate change and its implications for central banks in emersin and developing economies*. South African Reserve Bank Working Paper 20/04.
- Barmes, D. ve Livingstone, Z. (2021). *The green central banking scorecard: How green are g20 central banks and financial supervisors? Positive Money*. Available at: <https://positivemoney.org/publications/green-central-banking-scorecard>.
- Batten, S., Sowerbutts, R. ve Tanaka, M. (2016). *Let's talk about the weather: The impact of climate change on central banks*. Bank of England Staff Working Paper no. 603.
- BOJ (2021). *The bank of Japan's strategy on climate change*. https://www.boj.or.jp/en/announcements/release_2021/rel210716b.pdf.
- Bolton, P., Després, M., Pereira da Silva, L., Samama, F. ve Svartzman, R. (2020). *Green Swans: Central banks in the age of climate-related risks*. *Banque de France Bulletin*, 229(8).
- Breitenfellner, A., Pointner, W. ve Schubert, H. (2019). *The potential contribution of central banks to green finance*. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*. ISSN 1861-1559, Duncker & Humblot, Berlin, 88(2), 55-71, DOI: 10.3790/vjh.88.2.55.

- Campiglio, E. (2016). *Beyond carbon pricing: The role of banking and monetary policy in financing the transition to a low-carbon economy*. *Ecological Economics*. 121, 220–30. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2015.03.020.
- Campiglio, E., Dafermos, Y., Monnin, P., Ryan-Collins, J., Schotten, G. ve Tanaka, M. (2018). *Climate change challenges for central banks and financial regulators*, *Nature Climate Change*. 8(6), 462-468.
- Carney, M. (2015). Breaking the tragedy of the horizon-climate change and financial stability, *Speech given at Lloyd's of London*, Bank of England.
- Cipollone, P. (2022). "The role of central banks for green finance." 11-12 Mart 2022 tarihli konuşma <https://www.bancaditalia.it/publicazioni/interventi-direttorio/int-dir-2022/Cipollone-2022.03.11.pdf>.
- Cœuré, B. (2018). Monetary policy and climate change, speech at a conference 'Scaling up green finance: The role of central banks' organised by the NGFS, the Deutsche Bundesbank and the Council on Economic Policies, November.
- Dafermos, Y., Nikolaidi, M. ve Galanis, G. (2018). Can green quantitative easing (qe) reduce global warming? GPERC. 1-5.
- Danmarks Nationalbank. (2021). Climate change and the role of central banks. <https://www.nationalbanken.dk/en/publications/Pages/2021/07/Climate-change-and-the-role-of-central-banks.aspx>.
- Dikau, S. ve Collins, J.R. (2017). "Green central banking in emerging market and developing country economies." New Economics Foundation. <http://neweconomics.org/2017/10/green-centralbanking-emerging-market-developing-country-economies/>.
- Dikau, S. ve Volz, U. (2018). Central banking, climate change and green finance. In J. Sachs, W. Thye Woo, N. Yoshino, & F. Taghizadeh-Hesary (Eds.), *Springer handbook of green finance: Energy security and sustainable development* (pp. 81–102). New York: Springer. <https://core.ac.uk/download/pdf/161527987.pdf>.
- Dinçer, N.N. (2021). Merkez Bankaları Değişiyor mu?. <https://iktisatvetoplum.com/merkez-bankalari-degisiyor-mu-nazire-nergiz-dincer/>.
- D'Orazio, P. ve Popoyan, L. (2020). Taking up the climate change challenge: A new perspective on central banking. DOI:10.13140/RG.2.2.11878.96321.
- Durrani, A, Rosmin, M. ve Volz, U. (2020). The role of central banks in scaling up sustainable finance – what do monetary authorities in the Asia-Pacific region think?, *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 10(2), 92-112, DOI: 10.1080/20430795.2020.1715095.

- Flaherty, E. (2020). Green central banking: Options for the ECB on climate change. <https://www.iiea.com/publications/green-central-banking-options-for-the-ecb-on-climate-change>.
- Global Public Investor. (2019). Central banks and climate change. OMFIF Special report, 145-155. <https://www.omfif.org/wp-content/uploads/2020/02/ESG.pdf>.
- Monnin, P. (2018). Central banks should reflect climate risks in monetary policy operations. *SUERF Policy Note, Issue, 41*.
- Network for Greening the Financial System (NGFS). (2018). First Progress Report, October.
- Network for Greening the Financial System (NGFS). (2021). Guide on climate-related disclosure for central banks, December.
- Network for Greening the Financial System. (2019a). NGFS First Comprehensive Report. A Call for Action - Climate Change as a Source of Financial Risk, NGFS.
- Network for Greening the Financial System. (2019b). A call for action: Climate change as a source of financial risk, Network for Greening the Financial System, April.
- ODI (2021). The role of central banks in tackling climate change. https://cdn.odi.org/media/documents/ODI_role_of_central_banks_in_tackling_climate_change.pdf.
- Olovsson, C. (2018). Is climate change relevant for central banks?. *Sveriges Riksbank Economic Commentaries, 13*.
- Oustry, A., Erkan, B., Svartzman, R. ve Weber, P.F. (2020). Climate-related risks and central banks' collateral policy: a methodological experiment. Banque de France Working Paper 790.
- Sartzetakis, E.S. (2021). Green bonds as an instrument to finance low carbon transition. *Econ Change Restruct, 54, 755-779*. DOI: 10.1007/s10644-020-09266-9.
- Schnabel, I. (2021). Climate change and monetary policy. *Finance & Development*, Eylül 2021.
- Schnabel, I. (2021). From green neglect to green dominance, Intervention by Isabel Schnabel, Member of the Executive Board of the ECB, at the "Greening Monetary Policy – Central Banking and Climate Change" online seminar, organised as part of the "Cleveland Fed Conversations on Central Banking".
- Skinner, C. P. (2021). Central banks and climate change. *Vand. L. Rev, 74(5), 1301-1364*.

- Stern, N. (2006). *The Stern review: The economics of climate change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stern, N. (2016). "Climate change and central banks." BIS Meeting, https://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wpcontent/uploads/2016/03/160309_BIS_slides_final_for_websites.pdf.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021). "İklim Değişikliği Kaynaklı Finansal Riskler ve Çevreci Finans." Finansal İstikrar Raporu, Mayıs 2021.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021). Enflasyon Raporu 2021-IV. Ekim 2021.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021). Yıllık Faaliyet Raporu. Mart 2022.
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (2021). İklim Riskleri Raporu İklimle Bağlantılı Finansal Beyanlar Görev Gücü (TCFD) Beyanı, Yeşil Kuğu Platformu.
- URL-1: United Nations. (2022). Climate change. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement.html> adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-2: Blockchain Türkiye. (2019). Avrupa Merkez Bankası dijital para planlarını hızlandırabilir. <https://bctr.org/avrupa-merkez-bankasi-dijital-para-planlarini-hizlandirabilir-12803/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-3: Blockchain Türkiye. (2020). Çin Merkez Bankası dijital para cüzdanı ortaya çıktı. <https://bctr.org/cin-in-merkez-bankasi-dijital-para-cuzdani-ortaya-cikti-15307/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-4: Blockchain Türkiye. (2021). Dijital TL testleri başlıyor. <https://bctr.org/dijital-tl-testleri-basliyor-23077/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-5: Blockchain Türkiye. (2021). Japonya Merkez Bankası resmi olarak CBDC testlerine başladı. <https://bctr.org/japonya-merkez-bankasi-resmi-olarak-cbdc-testlerine-basladi-21704/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-6: Blockchain Türkiye. (202). <https://bctr.org/rusya-sinir-otesi-odemeler-icin-cbdcleri-arastiriyor-22469/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-7: Blockchain Türkiye. (2021). Nijerya Ekim ayında CBDC pilot çalışmalarına başlıyor. <https://bctr.org/nijerya-ekim-ayinda-cbdc-pilot-calismalarina-basliyor-23004/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-8: Blockchain Türkiye. (2021). İngiltere Merkez Bankası, CBDC çalışma grubunu duyurdu. <https://bctr.org/ingiltere-merkez-bankasi-cbdc-calisma-grubunu-duyurdu-23682/>.html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.

- URL-9: Blockchain Türkiye. (2022). İsviçre Merkez Bankası diğer bankalarla birlikte CBDC'yi deniyor. <https://bctr.org/isvicre-merkez-bankasi-diger-bankalarla-birlikte-cbdci-deniyor-25013/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-10: Blockchain Türkiye. (2022). Güney Kore CBDC testlerini iletliyor. <https://bctr.org/guney-kore-cbdc-testlerini-iletliyor-25124/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-11: Blockchain Türkiye. (2022). Yeni Zelanda CBDC'ler üzerinde çalışmaya başladı. <https://bctr.org/yeni-zelanda-cbdcler-uzerinde-calismaya-basladi-25494/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-12: Blockchain Türkiye. (2022). Jamaika 2022'de kendi dijital parasını çıkarmaya hazırlanıyor. <https://bctr.org/jamaika-2022de-kendi-dijital-parasini-cikarmaya-hazirlaniyor-25316/>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- URL-13: Network for Greening the Financial System. (2019). Origin and purpose. <https://www.ngfs.net/en/about-us/governance/origin-and-purpose>. html adresinden 07.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- Van Lerven, F. ve Ryan-Collins, J. (2017). Central banks, climate change and the transition to a low-carbon economy. The New Economics Foundation, 1–16.
- Villeroy de Galhau, F. (2021). "The role of central banks in the greening of the economy." 11 Şubat 2021 tarihli konuşma, <https://www.banque-france.fr/en/intervention/role-central-banks-greening-economy>.
- Volz, U. (2017). On the role of central banks in enhancing green finance. UN Environment Inquiry Working Paper 17/01, Geneva.
- Weidmann, J. (2021). What role should central banks play in combating climate change?. *Green Banking and Green Central Banking*, 24, 159.
- Weitzman, M. L. (2011). Fat tailed uncertainty in the economics of catastrophic climate change. *Review of Environmental Economics and Policy*, 5(2), 275-292. DOI: 10.1093/reep/rer006.

ANKARA'DA BULUNAN RESTORAN ÇALIŞANLARINDAKİ COVID-19 KAYGISININ PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME ÜZERİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Filiz TORUN NALBANT*

Özet

Covid-19 pandemisinin başlangıcından bu yana; birçok sektör artan zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Covid-19 pandemisinde önemli ölçüde etkilenen sektörlerden biri yiyecek ve içecek işletmeciliğidir. Pandemi sürecinde uygulanan karantinalar, pek çok sektörde olduğu gibi yiyecek içecek işletmelerini de olumsuz yönde etkilerken kriz üzerine çalışmalar yapan restoranlar ayakta kalmaya çalışarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bu araştırmanın amacı; Ankara ilinde bulunan restoran çalışanlarının Covid-19 kaygısının psikolojik güçlendirme üzerine etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda 387 restoran üzerinde anket uygulanmıştır. Uygulanan anket sonucunda elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 26 ve IBM SPSS AMOS 20 paket programlarına aktarılarak analizler yapılmıştır. Covid-19 kaygısı ölçeği ve işyerinde psikolojik güçlendirme ölçeklerinin geçerlilik analizleri, açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Araştırma modeli Yapısal Eşitlik modellemesi yöntemleri kullanılarak ortaya konmuştur. Çalışmada Covid 19 kaygısı ile psikolojik güçlendirme arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Covid-19 kaygısı psikolojik güçlendirmeyi tahmin etmede etkili bir yapı olarak kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Kaygısı, Psikolojik Güçlendirme, Açımlayıcı Faktör Analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Antalya AKEV Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, filiz.nalbant@akev.edu.tr

A STUDY ON THE IMPACT OF COVID-19 ANXIETY ON PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT IN RESTAURANT EMPLOYEES LOCATED IN ANKARA

Abstract

Since the beginning of the Covid-19 pandemic; many sectors have faced increasing challenges. One of the industries significantly affected by the Covid-19 pandemic is food and beverage business. Quarantines imposed during the pandemic process, as in many sectors, negatively affected food and beverage businesses, while restaurants working on the crisis continued to exist by trying to stay afloat. The aim of this study is to determine the effects of Covid-19 anxiety on psychological empowerment of restaurant employees located in Ankara.

The aim of this study is to determine the effects of Covid-19 anxiety on psychological empowerment of restaurant employees located in Ankara province. In this context, a survey was conducted on 387 restaurants. The data obtained as a result of the applied survey were transferred to IBM SPSS Statistics 26 and IBM SPSS AMOS 20 package programs and analyses were performed. The validity analyses of the Covid-19 anxiety scale and psychological empowerment scales in the workplace, exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis, reliability analyses were performed. The research model was presented using Structural Equation modeling methods In the study, it was Dec that there was a significant relationship between Covid 19 anxiety and psychological empowerment. Covid-19 anxiety has been recognized as an effective structure for predicting psychological empowerment.

Keywords: Psychological Empowerment, Covid-19 Anxiety, Explanatory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis.

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) ile ortaya çıkan ve yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. Daha sonra insandan insana bulaşarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve dünya ülkelerine yayılarak pandemiye dönüşmüştür (URL-1).

Günümüzde Covid-19 pandemisi bir sağlık krizi olmasının ötesinde, insanlığı; biyolojik, psikolojik, sosyal, toplumsal, ekonomik ve teknolojik boyutlarıyla etkisi altına alan bir kriz haline dönüşmüştür. Covid-19 pandemisinin başlangıcından bu yana; ulaşım, otomatik, elektronik, perakende, konaklama vs. gibi birçok sektör artan zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Yiyecek içecek işletmelerinden olan lokanta, restoran ve kafe gibi işletmeler de pandemi döneminde zaman zaman getirilen kısıtlamalardan etkilenmiştir. Çalışma hayatının içinde bulunan restoran çalışanları, Covid-19 pandemisi süresince Covid-19'a yakalanma, mevcut işin kaybedilmesi, yeni iş bulamama veya hayatını kazanamama kaygısı gibi birçok kaygıyı bir arada yaşamışlardır. Covid-19 pandemisinin kontrol altına alınabilmesi için ülkeler tarafından alınan önlemler çeşitli sektörlerde derin etkiler bırakmıştır. Başlangıçta sağlık krizi olarak ortaya çıkan Covid-19 krizi küresel ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. Covid-19 pandemisinin çok yönlü etkilerinin ortaya konulabilmesi için birçok disiplinin çalışma sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Covid-19 pandemisi; bireylerin hem yaşama hem de çalışma şekillerinde köklü değişiklikler yapmalarına neden olmuştur. Covid-19 pandemisinin önlenmesine yönelik olarak; bireylerin sosyal mesafeye uyması, sokağa çıkma yasaklarının uygulanması ve çalışma hayatından sosyal hayata kadar birçok alanda toplu aktivitelerin yasaklanması gibi birçok tedbir alınmıştır. Alınan tüm bu önlemler hem özel yaşamı hem de iş yaşamını genel olarak etkilemiştir.

Daha önceki yıllarda yapılan araştırmalar ile bilim insanlarının yayınladığı raporlara göre; daha fazla pandemilerle karşı karşıya kalınacağı ve bu pandemilerin insanlığı etkileyeceği, yıllar öncesinden öngörülmüştür. Pandemilerin hangi kaynaktan, ne zaman, hangi şekilde ortaya çıkacağı belirsiz olup, tahmin edilememektedir (Budak ve Korkmaz, 2022: 75). Bu bağlamda küresel veya bölgesel olarak, Covid-19

pandemisinin ve pandeminin ekonomik sonuçlarının, çalışma hayatı üzerindeki etkisinin araştırılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Covid-19 Kaygısı

Kaygı, kişiyi olası tehlikeye karşı uyarıcı, evrensel olarak deneyimlenen bir duygudur. Ekstrem koşullarda, kaygı; kişinin hayatı tehdit eden durumlardan kaçınmasına yardımcı olarak çok önemli bir işleve sahiptir (Hoffman ve Beck; 2020:23). Kaygı, sadece stresli veya endişeli olma halinden daha fazlasıdır ve baskıya karşı oluşturulan bir tepkidir. Buna sebep olan ciddi bir durum söz konusudur. İnsanın günlük yaşamında bununla baş edebilmesi zordur (Reavley vd., 2019:6). Bazı durumlarda belli bir miktarda kaygı normal ve gereklidir. Hatta bireyi zararlardan korumak ve endişelere göre hareket etmek için bile gerekli olabilir (Rector, 2008:4). WHO'nun "alanında en yetkin" nüfus bilimci, epidemiyolog, veri bilimci, sosyal bilimci ve istatistikçilerle çalışarak yaptığı hesaplama göre Türkiye'de Covid-19 nedeniyle hayatını kaybedenlerin gerçek sayısı 264 bin olarak belirlenmiştir (URL-2).

Covid-19 pandemisi, benzeri görülmemiş fiziksel ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Yaşanan belirsizlik ve enfeksiyon ortamında Covid-19 pandemisinin sonuçlarıyla başa çıkma konusunda artan kaygı, Covid-19 kaygısı olarak ortaya çıkmıştır (Peteet, 2020: 2203).

Covid-19 pandemisi ile ilişkili kaygı vakalarında, 775 yetişkin Asyalı üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; genç yaş ve yüksek öğrenim düzeyleri daha yüksek olan kişilerin Covid-19 kaygısının daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. (Lee, 2020: 399)

Bireylerin Covid-19 kaygısı ile başa çıkabilmeleri için medya kaynaklarını her gün, gün boyunca ve sürekli değil; yalnızca sınırlı sayıda kontrol etmek, sansasyonel ve stresi arttıracı haberlerden kaçınmak etkili olabilmektedir (Mertens vd.: 2020:24).

Kamuoyunu bilinçlendirmek suretiyle söylentilerin yayılmasını engellemek, psikolojik müdahaleler tasarlanması, kaygıyı yönetme çabaları ve bilişsel düzeyi olduğundan daha yüksek bir düzeye yükseltmek etkili önlemler olarak kabul edilebilir ve toplumdaki Covid-19 kaygısını azaltabilir. Bu bağlamda restoran çalışanları karantina veya izolasyonun

etkilerine maruz kalmışlardır. Restoran çalışanları, müşterilerle doğrudan ve yüz yüze olarak, gel-al veya paket servis ilgilenmeleri nedeniyle Covid-19 kaygısı ile ilişkili büyük psikolojik sıkıntı yaşamış olabilirler.

1.2. Psikolojik Güçlendirme

Psikolojik güçlendirme bireyin işiyle ilgili olarak otokontrol duygusunu ve bireyin iş rolüne aktif katılımını yansıtan içsel görev motivasyonudur (Thomas & Velthouse, 1990: 666).

Psikolojik güçlendirme, kişisel bir yönelimi ortaya çıkaran motivasyonel yapı olarak; yetkinlik, anlam, kendi kaderini tayin etme ve etki; iş rolleriyle ilgili bilişsel yönelimleri gösterir (Spreitzer, 1995: 1464-1465).

Psikolojik güçlendirme bir motivasyon yapısıdır ve bireylerin örgütteki diğer üyelere kıyasla kendi etkililiklerini algılama sürecidir (Conger & Kanungo, 1988:474).

İnsan kaynağı, örgütlerin başarısında önemli ve temel bir rol oynamaktadır. Verimli ve yetkin insanlar olmadan örgütsel hedeflere ulaşmanın neredeyse imkânsız olduğu söylenebilir. Yönetim pratisyenleri ile organizasyon psikologları; personel güçlendirme kültürünün oluşturulmasını önermektedir. Güçlendirme, örgütsel, yönetsel ve aynı zamanda çok boyutlu bir konseptte sahiptir (Gortani, 2011: 1961).

Örgütsel çalışmalar literatüründe güçlendirmeye artan ilgiye rağmen, bir çalışma metninde teorik olarak türetilmiş bir psikolojik güçlenme ölçeğinin olmaması, güçlendirme konusunda önemli araştırmaları caydırmıştır. Bu bağlamda psikolojik güçlendirme ile ilgili olan araştırmalar; işyerinde psikolojik güçlenmenin çok boyutlu bir ölçüsünü geliştirerek ve doğrulamayla yapılabilir. İşyerinde psikolojik güçlenmenin bir ağını incelemek için yapısal denklem modellemesi kullanılabilir. Test edilen hipotezler, yapının temel öncülleri ve sonuçları ile ilgili olacaktır (Spreitzer, 1995:1442).

COVID-19 pandemisi sırasında ruh sağlığını korumak için geliştirilecek stratejiler; özellikle, bireyler zamanlarını kendilerini güvende hissettikleri ortamlarda geçirirlerse, psikolojik dayanıklılığı arttırmaktadır. (Eren, 2021: 240). Bu bağlamda restoran işletmelerinin paket servis uygulamalarının geliştirilmesi Covid-19 kaygısına karşı psikolojik güçlendirmeyi olumlu yönde etkileyebilir. Restoran

sahiplerinin/yöneticilerinin pandemi koşullarına uygun düzenlemeler yapması restoran çalışanlarının öz yeterliliğini ve güvenini artıracaktır.

2. YÖNTEM

Araştırma Ankara ilinde bulunan restoran çalışanlarının Covid-19 kaygısının işyerinde psikolojik güçlendirme algısına etkisinin araştırılması amacıyla hazırlanmıştır.

Covid 19 kaygısı karşısında bütün çalışanlar duygularını yönetme ve yeni duruma uyum sağlama konusunda aynı yeteneğe sahip olmayabilir. Restoran çalışanları da Covid-19 kaygısı eğilimleri içerisinde olacaktır. Psikolojik güçlendirme çalışmalarının yapılması çalışanların kaygısını sınırlama yönünde etkili olabilir. Turizm ve konaklama, yiyecek içecek işletmeleri gibi sosyal sektörler yüz yüze etkileşim gerektiren hizmetlerde Covid-19 kaygısının işyerinde psikolojik güçlendirme algısına etkisinin araştırılması önemlidir.

Saha çalışmasında veri toplanması için anket yöntemi seçilerek, Ankara ili sınırları içerisinde faaliyet göstermekte olan restoranların çalışanlarına uygulanmıştır. .Bu çalışmanın amacı; Ankara ilinde bulunan restoran çalışanlarının COVID-19 kaygısının, işyerindeki psikolojik güçlendirmeye etkilerini incelemektir. Bu amaçla restoran müdürleri/sahipleri, restoran müdür yardımcıları, muhasebeciler, şef aşçılar, kısım şefler, aşçı yardımcıları, yamaklar, bulaşıkçılar, şef garsonlar ve komilerden oluşan 387 restoran çalışanına anket uygulanmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %99 olarak belirlenmiştir. Anket sonucunda elde edilen verilerde eksik veri bulunmamaktadır. Evren Ankara ilinde bulunan restoranlar olarak belirlenmiştir. Araştırmada Ankara ilinin seçilmesinin sebebi, Türkiye'nin başkenti olmasıdır. Anketler 24.01.2022-24.03.2022 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak Ankara bölgesinde bulunan restoran çalışanlarına uygulanmıştır. Çalışmanın zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle bu araştırma evrene uygulanamamış olup genellenememektedir.

Çevrim içi ortamda 1026 katılımcı üzerinde yapılmış olan bir çalışmada Covid-19 ile ilgili bölgesel düzeydeki ekonomi, sağlık ve güvenlik önlemlerini yeterli bulmayan bireylerin anksiyete ve umutsuzluk düzeylerinin; bu önlemleri yeterli bulan bireylere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. (Erdogdu vd. 2020: 34). Bu bağlamda Covid-19

kaygısının psikolojik güçlendirme üzerinde etkisinin araştırılması önemlidir.

Bu çalışmada Covid 19 kaygısının psikolojik güçlendirme üzerinde etkili olup olmayacağı yüz yüze etkileşimin yoğun olduğu gel al veya paket servis uygulamalarının yapıldığı restoranlarda aşağıdaki hipotezler kurularak araştırma yapılmıştır.

Ho: Covid-19 kaygısının psikolojik güçlendirme üzerinde etkisi yoktur.

HA: Covid-19 kaygısının psikolojik güçlendirme üzerinde etkisi vardır.

Ankete katılanlardan her bir madde için 5'li Likert üzerinden seçimlerini (ölçek 1 = "Kesinlikle katılmıyorum", 5 = "Kesinlikle katılıyorum") derecelendirmeleri istenmiştir.

Covid-19 kaygısı Lang (1968) tarafından tasarlanmış 8 maddelik bir anket kullanılarak ölçülmüştür. Lang (1968) tarafından tasarlanmış 8 maddelik anket Türkçeye uyarlanarak uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Çevrimiçi anket; bilgisayar / dizüstü bilgisayar, tablet ve akıllı telefon kullanılarak tamamlanmıştır.

Tablo 1: Bağımsız Değişken: COVID-19 Kaygısı İçin Maddeler

Bağımsız Değişken: COVID-19 Kaygısı için Maddeler: (Lang:1968)
1. COVID-19 pandemisi konusunda çok endişeliyim.
2. COVID-19 hastalığına yakalanmamak için önlem alıyorum (örneğin; el yıkamak, temastan kaçınmak, kapı kollarından kaçınmak).
3. COVID-19 virüsüyle ilgili tüm haberleri sürekli takip ediyorum.
4. COVID-19 salgını ile ilgili sorunlara hazırlıklı olmak için malzeme stokladım.
5. COVID- 19 virüsünü kişisel sağlığım için mevsimsel gripten çok daha tehlikeli buluyorum.
6.Sağlık yetkililerinin COVID-19 virüsüyle başa çıkabilmek için yeterince uğraşmadıklarını hissediyorum
7. Arkadaşlarımın veya ailemin COVID-19 hastalığına yakalanmasından endişeleniyorum.
8. COVID-19 hastalığına yakalanmamak için çoğu insana kıyasla daha fazla önlem alıyorum.

Bu çalışmada Spreitzer (1995) tarafından tasarlanmış 12 maddelik anket Türkçeye uyarlanarak uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Tablo 2: Bağımlı Değişken: Psikolojik Güçlendirme İçin Maddeler

Bağımlı Değişken: Psikolojik Güçlendirme için Maddeler (Spreitzer: 1995).
1- Yaptığım iş benim için çok önemlidir.
2- İşle ilgili görevlerim benim için anlamlıdır.
3- Yaptığım iş benim için anlamlıdır.
4- İşimi yapma yeteneğim konusunda kendime güvenirim.
5- İş faaliyetlerimi gerçekleştirme kapasitem konusunda kendime güveniyorum.
6- İşim için gerekli becerilere hakim durumdayım.
7- İşimi nasıl yapacağımı belirlemede önemli ölçüde özerkliğe sahibim.
8- İşimi nasıl yapacağıma kendim karar verebilirim.
9- İşimi nasıl yapacağım konusunda önemli ölçüde bağımsızlık ve serbestlik fırsatına sahibim.
10- Bölümümde olup bitenler üzerindeki etkim büyüktür.
11- Bölümümde olup bitenler üzerinde büyük ölçüde kontrole sahibim.
12- Bölümümde olanlar üzerinde önemli bir etkim var.

Araştırma için Antalya AKEV Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 28/12/2021 tarih ve 1/4 karar sayısı ile izin alınmıştır.

İstatistiğin betimsel amacı, araştırılacak olaya ilişkin verileri toplamak, düzenlemek, tanımlamak, özetlemek, tablo ve grafikler ile açıklamaktır. Bu doğrultuda betimsel istatistiğin amacı; olayın eğilimini ve başka olaylarla ilişkilerini karakteristiklerle ortaya koymaktır. Gözlemlerin sayısı azaltılarak özetlenir (Kılıçkaplan, 1998:5-6).

Katılımcıların demografik bulgularını test etmek için frekans analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcılara Yönelik Demografik Bulgular

Değişken	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	97	25,1
	Erkek	200	74,9
	Toplam	387	100,0
Yaş	18-35	164	42,4
	36-50	191	49,4
	51-65	32	8,3
	Toplam	387	100,0
Gelir Seviyesi	3000 tl ve altı	133	34,4
	3001-6000 TL	196	50,6
	6001 TL üstü	58	15,0
	Toplam	387	100,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	98	25,3
	Lise	185	47,8
	Ön Lisans	49	12,7
	Lisans	47	12,1
	Lisans Üstü	8	2,1
	Toplam	387	100,0
Çalışma Süresi	1-5 yıl	136	35,1
	6-10 yıl	150	38,8
	11-15 yıl	59	15,2
	16-20 yıl	29	7,5
	21 yıl ve üzeri	13	3,4
	Toplam	387	100,0
Görev Yaptığı Departman	Restoran Müdürü/Sahibi	26	6,7
	Restoran Müdür Yardımcısı	25	6,5
	Muhasebe	18	4,7
	Şef Aşçı	40	10,3
	Kısım Şefi	21	5,4
	Aşçı Yardımcısı	32	8,3
	Yamak	20	5,2
	Bulaşıkçı	20	5,2
	Şef Garson	82	21,2
	Komi	103	26,6
	Toplam	387	100,0

Tablo 3 incelendiğinde:

Araştırmaya katılan kişilerin %74,9'u erkek iken %25,1'i kadındır. %42,4'ü 18-35 yaş grubunda iken %49,4'ü 36-50 yaş grubunda ve %8,3'ü 51-65 yaş grubundadır. %34,4'ünün gelir seviyesi 3000 TL ve alt grubunda iken %50,6'sının 3001-6000 TL grubunda ve %15,0'inin ise 6001 TL üzeri grubundadır. %25,3'ünün eğitim düzeyi ilköğretim iken %47,8'inin lise, %12,7'sinin ön lisans, %12,1'inin lisans ve %2,1'inin ise lisansüstüdür. %35,1'inin çalışma süresi 1-5 yıl grubunda iken %38,8'inin 6-10 yıl, %15,2'sinin 11-15 yıl, %7,5'inin 16-20 yıl ve %3,4'ünün ise 21 yıl ve üzeri grubundadır. Katılımcılardan; 26'sının restoran müdürü/sahibi, 25'inin restoran müdür yardımcısı, 18'inin muhasebeci, 40'ının şef aşçı 21'inin kısım şefi, 32'sinin aşçı yardımcısı, 20'sinin yamak, 20'sinin bulaşıkçı, 82'sinin şef garson ve 103'ünün komi olarak görev yapmakta olduğu görülmektedir.

Bilimsel araştırmalarda, yapılacak olan araştırmanın amacına bağlı olarak, araştırmacı tarafından kontrol altında tutulan, manipüle edilen, düzeyleri veya kategorileri belirlenen değişkenlere bağımsız değişken denir. Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenin düzeylerine bağlı olarak durumu araştırma konusu yapılan değişkene de bağımlı değişken denir (Arıcı, 2005:13). Etkisi araştırılacak olan değişken bağımsız değişken, ilgi duyulan belirli bir özellik varsa bu bağımlı değişkendir (İpek, 1988: 70).Bu araştırmada Covid-19 kaygısı bağımsız değişken; iş memnuniyeti bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Araştırmalarda sistemli hale getirilmiş gözlemlerden, bu gözlemler anlamlı şekilde düzenlenerek ve genel olarak istatistiksel analizler kullanılarak sonuçlar çıkarılmaya çalışılır (Bruning& Kintz, 1993:15)

Faktör Analizinde, ele alınan olayı optimal olarak ortaya koyacak faktör yapısı elde edilmek amacıyla çeşitli denemeler yapılarak anlamlı bir faktör sayısı elde edilmeye çalışılır (Bayram, 2004:132).

COVİD-19 kaygısı ile psikolojik güçlendirme ölçeklerinin faktör yapısını test etmek için Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Covid-19 Kaygısı Ölçeği İçin Açımlayıcı Faktör Analizi

	Faktör Yükleri
8-COVID-19 hastalığına yakalanmamak için çoğu insana kıyasla daha fazla önlem alıyorum.	0,869
1-COVID-19 pandemisi konusunda çok endişeliyim.	0,863
5- COVID -19 virüsünü kişisel sağlığım için mevsimsel gripten çok daha tehlikeli buluyorum.	0,862
7-Arkadaşlarımla veya ailemin COVID-19 hastalığına yakalanmasından endişeleniyorum.	0,808
2-COVID -19 hastalığına yakalanmamak için önlem alıyorum. (örneğin;el yıkamak,temastan kaçınmak,kapı kollarından kaçınmak)	0,805
3-COVID-19 virüsüyle ilgili tüm haberleri sürekli takip ediyorum.	0,723
6- Sağlık yetkilerinin COVID-19 virüsüyle başa çıkabilmek için yeterince uğraşmadıklarını hissediyorum	0,521
6- Sağlık yetkilerinin COVID-19 virüsüyle başa çıkabilmek için yeterince uğraşmadıklarını hissediyorum	0,521
KMO=0,903 Bartlett's $\chi^2=1516,848$ Bartlett's $p=0,000^*$ Açıklama Oranı=%62,008	

*:p<0,05

Örneklem yeterliliği ölçütü olan KMO değerinin 0.5'in üzerinde olması gerekir. Oran ne kadar yüksek olursa veri seti faktör analizi için o kadar uygundur. 0,9 mükemmel, 0.8 çok iyi, 0,7 iyi, 0,6 orta, 0,5 zayıf , 0,5'in altı kabul edilemez olarak yorumlanır (Sharma, S., 1996.)

8 maddeden oluşan Covid-19 Kaygısı Ölçeğine Temel Bileşenler analizi yöntemiyle Açımlayıcı Faktör analizi yapılmıştır. KMO değerinin 0,903 Bartlett Testi sonucunun $p<0,001$ olması sonucunda bu yapıya açımlayıcı faktör analizi uygulayabilmek için örneklem sayısının yeterli olduğu ve yapıya açımlayıcı faktör analizi uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda "4-İşimi yapma yeteneğim konusunda kendime güvenirim." maddesi tek başına faktör oluşturduğundan yapıdan çıkarılmıştır. Bu madde çıkarıldıktan sonra madde faktör yükleri Tablo 2'de verilmiştir.

Bartlett testi veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Hair vd.1998).

Tek faktör 7 maddeden oluşan yapının açıklama oranı %62,008 olduğu görülmektedir. Faktör yükleri incelendiğinde 0,500'ün altında madde faktör yükü olmadığı görülmüştür.

Tablo 5. İşyerinde Psikolojik Güçlendirme Ölçeği İçin Açımlayıcı Faktör Analizi

	İş Üzerinde Kontrol Yetkinliği	İş Konusunda Kendine Güven
[12-Bölümümde olanlar üzerinde önemli bir etkim var.	0,878	
[10-Bölümümde olup bitenler üzerindeki etkim büyüktür.	0,878	
[11-Bölümümde olup bitenler üzerinde büyük ölçüde kontrole sahibim.	0,862	
[9-İşimi nasıl yapacağım konusunda önemli ölçüde bağımsızlık ve serbestlik fırsatına sahibim.]	0,848	
[8-İşimi nasıl yapacağıma kendim karar verebilirim.	0,808	
[7-İşimi nasıl yapacağımı belirlemede önemli ölçüde özerkliğe sahibim.	0,788	
[3-Yaptığım iş benim için anlamlıdır.		0,870
[4-İşimi yapma yeteneğim konusunda kendime güvenirim.		0,868
[2-İşle ilgili görevlerim benim için anlamlıdır.		0,851
[5-İş faaliyetlerimi gerçekleştirme kapasitem konusunda kendime güveniyorum.		0,840
[6-İşim için gerekli becerilere hakim durumdayım.		0,807
[1-Yaptığım iş benim için çok önemlidir.		0,783
KMO=0,955 Bartlett's $X^2=5661,363$ Bartlett's $p=0,000^*$ 1.Faktör Açıklama Oranı=%42,415 2.Faktör Açıklama Oranı=%41,811 Toplam Açıklama Oranı=%84,225		

*:p<0,05

12 maddeden oluşan İş Yerinde Psikolojik Güçlendirme Ölçeğine Temel Bileşenler analizi yöntemiyle Açımlayıcı Faktör analizi yapılmıştır. KMO değerinin 0,955 Bartlett Testi sonucunun p<0,001 olması sonucunda

bu yapıya açımlayıcı faktör analizi uygulayabilmek için örneklem sayısının yeterli olduğu ve yapıya açımlayıcı faktör analizi uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Faktör rotasyonunda amaç; isimlendirilen ve yorumlanabilen faktörler elde etmektir. Orthogonal rotasyonda üç teknik(equqmqx, quartimax, varimax) kullanılmakta olup; bunlardan en çok uygulanan teknik varimax'tır (Kalaycı, 2008:322-323).

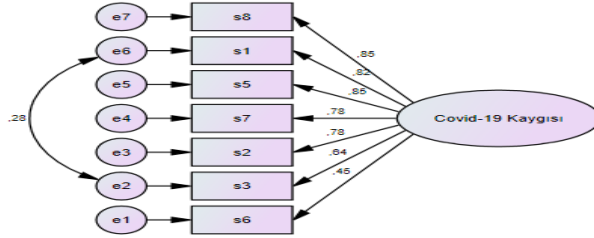
Açımlayıcı faktör analizinde Varimax döndürmesi sonuçları kullanılmıştır. Buna göre 12 maddeden oluşan yapı 2 faktöre ayrılmıştır. 1.faktörde 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. Maddeler toplanmış, 2. Faktörde ise 1, 2, 3, 4, 5 ve 6.maddeler toplanmıştır. 1. Faktörün açıklama oranı %42,415 iken 2.faktörün açıklama oranı %41,811 toplam açıklama oranı ise %84,225'tir. Faktör yükleri incelendiğinde 0,500'ün altında faktör yükü olmadığı görülmüştür.

1.faktörde 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. Maddeler kontrol yetkinliği ile ilgili maddeler olduğundan bu faktöre "İş Üzerinde Kontrol Yetkinliği" ismi, 1, 2, 3, 4, 5 ve 6.maddeler ise kendine güven ile ilgili maddeler olduğunda bu faktöre ise "İş Konusunda Kendine Güven" isimleri verilmiştir.

Tablo 6. Covid-19 Kaygısı Ölçeği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi

	Faktör Yükleri
6- Sağlık yetkilerinin COVID-19 virüsüyle başa çıkabilmek için yeterince uğraşmadıklarını hissediyorum seçenek	0,448
3-COVID-19 virüsüyle ilgili tüm haberleri sürekli takip ediyorum.	0,635
2-COVID -19 hastalığına yakalanmamak için önlem alıyorum.(örneğin;el yıkamak,temastan kaçınmak,kapı kollarından kaçınmak)	0,776
7-Arkadaşlarımın veya ailemin COVID-19 hastalığına yakalanmasından endişeleniyorum.	0,784
5- COVID -19 virüsünü kişisel sağlığım için mevsimsel gripten çok daha tehlikeli buluyorum.	0,846
1-COVID-19 pandemisi konusunda çok endişeliyim.	0,818
8-COVID-19 hastalığına yakalanmamak için çoğu insana kıyasla daha fazla önlem alıyorum.	0,846
Model Uyum İndeksleri X ² /sd=2,714, GFI=0,976, TLI=0,976, CFI=0,985, RMSEA=0,067, SRMR=0,021	

8 madde tek faktörden oluşan Covid-19 Kaygısı Ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Modelin başlangıçta model uyum indekslerinin yeterli uyum göstermemesi sonucunda en yüksek modifikasyon değerine sahip modifikasyon yapılmıştır. 1. Ve 3.sorunun hataları bağlanmıştır. Sonrasında model uyum indeksleri tekrar incelendiğinde modelin yeterli uyum gösterdiği görülmüştür ($X^2/sd=2,714$, $GFI=0,976$, $TLI=0,976$, $CFI=0,985$, $RMSEA=0,067$, $SRMR=0,021$). Madde faktör yükleri incelendiğinde de 0,400'ün altında madde faktör yüküne sahip madde olmadığı görülmüştür.

Şekil 1.Covid-19 Kaygısı Ölçeği İçin Path Diagramı

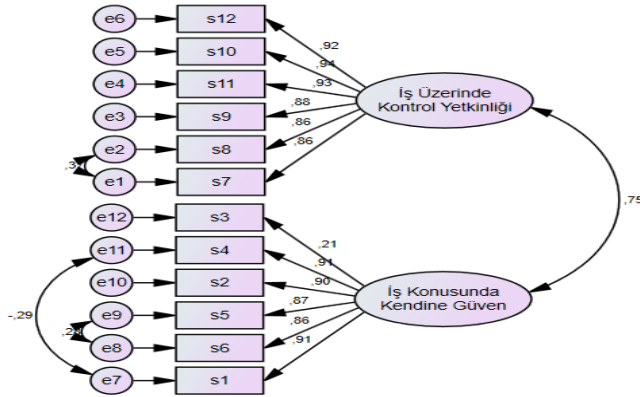
Tablo 7. İşyerinde Psikolojik Güçlendirme Ölçeği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi

	İş Üzerinde Kontrol Yetkinliği	İş Konusunda Kendine Güven
[12-Bölümümde olanlar üzerinde önemli bir etkim var.	0,921	
[10-Bölümümde olup bitenler üzerindeki etkim büyüktür.	0,942	
[11--Bölümümde olup bitenler üzerinde büyük ölçüde kontrole sahibim.	0,927	
[9-İşimi nasıl yapacağım konusunda önemli ölçüde bağımsızlık ve serbestlik fırsatına sahibim.	0,881	
[8-İşimi nasıl yapacağıma kendim karar verebilirim.	0,858	
[7-İşimi nasıl yapacağımı belirlemede önemli ölçüde özerkliğe sahibim.	0,863	
[3-Yaptığım iş benim için anlamlıdır.		0,909
[4-İşimi yapma yeteneğim konusunda kendime güvenirim.		0,908
[2-İşle ilgili görevlerim benim için anlamlıdır.		0,900

[5-İş faaliyetlerimi gerçekleştirme kapasitem konusunda kendime güveniyorum.	0,869
[6-İşim için gerekli becerilere hakim durumdayım.	0,857
[1-Yaptığım iş benim için çok önemlidir.	0,918
Model Uyum İndeksleri X ² /sd=4,184, GFI=0,917, TLI=0,963, CFI=0,972, RMSEA=0,071, SRMR=0,040	

12 madde 2 faktörden oluşan İşyerinde Psikolojik Güçlendirme Ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Modelin başlangıçta model uyum indekslerinin yeterli uyum göstermemesi sonucunda en yüksek modifikasyon değerine sahip modifikasyonlar yapılmıştır. 2. Ve 4.sorunun, 3. Ve 6. Sorunun ve 10. Ve 12.sorunun hataları bağlanmıştır. Sonrasında model uyum indeksleri tekrar incelendiğinde modelin yeterli uyum gösterdiği görülmüştür(X²/sd=4,184, GFI=0,917, TLI=0,963, CFI=0,972, RMSEA=0,071, SRMR=0,040). Madde faktör yükleri incelendiğinde de 0,800'ün altında madde faktör yüküne sahip madde olmadığı görülmüştür.

Şekil 2.İşyerinde Psikolojik Güçlendirme Ölçeği İçin Path Diagramı

Tablo 8. Covid-19 Kaygısı ve İşyerinde Psikolojik Güçlendirme Ölçeği ve Alt Boyutları İçin Güvenirlikler

	Madde Sayısı	Cronbach Alfa (α)	Güvenirlik Seviyesi
Covid-19 Kaygısı	7	0,887	Yüksek Derecede Güvenilir
Psikolojik Güçlendirme Ölçeği	12	0,965	Yüksek Derecede Güvenilir
İş Üzerinde Kontrol Yetkinliği	6	0,963	Yüksek Derecede Güvenilir
İş Konusunda Kendine Güven	6	0,960	Yüksek Derecede Güvenilir

Tablo 8 incelendiğinde 7 maddeden oluşan Covid-19 Kaygısı ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir ($\alpha=0,887$). 12 maddeden oluşan Psikolojik Güçlendirme Ölçeği ($\alpha=0,965$) ve 6'şar maddeden oluşan İş Üzerinde Kontrol Yetkinliği ($\alpha=0,963$) ve İş Konusunda Kendine Güven ($\alpha=0,960$) alt boyutlarının da yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Ölçek ve Alt Boyutlar için Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Covid 19 ölçeği puan	3,51	0,95	1,00	5,00
İş konusunda kendine güven	4,21	0,94	1,00	5,00
İş üzerinde kontrol yetkinliği	3,50	1,15	1,00	5,00
Psikolojik güçlendirme	3,85	0,97	1,00	5,00

Tablo 9 incelendiğinde çalışmaya katılan kişilerin Covid-19 Kaygısı Ölçeği puanlarının ortalaması ve standart sapması $3,51\pm 0,95$ iken İş konusunda kendine güven alt boyutunun $4,21\pm 0,94$, İş üzerinde kontrol yetkinliği alt boyutunun $3,50\pm 1,15$ ve Psikolojik güçlendirme ölçeği puanlarının ise $3,85\pm 0,97$ olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Ölçekler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

		Covid_19 Kaygı ölçeği
İş konusunda kendine güven	r	0,418**
	p	0,000
İş üzerinde kontrol yetkinliği	r	0,458**
	p	0,000
Psikolojik güçlendirme	r	0,473**
	p	0,000

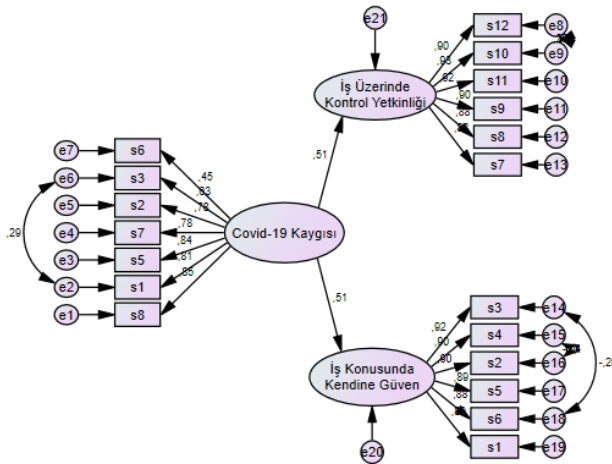
r:Pearson Korelasyon Katsayısı **:p<0,01

Tablo 10 incelendiğinde; incelenen korelasyon analizi sonuçlarına göre;

Covid_19 Kaygı ölçeği puanları ile İş konusunda kendine güven puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü orta düzeyde ilişki vardır (r=0,418).

Covid_19 Kaygı ölçeği puanları ile İş üzerinde kontrol yetkinliği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü orta düzeyde ilişki vardır (r=0,458).

Covid_19 Kaygı ölçeği puanları ile psikolojik güçlendirme puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü orta düzeyde ilişki vardır (r=0,473).

Şekil 3. Yapısal Modele İlişkin Path Diagramı

Tablo 11. Yapısal Modele İlişkin Sonuçlar

İçsel Değişken	Dışsal Değişken		.H.	t. β		
İş Üzerinde Kontrol Yetkinliği	Covid 19 Kaygısı	,592	,060	,509	,880	**
İş Konusunda Kendine Güven	Covid 19 Kaygısı	,487	,049	,505	,864	**
Model Uyum İndeksleri X ² /sd=4,691, GFI=0,856, TLI=0,914, CFI=0,927, RMSEA=0,079, SRMR=0,018						

***:p<0,001 β:Regresyon Katsayısı St. β: Standardize Regresyon Katsayısı

Buna göre Covid 19 Kaygısı ölçeği puanlarındaki bir birimlik artış İş Üzerinde Covid 19 Kaygısı ölçeği puanlarının işyerinde psikolojik güçlendirme boyutları olan iş üzerinde kontrol yetkinliği ve iş konusunda kendine güven puanları üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla kurulan yapısal model istatistiksel olarak anlamlı bir modeldir (X²/sd=4,691, GFI=0,856, TLI=0,914, CFI=0,927, RMSEA=0,079, SRMR=0,018).

Covid-19 kaygısı ölçeği puanlarının psikolojik güçlendirme boyutları olan iş üzerinde kontrol yetkinliği ve iş konusunda kendine güven puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkisi bulunmaktadır ve Kontrol Yetkinliğini puanlarını 0,592 birim arttırmıştır.Covid 19 Kaygısı ölçeği puanlarındaki bir birimlik artış İş Konusunda Kendine Güven puanlarını 0,487birim arttırmıştır.Covid 19 Kaygısı ölçeği puanlarındaki bir birimlik artış İş Üzerinde Covid 19 Kaygısı ölçeği puanlarının işyerinde psikolojik güçlendirme boyutları olan iş üzerinde kontrol yetkinliği ve iş konusunda kendine güven puanları üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla kurulan yapısal model istatistiksel olarak anlamlı bir modeldir

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Başlangıçta bir sağlık krizi olarak ortaya çıkan Covid-19 pandemisi, zamanla küresel bir krize dönüşerek tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu bağlamda Covid-19 pandemisi; psikoloji, sosyoloji, eğitim sistemleri ve ekonomik yönden vs. çok boyutlu olarak ele alınabilir. Covid-19 pandemisi ekonomik yönden incelendiğinde; pandeminin sadece yüz yüze etkileşim gerektiren sektörleri değil, teknoloji ve alt yapının ön plana çıktığı birçok

sektörü de alınan önlemler doğrultusunda yeniden yapılandırma yoluna sevk ettiği söylenebilir.

Covid-19 pandemisi, stresli ve endişeli bir yaşam süreci olarak ortaya çıkmıştır. İş yerinin gerekli hijyen ve mesafe tedbirleri almaması, işin bulaş riski taşıması vs. durumlar, çalışanların kendini iş yerinde güvende hissetmemesine yol açmaktadır. Bu durumda işle ilgili durumlar daha stresli olarak değerlendirilmektedir. Bu durum kişisel hayatın tüm alanlarını etkilemiştir. Yazılı ve görsel medya tarafından yapılan iletişim, bireyler arasında sürekli Covid-19 ile ilgili kaygıya yol açmıştır.

Bireylerin Covid-19 hastalığına yakalanmaktan korkması birçok yönden onları etkilemekte ve bu süreçte çalışanların kaygıları artarken motivasyonları düşmektedir. Sorumluluk kişilik özelliği ile iş performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ve sorumluluk kişilik özelliğine sahip bireylerde, sorumluluk duygusunun iş performansını anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür (Yiğitöl ve Büyükmumcu, 2021: 3429). Bu çalışmada ise Covid 19 kaygısı ile psikolojik güçlendirme arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmada Covid-19 kaygısının psikolojik güçlendirmeyi tahmin etmede etkili bir yapı olduğu ortaya konmuştur. Covid 19 kaygısının işyerinde psikolojik güçlendirme boyutları olan iş üzerinde kontrol etkinliği ve iş konusunda kendine güven üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Hizmet sektöründen olan restoran işletmeciliğinde, restoran yöneticileri pandemi sırasında psikolojik güçlendirmeye yönelik tedbirlere daha çok dikkat etmiş olabilirlerken; çalışanlar da iş stratejilerini bu algıya göre ayarlama eğilimine girmiş olabilirler. Pandemi döneminde restoran çalışanları pandemi dönemine uygun çalışma düzenlemelerinden olumlu etkilenerek kariyer seçimlerini, çalışma modellerini vs. yeniden gözden geçirmeye fırsat bularak revize etmiş olabilirler. Çalışanlar pandemi sonrası stratejilerini fırsat ve tehditlere göre ayarlama eğilimindedirler. Bu nedenle restoran işletmecileri pandemi sonrasında çalışanlar için psikolojik güçlendirmeyi daha çok önemsemiş olabilirler.

Covid-19 sağlık krizinin yarattığı kaygı, etkileri büyük ölçüde bilinmeyen yeni bir olgudur. Bu bağlamda, bu çalışma diğer sektörlerde de araştırılabileceği gibi, yiyecek içecek işletmelerinde farklı illerde yapılan yeni çalışmalarla da genişletilebilir. Başka disiplinler tarafından farklı bakış açılarıyla Covid-19 kaygısının psikolojik güçlendirme algısı üzerindeki etkisi ele alınabilir.

KAYNAKLAR

- Arcı, H. (2005). *İstatistik Yöntemler ve Uygulamalar*. Meteksan. A.Ş.
- Bayram, N. (2004). *Sosyal Bilimlerde SPSS İle Veri Analizi*. Ezgi Kitabevi
- Bruning, J., L.& B., L., Kintz, (1993). *İstatistik*.(A.Dönmez, Çev.). Gündoğan Yayınları
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği, Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1), 62-79. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1107760>
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988), *The empowerment process: Integrating theory and practice*. Academy of Management Review, 13(3), 471–482
- Conger, J., A. & Kanungo, R., N. (1988) *The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice*, The Academy of Management Review , 13(3): 471-482
- Erdoğan Y., Koçoğlu F. & Sevim C. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde anksiyete ile umutsuzluk düzeylerinin psikososyal ve demografik değişkenlere göre incelenmesi. Klinik Psikiyatri 23(Ek 1): 24-37. https://jag.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD-35403-RESEARCH_ARTICLE-ERDOGU.pdf
- Eren, H., K., (2021). *Anxiety Levels and Sleep Quality of Individuals During the COVID-19 Outbreak*, Journal of Turkish Sleep Medicine 2021;3:235-242
- Gortani, A., M. (2011). *Study of some effective factors on empowerment of the experts in educational institutions*. rocedia- Social and Behavioral Sciences 29 (2011) 1960 – 1964
- Hair, J., F., R. E. Anderson, R. L. Tatham, W., C., Black (1998) *Multivariate Data Analysis*, Prentice Hall, New Jersey
- Hofmann, S.G. Beck, J.S., (2020) *The Anxiety Skills Simple CBT and Mindfulness Strategies for Overcoming Anxiety, Fear, and Worry Workbook* . New Harbinger Publications, Inc.
- İpek, M., (1988). *İstatistiğe Giriş-I*. Beta Basım Yayın A.Ş.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım
- Kılıçkaplan, S. (1998). *İstatistiğe Giriş I*. Alkim Yayınları.
- Lang, P. J. (1968). *Fear reduction and fear behavior: Problems in treating a construct*. In J. M. Shlien (Ed.), *Research in psychotherapy* (pp. 90–102). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10546-004>.

- Lee, S., A. (2020), *Coronavirus Anxiety Scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety*, *Death Studies*, 44(7), 393–401.
- Mertens, G., Gerritsen, L., Duijndam, S., Salemink, E., & Engelhard, I. M. (2020). *Fear of the coronavirus (COVID-19)*. *Journal of Anxiety Disorders* 74 (2020) 102258, 1-34.
- Mutasyon, (<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66490/mutasyon.html>., Mutasyon, 02 Temmuz 2020 02 Temmuz 2020, Erişim tarihi: 5.05.2022.
- Peteet, J., R. (2020). *COVID-19 Anxiety*. *Journal of Religion and Health* 59 2203–2204 <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-020-01041-4>.
- Reavley, N., Morgan, A., Jorm, A., Wright, J., Bassilios, B., Hopwood, B., Allen, M., N., Purcell, R. (2019), *A guide to what works for anxiety An evidence-based review*, Beyond Blue Ltd.
- Rector, N., A., Bourdeau, D., Kitchen, K., Joseph-Massiah, L. (2008). *Anxiety Disorders: An Information Guide*. Library and Archives Canada Cataloguing in Publication, Centre for Addiction and Mental Health.
- Sharma, S. (1996). *Applied Multivariate Techniques*, John Wiley and Sons Inc., New York
- Spreitzer, G., M., (1995). *Psychological Empowerment in the Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation*. *The Academy of Management Journal* , 38(5), 1442-1465.
- Tabish,, S.,A., (2020), *COVID-19 Pandemic: the crisis and the longer-term perspectives*, *Journal of Cardiology* 13(2):41-44.
- Thomas, K.,W., Velthouse, B.,A. (1990). *Cognitive Elements Of Empowerment: An "Interpretive".Model Of Intrinsic Task Motivation*. 15(4) 668-681.
- Varol, G.&Tokuç, B. (2020), *Halk Sağlığı Boyutuyla Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Değerlendirilmesi*, *Namık Kemal Tıp Dergisi* 2020; 8(3): 579 – 594.
- Yiğitol, B & Büyükmumcu, S., B., (2021). *Covid-19 Korkusu, Kişilik Özellikleri, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki Yordayıcı İlişkilerin İncelenmesi*, *Pandemi Özel Sayısı* 3414-3447. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/opus/issue/60563/890502>).
- Zhu, H., Wei, L., & Niu, P (2020) *The novel coronavirus outbreak in Wuhan, China*, *Global Health Research and Policy* 5(6):1-3 <https://doi.org/10.1186/s41256-020-00135-6>.
- URL-1: (2022). COVID-19 Nedir?
<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, 5 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

URL-2:(2022). WHO'dan covid-19 ölümleri hesaplaması

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61333377>, 5 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

OECD ÜLKELERİNDE DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ VERİLERİNİN İNCELENMESİ

Tuğba YILMAZ*
Burcu KIZILKAYA**

Özet

Kişilerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olmaları refah düzeyinin yüksekliği ile ilişkilidir. Tüm insanlar hayatlarını daha iyi yaşam koşulları altında yaşamak isterler. Son dönemlerde refahı ölçmek için uzun bir süredir kullanılan gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ve benzer klasik makroekonomik istatistiklerin, insanların gelecek ve mevcut yaşam koşullarını tam olarak yansıtamadığına dair endişeler ortaya çıkmış ve bunun sonucu olarak GSYİH verilerinin artık insanların hayatında yer alan önemli faktörlere sadece kısmi bir bakış açısı sağladığı görülmüştür. Bunun üzerine OECD, 2011 yılının Mayıs ayında yeni bir refah endeksi olan “Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index)”ni önermiştir. OECD bu endekse sadece ülkelerin servet büyüklüğüne göre değil aynı zamanda refahı belirleyen değişkenleri de kullanarak karşılaştırılmasına imkân sunmuş ve GSYİH’ye refah ölçümü için alternatif bir yöntem belirlemeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada, OECD’nin yayınladığı Daha İyi Yaşam Endeksi’ne göre ülkelerin verileri incelenip OECD ülkeleri arasında Türkiye’nin durumu değerlendirilecektir. Genel bir bakış açısıyla değerlendirecek olursak Daha İyi Yaşam Endeksi 10 değişkenden oluşmaktadır. Türkiye, Daha İyi Yaşam Endeksi değişkenlerinden Sivil Katılım değişkeninde ortalamanın üzerinde olup İş, Sağlık ve Güvenlik olarak belirlenen üç değişkende ortalamaya yakın değerler almıştır. Geri kalan altı değişkende ise ortalamanın altındadır. Yaşam Memnuniyeti değişkeni kişilerin hayatlarından ne kadar mutlu olduğunu ölçen bir değişkendir. Bu değişkenin en yüksek olduğu ülke 9,9 olarak Norveç, en düşük 2,2 ile Yunanistan ve Türkiye bu sıralamada 2,4 oranına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Daha İyi Yaşam Endeksi, Yaşam Memnuniyeti, Refah.

---

* Öğretim Görevlisi, Antalya AKEV Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı (Uludağ Üniversitesi Ekonometri Bölümü Doktora Öğrencisi) tugbayilmaz013@gmail.com

** Öğretim Görevlisi, Antalya AKEV Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı burcu.kizilkaya@akev.edu.tr

EXAMINATION OF BETTER LIFE INDEX DATA IN OECD COUNTRIES

Abstract

Good living conditions of people are related to the high level of welfare they have. All people want to live their lives under better living conditions. In recent years, concerns have arisen that classical macroeconomic statistics such as gross domestic product (GDP) and similar classical macroeconomic statistics, which have long been used to measure well-being, do not fully reflect people's future and present living conditions. As a result, it has been seen that GDP data now causes a limited perspective on the important factors in people's lives. For this reason, OECD proposed a new welfare index, the Better Life Index, in May 2011. With this index, OECD made it possible to compare countries not only by wealth size, but also by using variables that determine welfare. It aimed to identify an alternative method for measuring welfare to GDP. In this study, the data of the countries according to the Better Life Index published by the OECD will be examined and the situation of Turkey among the OECD countries will be evaluated. If we evaluate it from a general point of view, the Better Life Index consists of 10 variables. Turkey is above the average in the Civic Participation variable, which is one of the Better Life Index variables, and close to the average in the three variables determined as Work, Health and Safety. In the remaining six variables, it is below the mean. Life Satisfaction variable is a variable that measures how happy people are with their lives. The country with the highest level of this variable is Norway with 9.9, the lowest with 2.2, Greece and Turkey with 2.4 ratios in this ranking.

Keywords: Better Life Index, Life Satisfaction, Welfare.

GİRİŞ

İnsanların hem fiziksel hem de psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmelerine refah denir. Minimum düzeyin biraz ötesinde vatandaşlarının rehafını birincil sorumluluk kabul eden devletlere ise refah devletleri denilmektedir. Refah devletleri, vatandaşlarının iktisadi ve sosyal esenliklerinin korunması ve teşvik edilmesinde ana rol oynamasını önermektedirler. Bunların yanı sıra düzenleyici, girişimci ve bireylerin hak ve özgürlüklerinin sağlanması açısından pozitif bir devlet anlayışı

sunmaktadırlar. Bu genel yaklaşım bir ülkenin farklı şekillerde hem iktisaden hem de sosyal bakımdan organize edilmesini sağlayabilir.

Refah devleti terimi, ilk defa “Citizen and Churchman” isimli eserde başpiskopos Temple tarafından kullanılmıştır. Refah devletlerinde toplumun sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için kamu kaynakları etkin olarak kullanılır (Kurşun ve Rakıcı, 2016).

Refah devletleri, vatandaşlara; insan onuruna uygun bir refah düzeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Refah devleti olmanın en temel şartı ülkede yaşayan herkesin kendini güvende hissetmesini sağlarken aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi için sermaye yatırımlarını teşvik ederken ekonomik faaliyetlerin tam istihdamı sağlayacak düzeyde gerçekleşmesi için gerekli koşulları ve ortamı sağlamayada çalışmasıdır (Durdu, 2009).

REFAHIN ÖLÇÜLMESİ

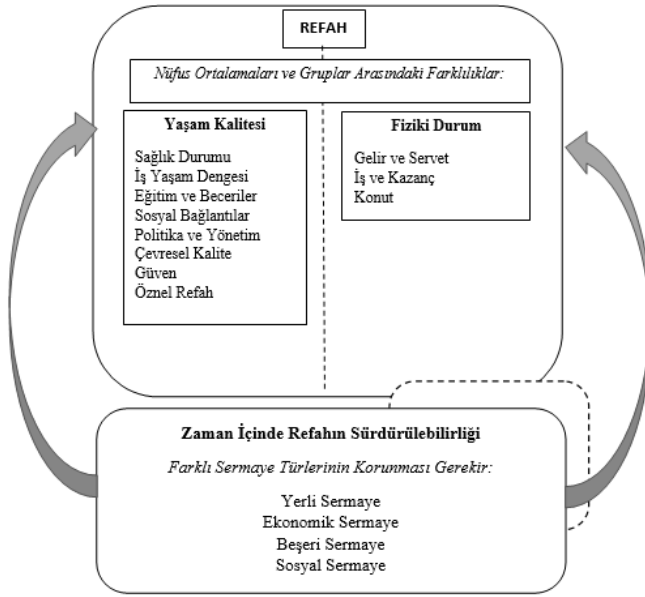
Refahın ölçümü ülkelerde toplumsal ilerlemenin ne denli sağlandığını ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. Shafer ve arkadaşlarına göre, belirli bir bölgedeki hayat kalitesi, topluluk, çevre ve ekonomik alanlar arasındaki ilişkilerin ortaya konulması şeklinde tanımlanmaya çalışılmıştır. Bir toplumda yaşam kalitesinden bahsedebilmek için bu üç temel gereksinimin dengeli olarak sağlanması gerekmektedir. Bu bileşenlerden hiçbiri tek başına bir toplumun hayat kalitesinin oluşmasını sağlamamaktadır ve hayat kalitesinden bahsedebilmek için sağlıklı, üretken ve keyifli olunması gerektiği açıkça ortaya konulmuştur. Bunları sağlayabilmek için ise insanların ekonomik olarak yeterli imkânlarla sahip olmalarıyla birlikte onların sağlıklı bir yaşam sürebilmeleri için çevresel şartlarının uygun olması gerekmektedir (Türe, 2019).

Stiglitz ve arkadaşları ise refahın ölçülmesinin sadece gayri safi yurtiçi hasıla gibi tek bir kriterle değil birden çok kriterle birlikte ölçülebileceğini belirtmişler ve bu doğrultuda refahın sekiz farklı alandan ölçülebileceğini öne sürmüşlerdir (Stiglitz, vd, 2009:14). Bunlar;

- Maddi Yaşam Standartları (Gelir, Tüketim ve Zenginlik),
- Sağlık,
- Eğitim,
- İş dahil kişisel aktiviteler,
- Politika ve yönetim,

- Sosya ilişkiler ve iletişim,
- Çevre (şimdiki ve gelecekteki koşullar),
- Güven (hem ekonomik hem de fiziksel nitelikteki).

Yaşam kalitesi, ekonomik üretim ve yaşam standartlarından daha geniş bir kavramı ele alır. Refah (well-being) ise, hem sosyal hem de bireysel refahı göstermektedir. Bireylerin refahını ekonomi, kültür ve yönetim olarak üç temel etken etkilemektedir. Toplumların ve bireylerin refahının belirlenmesinde mevcut kaynakların adil bir şekilde dağılımı ve bu kaynak dağılımının sürdürülebilir olması önemlidir.

Şekil 1. OECD Refah Göstergeleri için Çerçeve

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), refahı daha geniş bir şekilde tanımlayan ayrıca ölçen bir endeks geliştirmiştir. Bu endeks "Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index)" adıyla 2011 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu endeksle ülkelerdeki refah düzeyini ve refah düzeyinde gerçekleşen değişimlerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu endeks ekonomik ve sosyal alanlarla belirlenmiş çoklu kriterlerle ülkeler arasında bir değerlendirme yapılmasını mümkün kılmaktadır. Endeks ülkelerin küresel düzeylerindeki zenginliklerini belirlemenin yanı sıra çeşitli alanlardaki farklı refah göstergelerini de ele alır (Kasparyan ve Rolland, 2012).

Daha İyi Yaşam Endeksi, 11 kriterden oluşmakta ve 34 OECD ülkesinin refahını her bir kriter için ayrı ayrı karşılaştırmaya imkân tanımaktadır. Bu endeks başta 34 ülkeyi kapsarken 2012 yılında yapılan revizeyle birlikte 36 ülkeye çıkartılmış ve bu eklenen ülkeler arasında OECD üyesi olmayan ülkelerde bulunmaktadır. Endekste yer alan 11 kriter ise şunlardır: Konut (temel olanaklara sahip olmayan konut sayısı, konut harcamaları, kişi başına düşen oda sayısı), Gelir (hane halkı net harcanabilir gelir, hanehalkı net serveti), İş (iş gücü piyasası güvensizliği, istihdam oranı, uzun vadeli işsizlik oranı, kişisel kazanç), Toplum (iletişimin kalitesi), Eğitim (eğitim – öğretim yılları, eğitim düzeyi, öğrenci not ortalamaları), Çevre (hava kirliliği, su kalitesi), Sivil Katılım (seçmen katılımı, politika), Sağlık (yaşam beklentisi, kendi kendine bildirilen sağlık), Yaşam Memnuniyeti, Güvenlik (güvende hissetme oranı, suçluluk oranı) ve İş – Yaşam Dengesi (çalışma saatleri, kişisel zaman). Her bir kriter için ülkeler, 0 ile 10 arasında değişen bir ölçekle değerlendirilmektedir. Kulesza ve Ucieklak tarafından 2012 yılında yayınlanan bir kitaba göre bu endeks bir bakışta refahın daha kolay anlaşılmasını ve ülkeler arasında daha iyi bir karşılaştırma yapılmasını sağlamaktadır. Ülkelerin refahını ve daha iyi yaşam kalitesini çeşitli alanlarda ölçen ve ülkeler arasında karşılaştırmalı performans sunan endeks, ülkelerin eksik olduğu alanlarda kendilerini daha iyi geliştirmelerini sağlamaktadır (Akar, 2014).

OECD tarafından tanımlanan Daha İyi Yaşam Endeksi'ne göre cari ve gelecekteki refah birbirinden ayrılmaktadır. Cari refah; maddi yaşam koşulları ile yaşam kalitesinden oluşur ve bunların çıktıkları ile ölçülür. Gelecekteki refah ise, doğal, ekonomik, beşeri ve sosyal sermayeden oluşur ve bu sermayelerin bugünkü faaliyetlerinden önemli bir şekilde etkilenmektedir (OECD, 2020). Bunun yanı sıra, endeksin kapsadığı faaliyetleri detaylı bir şekilde açıklayacak olursak;

Konut: Tatmin edici barınma koşullarında yaşamak, insan hayatının en önemli yanlarından birisidir. İnsan hayatının temel ihtiyaçlarının karşılanması için barınma esastır, ancak barınma sadece dört duvar ve bir çatı meselesi değildir. Barınma, insanların kendilerini güvende hissettikleri, mahremiyet ve kişisel alana sahip oldukları, uyumak, dinlenmek ve bir aile kurabilmek için bir yer olması demektir. Tüm bu unsurlar bir evi ev haline getirmeye yardımcı olmaktadır. Konut maliyetleri, kişilerin ev harcamalarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Konut maliyetlerinin yanı sıra temel olanaklara sahip olmayan bir konutta yaşayan bireylerin yaşam kalitesi etkilenirken ek olarak kişi başına düşen oda sayısı da

bireylerin yaşam kalitesini etkilemektedir. Konutlara bakarken, kişi başına düşen ortalama oda sayısı ve konutların temel olanaklara erişimi olup olmadığı gibi yaşam koşullarının incelenmesi önemlidir. Bir konuttaki oda sayısının, orada yaşayan kişi sayısına bölünmesi bize konutta yaşayan sakinlerin kalabalık koşullarda yaşayıp yaşamadığını göstermektedir. Aşırı kalabalık konutların fiziksel ve zihinsel sağlıkları, başkalarıyla ilişkileri ve çocukların gelişimi üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. Ayrıca, yoğun yaşam koşulları genellikle yetersiz su ve kanalizasyon arzının bir işaretini oluşturmaktadır. OECD ülkelerinde genelde ortalama bir evde kişi başına 1,7 oda düşmektedir. Temel tesisler açısından, OECD genelinde konutların %97'si kapalı bir sifonlu tuvalete özel erişim sağlamaktadırlar. Konut harcamaları ise kira, gaz, elektrik, su, mobilya ve onarım gibi öğeleri topladığımızda, konut maliyetleri hane bütçesinin büyük bir bölümünü oluşturur ve birçok birey ve aile için en büyük tek harcamayı temsil eder. OECD ülkelerinin hane ortalamalar olarak brüt düzeltilmiş harcanabilir gelirlerin yaklaşık %20'sini başlarının üstünde bir çatı oluşturmaya harcıyorlar. Hane bütçelerindeki konut maliyetlerinin düzeyi Slovak Cumhuriyeti'nde %27'nin üzerinde iken Kore'de %15'in altına kadar değişmektedir.

Gelir: Para mutluluğu satın almasa da, daha yüksek yaşam standartlarına ve dolayısıyla daha fazla esenliğe ulaşmak için önemli bir araçtır. Daha yüksek ekonomik zenginlik, kaliteli eğitim, sağlık ve barınma hizmetlerine erişimi de iyileştirmektedir. Hanehalkı net düzeltilmiş harcanabilir geliri, bir hanenin vergi ve transferlerden sonra her yıl kazandığı para miktarıdır. Bir hanenin mal veya hizmetlere harcamak için kullanabileceği parayı temsil eder. Hanehalkı düzeltilmiş harcanabilir gelir, ekonomik faaliyetten elde edilen geliri (ücretler ve maaşlar; serbest meslek sahiplerinin kârları), mülk gelirlerini (temettüer, faizler ve kiralar), nakit sosyal yardımları (emekli maaşları, işsizlik yardımları, aile ödenekleri, temel gelir desteği) ve aynı sosyal transferleri (sağlık, eğitim ve barınma gibi ücretsiz veya indirimli fiyatlarla alınan mal ve hizmetler) ifade etmektedir. OECD ülkeleri genelinde, kişi başına ortalama hanehalkı net düzeltilmiş harcanabilir geliri yılda 30.490 ABD dolarıdır. Hanehalkı net serveti, hem finansal hem de finansal olmayan toplam serveti ve hanehalkının sahip olduğu net borçları (örneğin krediler) dikkate alır. Bunun yanı sıra tasarruflar, parasal altın, para birimi ve mevduatlar, hisse senetleri, menkul kıymetler ve krediler, asıl konut, diğer gayrimenkuller, araçlar, değerli eşyalar ve diğer finansal olmayan varlıkları dikkate almaktadır. Hanehalkı net serveti, bir hanenin ekonomik kaynaklarının önemli bir bölümünü

oluşturmaktadır. Ekonomik zorluklardan ve kırılganlıklardan koruyabilir. Örneğin, ortalamanın üzerinde bir servete sahip düşük gelirli bir hane, hiç serveti olmayan düşük gelirli bir haneden daha iyi durumda olacaktır. OECD ülkeleri genelinde, ortalama hanehalkı net servetinin 323.960 ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Bu endekste raporlanan değerler Satın Alma Gücü Pariteleri ile ayarlandığından, gelir ve servet rakamlarında yaşam maliyetini dikkate almaktadır. Satın Alma Gücü Pariteleri, haneler tarafından tüketilen karşılaştırılabilir miktarda mal ve hizmet için yaşam maliyetindeki farklılıkları yansıtmaktadır. Son yıllarda, haneler ortalama olarak daha yüksek gelir elde etmektedir. Birçok OECD ülkesinde finansal zenginlik artmıştır. Yaşam standartlarındaki genel artışa rağmen, aynı dönemde bazı gruplar geride kalmış ve dolayısıyla eşitsizlik de artmıştır. OECD ülkelerinde ortalama olarak, nüfusun en üst %20'sinin ortalama net düzeltilmiş harcanabilir geliri yılda tahmini 59.336 ABD doları iken, en alttaki %20'lik kesim yılda tahmini olarak 9.060 ABD doları ile yaşamaktadır. Kosta Rika, Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı OECD ülkeleri diğerlerinden çok daha eşitsiz bir gelir dağılımına sahiptir. Bireylerin gelirleri arttıkça refahları ve sosyal statüleri artmaktadır.

İş: İş hayatının bariz ekonomik faydaları bulunmaktadır. Ancak bir işe sahip olmak aynı zamanda bireylerin toplumla bağlantıda kalmasına, benlik saygısı oluşturmaya, beceri ve yeterlilikler geliştirmesine yardımcı olmaktadır. İstihdam düzeyi yüksek olan toplumlar aynı zamanda daha zengin, politik olarak daha istikrarlı ve daha sağlıklıdır. İş oranı, OECD ülkeleri genelinde, 15 ila 64 yaş arasındaki çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık %66'sı ücretli bir işe sahiptir. İstihdam seviyeleri en yüksek İsviçre %80, İzlanda ve Hollanda %78 ve en düşük Güney Afrika %39, Türkiye %48, Kosta Rika %55, Yunanistan ve Şili %56'dır. İstihdam oranları genellikle daha yüksek eğitim düzeyine sahip kişiler için daha yüksektir. OECD ülkeleri genelinde, yükseköğrenim görmüş kişilerin tahmini %84'ü ücretli bir işe sahiptir, bu oran orta öğretimi olmayanlar için tahminen %44'tür. Son 15 yılda kadın istihdam oranlarındaki istikrarlı artışa rağmen, kadınların iş bulma olasılığı hala erkeklerden daha düşüktür. 2020'de OECD ülkeleri genelinde ortalama olarak, erkeklerin %74'üne kıyasla kadınların %59'u iş sahibidir. Cinsiyet farkı özellikle Türkiye, Meksika, Kosta Rika ve Kolombiya'da yüksek ve Kanada, İzlanda, Letonya, Litvanya ve İskandinav ülkelerinde nispeten küçüktür. Kadınlar için istihdam oranlarındaki artış, ekonomideki ve toplumdaki yapısal değişikliklerle açıklanabilmektedir. Aynı zamanda küçük çocuklu annelerin işe geri dönmesini kolaylaştıran çocuk bakım tesislerinin

sağlanması gibi politika faktörleriyle de açıklanabilir. Uzun süreli işsizlik oranı açısından ise işsizler, hali hazırda çalışmayan ancak çalışmaya istekli ve aktif olarak iş arayan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Uzun vadeli işsizlik, refah ve öz değer duyguları üzerinde büyük bir olumsuz etkiye sahip olabilir ve beceri kaybına neden olarak istihdam edilebilirliği daha da azaltabilir. Bu tür etkiler, işe döndükten sonra bile uzun sürebilir. OECD ülkeleri genelinde, bir yıl veya daha uzun süredir işsiz olan iş gücünün yüzdesi şu anda yaklaşık %1,3'tür. Daha fazla ve daha iyi işler yaratmak, hükümetler için büyük bir zorluktur. OECD ülkeleri bölgelerinde uzun süreli işsizlik söz konusu olduğunda, erkekler ve kadınlar arasında ortalama olarak bir fark yoktur. Yaşlanan nüfus ve artan sosyal harcamalar karşısında, çalışabilecek kişilerin istihdamını kolaylaştırmak bir öncelik haline gelmiştir. Ortalama kazanç, istihdamla birlikte gelen ücretler ve diğer parasal faydalar, iş kalitesinin önemli bir yönüdür. Kazançlar, çoğu hane için ana gelir kaynağını temsil etmektedir. Kazançları analiz etmek, aynı zamanda çalışmanın ne kadar adil bir şekilde ödüllendirildiğini de gösterebilir. OECD ülkelerinde ortalama kazançlar OECD ülkeleri arasında önemli ölçüde farklılık gösteriyor. Amerika Birleşik Devletleri, Lüksemburg ve İsviçre'de ortalama kazanç Doğu Avrupa ülkeleri, Şili, Yunanistan, Macaristan, Meksika ve Portekiz'dekinin iki katından fazladır. İş güvenliği, istihdam kalitesinin bir diğer önemli faktörü, biri işsiz kaldığında beklenen kazanç kaybı açısından iş güvenliğidir. Bu, işsizliğin süresini ve ne kadar devlet mali yardımı bekleyebileceğimizi içermektedir. OECD ülkelerinde işçiler işsiz kaldıklarında ortalama %5 kazanç kaybıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Yüksek bir iş kaybı riskiyle karşı karşıya olan işçiler, özellikle daha küçük sosyal güvenlik ağlarına sahip ülkelerden daha savunmasızdırlar. Yunanistan'da kazançlardaki düşüş yaklaşık %22'dir ve onu Almanya ve İzlanda'daki %2'den daha azına kıyasla %16 ile İspanya izlemektedir. Kişilerin gelir sağlayan bir işe sahip olması, kişilerin refahlarını artırmaktadır. Aynı zamanda bu işin fiziksel refahı artırmasının yanı sıra psikolojik olarak refahı artırması beklenmektedir. OECD örgütü psikolojik açıdan refahın artması için ise, iş gücü piyasasının güvensizliği, istihdam oranı, uzun dönem işsizlik oranı gibi ölçüklere ayırmıştır.

Sosyal İletişim: İnsanlar sosyal varlıklardır. Başkalarıyla temasın sıklığı ve kişisel ilişkilerin kalitesi bu nedenle refahın çok önemli belirleyicilerindendir. Araştırmalar, arkadaşlarla geçirilen zamanın diğer yollarla harcanan zamana göre daha yüksek bir ortalama düzeyde olumlu duygular ve daha düşük bir ortalama olumsuz duygu düzeyi ile ilişkili

olduğunu göstermektedir. Güçlü bir sosyal ağ veya topluluk, işlere, hizmetlere ve diğer maddi fırsatlara erişimin yanı sıra hem iyi hem de kötü zamanlarda duygusal destek sağlayabilir. OECD ülkeleri genelinde, insanların %91'i ihtiyaç anında güvенеbilecekleri birini tanıdıklarına inanmaktadır. Erkekler ve kadınlar arasında çok az fark vardır. Çünkü erkeklerin %90'ına kıyasla kadınların %92'si bu tür bir sosyal desteğe sahip olduklarına inanmaktadır. Genel olarak, ihtiyaç anında yardım için güvenecek birine sahip olduğunu bildiren yükseköğretim eğitimini tamamlamış olan kişiler, lise eğitiminin altında eğitim almış kişilere göre daha fazladır. Zayıf bir sosyal ağ, sınırlı ekonomik fırsatlara, başkalarıyla iletişim eksikliğine ve nihayetinde tecrit duygularına neden olabilmektedir. Sosyal izolasyon, ailenin parçalanması, iş kaybı, hastalık veya finansal zorluklardan sonra gelebilir. Sosyal olarak tecrit edildiğinde, bireyler yalnızca topluma katkıda bulunan bir üye olarak yeniden bütünleşmede değil, aynı zamanda iş, aile ve arkadaşlarla ilgili kişisel özelemleri yerine getirmede de daha büyük zorluklarla karşılaşabilirler. Toplumlarda kişilerin birbirleriyle iletişim halinde olmaları, insanların sevdikleriyle birlikte vakit geçirmeleri refahı olumlu yönde etkilemektedir. OECD bu ölçek için "Başınız beladaysa size yardım edebilecek arkadaşlarınız var mı?" sorusunu dikkate almıştır.

Eğitim ve Beceriler: Eğitim, bireylere topluma ve ekonomiye etkin bir şekilde katılmaları için gereken bilgi, beceri ve yeterlilikleri sağlamada kilit bir rol oynamaktadır. Ayrıca eğitim, sağlık, sivil katılım, siyasi ilgi ve mutluluk gibi alanlarda insanların yaşamlarını iyileştirebilmektedir. Araştırmalar, eğitilmiş bireylerin daha uzun yaşadıklarını, siyasette ve yaşadıkları toplumda daha aktif rol aldıklarını, daha az suç işlediklerini ve sosyal yardıma daha az güvendiklerini göstermektedir. Hızla değişen bir bilgi ekonomisinde eğitim, yaşam için öğrenme becerileri ile ilgilidir. Fakat gelecek nesiller kaç yıl okul, kolej veya eğitim almayı bekleyecek sorusuna cevap olarak ortalama şu anda okulda olan 5 ila 39 yaş arasındaki insan sayısına bakılırsa, insanlar yaklaşık 18 yıllık bir eğitimden geçmeyi bekleyebilirler. Sonuçlar Kolombiya'da yaklaşık 14 yıllık eğitimden Avustralya'da 20 yıldan fazla eğitime kadar uzanmaktadır. İyi bir eğitime sahip olmak, iş bulma ve iyi bir yaşam kalitesine sahip olmak için yeterli para kazanma olasılığını büyük ölçüde artırır. Yüksek eğitilmiş bireyler, tipik olarak eğitim düzeyi bir bireyi iş gücünde daha çekici kıldığı için işsizlik trendlerinden daha az etkilenmektedir. Kazanılan her eğitim düzeyiyle birlikte yaşam boyu kazançta artmaktadır. Ayrıca, iş gücü piyasasında ihtiyaç duyulan beceriler daha fazla bilgiye dayalı hale

gelmektedir. Talepteki bu değişim, hemen hemen tüm OECD ülkelerinde bir üst, orta veya lise derecesini iş bulmak için asgari yeterlilik haline getirmiştir. Bu nedenle lise mezuniyet oranları, bir ülkenin öğrencilerini iş piyasasının asgari gereksinimlerini karşılamaya hazırlayıp hazırlamadığının iyi bir göstergesidir. OECD'deki ülkelerde ortalama olarak 25-64 yaşındaki yetişkinlerin yaklaşık %79'u lise eğitimini tamamlamıştır. Bazı ülkelerde bunun tersi doğrudur: Kolombiya, Meksika ve Türkiye'de 25 ila 64 yaş arasındaki nüfusun %57'si veya daha fazlası lise eğitimini tamamlamamıştır. Bununla birlikte, OECD ülkeleri genelinde ortalama olarak, 25-64 yaşındaki kadınların %42'si erkeklerin %35'i yükseköğrenim görmektedir. Ancak mezuniyet oranları, önemli olmakla birlikte, alınan eğitimin kalitesi hakkında çok az şey ifade etmektedir. OECD'nin Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı, zorunlu eğitimlerinin sonuna yaklaşan öğrencilerin modern toplumlara tam katılım için gerekli olan bilgi ve becerilerin bir kısmını, özellikle okuma, matematik ve bilimde ne ölçüde edindiklerini incelemektedir. Eğitimin her bir kişi için hem büyük bir fırsat hem de temel bir ihtiyaç olduğu söylenebilir. Eğitimin kişilerin refah düzeyi üzerinde çok büyük etkisi vardır. Çünkü eğitim sayesinde kişiler daha iyi bir çalışma ortamı elde edebileceği gibi politikada daha aktif rol alacaklar ve sosyal yardımlara daha az ihtiyaç duyacaklardır. OECD bu ölçüğü hazırlarken eğitim-öğretim yılları, eğitim düzeyi, öğrenci not ortalamaları gibi alt ölçekleri incelemiştir.

Çevre: Yerel yaşam ortamımızın kalitesi, sağlığımız ve refahımız üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bozulmamış bir çevre, bir memnuniyet kaynağıdır, zihinsel sağlığı iyileştirir, insanların günlük yaşamın stresinden kurtulmasını ve fiziksel aktivite gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Örneğin yeşil alanlara erişim, yaşam kalitesinin önemli bir parçasıdır. Ayrıca ekonomilerimiz sadece sağlıklı ve üretken işçilere değil, aynı zamanda su, kereste, balıkçılık, bitkiler ve mahsuller gibi doğal kaynaklara da güvenmektedir. Bu nedenle çevremizi ve doğal kaynaklarımızı korumak hem bizim neslimiz hem de gelecek nesiller için uzun vadeli bir öncelik olmaya devam etmektedir. OECD'deki her ülkenin tüketim, hava ve su kirliliği, iklim, sanayi ve ticaretteki farklılıklar nedeniyle kendine özgü çevresel kaygıları vardır. Dış ortam kirliliği, insanların yaşam kalitesini doğrudan etkileyen önemli bir çevre sorunudur. Ulusal ve uluslararası müdahalelere ve büyük kirletici emisyonlarındaki düşüşlere rağmen, küresel olarak kentsel hava kirliliğinin sağlık üzerindeki etkileri kötüleşmeye devam etmekte ve hava kirliliğinin 2050 yılına kadar erken ölümlerin en önemli çevresel nedeni haline gelmesi beklenmektedir. Kent

merkezlerinde genellikle ulaşım ve küçük ölçekli odun veya kömür yakmanın neden olduğu kirliliği, küçük göz tahrişlerinden kısa vadede üst solunum yolu semptonlarına ve kronik solunum yolu hastalıklarına kadar bir dizi sağlık sorunuyla bağlantılıdır. Uzun vadede astma, kardiyovasküler hastalıklarına ve akciğer kanserine sebep olabilmektedir. Temiz suya erişim, insan refahı için esastır. Bu ihtiyacı karşılamak için suyu yönetmek, dünyanın birçok yerinde büyük ve büyüyen bir zorluktur. Birçok insan yetersiz miktarda ve kalitesiz sudan muzdariptir. OECD ülkelerinde endüstriyel ve kentsel atık su arıtma tesisleri gibi sabit kaynaklardan kaynaklanan su kirliliğini azaltmada önemli ilerlemeye rağmen, tarım ve kentsel akıntılardan kaynaklanan yaygın kirlilik bir sorun olmaya devam etmektedir ve tatlı su kalitesindeki iyileşmeleri fark etmek her zaman kolay değildir. OECD ülkelerinde ortalama olarak insanların %84'ü su kalitesinden memnundur. Hava ve su kirliliği bireylerin sağlıklarını direkt etkilediğinden dolayı refah düzeyinin hesaplanması için çok önemlidir.

Sivil Katılım: Devlete güven, sosyal uyum ve refah için esastır. Bugün vatandaşlar, hükümetlerinden her zamankinden daha fazla şeffaflık talep etmektedir. Devletin hesap vermesini sağlamak, kamu kurumlarına olan güveni sürdürmek ve iş dünyası için eşit bir oyun alanını desteklemek için kimin, neden ve nasıl karar vereceğine dair bilgi önemlidir. Daha fazla şeffaflık, yalnızca kamu sektöründe dürüstlüğü korumanın anahtarı değildir; aynı zamanda daha iyi yönetişime katkıda bulunmaktadır. Açıklık ve şeffaflık, dolandırıcılık, yolsuzluk ve kamu fonlarının yanlış yönetilmesi riskini en aza indirerek kamu hizmetlerini nihayetinde iyileştirebilir. Yüksek seçmen katılımı, vatandaşların siyasi süreçte katılımının bir ölçüsüdür. Seçmen katılımı, bir seçim sırasında oy kullanan kayıtlı nüfusun yüzdesi olarak tanımlanır. Bir demokraside yüksek seçmen katılımı arzu edilir, çünkü siyasi sistemin çok sayıda bireyin iradesini yansıtmasını ve hükümetin yüksek derecede meşruiyete sahip olması şansını artırır. Seçmen katılımı, çeşitli nedenlerle sivil ve politik katılımı ölçmek için mevcut en iyi araçtır. Seçmen katılımı birçok ülkede zorunlu olsa da yine de vatandaş katılımının yararlı bir ölçüsüdür. Genel olarak, kadınlar seçilmiş temsilciler arasında azınlıktadır ve sayıları son on yılda biraz artmasına rağmen, hala paritenin oldukça altında yer almaktadır. OECD ülkelerinin genelinde, ulusal parlamentodaki koltukların ortalama olarak yalnızca yaklaşık %29'u kadınlar tarafından tutulmaktadır. Karar alma sürecine halkın katılımı, hükümetin hesap verebilirliğini, dostane bir iş ortamını ve kamu kurumlarına halkın güvenini teşvik etmektedir. Bir

ülkenin yasaları ve yönetmelikleri, bir toplumun nasıl organize edildiği, oyunun kuralları ve alınan siyasi kararlar hakkında çok fazla bilgi içerir. Vatandaşlar bu yasa ve yönetmeliklerin geliştirilmesine katılabilirlerse kurallara uymaları daha ihtimal dahilindedir. Düzenlemelerin geliştirilmesi için paydaş katılımı, bir ülkenin yürütme organının birincil yasaları ve alt düzenlemelerini geliştirirken paydaşlarla ne ölçüde ilişki kurduğunu ölçmektedir. Bu gösterge, danışma yöntemleri, açıklık, şeffaflık ve geri bildirim mekanizmaları gibi unsurları ölçer. Gösterge, iki bileşik göstergenin basit ortalaması olarak hesaplanır; sırasıyla bu göstergeler birincil yasaları ve alt düzenlemeleri kapsamaktadır.

Sağlık: Kişilerin yaşam koşullarını belirleyen bir faktör olduğu için kişilerin hayatlarını etkileyen en önemli durumdur. Dolayısıyla sağlık ve refah birbirini olumlu yönde etkilemektedirler. OECD bunu da yaşam beklentisi ve kendi kendine bildirilen sağlık olarak iki alt ölçekle ölçmüştür. Yaşam beklentisi, en yaygın kullanılan sağlık ölçüsüdür, ancak insanların yaşam kalitelerini değil yalnızca yaşam sürelerini hesaba katar. OECD ülkelerinde son 50 yılda yaşam beklentisinde dikkate değer kazanımlar olmuştur. Ortalama olarak, doğuşta beklenen yaşam süresi OECD ülkeleri genelinde 81 yıla ulaşmaktadır. Bu durum 1960 yılından bu yana 11 yıldan fazla bir artış olarak gözlenmiştir. Kadınlar erkeklerden yaklaşık beş yıl daha uzun ortalama olarak 83,6 yıl yaşarken, erkekler ortalama olarak 78,3 yıl yaşamaktadır. Ortalama yaşam süresi 84 yıl olan Japonya en yüksek yaşam beklentisine sahip OECD ülkesidir. Ölçeğin diğer kısmında yaşam beklentisi 75 yıl ile Meksika en düşük seviyededir. Brezilya'da yaşam beklentisi 76, Rusya'da 73 ve Güney Afrika'da 64 yıldır. Yakın tarihli OECD analizine göre sağlık harcamalarındaki artışın yaşam beklentisindeki iyileşmeye katkıda bulunduğunu ancak yükselen yaşam standartları, çevresel iyileştirmeler, yaşam tarzı değişiklikleri ve eğitim gibi diğer belirleyicilerinde önemli etkenler olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar birlikte ele alındığında, zaman içindeki değişikliklerin yanı sıra, yaşam beklentisindeki ülkeler arası farklılıkların çoğunu açıklamaktadır. Nüfusun sağlık statüsünde ve yaşam beklentisinde daha fazla ilerleme, özellikle dezavantajlı gruplar arasında halk sağlığına ve hastalıkların önlenmesine daha fazla önem verilerek ayrıca sağlık sistemlerinin kalite ve performansının iyileştirilmesiyle sağlanabilir. Kanser, kardiyovasküler hastalıklar, kronik solunum rahatsızlıkları ve diyabet dahil olmak üzere kronik (bulaşıcı olmayan) hastalıklar, artık OECD ülkelerinde engelliliğin ve ölümün ana nedenleridir. Bu hastalıkların çoğu, değiştirilebilir yaşam tarzlarıyla bağlantılı oldukları için önlenebilir niteliktedir. Sigara içmeyen,

ölçülü miktarda alkol kullanan, fiziksel olarak aktif olan, dengeli beslenen, aşırı kilolu veya obez olmayan kişilerde erken ölüm riski sağlıklı alışkanlıklara sahip olanlara göre çok daha düşüktür. Kendi kendine bildirilen sağlık ise katılımcıların sağlıklarının farklı yönleri hakkında rapor vermelerine imkân tanıyan düzenli sağlık anketleriyle ölçülür. Sıkça sorulan soru, "Sağlığınızı nasıl?" kişinin algıladığı sağlık durumu hakkında veri toplamanın bir yoludur. Bu sorunun öznel doğasına rağmen, alınan yanıtların insanların gelecekteki sağlık hizmeti kullanımının iyi bir göstergesi olduğu bulunmuştur. OECD genelinde, yetişkin nüfusun yaklaşık %68'i sağlıklarının "iyi" veya "çok iyi" olduğunu söylemektedir. Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yetişkinlerin %88'i sağlıklarının iyi olduğunu bildirmektedir; Japonya ve Kore'de ise, çok yüksek yaşam beklentilerine rağmen, insanların %40'ından daha azı sağlıklarını "iyi" veya "çok iyi" olarak değerlendirmektedir. Kültürel ve çerçeveleyici faktörler, sağlık durumuyla ilgili bu geniş soruya verilen yanıtları etkileyebilmektedir. Erkeklerin sağlık durumunun kadınlardan daha iyi olduğunu bildirme olasılığı daha yüksektir; OECD ülkelerinin ortalamasına göre erkeklerin %71'i sağlıklarının "iyi" veya "çok iyi" olduğunu söylerken, bu oran kadınlarda %66'dır. OECD ülkelerinde harcanabilir geliri en üst %20'de olan yetişkinlerin yaklaşık %79'u sağlıklarını "iyi" veya "çok iyi" olarak değerlendirirken, harcanabilir geliri en alt %20'de olan yetişkinler sağlıklarını yaklaşık %58 oranında "iyi" veya "çok iyi" olarak değerlendirmiştir.

Yaşam Memnuniyeti: Duyguları ölçmek çok öznel olabilir, ancak yine de ülkeler arasında yaşam kalitesini karşılaştırırken daha nesnel veriler için yararlı bir tamamlayıcı olarak nitelendirilebilir. Öznel veriler, bir bireyin sağlığı, eğitimi, geliri, kişisel tatmini ve sosyal koşulları hakkında kişisel bir değerlendirme sağlayabilir. Anketler özellikle yaşam doyumunu ve mutluluğu ölçmek için kullanılmaktadır. Yaşam memnuniyeti, insanların mevcut duygularından ziyade hayatlarını bir bütün olarak nasıl değerlendirdiklerini ölçmektedir. Yaşamdan genel memnuniyetlerini 0 ile 10 arasında bir ölçekte derecelendirmeleri istenildiğinde OECD ülkeleri genelindeki insanlar ortalama olarak buna 6,7 verir. Bununla birlikte, yaşam memnuniyeti OECD ülkeleri genelinde eşit olarak paylaşılmamaktadır. Kolombiya, Yunanistan, Kore, Portekiz ve Türkiye gibi bazı ülkelerin ortalama puanları 6'nın altındadır ve nispeten düşük bir genel yaşam memnuniyeti düzeyine sahiptir. Ölçeğin diğer tarafında ise Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Hollanda ve İsviçre'de ortalama puanlar

7,5 ve üzerindedir. Kişiler hayatlarından ne kadar mutluyrsa refah düzeyleri de o kadar artacaktır.

Güvenlik: Kişisel güvenlik, kişilerin rehaf düzeyi için temel bir unsurdur ve insanların fiziksel olarak saldırıya uğraması veya diğer suç türlerinin kurbanı olma risklerini içermektedir. Suç, can ve mal kaybına yol açabileceği gibi fiziksel acıya, travma sonrası strese ve kaygıya da yol açabilmektedir. Suçun insanların esenliği üzerindeki en büyük etkilerinden biri, neden olduğu savunmasızlık duygusu aracılığıyla görünmektedir. Son verilere göre, OECD ülkelerindeki insanların yaklaşık %74'ü geceleri yalnız yürürken kendilerini güvende hissettiklerini söylemektedir. Ancak ülkeler arasında büyük farklılıklar vardır. Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Slovenya ve İsviçre'de insanların %85 veya daha fazlası kendilerini güvende hissettiklerini söylerken, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika ve Meksika'da seviye %50'nin biraz altındadır. Cinayet oranının yüksek olması toplumlarda ve kişilerde güvenlik anlayışını düşürmektedir ve dolayısıyla refah düzeyi düşmektedir. Bir ülkenin güvenlik seviyesinin daha güvenilir bir ölçüsü cinayet oranlarıdır. Bunun nedeni diğer suçlardan farklı olarak cinayetler genellikle her zaman polise bildirilmektedir. En son OECD verilerine göre OECD'deki ortalama cinayet oranı 100.000 kişi başına 2,6 cinayettir. OECD ülkeleri genelinde erkekler için cinayet oranları genellikle kadınları etkileyenlerden daha yüksektir ve en son veriler için ortalama olarak erkeklerde 100.000'de 4,4 ve kadınlarda 100.000'de 0,9'dur. Bununla birlikte, erkeklerin cinayet kurbanı olma olasılığı daha yüksekken, kadınlar ev içi ve yakın partner şiddetinin birincil kurbanlarıdır. Polis tarafından kaydedilen suçlara dayanan AB verileri, cinsel şiddet mağdurlarının %86'sının kadın olduğunu göstermektedir. OECD ülkeleri genelinde, erkeklerin %82'si ve kadınların %66'sı yaşadıkları bölgede geceleri yalnız yürürken kendilerini güvende hissetmektedir. Sosyal statünün de mağduriyet oranları ve güvenlik algıları üzerinde derin etkileri vardır. Daha yüksek gelire ve daha yüksek eğitime sahip kişiler genellikle daha yüksek güvenlik duyguları bildirirler ve daha düşük suç riskleriyle karşı karşıya kalırlar. Bu durum, daha iyi güvenlik sağlayabilmeleri açısından ve gençlik çeteleri veya uyuşturucu kaçaklığı gibi suç faaliyetlerine daha az maruz kalmalarıyla açıklanabilir.

Not: "Geceleri yalnız başına yürümek güvenli hissetmek" göstergesine ilişkin veriler, Gallup Dünya Anketi tarafından sağlanmaktadır.

İş-Yaşam Dengesi: İş hayatı ve kişisel yaşam arasındaki denge insan hayatının mekezidir. Bu dengeden özellikle aileler etkilenmektedir. İş, aile taahhütleri ve kişisel yaşamı başarılı bir şekilde birleştirme yeteneği, bir hanedeki tüm üyelerin refahı için oldukça önemlidir. Hükümetler, destekleyici ve esnek çalışma uygulamalarını teşvik ederek, ebeveynlerin iş ve ev hayatı arasında daha iyi bir denge kurmasını kolaylaştırarak sorunun çözülmesine yardımcı olacaktır. Çalışma saatleri ve kişisel bakıma ayrılan süre ile hesaplanan bir ölçme düzeyidir. İş – yaşam dengesinin önemli bir yönü, bir kişinin işte geçirdiği süredir. Kanıtlar, uzun çalışma saatlerinin kişisel sağlığı bozabileceğini, kişisel güvenliği tehlikeye sokabileceğini ve stresi artırabileceğini göstermektedir. OECD’de yer alan ülkelerdeki çalışanların %10’u ücretli bir işte haftada 50 saat veya daha fazla çalışmaktadır. Meksika %27 ile çok uzun saatler ücretli işlerde çalışanların en fazla olduğu ülke konumunda iken onu yaklaşık %25 ile Türkiye ve yaklaşık %24 ile Kolombiya takip etmektedir. Tüm bu ülkelerde, 10 yıl öncesine kıyasla ücretli işlerde çok uzun saatler çalışan insanların oranında bir düşüş görülmektedir. Genel olarak, daha fazla erkek ücretli işlerde çok uzun saatler çalışmaktadır. OECD ülkelerinde ücretli işlerde çok uzun saatler çalışan erkek çalışanlar yüzde %14 iken kadın çalışanlar için yaklaşık %6’dır. Ayrıca ne kadar çok insan çalışırsa, kişisel bakım veya boş zaman gibi diğer faaliyetlere o kadar az zaman harcamak zorunda kalırlar. Boş zamanın süresi ve kalitesi insanların genel esenliği için önemlidir. Ek olarak fiziksel ve zihinsel sağlıklarına yarar sağlayacaktır. OECD’de tam zamanlı bir çalışan, günün ortalama %63’ünü veya 15 saatini kişisel bakıma (yemek yeme, uyuma vb.) ve boş zamanlarına (arkadaşlar ve aile ile sosyalleşme, hobiler, oyunlar, bilgisayar ve televizyon kullanımı, vb.) ayırmaktadır.

OECD’DEN VERİLERİ ALINAN ÜLKELER				
Avusturalya	Danimarka	İsrail	Kore	Polonya
Avusturya	Estonya	İsveç	Lüksemburg	Portekiz
Almanya	Finlandiya	İsviçre	Macaristan	Slovakya
Amerika	Fransa	İtalya	Meksika	Slovenya
Belçika	Hollanda	İzlanda	Norveç	Şili
Birleşik Krallık	İrlanda	Japonya	Litvanya	Türkiye
Çekya	İspanya	Kanada	Letonya	Yunanistan
Yeni Zelanda	Brezilya	Rusya		

Tablo 1. OECD’de Ele Alınan Ülkeler (OECD How’s Life? 2020)

Ele alınan bu verilerle birlikte ülkeler arasında bir inceleme yapılacak ve Türkiye'nin bu verilerdeki durumu yorumlanacaktır.

Verilerin İncelenmesi

Çalışmanın amacı, Daha İyi Yaşam Endeksi'nin OECD ülkelerine göre incelenmesini sağlamaktır. Bu amaç çerçevesinde Daha İyi Yaşam Endeksi verileri ülkeler bazında genel olarak değerlendirilmiştir. Tablo 2'de ülkeler bazında daha iyi yaşam endeksi kriterlerini inceleyecek olursak;

Tablo 2: Ülkeler Bazında Daha İyi Yaşam Endeksi Kriterleri

Ülkeler	Konu t	Gelir	İş	İletişim	Eğitim	Çevre	Sivil Katılım	Sağlık	Yaşam Memnuniyeti	Güvenlik	İş Yaşam Dengesi
AVUSTRALYA	7,90	5,70	8,00	8,40	8,60	8,90	8,90	9,40	8,80	7,40	5,60
AVUSTURYA	6,20	5,00	8,10	6,90	6,60	6,60	4,80	7,90	8,30	9,10	6,80
BELÇİKA	7,40	5,00	7,30	6,50	7,50	5,90	7,40	8,20	7,60	8,00	8,40
BREZİLYA	4,50	0,30	4,10	6,20	1,80	5,50	6,60	6,60	5,80	0,00	6,60
KANADA	7,80	5,40	8,00	7,60	7,90	8,30	6,80	9,60	9,10	9,10	7,30
ŞİLİ	5,40	1,00	5,90	3,30	4,50	4,20	1,00	6,40	6,00	5,40	5,00
ÇEK	5,00	2,10	7,10	6,30	7,50	5,30	3,40	6,50	6,80	8,30	7,60
DANİMARK	6,20	3,00	8,30	8,80	7,90	8,30	7,00	7,90	9,70	9,30	9,00
ESTONYA	6,80	1,80	6,90	6,80	7,90	7,40	6,00	5,60	3,50	7,50	7,90
FİNLANDIYA	6,20	3,70	7,50	8,60	8,90	8,90	5,20	7,90	10,00	9,30	8,00
FRANSA	6,60	4,40	6,80	6,20	6,10	5,90	5,80	7,70	6,10	8,20	8,70
ALMANYA	6,80	4,70	8,20	6,20	7,60	7,00	5,30	7,40	7,80	8,30	8,40
YUNANİSTAN	4,80	1,50	1,80	0,70	6,10	3,70	4,10	8,20	2,20	7,10	7,10
MACARİSTAN	5,60	1,30	6,40	4,00	5,90	4,30	3,40	5,90	3,10	6,70	8,00
İZLANDA	5,20	5,90	9,90	10,00	6,90	10,00	6,40	8,60	9,50	9,60	5,10
İRLANDA	7,30	3,10	7,20	8,60	7,40	7,60	3,10	9,10	7,70	8,60	7,90
İSRAİL	5,00	3,20	7,30	4,80	5,60	2,70	6,50	9,30	8,50	7,80	4,60
İTALYA	5,10	3,70	5,20	6,80	4,80	3,80	6,60	8,30	4,40	7,00	9,40
JAPONYA	6,00	4,40	8,10	5,70	7,80	6,50	1,90	5,30	4,10	8,40	4,60
KORE	7,60	3,10	7,40	0,00	7,60	2,40	7,80	4,70	4,00	7,70	4,10
LETONYA	3,70	0,70	6,00	4,00	7,10	6,30	4,30	4,50	4,20	6,60	6,90
LİTVANYA	5,30	1,80	6,50	4,80	7,30	5,80	3,80	4,20	4,20	6,30	8,60
LÜKSEMBURG	6,70	9,10	8,40	7,40	5,00	6,40	6,90	8,00	7,50	8,60	8,00
MEKSİKA	3,10	0,60	5,90	1,40	1,10	4,00	6,90	6,30	6,10	2,20	1,10

HOLLANDA	7,30	3,30	8,30	6,50	7,40	7,20	7,80	8,40	9,30	9,20	9,50
YENİ ZELANDA	6,20	4,30	8,00	8,90	6,90	8,50	7,30	9,50	8,90	7,60	5,90
NORVEÇ	8,30	4,70	8,30	8,20	7,40	9,60	6,40	8,70	9,90	10,00	8,50
POLONYA	4,60	2,20	6,50	4,00	7,60	4,20	4,90	6,20	4,80	7,80	6,80
PORTEKİZ	6,30	2,60	5,80	4,90	4,60	7,20	2,50	5,80	2,40	8,30	7,00
SLOVAKYA	4,50	1,60	5,60	6,40	5,70	4,90	6,10	6,70	5,00	7,40	7,90
SLOVENYA	6,80	2,30	6,80	6,80	7,90	6,40	4,20	7,30	4,20	9,60	7,40
İSPANYA	6,70	4,00	4,70	7,70	5,50	5,30	4,70	8,40	5,50	9,20	8,80
İSVEÇ	6,90	4,60	8,10	6,70	7,70	9,10	6,80	8,50	8,90	8,50	8,40
İSVİÇRE	6,50	6,90	9,30	7,80	7,40	7,30	3,40	9,00	9,60	9,50	8,40
TÜRKİYE	4,70	1,60	5,00	3,80	3,00	2,70	5,90	7,20	2,60	7,00	3,10
İNGİLTERE	5,50	6,00	8,00	8,10	6,80	6,70	7,20	7,70	7,20	8,90	6,40
AMERİKA	8,50	9,00	8,40	6,30	7,00	6,80	7,00	8,90	7,40	7,50	6,00
RUSYA	4,50	1,20	6,60	5,70	6,80	2,50	2,30	3,60	3,70	4,80	8,30
TOPLAM	229,50	134,80	265,70	231,80	247,10	234,10	206,40	279,40	244,40	291,80	267,10
ORTALAMA	6,04	3,55	6,99	6,10	6,50	6,16	5,43	7,35	6,43	7,68	7,03

İlk değişken olan konut değişkeni kişi başına düşen oda sayısını ifade etmektedir. Kişilerin fizyolojik ihtiyaçlarının en temelinde konut ve barınma ihtiyaçları yer almaktadır. Bu değişkene göre 38 ülke arasında Türkiye 32. sırada 4,7 ortalama değeri ile yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 6,04 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkene göre en iyi ülkenin 8,5 ortalama değeri ile Amerika ikinci sırada ise 8,3 ortalama değeri ile Norveç yer almaktadır.

Gelir değişkeni cari ve geçici harcamaların fon kaynağını ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi iki ülke sırasıyla 9,1 ve 9 ortalama değerleri ile Lüksemburg ve Amerika'dır. İsviçre 6,9 ortalama değeri ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 1,6 ortalama değeri ile 31. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 3,55 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 0,3 ortalama değeri ile Brezilya'dır.

İş değişkeni bireylerin bir işe sahip olup olmama durumlarını ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi ülke 9,9 ve 9,3 değeri ile İzlanda ve İsviçre'dir. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 5 ortalama değeri ile 35. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 6,99 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 1,8 ortalama değeri ile Yunanistan'dır.

Toplum kişilerin birbiriyle iletişim halinde olmalarını ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi ülke 10 ve 8,9 değeri ile İzlanda ve Yeni Zelanda'dır. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 3,8 ortalama değeri ile 34. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 6,1 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 0 ortalama değeri ile Kore ve 0,7 değeri ile Yunanistan'dır.

Eğitim; eğitim-öğretim yılları, eğitim düzeyi ve öğrenci not ortalamalarını ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi ülke 8,9 ve 8,6 değeri ile Finlandiya ve Avustralya'dır. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 3 ortalama değeri ile 36. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 6,5 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 1,1 ortalama değeri ile Meksika ve 1,8 değeri ile Brezilya'dır.

Çevre hava ve su kirliliğini ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi ülke 10 ve 9,6 değeri ile İzlanda ve Norveç'tir. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 2,7 ortalama değeri ile 36. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 6,16 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 2,4 ortalama değeri ile Kore'dir.

Sivil katılım seçme ve seçilme haklarını ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi ülke 8,9 ve 7,8 değeri ile Avustralya ve Kore'dir. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 5,9 ortalama değeri ile 20. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 5,43 olup Türkiye bu ortalamanın üstünde kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 1 ortalama değeri ile Şili'dir.

Sağlık ortalama yaşam beklentisi ve kişilerin kendilerini iyi hissetme durumlarını ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi ülke 9,6 ve 9,5 değeri ile Kanada ve Yeni Zelanda'dır. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 7,2 ortalama değeri ile 24. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 7,35 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 3,6 ortalama değeri ile Rusya'dır.

Yaşam Memnuniyeti kişilerin hayatlarından memnun olma durumlarını ifade etmektedir. Bir ülkedeki yaşam memnuniyeti ne kadar fazlaysa o ülkenin refah düzeyi de o kadar fazla olacaktır. Bu değişken insanların mevcut duygularından ziyade hayatlarını bir bütün olarak nasıl

değerlendirdiklerini ölçer. Bu değişkene göre en iyi ülke 10 ve 9,9 değeri ile Finlandiya ve Norveç'tir. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 2,6 ortalama değeri ile 36. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 6,43 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 2,2 ortalama değeri ile Yunanistan'dır.

Güvenlik kişilerin kendilerini güvende hissetme durumlarını ifade etmektedir. Bu değişken ülkelerdeki cinayet oranları, geceleri yalnız yürürken güvende hissetmeleri şeklindeki alt değişkenleri ile oluşturulmuştur. Bu değişkene göre en iyi ülke 10 ve 9,6 değeri ile Norveç ve İzlanda- Slovenya'dır. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 7 ortalama değeri ile 31. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 7,68 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 0 ortalama değeri ile Brezilya'dır.

İş – yaşam dengesi çalışan kişilerin sosyal alanlara zaman ayırabilme durumlarını ifade etmektedir. Bu değişkene göre en iyi ülke 9,5 ve 9,4 değeri ile Hollanda ve İtalya'dır. Türkiye bu sıralamada 38 ülke arasında 3,1 ortalama değeri ile 37. sırada yer almaktadır. Bu değişkenin 38 ülke arasındaki ortalama değeri 7,03 olup Türkiye bu ortalamanın altında kalmaktadır. Bu değişkenin en düşük olduğu ülke 1,1 ortalama değeri ile Meksika'dır.

KAYNAKLAR

- Akar, S., (2014). *Türkiye'de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma*. Journal of Life Economics, 1, ss. 1-12.
- Kurşun A. ve Rakıcı C., (2016). *Sosyal Refah Devletin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi*. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 2 (2), ss 135-156.
- Durdu, Z., (2009). *Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,22, ss. 37-50.
- Türe, H., (2019). *Türkiye'nin Bölgeleri (İBBS-2) İçin Refah Düzeyi Değerlendirmesi*. Finans&Politik &Ekonomik Yorumlar ,648, ss. 121-141
- Stiglitz, J. E., Sen, A. and Fitoussi, J. P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. http://www.stiglitzksenkfitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

- Kerny, A. (2011). *The Better Life Index of the Organisation for Economic Co-operation and Development*. Public Finance Quarterly, 56(4), pp. 518-538.
- Kulesza, M. and Ucieklak-Jez, P. (2012). *Poland and Selected Countries in the Light of OECD's Better Life Index*, *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Czestochowie, Pragma Oikonomia*. z. VI, p. 183-191
http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/1114/Pragmata_6k183.pdf.
- Mizobuchi, H. (2013). *Measuring World Better Life Frontier, Discussion Paper Series*. No. 13-01, pp. 1-23.
- Kağızman, M. A., & Murat, A. T. A. N. *Daha İyi Yaşam Endeksine (DİYE) Göre OECD Ülkelerinde Karşılaştırmalı Analiz*. SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi, 11(2), 379-392.

DİJİTAL ÇAĞDA KUTSALIN MEKÂNI OLARAK FACEBOOK

Çağla YILMAZ*

Özet

Dünyanın hızla dijitalleştiği modern çağda hayatın her alanı yeni medya araçlarında kendine yer bulmaktadır. Kültür kapsamında değerlendirilebilecek alanlar da dijital platformlarda temsil edilmekte ve bu vasıta ile aktarılmaktadır. Yaşamın en önemli alanlarından olan din önce radyo, televizyon gibi geleneksel medyada ardından yeni medya denilen bilgisayar tabanlı dijital medya platformlarında kendi alanını yaratmıştır. Din; iletişim araçları ile daha geniş kesimlere ulaşma imkânı bulmakta, dinin medyada temsili ise dinin ve dinî pratiklerin “marjinalleşme”sini beraberinde getirmektedir. İnternet, dini içerikli ürün ve hizmetlerin serbestçe dolaştığı önemli bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya araçları insan davranışlarının şekillenmesinde ve tutum değişikliğinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Medyanın sosyalleşme, kültür aktarma ve benzeri işlevleri yanında din açısından da önemli etkileri olmaktadır. Son yıllarda iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler hayatın her alanını olduğu gibi halkın kimi dinî uygulamalarını da etkilemiştir. Ancak bu etkileşime bağlı dönüşüm toplumun kimi kesimi için soru işaretlerini barındırmaktadır. Çünkü daha önce dinî uygulamaların mekânları olan okul, Kuran kursları, dinî sohbetler gibi ortamlar konuya vâkıf kişileri ilgililer ile buluştururken dijital platformlarda paylaşım yapanların konuya hakimiyeti bilinmemektedir. Çalışmada son dönemin en popüler sosyal medya platformlarından olan Facebook özelinde dinî paylaşımlar değerlendirilecektir. Söz konusu platformdan seçilen dinî sayfalardaki paylaşımlar dinî pratiklerin dönüşümü bağlamında incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Kutsal, Dinî Paylaşım, Mekân, Sosyal Medya, Facebook.

---

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Halk Bilimi Doktora Öğrencisi,
ORCID: 0000-0002-1525-1000, cyilmaz061@gmail.com

FACEBOOK AS THE SPACE OF THE HOLY IN THE DIGITAL AGE

Abstract

In the modern age, where the world is rapidly digitalized, every area of life finds its place in new media tools. Areas that can be evaluated within the scope of culture are also represented on digital platforms and transferred through this means. Religion, which is one of the most important areas of life, has created its own space first in traditional media such as radio and television, and then in computer-based digital media platforms called new media. Religion; It finds the opportunity to reach wider audiences through communication tools, and the representation of religion in the media brings about the "marginalization" of religion and religious practices. The Internet emerges as an important platform where religious products and services freely circulate. Media tools play an important role in shaping human behavior and in the formation of attitude change. In addition to socialization, cultural transmission and similar functions, the media also has important effects in terms of religion. Developments in communication technology in recent years have affected some religious practices of the people, as well as all areas of life. However, this transformation based on interaction has question marks for some segments of the society. Because, while environments such as schools, Quran courses, and religious conversations, which were previously the places of religious practices, bring together people who are knowledgeable in the subject with those concerned, it is not known that those who share on digital platforms dominate the subject. In the study, religious posts will be evaluated in terms of Facebook, which is one of the most popular social media platforms of the last period. The posts on the religious pages selected from the platform in question will be examined in the context of the transformation of religious practices.

Keywords: Holy, Religious Sharing, Place, Social Media, Facebook.

GİRİŞ

Dünyanın önce teknolojikleştigi ardından hızla dijitalleştiği modern çağda hayatın her alanı yeni medya araçlarında kendine yer bulmaktadır. Oyun, mutfak, anlatı, müzik vb. bütün kültür üretim alanları artık dijital medya araçları ile yaygınlaşmaktadır. Yaşamın en başat alanlarından olan din de önce radyo, televizyon gibi geleneksel medyada ardından yeni medya denilen bilgisayar tabanlı dijital medya platformlarında kendine yer

bulmuş ya da kendi alanını yaratmıştır. Din; iletişim araçları ile daha geniş kesimlere ulaşma imkânı bulmakta, dinin medyada yaygın temsili, dinin “popüler” tezahürlerini birlikte getirmektedir. İnternet, dini içerikli ürün ve hizmetlerin serbestçe dolaştığı önemli bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır.

İçinde bulunduğumuz iletişim çağında kitle iletişim araçları insan hayatının tüm alanlarında etkili olmaktadır. Medya araçları insan davranışlarının şekillenmesinde ve tutum değişikliğinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Medyanın sosyalleşme, kültür aktarma ve benzeri işlevleri yanında din açısından da önemli etkileri olmaktadır. Mustafa Arslan’ın *Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine* adlı çalışmasında dikkat çektiği gibi gündelik hayatın kültürü olarak nitelendirilen popüler kültür araçlarının dini hayata dahil olmaya başlaması, toplumların dini hayatında birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Medya, insanların dini algılarını şekillendirmede etkin bir rol oynamakta, bir çeşit eğitim aracı olarak işlev görmektedir. Bu araçlar aracılığıyla aktarılan mesajların görünürlüğü, din-medya ilişkisini önemli kılmakta, dinin medyada temsili, dinin ilke ve prensiplerinin “popülerleşmesi” anlamına gelmektedir (Arslan 2016: 11). Bu popülerleşme din gibi özel uzmanlık gerektiren bir konuda herkesin söz söylemesinin önünü açmıştır. Geleneksel medyanın ardından dijital medya araçları ve bu araçların hızla herkes tarafından kullanılır olması çeşitli tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Dijital medya araçlarının herkese kendini ifade etme ortamını sağlaması bilen ve bilmeyenin, doğrunun ve yanlışın beraber görünür olmasına sebep olmuştur. Bu durum dinin ve ibadetin uzmanından değil “popülerinden” öğrenilmesi ve aslolanın o sanılması riskini doğurmaktadır. Bu sorun Yusuf Özkır’ın *Medyanın Din Bilgisi* adlı makalesinde parmak bastığı gibi gazeteden televizyona ve elektronik iletişim aygıtlarından sosyal medyaya dek hayatımızın her anını kuşatma kudretine erişen medyanın ‘bize neyi sunduğu, neyi sunmadığı ve neyi sunarken eksik bilgi vererek bunu yaptığı’ gibi esaslı soruları (Özkır 2014: 13- 14) beraberinde getirmektedir. Çünkü okul, Kuran kursları, dinî sohbet ortamları konuya vakıf kişileri ilgililer ile buluştururken dijital platformlarda paylaşım yapanın konuya hakimiyeti bir soru işaretidir.

İletişim teknolojilerinde son yıllarda gerçekleşen hızlı gelişmeler dinî düşünce ve pratikleri de şekillendirmiştir. Geleneksel medyadan farklı olarak yeni medya aracılığıyla sunulan dinî içerikler kutsal bir alanın yeni bir mekânda dönüşmüş sunumlarıdır. Instagram, Facebook, Youtube gibi

medya araçlarında kişiler dinî pratiklerini gerçekleştirmekte ve aslında tek başlarına gerçekleştirdikleri bu pratikleri bu araçlara yükleyerek diğer katılımcılarla paylaşmaktadırlar. Bu paylaşım ve etkileşim kutsal ve dokunulmaz kabul edilen bir alanı kamusal alanda gösterimidir ve bu gösterimin artması teşhiri ve belki de şova dönüşümü beraberinde getirmektedir. Bu şov durumu halk nezdinde kutsal ve ruhanî olduğu kabul edilen, yaradan ile kul arasında olması gereken dinî uygulamaların dejenerasyonunu tartışmaya açmaktadır. Katılımcı bir özelliğe sahip olan bu yeni ortamlarda, kişilerin kendi din anlayışlarını ve uygulamalarını özgürce ve sınırsızca paylaşmaları imkân dahilindedir. Bu bağlamda dinin, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden nasıl etkilendiğinin ortaya konulması önemli görülmüştür. Çünkü Sefer Yavuz'un *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Dinî Paylaşım Tutumları* adlı çalışmasından referansla söyleyecek olursak son yıllarda popüler hale gelen Facebook, Twitter ve YouTube başta olmak üzere çoğu sosyal medya platformu bireysel ve toplumsal hayatımızı çeşitli boyutlarıyla ve farklı derecelerde etkilemekte, bu etkinin şiddet ve derecesiyle doğru orantılı olarak toplumsal hayatı değiştirip dönüştürmektedir. Toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası ve önemli bir yordayıcısı olan dinî hayatın da inanç/bilgi, pratik/ritüel/uygulama, dinî grup/cemaat/tarikat ve ahlak/zihniyet boyutlarıyla bir siber etkileşime maruz kaldığı gözlenmektedir. Dolayısıyla bu süreçte kullanıcıların sosyal medyadaki dini içeriklerle ilgili tutumu son derece önem arz etmektedir (Yavuz 2020: 44- 45). Buradan hareketle bu çalışmada Facebook özelinde din içerikli gruplardaki örnek paylaşımlar ele alınacak ve kutsalın Facebook gruplarındaki sunumu tartışılacaktır.

Televizyonların evlerimizin başköşesine girmesi ile başlayan süreç, bilgisayarların ofislerimize girmesi ile devam etmiş ve son yıllarda internet teknolojisi ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. İnternetin cep telefonlarımıza kadar girdiği, bilgi paylaşımının son derece kolaylaştığı bu çağda insanlar artık günlük hayatlarında yaşadıkları şeyleri, akıllarından geçenleri anlık olarak paylaşmakta ve paylaşılanları tüketmektedirler. Sosyal medyada bilginin hızla yayıldığı ve dakikalar içinde dünyanın her noktasından milyonlarca kişiye ulaştığı düşünüldüğünde, sosyal medyanın gücünün yadsınamayacak bir gerçek olduğu görülecektir. Din insan hayatının önemli bir yerinde olması sebebiyle radyo, gazete, televizyon gibi geleneksel medya araçları insanların hayatına girdiği andan itibaren o alanda kendine yer bulmuştur. Yaşamın her alanında kendine yer bulan internet teknolojileri ve yeni medya araçları geleneksel medyanın sağladığı

tek taraflı iletişimin yerine karşılıklı iletişim kurma ve kişiye kendini ifade etme imkânı sunmaktadır. Bu yenilik söz konusu teknolojileri çekici kılmakta ve kişiler tarafından tercih edilmelerini sağlamaktadır. Öyle ki - istisnalar olmakla beraber- yaş, ve statü fark etmeksizin toplumun geneli dijital medya kullanıcısı ve alıcısıdır.

Son yıllarda Türkiye’de de yaygınlaşan bir kullanım alanı olarak sosyal paylaşım ağları, dünyada çok sayıda kullanıcıya ulaşmıştır. Bu durum yeni bir sosyal paylaşım alanı ve sosyalleşme tipini de beraberinde getirmiştir. İnternetin giderek yaygınlaştığı ve gündelik hayatın ciddi bir kısmını internete ayırıldığı günümüzde bireyin sosyalleşme ve sosyal iletişime geçme şekli değişime uğramaktadır. İnternet, önceleri sadece kişisel iletişime imkân tanırken zamanla bireylerin sosyalleştiği ve sosyal paylaşımlarda bulunduğu bir alan haline gelmiştir. Zhang sosyal ağlarda gizlilik ve mahremiyetle ilgili yaptığı çalışmasında sosyal ağların temelde şu özelliklere sahip olduğunu belirtir:

- ⊙ Kullanıcılarının profilleri aracılığıyla kendilerini dijital ortamda ifade etmelerine olanak sağlar.
- ⊙ Diğer sosyal ağ kullanıcıları ile ilişkilerini, yani arkadaş / takipçi listelerini ortaya koymalarını sağlar.
- ⊙ Kullanıcıların gerçek dünyada var olan sosyal ilişkilerini sanal ortamda da yönetmelerine olanak sağlar.
- ⊙ İlgi alanları, mekân ve aktiviteleri temel alarak yeni ilişkilerin oluşmasına olanak sağlar. (Zhang 2010’dan aktaran Zengin vd. 2015: 114)

Bu dört faktör sosyal ağların insanlar tarafından hızla benimsenmesini sağlamıştır. Hızlanan dünyada kişilerin her an başka bir işle meşgul olmaları gerekmekte ve bu durum asoyallığı beraberinde getirmektedir. Dijitalleşme ile ulaşılan imkanlar ise kişilere “dijital sosyalleşme” olanağı sunmaktadır. Bu tarz uygulamaların kolay kullanılabilmesi, erişiminin kolay olması, aynı uygulamayı kullananlarla etkileşime girme ve düzenli okumaya teşvik etmesi gibi avantajları beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu dijital sosyalleşme olanaklarının en çok kabul göreni sosyal paylaşım siteleri ve bu sitelerin de en fazla kullanıcıya sahip olanı Facebook’tur. Göksel Göker, Mustafa Demir ve Adem Doğan’ın *Ağ Toplumunda Sosyalleşme Paylaşım: Facebook Üzerine Ampirik Bir Araştırma* adlı çalışmalarında belirttiklerine göre Facebook diğer sosyal paylaşım ağları içerisinde dünya geneline bu denli yayılabilmeyi başarmış tek sosyal paylaşım ağıdır. MySpace, Friendster,

Windows Live Spaces ve Twitter gibi sosyal paylaşım siteleri genellikle belirli ülkelerde veya toplumun belli bir kesiminde popülerlik kazanırken Facebook neredeyse dünyanın tamamında çok sayıda üye sayısına ulaşarak yaygınlaşmıştır (Göker vd. 2010: 188). Ümit Hüseyin Girgin'in *Gelenekten Postmoderne Kimlik İnşa Süreci ve Yeni Medya: Facebook Örneği* adlı makalesinde aktardığına göre Facebook'un ünü aşamalı olarak artmıştır. 2008 ağustosunda aylık 100 milyon aktif kullanıcı, 2009 ayında 250 milyona ulaşmıştır (Hürriyet, Erişim tarihi: 16.12.2016). Üyeler başlangıçta siteye yalnızca belirli okulların e-posta adresleri ile üye olabilmekte iken sonraları bu ağ içine bazı büyük şirketler de katılmıştır. 11 Eylül 2006'da Facebook'un içeriği bazı yaş sınırlandırmalarıyla tüm e-mail adreslerine açılmıştır. Üye sayısını her geçen gün arttıran site, 2017 Aralık ayı itibariyle dünya çapında 2.119.060.152 kullanıcıya ulaşmıştır (internetworldstats erişim tarihi: 05.04.2018) (Girgin 2018: 217). Facebook'un bu denli yaygınlaşması, teknolojik imkânların artması ve sosyal medya kullanımının popülerleşmesine bağlı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Ancak, diğer sosyal paylaşım ağlarına nazaran Facebook'un daha çok ilgi toplaması hiç şüphesiz Facebook'un kullanıcılarına sunduğu interaktif kullanım özelliği ve çeşitliliği ile de ilişkilidir. Cemil Akkaş ve Hülya Bakırtaş, *Sosyal Ağlarda Arkadaşlık: Facebook Örneği* başlıklı makalede Facebook'un bu etkisini geleneksel yüz yüze iletişim kurma şekline yeni bir alternatif oluşturmasına bağlar çünkü bu sosyal ağ ile insanlar çok daha kolay bir şekilde paylaşım yapabilmekte ve bağlantılar kurabilmektedir. Facebook yalnızca bireyleri değil, aynı zamanda toplulukları da etkilemektedir. İşçiler, çalıştıkları işyerlerinde sosyalleşmenin bir parçası olarak Facebook kullanmaktadırlar (Akkaş ve Bakırtaş 2019: 1886). Benzer bir şekilde uzak aileler Facebook üzerinde görüşebilmekte, taraftarlar birleşebilmekte ya da STK'lar organize olabilmektedir.

Facebook; her türden siyasî, dinî ve ideolojik düşüncelerin örgütlenebildikleri, fikir paylaşımına imkân tanıyan grupları da barındırmaktadır. Bireyin tıpkı sosyal hayatında olduğu gibi aynı düşüncelere sahip diğer kullanıcılarla etkileşime geçmesi kolay olmaktadır. Bunun yanında gelişen aktüel olaylar ve olgularla ilgili olarak ortak düşünce platformları oluşturulmakta ve kamuoyu, sanal ortamlarda şekillenebilmektedir. Örneğin bir zam durumunda Facebook kullanıcıları hemen harekete geçerek bu zamlara tepkilerini koymak adına örgütlenebilmektedir. Ayrıca Facebook'un Twitter, Instagram, Whatsup gibi birçok dijital medya bileşeninden daha önce (2004) aktif olduğu unutulmamalıdır. İnsanlar bugün kullandıkları birçok aracın atası olarak

ilk önce Facebook ile tanışmışlardır. Bugün Facebook'un bir milyardan üzerinde kayıtlı üyesi bulunmaktadır. Türkiye özelinde bakıldığında ise sosyal ağların kullanıcı profilleri hakkında bilgi edinmek için KONDA Araştırma ve Danışmanlık'ın Kasım 2019'da yayınlamış olduğu Medya Raporu¹'na bakılabilir. Rapora göre Facebook kullanıcılarının profillerinin yaş ortalamasında 2011 yılından bu yana bir artış gözlemlenmektedir. 2011 yılında Facebook kullanan her 10 kişiden 6'sı 18-32 yaş aralığında yer alırken; 2019 yılında bu rakam 4'e düşüyor. Facebook kullanıcıları arasında gençlerin oranı düşerken, orta ve üst yaş gruplarının oranının yükselmiş olduğunu görülmektedir (2019: 41).

Günümüzde, insan iletişiminin boyutu yeni medya araçları sayesinde çeşitlenmiş ve farklılaşmıştır. Farklı iletişim boyutları ve çeşitlilikleri içerisindeki birey, kendisini ifade etmek adına sosyal medya mecralarını kullanmaktadır. Sosyal paylaşım siteleri artık kişiler için bir kimlik kartı gibidir. Kişilerin paylaşımları ile onlar hakkında bir fikir sahibi olunmakta, profil sayfasına eklediği bilgilerle kişinin memleketi, yaşı, eğitim durumu gibi bilgilere ulaşılabilmektedir. Facebook benzeri sitelerin bir diğer özelliği ise bu tarz sosyal paylaşım sitelerinin sıradan insanın da kolayca kullanabileceği şekilde tasarlanmış olmalarıdır. Teknik bilgi isteyen ve insanların uzak durduğu bilgisayar/ teknoloji alanı sosyal paylaşım siteleri ile beraber sıradan insanların da kolayca anlayabileceği bir duruma gelmiştir. Bilgisayarın hayatımıza girdiği yıllarda özellikle yaşlı kuşağın uzak durduğu bu cihaz bugün akıllı telefonu olan herkes tarafından kullanılabilir bir araç olmuştur. Facebook'un bugün mail, video izleme siteleri ve hatta -arama özelliği ile birlikte- telefonun yerine geçtiği söylenebilir. Kolaylıkla belge gönderilebilmesi, video ve görsel paylaşımı, canlı yayın olanağı, ortak paydadaki insanlarla grup oluşturabilme gibi birçok farklı şekilde kullanım imkânı sunması Facebook'u diğer sosyal ağlardan daha fazla tercih edilir konuma getirmiştir.

Campell dijital teknolojide yaşanan gelişmeler, yeni medya ortamlarının çeşitliliği, işlevselliği ve din ile etkileşiminin artması, zamanın ruhuna uygun yeni tanım ve kavramsallaştırmaları ortaya çıkardığını belirtir. Bu noktada son yıllarda, çevrimiçi dini pratiği ifade etmek üzere "Dijital Din" kavramının daha yaygın olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir. Sanal Din ve Online Religion/Religion Online tanımlarını

---

¹ Türkiye'deki sosyal medya kullanıcı profilleri ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: KONDA MEDYA RAPORU Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz 2008- 2018

içerisine alan “Dijital Din” kavramı; dijital medya ve kültürü aracılığıyla ortaya çıkan din olgusunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tanım, sadece çevrimiçi ortamda ifade ve pratiğini bulan bir din anlayışını değil, aynı zamanda dijital medya ve ortamların dini pratiği nasıl şekillendirdiğine ve dini pratikler tarafından nasıl şekillendirildiğine gönderme yapmaktadır (Campbell 2013’ten aktaran Haberli 2019: 310). Sosyal medya ağlarının cep telefonları ile ulaşılır olması kullanımı kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda dinî pratikler kendilerine sanal mekânlarda yer bulmaya başlamış ve insanlar kendi “kutsal” alanlarını kamuya açmışlardır. Dualara ortak olunmasının istenmesi, online Kuran okumaları, karşılıklı gönderilen Cuma mesajları ve hatta Hac vazifesi, sırasında ya da namaz kılariken çekilen fotoğraflar son dönemin popüler ve dijital din algısının sonuçlarıdır. Betül Doğan Onay *Çevrimiçi Dinsel Nefret Söylemi* adlı çalışmasında yeni iletişim teknolojilerinin, dinin işlevsel tanımlamalarını olmasa da işlevsel yapısının hem psikolojik hem de toplumsal boyutunda etkisini ve oynadığı rolü değişime uğratmış ve etkilenmiştir. Doğan Onay’a göre televizyon, radyo ya da yazılı basın daha çok din otoritelerinin ya da resmi din merkezlerinin enformasyonlarını ilgili hedef kitleye ulaştırmak için kullanılırken, internet yeni iletişim teknolojilerinin dinin uygulanmasındaki rolüne çok farklı bir boyut kazandırmıştır. İnterneti diğerlerinden ayıran en büyük fark bir yandan tüm iletişim teknolojilerini içinde barındırması ve buna ilave olarak interaktivite sağlamasıdır. İnterneti kullananlar sadece izleyici değil, aynı zamanda içeriğini oluşturan ya da oluşturulan içeriğe yön verenlerdir (Onay Doğan 2014: 208). Mevlut, cenaze, hatim törenleri vb. organizasyonların fotoğraf ve videolarının herkesle paylaşılması, kutsalın bir şova dönüşümünü beraberinde getirmektedir. Böylesine kutsal bir alanın şov malzemesi yapılması dijitalleşmenin kutsal üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini tartışmaya açmıştır.

Mehmet Haberli’nin *Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü* çalışmasında belirttiğine göre, dijital iletişim teknolojilerinin gün geçtikçe çeşitlenmesi, işlevlerinin artması ve yaygınlaşması, bireysel ve toplumsal düzeyde hızlı bir dijitalleşme sürecinin başlamasını sağlamıştır. Bu süreç, düşünce ve davranış biçimleri ile sosyal ilişkileri köklü değişikliklere uğratmaktadır. Bu aşamada, toplumsal yaşamın önemli bir parçası olan din olgusu da dijital teknolojilerle etkileşime girmektedir. Dijital iletişim teknolojilerinin mobilize olması ve kullanımının artması ise, dindeki dijitalleşmenin etki alanını her geçen gün daha da genişletmektedir. Kullanıcılar, dijital medyayı dini bilgiye erişim ve eğitim gibi ihtiyaçlarının

karşılanması ve bir kısım dinî pratiklerini kolaylaştırması amacıyla, bazen araç bazen de bir ortam olarak kullanılmaktadırlar (Haberli 2019: 312). Radyo, televizyon gibi geleneksel medya araçlarında amaç bu araçlardan bilgi edinmek iken bugün amaç dönüşüme uğrayarak kendi dinî bilgisini doğruluğunu önemsemeksizin aktarmak ya da kendi dinî pratiğini insanlarla paylaşmak olmuştur.

Din, köşe yazıları, dinî metinleri içeren ekler, özellikle Ramazan aylarında ve cuma günlerinde artan yayınlar, televizyon programlarına konuk edilen din adamları gibi farklı şekillerde medyada kendine yer bulmuştur. Son yıllarda artan dijitalleşmeyle beraber dinî içerikler de bu platformlarda da yeniden üretilir ve paylaşılır olmuştur. Bu paylaşımlar artık sosyal medya ortamlarını kutsalın yeni mekânı durumuna getirmiştir. Banu Hülür ve Habiba Akçay Bekiroğlu *Çevrimiçi Din* adlı makalesinde neredeyse bütün dinlerin, dinsel mesajı yayma çabası içerisinde olduğunu belirtir. Geleneksel zamanda dini mesajlar, camii ve kilise gibi kurumsallaşmış yapılar yoluyla yayılırken modern zamanda ise geleneksel yapılarla birlikte teknolojik araçların, bu tür mesajların daha büyük kitlelere ulaştırılmasında büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Hülür, Akçay Bekiroğlu 2016: 7). Bu yeni mekânlar dinin dijitalleşmesi tartışmalarını beraberinde getirmektedir. Kişinin dinî mesajları ya da pratikleri paylaşmasının altındaki niyeti başta samimi olsa da dijitalleşmenin oldukça artması artık bu tarz paylaşımların şov ya da ispat için yapıldığını düşündürmektedir. Öyle ki alınan bir Cuma mesajına cevap vermemenin adeta ayıp/günah addedilmeye başlandığı söylenebilir. Bugün bu tarz mesajları göndermenin ya da paylaşmanın ne kadarının gerçekten dinî amaçlarla ne kadarının gösteriş/şov için yapıldığı düşündürücüdür.

Bu tarz paylaşımların özünde bireyin tatmin ihtiyacı yatmaktadır. Ekmel Geçer *Popüler Kültür Politika ve Din: Prime- Time ya da Selfie Dindarlığı* başlıklı makalesinde dinin sosyal medyada sunumunu, kullanıcının, takip edilme motivasyonu ile ilişkilendirir çünkü metafizik içerikler bir biçimde izleyicinin duygusuna hitap edebilecek üstelik “dindar” sayılabilecek bir toplumda sürrealist anlatım ve yapım ilgiyi artıracaktır. Bu durumu; kendi dünyasından sıkılmış, yoksunluklarından kurtulmak isteyen ve kötülüklerle savaşmaktan yılmış insanın kendine yeni bir dünya araması ve oraya öykünmesi olarak açıklamak olasıdır (Geçer 2018: 87). İnsanlar içlerinden ettikleri duaları, yalnız gerçekleştirdikleri ibadetleri sosyal medyada paylaşarak beğenilme, takdir edilme ihtiyaçlarını karşılamayı

amaçlamaktadırlar. Paylaşımların aldığı her bir beğeni ya da yazılan her olumlu yorumla söz konusu kişi kendi dünyasından ötesi tarafından da takip ve takdir edildiğini görmektedir. Bu takdir arzusu dinî uygulamaların önüne geçtiğinde kişiler belki de yapmadıkları ibadetleri de dijital ortamda yapmış gibi göstererek daha fazla beğeni almak istemektedir. Bu durum ibadetin Yaradan ile kul arasında olduğu kabulüne tamamıyla zıt bir durum oluşturmaktadır.

Dini şova dönüştüren dijital medya önceleri yalnızca dinî bilgisine ya da belli bir konudaki fikrine önem verilen kişilerin yazı ya da video paylaşımından ibaretken bugün en sıradan insanın dahi paylaşım yapabildiği bir ortama dönüşmüştür. Bu durum kişilerin ibadetlerini paylaşımlarını da aşmış dijital medyaya has uygulama ve organizasyonları ortaya çıkarmıştır. Haberli'nin de belirttiği gibi dinin dijitalize olmasıyla, iletişim teknolojileri dini tecrübe ve alışkanlıklara sirayet etmekte ve onları dönüştürmektedir. Böylelikle dijital kültür içerisinde harmanlanan din ve dindarlığın mahiyet ile sınırlarının yeniden ele alınıp tanımlanma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde Dijital Din olarak nitelendirilen dijital kültür tabanlı din ve dindarlık biçimlerinin bazı dini çevrelerde dinin bir kısım adap ve erkanını zedeleyebileceği endişesine yol açabileceğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte din ve dindarlıktaki dijitalleşmenin, bazı noktalarda dini daha kolay yaşanır hale getirebileceği de yadsınamaz (Haberli 2019: 312). Kuran okuma etkinlikleri, salavat zincirleri, mevlit grupları bunlardan birkaçıdır. Bu pratikler normalde insanların hayatında var olan ibadetlerdir. Ancak sosyal medya bunları kendi özelliklerine uygun hale getirmiştir. Artık insanlar kişileri arayarak özel olarak Cumalarını tebrik etme değil, sosyal medya sayfalarında Cuma tebriği yayınlama yoluna gitmektedirler. Benzer şekilde daha önce insanların tanıdıkları vasıtası ile yaptıkları bazı dini ritüeller için Facebook gruplarından yardım istemektedirler. Yasin-i şerif okumaları ve Kuran hatipleri sosyal medyada paylaşılarak kişiler haberdar edilmekte ve yapılan dönüşlerle kimlerin okuyacağı netleştirilmektedir. Nihat Oyman *Sosyal Medya Dindarlığı* başlıklı makalesinde bu tarz uygulamaları "sosyal medya dindarlığı" olarak adlandırır. Ona göre post modern dünyanın dindarlığı haline gelen sosyal medya dindarlığı, insanın inanç boyutunda ortaya koyduğu dinî tutum ve davranışları hayatında yaşayıp yaşamadığına bakılmaksızın sosyal medya üzerinde topluma duyurması ve insanların bilinçaltında kendisinin dindar olduğunun alt yapısını oluşturmaya çalışmasıdır. Sosyal medyadaki dindarlık, daha çok pazarlama dindarlığı ve gösterişçi dindarlığı teşkil etmektedir. İnsanlar

sosyal medyada pazarladığı bir dini söyleme ne kadar beğeni alırsa ya da bir dini söylemi ne kadar paylaşırsa o kadar dindar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da dindarlığın gösterişe ve popülizme dönüştürülmesidir. Sosyal medya üzerindeki din, daha ılımlı ve eleştirmeye müsait olduğu için yayılma özeliği de fazladır. Ancak sosyal medya dindarlığı sadece sloganlardan ibaret kalmaktadır. Modern dünyanın popüler kültür anlayışı dini anlaşılmasında dönüşümlere sebep olmuştur. Dinin popüler bir kültür haline gelmesiyle popüler dindarlığın ya da sosyal medya dindarlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sosyal medya araçları dini kurumların toplumsallaştırma işlevini elinden alarak farklılaştırıp dönüştürmektedir. Dini bireyselleşme ve çoğulculuk sosyal medya ile daha ileri bir düzeye taşınmaktadır. Sosyal medyada her gün kutsalın yeniden üretilir ve tüketilir hale gelmesi dinin sosyalleşme işlevinden uzaklaşarak bireysel anlayışlara indirgenmiştir. Bireyselliğe indirgenen bu dindarlık gösterişten ibaret kalmıştır (Oyman 2016: 139-140). Bu gösteriş durumu ise yozlaşmayı ve anlamsızlaşmayı beraberinde getirmektedir.

Facebook'taki dinî sayfalara bakıldığında sayfa adlarındaki İslamiyet vurgusu dikkat çekmektedir. Türk İslam Birliği, İslam Dini TV, Dinimiz İslam, İslam Sözlere, Huzur İslam'da, İslam Fedaileri, Dinim İslam, İslam Sayfası, Sorularla İslamiyet, İslam Alemi gibi çeşitli sayfalarda kişilerin benzer paylaşımlar yaptığı görülmektedir. Hemen hepsinin benzer içerikte olmasına rağmen konu çok farklı sayfalar açılmıştır. Her bir sayfa içerikleri ile insanları din konusunda bilgilendirmeyi amaçlamaktadır ve bazı sayfalar kullanıcıların dinî paylaşım yapmalarına da olanak vermektedir. Bu sayede kişiler benzer duygular içindeki kullanıcılarla iletişime geçebilmektedirler. Bu sayfalarda insanlar dualarını paylaşmakta, Cuma tebrikleri yazmakta, kendileri için dua istemekte ve bu gibi dinî uygulamalarına insanları ortak etmektedirler. Facebook sayfalarının artık yeni dinî alanlar olduğu söylenebilir. Hatice Duran Okur'un Paper'dan aktardığına göre günümüzde internet, artan bir şekilde, bireylerin arkadaşlarıyla iletişim kurduğu, televizyon seyrettiği, müzik dinlediği, dünya çapında insanlarla birlik duygusu oluşturan ve kendimizi ifade etmemizi sağlayan iletişim şekillerinin oluşturduğu üçüncü bir mekân durumundadır (ev birinci mekân, iş ikinci mekân) (Paper'dan aktaran Duran Okur 2012: 47). Bu üçüncü mekân diğerlerinden farklı olarak gerçek değil sanal bir mekândır ve her yerden kolayca ulaşılabilir durumdadır.

Türk İslam Birliği adlı sayfada “Arkadaşlar bugün sıkıntılarım çok. Rica etsem bir Fetih suresi okur musunuz?” paylaşımının altına diğer üyelerin yapmış olduğu “Okurum tabi ki bugün size, yarın bize. Allah CC her ne sıkıntınız varsa Ya Rahman Ya Şafi isimleri hürmetine sıkıntılarınızı gidersin inşaallah.”, “Ben de okurum. Rabbim sıkıntılarını gidersin inşaallah.” gibi yorumlar insanların Facebook’taki dua taleplerini ciddiye aldığıнын birer örneğidir. Paylaşımı görenler bunu bir Müslümanlık görevi addederek hareket etmekte ve hemen gerekeni yapmaktadırlar. Kişilerin daha önce karşılaşmamış olmasının ya da ilk paylaşımın belki de hiçbir gerçekliği olmamasının önemi yoktur. İnsanlar burada profilleri açık bir şekilde bu paylaşımları yaparak dini bir uygulamaya ortak olmanın manevi hazzını yaşamaktadırlar. Herhangi bir camiye, bir mevlide ya da bir dua merasimine gitmeden, evlerinden dahi çıkmadan buna ortak olmak sanal dünyanın dinî uygulamalara bir katkısı olarak düşünülebilir.

Kur’an-ı Kerim’den Her Gün Bir Sayfa Bir Hatim başlıklı sayfa ise daha çok dini anlatıların paylaşıldığı görülmektedir. Hz. Fatıma, Hızır Aleyhisselam, Hz. Muhammet gibi dini isimlerin hikayeleri dini sevdirmek, insanların ibret alması gibi amaçlarla paylaşılmaktadır. Kişiler yine mekân değiştirmeden ya da özel bir çaba harcamadan bu bilgilere ulaşabilmektedir. Ancak bu durum ciddi bir güven sorunu yaratmaktadır. Çünkü bu paylaşımları yapan kişilerin herhangi bir uzmanlığının olup olmadığı bilinmemektedir. Bu yüzden bilgilerin gerçekliği kanıtlanamamaktadır. Okuyucuların bu bilgilere bilimsel bir gerçeklik taşımadığını bilerek yaklaşması gerekmektedir. Oysaki sosyal medya paylaşımlarının çoğunlukla tartışılmadan ve araştırılmadan gerçek kabul edildiği görülmektedir.

Hazreti Muhammet İnsanlığın İftihar Tablosu daha çok Hazreti Muhammet ile ilgili hadis ve hikayelerin paylaşıldığı görülmektedir. Kişilerin paylaşımların altına “Amin” şeklinde yaptığı yorumlar yoğunluktadır. İnsanların bu paylaşımlar vasıtası ile dini duygularını tatmin ettikleri düşünülebilir. Özellikle herhangi bir ritüel için evden çıkılmadığı salgın döneminde kişiler bu paylaşımlar vasıtası ile adeta dinî görevlerini yerine getirmiş gibi hissetmektedirler. Bu yüzden bu paylaşımlar ve yorumların insanlara ibadet görevlerini yerine getirme tatminini sağladığı düşünülebilir.

İslami Paylaşımlar adlı sayfada da yapılan paylaşımlara “amin” denilmesinin istenmektedir. Kişiler bu dualarına başkalarının da ortak olmasını istemekte, adeta “ibadetin toplu yapılına makbuldür.” kabulünden hareket etmektedirler. “Daha fazla kalbe dokunmak için grubumuza gönül dostlarımızı davet edin.” açıklaması ile yayın yapan sayfanın amacı her ne kadar insanlara İslam ile ilgili bilgiler ulaştırmak olsa da buradaki paylaşımların da herhangi bir denetiminin olmadığı açıktır. Hüseyin Maraz’ın *Dini Kimlik Oluşumunda Sanal Kitlesel İletişim Etkisi* adlı çalışmasında da belirttiği gibi bu platformlarda bilgi, asli kaynağından koparılarak sanal alana taşınmakta, doğruluk ve tutarlılık ölçütünü yapacak zihni körlük genele yayılabilmektedir. Bir bakıma cehalet, kanıksanır ve öğretilir olmaktadır. Böylece sanal dinî söylem, kendi ahlakını ve bilgi düzeyini var edebilmektedir (Maraz 2020: 62). Paylaşanın ya da okuyanın herhangi bir araştırma yapmadan yayınladığı bu türden paylaşımlar kişilerin dini bilgilerini bu yönlü edinmelerine ve zaman zaman uygulamada sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Örneğin aslında meali ile örtüşmeyen dua paylaşımları, var olmayan hadis paylaşımları dini bilginin uzmanlığı hususuna gölge düşürmektedirler.

Dinimiz İslam sayfasında ise sıklıkla video paylaşımı, alimlerin yorumları, görsellerle dua paylaşımları dikkat çekmektedir. Yine benzer bir şekilde hadis paylaşımları ve dua talepleri görülmektedir. Ancak hiçbirinin bir referansı ya da herhangi bir kontrol mekanizması yoktur. Paylaşımlara yapılan yorumlar sıklıkla “amin” şeklindedir. Zaman zaman siyasi söylemlere de rastlanmaktadır. İslam sevgisini aşılama ile beraber İslam karşıtlarını kötüleme ve lanetlemenin de sık sık paylaşıldığı görülmektedir. Bu sayfalar yalnızca istedik davranış geliştirme ve olumluyu övme değil olumsuzluğu yerme ve istenmeyen davranışları afişe etme özelliği de taşımaktadırlar.

Bu durumları Haberli sosyal medya, kullanıcılarına iletişim ortamı sunmasının yanı sıra onların, içerik oluşturma veya paylaşımlarına imkân tanınmasına bağlamaktadır. Kullanıcıların paylaştıkları içeriklerle diğer kullanıcılara etki etme hem de karşılaştıkları diğer içeriklere karşı etkiye açık olma durumunu ortaya çıkmaktadır. Özellikle dini içeriklerin paylaşılması noktasında alabildiğince büyük bir bilgi birikliliği söz konusudur. Sosyal medyada yapılan dini ve ahlaki içerikli paylaşımlar dikkate alındığında, kullanıcıların çoğunluğunun dini ve ahlaki değerlere, hak ve adalete, dürüstlüğü önem verdiği ancak pratik hayatta bunun bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Özellikle kutsal gün ve gecelerde,

kullanıcılar, dua ve ibadet gibi dini pratikleri yapmak yerine, sosyal medyada dini içerikli mesajlar vererek dindar imajı yaratmaya çalışmaları ruhi bir duygu olan dindarlığı dejenere etmektedir (Haberli 2018: 643). Cuma mesajı paylaşan kişilerin cumaya gitme durumu ya da kandil tebriği yayınlayan kişilerin kandillerde özel bir ibadet yapıp yapmadıkları bir soru işaretidir. Benzer bir şekilde cenaze haberlerinin altına ölen kişi için iyi duygularını paylaşan insanların kaçının o kişi ile gerçek hayatta olumlu bir diyalogunun olduğu bilinmemektedir.

SONUÇ

Ele alınan örnekler başta olmak üzere bu tarz sayfalarda görülen ortak özelliklerden biri yapılan her türden paylaşımın herhangi bir sorgulamadan geçmeden yayınlanması ve paylaşımı yapan kişilerde herhangi bir uzmanlık aranmamasıdır. Din gibi toplumsal önemi çok büyük olan bir konuda bu denli güven vermeyen paylaşımların sosyal medyada kendine yer bulması gerçek uzmanların toplumda karşılık bulamamasına sebep olmaktadır. Ayrıca paylaşımların adeta bir toplu ibadet ritüeli havası taşıdığı görülmektedir. Hatim, mevlit grupları, yapılan dualara amin denilmesinin istenmesi gibi uygulamalar grupların bir cemaat formu taşıdığını göstermektedir. İnsanların ibadetlerine başkalarını da ortak etmek istediği görülmektedir. Eskiden bu ortaklık akraba olma, komşu olma, aynı cemaate dahil olma gibi toplumsal ilişkilerle gerçekleşmekteydi. Bugün ise bu ortam aynı sayfayı takip etme ile mümkün olabilmektedir. Ayrıca evden çıkılmadan dahi bu uygulamaları yapabiliyor olmak dijitalleşmenin dine getirdiği bir çeşit güncelleme olarak düşünülebilir.

Dijitalleşme son yüzyılda hayatın her alanını etkilemektedir ve sosyal medya uygulamaları artan dijitalleşmenin en üst seviyesi olarak kabul edilebilir. Bu uygulamalar iyi ve kötü örnekleri barındırmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarına açık olan bu “dini sayfalar” insanların ibadetlerini gerçekleştirdikleri yeni mekânlar olarak değerlendirilebilir. Kuran-ı Kerim ya da namaz öğrenmek, dua etmek, edilen duaya eşlik etmek, mevlit ya da hatim gruplarına katılmak, salavat zinciri oluşturmak gibi normalde cami, mescit, cenaze gibi ortamlarda gerçekleşen kimi uygulamalar artık bu gruplarda duyurulmakta ve gerçekleşmektedir. İnsan hayatının her alanını bulabileceğimiz sanal dünya sosyal hayatta en dokunulmaz alanlardan biri olarak kabul edilen dinin de kendine yer bulduğu bir mecra olarak yorumlanabilir. Din ve din çerçevesindeki

uygulamalar modern çağla birlikte dijitalize olmuş ve kendine Facebook grupları gibi ortamlarda alan yaratmıştır.

KAYNAKLAR

- Akkaş, C. ve Bakırtaş, H. (2019). Sosyal Ağlarda Arkadaşlık: Facebook Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 72. 1184- 1902.
- Arslan, M. (2016). Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine. *Birey ve Toplum* 11. 5- 25.
- Duran Okur, H. (2012). *Kitle İletişimi Bağlamında Sosyal Paylaşım Sitelerinin Toplumsal İlişki Kurma Biçimlerine Etkisi (Facebook Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Geçer, E. (2018). Popüler Kültür, Politika ve Din: Prime- Time ya da Selfie Dindarlığı. *İnsan&İnsan* 16. 85- 99.
- Girgin, Ü. H. (2018). Gelenekten Postmoderne Kimlik İnşa Süreci ve Yeni Medya: Facebook Örneği. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5). 202- 230.
- Göker, G., Demir, M. ve Doğan, A. (2010). Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Paylaşım: Facebook Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *E- Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 5/2. 183- 206.
- Haberli, M. (2018). "Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenereasyonu Üzerine Bir Değerlendirme" I. *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018, 640-648.
- (2019). "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2. 307- 315.
- Hülür, A. B. ve Akçay Bekiroğlu, H. (2014). Çevrimiçi Din: Dinî İçerikli Bir Facebook Sayfasının Göstergibilimsel Analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 27, 145- 164.
- Maraz, H. (2020). Dinî Kimlik Oluşumunda Sanal Kitleleşim İletişiminin Etkisi. *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 4/1 (Mayıs/May 2020): 41-65.
- KONDA Araştırma ve Danışmanlık (2019). Medya Raporu. Erişim: <https://konda.com.tr/tr/rapor/konda-medya-raporu/>
- Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28. 125- 167.
- Önay Doğan, B. (2014). Çevrimiçi Dinsel Nefret Söylemi. *Medya ve Din* (ed. Mete Çamdereli). İstanbul: Köprü Kitapları.

Özkır, Y. (2014). Medyanın Din Bilgisi. *Medya ve Din*. (Ed. Mete Çamdereli). İstanbul: Köprü Kitapları.

Yavuz, S. (2020). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Dini Paylaşım Tutumları.

Dini Araştırmalar 23 (57): 37-64.

Zengin, M. vd. (2015). Sosyal Medya ve Değişen Mahremiyet Facebook Mahremiyeti. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 2, 112- 136.